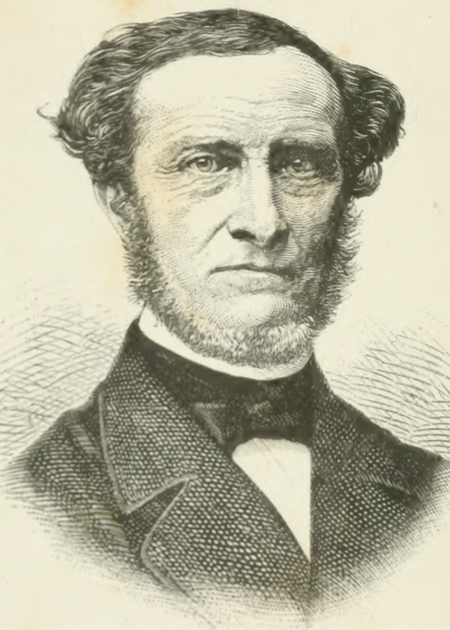

3 1761 06633520 9

Fr. Hammerich

ET LEVNETSLØB

AF

FR. HAMMERICH.

UDGIVET AF ANGUL HAMMERICH

Forlagsbureauet i København.
(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel. C. C. Lose.)

Trykt hos J. Jørgensen & Co

1882.

Udgiverens forord.

Manuskriptet til dette levnetsløb forelå ved min faders død i omhyggelig renskrift, gennemset og fuldstændig ordnet. Han havde ofte talt om det til os børn, læste fra tid til anden et stykke op deraf, og var øjensynlig stærkt optaget af dette arbejde. Hans bestemmelse var imidlertid den, at bogen først skulde udkomme engang når han var gået bort, hvad der også vil fremgå af hans ytring i slutningen af hans forord.

Døden kom imidlertid pludselig og uformodet, d. 9de februar 1877, kun få dage efter at min fader havde deltaget i eksaminationen ved teologisk embedseksamen, hurtigere end han selv eller nogen af hans havde anet. Vi børn anså det derfor for rettest at tøve med udgivelsen af hans levnetsløb nogle år, så meget mere som det åbenbart ikke havde været hans hensigt, at bogen skulde forelægges offentligheden før en rum tid efter at den var skrevet. Det er grunden til at den først udkommer nu.

I alle væsentlige punkter — også med hensyn til retskrivningen — er manuskriptet nøje og tro fulgt ved denne udgivelse. Blot sådanne mindre partier, som kun havde en snævrere familieinteresse, ere udeladte, ligeledes enkelte og uvæsentlige steder, hvor vi skønnede, at hensynet til endnu levende personer gjorde en forbigåelse ønskelig.

Levnetsløbet standser med året 1874. Dette havde været den første plan og stemmer desuden med det oprindelige manuskript og indholdsfortegnelsen. I de sidste år af sit liv arbejdede imidlertid min fader videre med en skildring af begivenhederne fra de dage, hvoriblandt en episode fra valgtribunen, da han — i foråret 1876 i anledning af forsvarssagen — gav efter for opfordringer og sin egen pligtfølelse og stillede sig til folketingsvalget i sin gamle kreds imod Thomas Nielsen. Endnu den sidste uge han levede dikterede han mig hver dag fortsættelsen, der i manuskriptet findes under en egen titel „Tilføjelser fra de sildige dage“. Døden gjorde imidlertid en brat ende på disse tilføjelser, der således blev ufuldførte.

Efter min moders død er det på min broders og min søsters vegne at jeg har ordnet manuskriptet og ledet udgivelsen. Begge opholde de sig langt fra Danmark og har derfor ikke kunnet deltage i det forøvrigt lille arbejde, der har været forbundet hermed.

København, i marts 1882.

Angul Hammerich.

INDHOLD.

FØRSTE DEL.

ANDEN DEL.

FØRSTE DEL.

Forord.

Alt fra min tidlige ungdom af har jeg holdt dagbøger og gjort optegnelser med det mål for øje, en gang at skrive mit levnets historie. Mit liv har truffet ind i en stærkt gærende, en vejbrydende tid, rig på omskiftelser, store øjeblikke og dybe fald; dér har jeg været med af min fulde sjæl, grebet ind efter ævne og set mangt og meget på nært hold. Lysten til at skildre det, jeg har oplevet, er herved naturligvis vokset, og jeg tror, jeg med årene har vundet klarhed over mig selv, så jeg tør skride til værket. Jeg har i alt fald opmuntret andre nok til at skrive sit levnet, bør vel derfor også gøre, hvad jeg kan, ved mit eget.

Ethvert menneske har sin plads i det store hele, som ingen anden kan fylde end han. Om han har udmærkede eller mådelige ævner, står højt eller laft, gør slet intet til sagen, ti helheden trænger ikke mindre til de små end til de store, lige så vel til vægteren som til statsmanden. Opgaven for en levnetsskildring bliver da: at påvise, hvorledes den, der skildres, er bleven til det han blev, vise hvad han har virket og hvorledes den hånd, der leder alle vore veje, også har ledet hans. Det inderste i en enhver levnetsskildring må altid sjælens historie være fra dens spire i de første dunkle rørelser igennem opdragelse og optugtelse til dens fulde fræmvækst. Og med hvor stor kunst end alle tildragelser udad til kan være fortalte, fattes dog det bædste, når den fattes.

1

I én henseende kan ingen bædre skildre et menneske, end mennesket selv, og i en anden henseende er ingen mindre dygtig dertil, end netop han; jeg har en stærk følelse af sandheden heri. Glæden ved at vinde klarhed over mig selv og Guds førelser med mig har kæmpet med uhygget, når man skal ligesom sidde for spejlet, ideligt sysle med det kære jeg, og hvorledes det rettest stilles fræm for folk.

Det er aldrig let at skildre noget oplevet med fuld sandhed. Gærne går det med spejlbilledet i mindet, som når træerne spejle sig i den stille skovsø, så det bliver skønnere end virkeligheden; det kan imidlertid også blive grimmere, ja blive et sandt vrængebilled. Den, der nu skriver sit levnet, kan stafføre sit jeg kønt ud og ret kælöje med det, gøre meget væsen af tusind småting; men han kan ogsaa godt give det en pukkel på ryggen, et skæft ansigt, det er f. eks. Avgustins storslåede selvbekændelser ikke hélt fri for. Den rette midtvej vilde være ros, hvor der skal roses, og dadel, hvor der skal dadles; des værre er den svær at træffe. Pa den ene side står den andelige blufærdighed, og pa den anden et hensyn til folks dom, der, imod ens vilje, sniger sig med alligevel; man vil sa nødigt klæde sig af i andres pasyn.

Det, jeg har tragtet efter, er, at se mig selv i sandhedens lys, og som følge heraf fa mig paa tilstrækkelig afstand, sa jeg kunde fortælle om mit liv, som var det en andens. Et uomgængelig nødvendigt vilkar herfor var, at intet af disse meddelelser kom ud før min død; og det har jeg lovet mig selv. Ikke des mindre er hvad jeg tilsigtede ikke lykkets; ingen føler det bædre end jeg i dette øjeblik, da jeg afslutter med det spørgsmal: men tog du dig da virkelig sa godt ud, som man skulde tro efter billedet, du har tegnet? Nu — jeg har gjort mit bædste og véd, det har været mig en samvittighedssag.

Jeg skulde foruden mig selv også skildre en mængde andre, jeg havde trådt i forhold til; måske enkelte af

dem endnu vil være i live, når denne min levnetshistorie ser lyset. Uvenner har jeg haft, dem undgår ingen ærlig mand, jeg tror imidlertid, der ikke er blevet noget bittert nag mod dem tilbage i mit hjærte. Over for andre har jeg i alt fald, som over for mig selv, stræbt efter den rene, usminkede sandhed, skønt jeg véd. den heller ikke her er nået.

Intet hovedtræk i billedet af mit liv skulde fattes. Store huller i min hukommelse eller optegnelserne har jeg nu vel ikke stødt på, derimod nok på ting, der ikke stod for mig i klare, faste omrids, fordi de blot havde efterladt en stemning. Når fotografen på sin plade undertiden har fået et slags skyggebilleder i steden for gående, kørende, ridende grupper, må han eftergå pladen nøje og ved kunst bøde på hvad der fattes. Således har og jeg måttet bære mig ad: nøje eftertænkt stemningen og hvad der lå i den og fået det fræm, der lod sig få frem.

Enkelte gange kan jeg have flyttet en oplevet begivenhed fra det sted, hvor den egenlig hørte hen, til et andet, hvor den bædre passede i sammenhængen. Af og til må jeg desuden have husket fejl, det kan ikke være anderledes, og der er omstændigheder, jeg, navnligt af hensyn til andre, har gået lettere hen over.

Jeg indfører gærne mig selv og andre talende, det giver friskhed i fræmstillingen. Og her har jeg nu, oftere måske end man tænker, ordrette, på stedet gjorte optegnelser til hjemmel. Er dette ikke tilfældet, husker jeg i det mindste tydeligt, hvad en samtale drejede sig om, så dens form kun i enkeltheder er frihåndstegning. Har ikke Herodot, Snorre, alle store sagamænd tilladt sig lignende friheder, uden derfor at måtte høre ilde? Overalt, jeg gentager det, har den sanddru opfattelse af tingene været det, jeg sigtede på.

Selv har jeg haft glæde, idet jeg i anden genlevede de henrundne dage, og ikke lidet, der før stod dunkelt

for mig, har klaret sig. Ja, Herren har opdraget og ført mig tit-ad underlige veje, men hen imod et stort, et evigt mål; derfor er min sjæl fuld af tak til ham.

Det her meddelte vil måske kaste noget lys over den mindeværdige tid, jeg har levet i, jeg håber også, det kan tiltale og både vejlede og advare dem, hvis ånd er i slægt med min. Men, som sagt, til udgivelse, så længe jeg lever, egner det sig ikke. Min dag hælder nu, og når jeg en gang er kaldt bort herfra og står for en højere domstol, vil mine børn finde det efter mig. De vil deraf se, hvad deres fader har levet for, og hvad der, trods al synd og skrøbelighed har været hans styrke. Og de vil opfylde hans ønske ved at udgive: „et levnetsløb". Herren være med dem og lede dem altid på de rette veje!

Hvidøre ved Emilies kilde, den 9de avgust 1874.

Fr. Hammerich.

Familjen Hammerich.

For omtrent tre hundrede år siden så det i Slesien mørkt ud for enhver Protestant, ti det var forfølgelsens tider; mange greb da pilgrimsstaven og sneg sig bort. Efter et gammelt familjesagn fandtes der blandt disse flygtninge tre brødre, ved navn Hammerich, de udvandrede til Holsten. En af dem, Johannes, levede 1588 i Segeberg som præst, og fra ham stammer den række præster og rektorer, til sidst juridiske æmbedsmænd i Slesvig, Holsten og kongeriget, som høre til familjen Hammerichs ene linje. Fra en anden af de tre slesiske brødre, hvis navn rimeligvis har været Abraham, nedstammer vor linje. Der gives endnu en tredje linje i Norge og Danmark, som maaske kan hænge sammen med den tredje broder.

Straks sønden for Ejderkanalen ligger et stykke land, skiftevis heder, skove, agre, oplivede af småsøer. Ikke sjælden ser man dér teglværker med de stærkt fremtrædende lange røde tage, og mellem dem færdedes vor linjes oldfædre, her havde de sit ophold og levede som teglbrændere. Ofte nævnes i familjesagnene en kirkeby Bowenau, herregårdene Kleinnordsee, Grossnordsee, Boossee, Embkendorf. De ældste af slægten, Hans og Sakarias, blev meget gamle, men det hele, vi véd om dem, indeholdes i et par sagn.

Med min oldefader, Johan Otto (1705—1786), blive efterretningerne først pålidelige, og en mer end almindelig historisk sans hos familjens medlemmer, et godt arkiv har gjort mig det muligt at udarbejde en sammenhængende historie af den indtil året 1852. Denne „hammerichske familjebog“ er ikke fattig på anekdoter og karakteristiske træk, der kan sætte os ind i tiden; gennemset af min broder og renskreven i 3 exemplarer, gæmmes den af ham og mig. Overleveringens bærere var vor farfader Kaj Frederik, hans søster Anna Elisabet, der under navnet „gamle tante“ levede i København og nåede en høj alder, endelig vor fader Johannes.

Johan Otto, der i sin tid ejede adskillige teglværker og et kalkværk i den omtalte egn og holdt en mængde folk i sit brød, giftede sig med en danskfødt pige, Maria Baack, fra Nørre-Brarup i Angel, og hun blev sjælen i huset. Enkelte af hendes slægt skal have faret til orlogs i hollandsk tjæneste, og hendes søster var gift med en hollandsk skibskaptajn. Fra deres bryllup havde „gamle tante“ følgende ramse, hvormed gæsterne morede sig (rimeligvis er det en satire over en eller anden præst):

„Hans Køster (vist degnen), bist du nicht mein getreuer Knecht? — Ja Herr (det er vist præsten), das bin ich schuldig und recht! — Gehe hin zu den Bauern und Hausleuten und sage, dass sie uns ein Vergnügen bringen! — O Herr, sie haben uns ganz wohl bedacht, sie haben uns einen Pfennig gebracht, einen Pfennig, ein Klingklangklorius zu der Excursionibus. — Hans Køster o. s. v. Sie haben uns einen Hahn gebracht, einen Hahn mit rothem Kamm, ein Huhn o. s. v. — Hans o. s. v. — Sie haben uns eine Ente gebracht, 'ne Ent' ein Schnaderbus, ein Hahn o. s. v. — Hans o. s. v. — Sie haben uns eine Gans gebracht, 'ne Gans, ein Breitenfuss o. s. v. — Hans o. s. v. — Sie haben uns eine Kuh gebracht, 'ne Kuh, ein Kalbschlag halb o. s. v.“

Maria havde fået en god opdragelse, der naturligvis meddeltes på tysk, som var gjort til kirkesprog i hendes hjem, skønt folkesproget var dansk. Hun blev en udmærket hustru, lidt hastig nu og da, men dygtig til sin gærning, og hun var en from sjæl. Det var i Zinzendorfs dage, brødremenigheden blev stiftet, og deres så kaldte Diaspora-arbejdere kom i forbindelse med hende og hendes mand. I hans segl, som jeg endnu ejer, står Kristus-lammet med sejrsfanen; og hendes stambog var „evangelisches Blumengärtlein“, en skatkistebog, der var gennemtrukken med hvide blade, fulde af familjeefterretninger, også den ejer jeg. Efterretningerne ere skrevne på det ægte slesvigsk-tyske mål, fuldt af grammatikalske fejl, og minder om dansken. Det gudfrygtige sind havde bragt hende i forhold til familjen på herregården Boossee, sandsynligviis Brockdorfer. Stambogen havde hendes „hjærtenskære frøken“ foræret hende d. 14de maj 1748 og skrevet et vers på det første blad. Selv optegnede hun mellem de andre efterretninger, hun meddeler i denne bog, også når fruen eller frøkenen glædede hende med besøg, når de gjorde en lille rejse o. s. v. Hun har blandt andet her nedskrevet en salme, måske af Gellert, det er ret en smuk bøn for alle hendes mange børn.

I året 1782 fik hun, 77 år gammel, sin helsot og måtte til sengs, for ikke mere at stå op. Sin åndskraft beholdt hun lige til det sidste. Hun gik med en strikket trøje inderst på kroppen, den vilde hun endelig have af; „er jeg først død“, sagde hun, „vilde det volde jer andre for mange omstændigheder at få den af mig.“ Man søgte at snakke hende derfra, da rejste hun sig op i sengen, og inden man så sig om, havde hun selv krænget den af. „Og nu“, sagde hun videre, „må jeg ind til min mand“, han lå syg i et andet kammer. „Hold mig bare ikke derfra, det hjælper ikke; jeg har et farvel at byde ham i Jesu navn, til vi snart mødes der oppe!“ Ingen kunde hindre hende deri, og de to gamle kyssede hin-

anden sidste gang i dette liv. Som hun vendte tilbage til sin seng, segnede hun om; endnu et par åndedrag, så var hun slumret hen mellem deres hænder.

Mine oldeforældre havde haft meget at kæmpe med, og hun tog altid og bar den tungeste ende af korset. Deres 12 børn adsplittedes til alle verdenshjørner, til Rusland, Tyskland, Holland, Danmark, Sverige. De fleste af dem stod i forhold til Hernhut; en datter blev gift i Sverige med adelsmanden Malmstrøm, som trådte i brødremenighedens tjæneste; en søn døde som brødremenighedens præst i Norden i Østfrisland, en anden blev livskytte hos kronprins Frederik. Kun gennem Kaj Frederik, født 1749 og opkaldt efter sin gudfader Kaj v. Rumohr, blev stammen fortsat på mandlig linje.

Han var et godt begavet ungt menneske, livlig og fræmadstræbende. Faderen holdt en student, som læste med ham, så havde han foreløbig ladet ham lære snedkerhandværket i Rendsborg. Hvor Kaj Frederik var fuld af lystige, undertiden vel saftige krøniker og viser fra de dage, på plattysk, højtysk, også dansk! Dér var de kosteligste, sære skabninger med eller uden paryk, adstadige præster og borgermænd, man havde haft sine levende løjer med. Hver gang han kom ind på de sager, lo han over hele ansigtet. Blandt meget andet sang han tit en vandrevise.

Es wohnte ein Meister zu Frankfurt an der Mayen,
er hatte Gesellen, wohl zwei oder dreien;
der eine sprach: mir ist nicht wohl!
der andre war besoffen, der dritte war gar toll.

Die Gesellen kommen auf der Herberg gegangen,
Herr Vater und Frau Mutter thaten sie freundlich empfangen:
„Seid mir willkommen, Ihr lieben Gesellen mein,
was wollt Ihr haben zu essen, was wollt Ihr trinken für Wein?“

„Herr Vater und Frau Mutter, wir thun uns bedanken,
haben Sie nicht den rheinschen, so geben Sie uns den franzschen.
Der franzsche Wein ist auch ein guter Wein,
wir wollen davon trinken und dabey lustig seyn!"

Die Gesellen sie nahmen ihre Felleisen auf den Rücken,
sie giengen wohl über den Frankfurter Brücken;
da wurde es der Meister seine Tochter wahr:
„Gesellen, wollt Ihr wandern, so bleib ich auch nicht dar!"

Han sang også en plattysk vise:

Ick un myn ohles Wif legen up Stroh o. s. v. Den må være meget gammel og meget udbredt i Tyskland, da man i Auerbachs „Dorfgeschichten" træffer den i sydtysk form. Den plattyske er imidlertid langt massivere.

Men handværket var ellers slet ikke Kaj Frederik til måde, og hans tanker gik andensteds hen: han vilde se sig om og vilde opad. Så kom han i sit tyvende år til herregården Schierensee. Dér var lystige seller nok, kortene lagdes på bordet, og han stod og så på spillet. „Du skulde dog også prøve det", sagde de, han rystede på hovedet, men lysten var faret i ham. „Nej", sagde en, „frist ikke den stakkels dreng, han er altfor hellig! Og hvad vilde mo'r der hjemme sige?" Det blev ham nu for stærkt, og alle forældrenes advarsler var borte som en røg. Men lykken var i ondt lune, han spillede højt spil, altid højere, og mistede i én nat ikke blot sine rede penge, også alle sine klæder, selv de fine gule hjorteskindsbukser, han nylig havde fået af sine forældre.

Det havde alligevel endnu ikke tæmmet lysten, næste nat sad han atter over kortene, og den gang faldt de ham godt i hænderne, så han vandt både alt det tabte tilbage og en hel del penge oven i købet. Det så en gammel mand, som var der til stede: „hvad har I da nu i sinde?" spurgte han. Det kunde Kaj Frederik

ikke svare på med sikkerhed. „Men I vil vel nok tage mod et godt råd, min ven," vedblev den gamle, „hør nu op, mens legen er bædst, og rør aldrig mere siden et kort! Det siger den, som vil jer vel."

Kaj Frederik følte sandheden i det, den gamle sagde, og gik i sig selv. Han afbad af hjærte sit letsind hos Gud og lovede, hvad manden krævede af ham. Og det blev ingen tom, dådløs anger, det viste hans følgende liv, kortspil var ham fra nu af en vederstyggelighed. Han forlod straks herregården, stod en dag hélt uventet i sine forældres hus og skriftede for dem. De forfærdedes. „Herre Jesu! Sådan synd! Hvor kunde vor søn dog synke så dybt? Og hvis det nu havde gået dig som din broder Nikolaj, der på kroen faldt i hververes kløer og med vold og magt skulde drikkes til soldat! Ja, han slog om sig som et fortvivlet menneske og slap derfra, men hvor var han ikke tilredet den kære, gode dreng! Og hvad blev enden derpå? Å, den største sorg for hans stakkels forældre: han døde af følgerne. Eller som din Broder Herman Filip, den bædste af jer alle, hvem de drukne mennesker truede på livet; men vor fader i himlen holdt sin hånd over ham, han har gæmt ham til det bædre"! Det var den broder, der siden blev præst.

Hvert ord traf Kaj Frederik i hjærtet, han følte, det var fortjænt. „Og nu er vejen her jo lukket for dig", vedblev de, „hvem vil vel have noget at skaffe med dig: hvad tænker du da så på?" Men han tænkte: verden er stor og vid, jeg vil prøve lykken der ude; snedkeriet havde han ingen lyst til, og hans håb fløj ikke laft.

Forældrene var vante at se sine børn rejse bort, de mente også, han på den måde vel bædst kom ud af den slette omgang, der havde forført ham. Så gav de ham sin velsignelse, lidt penge og gode formaninger med på vejen, og dermed rejste han til Flensborg, endnu uvis om, hvorhen han skulde flytte sin stav. „Den Gud,

som hører bønner," tænkte han, „vil vel og høre alle de brændende bønner, min fader og moder sende til ham. Lad ham kun råde!" Midt i al letsind havde han ikke sluppet den trøst.

Der lå i havnen et skib, klart til at gå til Amsterdam, her udså han sig plads, i Holland havde hans moder jo familje; men pashistorier opholdt ham, og da han endelig kom ned til havnen, var skibet allerede borte og langt ude i fjorden, så ingen båd kunde indhente det. Nedslagen og rådvild gik han sin vej og sagde til trøst til sig selv: „ingen kan dog vide. hvad det er godt for!" Hvor underligt kan styrelsen ikke vise sig i de små omstændigheder, menneskene så ofte kalde tilfældet! Det samme skib gik under på rejsen med mand og mus. Kort efter traf han på et andet, som skulde til København; måske lykken her vilde være mildere, tænkte han. Han tog altså plads på det, alt gik vel, og 1770 steg han i land ved Københavns toldsted, 21 år gammel, med stok i hånd, ransel på ryggen, kun få penge i lommen, ene, vildfremmed, men med en ærlig vilje og det frejdigste mod.

Han mældte sig på snedkernes herberge og holdt her efter skik sin indtrædelsestale på dansk for oldgesellen, da velkomstbægeret blev ham budt. „Med gunst og forlov at tage hatten af for den ærbare velkomst! Med gunst og forlov at sætte hatten på for den ærbare velkomst! Eftersom den ærbare velkomst bliver mig anrepræsenteret i den kongelige residensstad København, så tager jeg mig den frihed at drikke mig en æresskål deraf. Vivat for samtlige mestere og svende, som er her forsamlede for åben bøsse og lade! Vivat!" Talen ligger efter ham, skreven på dansk. Sandsynligvis havde han lært det af sin moder, men var ikke stiv nok deri og tyede følgelig til pennens hjælp.

Imidlertid var han jo ked ad den levevej, greb den kun i nødsfald og havde planer på noget større. Dertil

kom de drillerier, han udsatte sig for, fordi han hverken vilde svire med eller røre noget kort; de skar pisken af ham og brændte hans kjole itu på ryggen, og jævnligt hed det: „sikken stymper dér med hans røde hår!“ Fra den tid af tillagde han sig paryk; da han siden som ældre kastede den, havde håret skiftet farve. Han sagde nu også hélt farvel til høvlebænken og prøvede det ene efter det andet; en tid kom han i stor nød, men til sidst lykkedes det.

Han havde meget gode skolekundskaber, var opvakt, usædvanligt driftig, og hans væsen indgød tillid; han vandt derfor velyndere, og de skaffede ham en lotterikollektion. Desuden åbnede han ved siden deraf en handel med te og porsellæn, og 1775 sad han som ejer af huset på hjørnet af Naboløs og Snaregade. Nu var han endelig på sin hylde og skød rask i vejret. På børsen fik borgerkaptajn Hammerichs navn en god klang, han ejede den store gard i Løngangsstræde tværs over for Vartov kirke, holdt heste og vogn, havde engang 7 større og mindre skibe i søen, købte og solgte lyststeder, som lille Tuborg på Strandvejen, og spekulerede sig en formue til.

I maj 1776 havde han ægtet Gertrud Kristine Sacco, brylluppet stod på postgarden, den nuværende porsellænfabrik, og det gik flot til. Han sad dér i orangegule klæder med lyseblåt silkefoder, lange hvide silkestrømper og højthælede sko, trekantet hat, pisk i nakken, lang stok i handen med forgyldt knap. Og bruden var klædt i orangegult atlask med så store pocher, at begge karétdøre måtte åbnes, da hun steg i vognen, at hun måtte gå sidelængs ind i den, og at pocherne, da hun fik sat sig, endda stak fræm af vinduerne. Det regnede skrækkelig den dag, hele Købmagergade var som en sø, hvori rotterne svømmede, og hun måtte bæres på armen i og af vognen. Det hed sig: „lykken regner da ret ned i den bruds skød!“

Gertrud Kristines fader havde en handel med færdigsyede klæder, den første i sin art i København, og leveringer herfra til den russiske flåde havde gjort ham til en holden mand. Familjen stammede fra Møen, og flere af den fo'r til søs. Hun var en dygtig husmoder, hjemme til gavns mellem det blanke kobbertøj og tintallerkenerne i køkkenet, men videre rakte hendes synskreds heller ikke.

Familjelivet førtes i al gudsfrygt og ærbarhed, og det var så fuldstændigt dansk, at man næsten aldrig hørte et tysk ord. Kaj Frederik holdt sig ikke længe til Petri menighed som i førstningen, men til Helliggæstes, siden til Frue; da brødremenigheds-societetet i København blev oprettet, trådte han ind i det. Der var ikke mange på børsen, som gjorde det, og engang vilde en af de rige grosserere have ham til bædste ved en avktion på asiatisk kompagni. „Hører man ikke til de hellige, Hammerich?“ spurgte han, folk fnisede. „Jo,“ svarede min farfader, „og det skulde gøre mig ondt for Dem på Deres dødsdag, hvis De ikke deler de helliges tro!“ Grossereren blev meget flov.

Kaj Frederik var ingen almindelig Hernhuter, han var en djærv mand, som i dette svar, så i al sin færd. Han kunde også til sine tider sla skæmten løs, synge sin ungdoms viser og more sig med de unge. Et slags godmodig hofnar havde sin gang i huset og diskede op med de drøjeste vittigheder. En gang — sa fortalte Kaj Frederiks søn Johannes om sin fader — kom en for nyfigenhed vel kændt Jøde pa børsen løbende hen til ham med sit sædvanlige spørgsmål: „Was neues, was neues?“ „Sa De véd det ikke endnu; hele Nordsøen er brændt af i nat!“ „Gott behüte“, rabte Jøden.

Om eftermiddagen d. 22de februar 1777 sad Kaj Frederik i sit kontor pa hjørnet af Naboløs og Snare-

gade med en stor gudelig bog i folio for sig og indskrev i den sin førstefødte søns fødsel og derefter følgende vers:

Lass, Jesu, seine Seele nie
aus deinen treuen Armen,
und thu nichts Anders spät und früh,
als seiner Dich erbarmen!
Lass seine Seel' ein Bienelein
auf deinen blutgen Wunden sein!

Den skik havde han lært af sin moder, og barnet, der var født, var min fader Johannes. Johannes, den ældste af 9 søskende, hvoraf 2 dog døde som små, var en hjærtensgod, let bøjelig dreng, næppe svær at opdrage, skønt han kunde være overgiven nok. Faderen tog ham med alvor, selv strenghed, men „mama" kælede for ham og skjulte et og andet for sin mand; det var ikke ret gjort, det fristede drengen med til det samme. Han blev sat i pugeskole hos Breyer, en gammel, lystig broder og familjens rimsmed, i øvrigt ikke uden et vist talent, især til det laft komiske og af og til det religiøse. Et vers af ham til Johannes' fødselsdag lyder således:

Giv ham en munter tunge,
de undre at besjunge
udaf din miskundhed,
en trang til dine vunder,
en sjæl, som alle stunder
er bøjet glad i barnlighed!

Så fik drengen en af husets omgangsvenner til lærer, den senere biskop Bugge i Trondhjem, også af ham har vi et vers til Johannes:

Bliv du din navne lig, hvis hvile var at ligge
tæt op til Jesu bryst og der med gråd at tigge
sin synds forladelse, hans blods rætfærdighed,
og en gang skue ham i evig salighed!

Lev, lev i mange år, hvis herren så behager,
gid mange sjæle du hen til din Jesum drager!
Og ser du synderen, som går på syndens vej,
så ynk ham hjertelig, men du, hovmod dig ej!

Johannes, der med tiden skulde være præst — det vilde forældrene — blev derefter sat i Efterslægten, siden i latinsk skole, hvor drengene endnu mødte til kirkesang, og endelig i Borgerdydskolen. Student blev han 1794. Det var midt under den første franske revolution, da rationalismen stod i blomster, og hvad selv en teologisk professor som C. F. Hornemann den gang turde byde studenterne, har man vidnesbyrd nok om i den dagbog, Johannes holdt; det grænser næsten til det utrolige. Men han var godt pansret mod sådanne våben, både en troskyldig natur og tonen i hans familje gjorde ham utilgængelig for dem.

Dens helt var biskop Balle, og ugebladet „Bibelen forsvarer sig selv“ er næppe mange steder læst til mere opbyggelse end her. Johannes lod sig optage med i „societetet“ og mødte „på salen“ i Stormgade som „ledig broder“. Det samme gjorde flere af hans studentervenner, navnlig den, han mest studerede sammen med, Normanden Peder Hesselberg, kaldet „Per Myseost“. Endogså kontorfolkene trak på samme streng, man så dem endnu som et slags familjelemmer. En af dem skrev en sang til Johannes' fødselsdag, hvori det heder:

Gid han blive vil den brave,
som med Balle stride vil,
som fritænkere vil ave,
der nu drive deres spil!
Vi ham ønske da til lykke:
gid den dag i morgen var,
at han fik det præstesmykke,
at han præstekraven bar!

Længere hen i visen udbringes også en skål „for den danske sømand, som børste skal den slemme, der forstyrre vil vor ro“. Ti fædrenelandsk var anden hjemme, man glædede sig over Bernstorfs vise styrelse og over „fredsgudindens oljegren, der udstrakte sig over landet, mens krigens torden, ild og mord og krigs-

trompeter lød alle vegne", som Johannes sang i en af sine småviser ved festlige lejligheder; de tryktes i hans eget hjemme-trykkeri. Vinen ved sådanne fester sørgede fader for, og moder lavede den ypperligste mad, „havde altid noget i baghånden, som smagte sønnen, der ved slig lejlighed ej mældte sig upasselig".

I øvrigt var de unge ikke vante til fornøjelser uden for huset. Man morede sig med en og anden nyhed, en ny politisk vise, med anekdoter om studenter og professorer, Hornemann, Kratzenstein, Risbrigh; dem fortalte Johannes også på sine ældre dage med ungdommelig livlighed. Man botaniserte lidt, arbejdede i farfaders have, var med at plante den allé på lille Tuborg, som endnu står, tegnede og gav forestillinger på et lille verdensteater, og holdt disputérøvelser og musikalske øvelser — Johannes spillede dér på violin eller fløjte. Én gang hvert år tog de med farfaders egne heste og vogn og velfyldte madkurve ud til Dyrehaven; det var det hele, og nydelsens højdepunkt en rejse til Kristjansfelt. Familjen var i ét og alt i den gamle stil — børnene sagde „De" til forældrene —, og der var noget idyllisk, om man vil patriarkalsk ved den, noget, som gjorde, man ret kunde føle sig hjemme.

Johannes var ikke høj undtagen i overkroppen, hans næse var noget svær, ellers var han en ret køn fyr, godmodig og fornøjelig i omgang. Næppe var han særligt oplagt til at studere, hovedet var ikke udmærket, men han var rastløs flittig, ude af sengen med Hesselberg ved daggry. Han gik i rette tid op til teologisk eksamen og var færdig med den skriftlige del; da fik han blodstyrtning. I hele år turde han nu ikke røre bogen og måtte tænke på en anden levevej, den gav sig så at sige af sig selv, han blev købmand som hans fader. Præstekjolen var allerede syet på forhånd og den blev længe hængende i skabet til amindelse ved siden af hans uniform og sabel som underofficér ved studenterkorpset

1801; ti, greben af den almindelige stemning, trådte han ind i det. Uniformen har jeg tit sét som barn. En og anden gang tænkte han vel på en genoptagelse af studiet, dimitterede også som grosserer sin broder Peter til universitetet; dog derved blev det.

Han havde købt gården no. 5 (gammelt no.) i Nybrogade, hvormed en papirhandel fulgte, og taget borgerskab som grosserer 1803. Faderen havde lånt ham nogle penge, han var vel skikket til handelsmand, var ordenen selv, yderst flittig, driftig, dog aldrig forvoven, nøjsom og grundredelig. Toldsvig gjorde selv agtede mænd sig ikke sjælden skyldige i, ham var den i hver skikkelse en afskylighed. I begyndelsen gik det meget småt med handelen, men han ødede intet, mangen gang spiste han et tørt surbrød til aftensmad. Og sin trøst søgte han dér, hvor ingen banker på forgæves. Karakteristisk er det, at han omhyggelig gæmte den første bankoseddel, han havde fortjænt, med påskrift herom. Hans morskab var en tro puddel, der en dag til hans store sorg blev skudt af voldskytten.

Efterhånden føjede dog alt sig heldigere, så han fik en god kommissjonshandel i gang, som hverken Københavns bombardement eller den derpå følgende krig kunde forstyrre. Nu følte han sig nogenlunde trygget. Hans to ældste søstre var gifte til faderens tilfredshed, der ellers for spøg kaldte døtre „vanskelige varer at handle med“; en fik den senere justitsråd Boesen til mand, en anden fik urtekræmmer Kaufmann fra Als. Hjemme drillede man ham da: „han vilde dog vel ikke alle sine dage gå hen som pebersvend?“ Så kom der med ét en vending i sagerne.

På de flade, nu til dels opdyrkede hedesletter i det vestlige Sønderjylland i Tønder-egnen ligger Nolde i Burkarl sogn ved Grønåen; kirkesprog og folkesprog er dansk. Ingen godser fandtes i nærheden, bønderne var fri mænd og stod de dannede stænder langt nærmere

her end i kongeriget. Foruden agerbrug var knipleriet en vigtig indtægtskilde. En af byens største gårde, med kirsebærtræer, der var den træløse egns stolthed, havde gået som i odelsarv fra fader til søn i familjen Adolf. Den ejedes for tiden af Adolf Kornelsen, født 1742, en mand af en åben, redelig karaktér, de fattiges ven og på grund af sine usædvanlige kundskaber i lov og ret og sin hjælpsomhed et lille orakel for omegnen. Vi har endnu hans silhuet, der viser et fint ansigt med en kroget næse.

Han havde giftet sig med Marinke Martensen fra Ladelund, født 1746, af en velstående familje, hvorom hendes farfaders, Jeppe Truelsens, store og udmærket smukke, over 200 år gamle sølvsukkerskål og flere andre stykker sølvtøj bære vidne; de er nu i mit eje. En af hendes brødre døde som købmand i København, en anden som toldforvalter i Trondhjem. Selv var hun en brav hustru og moder til 6 børn, hvoraf de tre dog døde hélt unge, og hertil kom endnu et par stifbørn af Adolfs tidligere ægteskab. Den ene af disse gik som missjonær i brødremenighedens tjæneste til Vestindien og fik der sin helsot.

Forældrenes ældste barn, født i Nolde d. 13de maj 1777, var Meta Magdalena. Da de, ligesom den Hammerichske familje, stod i forhold til brødremenigheden, blev hun alt 6 år gammel sendt til Kristjansfelt; dér skulde hun opdrages. Staden var ung endnu, kun halft bygget færdig, og menighedslivet ligeså, ungt og friskt i sin hernhutske retning; men — det fulgte nødvendigt med — i mange henseender tillige trangsindet, indsnøret og uden blik for det i mennesket, der ikke umiddelbart hænger sammen med troen. Og så den småvornhed, den sladder, der hører hjemme i købstæderne, enten de så er hernhutske eller ikke. Hvor morsomt at få at vide og igen kunne fortælle, hvad de spiste til middag

hos broder N., eller hvad søster L. sagde, da hendes pige, søster B., af vanvare slog den kønne kop itu!

Men Meta Magdalena var virkelig et særsyn i sine omgivelser, og kun den ærlige fromhed havde hun til fælles med dem. Hun var et sanddru menneske og en varm sjæl, og hun hørte til disse oprindelige naturer, der vugges i stemninger og følelser, disse i grunden digterske naturer, hvor livet altid sprudler fræm som af en frisk kilde, de véd ikke selv hvorledes. Det røbede sig i den ranke holdning, det åbne, naturlige væsen, det sjælfulde åsyn, og hjærtensgodheden lyste ud af hendes øjne. Let blev hun hastig, men, så hed det blandt veninderne: „havde hun bare fået døren smækket i, var hun god igen“. Med en takt, en ynde, som var hun opdragen i de fineste kredse, trådte hun enhver i møde, og der lå alligevel i hele personligheden noget vist overlegent.

Hun havde en lys forstand og vidste at skaffe sig en dannelse, man efter forholdene i Kristjansfelt måtte undres over, også en fin smag. Tysk havde hun lært godt, skønt hun ikke undgik danske ord og vendinger og man på udtalen straks mærkede den fremmede. Hun kændte ikke blot til de bædste tyske digtere, men selv til Shakespeare. Vi har fra hendes hånd et digt ved hendes lille barns død, Hölty ikke skulde skammet sig ved. Hun broderede, hun tegnede nydeligt blomster og malede dem, hun sang, spillede både på klavér og harpe og forstod at lægge sjæl i spillet. Når der da var et lille selskab og harpen en aftenstund blev båren ud i haven, nød de, som var til stede, en time ved Mozarts og Haydns melodier, de aldrig glæmte.

Hvad der bode i hende, fandt et smukt udtryk i det stambogsblad, en veninde sendte hende med følgende vers af Jung Stilling:

> Dein ganzes Leben sei Gesang,
> dein Wandel wandelnd Lied der Harfe!

Og hun havde mange veninder, danske, tyske, norske, svenske, alle de sprog finde vi mellem hinanden i hendes stambog og brevsamling. Ti lige så elskværdig hun var, lige så trofast en sjæl, „altid tankefuld“, sagde en anden veninde, „sjælden lystig, men altid glad“.

Hun havde dog alt prøvet bitre sorger. 25 år gammel var hun bleven gift og lykkelig gift med Peter Petersen, en Slesviger, der forestod menighedens tømmerhandel og handel med kobbertøj, en køn mand og musikalsk som hun; hvor klang hans horn ikke sammen med hendes harpe! Den lykke varede imidlertid ikke længer end 4 år, to småpiger døde for dem, og så døde han selv af brystsyge. Lidelserne vare næsten overvældende, og kun en fast tro holdt hende opret.

I denne tid var dr. Müllers hus i Kristjansfelt hendes tilflugt, her var hun tidlig og sildig. Dr. Müller, der havde en udbredt lægepraksis i omegnen, var en fint dannet mand, åndrig, vittig, undertiden selv skarp. Han havde haft mere end ét sammenstød med det sædvanlige Kristjansfelter-væsen, og man tilhviskede hinanden ængstelig, at han skulde have ladet sig se både på komedie i Haderslev og på bal; knap regnedes han for halft tro. Hans kone var fra Norge, en from kvinde, der gik fuldstændigt op i ham, alt i huset vidnede om smag og ånd.

Det var om efteråret 1808, to år efter Petersens død, at Johannes Hammerich i dette hus på en rejse traf sammen med den unge, elskværdige enke. Han følte sig på stedet tiltrukken af hende, de mødtes igen, og han følte sig endnu mere tiltrukken, så friede han skriftligt. Præsten i menigheden, Treschow, en broder til statsråden i Norge, skulde overrække hende brevet, men da Johannes kom og vilde bringe ham det, var Meta Magdalena der. Han blev først forlegen, talte om ligegyldige ting, til sidst tog han alligevel mod til sig og overrakte hende det selv. Hun havde et gråt silke-

tørklæde om halsen, deri gæmte hun det undselig. Og dette tørklæde blev nu Johannes en helligdom hele livet igennem, det havde han på i sin dødsstund. Han fik hendes ja og mældte det hjem i et brev, hvor man kan læse glæden ud af hver linje:

„Der er personer af den art, at de stikke alt fra sig, når andre derimod kaste fiskerkroge ud og hale alt til sig. Blandt sådanne, som kaste kroge ud på mig, er Sofies og Hannes (hans søstres) veninde, Meta Magdalena, og jeg havde også kroge for hende. Så blev vi enige om ikke mere at hale om, hvem der var stærkest, for desto bædre at kunne hale i kompagni. Moder siger vist herom: da gad jeg sét den morlille! Boesen siger vist: nå! og Kaufmann ler af fuld hals. Gamle tante har vist tænkt dette i forvejen, og Peter (hans broder) skulde jeg ikke tro vilde kalde foretagendet muggent. Til Kristjanes (hans søsters) efterretning tjæner, at hun er „vækset“, så hun blandt familjens fruentimmer fortjæner fløjmandsposten.“ Derpå skildrer han hendes ydre og slutter: „men jeg er nu ganske beredt til at åbne pungen, som længe har været lukket!“

Den 8de oktober 1808 stod bryllupet hos Johannes' og Meta Magdalenes fælles ven, pastor Vindekilde i Vilstrup, rimeligvis fordi de vilde undgå den lodkastning, der ved sådanne lejligheder brugtes i Kristjansfelt. Nogle uger efter rejste de. Engelskmændene lå i bæltet, de blev båden med de nygifte vår og sendte kugler, som vandede rundt omkring den til højre og venstre. Matroserne svarede med vittigheder: „nå da! den konstabel må skele betydelig! Det var F. t. mig godt, det ikke var en af os, for så havde der vanket!“ Mine forældre gav sig Gud i vold og var trøstige og frejdige. Lykkeligt slap de også over og gennem Sælland, og stueetagen i Nybrogade no. 5 modtog dem en aftenstund i november med tændte lysekroner og nye tapeter. Kaj Frederik havde ordnet det altsammen, han var glad, ja stolt af

sin svigerdatter, og sjælden så han ind til hende uden at bringe et par flasker vin af prima sort med i sine baglommer.

Må jeg her indflætte et digt, et par billeder af mine forældres liv, som jeg sendte fader på hans årsdag 1831:

Hjørnet af Naboløs, februar 1777.

Seks slag vor klokke nys er slagen.
Alt råder mørket over dagen,
og himlen, ren samt uden sky,
tænder sit nattelys på ny.
Det sender strålen lang og blank
hen over slottets tårnspir rank,
ind i det husligt snævre kammer.
Og stole, bord og væggens rammer
og hjørneskabet perleblåt
og frynserne på det omhæng gråt
trindt om den syge moders seng,
og vuggen med den spæde dreng,
der nys i lagner svøbtes ind:
alt dæmrer ved dens svage skin.
Der er så stille rundt i stuen,
svagt ikkun knitrer arneluen,
og sagte hvisker en og hver
og pusler om lidt her og der.
Men hisset ovre, hvor lyset flammer,
dér sidder faderen i sit kammer
bag pulten i sin vante krog
og læser i en gudelig bog
og skriver med en stille bøn
foran i bogen om sin søn:
„o søde Jesu, dig forbarme,
tryk huldt ham i din nådes arme!“

Frue kirke 1791.

Det er så koldt der ude nu
og mørkt, så ret det er en gru.

Hver anden lygte slukket er,
og ingen stjærner skinne mer,
men dæmpet tårnets klokke klinger,
den menigheden sammen ringer.
„Frisk ud, min dreng, til kirkesang,
det ringed nu alt anden gang!“
Med salmebogen under arm
Johannes går fra stuen varm
igennem stille gader did,
hvor juleglæden stråler blid
fra kirkens tændte lysekroner,
hvor fuldt med orgelklang den toner.
Luftig og høj sig kirken hvælver,
det fryser hårdt, den stakkel skælver,
hans fingre, røde de er og blå,
og knap han kan på fødderne stå.
Men inden i ham er en lue,
som vel kan vinterkulden kue:
den hellige nat han tænker på,
da Herren selv i krybben lå,
hin stjærnenat med engleklang,
og varmer sig med julesang.

Løngangsstræde 1797.

Det er en tidlig morgenstund,
fuglen er vågnet af sin blund,
den synger og gynger på træets gren,
og luften vifter sval og ren
fra landet ind gennem voldens træer,
der ryste sig i det muntre vejr.
Tvært over for Vartovs hospital
et vindue klirrer på første sal;
se der studenten, årleglad
sin norske ven han kalder ad*):

*) Hesselberg.

„nå, skynd dig op, det er alt dag,
solen skinner på Vartovs tag,
med økse på nakken den travle svend
går allerede til arbejd hen!“
Normanden længes og efter bogen,
fluks står hans vindue med på krogen,
ind til sin nabo han smutter pænt
i morgendragt med sit testament.
Så snakkes lidt om dit og dat,
men snart der ta's på bøgerne fat.

Nybrogade 1817.

Ser du den stille stue dér?
Nys dæmred den i aftenskær,
og børnene støjed rundt omkring,
så bord og stole dansed i ring.
Man knap kunde høre sit eget ord,
det tyktes fader en støj vel stor,
han skændte på den værste dreng,
og moder bragte dem i seng.
Nu har dog stuen éngang fred,
rullegardinet er trukket ned;
to lys på bordet ved væggen stå,
dér sidder fa'r med skærmen på,
han hviler efter den tummel og støj,
og moder sidder med strikketøj.
Hélt meget kommer så til or'e
om drengene, når de blive store,
og kærligt flyver fra mund til mund
de minder om den kære stund,
da bægges hænder sammen blev lagt.
Hvor gærne mindes hun hin pagt,
se, tåren dirrer på øjets rand,
mens blikket søger den elskte mand!

Min Barndom.

(1809—1822.)

Jeg er født d. 9de avgust 1809 i stuelejligheden i Nybrogade, gammelt no. 5 og døbt af præsten Kofod i Helliggæstes kirke med det navn Peter Frederik Adolf. Min moder vilde selv give mig bryst; dertil var hun dog for svag, og jeg magredes dagligt, lemmerne blev slunkne, næppe kunde man kænde, jeg havde en næse, skønt den nu er kændelig nok. Det blev ikke godt, inden en dygtig bondekone, Birte fra Stævns herred, kom i vort hus som amme. Hun var fuld af sin hjemstavns sagn og viser om ællekongen, og de lød mangen gang over min vugge.

Den tidligste barndom har sin egen farveglans, og der er vist ingen, som ikke tit og mange gange tænker sig tilbage i den, ti her sætter et menneskeliv sine spirer. Men dens runer er ikke lette at råde, den svarer hos den enkelte til den mytiske tid hos folkene, en hemmelighedsfuld, halft drømmende, halft vågen tilstand. Om hvor langt tilbage mindet kan række, tør næppe mange for sit vedkommende påstå noget afgjort; hvad vi véd selv at have oplevet, og hvad vi kun véd, fordi andre så tit har fortalt os det, flyder over det ene i det andet. Jeg tør i det mindste kun i enkelte tilfælde sige med nogen sikkerhed: det husker jeg fra mit 3dje, 4de år.

Men dette kan til gengæld, især når særegne omstændigheder komme til, brænde sig ind i sjælen, ligesom glasmaleriet brændes ind i ruden, og stå der uudsletteligt.

Det stiller sig for mig som en drøm, hvor fader gik med mig på armen og sang om den lille „Fittemand“, hvor moder sad og legede: „æble, pære, kirsebær, blomme, dikke, dikke, dikke“, eller „lille trille faldt ned af hylde, ingen mand i det hele land lille trille kurere kan“, og hvordan jeg red ranke på farfaders knæ. I alt fald har den gamle, venlige mand med den krogede næse, det skælmske smil og den røde kalamankes vest indprentet sig i min hukommelse.

Og så grant husker jeg, hvordan det gik til, da jeg skulde lære bogstaverne. Fader havde lovet mig en lille kage, en „tuttelut“, for hvert bogstav og kom hjem med 4 sådanne: de vilde vel forslå for den dag, tænkte han. Men jeg havde imidlertid lært 8 bogstaver, og han måtte straks ud og købe lige så mange tuttelutter til; „der kan nok med tiden blive noget af ham“, sagde han. Derpå fulgte abc'en med billeder og vers: en abekat blandt dyrene mest findes lig et menneske, eller: Xantus var en af de heste, som Neptunus havde til bædste.

Jeg var i det hele ikke tungnæm, og munden stod aldrig stille på mig, jeg plagede min fader, og moder ligeså, med det ene spørgsmål oven på det andet; senere blev det anderledes, men min tørst efter at vide var den samme. Jeg husker også, hvor han måtte klippe mig høns og heste og andre figurer af papir, og hvor morsomt det var at lege med dem og lade dem slås. Var jeg ikke artig, stillede han et billede op, en mand og en kone, som pryglede løs på hinanden, det hjalp mere end alle formaninger. Var jeg derimod ret artig, fik jeg lov at se i en billedbog, orbis pictus; den holdt jeg af, thi den aabnede mig øjet for mange ting i livet.

Da moder længe var syg efter barselsengen 1811 med min broder Martin og måtte gå på krykker, kom

jeg en dag med min kæphest. „Kan du ikke også bruge min krykke?“ spurgte jeg. Hun svarede sin dreng med et kys, skønt hun ellers ikke forvænte børn med kærtegn. For at skaffe lettelse i huset, blev jeg sendt hen til en familje af vor omgangskreds, højesteretsassessor Raffns. Vi fik kål til middag, en mad, jeg ikke kændte hjemme fra. „Har du ikke noget andet,“ sagde jeg til fruen, „kan du beholde det selv, men så vil jeg også hjem til mór!“ Sådan kom mit lille jeg til orde.

Ud til Frederiksberg tog vi ikke sjælden, og det var i dets glimrende tid. Dér var altid fint selskab, dér bode kongen om sommeren, dér spillede livvagtens musikkorps uden for slottet, og efter taflet blev hoffet af smukt klædte bådsmænd roet omkring i kanalerne og drak til sidst te på øen, i det kinesiske lysthus. Frederik den 6te stod da gærne selv ved roret, og en folkevrimmel var der, hvor han og „herskaberne“ lod sig se. Man trykkede og trængte på, og kun med nød og næppe holdt de alle vegne opstillede livvagtskarle græsplænerne fri; dem turde ingen vanhellig fod træde på. Tit knurrede man derover, men det var de gode, gamle, patriarkalske dage: kongen måtte jo vide alting bædst.

Ved en sådan lejlighed stillede jeg mig en gang uden for slottet, tæt hen ved musiken, midt i vrimlen, og havde meget travlt. Jeg havde faaet fat i to pinde, strøg den ene mod den anden efter takt og blev ved at råbe: „Fittemand døre tist ren!“ En anden gang, som jeg spaserede med fader og moder, stod kongen på én gang for os med dronningen og prinsesserne. Jeg var en ret køn dreng, rev mig løs og løb lige hen til dem, uniformen stak mig i øjnene. Kongen lagde mærke dertil, syntes godt om den purk og befalede sin datter Vilhelmine at gå hen og give mig et kys. Jeg var hélt trøstig ved alt det, lod mig kysse og kyssede igen, men stod imens med åben mund og gabede på dem. Kongen talte til fader, spurgte, hvem han var, og roste mig, så

fader havde den bædste lejlighed til at anbefale mig til hans nåde, og gjorde det alligevel ikke. „Men hvad stak der dig dog, Hammerich,“ sagde moder hæftigt; „hvorfor sagde du ikke et eneste ord til kongen om drengen?“ „Nej, det skulde jeg sandelig nok vogte mig for! Hvor let kunde han ikke have faldet på at love ham portepéen, når han først blev stor. Og den vej skal han aldrig gå med min gode vilje.“ „Ja så, tror du det? Det var ellers skade, at Frederik stod dér for dem og så så dum ud og gabede!“ Dermed glattede hun ved min krave og pyntede lidt på mig.

Tit havde jeg hørt vore piger tale om komedier og maskerader, og af og til gik også mine forældre på komedie. Jeg gjorde mig de æventyrligste forestillinger om den herlighed, der ved sådanne lejligheder åbnede sig for en. Så rykkedes den mig nærmere. En af vore husboere, en jødisk mægler Andrade, holdt maskerade oven på. Vogn på vogn kørte fræm, maskerede gæster gik op ad trappen, pigerne tittede efter „de smavse“ gennem døren, musiken lød, dansen begyndte, og pigerne fik til sidst lov til at komme inden for og se et glimt af balsalen. Hvad havde jeg ikke givet, hvis jeg havde måttet være med! Ellers var jeg bange nok for den mand, han var så stor og svær, og hvert øjeblik hørte man ham buldre løs forfærdeligt, det hed sig, „de sloges hos jødens“; men nysgærrigheden havde nu drevet frygten ud. Jeg fik imidlertid ikke lov af mine forældre til at se den stads.

Dermod blev en anden fornøjelse mig tilladt. Fader havde, véd man, som student skaffet sig et verdensteater, og han blev ved at more sig dermed; han snedkrede oppe på loftet, lavede en sø, som ordenligt kunde slå bølger, malede kuliser, hvorved hans ven, portrætmaler Camradt, hjalp til, også udklippede han figurer af pap, som kunde gå, hestfolk, fodfolk, både, skibe. Endelig var sagen moden, og familjens unge mennesker skulde

være maskinfolk, selv var fader maskinmester. En aften blev vi børn førte ind i salen, mine forældre var den gang flyttede op fra stuen til første sal. Familjen og andre venner var indbudte, stolene stillede op i rækker, og indgangen til næste værelse, vor dagligstue, var dækket med et tæppe. Dér sad jeg i spænding til det yderste.

Lysene i salen blev slukte, tæppet rullede op: man så et skummende hav vælte sig og i baggrunden Skt. Helenas klipper, sejlere viste sig i mængde, koffardimænd og orlogsmænd. Med ét glimtede det ud af kanonlugerne, og efter et par øjeblikke fulgte et dumpt drøn; fra fæstningen blev der svaret. En elektrisérmaskine, lidt krut og en povke, deri stak hemmeligheden, men den kændte jeg ikke. Jeg var hentryllet i en vidunderlig verden. Så trak et uvejr op, det stormede, tordnede, lynede, og jeg blev meget bange. Forestillingen skiftede: fredelige landskaber med gående, kørende og ridende, derpå så det krigersk ud, og troppemasser trak fræm og tilbage. Hvis jeg ikke mindes fejl, fik vi selv en solopgang at se. Det hele gik for mine øjne ypperligt ligesom ved en trolddom og gjorde et stort indtryk.

Et par rejser til Fyen, til Kristiansfelt og familjen i Nolde førte mig alt i denne tidlige alder ind i nye forhold. Det svæver tåget for mig, hvor jeg i Faborg tæt ved den gamle, mærkværdige stadsport legede med majorens pistol og kaldte ham for „ongen“ (kongen), og hvor angst blev jeg på lille bælt, når marsvinene boltrede sig i vandet og stødte kuldbøtter. De kunde jo som ingen ting vælte båden, tænkte jeg.

Klarere mindes jeg min onkel Sallings præstegård i Vonsild, en gammel, mørk, lindeomskygget gård. Men dér var et høloft, hvor jeg ret kunde boltre mig rundt, og en hønsegård, hvis mage jeg aldrig havde sét, en galen og en kaglen tidlig og sildig. Drabeligt jog jeg om mellem ænder og gæs, indtil en gase med ét gjorde

lang hals, fløj på mig og bed mig både blå og grøn. Det gik mig ikke bædre end siden, da jeg kom hjem, og Svejtseren i Frederiksberg have skræmmede mig med at sætte et ansigt op, så jeg fór hen til „spidsrodsbænkene", hvor moder sad, og gæmte mig i hendes skød: dér var altid min trygge havn. „Hvad er der dog i vejen med dig, barn?" sagde hun. Nej, helt var jeg just ikke, men jeg skammede mig derover og lovede, det skulde nok blive godt.

Fra Norge har jeg fået de første indtryk gennem et brev, jeg endnu gæmmer, fra Hanne Kilde, moders elskværdige veninde, den senere konferensrådinde Arbo. Jeg havde næmlig taget mig sammen på kraft, også fået nogen hjælp af onkel Karl, faders broder, der lærte mig at skrive, og således bragte jeg et brev til hende i stand. Derpå var det, hun nu svarede mig.

„Du skulde komme herop, for her er så kønt! Du skulde se, hvilke nydelige små lam og kalve her er, og så har vi en lille pæn, gul hest, som du kunde ride på. Du skulde få lov at ride så langt, du vilde, og jeg skulde gå og holde på hesten, at du ikke skulde være bange. Synger du ofte endnu: „klare kilde, elskte lund" (jeg tænkte den gang ved „kilde" på Kildes familje), og: „tit får jeg, når jeg drikker, en rus"? Dem må du endelig ikke glæmme, til jeg kommer igen! Lev imidlertid vel, voks og bliv den gode Frederik, jeg vænter mig af dig!" Jeg må dog tilføje, at jeg allerede vidste, Norge var fuldt med bjærge, og at de var høje, meget, meget højere end runde tårn, så man let kunde falde ned af dem og slå sig ihjæl. Men Hanne Kildes opholdssted, Modum, fik på grund af brevet og alt, jeg hørte derfra, en glans for mig, som var det den skønneste egn i Norge.

Var jeg en sjælden gang længe oppe og så fuldmånen på himlen og de hvide skyer i æventyrlige skikkelser nu skjule den og nu atter åbne sig for dens

skin, blev jeg stående, og så og så. Pigen, Marie, skulde hente mig til sengs, men kunde ikke få mig af stedet. „Å, jeg tror også, den dreng er fjantet,“ kunde hun da sige. Og sære tanker gik mig gennem hovedet, om de end ikke var fuldt så sære som en anden lille drengs af vor familje. Da han så skyen glide bort fra månen, råbte han ivrigt: „mór, mór! der sparkede månen dynen af sig!“ Også ispalmerne på ruden kunde sætte mig i stemning.

En umiddelbar glæde over naturen blev mig allerede tidlig bevidst. Det var min lyst at så ærter nede i gården og se dem spire og ranke sig op ad muren. Jeg ser mig endnu stå på broen over Frederiksdals å i skoven, tæt ved kilden, hen ad Lyngby til; det er et af disse billeder, som har brændt sig ind i sjælen. Marken rundt om var fuld af blodrøde valmuer og høje stængler, hver med mange blå eller gule blomster; jeg hørte, de kaldte dem for kongelys. Der kom en stærk duft fra hyldetræet, og nede i vandet mellem de små hvirvler så jeg et mylr af al slags fisk; snart blev de borte mellem sivene, som svajede for strømmen, og snart kom de til syne, hvor bunden var klart sand. Aldrig før i mit liv havde jeg sét noget sådant, det var som lokkede åen mig ned til sig. Fader var meget ængstelig og bad den, som havde mig i handen, endelig at holde fast.

Og med hvilken glæde plukkede jeg ikke de søde nælder i kirsebærgangen og sugede saften af deres blomster, eller bandt kranse af løvetand, blæste til dunene på de visne af dem, så de fløj vidt omkring! Fuglene sang imens så trøstefuldt i busken, hvor den sang gik dybt ind i sjælen; jeg vilde dog så inderligt gærne have fåt i en af dem, så kunde jeg høre den altid. En smule salt havde jeg stukket til mig, det tog jeg mellem fingrene og sneg mig sagte, ganske sagte efter en lille fugl; bare jeg kunde drysse et par saltkorn på dens hale, så var den min: det havde onkel Boesen jo sagt.

Min fader havde dengang en Plockross på sit kontor, et højt, rask ungt menneske; det er ham, med hvis datter Emil Fenger er gift. Lige neden for vore vinduer løb Frederiksholms kanal; en dag — det svæver dunkelt for mig — hørte man nødråb, en dreng var falden i vandet og allerede gået til bunds. Da styrtede Plockross fræm fra kontoret, som han gik og stod, sprang op på bulværket, ned i kanalen, og drengen blev reddet. En anden kæk dåd havde Plockross øvet, inden jeg blev født. Under bombardementet faldt en brandraket på min faders slæbested og lå dér og sprudede, men han fór til med et kosteskaft og stødte den ud i vandet. „Jo“, sagde fader, „han er ikke bange ad sig!“

Og den samme var det, som hjalp ivrigst, da fader stoppede porten fuld af tønder og kister og ris papir, og væbnede sig og sine folk med alle de våben, han kunde skrabe sammen. Hvis engelskmændene havde stormet København og plyndret husene, vilde den ellers så fredsommelige mand have båret sig ad som fuglen, når hun værger sin rede. Sådanne træk gav min ånd tidlig indtryk af det mandige.

En tildragelse fra mit femte år står temmelig klart for min hukommelse. Det var en dag i januar 1814, sundet var islagt. Alarmtrommerne gik, borgere og soldater stillede under våben, Svenskerne, hed det, vilde gå over isen og overfalde København. Jeg ser endnu min fader komme, fortælle om, hvad der forestod os, og åbne den svære jærnkiste, hvori han gæmte penge og papirer; dem og sin familje vilde han ikke udsætte for en fare som 1807. Tingen opklaredes dog snart; det var lutter tomme rygter, som skræmte Københavnerne, mens Malmøboerne på samme tid var lige så bange for et overfald fra dansk side. De havde ellers gærne bædre spioner end vi. Frederik den sjætte vidste det og skal en gang have sagt: „ja, så såre jeg nyser i

København, siger Trojel i Malmø på stedet: Gud velsigne Dem!“

Moder var svagelig, tålte ikke godt støj og måtte tit overlade os børn til pigerne; en af dem fik da stor indflydelse på os, Marie Fasting. Sådanne piger er der nu ikke mange af. Hun var køn, med et par levende, brune øjne, og ferm ad sig, kun lidt kort for hovedet; om det så var „de sel'e“ (herskabet), var hun ikke bange for at svare. Men pålidelig var hun, når fader havde sagt: „nu må hun passe mig godt på, Marie!“ Og en trofast sjæl var og blev hun og hang ved vor familje, hvor hun tjænte i 11 år, som var den hendes egen. „Vore drenge“ kaldte hun os gærne, gav os vel også en gang imellem et saftigt kys: „det skal du ha', din gavstrik!“ Et hélt langt liv igennem holdt hun ud. Hun blev lykkelig gift med en slagter, som hun kælede for og altid kaldte „min dreng, min rare dreng“; børn fik hun dog ikke, og al kærligheden gik i arv til min broders og mine børn. Hun var dem som en god bædstemoder, hver gang hun besøgte os, havde hun lommerne fulde af godter og legetøj.

Hun sang godt, var rig som Morgiane på fyndige talemåder og havde til daglig brug et jævnt, fornøjet sind; hendes klare latter lyder endnu i mit øre. Det var folkeviser hun sang, danske, som den om Agnete, og svenske: „den ungersvend bad sin flicka“; hun havde lært adskillige af „svenske Else“, der også tjænte i huset. Første gang hørte jeg de søde toner fra mit folks hjærte, greben af en anelse om Nordens enhed. Viserne og melodierne har jeg meddelt i „Skandinaviske rejseminder“, da jeg viste hende dem på tryk, og min hustru spillede dem, var hun formelig stolt. Også sangene om 2den april „så kæmped de helte af anden april“, eller „være fred med eder alle“, dem sang hun og en gammel halt jomfru Dyrhof, der kom hos os. Tit blev jeg sunget i søvn ved dem. Hun fortalte dertil om

slaget, og jeg oplevede det med hende, jeg levede med dets helte; hun viste mig Lassen og snart den ene, snart den anden af de andre på gaden med medaljen på brystet. Her trådte på én gang *manddom* og kærlighed til folk og *fædreneland* mig i møde; jeg glæmmer det aldrig.

Også sagn og æventyr om nissen med den røde hue og om „Hyldemo'r ude i Nyboder" kunde hun, ja selv en smule nyere verdenshistorie. Fra besøg med hende hos hendes moder, en simpel borgerkone, og billederne af Napoleon, der hang på væggen her, har jeg fået den første forestilling om ham. Den om den franske revolution hentede jeg hos kælderfa'r Klemen Jensen og keldermo'r, og igen fra deres væg, hvor jeg så nogle rigtig nok temmelig dårlige billeder af Ludvig den 16des henrettelse og andre optrin fra hine år. Jeg gik tit der ned blot for at se mig mæt, og hver gang måtte de gamle ud med det, de vidste, atter og atter den samme historie. Så fik jeg noget mere at vide af fader, der lejlighedsvis desuden fortalte et og andet om vore konger. En bombe, der faldt i hans gård, havde han gæmt, dertil knyttedes meddelelser om bombardementet og krigen. Det var ikke ad de sædvanlige veje, mine første *historiske* kundskaber nåede til mig; de blev heller ikke et hukommelsesværk, men i al sin ufuldkommenhed levende billeder af hvad der havde tildraget sig. Og endnu den dag i dag må det, jeg skal huske af historien, forme sig til et billede.

Maries læsning var just ikke udstrakt eller udsøgt, hvad hun en gang havde fået fat på, blev hun ved at læse og atter læse. Der iblandt var historien om „Tistran og den skønne Indiane". Den læste hun om aftenen for os børn, når fader og moder var ude, og vi lå i sengen; halvvejs kunde vi den udenad, og alligevel råbte vi: „mer, mer," hver gang hun vilde høre op. Af og til kunde hun så blive utalmodig: „nej, alt har en ende,

undtagen pølsen, den har to, og hvis I nu ikke straks tier stille, skal I s'gu ha' kinderpulver!"

Tistran var vel skikket til at vække romantiske anelser. Jeg fulgte min helt i skranken, hvor han tumlede sin hingst. Jeg så ham kæmpe i Indien med uhyret og sejre, men kun for at slæbe sig hen til den kilde, der kølede hans sår, og så synke i dvale, mens en usling, som havde flygtet op i et træ, sneg sig ned, skar tungen ud af dragen og tilregnede sig æren for hans dåd. Jeg var med, da han og Indiane, uden at vide det, tømte den elskovsdrik, der bandt dem sammen. Og skovlivet, de førte i skoven ved Toledo, idyllisk som det er skildret, hytten, hvori de sov med det dragne sværd imellem sig: alt står endnu frisk for min indbildningskraft. Så vidt jeg husker, kom der undertiden en kritisk tvivl op. „Men er det nu også sandt, Marie, alt sammen?" spurgte jeg. „Det kan du jo nok tro, din tossede dreng," sagde hun, „det står jo her sort på hvidt; du kan selv læse det."

De tidligste kristelige indtryk skylde vi atter en kvinde, vor moder. Var der nogen, der kæmpede med det onde, som viste sig hos mig, med selvsygen i alle dens ytringer: så var det hende. Men hun var alligevel fuldstændigt fri for al tilgjort fromhed, som den ellers tit kunde vise sig i Kristiansfelter kredse, når forældre stræbte at røre de små, vel endog til tårer. Hun foldede vore hænder, lærte os fadervor, „forlad os vor skyld", og det lille vers, hvormed vi gik til hvile:

Når søvnen øjet lukker,
jeg til min frelser sukker:
bevar du liv og sjæl!
antag du mig i nåde,
og afvend nød og våde,
du, som bevarer Israel!

„Og sov så sødt", sagde hun, „på det lille grønne øre!"

Også lærte hun os at synge salmer og sang dem ind i vort hjærte; de var gærne af den danske salmebog, der brugtes „på salen“ i Stormgade. Både hun og fader fortalte os nu og da bibelske historier, hvorved en prægtig gammel billedbibel kom til hjælp og oplivede forestillingen. Det kan ikke kaldes egenlig undervisning, alt gik som i en leg, kun trosartiklerne og de ti bud måtte vi lære udenad. Så blev vi snart hjemme i, hvad et barn kan næmme af kristendommen, og det indtryk, jeg fik af paradis, af patriarkerne, David, Jesu historie, har jeg haft godt af gennem hele mit liv. Alt, der sagdes mig, begreb jeg naturligvis ikke; man fortæller, hvor jeg, da jeg hørte, Gud var alle vegne, skal have ledet efter ham bag skærmbrædtet. Men en tidlig „optugtelse til Herren“ har vi brødre vore forældre at takke for, den hørte i hine tider til sjældenhederne.

Den første gang, jeg, så vidt jeg mindes, var i kirke med moder, var i Frederikskirken, hvor jeg meget undrede mig over præsten med den hvide krave om halsen, og fik at vide, han sagde, vi skulde være artige og lyde vor Herre. Men „på salen“ kom jeg hver juleaften. Den var simpel, lyst malet med galleri oppe, bænke på gulvet, i stedet for talerstol stod en forhøjning med bord for den talende. De små sad på de forreste bænke, juleevangeliet blev læst og ledsaget af en kort tiltale til dem om Jesusbarnet, julesalmer blev sungne og kærlighedsmåltidet nydt: boller og vin. Og jeg véd, det begyndte at dæmre for mig om det glade budskab, englene bragte; stemningen var der i alt fald, det kunde ligesom synge inden i mig, og jeg legede med engle og stjærner.

Derpå gik vi op hos forstanderen, herr Reuss, og så hans glimrende store juletræ, så hjem, tit i en stjærneklar vinterkvæld, og her var julebordet dækket. Navnligt husker jeg én jul. Dér stod et bræt med små grantræer og lys i rækker i sandet, og mellem dem en mængde husarer og to virkelige malmkanoner, der oven i købet

kunde køres. Et par venner var indbudt, konferensråd Vorndran og hans frue, og vore barnlige, lidt støjende lege satte liv selv i den gamle, gode mand; han havde også været barn. Julegrøden, karperne, haren, julekagen og godtgodterne, alt var ypperligt. Og til slutning satte moder sig til klaveret, og vi sang julesalmer.

O vær velkommen, du ædle gæst,
for synderes skyld du kommen est
i dette elende her ned til mig!
Jeg aldrig kan fuldtakke dig!

Dit Sion grønne palmer
og grene for dig strør,
men jeg mit sind med salmer
ret muntert for dig gør.
Mit hjærte dit skal være
nu og i evighed,
og dig, min konge, ære
så godt det kan og véd.

Sandelig, der var glædelig jul hos os børn i Nybrogade. Mindet herom gjorde, at jeg siden var med blandt de første, som fik en liturgisk gudstjæneste juleaften i gang i Københavns kirker.

Således gik min barndom omtrent til det sjætte år under et kærligt forsyns varetægt. De stærkeste indtryk fik jeg fra to kvinder, og de bragte mig dem med sang i stille aftentimer. En minderig, mystisk barndom, fuld af anelser, er en lykke for et folk og en lykke for det enkelte menneske; den faldt også i min lod. Og idet jeg nu med alderens ro ser tilbage på hine dage, ser jeg dem fulde af varsler om hvad der skulde komme. En tidlig dragelse til Kristus og til fædrenelandet er umiskændelig, og det, der lå i sjælen, satte sine spirer, gode som onde; det blev mit livs indhold. De modnedes siden, under sorger og glæder, gennem kampe og mangehånde fristelser, vildfarelser, synder og fald; der

er den hånd, som oprejser det faldne. Hvad der er evigt i dem, vil følge mig ind i evigheden, det véd jeg, og til ham, i hvis øjne enhver sjæl har et uendeligt værd, står også mit håb.

Det næste par år danner en overgangst d. Tit havde jeg stukket et stykke papir i kakkelovnen og, når det var brændt ud, moret mig med at se „børnene gå fra fra skole"; nu skulde jeg for alvor selv prøve det. Jeg var bleven sat hos madam Gren i en lille skole for små drenge og piger. Man havde fortalt mig, hvor rart det skulde være, og hvor børnene kunde lege sammen, så jeg ordenligt længtes efter den. Den holdtes først i Schoustrups vel kændte gård på Amagertorv i baghuset med opgang i et gammelt tårn; siden blev den flyttet. Gårdens ydre med gavle og spir er almindeligt, årstallet 1616 står på den, men sagnet gik, den var fra Kristjern den andens og Dyvekes tid, og jeg fik et og andet at høre om livet den gang, som gjorde sit indtryk.

Madamen var venlig mod de flittige, tog sine briller af og gav dem ribs med sukker på, de uartige og dovne derimod prikkede hun i hovedet med sit fingerbøl: „din slemme tøs! Jeg skal også nok fortælle det til din moder, og nu skal du på stedet hen i skammekrogen!" Dér måtte så barnet hen og fik en plade på ryggen med indskrift „det dovne æsel". På hendes fødselsdag legede vi „hajdukker". De ældre børn blev da lagte i rækker ved siden ad hinanden på gulvet, benene, som de rakte i vejret, klædtes ud som mennesker med ansigter og og turban på; det var hajdukkerne. Så kom de mindre ind, og dukkerne nejede, det gav et muntert liv, somme græd og somme lô.

Ved den tid gjorde min onkel Boesens en rejse, og et par af hans drenge og piger var imens i huset hos os. Den ældste, Karl, død som provst i Høje-Tostrup,

skulde følge mig i skole, men var en stor strik. På hjørnet af Amagertorv havde en kagekone taget plads med ansigtet mod torvet, så passede han sit snit, kom bag på og satte med et spring over konen og hendes kager. Først skældte hun stærkt, det var netop det, han vilde; til sidst blev hun imidlertid vant til historien og sagde blot: „nå, er han dér igen, den satans unge!" Han havde også sin morskab med at rende sin vej, når vi kom til fortovet lige over for gården; grædefærdig eller grædende måtte jeg da se til, hvordan jeg kunde slippe over gennem al den færdsel på torvet.

Efter en skolegang af vel et års tid blev jeg igen tagen hjem. En slesvigsk student, Holt, regnede nu med mig og lærte mig religjon, dansk og begyndelsesgrundene af tysk grammatik. Grammatiken voldte mig mit første hovedbrud, især, kan jeg huske, havde jeg det hårdt med præpositionerne, men ramsen lærte jeg og kan den endnu. Det hændte sig et par gange, at Holt mødte til timen i fuld uniform lige fra eksersitsen. Hvor jeg da så på ham op og ned, tanken om en gang også at blive sådan en karl fik en heldig indflydelse på min flid. Han var et samvittighedsfuldt menneske, noget videre åndeligt indtryk har han dog ikke gjort på mig før efter sin død, på grund af en historie, som spiller ind i det, man har kaldt „naturens natside".

Han havde en ven, der studerede lovkyndighed. I en fortrolig time faldt talen på tilstanden efter døden, og de gav hinanden hånd på, at den, som først døde, skulde give den overlevende et tegn om sin død. Flere år gik, han var kommen over til Sønderjylland og havde det godt dér, var sund og frisk. En aften sad juristen i København og læste med piben i munden, da det banker tre gange på døren. „Kom ind", råbte han, men der kom ingen. Det bankede igen tre gange, lyden var, som når der bankes stærkt med en kno; han gik til døren og åbnede den, intet var at se. Et øjeblik før det

igennem ham: det skulde dog aldrig være varsel fra Holt? Han slog sig imidlertiid til ro, hans ven, det vidste han, havde det jo godt; han måtte så vel have hørt fejl, eller lyden havde måske en helt naturlig årsag. Tre dage gik, da kom et brev til ham med sort lak og mældte Holts død; han var død samme dag og klokkeslet, hans ven hørte det banke. Således er historien mange gange fortalt i min familje, og hvad den måtte være for et barn med en levende indbildningskraft, kan enhver let tænke sig.

I skrivning var faders broder, „onkel karl“, min lærer; han var ansat i rentekammeret og tog sig med store opofrelser af søndagsskolerne, hvorfor han også fik ridderkorset, skønt han kun var fuldmægtig. Ejendommeligt for tidsforholdene er, at han sjælden gik med båndet, det stak hans kontorchef, som ikke var ridder, for stygt i øjnene.

Undervisningen i geografi havde fader selv overtaget, og den blev mig kær. De kønne malede kort, tanken om fremmede folkefærd, fjærne egne, have, skove, bjærge, floder satte mig i en stemning, der var i slægt med den digterske, skønt fader med sit prosaiske syn vist ikke skulde støtte den. Men i en håndevending kunde jeg nu gøre rede både for Danmarks, Norges, Sveriges og Ruslands geografi. Der blev holdt prøve i moders overværelse, jeg fik ros og oven i købet kniv og gaffel som præmie. Hvor var det mig ikke en fest, da jeg første gang måtte skære min mad med kniv! Vi fik klipfisk, og den ret holdt jeg derfor siden i lang tid meget af. Jeg var den gang noget over seks år.

Jeg havde fået en bog af morfader og mormoder i Nolde, Raffs naturhistorie med billeder, en skat, som jeg også skønnede på. Her strømmede indtryk mig i møde fra naturens verden, og de egne, hvori jeg blev geografisk hjemme, kunde jeg nu fylde med dyr og planter. Hvad der stod om dem i Raffs bog, tit med

hélt jævne ord. blev for mig straks et livfuldt, farverigt billede. Flere ting er nu desuden skildrede smukt, biernes liv f. eks. Og så fortælles om Androkles og løven, om katten, der bed sin sovende herre i struben, om børn, der var komne bort og voksede op i skovene som vilde, sov i træerne, svømmede i floderne, levede af rødder eller frøer. De historier læste jeg og læste atter. Morsomme sætninger lærtes udenad, f. eks. „vil man fange lopper, må man være gesvind“.

Hvor jeg traf en billedbog eller et enkelt billede, greb jeg til med begærlighed, fader og moder måtte forklare mig billederne, og den forklaring kunde jeg aldrig høre for mange gange. Jeg gæmmer endnu et illumineret tysk kobber med fræmstilling blandt andet af morgen, middag, aften, nat; den gang fik man næsten alt legetøj fra Tyskland. Det er groft henkastet, men der er stemning i det: dér går skytten med sin bøsse gennem en skov i måneskin, eller et par folk spasere ude i kornmarken i det samme øjeblik, solen går ned. Jeg kunde sidde over det i lange tider som drømmende og lade mig påvirke af stemninger, snart romantiske, snart idylliske. Kom nogen og vakte mig, blev jeg slet ikke til freds, jeg tror endog, jeg allerede den gang puttede billedet til side og lod som ingen ting. Vanen har des værre hængt fast ved mig.

Moder lærte mig noder og spillede med mig, den glæde vilde hun have, musik var den gang en sjældenhed. Jeg for mit vedkommende følte dog ikke sønderlig glæde derved, da jeg fik mangt lille rap over fingrene. Endelig havde jeg drevet det til at kunne et jagtstykke, og nu tog hun sin harpe og ledsagede mit spil. Så begyndte disse øvelser også at få noget mere tiltalende for mig

Det var sørgelige tider for landet: skilsmissen fra Norge, statsbankerot, finansnød, tomhed i havnen, de få fabriker stod halvvejs stille; en mængde falliter på børsen, Meyers, Triers, alle vore store huse faldt; bønder-

gårde, herregårde måtte sælges for ubetalte skatter og blev dog kun til byrde for finanserne. Og fra æmbedsstanden hørte man om den ene kassesvig efter den anden. Tit kom fader hélt mistrøstig hjem fra børsen, men hvor havde jeg forstand på sligt?

Kun to ting har fæstnet sig i min hukommelse. Printzlau blev for kassesvig dømt til slaveriet, og jeg udmalede mig, hvordan han, om hvis yppige liv jeg havde hørt, nu måtte gå og arbejde på volden i den halft hvide, halft grå slavedragt, med bøjle om benet. Det gjorde et tragisk indtryk. Et komisk fik jeg derimod af vittighederne, hvormed man hævnede sig på adjutantregimentet og de nye penge. Der gaves flere læsninger af disse, den ene fuld af harme over Norges tab, den anden over adjutanterne. Indskriften på markstykkerne lød: „Rigsbanktegn for seksten Skilling", den læste man således, idet man gjorde hvert bogstav til et helt ord: „riget i gæld, satan banken annammed, når kongen til æslerne giver Norge. Fribo, Oppen, Rømling! Seksten slige kæltringer i landet love ikke noget godt".

Misnøjet gik alligevel aldrig ud over ham, der sad på tronen, gammel kærlighed ruster ikke, og i politisk henseende var man rene børn. Man kunde trække på skuldrene, når man så ham med de ildelidte adjutanter jage afsted og holde feltmanøvrer på fælleden og ved Vibenshus; det var det hele. Ved en sådan lejlighed blev han, og hans hær, en gang omringet og taget til fange, skønt sejrherren gav sagen et uventet udseende og med en hofmands finhed overrakte kongen sin kårde i stedeu for at kræve hans. Hans majestæt lod som ingen ting og modtog den allernådigst.

Man sang endnu om „den ejegode Skjoldung, den fredegode Frederik", og med årene, da frøken Jessen og Garbrecht slog skjaldeharpen, blev tonen svimlende høj. Man fortalte, hvorledes han på Wiener-kongressen havde frelst Danmark fra søndersplittelse. En anekdote derfra

gik fra mund til mund. Kejser Alexander. hed det, havde til farvel sagt ham: „De har vundet alle hjærter, sire!“ „Men ikke en eneste sjæl,“ svarede han. Da han nu vendte hjem og holdt indtog. var det som en sejrherres, hestene spændtes fra Vognen, og folket trak den.

Så fulgte kroningen, reformationsfesten, al den herlighed fik jeg også at se. Det bædste for mig var imidlertid, at en lang, opløben dreng, jeg af og til kom til, ved samme lejlighed fik en fuldstændig uniform; så kunde vi drenge nu, ved hjælp af den, min virkelige messingtrompet og anden, lidt mere tarvelig udstyring også trække op til parade for kongen.

Jeg kom naturligvis ofte til farfader, som nu ejede en mindre gård i Vigantsgade (Ny Vestergade), hvorhen han havde trukket sig tilbage. Helst var jeg oppe hos „gamle tante“, hans søster, en morsom lille gammel en, om hvem det hed: „hun havde altid 1 i mente, der gjaldt for 10.“ Dér var det hyggeligt for et barn: blomsterpotter, hynder i vinduet, fisk i et glas til at lege med, og på væggen fuldt af afblegede broderier og tegninger, lutter ungdomsminder; dem havde hun fået af børnene, mens hun holdt skole i Rendsborg. Hun havde ellers fra Fyn et andet ungdomsminde, en kærligheds-historie med en student, som aldrig blev glæmt; derfor blev hun gammel jomfru.

Min farfader faldt stærkt af, så sønnerne måtte overtage hans sager, hele hans nervekraft var rystet, og den dygtige, nys så kraftfulde mand bleven en skygge af sig selv. I sit 65de år gik han fuldstændigt i barndom. Det ytrede sig først ved, at han daglig skulde hen til Stormbroen, som lå under bygning, og skænde på arbejdsfolkenes sendrægtighed; han bildte sig ind, den tilhørte ham. Den, der nu bedst kunde omgås ham, var Ulrik Boesen, senere biskop i Slesvig; han havde et myndigt væsen, trak dertil studenteruniformen på, og den gamle borgerkaptajn havde al agtelse for en uniform. På den

måde måtte man bære sig ad, når min farfader skulde barberes.

Ellers sad han gærne hjemme i spisestuen i sin lænestol og nynnede en salme, så ned i gården og sagde: „dikke, dikke“ i takt med perpendiklen i stueuret. Kom jeg derhen, blev tinsoldaterne stillede på bordet, dér sad vi da og legede krig, det ene parti skød på det andet, og den ivrigste i legen var bædstefader. Vi kunde godt blive uens om en sag. Når der skulde slås, satte jeg generalen i spidsen; „nej, lille ven,“ sagde den gamle, „han må bag ved, for derfra leder man bædst hele bataljen!“ „Men, bædstefader dog, hvad tænker du på, skal en general da være kryster?“ Han rokkede uroligt på stolen, og trak den hvide nathue fræm og tilbage. Så kom hans søn, onkel Martin, ham til hjælp. „Hør, Frederik, du må ikke sige sådant noget! Papa véd det bædst, for før du fik bukser på, har han ekserseret så tit med sit kompagni på Nørrefælled!“ Den gamle blev glad, og i det samme blinkede onkel til mig med øjnene, jeg vidste, hvad det skulde betyde, og tav stille. Bædstefader vilde også gærne skyde mine folk ned: „se; se, dér faldt én, og dér én igen!“ råbte han og gned sig i hænderne. Men jeg stak i at græde, bædstemoder måtte til, hun havde æbler og nødder, og de kunde nok tørre tårer bort.

Af og til gik han en lille tur, dog midt undervejs kunde han synke afmægtig om. Det skete en gang i den gade, hvor vi bode, og under stort sammenløb af mennesker blev han båren op til os. Hans kone græmmede sig på sin stille vis, plejede ham med omhu og kom ofte derfor ikke af klæderne; selv var hun tilsyneladende frisk. Da blev hun med ét i april måned 1816 rørt af et slag, „hvor snart det dog kan komme over et menneske“, stammede hun og sank ned i en stol; et par timer efter var hun død.

Jeg havde just en slem ringorm på kinden, den skulde efter tidens tro, „bædstemoder tage med i graven", og man førte mig ind til den døde. Det var første gang, jeg skulde se et lig, pigerne havde fortalt så meget om druknehuset ved Langebro, og hvor fæle de døde dér så ud. Naturligvis var jeg skrækkelig angst. Men onkel Martin talte om, at bædstemoder havde holdt så meget af mig, „hun skulde vist aldrig gøre mig noget". Så græd jeg, han tog mig i hånden, og vi gik ind i salen. Ja, dér lå hun stiv og kold, nu så jeg, hun slet ikke var køn mere, men hæslig, grøn og gul og blå. En salmebog var lagt under hendes hage, et stort tinfad over den opsvulmede mave, og så var det sådan styg luft, der slog mig i møde. Onkel Martin trøstede mig atter: „vær bare ikke bange, lille Frederik", tog hendes hånd og rørte med den ved min kind; det var, som døden selv rørte mig, og det isnede gennem hele kroppen. Endnu har jeg følelsen deraf.

Jeg kom ud fra liget og lidt mere til mig selv. Men nu vilde jeg endelig have at vide, om det da var den rigtige bædstemoder. „Nej," sagde han, „det er bare hendes usle, jordiske lævninger; mama er i himlen hos vor Herre. Dér skal du nok engang se hende, når du er en god dreng!" Det trøstede mig, kun et øjeblik havde det rystende optrin hos den døde ligesom omtåget mine tanker. Jeg vidste ellers for længe siden, hvor godt det er for de fromme døde dér oppe hos Jesus mellem alle engle.

Den sindssvage olding indbildte sig, at hans kone endnu levede, og ledte efter hende overalt, i skabe og kroge: „dér er jo ingen mutter at se!" Så udgav man fru Boesen for den afdøde. Skuffe lod han sig dog ikke ret længe, en dag tog han fru Boesens hånd og følte på den ene af fingrene, hvor hans kone havde et dybt ar. „Nej," sagde han, „I narrer mig ikke, det er ikke mutter, mutter er død!" Endnu samme måned blev

også han rørt af slaget, men vågnede just derved til sin fulde samling. „Kom, lad os bede," sagde han til de tilstedeværende sønner, Karl og Martin. Han prøvede på at synge en salme, kunde dog ingen tone få fræm, foldede da hænderne og bad, skønt utydeligt, til mælet helt gik bort. Så døde han.

I Nybrogade sov vi alle trygt, som der hen ad morgen blev ringet hæftigt på porten. Man hørte hastige trin på trappen, fader og moder kaldtes ud, vi skulde kun, hed det, lægge os til at sove igen. Men vi anede, hvad der var sket, da vi så moder grædende komme tilbage og kysse os. „Du kan tro," hviskede jeg til min broder og krøb hen til ham, „der er igen noget galt med bædstefader!" Den tildragelse med portringningen har ellers boret sig fast i min sjæl, så jeg endnu kan fare sammen og vænte et ulykkesbud, når der en tidlig morgen bliver ringet stærkt på porten. Underligt nok skulde en sådan ringning også vække mig den sidste dag, min fader levede.

Kaj Frederik blev jordet ved sin kones, svigerfaders og sine afdøde børns side på „Helliggæsts urtegård", hvor en stor rød bornholmsk sten med indskrift lagdes over graven. Den er nu stillet op ad kirkemuren. Mangen gang har jeg siden leget dér, når vi tørrede tøj på den del af kirkegården, som går ud imod muren med kludehandlernes boder.

Efter gammel sæd var hele familjen, store og små, samlet i Vigantsgade til gravøl. Det blev indledet med et par salmer på bædstefaders gamle klavecin, et sandt kunststykke; tre rækker tangenter sad, den ene over den anden, og mellem dem var der malet en jagt med jægere, hunde og hjorte. Men tonen, når man spillede på det, var spinkel og ikke køn. Det stel kinesisk porsellæn, bædstefader havde købt på asiatisk kompagni, stod på bordet og et vældigt tinfad med stegen på. Og efter bordet drak man kaffe, som skænkedes ud af blankt

skurede, skinnende kobberkedler; den skik slog mig, jeg var ikke vant til det hjemmefra, først i nyere tider er den atter på en måde kommen til ære ved teen.

Stemningen var alvorsfuld, vemodig, samtalerne blev førte i dæmpet tone, og en minde-skål tømtes i tavshed for de hensovede. Også på os børn virkede det, så vi sad stille hen. Da rejste tante Kaufmann sig, en hjærtensgod, men lidt enfoldig kone og uden takt for hvad der sømmede sig. „Det er dog ved Gud synd,“ sagde hun, „for alle vore rare små, vi har har med; de tør jo ikke engang røre sig! Hør, børn, kunde I ikke have lyst til en lille leg?“ De andre voksne så på hverandre, tante Boesen og moder gjorde indsigelser, „det går ikke an, Hanne“, sagde de, men hun blev ved: „jo det går nok! Kænder I ikke stillingslegen eller pantelegen? Det er sådan kønne lege, som ikke gør støj?“ Jeg husker ikke, hvor det videre gik, men hun lod sig ikke snakke fra sit indfald: „det vil såmænd hverken salig papa eller mama vende sig for i graven! Nå, kom så, det er ret!“ Og hvor uhyggeligt det end kunde se ud, vi begyndte på vore barnlige lege i den dødes hus.

Min moder var, som det burde sig, sjælen i vort hus, hun gav det et fuldstændig slesvigsk præg: til Sønderjylland gik alle vore rejser, derfra kom jævnligt veninder i besøg, derfra fik vi vor første lærer, selv vor middagsmad vår somme tider i sønderjydsk stil. Og hvad hun havde begyndt, blev fortsat af de to Slesvigerinder, der efter hendes død forestod husvæsenet. Er det da underligt, at min broder og jeg altid har hængt ved dette vor moders land, at det har gjort hele vort liv rigt på glæder, men også voldt os den bitreste, daglig endnu nagende sorg? Nu træder fjendens fod på vore fædres grave.

Moder blev snart hjemme i København. Der var i førstningen megen længsel at overvinde og lidt skinsyge fra faders søstre, vrævlerier med „societetet", så fader tænkte på at træde ud af det. De ting trak sig imidlertid til rette. Og da moder først var kommen ind i det friere liv her ovre, opdagede hun, det passede langt bædre for hendes fri natur end Kristjans felter-væsenet. Hun var i sit element, fri for småbyernes sladder og glad, skønt det alligevel nok kunde stå både for hende og fader som idealet, en gang at ende sine dage på landet.

Hun var danskfødt og danskdøbt, men opdragen på tysk. Dansk, der naturligvis var vort familjesprog, talte hun med sit sønderjydske tonefald, og ofte kom egenheder fræm, som hendes mand og de københavnske venner drillede hende med så småt. Hun vænnede sig ikke snart fra at sige „snerkeren" (snedkeren), „ibag", „god maren" (morgen). En gang var der et lille aftenselskab. Hun var ikke til freds med den steg, hun kunde byde, og kaldte den „et usselt bagerlår" (baglår); man kan forestille sig, hvilken munterhed det vakte. Når hun skændte på os børn, slap af og til et tysk ord ind med: „stå mig dog ikke og gør sådanne katzenpukler!" Så lo vi og hun med.

Brevene, hun på sine rejser skrev hjem til fader, er stemningsfulde, snart på tysk og snart på dansk, af og til skiftevis på begge sprog. Midt i tysken kan de indlagte danske fortællinger eller formaninger tage sig allerkæreste ud. „Fritz hat mich", heder det i et brev 1810, „als ich ihn fragte, om jeg skulde kysse fader, kysset mig tre gange." „Nu kommer jeg", heder det i et andet, „med det danske, fordi min søster sidder hos mig, og vi snakke dansk." På dansk giver hun gærne i et ellers tysk brev ordre til pigerne, at Marie skal sylte og passe sengklæderne godt, eller sender hilsen fra min amme, Birte; eller spørger, hvordan blomsterne

leve, eller beder fader gå flittigt ud at spasere og sørge for harpen, så den endelig ikke står i solen. Med et yndigt lune kan hun fortælle ham, at også hun forstår sig lidt på handelssager. En købmand havde gjort hende på faders vegne en indbetaling: „og så nejede jeg pænt, kan du tro, og ønskede ham gode forretninger, og at han ved samme lejlighed ikke vilde glæmme os.“

Sin mand elskede hun af hjærte. Hun taler i breve om, hvor hun midt mellem alle venner dog savner „den bædste af alle“, drømmer om ham om natten, griber efter hans skygge og tæller timerne, til hun atter skal se ham. En gang havde han ikke, efter aftale, kunnet komme og hente hende. „Du kænder min hæftighed“, skrev hun, „og dette er nu i stand til at forstyrre min hele glæde. Dette brev vil vel næppe være tørt, når det kommer til dig.“ En anden gang heder det: „skriveri har du nok af, men bringer det og lidet ind; for jeg slemme øder penge i denne tid. Jeg skal, når jeg kommer hjem, ret kysse dig derfor, om på kinden eller lige på munden, vil komme an på dig selv.“ Så sender hun et livligt brev med rejseefterretninger, takker „for den sidste allernådigste bevilling“ og beder ham trøste sig i sin ensomhed til den tid, „han får de vilde dyr igen i bur.“

Fader gengældte hendes kærlighed, derfor førte to i grunden så forskellige naturer et lykkeligt liv. Jeg taler ikke om småting, hvor de gik hver til sin side: at han var lidt sær med sit tøj og morgengnaven, og hun nervesvag og som følge heraf pirrelig; at hun kunde blive stødt, naar han talte for meget om den ypperlige mad, „mama“ lavede. Men hun var en sjælfuld natur, med medfødt præg af adel, rig på indbildningskraft og stærke følelser, en halft digtersk natur. Hun læste meget og gærne, og nu næsten lutter dansk, blev derved snart hjemme i det bædste af vor literatur, elskede Oehlenschläger og Ingemann, Walter Scott; også historien var hende kær, Riises arkiv glædede hun sig ved.

Alt det var nu ham en fremmed ting, med undtagelse af historien, ti den havde han med sans for. Som student havde han læst en del om den franske revolution og arbejdet på en fræmstilling af den. Ellers var han langt fra ikke åndrig, hans synskreds var endog påfaldende indskrænket i flere retninger. Havde han en fritime, traf man ham på loftet. Her snedkrede han, lavede bogreoler, arbejdede på sit verdensteater, indrettede sig et dueslag. Eller han sad nede og malede kuliser, senere billeder til en stor „kukkasse“ som han skaffede sig og satte megen pris på; han skrev på sin familjes historie, gjorde vers i den „Breyerske smag“, uddrag af husråd, iagttagelser over vinden og vejret o. s. v. Han havde et gammeldags vejrglas og en fugtighedsmåler, hvor snart „madam regn“ og snart „herr solskin“ tradte ud af en tårnbygning. De ting morede os børn meget, og vi læste og læste indskriften på vejrglasset

> Barometrum udi Florens Torricelli opfandt,
> sig selv og tiden til ære;
> man meget derved udi kundskaben vandt,
> og mere vil tiden os lære.

Således var mine forældre meget forskellige. Men jeg har aldrig hørt fader med et eneste ord skose moders mere ideale trang, og aldrig hørt hende klage over hans mangel på sans for, hvad hun skattede højt. At hun var ham overlegen, en rigere og stærkere karakter, det følte han, om end ikke med fuld klarhed, og lod hende vandre sine veje. Og hun atter så den jævne, redelige, samvittighedsfulde mand arbejde sig fræm dag for dag til velstand og hædres ved medborgeres tillidshverv.

Han blev først valgt til en af stadens 32 mænd, siden til kasserer ved bibelselskabet. Alle vegne gjorde han fyldest og skaffede sig venner; han fór fræm med læmpe, og med læmpe kom man, i det mindste den gang, videst i Danmark. Han var i det hele let at

omgås med, så livet fra den lyse side og gjorde gærne lidt løjer med folk. Blev en af os søvnig og nikkede med hovedet, strax var han på færde med sit lommetørklæde og kildrede ham under næsen.

Trods al forskel mellem dem, kunde de også gå sammen i mangt og meget. Først i det, der var dem begge det dyrebareste, deres saligheds sag, hvor man hos moder slet ikke og hos fader kun lidet mærkede spor af usundt, hernhutisk væsen. Hun har aldrig villet skrive det levnetsløb med så kaldte „hjærteerfaringer", som menigheden kræver af sine medlemmer. Men i den „Lovsangs" bog, den udgiver, læste hun daglig den dags tekst.

Sammen fulgtes de ad i kirke eller læste sin prædiken hjemme; hvad de i det hele skulde være fælles om til læsning, måtte være af den opbyggelige art. Dagligstuen med sine Kristjansfeltermøbler var hyggelig, lysene kom på bordet tillige med en usædvanligt smuk, malet lyseskærm med et lille husligt optrin: en fader og moder ved den knitrende lue på arnestedet, og månen titter ind til dem. Hvor tit har den ikke vugget mig hen i idylliske drømmerier!

Mellem de bøger, de da læste sammen, var blandt andet skrifter af Jung-Stilling og Engelskmanden Millners kirkehistorie, der væsenligt skildrer de fromme Kristnes liv og levnet.

Også musiken var et band imellem dem, de elskede begge Mozarts yndefulde toner. Og et lige godt hjærte havde de til at hjælpe den trængende. På en af de små sedler, jeg har gæmt efter moder, heder det: „ak, hvis du kan, så hjælp hende! Hun har hjulpet så mange før. Men lad hende endelig ikke vide, det råd kommer fra mig!" Vi børn var tit vidner til moders godgørenhed, fik også af og til lov til at bringe en fattig kone, et fattigt barn, som kom ved døren, et stykke smørrebrød.

Vi to, min broder og jeg, de eneste børn, de havde, de spirende ævner i vore unge sjæle, forskellen imellem os, enhvers ejendommelighed, fræmtidsplanerne med os: hvilket uudtømmeligt æmne for samtale! At vi en gang med tiden skulde blive præster, var deres ønske, og de håbede, det vilde lykkes med os, hvad der ikke faldt i min faders lod. Der var noget i dem af det sind, hvormed forældre i midalderen viede sine børn til Herrens tjæneste (oblatio); naturligvis med den forskel, der fulgte af tidernes vilkår.

Jeg véd af moders breve, hvor godt det gjorde hende, når folk syntes om os: „jeg fortæller dig det", skrev hun til fader, „at du kan dele glæden med mig." Dog hørte hun ikke til de mødre, der altid sidde med børnene på skødet, selv efter at de ikke længer er småbørn, der overvælde dem med kærtegn og dæggenavne og finde dem mageløse. Hun forvænte os ikke, havde ikke spor af falsk følsomhed; var vi uartige, straffede hun os. Mester Erik sad truende bag spejlet, hvorfra den imidlertid kun meget sjælden blev hentet fræm. Fader tænkte ligedan, skønt han altid var ængstelig for at straffe for hårdt. Men bag ved al den alvor lå den inderligste kærlighed, det følte vi børn bædst. Et straffende ord „men, Frederik, dog". blot et straffende blik, især af moder, kunde tæmme os: „ave og ast (kærlighed) gør frels og fast". Trådte nogen os for nær, tyede vi ikke forgæves til hende. hun var den fugl, som værner om sine unger.

Vi levede til daglig brug tarveligt og måtte om middagen spise vor portion op, dér hjalp ingen kære mór. Kom der en gang en tønde med hjemmebagte kager. tørrede hyben fra familjen i Slesvig, med æbler eller et dadyr fra fynske handels-venner. var det os børn en festlig dag; og en ladning til fader fra Vestindien eller Midlandshavet satte os i en fuldstændig henrykkelses tilstand. Men der var altid hygge i vort hjem, både

fader og moder havde stor sans derfor og holdt den strengeste orden.

Hun havde bragt kønne ting, nipssager, sjældenheder, med fra Kristjansfelt, og i værelserne var der luftigt og duftigt både sommer og vinter. Potpourrikrukkerne duftede — hun lavede sit potpourri selv —, blomsterne i vinduet duftede, endog fra hendes skuffer slog en sød duft en i møde. Her og i en stor have hos Kildes, hvor vi ofte kom, fik jeg den første anelse om de stemninger i sjælen, duft og stilhed kan vække.

Jeg har heller aldrig sét magen til disse skuffer: tøjet lå dér, omhyggeligt glattet uden ringeste fold, indsvøbt i kinesisk papir og med lag af resedaer og lavendler imellem. Hendes daglige klæder, selv morgenkjolen var et mønster på pænhed, og med fader var det samme tilfældet; han gik hver dag med hvidt halstørklæde og diamantsbrystnål. Pynte sig, var ikke moders sag, og modehandelen blev ikke overløbet, med sin medfødte smag var hun sin egen skrædderske. Så kom familjens opvoksende unge piger, og der holdtes syskole, men ikke af den art, som endevender hele huset. Navnligt lavede hun sig en hovedpynt, et slags turban, som henrev veninderne: „men sig mig dog, kære Magdalene, hvor bor din modehandlerinde?“ „Hun bor såmænd i i Nybrogade nr. 5, første sal, det kan I aldrig gå fejl ad,“ kunde moder så svare.

Til husfolkene, kontorister, tjænestepiger, med hvem børn gærne stå i nøje forbindelse, regnede vi også faders broder Martin; han havde jævnligt sin gang i vort hus og i grunden intet andet at gøre. Det var en særling, jeg har senere iagttaget ham med forsæt og gjort et slags karaktérstudium af ham.

Han var pebersvend og meget enfoldig ad sig. Som halvvoksen dreng hittede han på at ville købe en lille hest for sine sparepenge. Den kunde så, mente han, holde sig selv, når man bare solgte dens gødning, fik

man penge nok til fodret: det lod han sig længe ikke snakke ud af tanke. Dertil var han mistroisk i utrolig grad, de fleste mennesker var for ham „rigtig durkdrevne kæltringer“; ved de ord kneb han gærne det ene øje til og lagde hovedet på siden. Selv en kone som fru Boesen havde han såret dybt, da der skulde optages lister over deres forældres dødsbo. Han passede på og gik efter hende, som var hun en tyv.

Han skulde været arkitekt, og jeg har nette tegninger fra hans hånd, men mangel på vilje og mistroiskheden standsede ham på halvvejen. Så gik han og drev, gæmte sin fædrenearv på kistebunden af frygt for: „den skulde komme noget til“, og åd den efterhånden op. Og hvor så der ikke ud hos ham: smør og brød og hullede strømper og skidentøj, alt imellem hinanden.

Han var formeligt folkesky og fuld af historier om røverier og overfald; en gang, fortalte han, som han sad afsides i skoven, stod med ét en mand bag ham, en undløben slave, med en slynge, hvormed han vilde kvæle ham. Fra den tid kom han aldrig mere i skoven af frygt for „undløbne slaver“, selv sjældnere på gaden, og murede sig inde i sine værelser, hvor han så syner ved højlys dag. Over hans hovedgærde hang en skarpt sleben sabel, men mest tro havde han til sin pudelhund. Når vi var ude at køre, passede han på hos os — min fader var den eneste af familjen, han omgikkes —; dørene stod da vidåbne, og hele den udslagne dag strejfede han og „Mustafa“ omkring gennem værelserne.

En gang imellem glemte han et øjeblik sine sorger og spillede den lystige broder, snakkede sødt med pigerne og gjorde Uglspejlsstreger som den kådeste dreng, sneg sig i mørke efter en karét, smækkede rask tjæneren bag på den en over ryggen, og vips var han borte. Lystigheden afløstes af det dybeste tungsind. Han så i sådanne timer fæl ud og talede om at tage livet af sig, noget,

ingen dog vilde tro på, fordi han var lige så fejg som mistroisk.

Da kapitalen var spist op, tyede han over til Vonsild, til sin svoger, præsten Salling, murede sig inde, savede brænde, gnavede og vrantede og bagtalte. Han havde indyndet sig hos en aldrende enke i København og væntede på hendes død, i så fald skulde han arve. Men hun vilde ikke til at dø, så han svævede dag og nat i angst for tabet af sin arv. „Det eneste," skrev han til min fader, „jeg tror der kan virke på hende, er at gøre hende dygtigt bange for slette mennesker: hendes søstersøn, som tog 5 rdlr. fra hende, kongelig afgangen fra æmbedet, herr laksnyder E., som tog hende så dygtigt ved næsen. Lad hende fortælle dig det, så kommer det igen i hendes erindring! Gør hende ret bange for galgepræster (prokuratorer), som hendes værts søstersøn! Ja, hendes vært selv er en sød brór, men sikkert ikke den, der har nogen samvittighed!"

I andre senere breve gør han min fader regnskab for, hvorledes det er kommet så vidt med ham. Han viser her, hvor snu mennesker i den sindstilstand kan gå til værks, når de har noget for. Blandt andet overvælder han min den gang afdøde moder med lovtaler, vil endog have haft et syn af hende, „svævende," skriver han, „i en hvid indhylling, med hår på hovedet og nogen hvid hovedpynt." Derimod river han ubarmhjærtigt ned på adskillige, som fader ikke kunde lide. Alt for at gøre sig behagelig for den, uden hvis hjælpsomme hånd han vilde dø af sult. Han fortæller, „hvorledes han måtte opgive al fortjæneste, da han skulde passe salig fader;" „derfor vil jeg og engang med glæde kunne kændes af ham igen, som da vil være større glæde, end den sorg, jeg har haft."

Længere henne heder det, „Den herr S., som ved sin fallit så godt har bedraget dig, er nu en stor købmand og spiller en stor rolle. Han skal høre til brødre-

societetet i Altona, men der er jo så mange, der kalde sig brødre og spille under dette navn en Jesuits rolle. Kanske han ved dette fallitbedrageri har villet lære dig at bede til Gud; som disse slyngler tro at gøre Gud en tjæneste ved at styrte en anden, der er så uheldig at falde i deres klør, i den største afgrund. Ja sprikvorter har de nok af, at trøste deres rystende samvittighed med hensigten dækker og gærne handlingen for dem, og på den måde kan de udøve de grueligste ting. Gud bevare os begge for sådanne karle, og Gud ske lov, at jeg ej mere er i sådannes klør! Men man kan også blive med breve forfulgt af sådanne ordensherrer. Derfor er det bædst, at man har kændt Gud i Kristus, før de har villet lære os det, og hans Helligånd vil nok vogte og bevare os for dem, så de snarere mod deres vilje må være os til gavn og nytte, og, ved at sætte os i et svagt lys, rent må gå ud som lys, ja blive lyset under skæppen og de falske profeter."

Mistroiskhed og lediggang gjorde til sidst onkel Martin hélt sindssvag i Altona, hvorhen han havde tyet for at leve ukændt.

Jeg må her indskyde en køn lille historie om en af kontoristerne, den gjorde indtryk på mig. En eftermiddag kom Marie leende ned ad loftstrappen og råbte: „vil herren ikke se her op et øjeblik, bare et øjeblik!" Og så lo hun igen. Vi skyndte os ud og så vor stuehund og hans lille kammerat komme slæbende med en pakke, som de af og til slikkede på.

„Men hvad er det dog, Marie?" „Ja, kan herren gætte? Det er mintro et stykke smørrebrød! Og det snusede de små rakkere op på loftet, lige under herrens høvlebænk." Pakken blev åbnet, dér lå to stykker rugbrød, rundt om brødet, med tyndt smør på og ellers ingen ting; men frisk var det. „Noget," sagde hun, „er sandænd bædre end ingen ting, sa' spillemanden, de slog ham på tuden! Det må da nok være nissen, som har

bragt det der op, for hvor i al verden skulde det ellers komme fra? Herren véd selv, at ikke en levende sjæl har været på loftet i to hele dage. Men den gode nisse kan just ikke være meget lækkersulten. for det kan nok hænd's, det inte er fedt flæsk." „For det første, Marie," sagde fader, „skal hun nu tie hélt stille med den sag! Jeg kommer vel efter det!" „Jo, jeg skal nok tie, men det er dog ellers alt for morsomt!"

Den gang havde fader på sit kontor et meget skikkeligt, men stille menneske, altid så nedslået og tungsindig, og han havde opsyn med loftsnøglerne; han måtte kænde noget til sammenhængen. Ham kaldte fader da for sig. „Nej, han vidste ingen ting." „I og for sig," sagde fader," „er det hele jo en ubetydelighed, men jeg kan dog ikke lide, at den nøgle kommer i hver mands hænder. Smørrebrødet har da ikke hentet sig den selv. Og hvor let kan så en tyveknægt, hvis det var ham, der tog nøglen, ikke skjule sig der oppe? Altså den sag skal undersøges fra grunden af. Kan ingen i mit hus skaffe mig oplysninger, må jeg sende efter politiet."

Det unge menneske tøvede, blev baade rød og bleg, og tårerne stod ham i øjet. „Så vil jeg da sige Dem det rent ud, herr grosserer, men De må love mig ikke at blive vred. Smørrebrødet er rigtig nok mit. De kan ikke tro, hvor fattigt min moder har det, spise varm mad, har vi ingen råd til. Så skærer hun mig smørrebrød om morgenen, og når De tror, jeg er gået hjem til middag, sidder jeg på deres loft i al stilhed og spiser det dér. Men det må De nu endelig ikke tage mig ilde op!" Fader spurgte videre, og han fortalte om nøden hjemme, og hvorledes det eneste, hans moder havde at leve af, var den løn, han fik på kontoret.

Fader klappede ham på skulderen. Nu var alting klart, hans tungsind med, og at han da ikke kom til at angre sin tilstaelse er en selvfølge. „Den stakkels fyr,"

sagde Marie, „men hvem kunde også for aldrig det drømt derom?“

Blandt faders søskende var „min søster Sofie“, fru Boesen, den, han havde størst agtelse for, hendes mening om en sag skattede han meget højt. Hun holdt ret af mand og børn, roste dem ideligt og levede næsten alene for dem, var i det hele en god og dygtig, forstandig husmoder, men selv lidt hjemme. Hendes mand, justitsråd Boesen, var en af de „stille i landet“, en elskelig sjæl; trods sin svagelighed blev han 90 år gammel. Spurgte man ham, hvorledes det stod sig, lød svaret imidlertid alt i hans yngre dage: „å, fjas til gavns, jeg er i det sidste par uger bleven 10 år ældre!“ I øvrigt viste den sans for kunst, som har gjort et par yngre medlemmer af den Boesenske slægt til malere, sig også hos ham. Han havde skaffet sig en udmærket kobberstiksamling, hvor jeg véd, jeg fik mine første virkelige kunstindtryk; og blomsterelsker var han som få.

Vi børn kom ofte til onkel Boesens, det var, mens jeg var mindre, for mig en glad dag. Ti de holdt en amme, Dorte, en bondekone fra den nordsællandske skovegn, og hun havde en sjælden gave til at fortælle. Mangen aftenstund samlede vi børn, trætte af legen, os om hende og lyttede til spøgelsehistorier, til sagnene om nisser og ællefolk, ridder Rød og skytten Bryde. Jo, det var noget for os, og vi var slet ikke til freds, når tante blandede sig i sagen; men hun blev angst for, „vi skulde få ondt i hovedet og fyldes for meget med det tøj.“

Hos Boesens legede vi også og snakkede vort pemål med Søren Kierkegaard, ret en lille vildkat. Han holdt meget af mit søskendebarn, nuværende stiftsprovst Emil Boesen, hvis bædste ven han siden blev; da han

var døden nær, var denne den eneste præst, han vilde tale med.

En enkelt gang tog han os med hjem, og vi så dér hans forunderligt begavede forældre. Den gamle jydske hosekræmmer var en mand, der ideligt læste, han kunde arbejde sig gennem filosofiske systemer, og alligevel gjorde han daglig selv sit indkøb på torvet; jeg ser ham endnu komme hjem derfra med en god, fed gås i hånden. Da hans ene datter lå for døden, og man skjulte det for hende, udbrød han: „nej, sådan er mine børn ikke opdragne!" Han gik til hendes seng og sagde hende sandheden rent ud. Søren har fortalt mig hans stemning 1848, han var den gang en udlevet olding: „hvem der dog nu var ung!" råbte han. „Jeg føler det dirre i mig og kunde gribe sværdet for at tugte de forrædere!" I ét og alt hørte han ellers til den gamle verden, for onkel Boesen havde han dobbelt agtelse, både for manden og justitsråden.

I moders familje havde vi mest omgang med den senere justitsråd Heise, gift med en af hendes slægtninge, som døde i barselseng efter at have bragt komponisten Heise til verden. Hun og moder spillede sammen, og i hendes hus har jeg hørt den første strygekvartet; jeg husker, at den i musikens verden vel kændte vinhandler Waage-Petersen ledsagede hendes pianoforte med sin violoncel. En søsterdatter af hende malede kønt, hun bode hos sin moder på Gotersgadens mølle, og her blev jeg en dag vidne til et af disse optrin, der hænge godt fast ved børn.

Hun sad ved staffeliet, temaskinen stod og snurrede på bordet, da kom hendes sindssvage moster, Magdalene, ind. Den sindssvage, der havde mistet sin forstand af ulykkelig kærlighed, talte så underligt, at jeg mærkede urad og trak mig tilbage. „Ja, ja," sagde hun, „vil han dér" — hun nikkede til mig — „ikke høre på mig, så kan jeg da få mig en passiar med maskinen;

den snakker såmænd ordenlig som et menneske, ligesom det var ham, I véd nok hvem, der talte med mig! Og den er ikke bange for mig, slet ikke. Det skulde I heller ikke være, vel du små!" Så gik hun hen til maskinen, talte til den, og den svarede med at snurre, hun lyttede efter: „hvad behager? Tal tydeligere," sagde hun. Og da det, flere gange gentaget, alligevel ikke hjalp, gav hun den en ørefigen. Derpå skar hun ansigter, „av, av, hvor det gjorde ondt!" løftede klæderne op og dansede rundt og sang:

nu kommer Bum,
nu kommer Bum!
nu kommer Lirum Bum!

Det havde jeg dog aldrig set bædstefader gøre. Den kone, der passede hende, kom ind: „nå, skal du nu igen i fængsel, Magdalene!" „Heller dog det end for politiretten!" sagde den vanvittige og fulgte uden indvendinger.

Mine forældre stod i venskabsforhold til ikke få familjer. moder viste sig, når hun var rask, gærne i en lille kreds, og hvor hun kom, var hun mere end velkommen. Hun kunde sætte liv i hele selskabet og var den gladeste mellem de glade. Til omgangskredsen hørte, foruden vor familje, brødremenighedens forstander Reuss, konferensråd Vorndrans, konferensråd Raffns, hvis ene datter var enke efter Ingemanns ungdomsven, avditør Grüner, etatsråd Thomsens (bankdirektøren). Så af og til som rejsende medlemmer min faders handelsvenner, agenterne Voigt og Ploug og købmand Brauer fra Kiel.

Ingensteds kom vi dog hellere end på Vesterbro hos justitsråd Kildes, skrås for jærnporten. Da moder efter barselsengen med min broder Martin trængte til landligt ophold, fandt hun det dér, og hun fandt mer endnu, hun fandt en dannet, elskværdig familje. Fruen

havde i sin ungdom levet i den fine Verden, man mærkede det alt på den mængde franske ord, hun blandede ind i sin tale; de tre døtre blev snart moders veninder.

Den ældste blev gift i Norge med præsten Essendrop i Modum og døde ung. Hanne, død som konferensrådinde Arbo, var en stillere natur, men fuld af inderlighed; tit kunde hun løfte mig op og kysse mig så hjærtelig, som var hun min moder. Den yngste, Luise, i sin tid en af Københavns skønheder, var munterheden, ja overgivenheden selv, altid kvik, tit skarp. Det gik ud over de unge, kæløjede herrer og over alle mennesker, disse „djævels kedsommelige mennesker", undtagen min moder, for hvem hun nærede en næsten rørende kærlighed. En gang, da der var tale om at vokse, ytrede faders yngste broder Ludvig, en nys konfirmeret dreng: „ja, jeg skyder mig også!" „Tag jer endelig i vare," råbte hun højt, „her er en inde, som vil skyde sig!" Mange var til stede, han blev både bleg og rød og var nær ved at synke i jorden af undseelse. Mig vilde hun gærne fikse op, skaffede mig f. eks. et par hvide bukser, og tit måtte jeg gå med moder og hende i butikerne. Det smagte mig just ikke.

Jævnligt var vi dér ude; det var et meget gæstfrit hus, blandt andre kom den nu afdøde general Lunding dér som ingeniørløjtnant. Fader og moder hørte Grundtvig af og til i Frederiksberg kirke, den eneste i hovedstaden og dens omegn, som stod ham åben. Så gik de herfra til Kildes. Kildes havde nu vist nok næppe meget tilovers for ham, og jeg hørte som barn — små potter har også øren — mangt lille stikkende ord om „de hellige"; men man var overbærende med mennesker, man holdt så meget af. Ved mere end én lejlighed havde ellers navnlig moder med varme hævdet, hvad der var hende det dyrebareste.

En gang faldt talen på døden. „Ja,“ sagde den gamle justitsråd, „der ned skal vi jo alle, i det sorte hul, men skælm den, som kryber ned, før det er nødvendigt! Jeg vilde gærne endnu en stund trippe om og passe mine frugttræer.“ Det gav anledning til et meget alvorligt ordskifte, hvor Hanne halvvejs var på moders side.

En anden gang var jeg til stede ved en samtale mellem moder og præsten Essendrop, som havde været gift med Kildes ældste datter. Den livlige Normand udgød sit hjærte over tabet af sin hustru; „ja, kære, snilde, De kænder jo min Lone, magen til hende gives der ikke!“ Og han græd som et barn. Hun græd med, men talede også trøstens ord om troen på ham, der døde, for at vi skulde fa det evige liv. „Formane ham,“ sagde hun, „sømmede sig ikke for hende, men vel kunde hun sige ham, hvorfor hun kunde være glad midt i sorgen.“ Det gjorde stærkt indtryk pa mig. Gærne tav man imidlertid hos Kildes om ting, hvori forskellighederne var så store.

Vi børn stod ikke i skygge i det hus, vi fik billedbøger at se i, blandt andet en fransk bog på vers og med billeder, ved hjælp af hvilken fruen vilde indgive os begyndelsesgrundene til fransk. Og nu gik det muntert. Jeg husker følgende lille rim:

> Der kom en tyv, ladron,
> ind i mit hus, maison,
> og vilde stjæle mit svin, cochon,
> og min kedel, chaudron.
> Da tog jeg til min stok, baton,
> og jog ham ud af mit hus, maison.

Det morede os meget, og fruen sagde: „det går min tro charmant, lille børn!“ Siden, da jeg blev ældre, gav man mig en bog af Ingemann i handen, og den kunde tage mig hélt. Her læste jeg første gang „De underjordiske“ og „Reinald underbarnet“.

Og nu de prægtige lindetræer på fortovet, hvis blade slog imod ruden; den store, dejlige have, Luises firkant nærmest huset med sine tulipaner, roser og liljer og det yndigste blomsterflor; lysthusene, vinrankerne, stikkelsbærene, frugttræerne! Fra denne firkant gik jeg tit op i stuen og tog en lille billedbog, som lå dér, fuld af rosenbuske og svaner og legende genier mellem dem; det var mig, som duftede rosenfloret mig i møde fra den i forklaret skikkelse. At være urtegårdsmand og arbejde i en sådan have, stod for mig som en af livets herligheder. Kom vi til Kildes en efterårsdag, var der en liflig duft af æbler overalt i hele huset. Og årligt blev en af disse smukke dage indviet til en tur til Valby, hvori vi tog del med.

I haven turde vi tumle os, rive, og skuffe med, når vi ellers var artige. Dér førte vi en udrøddelseskrig med skruptusserne og plagede dem til døde. Jeg tror, de forekom mig at være vrængbilleder af mennesket, også tror jeg, at hvad jeg havde hørt om det gamle Nordens turser og trolde gik over på de stakkels dyr. Tit legede vi sammen med en stor, vild dreng, Vilhelm Lunding, der døde som kammerherre hos Frederik den syvende. Men gamle Kilde arbejdede her nede og passede på sin have, ham var vi ikke altid glade ved. En gang havde vi båret sten bort fra den dynge, hvori de var stablede sammen, og spillede kav med dem. Da stod han med ét for os: „hør, min søn," sagde han på sin tørre vis, „jeg vilde gærne spørge dig om én ting! Tror du da virkelig, vi har lagt de sten i hob, bare for at I skal splitte dem ad igen?" Mere sagde han ikke, men gik roligt hen i frugthaven, satte støtter under de tungeste træer og samlede nedfalden frugt op. Hvad han havde sagt, var imidlertid for os tilstrækkeligt.

De mange slaver, der gik på havearbejde, var os også lidt uhyggelige, især da man havde gjort os bange for dem. Jeg blev vidne til en samtale mellem fruen

og en gammel, gråhærdet slave. „Ja,“ sagde han, „det nytter ikke at sige, man er kommen uskyldig i den elendighed. Jeg håber imidlertid stadigt at slippe på fri fod til kongens geburtsdag. Der har vel endnu hver gang været et eller andet i vejen, sidste år var det min kammerat, som nylig havde brudt ud; måské det dog næste år kan gå bædre. Man må håbe, lille frue, så længe man lever! Ikke sandt, frue?“ Jeg husker, det gjorde mig hjærtelig ondt for ham, men fru Kilde sagde: „han kunde tale kønt nok, og var dog en slem gammel mand, man skulde tage sig i agt for; det vidste hun.“

I Kildes gård var der lige så muntert, kalkunerne pludrede, hønsene kaglede, duerne fløj kurrende ud og ind; og Luise havde et dæggelam med et rødt silkehalsbånd, det løb efter en med sit „bæ, bæ“, og det kunde vi så lege med. En dag var det imidlertid ikke i godt lune og drev min broder hen i en krog og stangede ham, så han skreg alt det han kunde; endelig kom der hjælp. Han var meget ulykkelig. „Nej moder,“ sagde han og hulkede, „hvor Luises dyr dog også er onde mod os i dag! Nylig kradsede hendes kat vores lille, rare Perle, og nu vilde det afskylige lam stange mig ihjæl!“

Kildes døtre kom naturligvis ofte til os. Her klædte de sig om, når de skulde i selskab eller på bal hos stiftsprovst Clausen. Vi fik da, så længe vi endnu var små, lov til at se derpå og af og til stikke en blomst ind i deres hår; det var en nydelse for mig, især var Luise altid så pyntet og smuk. Eller der var et lille selskab hjemme hos os, de skulde med moder på konsert i „venskabelige selskab“, i „harmonien“, på komedie; hun så gærne syngestykker, noget, som de strenge Hernhutere slet ikke tog godt op.

Om aftenen kom deres havekarl og skulde hente dem; han sad i folkestuen, hvor også vi opholdt os, og fortalte historier om de harer, han havde skudt

mellem kålen i haven, om indbrud og overfald. Det faldt i min smag. Så, husker jeg, blev der gærne med ét et styr, når midnat nærmede sig, og de unge damer måtte af sted over hals og hoved. Ved tolvslaget drønede næmlig hængslerne på Vesterport, og nøglerne drejedes rundt og bragtes op til hans majestæt selv på Amalienborg. For det meste kom de åndeløse i det alleryderste øjeblik, men slap dog ud. En enkelt gang måtte der skaffes husrum til dem hjemme hos os.

Fader var en kærlig fader, men havde ikke det rette greb på, hvorledes en barnesjæl skal tages; han tænkte, det måtte være bædst for mig, når jeg bare ret tidlig kom til at lære noget for alvor. Og de fleste den gang tænkte som han, i alt fald frarådede ingen af hans venner ham det. Som følge heraf blev jeg ligesom sat i drivhus: for tidlig kom jeg til latinen og græsken, for tidlig blev jeg student. Alt lærte jeg let og godt, men jeg var på hvert trin ikke moden til at høste gavn nok af det lærte, gærne var jeg tre, fire år yngre end mine kammerater. En sådan opdragelse er ikke sund, og jeg takker min Gud, den endda ikke gjorde mig til åndelig krøbling, tidlig moden, men ormstukken. Nu blev udslaget kun det: det lod, som var jeg meget tidlig oppe, og dog modnedes jeg først sent. Det ligger vel så i min natur, og den gik altså til sidst af med sejren alligevel.

Lige som jeg havde fyldt mit ottende år, gav man mig Badens l a t i n s k e grammatik i hånden, og jeg måtte deklinere mensa, lære mine ramser: ala en vinge, alauda en lærke. Det faldt en del tungere, end da fader for spøg lærte mig det allerførste latin:

oculus, et øje,
thorax, en trøje;

jeg kan se på dit øje,
der er en skælm i din trøje.

Min lærer var en søn af faders ven, præsten Balslev i Hårslev, nylig var han bleven student, men alvor lå der i hele hans væsen og noget trofast, gammeldags. Mig faldt det på, hvor han gik med støvler og kvaster over benklæderne, som den gang ellers kun gamle folk; til de støvler henviste også den velkændte teolog Hornemann en gang på sine forelæsninger og kaldte ham på grund af dem et mønster for andre studiosi, der var så nymodens.

Året efter fik hans yngre broder ligeledes timer med os, vi kaldte ham „lille Balslev“, han var muntrere af natur og gjorde mange løjer. Især var han morsom, når de kom til os en aftenstund, og vi sad og spiste „studenterhavre“. Snart føjedes de øvrige skolefag, også græsk og naturhistorie, til latinen; det kunde af og til blive noget strengt, dog havde vi vore fritimer i tilstrækkelig grad.

Tysk lærte jeg, jeg véd næppe selv hvorledes, ved at høre det tale af rejsende, ved at læse det, ved opholdet i stæderne i Sønderjylland. Moder vilde gærne tale det med os, men det gik ikke, vi fandt det så latterligt for danske børn, „vi skulde jo ikke være Tyskere.“ Jeg husker også, hvor jeg, ja jeg kan gærne sige, harmede mig, når jeg hørte de fleste dannede i Nordslesvig sætte sin ære i tysk tale. Jeg havde en stærk, umiddelbar dansk følelse.

For legemets uddannelse havde hin tid meget ringe sans, og min fader slet ingen; den blev sørgeligt sat til side, vi turde hverken lære gymnastik eller svømning. Fader havde formeligt vandskræk. „Jeg glæmmer aldrig,“ plejede han at sige, „hvordan det gik, den gang min fader og bædstefader tog mig med ud i badehuset. Min bædstefader stod allerede i vandet, da gav han et højt skrig, han havde fået krampe og var

nær ved at drukne.“ Danse fik vi heller ikke lov til. „Det var ikke tilladt i brødremenighederne og var desuden en grumme farlig ting. Avditør Martensen, en fætter til moder, havde danset og fulgte derefter i tynde sko et par damer hjem: de gik over en meget våd eng, han forkølede sig, og væk var han.“ Kun en naragtig så kaldet „skrædderdans“ dansede fader, når han vilde more os.

Så drev vi øvelsen i smug på egen hånd, og det ikke uden fare: sprang over tove, hængte os i dem og kunde let blevet hængende; jeg stak hele hovedet til halsen under posten eller i en balje vand, og da vi kom i skole, lærte kammeraterne min broder at svømme. Fader i sin ængstelighed forbød os i det hele alt for meget, hvorved vi fristedes ind i en usand tilværelse og snode os fra ham med småløgne. I så henseende har jeg ikke lidet at angre og endnu kæmpe med; det var vist ellers kommet alligevel, nu kom det kun noget stærkere.

Moder holdt på, vi skulde tegne, det havde skaffet hende som barn så megen glæde. Vi fik da en gammelagtig lærer, der gærne gjorde løjer både med pigerne og os. Det gik vi med fornøjelse ind på og kunde blive ham temmelig nærgående. En gang talte han om nytårsvers og foreslog mig følgende:

kære fader, her i skærts
sender jeg dig et nytårsvers.

Hvortil jeg på stående fod svarede: „så kunde de næste vers hede:

Lehmann elsker meget drik,
det kommer af din Frederik!“

Han gjorde mig ingen ting derfor. I øvrigt lærte vi altid noget under ham, især min broder viste gode ævner, og til vore forældres fødselsdage mødte vi fræm

med en lille tegning. Spilleundervisningen gik sin sædvanlige gang med moder selv til lærerinde. Slaget ved Jena blev mit mesterstykke, det var et heltedigt i toner, og helten, véd man, var mit ideal.

Om søndagen fulgte jeg nu tit i kirke med fader og moder, vi hørte Mynster, Liebenberg, Rothe, tidens rationalisme var begge mine forældre en afsky. Min fader, en altid forsynlig mand, havde opskrevet regler for vor opdragelse, såfræmt han skulde fra. Heri hed det: „mine børn skulle ikke konfirmeres af nogen nymodens præst, som kun prædiker moral.“ Dagens evangelium havde jeg lært, og fader formanede mig til agtpågivenhed ved prædikenen, af og til måtte jeg gøre rede for dens indhold; noget blivende indtryk af den fik jeg dog ikke. Han havde mældt sig ind i Petri frimenighed, fordi han kom i strid med sognepræsten i Helliggæstes kirke over min døbeseddel, der var fuld af fejle navne på fadderne; selv mit navn var nok fejlt. Men jeg mindes ikke, at mine forældre gik i tysk kirke, undtagen når de skulde til alters, præsterne dér huede dem ikke, de var „nymodens“.

I fritimerne læste jeg gærne, og da, hvad der faldt i hånden. Lediggang har jeg aldrig kændt til, den voldte mig alt for stor kedsommelighed, og selv i min leg var der et åndeligt arbejde. Noget dæmrede i mig, som vilde vinde klarhed, naturligvis vidste jeg ikke, hvad det var, men fræm vilde det. Tistran og Raffs naturhistorie vedblev at ytre sin tiltrækning, dertil kom nu andre folkebøger, Holger Danske, Till Uglspejl, bægge med træsnit. Det var en verden for os to børn, skiftevis romantisk-fædrenelandsk og laft komisk; hver for sig rørte ved strenge, der længe klang efter, og de bøger blev slidte op med sundhed. Fader hørte så meget om Uglspejl og atter Uglspejl og hans skælmsstykker; „det er dog ganske forskrækkeligt med jer,“ sagde han og tog til sidst bogen og smed den på ilden. Næsten lige

så megen morskab havde vi af æventyret om Lilleputterne, de små var jo vore lige; at det hele var ironisk ment, opdagede vi imidlertid ikke.

Og Campes Robinson, den kænder da enhver. Vi fik den på tysk, for at lære det sprog, og faders kontorist, den senere bankdirektør H. P. Hansen, et begavet, livfuldt menneske, forelæste os om aftenen stykker af den. Her gik det nu, som det vist går de fleste børn: alt henrev os, undtagen de dumme drenges dumme spørgsmål midt inde i fortællingen. „Lille Balslev" lovede os, når vi var færdige med bogen, en geografisk oplysning om Robinsons ø, hvor den lå. Vi var meget spændte og kom til ham med kortet, men hvor flade blev vi ikke, da vi fik hans oplysning: „den ligger i månen!" Idealet havde han ranet fra os, det er synd mod et barn.

Geografien og naturhistorien havde tiltalt mig stærkt. Den senere undervisning gav dog ikke sønderligt udbytte, uden for hukommelsen; den naturhistoriske hørte efterhånden op og efterlod et stort, tomt hul i mine kundskaber, som aldrig siden kunde blive fyldt. Des ivrigere blev jeg efter rejsebeskrivelser. En sådan fandt jeg blandt faders bøger, den handlede om Berings opdagelser og andre rejser i Siberien og satte mig ret ind i hine egne; den blev mig såre kær. Også andre rejsebøger, Baggesens „labyrint", og bøger i samme ånd, Campes Kolumbus, Kortes, Pizarro, læste jeg med lyst, en gang ønskede jeg mig endog en sådan bog til min fødselsdag.

Så gjorde adskillige tilstødende omstændigheder mig endnu bædre hjemmevant i fremmede lande. Fader ledede oversendelsen af evropæiske varer til brødremenighedens missjoner i Grønland. Dér oppe fra hørte vi mangen efterretning, jeg fik endog fat på missjonsskrifter og havde min glæde af dem. Mellem vort legetøj var der en i Grønland gjort lille kajak af sælhunde-

skind, en fanger i fuld klædning og alt, der hørte til fangsten, fulgte med.

Og et levende menneske kom i vort hus, den gamle kaptajn Tyge Bojsen. Han blev udspurgt på krys og tværs og fortalte med en sømands troskyldighed om sine farter did op mellem svømmende isfjælde, om Grønlændernes hytter og al den plage, man måtte døje ved sommertide af fluer og myg og svineri. Så dr. Henderson fra England, han kunde fortælle om Island, hvor han havde rejst, viste os sine tegninger derfra, gav mig livlige skildringer af Hekla, Snefjældsjøklen, Gejser. Ja, nu kunde jeg, hvad øjeblik jeg vilde, flytte op til Nordpollandene.

Også i det hede bælte havde Bojsen gjort rejser, i Guayana, hvor han med andre matroser så „på de nøgne sorte djævle“, sloges i skoven med abekatte og æntrede op i pommeranstræerne. Hvad han meddelte, hørte jeg gentage af vestindiske kaptajner, der spiste hos os, eller hvem vi opsøgte ombord. Og de fortalte om endnu meget andet derfra, de bragte os skildpadder, kokosnødder, vestindisk syltetøj, paradisæbler. Nede i vor gård var pakstuen somme tider fuld af fade med sukker eller rom, som kontoristerne stod og graderede. En gang fortalte man, en død Neger var funden midt i sukkeret, og længe efter stod jeg halft nysgærrig, halft ængstelig, når de slog et sukkerfad op: „bare der nu ikke stikker nogen sort deri!“ Lidt efter lidt dannede sig da af sig selv forestillinger om hine egne, med hvis dyreverden besøg i menagerier gjorde mig bekændt. Kun løver og tigre så jeg ikke, af omhu for sine undersåtters liv tillod hans majestæt ikke, at de fræmvistes.

Til andre tider levede jeg i pakstuen mellem fade med svesker og rosiner; og kasserne med appelsiner, dem var der snart intet tal på, især en vinter, da Messina-farerne frøs inde ved Helsingør og kasserne til lands måtte bringes her op. Kaptajnerne fortalte om

Malaga og Messina og skove med de gyldne frugter. Et par rejsebeskrivelser og nye tapeter, vi siden fik på væggene, med Neapel og dets omegn, gjorde forestillingen endnu mere levende, og allerede da lyste det skønne Italien for min sjæl. Den pakstue kunde sandelig blive mig et hélt studérkammer, og skibspladserne med, hvor jeg tit kom, når en af kontoristerne havde ærinde med losning eller ladning.

Pakloftet gjorde samme tjæneste. Her fandtes et lager af brogede, spidse kinesiske sko med paljeter, og tekasse stod oven på tekasse; selv langt ned på trapperne duftede det af te. Vi børn følte os hensatte mellem Kineserne, og nogle timer, tilbragte ombord på et af asiatisk kompagnis store skibe, gjorde indtrykket endnu stærkere. Min broder, den gang vel 4, 5 år gammel, havde fuldt og fast sat sig i hovedet, han vilde til Kina, blive kejser dér og hver dag gå med de kønne sko på, pisk i nakken og sabel ved siden. Han vilde først lade sig lukke inde i en tekasse, den skulde så kastes i vandet og føre ham over til Kina; mad måtte han naturligvis have med. Men da man talte om vandrotter, som kunde bide hul på kassen, opgav han den plan. Så vilde han af sted med et ordenligt skib, det tillodes, og næste morgen var fastsat til afrejsen.

Det blev for ham et højtideligt øjeblik: „hør Marie," sagde han om aftenen, „få mig nu tidlig nok op, glæm det så bare ikke! Og så må du lave mig en tallerken revent øllebrød" „Jo, det skulde hun nok." Sine klæder og det øvrige tøj pakkede han sammen, derpå sagde han rolig farvel til alle og gav os hånden. Sorg eller ængstelse var der intet spor til, han tænkte kun på alt det nye, han gik i møde. Jeg stak i at græde, men han sagde: „det skal du slet ikke græde for, Frederik! Du kan jo nok en gang komme med over til mig." Næste morgen vagnede han ved sædvanlig tid og kaldte på Marie. „Nej, nu er det vist for sildig for

sønniken," sagde hun, „pyt sa' Per til kongen; skipperen er alt rejst sin vej!" „Men hvorfor har du da ikke før kaldt på mig, som jeg bad dig om i går aftes? Det er en stor skam af dig!" Og han skændte stærkt og græd derimellem, det hele så ham ud som oplagt forræderi fra hendes side.

Fik jeg således ved hvad jeg læste om og levede imellem, mere end ved undervisningen, et indblik i fremmede lande, skibsfart og handelsdrift, fandt noget lignende sted med hensyn til historien. Kofods „mærkelige begivenheder" og Munthes fædrelandshistorie er i og for sig ret brugbare for børn; jeg husker blandt andet, hvor de fønisiske sagn om purpursnekken og glassets opfindelse greb mig. Men de bøger trænge til en lærer, som kan fortælle; det har mine lærere nu næppe kunnet, de hørte mig i lektien, og dermed var det færdigt. Min historiske sans higede efter en bædre føde.

Da kom Mallings „store og gode handlinger" mig i møde, den styrkede min tidligt vakte kærlighed til fædrenelandet, og gav mig billeder i mængde af ædle, mandige personligheder. Også læste jeg Suhms historie, en tysk reformationsalmanak 1817 og mange ting i Riises arkiv, som jeg fik gennem moder. Selv aviserne begyndte jeg at titte i, og det kunde her gå mig ligesom med Raffs naturhistorie. En tilsyneladende tør efterretning, som om hin engelske minister, der tog sig selv af dage, kunde gribe mig og sætte mig i en halft digtersk stemning.

Når jeg så historiske æmner afbildede på kobberstykker, måtte man fortælle mig om dem; på den måde fik jeg af et smukt kobberstykke på onkel Boesens væg forestilling om Aleksanders sejr over Perserne.

På volden ved Rosenborg havde jeg været vidne til et optog, der hang sammen med kroningen, om den skaffede jeg mig da en forklaring. På Halmtorvet så jeg en slave blive pisket, nu vilde jeg vide, hvorfor, og

hvordan det gik til med dommen og i fængslerne. Vi havde en pige fra landet, som var vokset op i nærheden af et arresthus, hun fortalte en del, løst og fast, andet sankede jeg sammen fra andre. Til sidst dannede en ret sammenhængende forestilling sig om den sag.

Jeg så dem „ride herredage ind“: forrest garderne med povker og trompeter, så to herolder til hest med septre og side, gammeldags kofter af rødt fløjl, hvorpå rigsvåbenet var syet med guld. Der blev blæst og povket på visse holdepladser, garderne galopperede fræm, slog kreds, og herolderne læste budskabet op om højesterets åbning. Jeg spurgte, hvad det hele skulde sige, men det, man svarede mig, var lidet tilfredsstillende.

Fader havde visse stående fortællinger, som han atter og atter kom tilbage til, når vi spaserede eller sad sammen om aftenen, og han da lukkede sine skuffer op med kobberstykker, skrevne sager, „Pater Wolle Pejrsens prædiken“ og lignende saftige folkevittigheder; dem vilde vi gærne titte på. Foruden de forklaringer og fortællinger, der vedkom hans faders og hans eget liv, familjehistorien, gav han også andre meddelelser, om tidligere søslag, de Danske havde holdt, om slottets og Københavns ildebrande, studenteroptøjer fra det forrige hundredår; om Frederik den 6tes ungdom, og hans børn, som Juliane Marie i følge det tossede sagn skulde have skaffet af vejen. Efter deslige meddelelser var jeg meget higen; hvad han fortalte fra sin ungdom, hang fast og gav mig en særegen kærlighed til hin tid. Ad mange forskellige veje måtte jeg således indsamle mine historiske kundskaber, men det lykkedes.

Naturen og historien udfoldede sig altså efterhånden for mig og satte mig i stemning. Vist nok led historien af og til under stemningen, der fik magten. En gammel oberst bode lige for vort baghus i Snaregade, jeg så den høje, krigerske skikkelse gå fræm og tilbage for vinduet, og den smeltede for mig uvilkårligt

sammen med det, jeg havde hørt om Gustav den tredjes morder, der måtte flygte til Danmark. Det var digtning.

Nu mældte også den egenlige digtning sig. Jeg har alt omtalt folkebøgerne og nogle af Ingemanns ældre skrifter, hertil kom flere af Evalds, Pér Pårs, Nils Klim, Holbergs komedier. Ingemanns læste jeg for moder og blev ret hjemme i dem, især i historien „om Herr Helias og Jomfru Beatricia“. Endnu kændte jeg mange ord i mit modersmål slet ikke, „sælsom“ forekommer tit i den fortælling, det læste jeg „fælsom“. Men fortællingen greb mig, og ligesom historien kunde slå over i digtning, slog digtningen nu over i musik. Jeg spillede med moder en polonæse med mørk, tungsindig klang, den blev for mig „Herr Helias“, omsat i toner. Således kan den endnu ringe for mine øren. Jeg hører da ligesom vingeslagene af Rhinens hvide svane, der havde bragt skibet med ham og nu flyver bort for altid; „men i det samme øjeblik brast jomfru Beatricias hjærte.“

Hvad der lever i et barn, ytrer sig i dets lege, og leg, når den er af den rette art, har samme vigtighed for dets åndelige udvikling som undervisning. Jeg har et naturligt hang til ensomhed. På stille morgenvandringer og om aftenen, helst henad midnat, vælde tanker og følelser, billeder og drømme ligesom af sig selv fræm af sjælens dyb; jeg kan juble over tilværelsens skønhed og glæde, men også gennembæves af dens smerter. Af det, jeg således oplever, har jeg en forestilling om, hvordan det må se ud i en eneboers sjæl. Allerede den gang var det så, jeg var en ordknap, stille, drømmende dreng, der gærne lukkede sig inde i sig selv.

Jeg drømte nu ikke blot i al barnagtighed om så og så mange drenge, der skulde slås drabeligt; om en ven, jeg havde, der var i fare og blev frelst ved en

ædel opofrelse fra min side; om hvad jeg vilde gøre, når jeg først blev stor og fik flere penge, hvor jeg da vilde købe det dejlige skib, som hang på børsen, det kønne billede, ligeså på børsen. Mine fleste legende drømme, drømmende lege, fantastisk sammenslyngede som de var, havde dog et dybere indhold og pegede både tilbage på hvad der oprindeligt lå i min natur, og fræmad mod hvad der skulde udvikle sig med tiden.

Vi fik ikke meget legetøj, havde heller ikke mange penge til rådighed, nogle indvandt vi, idet vi mod 4 skilling om ugen opgav vort sukker til teen om morgenen. Ellers måtte vi hjælpe os selv, og det var vist ret. Jo mindre et barn får af færdigt legetøj, des større krav stilles der til dets selvhjælp, opfindsomhed og indbildningskraft. Således bliver legen et sandt opdragelsesmiddel. Vi skar huse, fæstningsværker ud, malede dem og kunde således bygge en by; vi klippede soldater af papir, andre af træ og tin havde vi fået.

Vor største skat var en fuldstændigt taklet lille kanonbrig. Ombord hos vore venner, de vestindiske kaptajner, lærte jeg lidt af søsproget, jeg kændte navnene på master, tovværk, delene af et skib og de almindelige manøvrer med det. Og nu lod jeg briggen og andre fartøjer sejle i et stort sandhav, bombardere fæstningsværker i rygende storm, og levere Engelskmanden hele bataljer. Stordåd blev øvet på „de Danskes vej til ros og magt“, helten, ved hvem jeg naturligvis tænkte mig selv, var dristig som Willemoës eller Tordenskjold. Han havde en gammel, munter marineoffisér ombord, en figur, jeg havde dannet mig efter „grenaderen“ i Baggesens „labyrint“.

Hvor jeg følte mig lykkelig, ja stolt! Og ikke blot var jeg med i fægtninger, jeg gjorde også rejser med fartøjet langt bort, til Vestindien og oplevede dér storme og orkaner. De vestindiske kaptajner havde fortalt om dem. I grunden digtede jeg den ene historiske

søroman efter den anden, længe inden denne digtart kom ind i literaturen. Mine forældre havde intet imod den stille leg og lod mig sidde; da jeg omtrent ved den tid skulde silhueteres, blev jeg afbildet med mit skib i hånden.

Kom andre drenge til, forstyrrede de mig blot i mine drømmerier. Men mod dem fandt jeg en trofast medhjælp i Marie, som vilde, de skulde lade „vores dreng" i fred. En gang kom en af Boesens sønner, flere år ældre end jeg, han vilde være med om legen, blev lidt efter lidt kåd og stødte til bordet, så mine folk faldt omkuld; jeg græd. „Nej, sikken en knægt han er," råbte hun, „vil han se, musjø, han kan pakke sig!" Herpå åbnede hun døren, skød den halvvoxne dreng ned ad trapperne, ud af porten, smækkede den i og brød sig ikke om hans: „nå, nå!"

Det, der i mine omgivelser kunde sætte et barn i en mere løftet stemning, toges med ind i den stille leg, og det var ikke lidet. Dagligt så jeg en afdeling af garden tilhest, som trak på vagt. Uden for vore vinduer lå kanalen. I oktober måned var her liv og og færdsel nok, en hel flåde, de så kaldte danske Holstenere, lå fortøjet, flæskesjovere og vogne kom og gik. I timer kunde jeg stå og se derpå, og om aftenen sang matroserne af og til. Om vinteren, når det frøs, blev sneen fra gaderne kastet ud i kanalen og dannede hele bjærge. Langs bulværkerne vrimlede det med store vandrotter; de viste sig også i vor gard, løb på rækkerne i køkkenet, kravlede selv bag tapeterne. Der var et lille mellemrum mellem forhus og baghus, og her havde de sikkert ly; en gang var en kat krøben efter dem, men kom i klemme, i 2 dage og en nat hørte vi den mjave ynkeligt, til vi endelig fik den trukken fræm. Man kænder, blandt andet fra Hoffmann, hvilket fantastisk indtryk rotter kan gøre på børn.

Ikke sjælden faldt et menneske i vandet, eller en båd, bag ved hvilken en druknet slæbtes, blev roet hen til druknehuset ved Langebro. Dette hus var mig en rædselsfuld hemmelighed, langt borte lugtede jeg alt lig; se derind, turde jeg aldrig. Vi hørte også om lediggængere, der tog sit nattekvartér i sandkisten eller hvælvingerne under Højbro: atter noget for et barns indbildningskraft. Kælderfár arbejdede i sandkisten og kunde en gang imellem tage os med; dér var kønne sneglehuse, en tam ravn, som hoppede omkring, og bjærge og dale og huler, hvori man kunde gæmme sig, eller også lod jeg mig grave ned i sand til halsen.

Kristjansborgs slotsruiner stod endnu, høje, uformelige murstensmasser, fulde af græs og buskværk lige op til toppen, men gennembrudte på alle kanter og ravende; når månen mellem drivskyer skinnede på dem, var det et skønt, vildt syn. Dér fik jeg øjet op for en ruins skønhed, idet en mig endnu ubevidst historisk følelse spillede i med. Efterhånden blev det ene stykke revet ned efter det andet, arbejdsfolk surrede tove om det øverste af ruinstykket og halede til af al kraft, længe vaklede det hid og did og styrtede så til sidst under vældige hurraråb. Ruinerne tjænte til opholdssted for ikke få pjaltede mennesker, især rødstenskærlinger. Her var nok af rødsten, de lagde sig da på knæ, arbejdede på knusningen, snakkede, sang, skændtes, bandte, sloges, indbyrdes eller med sjoverne.

Som ældre stillede jeg mig i nærheden og hørte til. To koner småsnakkede om ungdommens gale streger, som den ene tog i forsvar. „For det må jeg da sige: sådan hvad unge mennesker ellers kan forfalde til, når det ikke er rent ud at stjæle, det må, min sæl, alle fornuftige folk se igennem fingre med. Ikke sandt, mor?" Tæt derved gik det skarpere til mellem to andre. „Tag skankerne til sig! Bliv mig fra mine varer!" råbte den ene. „Men jeg rører jo ikke dine varer!" „Så ad

helvede til, din tyvekvind! Jeg har ikke været i rasphuset, siden jeg lå i moders liv, men du har nydt frit logis og kongens kost dér 8 måneder for tyveri! Hvor hun dog er et skarn, det gamle spektakel!“ Det var indledningen. Derpå vilde den første hente vand til sine sten, den anden tror, hun vil kyle hende det over hovedet, og de fare i hårene på hinanden, drengene huje og pibe. Den art optrin forefaldt nu dagligt.

Undertiden gik det langt videre. Et par drukne, lurvede matroser tørne sammen, „arrige som en vred vandhund“, kniven blinker, den ene synker om. „Gud, han har stukket ham ihjæl“, skriges der, folk styrte til, og vi, som høre skrigene, ile til vinduet. Det greb mig usædvanlig stærkt og flyttede mig i tanken ud på Amagerfælled, på retterstedet, hvor jeg så skarpretteren ligesom stå for mig, rødklædt og med den blanke økse. En ellers skikkelig pige, som tjænte os, havde næmlig haft en broder, der blev halshugget, hun lagde intet dølgsmål derpå. Den gang gik hun i fattigskolen, man havde taget hende med ud, og hun måtte være vidne til det hele: „skade kunde hun da ikke have deraf“. Hun skildrede det med alle småomstændigheder, mens tårerne trillede hende ned ad kinden.

Kom vi ind på det æmne, fortalte fader ellers gærne om, hvorledes han som ung vilde være til stede ved en henrettelse, men fik mer end nok, da han blot så synderens fortvivlede ansigt; hele dagen var han syg deraf. Han fortalte også om skarpretteren, som en gang på en kro var kommen op at skændes med en mand og endte samtalen med: „ja, tag han sig kun i vare, jeg ikke får ham i genikket!“ Omtrent ved samme tid indtraf børnehusets brand, fangernes udbrud og standretten med alle dens gyseligheder.

Lige over for vort baghus i Snaregade lå en jødisk synagoge, Schulen, som den hed. Her så jeg fra køkkenvinduerne om lørdagen hvide skikkelser, ligesom klædte

i et lagen, med hatten på hovedet, bøje og neje sig i en evindelig uro; og hvilken sang, hvilket brøl, som kaldtes for sang! Læderstræde bar den gang navn af „Jødekvarteret“; her bode de massevis, tit så man polske Jøder med langt skæg og talar, og på hjørnerne tog de plads, der skakrede med gamle klæder. For det meste var det små, krumryggede, vindskæve mennesker, og de overfaldt enhver, der kom den vej: „har herren klæ'r at sælge, trænger herren til en kjole? Spotpris, røverkøb!“ De hængte sig fast ved en og lod sig ikke let afvise. I det mindste en af de Jøder, Goldschmidt så mesterligt har tegnet, en kommissjonær, tror jeg at kænde igen fra min barndom.

Også rige Jøder bode i vor nærhed, Meyers og Triers. Om den pragtfulde, lampelyse løvhytte, som stod dér i gården til løvsalernes højtid, fortalte vore piger, og man mærkede på deres ytringer det nag, der siden fræmkaldte „Jøde-fejden“. „Sådanne smavse,“ sagde Marie, „og de skal nu have det med kong Salomon, meget storagtigere end herren her hjemme! Men jo større skarn, des bædre lykke!“ Til fader turde hun dog ikke sige det, for han tog dem i forsvar. Af og til var jeg vidne til en jødisk ligfærd. Så såre toget kom i nærheden af en post, tyndedes rækkerne, så skulde den ene eller anden hen til den, holde hænderne under og rense sig fra al urenheds smitte. En enkelt gang kom jeg ind med på kirkegården, et fantastisk men højtidsfuldt sted: store, opretstående stene, sten ved sten, med ebræisk skrift, og om dem en duft af blomstrende hyld. Alt, jeg hørte og så til dette mærkelige folk, havde noget fremmed, østerlandsk, æventyrligt ved sig.

I vor gade lå assistenshuset med en køn række træer, pæretræet og lindetræerne, uden for; det er ret et ulykkens hus. Vore kælderfolk levede af at bringe panter derhen for andre: kælderfår, kældermor, den godmodige, trinde gamle kone, som gærne sagde, hver

gang hun så mig: „ja, Dem har jeg kændt, førend De fik skjorte på, mænd har jeg så;“ hun sagde altid „De“ til mig. Der nede var fuldt med panter, og hun fortalte den ene ulykke oven på den anden om de stakkels mennesker, som lånte på borg; jeg husker det fra den tid, jeg blev ældre.

„Hun dér går,“ sagde hun, „Jøsses, hvor det var et farligt fruentimmer! Al den ting, Gud kunde skabe, blev gjort i panter, og hun var så lystig ad sig, at hendes mand tog sin død deraf.“ — „Så havde, kan De tænke Dem, en anden pæn mand, — kældermór kændte ham godt, for han var en gammel kunde — gået hen og hængt sig i Frederiksberg have. Det gjorde mig dog så ondt for hans rare kone, ja, De kan ikke forestille Dem, hvor ondt det gjorde mig. Men det var vi jo ikke skyld i, vel? Jeg havde kuns båret pantet hen på huset, som han bad om og betalte ordenlig for; det er nu engang ens lovlige næring. Å men der er ingen samvittighed mere i verden!“ „Nej, mór, inte megen s'gu!“ sagde hendes mand, der stod ved siden af hende med sit store forklæde for. Jeg véd nok, jeg en lang tid tænkte mig Frederiksberghave fuld af folk, der havde hængt eller skudt eller druknet sig, som jeg tænkte mig Gels skov fuld af røverhuler, hvis klokker gik, når en vogn kørte hen ad landevejen.

I kongens stalde med de kønne rækker af heste og i ridehuset kom vi tit, også på børsen. Den gamle, halft gotiske bygning med sine billeder, sine bøger, sine ophængte små skibe, sit legetøj, havde en umådelig tiltrækning; allerede den dumpe duft der inde var noget, som virkede på min indbildningskraft. De sanser, man gærne stiller lavest, smagen og lugten, har sandelig også sin romantik. Og hvilken nydelse, når en af kontoristerne tog os ved hånden fastelavnsmandag, efter at vi havde pisket fader op og fået vort fastelavnsris! Vi fulgte da med ham hen til børstrappen, og så dér pladsen

sort af drenge, som i ét væk skrålede: „hiv, hiv, hiv, herre, hiv!“

Heller ikke var der kedeligt ved Gammelstrand og på Amagertorv. Opstablingerne af fisk, vognrækkerne med kål, roer, frugt, blomster, folkedragten, de sælgende bar: alt så så tækkeligt ud, så broget og livligt. Og når så fiskerkærlingerne skændtes eller gav hinanden en sinkedus: hvor var det ikke løjer for en dreng!

Universitetet og Nørregade lå endnu hen som en hob ruiner fra bombardementet, og græs og buske grode frodigt omkring dem; kun hist og her stod et hus, der havde trodset bomberne. Vi kom oftere her, når det var mørkt, i nabolaget bode næmlig familjer, vi omgikkes med. Når så månen en høstaften kastede sit skær hen over al denne ødelæggelse, ruinen stod med skarpe omrids mod den natblå himmel, og i modsætning hertil lysene tittede fræm fra et enkelt, tilbagestående hus. følte jeg mig tryllet hen i drømmerier, som dem, fru Gyllembourgh siden har givet digtersk form i en af sine hverdagshistorier.

Og nu en ildebrand, det var os børn en halv fest. Man vågner midt om natten ved de skingrende piber og råbene: brand, brand! Vinduet åbnes en smule: „hvor er ilden, vægter?“ „Møllen ved Studenstræde,“ og han piber igjen. Klokkerne klæmte, lygter hænges ud fra tårnet, sprøjter, bryggernes og slagternes sluffer komme farende; til sidst går alarmtrommen gennem gaderne, og det halve København er oppe. En enkelt gang kunde jeg få lov at gå ud med fader og se ilden, naturligvis i en passende afstand. Og de optrin brændte sig i egenligst forstand ind i min sjæl: røg og luer, gnistrende, knitrende, bragende som et pragtfuldt fyrværkeri, den halve himmel ildrød, den anden halve kullene sort, trængslen, skrigene! Så midt imellem med ét det råb: „dér kommer han selv, kongen!“ Og arbejdet går med dobbelt kraft.

Vor egen gård, no. 5 i Nybrogade, hørte ikke til det mindst mærkelige. Den gik også ud til Snaregade og var en gammel gård, med gavl, trapper op og ned og krinkelkroge. Da fader købte den, stod endnu et træ uden for, med bænk under, hvor den forrige ejer havde siddet og røgt sin aftenpibe: så hyggeligt havde man det den gang i København. Nu var herligheden borte. Gårdspladsen var snæver og skummel og med en meget høj mur skilt fra naboens. For os var den imidlertid stor nok, når vi legede soldat eller tagfat, eller lavede snemænd, kørte med slæde, eller stoppede for rendestenen, så den svømmede over og under det stolte navn, jeg gav den, canal rang du statu (fransk omdannelse af ordet rendesten), bar briggen med det danske flag til kamp og ære.

Fra den side var der intet i vejen, des mere derimod fra faders side. Hvert øjeblik bankede han på ruden: så måtte vi ikke spille bolt for rudernes skyld; så stod vi med støvlerne i en vandpyt, at se, hvor dybt vandet var; så måtte vi ikke løbe så stærkt, vi kunde jo falde og brække benet. „Dér ligger han såmænd så lang han er; tænkte jeg det ikke nok!“ Han ængstedes over alt; når der stak en nål i pigernes kjole, tog han den fra dem, hvor let kunde den ikke falde i maden. Med sådanne konfiskerede nåle fyldte han en hel nålepude, der havde sin plads på kontoret.

Gårdens øvrige herligheder: rotterne, pakstuen, pakloftet med tekasserne, snedkerværkstedet oppe, har jeg omtalt, så vel som dueslaget. En af kontoristerne, den nu afdøde grosserer P. Groth, var dueelsker, og han og fader havde i forening tømret det sammen på det øverste loft. Mangen glad time tilbragte vi børn dér, så på, når de hissede varer op fra gården med en vinde — en gang blev min broder hisset med —, eller vi hjalp til at fodre duerne og deres nydelige små unger. Og hvilken fryd, når vor flok en gang imellem lokkede en

fremmed due med! Så den vide udsigt over nabotagene. synet om aftenen, når himlen var klar og der faldt et guldrødt skær over de flyvende flokke!

Jeg husker også, hvor jeg på loftet blev overrasket af noget, jeg aldrig før havde sét. Alle luger og åbninger vare lukkede, men gennem en sprække tittede en lille solstrime ind, og hvor underligt var det nu ikke, at se de utallige støvgran svæve op og ned i den og ned og op. Jeg kaldte på min broder: „kom, kom bare straks, så skal du se noget rigtig rart!“ Han op med, og dér stod vi begge og stirrede på denne leg af lyset. „Hvad er det, Frederik? Det er nok levendes dyr? Er der så mange dyr til?“ „Ja, det véd jeg ikke.“ Så spurgte vi Marie: „kan du ikke sige os, hvad det er?“ og kontoristerne ligeså. Jeg tror dog ikke, vi blev sønderligt kloge på det, de sagde, H. P. Hansens forklaringer gik os for højt. Men det blev ikke sidste gang, vi skaffede os den fornøjelse, det var lige så morsomt, som at se regnbufarverne i lysekronen eller i sæbeboblerne.

En af gårdens mærkværdigheder var posten, den løb altid, da den lå så laft, og folk trode derfor, det var springvand. På den kunde vi kravle op, naturligvis såfræmt fader ikke var til stede. Men sin største mærkelighed for os fik den ved et slags lynchlov, fader havde hittet på at bruge ved tyverier. Adskillige gange blev der stjålet i huset af kærlinger, og de grebes på færsk gærning. Føre dem på „kamret“, havde sine ubehageligheder. da skulde man møde til forhør og gøre ed; lade dem løbe uden videre, vilde han heller ikke. Derfor tog man dem, stillede dem en fem minuters tid under posten og slap dem så, drivvåde og dryppende, ud af porten til usigelig morskab for os og de andre. Og alle gadedrengene med huj og skrig efter dem.

Til gamle gårde knytte tit sagn sig om spøgeri og varsler: det var dog just ikke tilfældet med vor, og jeg

kænder kun ét, om en af de forrige ejere, der om natten spøgede i vor sal. Vi børn hørte imidlertid andre spøgelsehistorier af folkene, og vi kunde gyse derved „og få gåsekød“, men mørkrædde var vi alligevel ikke blevne. Tvært imod, jeg klædte mig af og til om aftenen i et lagen som bussemand, tog plads bag døren og kyste den ene pige, som hver gang gav et hvin i højen sky.

Ikke des mindre var fader noget i tvivl, da han første gang skulde vise os en laterna magica; vi kunde jo let lade os skræmme. I det mørke værelse var et hvidt lagen ophængt langs væggen, på bordet stod laternen, den blev afdækket. Hvilken mængde naragtige skikkelser trak dér ikke op og hilsede os fra lagenet! Vi lo og trampede. Men så skiftede forestillingen: det var døden, benraden med sin le, det var spøgelser, som rejste sig af graven og opførte en ranglende dans. For indtrykket af dem var det nu, fader navnligt frygtede, til den ende ledsagede han forevisningerne med nogle vel mente ord. „Det var pure, bare fantasi alting; måske havde det været rettest, slet ikke at lade os se sådant noget, men han havde nu tillid til vor gode, sunde forstand.“ Jeg tror, fader kunde have sparet tiltalen, i det mindste drømte jeg ikke den nat om spøgerier, søndagsbarn er jeg ikke.

Det her meddelte vil måske oplyse, hvor tidligt jeg havde øje for det, man i kunstverdenen kalder „genret“. Det var en hel lille verden, som efterhånden afslørede sig for mig. Den prægede sig dybt ind i min unge sjæl, måtte gøre det, og fyldte den med stemninger og billeder af alle slags, burleske, tragiske, idylliske, romantiske. Dertil føjede sig endnu to forestillinger. Den ene var fra Holger Danske, om Morganas feslot, omlejret af løver og hugorme, men usigelig dejligt. Den anden var sanket sammen fra flere sider, om troldmanden, naturligvis med sin stav og velkændte kåbe, og om hans værksted: en gotisk hal, fuld af kolber, digeler og retorter, ånder i

spiritusflasker, timeglas, dødningeben, folianter; i krogen en benrad, under loftet hang en hajfisk.

Nu kunde jeg behage mig selv i, legende at kalde de forestillinger fræm til visse tider. De kom, så snart jeg bød det med min tryllestav, og formede sig som et slags tågebilleder, så på den vís og så på en anden. Ånder, rotter, store skruptusser, druknede, hængte mennesker, galgen og retterstedet, Skakkerjøder, troldmænd, kamp og helte, skoven, som jeg elskede højt, duer, hvaler og kokospalmer, Morganas feslot: alt dansede imellem hinanden, i hinanden, vildt, som det var tåget.

Man ser, det skortede i alt fald ikke på tilstrækkelig afvexling i de brogede, tit hélt meningsløse æventyr, der gjorde sig selv inden i mig. Levende stod alt for mig, så jeg kunde blivs angst for de ånder, jeg havde tryllet fræm. Og stolt følte jeg mig som herre over denne verden, dobbelt stolt, fordi den var min og ingen anede det; jeg talte aldrig et ord derom. Fader skulde bare have vidst, hvad der rørte sig hos den stille dreng, hvis stilhed han så godt kunde lige. Men for min indre udvikling havde disse timer sin vigtighed. Kun kom indbildningskraften for stærkt fræm, og havde den ikke fundet sin modvægt i ædrueligere sjæleævner, kunde jeg blevet en fantast.

Familjens børn, drenge og piger, kom ikke sjælden sammen. Vi behøvede da ikke at spørge: „men hvad skal vi nu lege?“ Rask greb vi til de sædvanlige børnelege: „broe, broe, brille“ „munken gar i enge“ „komme fremmed“ eller også soldat, tagfat, fugleskydning. Det blev fader tit alt for vildt, og når vi da, som han sagde, „satte stuen på den anden ende“, foreslog han at gætte gåder, gætte gader, men det fandt vi gyselig kedeligt; „nej“, sagde han, „hvor kan I dog sige det? Det er just

morsomt, det har jeg så tit og mange gange moret mig med!" Den bevisførelse kunde vi naturligvis ikke gå ind på. Imidlertid skred det ud på aftenen, så kom punchen ind, og skålerne: „og dette skal være" o. s. v.

Af og til var en større dreng med, en af onkel Kaufmanns. Han var fuld af Münchhausenske løgne: han havde gået til vejrs i en ballon, havde med ét sæt sprunget over Frederiksholms kanal, og jeg var troskyldig nok til halvvejs at tro ham på ordet. Også gjorde han kortkunster og gav forestillinger i magien.

Mine forældre holdt ikke store middags- eller aftenselskaber, men alligevel var vort hus meget selskabeligt. Venner indfandt sig, på indbydelse eller af sig selv, og man tilbragte dagen med samtale, oplæsning, skakspil, musik, somme tider med ordsprogslege, hvori Luise Kilde glimrede. Onkel Boesen og fader spillede gærne et parti skak sammen, og da jeg også lærte det spil, kunde vi få os en skak en quatre. Det var nu underholdende nok, når det bare kunde få ende med onkel Boesens træk. Dog var han så langsom ad sig, hele minuter varede det hver gang, inden han trak. Han kunde i den tid sidde spændt og stirre på brættet, selv prisen, han havde taget og halvvejs ført op til næsen, kom ikke videre end den samme halve vej. „Nå, Boesen, skal du ikke snart have din pris?" spurgte fader.

Musiken var selskabets blomst, moder spillede snart på harpe, snart på klavér og sang dertil. Høstgildet og Peders bryllup var nu for gamle sager. Men sonater, ouverturer, stykker af Erik Ejegod, Den lille matros, Josef og hans brødre, Slottet i Ardennerne, Røverborgen, Tryllefløjten hørte jeg tit, også de nyeste melodier til digte af Ingemann. Zumsteeg havde sat toner til Bürgers Leonore, den spillede og sang hun med meget udtryk; koldt rislede det mig ned ad ryggen, hver gang jeg hørte det musikalske natmaleri til dødningeridtet på

kirkegården. Også fru Heise spillede smukt, og moders fætter, købmand Martensen, spillede guitar.

Skulde der synges flerstemmigt, sang Hanne og Luise Kilde, fader og Lorens Kilde, deres broder, satte bas til, og vi turde og synge med, min broder begyndte alt at sekundere En gang var Luise dog højst utilfreds med min sang, „ham kan man jo næppe høre, det lille pip!“ „Ja,“ sagde jeg, „men du skråler også sådan!“ Moder gav mig et blik, og jeg blev rød, skammede mig, følte, jeg havde gået for vidt, og skyndte mig ud af døren. Disse musikalske aftener, hvori moder var sjælen, blev glanspunktet i vort hus; hvor jeg glædede mig til dem ligesom de andre, og fik en sans for musik, der hører med til mit livs goder.

Da jeg fyldte mit tolfte år, kom et sølvur, ledsaget af et smukt lille brev fra forældrene. Ved samme tid tog min fader mig første gang med på komedie. Han valgte et stykke af sin yndlingsdigter, Holberg; når han skulde på komedie, vilde han have noget at le ad. Dér så jeg da Lindgren som Jeppe på bjærget fa af Nilles krabask. Men Hermann v. Unna, næste stykke, jeg så, egnede sig meget mere for min smag: riddervæsenet, den hemmelige rets møder i hulen, der skaffede mig en behageligt kildrende gysen, alt henrev mig. Nu da var vi også ude en søndag eftermiddag hos Prices og lo hjærteligt over Harlekin og Pjerrot, der blev spillet med så meget mesterskab.

Et lille dukketeater havde vi fået af Kaufmanns og opførte pa det blandt andet Jakob v. Tybo og et Kozebuesk stykke. Helten her var en teologisk kandidat, som havde været med i frihedskrigen; det var et æmne, jeg holdt af, og hans ord: „at kæmpe for fædrelandet, strider ikke mod teologien,“ indprentede jeg mig.

Vi selv tog en gang mod til os og optrådte som skuespillere for fader, moder, kontoristerne og pigerne. Det var intet mindre, vi vovede os til, end et optrin af Ewalds „Bal-

ders død." Kuliserne var skærmbrætter, jeg spillede Balder, og min broder Tor, med sukkerhammeren i hånden og et stort skæg af hør; den rolle vilde han endelig have, skønt han var den mindste. Der sad purken da, gjorde et bistert ansigt og fræmsagde verset:

> bjærgtrolden sitrer for min hammer,
> og jætten blegner, hvor den rammer,
> og klipper falde, hvor jeg slår.

Men fader behøvede ikke at frygte for nogen sær lyst hos mig til teatret, det fik aldrig den fræmragende plads inden for min synskreds.

Spaseret blev der, især med fader, han førte os gærne ud ad en af portene, han var ikke uimodtagelig for en køn egn. Når vi kom til portvagten og vilde skyde en genvej mellem de opstillede geværer, advarede han derfor og trak i os: „gå dog ikke dér!" Med sin forunderligt umiddelbare natur frygtede han, det kunde gå os som det gik hans farbroder, der faldt i hververes kløer; den umådelige forskel mellem Frederik den 6tes hær og den hvervede faldt ham ikke en gang ind.

På sådanne ture fik jeg øjet op for Kastelsvolden: havet med alle sine sejlere, den høje sællandske skovstrand, Sveriges kyst i det fjærne, de prægtige, skyggefulde gamle træer. Sommerfrodigheden og sommerfriskheden greb mig des stærkere, jo mere den hævedes ved en mørk baggrund: slavelivet i tårnene hist nede i bastionen og stedet, hvor dødsdømte soldater blev skudte.

Med Marie var vi en gang der ude og så Københavns stolthed, det første lille dampskib Kaledonia, som fór på Kiel; „Pjaske-Malene" kaldte matroserne det, de kunde nu ikke let finde sig i den nyhed. Men hele volden vrimlede af tilskuere. Med moder kom jeg der om torsdagen, når kastelsjægerne spillede, eller når hun spaserede med sin engelske veninde, fru Henderson. Det var om efteråret, jeg husker det levende; asken og

almen stod bladløse, og sete herfra tog de koralrøde rønnebær på træerne pa langelinje sig prægtigt ud mod den blå sø. Her talte den høje, smukke Englænderinde en dag om, hvor hun længtes efter sin mand, der var i Sverige. Jeg så tårer i hendes øjne: „o my Henderson, my Henderson!“ råbte hun og vred sine hænder.

I skoven var vi af og til, når det tegnede til godt vejr og „herr solskin“ på faders fugtighedsmåler havde jaget „madam regn“ ind i huset. Vi var der enten med vore forældre, i Frederiksdal, på Dyrehavsbakken, eller med pigerne, som havde venner der ude. Navnligt mindes jeg en tur, da jeg endnu var meget ungdommelig. Marie og en anden pige, der tjænte hos bryggerens i Snaregade, skulde ud og se til væveren i Utterslev, På hjemvejen blev jeg træt, men de lagde hænderne sammen, dannede en bærestol, som de pyntede med løv, og bar mig hjem: „hurra, hurra for den lille Frederik!“ Det var en rigtig morsom tur!

I det hele virkede skovlivet på mig: ensomheden, det grønne, dæmpede lys mellem træerne, de summende insekter, fuglenes søde sang, køernes bøgen, den underlige dumpe klang det havde, når man i frastand hørte et par folk tale eller en hund gø. Jeg kunde naturligvis den gang ikke skille de enkelte indtryk fra hinanden, så alt løb sammen i ét, men Romantiker var jeg længe inden jeg hørte det navn nævne. Når om aftenen vognen holdt forspændt og skulde køre vor nabo, en grosserer, ud til lyststedet i Ordrup, kunde en hel række skovbilleder glide fræm for mig.

Nu kunde jeg da også have mere gavn af vore rejser til Fyn og Sønderjylland. Det var endnu rejseidyllens tid. Måske tallet på dem fra provinserne, der havde været i København, den gang ikke var større, end det nu er på dem, som har været i Berlin og Paris. Hvert øjeblik så man et avertissement i adresavisen: „rejseselskab ønskes til Roskilde“, og farten med de

rødmalede, høje holstenske postvogne var ingen jærnbanefart.

Første eftermiddag tog man gennem Vesterport, hvor man måtte mælde sig i vagten, ud til Roskilde og lå dér; næste dag nåedes Korsør; med „børten“ gik man over bæltet, det tog en halv dag, en hel dag, og ved samme lejlighed hændtes det gærne, at adskillige „vomerte efter recept af dr. Ulrik“, som fader udtrykte sig. Fjærde dag var man så i Fyn, femte i Jylland. Ved indkørselen til enhver stad skulde toldbetjænte efterse de rejsende. Til gengæld oplevede man noget undervejs, traf mange folk og talte med dem, så sig om på holdestederne og spiste sin mad i ro. Alt det satte fader pris på og underholdt sig gærne med postiljoner, værter, bønder, også med folk af den fornæmme verden. Og moder, hvor sjæleglad var hun ikke, når hun skulde hjem „til sine egne“ og til „Feltet“ (Kristiansfelt)!

Jeg følte mig såre vel i Fåborg hos agent Voigts og Plougs. Sådant springvand af pennefjedre, som krambodssvendene kunde lave, køer, som gik op ad en stige til stalden på første sal; et borgerkorps, nær havde jeg sagt den ene med bukser, den anden med kjole på, i alt fald kun offiserer og det halve mandskab med uniformer, men med fuld musik; sådan en sprøjte, byens underværk, sådan morsom, travl færdsel på Voigts store tømmerplads: alt det havde jeg ikke før kændt til.

Herregårdene med sine grave og broer, hvor jeg fik anelser om en borg, strandbrinken ved Dyreborgs skov, den vide udsigt over havet og småholmene fra bankerne omkring byen og på Torsenge, husker jeg endnu. Og ved Svaninge åbnede en gravhøj sig for mig med sine vældige overliggere; den klamme luft slog en i møde, lyset brændte døsigt, jeg blev sært til mode. Men man fortalte om kæmperne i hedenold, som her var højlagte, og især fra Holger Danske havde jeg en forestilling om de kæmper.

Af min onkel Sallings forpagter fik jeg lov til at køre et par heste og det ned ad Koldingbanker, moder tillod det, „men havde din fader været her“, sagde hun, „var det ikke sket!“ Og hvilken knæbren af storke fra hvert eneste bondetag i Vonsild, hvor Salling var præst, nu gift med faders yngste søster!

I Kristjansfelt slog den stille, men hyggelige stad mig med de røde tage, der lignede dem på vore legetøjshuse, med plaskende springvand og lindealleerne i gaden. Her kunde vi børn køre i en vogn med en pudelhund for og lege med drengene på „børneanstalten“ i deres have; hver dreng havde sit eget lille bed. Her var en lund med en eremithytte, hvor eneboeren med sit lange skæg til min store skræk rejste sig og hilste, da jeg trådte ind, og med endnu andre mærkværdigheder: et vandhjul satte to savskærere i bevægelse, så de stod og rokkede og rokkede og savede tømmer som på vor tømmerplads. I „Gemeinlogis“, hvor vi bode, hang spisesalen fuld med billeder fra det hamborgske folkeliv. Så husker jeg faders svenske onkel, adelsmanden Malmstrøm, og endelig en gammel dame, baronesse Holsten, hvis tungefærdighed jeg aldrig havde hørt mage til. Og alle vegne kunde vi mærke, hvor meget de holdt af moder, og hvor hun igen hang ved dem, alle vegne vidste de ikke, hvad godt de vilde gøre os.

I moders fødeby Nolde levede hendes moder endnu; faderen var død for nogle år siden og, efter egnens skik, bragt fra lighuset til graven på Burkarl kirkegård, mens store tændte vokslys bares fræm for kisten. Hun var en from gammel kone, der havde sit eget sted og gærne sad ved rokken og havde en gudelig bog for sig; i hjørnet sad pigen og kniplede, på en ægte gammeldags lænestol, huggen ud af en træbul. Dér så jeg dagligt mormoder, og altid havde hun et stykke af den yndede „knipkage“ til mig.

Moders broder Martin havde overtaget gården, en køn mand, høj, anselig og med et frejdigt væsen; han har siden været suppleant i stænderforsamlingen. Han kørte hø sammen tæt bag gården i sine enge ved Grønå. To heste spændtes i lange seler for en tung, på tvers lagt bom (rakke), idet den nu kørtes gennem hømarken, tog den høet med, og snart var det som et højt læs. Oven på fik vi vor plads, også moder med sit strikketøj, og vi kom højere og højere til vejrs, eftersom der kom altid mere hø til. De nyslagne enge duftede, lærkerne rundt om sang sin aftensang, og moder og vi sang med.

Så fik jeg lov til at sidde op på gammel Gulmands ryg, det behagede mig meget, og jeg red langt bort, til det begyndte at mørkne; til sidst blev man angst og måtte sende en karl til hest efter mig. Jo, det var et landliv! Men det bædste måtte moder helst tie om til fader; hans breve vrimlede af ængstelser over heste og køer og svin og åen, hvor vi kunde drukne, vedkastet, „hvor vi kunde hugge fingrene af os som ingen ting“. Også i Tønder og på digerne var vi, og jeg fik en forestilling om digevæsenet.

Folkemålet slog mig, „kom glik“ *), sagde pigen, når vi skulde spise, „ejsens fær I it mad!“ Marie, som var med, grinede og sagde, „det kunde da fanden forstå sig på“, men jeg spurgte moder, om det ikke var dansk. „Vist er det så, min dreng“, svarede hun, „det er godt gammelt bondedansk.“ Således begyndte jeg så småt de sproglige studier.

I året 1821 lå moder atter på landet hos Kildes, nu kunde vi da ret nyde haven. Vi nød den og, både på tilladelig og utilladelig måde, stikkelsbærene fristede,

*) Den ordform er ikke tysk, som man kunde tro, men gammelnordisk.

æblerne fristede, ja vi bragte det rapseri i system, samlede æbler i mængde og grov dem ned for justitsråden. En flitsbue, jeg havde fået, tog mig hélt; jeg havde en lille skade på benet og husker godt, jeg gjorde meget væsen deraf, så kunde jeg blive borte fra undervisningen, sidde på min stol i gården og skyde efter spurve. I den grad var jeg barn, fuld af alle et barns små synder.

Alligevel rørte andre følelser sig første gang i det unge hjærte. Der var en køn pige, lidt ældre end jeg, rank bygt, med kulsorte hår og øjne, mere et Sydens end Nordens barn; hvor jeg fandt hende yndig, hvor gærne jeg vilde tækkes hende! Tale til hende, vovede jeg ikke for alt i verden, men jeg udspejdede hendes veje; dér mødte jeg hende, hilsede med et blik, jeg trode hun måtte forstå, så efter hende, gik hjem og drømte ikke om andet end hende. Derved blev det, ingen mærkede dertil, jeg har aldrig siden stødt på hende, men hendes navn gæmmer jeg endnu. Hun blev ellers ikke den eneste unge pige, for hvem jeg som dreng nærede en flygtig tilbøjelighed; let tændelig var jeg.

Var vi budne ind til Kildes, som ofte skete, blev vi meget glade. Livligt var det altid, Luise sørgede for min pynt, hendes broder, Lorens, morede mig med sit tørre lune, og to småpiger løb nu omkring og legede; det var den ældste datters børn fra Norge. De var naturligvis for små til os, men det var troskyldige jenter, og det norske mål, de norske barnesange klang lifligt i mit øre. Allerede fra sprogets side tiltalte de mig.

Melodi: skære, skære havre.

Kraka sette seg på ejn stejn,
talad til sine døttar:
hossi skal me fara at i vet,
me fryse på kons føtar.
Me vil rejse til Danemark,
kaupe sko for holvonno mark;
brum, brask udi bomma.

katten slog på tromma!
Tryne, tryne piparkonn,
hanen bles i sylvarhonn,
da får dej alle til at koma!

Klinten gror sammen med hveden, jeg var ingenlunde som jeg burde være. Sandheden blev jeg ikke tro i alt, fristende omstændigheder kom til, men fristelsen undskylder ikke faldet. Det var endda ikke det værste, det værste var egenkærligheden i alle dens ytringer, hovmodet, stoltheden, som alt var bleven en magt i det stakkels lille jeg, „snart så trodsigt og snart så modfaldet“. Altid vilde jeg være den ypperste, når der legedes, som når der læstes; kom jeg op at trættes med nogen derom, røg jeg straks i ham. Jeg var stolt og trak mig tilbage i mig selv, dér ejede jeg, mente jeg, skatte, som ikke var andre givne. Og jeg var også stolt, når folk roste mine ævner og fandt mig net; længe kunde jeg stå for spejlet og pynte mig, så her, så dér, hvor jeg dog syntes så inderlig godt om mig selv!

Min broder Martin, to år yngre, var også en opvakt, ret køn dreng. I mangt og meget lignede vore naturer hinanden påfaldende, begge var vi hastige af sind og havde arvet en del mere efter moder end fader; vore karakterer var derimod forskellige. Var jeg tilbageholdende, tit tør, skønt fuld af indeklemt lidenskab, tit undselig, så havde han en mer end almindelig livlighed og var frejdigheden selv. Han trallede og sang så lang dagen var, en gang havde han kravlet op i et træ og sang derfra sine viser. Rost blev han nu og kælet for, man fandt ham så nydelig. Ikke sjælden kunde jeg blive ond på ham og give ham et rap, når vi blev uens ved ved legen, og hver gang jeg gjorde det, plejede han igen at skrige, og det stærkt; fader kom til, og jeg fik min straf. Det varede imidlertid ikke længe, før vi atter legede, som der aldrig havde været noget i vejen, løb om kaps, spyttede til måls; sådan er nu børn. Når alt

kom til alt, holdt vi alligevel af hinanden og kunde ikke undvære hinanden.

Hovmod og æresyge er, hvis jeg ellers kænder mig ret, grundsynden hos mig. Den gang indså jeg det dog ikke, der er gærne noget svævende ved et barns syndsbevidsthed. Jeg kunde nok føle, det ikke stod til inden i mig, som det burde, men den følelse var flygtig, formaninger af mine forældre slog jeg hen. Af og til var jeg åndeligt greben, tyede til min Gud og bad med inderlighed. Der hang et billede pa onkel Boesens væg: manden med leen, der henter et menneske bort midt i hans synder; hvor det gøs i mig, når jeg så det! Heller ikke sådanne øjeblikke fik imidlertid varige følger. Det var mig næsten umuligt med en så stolt og dog sky natur at lette mig ved en udtalelse, om det end kun var for den moder, jeg elskede så højt.

Alligevel var jeg ikke utilgængelig for et godt, formanende ord i andre henseender. Jeg har nævnet fru Henderson, hendes mand, dr. Henderson, var kommen hertil som udsending fra det britiske bibelselskab. Det var en lærd, alvorlig mand, og han og hans hustru blev næsten daglige gæster i vort hus omtrent i et års tid. Den sky, jeg havde for ham som Engelskmand, var snart overvunden, ti han udtalte sig skarpt mod det engelske overfald og bombardementet.

En dag kom han hen til os; vi havde et oldenborrehus, legede med oldenborrerne og, ubarmhjærtige som drenge kan være, havde vi smidt dem ud i et kar med vand. Han talte mildt og kærligt om den synd, at mishandle Guds skabninger. Hvor jeg da skammede mig over mig selv og lovede i mit hjærte, jeg aldrig mere skulde gøre det! Vi havde en samling insekter, stukne på nale og gæmte i æsker med kamfer, og tit kunde jeg i min tankeløshed pine og plage de stakkels dyr, inden jeg dræbte dem. Men det blev nu også anderledes.

Mine forældre havde i det hele megen glæde af den tid, Hendersons tilbragte i Danmark. Moder spillede og sang for dem, lærte fru Henderson også en i England lidet kændt kunst, at strikke; og hun og den fromme, elskværdige Englænderinde blev som én sjæl og ét hjærte. Det venskab har selv ikke døden gjort brud på. Mig holdt fru Henderson af og fortalte mig mange gange historien om sin broder, der faldt som helt for sit fædreneland i Spanien. Hun mærkede, hvor den tiltalte mig. Senere traf jeg dem i London og bode, så længe jeg var der, i det gæstfri hus.

Hendersons blev ikke de eneste kristeligsindede udlændinge, som viste sig hjemme. Selv en Kvæker kom til os, dog kun på en dags tid. Mest indtryk på mig gjorde Tholuck, om han kom før eller efter moders død, husker jeg ikke. Som hélt ung lektor i teologien havde han med en tysk licentiat taget over til København; han gik endnu med studenterhue. Det var, fortalte han, skildret ham som et Sodoma, hvori dog en eneste retfærdig bode, Reuss, forstander for brødremenigheden. Reuss bragte ham til min fader og onkel Boesen. Han opholdt sig i staden flere dage, trådte også i forbindelse med adskillige andre af dem, han søgte, „Kristne af den gamle observants“, og fandt, at København var bædre end dets rygte. Selv dansk lærte han med sine usædvanlige sproggaver.

Jeg har siden adskillige gange været hos ham i Halle, hvor han har modtaget mig yderst forekommende, talt dansk med mig og stadigt haft interesse for Danmark. For 30 år siden rejste han atter til København og var en dag hos min fader. Først da den slesvig-holstenske sag kom op, blev han koldere, og sidste gang, jeg var hos ham, for 16 år siden, modtog han mig ikke længer med den kærlighed, som tidligere.

Mine forældre så mig, da jeg nu voxede til, gærne inde i stuen, når de havde sådanne gæster; jeg kunde

have godt, mente de, af at høre på hvad dér blev talt. Og jeg havde godt deraf, der var imidlertid det, som vi børn havde endnu mere godt af. Vi holdt ingen husandagt hjemme til visse, fastsatte tider, Hernhutismen havde ikke gjort mine forældre til Pietister, og hyklet væsen var dem modbydeligt. Men alligevel fik den fromme stemning et udtryk, der kom ligesom af sig selv. Dagens arbejde var endt, moder kunde da sætte sig hen til pianoet eller harpen, og tonerne lokkede os ind. Hun spillede og sang et par salmer efter eget valg, og hvo der vilde, kunde stemme i med. Snart skete det efter at lysene var tændte, snart i dæmringen, mens månen steg op over slotsruinerne, og der faldt et rødt skær over stuen fra kakelovnen. Hvor sank da ikke velsignet fred ned i sjælen! Her blev sædekorn såede i de unge, som spirede og grode.

Ingen tør overse, hvor meget godt der i onde dage i al stilhed er udgået fra kredse, som stod i forbindelse med Hernhuterne. Hvor mange troende, til dels i kirken fræmragende mænd, 3 biskopper, høre i vore dage ikke til familjerne Boesen, Balslev, Kierkegaard, for at jeg blot skal nævne de familjer? De stå ikke Hernhuterne nær, men deres forældre gjorde det.

Man kunde imidlertid på alt mærke, at vi vare blevne noget ældre. Den literære fejde udbrød mellem Algreen-Ussing og Oehlenschläger, moder og „lille Balslev“ tog med iver Oehlenschlägers parti, og vi hørte hans „poetiske skrifter“, „nordiske digte“ omtale med stor ros. Hvor glade blev vi ikke, da Balslev en dag havde „Aladdin“ med i lommen og gav os den til låns. Vi drenge læste den nu i fællesskab, side for side og begyndte på ny forfra, atter og atter; jeg har så godt som kunnet den udenad. Så dejlig en bog havde vi dog aldrig før læst. Derpå fulgte, måske lidt senere, „Tors

rejse til Jotunhejm", den vilde moder nyde med, og jeg læste for hende.

Et sagn, fuldt værdt at høre,
med gamle runer står;
låner mig eders øre,
mens jeg guldharpen slår!

Jeg ser mig endnu sidde i vor sal en klar solskinsdag i vår, blomsterne stod i vinduet, svibler, liljekonvaller og hyasinter, og duftede; hun sad i sofaen: „det er smukt," sagde hun og lod sit strikketøj synke, „læs det endnu en gang, Frederik!" Indtrykket, jeg har af det, er så levende, som var det skét i går.

En hel digtningens verden lukkede sig nu op for mig; Holger Danske og Ewalds „Balders død" havde vakt de første anelser om det gamle Norden, og her var den fuldeste virkelighed. Moder, der måske havde endnu mere sans for at omgås med os som halvvoksne end som små børn, blev glad over sin dreng; imellem os to var der således knyttet nye bånd, og vi læste siden flere ting sammen af Oehlenschläger, som „Den lille hyrdedreng". Det lysnede ligesom for mig ved hans digte.

Dertil kom samtaler om Oehlenschläger med H. P. Hansen. Han havde forladt kontoret, købt hjørnestedet på Kristjanshavn ved Knippelsbro og åbnet en vinhandel; dér så min broder og jeg ikke sjælden ned til ham i vinkælderen. Vi holdt meget af ham og han igen af os, hver fødselsdag skikkede han mig et lille rim og nogle flasker kirsebærvin. En søndag, husker jeg blandt andet, da vi var hos ham, stillede han Malvasieren på bordet, talen faldt på Oehlenschläger, og han læste hele stykker for os af Palnatoke.

Tak, Bue, tak, dér svandt den røde skygge,
du har aftvættet pletten på mit skjold!

De ord gentog han, og tårerne stod ham i øjnene.

Således lærte jeg at kænde den skjald, hvis mægtige ånd fik en indflydelse på mit hele liv som Grundtvig siden. Så gammel jeg er, går jeg endnu aldrig i de små alleér ved frihedsstøtten, uden at tænke paa hans Wiedewelt og sorte sø, ikke på assistens kirkegård, uden at tænke på digtet om Vahl, ikke i runddelen i Frederiksberg allé, uden at se hen til det landsted, hvor Oehlenschläger og Steffens bode sammen; jeg kændte det godt som barn fra besøg med moder hos general Haxthausen. Det norske hus med broen i Søndermarken vækker minder hos mig om „Tors rejse“; og ved kilden i Frederiksberg have hører jeg Aladdins kilde i hulen risle, svanerne dér og slotsterrassen trylle mig hen til Frøjas Folkvang. Der er det i hans digte, som aldrig kan ældes, aldrig dø.

Omtrent ved samme tid kom jeg første gang med moder på udstillingen, en smuk forårseftermiddag, mens drengene løb om og solgte violer. Hvor sådanne indtryk dog kan være varige! Endnu hænge for mig violer og udstilling sammen. I antiksalen så jeg de Olympens guder, jeg havde læst om i Morits' mytologi, og den malede, brogede billedverden i salene tog mig og fyldte mine tanker. Her på akademiet, fortalte man mig, havde store kunstnere gået i skole, blandt dem blev Thorvaldsen nævnt med udmærkelse; jeg havde, tror jeg, endnu ikke hørt hans navn. Karl Boesen, den gang student, førte moder og mig siden omkring i Moltkes billedgalleri og Vests samling. Atter indblik i noget stort, jeg tidligere næppe havde anet.

Så fik vi en ny tegnelærer, en ægte kunstner. En familje Holten — manden var broder til konferensrad Holten — havde flyttet ind i vor stuelejlighed; der var børn på vor alder eller lidt ældre, et par af dem, fødte i Norge, talte norsk og sang norske folkeviser. Holten og fader slog sig da sammen om tegnelærer, og henvendte sig til maleren Sonne. Han var et lille, ungt, stil-

færdigt menneske, ikke højere end den største af os. Børn dømme gærne efter det ydre, også de store, hvide benklæder, han gik med, var os påfaldende; vi så på ham halvvejs som god kammerat. Men han aftvang os snart agtelse og meddelte os noget af sin kærlighed til kunsten.

Vi tegnede dyr, heste, køer, til sidst hele små fægtninger; enhver, som kænder min følelse for det mandige, vil fatte, hvor glad jeg blev derved. Jeg kastede da min lyst på „bataljestykker“ og købte en mængde for mine sparepenge. Efter vane kunde jeg sidde og hænge over dem halve timer, hensunken i halft digterske drømme om den genstand, billedet fremstillede: Engelsteds fægtning med Kosakerne, anden aprilslaget. Vi gjorde ellers ret gode fræmskridt, en enkelt af os tog Sonne endog ud med på fælleden, at tegne køer. Fader havde nylig købt en ualmindeligt stor perspektivkasse, „kukkassen“ kaldte vi den. Og nu sad både han og vi flittigt om søndagen og malede byer og landskaber til den; de, vi drenge malede, var næppe de vogeste.

Endnu stak dog barnet kændeligt i mig, hvor kunde det vel være andet? Holtens drenge var nævenyttige og tillærte os med. Der blev købt farver, guldpapir og pap, der blev klippet og malet, og der blev snittet i træ; pulterkammeret over porten var et travlt værksted. Så kunde vi en skønne dag møde fræm, rustede fra top til tå: hjælm, brynje, skjold med skjoldemærke, sværd, lanse; et prægtigt syn for drenge! Riddere var vi alle, med de mest højtravende navne og tilnavne, og vor turnérplads blev gården. Hver havde sin dame, med anstand hilsede vi hende og modstanderen; derpå blev det blanke glavind draget, og vi tørnede vældigt sammen, til den ene med brådne lemmer og våben kændtes for ikke kampfør længer.

Også i en anden retning arbejdede vi ihærdigt, fik os former, lagde tin i digelen, pustede til ilden, så

gnisterne fløj os om ørene, støbte tinsoldater og malede dem; snart havde vi en hær på flere hundrede mand. Jeg gik aldeles op i tinsoldater og kunde ikke få nok. Moder skulde den gang have et nyt piano, hun prøvede det ene efter det andet på Marshalls fabrik, og jeg måtte følge med. Jeg husker, hvor jeg på de vandringer bad og tiggede om nogle kønne tinsoldater, jeg havde sét. „Hør moder," sagde jeg, „nu får du dit ønske opfyldt med instrumentet! Kan du da ikke sagtens føje mig med og bede fader, jeg må købe den æske, du véd nok, hos Blankensteiners?" Jeg mindes ikke, om jeg fik den, men iveren for at lege med tinsoldater tog til.

En søndag var fader fraværende, så turde vi måske gøre prøve med det krudt, Holtens havde skaffet sig. To borde opstilledes i gården, på hvert fæstningsværker, kanoner, hestfolk og fodfolk. Fægtningen åbnedes. kanonerne blev ladte med virkeligt krudt, det knaldede lystigt, soldater faldt for fode. Heldigvis kom ingen af os til skade ved den noget farlige leg. Men det blev toppunktet for drengeforlystelserne, det var endnu langt morsommere end turnering eller fugleskydning.

Holtens flyttede bort, og en kommandør i søetaten kom til at bo i stuen, med morskaben gik det nu småt. Der var kun en 16års fjollet dreng at lege med, og han havde hvert øjeblik ligfald i gården, så fråden stod ham ud af munden. Det kunde vi få skyld for somme tider, kommandøren, en barsk gammel sømand, der nok holdt meget af sin dram, kom farende og skældte på „ham der oppe (min fader) og hans peblinger". „Når jeg vilde det, kunde jeg knuse jer hélt!" Det sagde han med en meget udtryksfuld håndbevægelse, vi løb vor vej. Vor trøst var datteren, en net 17års pige, som gærne sad i gårdvinduet og syede, men næppe havde det godt. Tit hørte vi et hvin; „det er Jette," sagde den fjollede, „hun får p, p, p, p, prygl af får!" Hun talte ellers så venligt til os og roste vor sang og vore muntre lege.

En dag vilde hun have, jeg skulde synge en af Ingemanns sange for hende. Jeg var undselig og sagde nej, men hun holdt ved. „Hør,“ sagde hun, og gav tingen en ny vending, „du kan da klatre, véd jeg!“ „Jo, det kunde jeg vel nok.“ „Lad mig se, er du bange for at klatre op ad poststangen dér?“ „Nej, bange var jeg ikke.“ Altså jeg op på posten og tager plads øverst oppe, nok så stolt. „Ja, men nu kommer du ikke ned, inden du synger mig et stykke; det skal jeg nok lave! Syng Bays kønne romance fra Ingemanns Prokne, jeg véd du kan det, jeg har hørt den før!“ Jeg så ingen udvej. Stillingen var mindre tiltalende, snarest noget udsat; jeg kunde ikke gå hen i en krog og synge, som jeg ellers plejede van, når hun pressede på mig. Men jeg tog mod til mig og hævede min røst.

Du, som, svøbt i skønheds rosenklæde,
går i jordisk dragt en himmelsk ånd,
du, hvis øje stråler hellig glæde,
pige, se, mit liv er i din hånd!

Sådan lød det fra posten, og neden for stod frøkenen og klappede.

Ingen vil vist undre sig, når jeg med disse børnehistorier slutter fortællingen om min egenlige barndom.

Skoletiden.

(1822—1825.)

Om foråret 1822 indtrådte en vending i mit liv, og jeg kom under hélt nye indflydelser.

Grundtvig kaldtes til residerende kapellan ved Frelsers-kirke, det var Frederik den sjætte selv, der ikke havde lidt tilovers for ham og endelig skaffede ham en prædikestol i hovedstaden. Jeg var med mine forældre til stede ved hans tiltrædelse, først talte stiftprovst Clausen, så Grundtvig, og fader sagde, de havde prædiket mod hinanden; det havde jeg endnu ingen forstand på. Jeg havde hørt meget om Grundtvig, men næppe læst andet af ham end „Mester Ole Vind“, „Willemoës“, der også var min helt, og „Dejlig er den himmel blå.“

Fader fandt altid en hel del at udsætte på Grundtvig, han glæmte ham ikke hans ytringer om Zinzendorfs „ugudelighed“, fandt ham også, og måtte efter sin natur finde ham, „alt for ultra, så hård og skærende.“ Ikke des mindre agtede han ham som forkynder af den sande tro, søgte jævnligt hans kirke og tog mig med. Det store, vist nok lidt skrummelagtige rum, altret med sine basunengle, orglet, báret af to elefanter, kunde jeg da sidde og stirre på. Ved den ene af elefanterne var kirkeværgens, bødker Halls, stol, og i den så jeg første gang den tilkommende kultusminister, en dreng lidt yngre

end jeg. Prædikenen hørte jeg på, dog uden ret at forstå den.

Enhver, der har fulgt min livsgang, vil ane, at Grundtvig måtte få stærk indflydelse på mig. Hvad han levede for, troen på Kristus, historien, Norden, var netop det samme, der lå og gærede i min lille sjæl. Ingen anden af Danmarks mange fræmragende ånder kunde derfor blive det for mig, som han. Imidlertid var jeg endnu alt for ungdommelig, hans tale klang mig somme tider så gådefuld; jeg måtte blive lidt modnere, og omstændighederne måtte føje sig. Så kom det endelig fræm, der måtte komme.

Moders svagelighed tiltog, og man var om sig om en, som kunde forestå huset og tillige være et slags selskabsdame. Det blev jomfru Luise Prehn, en borgmesterdatter fra Sønderborg.

Hvor vi var nysgærrige, da hun kom, og gjorde os ærinder ind i stuen, for at tage hende i øjesyn! Hun var en lille, mager, knoklet en, halvgammel og alt andet end skøn. Håret bar hun à l'enfant med krøller både for og bag, og rokkede med hovedet. Munden var bred og fræmviste en række sorte, ormstukne tænder, den tykke næse stumpede opad og havde en vis forkærlighed for den blårøde farve; øjnene var grå og stikkende, og så hun på nogen, var det gærne fra siden. Jeg tænkte ved mig selv: „nå, så det er vores nye jomfru!“ Men en meget god forstand havde hun og var dygtig til sin gærning og flittig. „I stille huslighed,“ skrev hun, „vil jeg søge min tilfredsstillelse ved opfyldelsen af mine pligter.“

Dem, hun var vel stemt imod, viste hun omhu og deltagelse, og i bædre øjeblikke kunde hun med sin dannelse endog være usædvanligt underholdende, så man rent glæmte hæsligheden. Des værre kom sådanne øjeblikke sjældnere end man kunde ønske. Karaktér var der nok af hos hende, kun var den alt andet end elskelig.

Hun var herskesyg og rænkefuld, overspændt, fuld af tysk føleri og følelser af miskændt værd, af krav, som aldrig kunde stilles til freds, i grunden et højst ulykkeligt menneske.

Alt i de første dage kom hun halvvejs på kant med fader. Han satte ikke sønderlig stor pris på den æstetiske dannelse, hun var stolt af; han var hende også for jævn og naturlig ligefræm i ytringer og sårede hendes fine følelser, så fine, at hun først ikke vilde bringe ham teen om morgenen på sengen, som han var vant til. Da moder pålagde hende det, svarede hun: „ihnen zu Gefallen, liebe Frau, werd ich es dann thun; man kann ja auch sehn und doch nichts sehn." Vanen til at tale tysk måtte hun ellers snart lægge af.

Mig gik det ikke meget bædre end fader. Til frokost krævede jeg, måske temmelig rask, „to stykker smørrebrød, et med pølse og et med ost", og på hendes indvendinger „jeg véd nok, hvad der er det rigtige", svarede jeg: „men sådan får jeg det altid af moder!" Også fandt hun, jeg knejsede for højt med nakken, noget, jeg i det mindste til dels gjorde ufrivilligt; den ranke holdning, som flere kunde tage for stolthed, var en arv efter moder. Heller ikke moder syntes ret om sin selskabsdame, der dog her vendte sin elskværdigste side ud. Det behagede hende ikke, at hun kun sjælden så nogen lige ind i øjnene. Adskillige skyer trak således straks op, men alligevel blev jomfru Prehn i huset i 14 år og fik kun alt for stor indflydelse.

Kort før hun kom, var vi to brødre blevne satte i borgerdydskolen på Kristjanshavn. Hjemmeundervisningen, mente mine forældre, burde nu have ende, vi var i en alder, hvor skolen var os tjænligere; og de havde ret, min fantastiske natur trængte til at tøjles, ellers kunde den løbe løbsk. Fader stod gennem bibelselskabet i forhold til professor Jens Møller, hvem han bar megen agtelse for og derfor spurgte til råds i

den sag, og J. Møller tilrådte den nævnte skole. Han havde sæde i direktionen for den og vilde lige selv skikke to sønner der ud; det var ham ikke ukært, hvis vi måske kunde blive til omgang for dem, han bad os hjem til sig og viste os velvilje på mange måder.

Fader fik mig netop dette samme år til at holde dagbog, jeg meddeler her et par prøver af den. „D. 13 avgust. Denne dag var det regnvejr og var fru Raffn hos os, og vare vi om eftermiddagen hos en professor i glaspusteriet, hvor vi kedede os gyseligt, og der var ingen uden os. Desuden var han så impertinent, at tage 4 mark for en biljet til dette juks. D. 18 avgust vare vi om morgenen og hørte Rothe prædike, om middagen var kaptajn Hansen, der hjemkom fra Vestindien med Plougs brig, hos os. D. 3die sept. bragte posten udførlig beretning om det store slag ved Termopylæ, som Grækerne vandt og i hvilket faldt 50000 Tyrker og 18000 Grækere, desuden faldt Odyssevs, en majnotisk høvding. D. 9de sept. lod en rotte sig se i vores gård, der blev dræbt af en kat, og var Luise Kilde hos os. Martin balangserede på nogle bjælker, der lå i gården, og blev derved våd om benene, da han faldt i til knæerne.“ Det lyder omtrent, som man kunde vænte det af en 13 års dreng.

Borgerdydskolen holdtes dengang i gården på hjørnet af „overgade oven vandet“ og Sofiegade, en af Kristjanshavns gamle gårde, bygt af bindingsværk, med meget små, smalle vinduer. Trapper op og trapper ned; de to øverste stokværk var ved udkragning førte længere ud i gaden end det nederste, stuerne lå slet, og bygningen egnede sig kun lidet til skolebrug. En garvergård, der stødte til, tjænte som legeplads i frikvarteret. Skolens bohave var tarveligt, gamle, umalede, tilklattede borde og bænke, fulde af navne og figurer, drengene havde skåret ind i dem. Disiplenes tal var vel noget over hundrede. Klasserne var toårige, jeg, der efter min

alder var kun alt for fræmlig, kom i anden klasse og skulde til efteråret op i øverste, min broder kom i tredje.

Skolen var, da vi sattes i den, i et slags opløsningstilstand. Direktionen dannedes af prof. J. Møller, gamle Fenger, sognepræst ved Frelserens kirke, og en lige så gammel kristjanshavnsk grosserer, i hvis sted fader siden kom. Den mødte i skolen ved årsprøven og andre lejligheder og gik ikke ram forbi; man véd, hvor skarpt øje drenge har for det løjerlige, og noget løjerligt var der ved medlemmerne.

Jens Møller havde vist svedt sin egen skoletid ud, tænkte heller ikke mere på Slagelse og Rosenkilde dér, ellers havde han næppe givet en sådan festtale til bædste, hvert år ord til andet den samme: Drengene „mine unge venner“ sammenlignedes med „spæde, unge planter, der én gang skulde vorde skyggefulde træer. De lovede måské godt, men hvor trængte de ikke til gartnerens stadige omhu, for at vokse op til glæde for forældre og venner!“ Den kunde vi udenad, og hans ejendommelige „æem“, hans „og“, hans udtale og lader i det hele blev ofte efterabede til stor moro for os. Ved siden af ham stod den gamle grosserer i grøn, gammeldags kjole med blanke knapper, sorte fløjls knæbukser med sølvspænder, hvide strømper, der stak fræm, og små støvler. Han lyttede spændt til hver af festtalerens temmelig lange sætninger; havde han taget sit blommede snustørklæde op for tidlig, stod han med det for næsen, lyttende, til der gjordes et ophold, så først pudsede han den. Han sagde aldrig et ord.

Jens Møller havde sørget for dygtige, til dels udmærket dygtige lærere, men valget af inspektør var så uheldigt som muligt, og ødelagde hele skoletugten. Det var Møllers svoger, en hæderlig, gammel, pensioneret landeyærnskaptajn Chiewitz, kun alt andet end skolemand; tilsyneladende barsk, i grunden holdningsløs, med et underligt væsen og som lærer hélt uvidende.

Underviste han i geografi, begyndte det med: „nå, slå så kortene op, drenge!“ Han greb bogen, og øjnene veg aldrig fra den, han krævede den ord for ord; stod der hændelsesvis en trykfejl, han ikke havde mærket, rettede han os efter trykfejlen. Det vidste man, derpå lurede man, og der gik en dæmpet 'nisen gennem klassen. Han snode sig gærne fra en time, kom i så fald ind til os med surt ansigt, begge arme over hovedet og de ord: „uh, hvor jeg dog har en forfærdelig hovedpine!“ „Å, herr Chiewitz,“ råbte vi, „må vi så ikke få lov?“ „Nej, det går ikke, drenge, det går pinedød ikke!“ „Å jo, å jo, vi skal tage så meget des længere til næste gang!“ „Nå, kom da med bogen!“ Og så gik det.

Under disse forhold afhang vor fræmgang ene og alene af læreren; kunde han få os med: godt og vel, kunde han det ikke: også godt, i det mindste i inspektørens øjne. Man ser let, hvor frit den enkelte dreng måtte føle sig stillet og hvor meget han kunde tillade sig. Når inspektøren nu og da trådte fræm med en tordentale — han tog gærne plads i døren mellem to klasser og åbnede talen med på én gang at spytte ind i dem begge —, vidste vi drenge alligevel, der fulgte ingen lyn bag efter.

Enhver art frihed har sit gode; vi kunde heller ikke kaldes overlæssede med lektier, der var tid til selvstudium, hvis nogen vilde bruge den. Jeg véd ikke, om det kom heraf, men en kændsgærning er det: skolen, lidet talrig som den var, har i sin opløsningstilstand haft forholdsvis mange elever, hvis navne nu har en god, nogle selv en udmærket god klang. Blandt dem nævner jeg Hall, Ferdinand og Emil Fenger, Birkedal, lægen Buntzen, politiløjtnant Lerbek.

Den første dag trådte jeg ind i min klasse meget spændt og i en næsten højtidelig stemning; da flokkedes de to, tre, ja fire år ældre kammerater om mig som vilde

fugle: „nej, sikken en gråspurv!“ Jeg blev hejset, hivet, dunket, „døbt“, puttet i kakelovnen, man legede himmelspræt med mig, og til faders forfærdelse kom jeg hjem med en stor bule. Det mældte han til J. Møller, og des mer måtte jeg døje: „æ, du mórs dreng, sladderhank i barselseng med knappenål i r . . . . .! Når kommer så din pige og henter dig af skole?“ Da jeg var lille og spinkel, fik jeg på stedet det øgenavn „tøsen“, „Rikke“. Det harmede mig svært, og en dag havde jeg formeligt bersærkergang, så jeg næppe vidste, hvad jeg gjorde. Den dreng, der drillede mig værst, jog jeg en pennekniv i maven, uden at det dog fik videre følger. Til gengæld hug han mig en bog i ansigtet, men tog sig nok ellers, i det mindste til en tid, i vare for at skælde mig ud.

Dagligt gav vor klasse følgende forestilling, inden timen begyndte. Tapperne var tagne ud af bordpladen og fedt smurt under den; derpå blev en af de kådeste drenge, „gale Christensen“, lagt på pladen, man tog plads på begge sider og furede den, under en opsang, fræm og tilbage. Imidlertid stod en på vagt, „der er kaptajnen“, råbte han, og under råbene, „der er han, der er han“, blev alt hurtigt bragt i orden, så han, når han kom, ingen ting kunde se.

En dag var der en voldsom støj, han kom farende og greb rask i døren, men standsede dér og gjorde de søreste fagter med handen. „Hvordan er det dog med Dem, herr Chiewitz,“ blev der råbt; „har De slået Dem, De er da ikke bleven darlig?“ „Hvordan det er? Uf! Dér har de, sandt for Herren, smurt det pure, pære menneskeskarn på lasen! Så gid satan havde de forbandede drenge!“

Til lærer i tysk havde vi en født Tysker, en lille, arrig, vanskabt, løjerlig trold; vi kaldte ham for skovdjævlen. Ham drillede den omtalte kåde dreng så længe, til han rejste sig og for imod ham. „Slår De,

herr Valentiner," råbte knægten, „så slår jeg, Gud straffe mig, igen!" Snart stod der et formeligt slagsmål, og hele klassen råbte hurra. Men den sag gik upåtalt hen, som næsten alle lignende, sådan var tonen. Kunde sligt ske i timen, kan man let forstå, hvad der forefaldt i frikvarteret på legepladsen. En af de dristigste her var Lerbek, åndsnærværelsen og smidigheden selv, men rå blev han aldrig. Heller ikke jeg var tam og vilde så gærne udmærke mig, det kunde jeg nu bare ikke mellem alle de store.

Når vi om vinteraftnerne gik fra skole, blev der ringet og banket på porte og drevet andet uvæsen. Af og til kom det til sammenstød med andre drenge, navnligt med „Tyskerne" fra Petri realskole. Jeg husker en skarp fægtning ved børsen mellem min broder og mig på den ene side og grosserer Brandts sønner. De var mindre end vi, men hele fem mand stærke og fik desuden hjælp af en stor dreng; så havde de også linealer og sparebøsser, hvormed de dængede os.

I skolens øverste klasse, hvor jeg rykkede op om efteråret 1822, var tonen bædre, især da et nyt sæt drenge kom ind i den. Den var, som de andre, toårig, men jeg måtte på grund af min alder sidde der i 3 år og kom endda alt for ung til universitetet. Min opførsel var så som så, og der kunde vanke anmærkninger; fliden var derimod ulastelig. Den ene præmie fik jeg ved årsprøven efter den anden, deriblandt en mig kær gave, historikeren Fr. Sneedorfs skrifter, og i to år var jeg skolens d u x. Her gjorde min æresyge sit gavn, både den og fliden og samlivet med kammerater trængte det fantastiske hos mig tilbage og hjalp forstandsiden fræm.

I h i s t o r i e var jeg flink, altid kunde jeg min lektie, fik aldrig under mg, og alligevel læste jeg ikke mere på den, end i de øjeblikke, jeg kunde tilstjæle mig på skolen. Men hjemme greb jeg efter enhver bog, der slog

ind i det historiske, og det hjalp meget. Læreren, den senere professor Velschow, var en lærd mand, da han imidlertid var fuldstændigt blottet for historisk indbildningskraft, kunde han ikke yde mig noget. Han hørte os nøjagtigt i lektien, skønt han ikke let kunde blive „fær'ig“ med noget. Og det var så det hele, der blev ikke en gang tale om indøvelse i årstal og navne, som vilde skaffe os løb i dem.

Kofods historie, som vi brugte, var ingen lystelig bog til at få forstand af. Det morsomste for os var, når forfatteren gik på stylter og fortællingen lød som vers; Thortsen i sin metrik meddeler et par prøver. Eller når det hed, som følger: „de samlede sig på slottet i Prag, hvor de kastede de kejserlige gesandter ud af vinduerne . . . . og grev Thurn faldt ind i Østerrig.“ I samme forfatters geografi fortælles, „at Kalkutta talte 600,000 sjæle, hvoraf de halve ere sorte.“ Sådanne udtryk gengaves naturligvis i timerne ord til andet,

Velschow kunde slet ikke sætte sig i agtelse; det faldt altid noget svært i en skole som vor, og forgæves bad han os bønligt at sidde roligt. Vi bød ham utrolige ting. En gang rejste en sig midt i timen og fræmsagde et vers af „kong Salomon og Jørgen Hattemager“: „hvad mener De, herr Velschow, vel om Grækenlands affærer?“ Så traf han en fjollet matros, Tolle Begklat, staende på katedret og vrøvlende, når han tradte ind; så os alle liggende pa bænken med ryggen vendt imod ham: „a, om forladelse, herr Velschow, vi trode, det var Tolle, der kom!“ Han havde, som de, der har kændt ham, véd, noget søgt i sit væsen, noget pænt spidsborgerligt, og det gjorde ham lidt latterlig for os drenge, for hans jævnaldrende somme tider med.

Efter disputérøvelserne i Lyceum samledes deltagerne gærne til aftensmad hos en af dem, som la pa Borchs kollegium. En aften kom Velschows personlighed her pa tale, „du ligger bestemt med nathue pa, det ser du

ud efter", sagde Povl Møller; Velschow nægtede det og gik, pedantisk som han var, på slaget ti op på sit værelse og til sengs. „Hør", sagde Povl Møller, „hvad vædder I? Han ligger alligevel med nathue!" Så sad de en times tid og talte om andre ting. Da de skulde bort, sagde Povl Møller: „skal vi nu se, om han gør det?" „Ja nok, men hvordan kommer vi ind?" „Lad mig om det!" Han gik støjende op på gangen ved Velschows værelse, bankede stærkt på og råbte: „brand, brand!" Velschow fór ud af sengen og åbnede døren, Povl Møller tog hatten dybt af: „mange tak, min ven! Nu véd vi da, du ligger med nathue på! Ildløsen skal du s'gu ikke bryde dig en smule om!"

Latin læste Flemmer og senere Krarup med os. Krarup var en udmærket dygtig latiner og tog sig af mig en tid, lod mig komme hjem til sig. Jeg lærte også hvad jeg skulde lære, men kærlighed fik jeg kun til enkelte forfattere, historikerne, Cæsar, fræmfor alle Tacitus. Hans Germania, rig på fortælling om vor oldtid, blev mig formeligt en yndlingsbog; det har jeg dels æmnet, dels stilen, og dels Flemmer at takke for. Livius derimod kedede mig, når jeg undtager hans første bog, og hverken Ciceros overfladiske tanker i et veltalende, smukt foredrag, eller de eftergjorte homerske vers hos Virgil faldt i min smag. De oder, der skulde overspringes i Horats, blev læste på egen hånd; så går det de fleste steder. Latinsk stil, med den var det kun så som så. For stilens skyld skulde vi lære store stykker udenad af Cicero og Quinctilian, men vi listede os gærne derfra ved den næmme, i skoler ikke ukændte metode, når læreren er lidt nærsynet.

Krarup havde ligesom Velschow visse iøjnefaldende særheder og megen selvfølelse. Yndet forstod den lille, tørre filolog ikke at gøre sig, frygtet heller ikke; hans brum var ikke bjørnens brummen. Så blev han genstand for idelige drillerier. Især Sally, død som æmbedsmand

ved hoffet, blev ham nærgående, Lerbek ligeså. En gang havde den sidste på omslaget af sin stilebog skrevet en sentens om en lærers pligter, og i steden for at oversé det, indlod Krarup sig i brevveksling med ham derom. En anden gang traf han noget ligeledes på et omslag, jeg tror Sally havde skrevet det; det var taget fra Grundtvigs „Nytårsmorgen", et vers om stileskrivning. Krarup bragte det på tale i timen og så, som han pleiede van, ud over brillerne ned i klassen med et eget sløft udtryk i øjnene. Derpå rejste Sally sig. „Synes De da ikke om det, herr Krarup? Det er underligt! Det er dog et af pastor Grundtvigs berømte digte." Og han deklamerede med patos:

Ja vist må man smile
ad sprænglærde små, (Krarup var lille)
som ikkun på stile
at file forstå.

Krarup vidste ikke, hvad han skulde gribe til, han drejede og vendte sig på katedret: „nej, jeg finder det højst upassende," de ord ledsagede han med det sædvanlige sagte brum. Vi havde også mærket os, hvor tit han i udlæggelsen af Virgil tyede til Sergius' anmærkninger. En dag vilde det ikke ret glide for ham med kommentaren, da rejste Sally sig igjen: „tør man spørge, herr doktor, uden at være påtrængende, hvad Sergius i sine noter mener om den sag?" Atter brummede Krarup noget, blodrød i hele ansigtet.

I græsk havde vi de senere rektorer Thortsen og Flemmer til lærere, og begge, hver på sin vís, lærte os det sprog godt. Hos Flemmer var der, trods hans underligheder, noget, som fik os med; man følte, den mand havde kærlighed til sagen. Af Homér, Herodot, Xenofon fik jeg da indtryk, som endnu efter så mange år stå for mig i sin fulde friskhed.

Navnligt blev jeg hélt tagen af Herodots historiske skildringer, af Odyssevs' farter, Fæakernes ø, Navsikaa;

der kom mig som en luftning i møde fra det dejlige „violblå" Midlandshav og cypresselunden. I digtersk henseende påvirkedes jeg lige så stærkt af Odysseen, som af den mageløse enfold i fortællingerne i Genesis. Og det gik adskillige som mig, vi glædede os ordenlig til de græske timer og talte med hverandre derom. Året efter min eksamen artium læste jeg på egen hånd flere bøger i Odysseen, og endnu en gang i mit senere liv kom jeg tilbage til den. Vist nok lå det i de gamles vidunderlige kunst og i de storslåede æmner, æmner, der særligt tiltalte mig; men Flemmer udtværede dem heller ikke og gjorde dem lærd kedelige som Krarup, tvært imod oplyste han dem for os.

Han åbnede mig øjnene for stammeslægtskabet i vor sprogæt; jeg kunde nok grine med de andre, når han stillede ordrødderne sammen: „θυγάτηρ, Tochter, dotter, datter", „μήτηρ, mater, Mutter, moder", og alligevel gæmme på, hvad han sagde. Han havde også sans for en god oversættelse, gode danske ord, helst almuesord, allerhelst lidt saftige. Det kom især fræm ved Aristofanes' „skyer", han modtog da med taknæmmelighed hjælp fra os, som naturligvis rigeligt blev ydet. En sand fryd for ham var nye eder: „fanden heste mig", „fanden vælte i dine øjenstene", „fanden knuse din forbandede krop så flad, at lopper og lus må ligge på knæ under dig"; udtryk som hint fra Nyboder: „ers I nådsens lynende tre kvart"; indfald som: „skal du drukne dig i vand, som folk drikker af, dit svin!" Han kunde le, så det klukkede, mens de tre fingre spillede fræm og tilbage på munden: „ja, ja, ja! Og hvad siger De så til at oversætte det ord, dér står: tidligt oppe, ved: oppe, før fanden fik sko på!"

Svenningsen kunde lære selv den matematik, der havde det mindst matematiske hoved, det har blandt andre jeg sandet; jeg fik agtelse for det strenge bevis, ja det havde mig endog noget tiltalende. Den gang han

var kaldet til lærer, gik rygtet, at han kunde slå en dreng midt over med et spanskrør. Så trådte han ind i klassen, svær og hærdebred, end sand kæmpeskikkelse, med det ansigt, hvori på én gang lunet og sindig fasthed stod præget, i blå frakke og benklæder, der ikke udmærkede sig ved pyntelighed. Hans undervisning var kort, klar, fyndig, gik lige på målet og krydredes ikke sjælden ved et godt indfald. Endogså hans anmærkninger i protokollen lød højst ejendommelige: „Selchau umanérlig".

Holger Tryde viste sig i en af de førte timer noget urolig. „Hør Tryde," sagde han med største ro, „gør De det tiere, tår jeg Dem, min sæl og salighed, ved bukselinen og holder Dem ud af vinduet!" Klassen var på første sal, ingen tvivlede på, han jo vilde gøre alvor af truslen. Han havde kræfter nok dertil, jeg har sét ham tage to geværer ved bajonetten, et i hver hånd, og holde dem længe lige ud i stiv arm. Fra det øjeblik hørtes ikke et kny i Svenningsens timer.

Må jeg fortælle blot et par af de mange historier, der gå om denne, i sin art enestående personlighed. Jeg var en gang som kandidat sensor ved en årsprøve. Den, som var oppe, skulde trække en lodret linje, men bar sig kejtet ad og trak den ene ved siden ad den anden. Svenningsen smålo: „sidder han ikke dér og laver mig et hélt stakitværk af lodrette linjer!" En gang vilde han op på Kristjanshavns vold, skildvagten standsede ham og krævede tegn, uden det turde man ikke gå der. „Om jeg har tegn?" sagde Svenningsen, „ja, min salighed, har jeg så! Ser du!" Og han gjorde fagter med hænderne, som hélt bragte soldaten ud af fatning, så han lod ham gå. Kort efter gik Svenningsen alligevel af sig selv ned ad volden: „den stakkels fyr kunde jo ellers komme i ulejlighed for min skyld!"

Undervisning i naturhistorie meddeltes ikke i skolen, jeg havde virkeligt både trang og lyst til den.

Men jeg fik, som sagt, ingen, før jeg selv som voksen kunde skaffe mig den, og da var det for sent. Hvilket skår i glæden over naturen, når man står der ude som en fremmed gæst!

Vor danske lærer var den senere bibliotekar Fabricius, som af hjærte elskede og kændte literaturen. Han var tunghør og som følge deraf mistænksom mod os drenge, også led han tit af luner. Men en trang hos mig kom han i møde, og i hans undervisning var der noget vækkende, det takker jeg ham for endnu. Rahbeks læsebog, den gang den herskende, blev sat til side for digte af Oehlenschläger og Ingemann, og han var fuldt med, når vort valg var faldet på et smukt digt. Så kunde han og, når han vilde, blive morsom nok. En gang så han en af de mindre dygtige drenge græde for sin karaktér og fræmsagde med patos følgende inpromptu:

herr Stub han sidder ved breden bord,
hans tårer rinde så stride,
han af sin lektie ej kunde et ord:
det volder ham sorg og kvide.

Ingen af mine lærere fik den indflydelse på mig, som J. C. Lindberg, skønt han slet ikke kan kaldes en udmærket lærer; han læste ebræisk og religion med os. I manges øjne står han som en hadefuld kamphane og intet andet. Kamplysten var han nu vist nok og kunde blive både nærgående og krakilsk, måske har han her haft noget medfødt, i alt fald blev han tidligt uddannet i den retning. Hans fader havde taget sig af ikke få enker, adskillige af dem overlod han sønnen, mens denne endnu gik i Ribe skole, og indlærte ham formeligt i at varetage deres tarv, selv ved rettergansmål. Men en sag, Lindberg skulde kæmpe for, måtte altid være en god sag, så var han rede til ethvert offer. Det viste han, da han ofrede udsigterne til den ebræiske lærestol for sin overbevisning. Og den samme, der førte den skarpe pen, var i det daglige liv det god-

modigste menneske, tjænstfærdig i høj grad og opofrende.

Han vidste godt, vi af og til kunde bruge utilladelig hjælp i timen, dog den, der nødig vilde straffe derfor, var Lindberg. Var der noget i vejen, rejste hans lange skikkelse sig med tilstrækkelig langsomhed op fra katedret, imens var alt naturligvis kommet i orden; så smilede han. Når en ny dreng, som ikke kunde ebræisk, blev mældt ind i klassen læste han begyndelsesgrundene privat med ham, uden godtgørelse; fader måtte næsten påtvinge ham den, da jeg var i det nævnte tilfælde. I de timer omgikkes han med mig mere som ven end lærer og indlod sig om de forskelligste ting. Ingen kunde bædre end han tolke Grundtvigs tanker for den uindviede, og jeg begyndte da at forstå dem, så vidt mine ævner den gang rakte.

En folkelig dansk, noget plebejisksindet mand var han også. Længe inden man kændte det ord „folkelighed“ eller satte nogen pris derpå, fik jeg på ny en anelse om den gennem ham, som jeg i barnedagene fik den gennem Marie. Han kunde fortælle småtræk af bondens liv, eller fra den sidste krig, og man mærkede, hvor inderligt de glædede ham. Selv havde han alt i sin skolegang arbejdet med på at rejse den jydske almue til kamp og ligget på spejderi efter Kosakerne. Som en afgjort sag stod det for ham: Danmark bør og Danmark kan forsvare sig. Man vil måske undre sig, når man ser en ung skoledreng gå ind på sådanne ting, men jeg var tidligt vakt til følelse for manddom og fædreneland. Den hos mange herskende modløshed, følgen af en lang og ulykkelig krig, havde allerede tit smertet mig i inderste sjæl; Køgevisen „og det var udi året 1807“ kunde jeg ikke døje for nogen pris.

Det brændende spørgsmål den gang var den kirkelige kamp mod rationalismen, åbnet af Grundtvig, Rudelbach og Lindberg ved teologisk månedsskrift. Det var Danmarks æstetiske tid. Efter ulykkerne og tabet af Norge havde de dannede hélt kastet sig over den side, for at glæmme al den virkelige usselhed og nød i landet. For dem var det næsten en verdensbegivenhed, da Baggesen og Oehlenschläger tørnede sammen. Midt i denne tid stak nu en af landets navnkundige skjalde et nyt banner op, Kristus-fanen. Det var noget andet, dybere og højere, der skulde kæmpes om, den tro, man længe havde ment var død og borte.

Det blev en gennembrudstid, og det, der brød gennem, har videre udfoldet sig i folkelig retning; til det knytter vort fræmtidshhåb sig. Kun få, men trofaste fylkedes om banneret, i den store mængdes øjne gjaldt de for „obskuranter, seloter“ og omtaltes kun med hån. Men kampen bruste stærkere og stærkere, i året 1825 udgav Grundtvig „Kirkens genmæle“.

Jeg tvivler på, der fandtes nogen skole i Danmark, hvor man hørte genlyd af kirkekampen, som i borgerdydskolen på Kristjanshavn. Det var ikke Lindbergs værk alene, det udgik også fra disiplene selv. Jeg har omtalt det nye sæt, der kom op i øverste klasse, og blandt dem fandtes flere, som havde varm følelse for hvad det gjaldt om.

Dér var Ley, over 3 år ældre end jeg, smækker, høj, næsten udvokset også i åndelig henseende, skønt i skolen en sinke; lære vilde og kunde han kun, hvad der tiltalte ham. Trofast hang han ved Grundtvig, og stivheden og det kantede i hans væsen ledte ham til mange yderligheder, Grundtvig var ham ét og alt. Han var hjemme i hans skrifter, som faderen, en Slesviger, allerede tidligt havde givet ham i hænderne, og ved sin alvor og modenhed, sin sanddruhed, måtte han nødvendigvis få ikke ringe indflydelse på os andre. Han

talte alt da om „en historisk fantasi“ hos Grundtvig; det fattede jeg ikke den gang, nu forstår jeg det og giver ham ret. Ofre sig hélt for en sag kunde han og satte senere alting ind på at føre sin mesters tanker ud i livet.

Harald Laurent, på alder med mig, var skolens yndling og derfor en af de få, som intet øgenavn fik. Hans forældre var franske; faderen, hofballetmester, havde på fransk udarbejdet dansekunstens historie, der begyndte med Adam og Eva, „som rimeligvis alt dansede i paradis“. På hans Grav satte Laurent et vers af Grundtvig: „den, der smile kan ad døden, ham har himlen smilet til.“ Jeg kænder ham kun som en olding, lænket til sin lænestol, og med et par mørke, spillende øjne. Rundt om på væggen — det samme hus, hvori min fader var født — hang optrin af hans egen ballet „Sigrid med sløret“ og Galeottis balletter, Rolf Blåskæg, raske skitser i vandfarve, de var nok af Abildgaard. Laurents moder var fra Normandiet, en dyb, inderlig natur. Ligesom forældrene var Laurent lille af vækst, lyslokket som sin moder, smidig og kæk. Letnæm var han, altid glad og fuld af løjer; man mærkede den sydlige natur, og i hans latter var der intet sårende, tvært imod noget usigeligt velgørende; den kom ham fra hjærte.

Overgiven kunde han blive, som når han, efter svømning, tog en Ziegenhajner i hånden, kasket og støvler og kjole på og ellers, som han sagde, „spaserede i skindbukser“; han æntrede da op i masten, balangserede som en dansemester på bommen i vandet. Men jeg har aldrig hørt en ed, et usømmeligt ord af hans mund, han var ren og from, og jeg har aldrig sét en sådan glæde i andre og over andre, som hos ham. Han kunde give sig hen med sin fulde, rige sjæl; det var det store hos denne Natanael.

Forældrene lod ham konfirmere romerskkatolsk, og man mærkede det katolske sving på visse egenheder; når han blev slået af noget, udbrød han: „Jesus, hvilken sandhed!“ Hans hjærte tilhørte dog Grundtvigs og Ingemanns kirke. Nuværende pastor P. Fenger, der var hans første religionslærer, fik stor indflydelse på ham, og stiftsprovst Tryde, den gang landsbypræst, modtog løftet, da han trådte over.

Videre må jeg nævne Hagen, nu fripræst i Kærteminde, og Lindbergs tilkommende svoger Hansen, der siden, som præst i Sønderjylland, nedlagde æmbedet og blev ivrig romerskkatolsk. Også de var påvirkede af Grundtvig. Birkedal kom først ind i skolen, da jeg kom ud. På Grundtvigs side stod endelig nu jeg med, meget umoden — jeg kan bædst se det på mine stile fra hin tid —, men alt fra barndommen greben af den følelse for kristendom og danskhed, som hvis ypperste talsmand han trådte op.

Jeg var ikke hjemme i hans skrifter, som Ley, Laurent, Hagen; hans „Kvædlinger“, „Roskilde-rim“ og især hans ældre „Nordens mytologi“ havde imidlertid revet mig med sig, og for hans forkyndelse af ordet begyndte jeg at få øre. Jeg mindes en froprædiken julemorgen, gaden lå fuld af sne, fra den oplyste kirke lød salmesangen. Da han siden sang:

velkommen igen, Guds engle små,
fra høje himmelsale,
med dejlige solskinsklæder på,
til jordens skyggedale!
Trods klingrende frost godt år I spå
for fugl og sæd i dvale.

Vel mødt under sky på kirkesti,
på sne ved midnatstide,

da har han givet toner til hvad jeg den gang følte. At jeg holdt med ham var jeg frejdigt bekændt for alle og enhver, ihvor ringeagtet han end var. Derimod ikke, at

jeg med mine forældre kom „på salen i Stormgade“, ti jeg kom der mod min vilje. Holger Tryde, min klassekammerat, havde sét os brødre gå der ind, men det løj jeg mig fra.

Hvad der rørte sig i os, kom fræm i timerne. Fabricius lod os frit valg af de digte, vi skulde lære udenad, og nu fik han også grundtvigske digte. Navnligt var Hagen dristig, han valgte en gang:

Stille, stille, Zions døtre små,

et digt, skrevet i de dage med kampen for øje og trykt i teologisk månedsskrift. Fabricius var den gang som de fleste afgjort Rationalist, han udtalte sig stærkt imod det, fandt det „selotisk“ og var vred. Men det blev ikke herved.

Æmnet til vore danske stile skulde blandt andet også hentes fra Krog-Meyers lærebog, Lindberg skulde da opgive spørgsmålet og både han og Fabricius gennemlæse stilene og give karaktér. Da de to imidlertid i trossager var skarpe modstandere, gik deres dom om stilene naturligvis stik imod hinanden, og hvad den ene roste, lastede den anden. Enhver af os drenge måtte da følge sin overbevisning, alt opmuntrede dertil; læmpe sig fræm og halte til begge sider, gik ikke. Selv de, der ingen overbevisning endnu havde, stod her på skillevejen og måtte helst træffe et valg. En sådan stilling kan vist nok kaldes egen, den kunde have sine farer, men den fræmbragte et i en skole ellers højst usædvanligt åndeligt liv og røre.

Prof. J. Møller var næppe glad herved, han blandede sig ellers gærne i skolesager, undertiden temmelig kejtet. Her véd jeg dog ikke, han har indblandet sig, skønt det kunde gå ud over den egenlige undervisning, når drengene, tit af ligegyldighed og for at more sig, fik Lindberg til at udvikle sine meninger mod Clausen, eller Fabricius til at udvikle sine for Clausen. Min fader derimod, husker jeg, advarede mig for at blive „alt for ultra“;

det var og måtte efter hans tankesæt blive hans standpunkt under hele kirkekampen. Mig gjorde, som det så ofte hændes, hans tilbageholdenhed kun des mere ivrig.

Omsider gik kampen i skolen fra åndens verden over i håndens, det var dog ikke vor skyld, men de andres. Flertalet i klassen var imod os eller var ligegyldigt, og naturligvis forefaldt daglige drillerier. Det tålte vi en stund og betalte med samme mønt, til det gik for vidt. Især led den mindste og svageste iblandt os meget, Lindbergs svoger Hansen; han var i høj grad pirrelig, og det morede de andre. Så kunde et par store drenge imellem timerne sætte sig, hver på sin side af ham, kysse og klappe ham og i det samme hviske ham en djævel i øret om Lindberg. Han slog om sig, de holdt da på hans hænder og blev ved at klappe ham og sige „du er sød, men svoger er bindegal, svoger skal i rasphuset, svoger skal i dårekisten“; de klare tårer trillede ham ned ad kinden. Dette optrin hørte næsten til dagens orden, det måtte have en ende.

En hemmelig aftale blev truffen, næste gang det skete, vilde vi slå fra os. Syskind, en Jøde, død som overlærer ved den mosaiske skole, sluttede sig til os, harmfuld over de drillerier, også han var udsat for. Hans fader lånte ud på pant, hjemme hos ham var der en udstilling af allehånde, som til en maskerade; og nu måtte den stakkels fyr, der ellers æstetiserede og spillede på guitar, vise sig på skolen i en luvslidt kjole. „U, din ækle Jødetamp,“ hed det; „det kryber på mig, når jeg skal sidde ved dig, og så stinker du som en buk af hvidløg!“ Vi derimod talte altid venligt til ham og tog ham i forsvar.

Det afgørende øjeblik kom, en eftermiddag stod vi rede; da Hansen, der sad på forreste bænk, atter skulde holde for, samlede vi os oppe ved katedret, Ley som den stærkeste i spidsen. Han var lige kommen ind ad døren og sprang over borde og bænke med de ord:

„nej, sådant noget vil vi ikke tåle!“ „Ja så“, råbte modstanderne, „nu bliver det nok farligt! Dér er han med, den Glumsøbjørn (Tryde), og så Jøden!“ Kampen med næverne åbnedes, den var ikke lang, men afgørende, og sejren vor. Fra den tid var de anderledes varsomme med drillerier.

Hvad man nu ellers vil dømme om disse tilstande, en følge af de opløste forhold i skolen, kan man i alt fald ikke nægte dem betydning for karaktérudviklingen. I en strengt ordnet skole, hvor alt går efter snoren, kan personlighedslivet let sløves, ja ligesom slumre ind. Her derimod føjede alt sig, så det måtte holdes vågent.

To gange om året var der fest både for lærere og elever, om vinteren holdtes bal, om sommeren kom vi i skoven: sådanne fester hørte i andre skoler til sjældenhederne. På ballet kunde jeg ikke danse med, men det morede mig alligevel. Og skovturen står i fuld glans. den gik altid ud til Charlottenlund. Til vogne kændte vi ikke, selv de små måtte med botaniserkassen på ryggen, trave fræm og tilbage ad strandvejen, hvor man snart sank i sand over støvlerne, snart hylledes ind i en støvsky; des lifligere smagte skovskyggen og nattergalens sang. Så blev der leget røver, kæmpet sammen i to hære, kun første klasse holdt sig fornæmt tilbage. Nuværende pastor Fenger ved Frelserskirke, der var lærer, udmærkede sig som røverkaptajn eller general, han førte altid den ene hær, og ham var det rart at tjæne under. Gærne kom tidligere elever, som nu var voksne mennesker, ud med hen på eftermiddagen, jeg har selv været i det tilfælde.

Vi studenter sluttede da dagen med et lille gilde, hvor grænsen ikke blev overskreden. En eneste gang skete det, så vidt jeg husker, og det med den alvorlige Ley, der ellers aldrig skejede ud; men punchen var løben ham i hovedet, og jo længer vi gik hjemefter, des værre

blev det, så vi måtte næsten slæbe ham af sted. Han gav sig idelig luft i afbrudte sætninger og anklagede sig selv bittert. „Hvad vil de dog sige hjemme? Min søster synker da i jorden! Hvor det gør mig uendelig ondt! — Ja dig — han vendte sig til Holger Tryde — havde jeg nok væntet det af, du hjælper mig altid. Men du dér — han vendte sig til mig — det er ædelt af dig; — Jeg har syndet for Gud; hvad drukken mand har gjort, skal ædru stå ved! — Og hvis det nu blev min sidste dag? Drukkenbolte arve jo ikke Guds rige! — Hu! Hvad er det? Lygten! Ikke andet! Men den skinner mig sådan i ansigtet. Du vil nok se, hvor fæl jeg ser ud! — Hør, Frederik Hammerich, din fader er jo en af byens 32 mænd! Den lygte må han skaffe væk, ellers gør jeg det"; han ruskede i den. — „Herre Jesus, Jesus dog!" — Laurent fik tårer i øjnene hvert øjeblik. Således gik det, til vi stod ved hans husdør.

Skolen havde et bibliothek, nu kunde jeg altså få min læselyst styret. Jeg greb i flæng efter romaner og slugte dem: v. der Weldes, der den gang var i ry, Mazzarino, den store røver, Cartouche, Florians fortællinger. Flemmer mærkede det — han interesserede sig altid for os — og advarede mig, henviste mig derimod til Shakespeare, Cervantes; dér var åndsføde. Også dem hentede jeg da hjem og læste Don Quixote og Hamlet. Den sidste var mig for høj, dog har jeg et stærkt indtryk af graverkarlenes samtale, stærkere måske, fordi jeg var til stede en gang den blev forelæst for min moder og forelæst godt.

Men Walter Scott var og blev min yndling. En gammel, ellers ægte københavnsk frue, som bode hos os, tilbragte hele dagen med at læse i sådanne værker; „hvem der dog havde det som hun," tænkte jeg med et suk. Det samme kastede jeg en gang hen i jomfru Prehns nærværelse som et løst indfald, og hun bragte det igen op til fruen. Men hvor vred blev ikke den

gode kone! „Ih du fredsens Gud, og det sagde han virkelig! Jeg har hidtil holdt ham for et pænt, ungt menneske, der passede sig selv. Og nu vil han gøre nar ad en anden, fordi man ikke kan så meget latin og græsk og malebraisk som han!“

Fader syntes slet ikke om det slags læsning, han kændte kun to arter bøger, „lektiebøger og morskabssager“, og morskabssagerne gav han ikke meget for. Han vilde også våge over mig i den henseende, tit indfandt han sig derfor og spurgte, „hvad det var jeg læste“. Så kom nødløgnen igen, „mine lektier“, ti jeg frygtede ham; morskabsbogen var borte, så såre jeg hørte hans trin. „Det var ret, min dreng“, sagde han og gik.

Jeg er langt fra at undskylde løgnen. Men fader med al sin ømhed bar sig ikke ret ad, ham fattedes nøglen til det sjæleliv, der rørte sig hos hans børn. Til vor udvikling var, hvad han kaldte morskabslæsning en ren nødvendighed, og han kunde ikke her skælne mellem vraggodset og det gode. Det har gået mig som Aug. Thierry. Walter Scotts romaner har gavnet mig mere og bædre sat mig ind i den svunde tid, end lærde afhandlinger, så han hører med til mine læremestre. I øvrigt var da romaner ikke min eneste læsning, også mangen god rejsebeskrivelse og mangt historisk skrift har jeg i hine tider læst og tilegnet mig.

Hjemme tegnede det imidlertid ikke for godt, moders tilstand vilde slet ikke ændre sig. I kirke turde hun ikke komme, det var hende et umadeligt savn, også de små aftenselskaber hørte op; i enlighed måtte hun søge sin trøst ved harpen eller pianoet. Vovede hun sig en enkelt gang ud, måtte hun gå skridt for skridt, så folk vendte sig om efter hende. Endnu kunde hun tåle at køre i den fri luft eller lade sig ro omkring på kanalerne;

ved den lejlighed kom vi rundt i havnen, og jeg så orlogsskibene og værfterne på nært hold. Men også med de udfarter fik det en ende.

Trods sygdommen modtog hun dog et par nye gæster i huset den sidste vinter, hun levede; det var to unge piger fra Fåborg, der skulde uddannes videre i København. Den ene var en datter af agent Ploug, den anden Riborg Voigt, der også bode hos os; hun var en højst elskværdig natur, ikke egenlig smuk, men yndig og med et par velsignede øjne. Det var dem, H. C. Andersen har sunget om.

To brune øjne jeg nylig så,
i dem mit hjem og min verden lå,
dér flammede snillet og barnets fred —
jeg glæmmer det aldrig i evighed!

Heller ikke jeg glæmmer det, skønt i en anden forstand. Jeg havde ingen søster, nu fik jeg en i hende, en god søster, altid glad, frejdig, fuld af troskyldigt skælmeri; og hvor klang det fynske mål ikke sødt fra hendes læber! Liden Riborg var 17 år gammel og jeg kun noget over 13, men alligevel legede vi sammen som børn, det var hun ikke for stor til.

En anden ung dame fra Fåborg, hendes søster, gjorde lidt senere et hélt forskelligt indtryk på mig. Hun var emanciperet, inden man hos os kændte til det navn, red, skød, rode, gik på jagt og fulgte enhver af sine luner. Så viste hun sig uvæntet i et hus, hvor hun ellers ikke kom, smed sig hen i sofaen, indlod sig i samtaler og forsvandt tit lige så uvæntet, som hun kom. Med ét kunde hun slå om fra det dybeste tungsind til overgivenhed. Snart var hun den stolte, knipske, gammelkloge jomfru og talte hånt om alle herrer, og snart forelskede hun sig i en grad, der oversteg anstandens grænser. Hun døde tidlig. På en dreng som mig så hun dybt ned, men det gådefulde, sønderrevne i hendes

væsen tiltalte mig alligevel; vred på hende kunde jeg ikke blive.

Moders sidste årsdag kom, 13de maj 1823, jomfru Prehn vilde festligholde den efter tysk skik og fik de to unge piger fra Fåborg med. Man klædte sig i hvidt: den ene, med røde sløjfer og sløret bag ad nakken, skulde forestille „Vergangenheit“; en anden med blå sløjfer forestillede „Gegenwart“; den tredje, jomfru Prehn selv, tilsløret og med grønne sløjfer, forestillede „Zukunft“. Således trådte de om formiddagen ind til moder i dagligstuen og fræmsagde et tysk digt i den dybtfølte stil. Vi stod og så til, moder var overrasket og kændeligt forlegen; fader vidste i førstningen slet ikke, hvad han skulde sige, senere talte han aldrig om det optrin uden med et vist smil, som jomfru Prehn tog ham meget ilde op. Hun havde med utrolig flid ledet indstuderingen, fandt deklamationen udmærket og havde væntet at gøre en stor virkning.

Dag for dag gik det nedad med moder, så hun kunde nu ikke engang tåle, at jeg læste for hende; hun led af hovne kirtler, kortåndethed, tilsidst vandsot. Efterretningerne fra Nolde om den gamle moders tilstand lød så nedslående og tog kændeligt på de svage kræfter. Ikke des mindre lod hun sig hver formiddag lede over til sin sofa i dagligstuen, og da det ikke længer var muligt, lod hun sig bære. Dér sad hun mellem blomsterne, roser, gyldenlak, geranium, i sin renlige, snehvide morgendragt, med blege kinder og læber, næsten som en levende død. Hun anede, hvad der måtte komme, og talte derom til sin mand: „men jeg står i Guds hånd, døden frygter jeg ikke. Har du vel nogen sinde mærket andet på mig, Hammerich?“ Af og til kunde hun lægge hånden på mit hoved og se længe på mig, eller også sige: „vil du ikke gærne være en god dreng, Frederik!“

Først sidste dag, hun levede, d. 28de juni, måtte hun holde sengen. Hun lå stille hen, famlede med fingrene på lagenet og talte stundum i vildelse; jeg græd, og dog kunde jeg i det samme smile over de underlige, forvirrede ord, der kom fra hende. Hen ad midnat drog hun sit sidste suk i samme kammer, hvor fader døde 29 år derefter; det opstigende vand havde kvalt hende.

Vore senge var flyttede over i dagligstuen til gaden, næste morgen sagde fader os, hvad der var sket, og vi græd: „vi vil sørge," sagde han „men ikke som de, der intet håb har!" Med sin vanlige ro ordnede han alt, os sendte man ud til onkel Kaufmanns, der lå på landet ved assistenskirkegård.

Hvor letsindig er dog ikke barnenaturen! Ingen kunde elske sin moder højere end vi, og alligevel legede vi med de andre drenge, stimende og støjende, og spillede kav; jeg med, skønt jeg snart skulde fylde 14 år. Ja jeg styrtede mig i legen dobbelt vildt, for at glæmme det tryk af sorg, som hvilede på mig. Student Frederik Boesen, der gik under det navn „poeten", var forlovet med et søskendebarn af mig og ude med hos Kaufmanns. Ham blev vi vrede på over en småting, drillede ham og truede at sætte ham i „politivennen".

Om aftenen kom fader og hentede os, „hun gik ud som et lys, der flammer op, for at slukkes," sagde han. Samtalen faldt på de afdødes tilstand, på syner, drømme, anelser, og den historie, jeg har fortalt om min lærer Holt, kom også på bane. Dagen efter trådte jeg ene hen til den døde, nu frygtede jeg ikke længer et lig. Jeg så hende ind i ansigtet, stod med hendes kolde hånd i min og græd bitterligt. Hvor nær var jeg ikke kommen hende netop i den senere tid, når vi læste sammen og følte sammen! Og nu denne pinende tomhed i min sjæl! Det var som jeg aldrig skulde blive glad mere i verden.

Et stort følge fulgte hende ud til graven på assistenskirkegård. også vi var med. Og jeg — atter letsindig midt i smerten — kunde ikke undertrykke en hemmelig glæde over den lange, sorte sørgekappe; nu lignede jeg jo en af de voksne. Det afgørende øjeblik kom. Kisten, dækket med blomster, blev firet ned i graven, og med en dump lyd faldt jorden på låget, tre gange; hendes yndlingssalme lød: hvo véd, hvor nær mig er min ende, blæst af basuner. Da fór det mig gennem hele legemet, alle fibrer, alle nerver dirrede, ja selv den faste benbygning med; det var mig, som tonerne vilde opløse det inderste i mig. Og mens jeg stod dér og stirrede ned i graven, gennemrystedes jeg af tanken om død og dom og opstandelse. Det var første, ikke sidste gang, basuner ved graven greb mig så mægtigt.

Kun lidt over 46 år gammel blev moder, men hvor rigt havde dette korte liv dog ikke været, rigt på kærlighed og glæde! Det blev, som en af veninderne skrev i hendes stambog: en vandringssang til harpen. Fader gæmte trofast på dets minder, og selv hendes ringeste efterladenskaber var ham en skat, der ikke uden ved højtidelige lejligheder turde vises fræm for os. Hans tanker vendte ideligt tilbage til hende, når han vågede og når han drømte. Indbildningskraften var ellers ikke stærk hos ham, og langt snarere var han for ædruelig end for fantastisk. Men hans kone havde víst sig for ham efter døden: det holdt han på, det nedskrev han, deri lod han sig ikke rokke.

En nat, to år efter hendes bortgang, ved midnatstide, stillede hun, fortalte han, sig ved hans højre side og nævnede ham to gange højt ved navn: „Hammerich, Hammerich!" Han vendte sig da i sengen og så hende, klædt i stralende hvidt, med to småpiger, der ligesom i en leg svævede om hende; han tog dem for hendes afdøde børn. „Jeg véd", sagde hun, „at du har nok at gøre med at passe på begge vore drenge! Bliv

kun ved dermed, så skal det vel lykkes og vi alle samles igen!" Han tænkte: er det en drøm eller et syn, og vendte sig til venstre side; var det en drøm, mente han, vilde han så intet se. Men straks så han hende også dér. „Er det dig, Magdalene?" udbrød han, idet samme forsvandt synet.

Og dette syn, denne drøm — jeg véd ikke. hvad jeg skal kalde det — hvilket forklaret lys spreder det ikke både over ham og hende? Også for mig var tanken om hende nærværende, den greb ind i hele mit liv, og kom der afgørende øjeblikke, kunde jeg sukke: „o, hvorfor har jeg dog ingen moder mere?" Jo ældre jeg bliver, des mere trøst har jeg af hendes billede; stå og se på det og kalde minderne tilbage! Og håbet, det salige håb! Atter mødes og tale sammen i lyset om svundne dage og hans førelser, der lader nåde gå for ret! Atter synge sammen dér, hvor hendes harpe har fået de nye strenge!

Fader kunde efter testamentet siddet i uskiftet bo, alligevel skiftede han med os og lagde os vor mødrenearv i al hemmelighed til side. Det havde sin grund i hans strenge samvittighedsfuldhed, der gik så vidt, at når en af os havde fået en gave til fødseldagen, skulde den anden til sin fødselsdag nøjagtigt have en af samme værd. Kunde det ikke lade sig gøre, efterbetalte han den, der fik mindst, selv indtil mark og skilling.

En måneds tid efter moders død gjorde vi en rejse til Møen og Sydsælland. Første gang så jeg Gisselfelt, Valdemars-tårnet og klinten i al sin vidunderlige skønhed, det hvide bjærg, det blå hav, den grønne skov, bækken med sine småfald og kapellet. Jeg var ellers noget tankespredt undervejs, fordi de ufrivilligt digtende drømmerier kom over mig og ikke slap mig.

Det var under den græske frihedskrig, den greb mig, Nygrækerne var jo Hellenernes børn; og alle de billeder af den, jeg kunde få fat på, havde jeg købt og

hang over dem, som min vane var. Desuden havde jeg hjemme begyndt på en tegning af egen opfindelse, der forestillede danske dragoner 1813 i kamp med de fremmede tropper. Ved Lindbergs og andres fortællinger havde den krig fået nyt liv for mig. Jeg havde hørt om oberst Engelsted, da han holdt for fronten af jydske dragoner og meddelte dem prinsen af Echmühls tilbud om kvartér og god forplejning i Hamborg. „Ja, jeg véd nu ikke, hvad I tænker derom, karle“, sagde han, „men jeg rider, sandt for Herren, hjem!“ Og regimentet hug sig gennem Holsten. Tankerne om alt dette var det nu som fulgte mig på rejsen.

De formede sig til et slags novelle om Engelsted og hans dragoner i v. der Weldes stil og med samme spændende begyndelse: „det var en sildig aften i høst, de gule blade raslede og sank inde i skoven. Da lød skud i det fjærne, og med ét galopperede en dragon fræm, hans ansigt var spændt, sabelen løftet“. Ja, nu husker jeg ikke mere, men den indgang lovede noget! Med hovedet fuldt af sådanne historier, var jeg bleven sløvet for rejsens indtryk og ønskede mig kun hjem til København. Omringet af billeder, der virkede så stærkt på mig, vilde jeg dér kunne drømme endnu rigere. Også den kønne konkyliesamling, vi børn just nu fik i arv efter moders fætter Martensen, trak mig hjem. Hvis der havde været nogen vejleder, kunde jeg haft gavn af den, men der var ingen. Så solgte vi den senere.

Vi var altså blevne moderløse. For fader stod det som et livsspørgsmål, hvorledes han bædst skulde indrette sit hus og få sine børn opdragede. Jomfru Prehn var noget ligegyldig ved den daglige hygge og stemmede slet ikke med ham, så lidt som han med hende. Hun lagde intet dølgsmål derpå for os, ja hun satte ligefræm ondt for fader, fortalte om hans pastaelighed i småting, hans „pottekigeri“, som hun kaldte det. Han kunde gå ene op og ned på kontoret og tale højt med sig selv,

når han skulde tage en rask beslutning eller træde offenligt op. Det gjorde hun sig lystig over, „og så fylder han hele huset med snak og bøger om den gyldne åre!“

Den sidste nat, da hun skulde våge over moder, var han kommen, sagde hun, og havde givet hende „kukkassen“ at more sig med. Han stod hver dag, fortalte hun videre, for spejlet og sagde: „ja, folk kan nok se, jeg holdt af min kone, jeg falder stærkt af! Se bare!“ Hermed strøg han sig om kinderne. „Men til et skelet vil jeg dog ikke blive for hendes skyld! Derfor vil jeg også hver dag have min kop chokolade.“ Kændeligt nok var det overdrivelser og fordrejelser af faders svage sider.

Ikke sjælden forefaldt hæftige sammenstød mellem dem. Hun lod da gærne, som hun fik ondt, greb et glas vand med dirrende hånd, og skaffede sig luft i ensomheden eller i vort påhør, „Ak, mine kære venner i det fjærne Hamborg og Holsten, hvor de dog har fordærvet mig med al deres uendelige kærlighed og den virak, de strøde for mig! Die Ideale sind zerflossen! I denne kolde verden er alt mig nu så mørkt, og I véd, børn, en stille gråd forlader mig ikke let!“ Og så græd hun. — „Tror han, han kan være som han vil imod mig, der altid af sand kærlighed, og ikke for den lave fordels skyld har styret hans hus? For mig såmænd gærne! Verden er stor nok, og vi har været den længste tid sammen, herr grosserer! Der er 1000 og atter 1000 af hans familje, som med kyshånd vil gøre hans vilje!“

Fader gik op og ned og snakkede med sig selv. „Ja, jeg sagde hende også besked! Hun med sin Tiedges Urania! (et digt, hun meget yndede). Det skal nu altid være sådant noget: „empor“! Skulde jeg lade mig spille på næsen og behandle à la hundsk af min husbestyrerinde? Nej, det skal aldrig i evighed ske! Her skal skabet stå, og dermed punktum!“ Jeg tror, vi børn i grunden fandt, jomfru Prehn havde mest ret, så

megen indgang hos os havde hun alt fået. Spot er et skarpt våben, men den er også „en bitter urt, der vokser på kærligheds grav.“

På ingen af siderne vilde man imidlertid gå til det yderste. Jomfru Prehn lappede og stoppede om ham på alle kanter og havde snildelig vidst at gøre sig uundværlig; og hun var ærlig og tro, det var for fader en hoveddyd. Han var desuden en gang vant til hende, og vanen havde en stor magt over ham, så vel som „hvad folk vilde sige“. Hun igen mente, hun kunde spille en rolle i verden, også gøre noget godt som plejemoder for os. Hun måtte efter moders død nødvendigvis få en højere plads og så sig overalt modtagen som lem af familjen, skønt hun aldrig fik os til at kalde hende ved fornavnet „Luise“, hvor tit hun end bad derom. Endelig vidste hun af erfaring, hun uden sønderlig vanskelighed kunde få magt over faderen; børnene, håbede hun, vilde nok lade sig bøje i tide. Udslaget af disse overvejelser fra begge sider var: jomfru Prehn blev i huset, og snart måtte enhver, der kom i det, sætte sig på en god fod med hende. Hvis moder havde levet og været ved helbred, havde det nok gået anderledes.

Hvor ændret var tilstanden hjemme ikke nu bleven? Vi var børn og gled lidt efter lidt over i det nye, og alligevel slog det os af og til, det kunde ikke være andet. Værelserne var ikke længer så luftige og duftige, og bordet heller ikke så pænt. Vi havde allerede halvvejs glæmt de gamle, kære musikalske aftener, men nu trak adskillige af moders omgangskreds, som Kildes, sig efterhånden tilbage og sås kun sjælden; alt blev stillere i det mindste til en tid. Jomfru Prehn så gærne, jeg læste lidt for hende, men det var ikke som at læse for moder; hun kunde vise sig så venlig, ja søgte formeligt at vinde os, men så kom lunerne med ét over hende.

Og hist i sofaen, hvor jeg var vant til at se moder og endnu kunde mindes hende fra de gode dage, mødte nu et surt ansigt mig.

En dag ikke længe efter moders død førte fader os med en vis højtidelighed op på anden sal ind i et kammer til gården, som han i et skrevet indlæg overgav os til brug. Lidt undselig tilføjede han: „dette skal nu hede fredens og broderenighedens bolig. Lad mig så bare se, I to brødre komme godt ud af det med hverandre!"

Nogle år senere fik jeg værelset alene, og et nyt ud til gaden åbnedes for os, hvor min broder så havde sine sager stående; men alt fra førstningen af var det dog mest mig, der nød godt af det kammer ud til gården. Dér stod en gammel, perlemalet pult, en reol, og vindueskarmen var gjort bredere, så den kunde tjæne til bord. Alt var tarveligt, til overdåd blev vi ikke vante. Mangen god time har jeg tilbragt dér, fordybet i min bog, eller underholdt af svalernes kvidder, når de en køn aften fløj rundt og lærte sine unger flyve. De kunde ligesom fortælle hele historier. Hannen klagede gærne på hunnen; hun tog sig det mageligt og blev i reden, mens han måtte ud og skaffe føden til dem alle.

I året 1824, vinter og forår, gik jeg til konfirmation. Kochen, sognepræst ved petri frimenighed, hvori fader havde indmældt sig, vilde gærne konfirmere mig og kom til den ende oftere i huset, mens moder endnu levede, indtil hun lod ham mærke, det hjalp ikke, vi skulde hverken konfirmeres på tysk eller hos ham, men på dansk hos Mynster. Så blev han vred og blev borte. Konfirmationsundervisningen har intet indtryk efterladt sig hos mig, og vist nok var skylden min egen. Alt mente jeg, som her blev foredraget, var jeg dog allerede godt hjemme i, og jeg kunde da sidde fuld af de forfængeligste tanker. Blandt andet vilde jeg gærne tækkes pigerne, der gik fra præsten, når vi gik til præsten.

Mynsters så værdige væsen var heller ikke det, som nærmest tiltrak mig, måske havde det og noget vel afmålt ved sig. Selv synes han at pege derpå i sit levnet.

Konfirmationsdagen kom, fader havde kærligt formanet mig, og jeg var blød og modtagelig. Da fór en fristende tanke gennem mig på kirkegulvet: „bare du nu også kan græde nok! Alle ser jo på dig!" Den mødtes af sin modsætning: „ikke græde, slet ikke græde! Det lader som du var en pige!" Således stod jeg og så på dem, der græd, og dem, der ikke græd, i en indre kamp, som rokkede ved alle mine gode forsætter; nær havde den ranet mig hele dagens velsignelse. Mynster nærmede sig, han modtog mit løfte, lagde hånden på mit hoved, og fristelserne måtte vige, troen sejrede.

Et par dage efter, da jeg første gang gik til Herrens bord, var de der dog igen og pinede mig under en anden form. Jeg havde fået et nyt, broget silkelommetørklæde, det var min stolthed, og jeg blev ikke ked af at tage det fræm i kirken hvert øjeblik på en iøjnefaldende måde. „Sid dog ikke så urolig, Frederik, og pil dig i næsen", måtte fader hviske. Men også den fristelse blev overvunden, jeg søgte kraften, hvor den er at finde, og blev, håber jeg, ikke en uværdig gæst ved det hellige måltid.

Det var mig i det hele en fristet tid. Professor J. Møller, der altid viste mig godhed, havde foræret mig sin andagtsbog for konfirmander og skrevet forrest i den: „til den håbefulde yngling." Atter en stoltheds eller forfængeligheds fristelse. Jeg var heller ikke tilfredsstillet, når jeg kun om søndagen turde gå i den nye kjole med lange skøder, jeg fik mig derfor skøder øgede til den daglige trøje, så kunde folk da se, jeg var voksen. Vist nok var det småting, børnestreger, hang til dels sammen med, at jeg var den mindste mellem kammeraterne og des stærkere holdt på min værdighed; men de voldte

uro nok i den lille sjæl, når samvittigheden kom. Og den kom alt for sjælden, det var endda det værste.

Med konfirmationen trådte jeg ind i den mindre elskværdige tid, man gærne kalder lømmelårene. Et søskendebarn af mig, Adolf Petersen, søn af min moster i Sønderjylland, opholdt sig denne tid i København, hvor han lagde sig efter matematik. Han blev et dygtigt menneske og døde som professor ved observatoriet i Altona. Han bragte nu nyt med fra tyske universiteter, fortællinger om burschelivet, studenterviser i mængde; dem samlede og afskrev jeg. At røge tobak, selv skrå og snuse, havde jeg lært af mine kammerater uden faders vidende. Og nu var jeg en hel karl, spillede kort og spaserede med ham om søndagen, når folk mylrede ud til Frederiksberg; en drabelig Ziegenhajner havde jeg fået mig og pibe i lommen. Hvor jeg sværmede for det frie, friske liv!

Mit Männern sich geschlagen,
mit Weibern sich vertragen,
und mehr Kredit als Geld:
So kommt man durch die Welt!

Det klang virkelig efter noget for en 15 års dreng, og min stemning lignede den, Göthe har givet ord i sin Faust, når han skildrer mylret af store skoledrenge, soldater, tjænestepiger og spidsborgere, der en påskedags aften ile gennem porten ud i det grønne.

Jeg havde fået indtryk af studenterlivet fra regensen, hvor vi af og til kom hos vore gamle lærere, Balsleverne. Den gang stod det endnu i blomster, tarveligt var det vist nok, hvide vægge, umalede møbler, men lystigt også. Hver aften samledes man om det gamle træ i gården og sang, hyllet i røgskyer, en vise om, „herrerne i åndens rige“; den ene regensdigter stod op efter den anden. Det var nu mit ideal. Jeg ser mig endnu vandre om i mit kammer om aftenen med piben i munden — fader tillod til sidst dens brug —, velbehagelig og stolt betragtede jeg min skygge på gulvet; jo den tog sig ud!

Og så studenteruniformen! Hvor jeg lukkede øjnene op, når de gik til eksersits, hvor jeg længtes efter at kunne være med dér! Jeg var nu alt bleven en stor, lang dreng.

I en anden henseende vilde jeg ligeledes spille den voksne. Vi var vel tidligt oppe på Kristjanshavn, to af mine klassekammerater havde alt hemmeligt forlovet sig, Hagen og Laurent. Tryde, den gang i Glumsø, senere stiftsprovst, havde en datter Marie, en stille, yndig pige, halft barn endnu og elskelig af sind, som Laurent var det; de to unge hjærter havde fundet hinanden. Så vidt jeg véd, var faderen ikke uvidende derom og lod det gå, han havde Laurent så inderligt kær. Men Marie bar på døden, hun døde ved samme tid Laurent blev student, året efter mig, måske lidt senere dog. Han var som sønderknust, sad ved hendes grav i timer og gæmte enhver lille gave, han fik efter hende. Da jeg ved samme tid læste et brev af Novalis „ved Sofies grav,“ var det, som hørte jeg genlyd af min vens smerte.

Min broder, som en tid havde været i klasse med ham, blev denne unge kærligheds sanger, tidlig udviklet som han var og knyttet til Laurent ved et venskab, der har stået sin prøve. Han skrev da et par digte med højere flugt, end man skulde væntet af hans alder, 15 år, navnligt en „bøn for Marie“, da hun var farligt syg.

Dig vi bede, fader udi himlen,
du, som troner over stjærnevrimlen:
lad en stund end englen hos os bo!
Mange engle jo i himlen ere,
lad da denne her på jorden være,
ti her er så grumme, grumme få!

Disse børneforlovelser løb mig nu rundt i hovedet og smittede, jeg vilde også være med. I huset hos den gamle frue, der bode ved siden af mig på anden sal, var der en ret net, men kun lidet dannet ung pige; vi

traf hinanden på trapperne, talede sammen om dit og dat og trode, vi syntes om hinanden i al uskyldighed: det var det hele. Kun Laurent og Hagen var medvidere i min hemmelighed. Alligevel var det en leg med ild, som kunde blive farlig, da den unge pige efter sine forhold slet ikke egnede sig for mig.

Til lykke undgik den ikke jomfru Prehns spejdende øje, hun passede mig op, fortalte fader det og gjorde et stort nummer deraf, vist nok til dels fordi hun den gang virkelig holdt af mig, til dels dog også fordi det gav hende en vis moderlig stilling. Fader talte om mit store letsind, jeg måtte give ham et højtideligt løfte, og hermed var historien ude. Nær tog jeg mig det i alt fald ikke, hjærtet var ikke med i spillet, det var snarere en ubevidst digtersk leg med stemninger. Havde det gået videre, var det kun blevet et ynkeligt vrængbillede af hvad der hos Laurent var fuld alvor og inderlighed.

I året 1824 satte jeg første gang pen på papiret til et digt, så skrev jeg flere ting siden: de stemninger, hvori jeg så tit havde vugget mig, måtte ad den vej skaffe sig luft. Tabet af min moder går som en grundakkord gennem dem. Højst umodent var imidlertid det hele og stærkt påvirket af Ingemann, lutter vilde skud; det tåleligste var en sang om Grundtvig som „troens kæmpe“ og især en mindesang om Kørner. Han var en skikkelse, helt i frihedskrigen og skjald på én gang, som tog mig og efter alle mine forudsætninger måtte tage mig, og jeg sværmede for hans „Leyer und Schwert“. Det mærker man stærkest på slutningsverset af mindesangen.

Du for det herligste på jorden døde:
for Gud, for frihed, fædreland at bløde,
o skønne heltedød, o salighed!
Den krans, som kunst og elskov havde vundet,
i dine lokker døden nu har bundet,
og englevinger dig tilvifte fred!

Iøvrigt var jeg flittig, des mere, jo nærmere jeg rykkede eksamen artium, og fader skaffede mig med glæde al den hjælp, jeg kunde trænge til. Thortsen gav mig private timer i mit svageste fag, latinsk stil; når jeg kom til ham, traf jeg dér gærne hans venner, deriblandt Lorens Kilde, Povl Møller og digteren Hertz, endnu en ukændt størrelse. Jeg havde læst i Höltys levnet, hvorledes han, når han gik i seng, bandt sig en sten om armen; så vågnede han ved hver drejning i sengen og sov ikke over tiden. Det samme gjorde nu jeg, tit var jeg oppe klokken fire, fem, mens gaden endnu var tom og kun en enkelt arbejdsmand med sav og økse gik på arbejde.

Var jeg overlæst, gik jeg en god tur, helst ud på Langebro, min gamle yndlingsvej, eller omkring i havnen. Jeg havde altid haft lyst til saltvand og søliv, og nede på skibspladserne mellem pakhuse og kølhalede fartøjer stod jeg mangen god stund, indåndende luften af tjære, og lyttede til matroserne, når de „braste munden på firkant“ og slog skæmten løs. Det kunde selv fare igennem mig: „men du er dog egenlig skabt til sømand!“

Afgangseksamen ved skolen blev jeg færdig med om sommeren 1825, og alt gik godt. Til efteraret skulde jeg underkaste mig artium, skønt jeg næsten fejlede ét år i de fastsatte 17, en bevilling tillod mig det. Fader tog os derpå med på en lille rejse til Nordsælland, Helsingør og Fredensborg, hvor jomfru Prehn stødte til og ret var i strålende lune; hun havde fundet en herre, der gjorde kur til hende. Men jeg følte mig usigelig mat, led af en voldsom hovedpine, og så snart vi kom hjem, måtte jeg søge sengen; det var en tyfusfeber. I to måneder led jeg af den, og da jeg kom mig, havde jeg mistet hele håret undtagen en lok bag det ene øre, den var imidlertid bleven grå. Jeg havde læst en del

om Araberne i Spanien, og billederne fra hin tid svævede for mig under sygdommen, jeg tænkte ordenligt på at fæstne dem i et digt om slaget ved Tolosa; så dristig var jeg nu bleven.

Jeg må omtale den mand, der skaffede mig sundheden igen, den gang som oftere: dr. Strøm. Det var i flere henseender en mærkelig mand af den gamle verden, en af de sidste, som endnu gik med pisk i nakken og pudder i håret. Udmærket dygtig som medisiner var han, men hans lyst var igrunden kirurgien, som han næppe forstod sig sønderligt på; en byld, en bulden finger, en lille forvridning kunde sætte ham i det bædste lune. Han var godmodig i høj grad, en menneskeven, der ofrede sig for de fattige, kun måtte de ikke lede ham op om morgenen, for da var han gnaven; vore piger blev ikke glade, når de skulde derhen ved den tid af dagen.

Vi holdt ellers af den meddelsomme, venlige mand, der talte livligt om alt, skønt han stammede lidt. En gang, da jeg var i bædring, faldt talen mellem fader og ham på bønnen, og der udspandt sig et længere ordskifte. „At bønnen", sagde dr. Strøm, „skulde kunne bøje forsynets vilje, nej, det er noget, jeg aldrig kan give medhold! Forsynet har sine vise planer med naturens indretninger og styrelsen af det hele, som vore ønsker og bønner ikke kan virke ind på. Men for vort eget sind har bønnen vist nok stor betydning, da den kan lære os både tålmod og lydighed." „Skade kun", føjede han til med et lille smil, „at de, der tænke som jeg om bønnen, ikke just er de flittigste til at bruge den!"

Jeg kom ikke ud af stuen før hen imod den tid, artium begyndte, og fik derfor lov til at underkaste mig den særlige eksamen ved nytår. I mellemtiden turde jeg også gå på forelæsningerne til anden eksamen, så jeg kunde forberede mig til denne.

Således var min skoletid omme. Jeg havde under den udviklet mig rask både i det gode og des værre også i det onde. Ævner fattedes ikke, og der var noget oprindeligt i mig, det og navnligt min stærke indbildningskraft måtte de lærere, der havde sans for ungdommen, kunnet opdage, trods mit indesluttede væsen. I hvilken retning det så nærmere skulde gå, vilde tiden vise; skimtes kunde det måské alligevel: ad digtningens og historiens vej til Kristus og Norden. Det, vi længes efter, plejer at varsle om, hvad vi due til.

Studenterårene.

(1825—1830).

Eksamen artium tog jeg ved nytår 1826, i 4 fag fik jeg udmærkelse, i latinsk stil haud, i de øvrige laud. Mens jeg var oppe, var jeg i en glad spænding, den havde mig noget af det, som gør hasardspil tiltrækkende; mine eksamensdage i det hele regner jeg til dem, hvori jeg førte et ligesom potenseret liv. Rimeligvis har det held, der fulgte mig ved sådanne lejligheder, været medvirkende hertil, examensskrækken kænder jeg kun fra mine natlige drømme.

En af dem, der tog eksamen med mig, var en Müller fra metropolitanskolen, et vel begavet, men yderst tungsindigt menneske. Omgangen med ham havde i førstningen ikke ringe tillokkelse for mig, fordi den åbnede mig blik ind i tungsindets dybder. Hele timer kunde han sidde og tale om indre kvaler, der søndersled ham; virkelighed og indbildning blandede sig sammen, og jeg blev indviet i en vild, mørk fortvivlelsens verden. Af og til lod han endog ytringer falde om at gøre brat ende på en sådan tilværelse. Musiken elskede han, det vidste jeg. Og jeg, der nu havde spillelærer, satte mig da til pianoet, træt af hans klager; det var ligesom tonerne opløste, hvad der pinte ham, i mildere, vemodige stemninger. Han drev det ikke vidt i verden og døde i sin bædste alder som lærer ved en offenlig skole.

Enhver student kænder de stolte følelser, der gennemstrømme den unge, når han først har rystet skolestøvet af sig. Jeg havde higet efter den tid som idealsk, og svælgede nu i nydelsen af den, kunde træde op som kavalér, mine tanker om mig selv var ikke ringe. Nu slap jeg også for de drillerier, der havde fulgt mig, da jeg gik på kollegier inden min eksamen. Forelæsningerne blev holdte nu hist, nu her, fordi universitetet lå i ruiner, med undtagelse af længen ud til Nørregade. Russelivet var vel ikke så stormende vildt som tidligere, når der på konsistoriums trappe holdtes brydekampe mellem danske og norske studenter, som kostede sår og svie. Men tamt var det heller ikke, især i visse professorers timer; papirskuglerne fløj, man fik bænkene til at gå itu, dér lå en hel række tilhørere på gulvet.

Flere af forelæsningerne havde jeg mere gavn af, end jeg selv den gang vidste, i det hele var jeg dog alt for tidligt kommen til universitetet. Engelstoft tiltalte mig meget og måtte gøre det, da min natur havde en oprindelig trang til historien. Her var noget andet end Velschows kedsommelighed, her var et, trods sine egenheder, ret livligt og let foredrag; den lille jydske Engelstoft var altid selv med. Fader, der kændte ham, bragte mig en gang et ord fra ham: „enhver historisk begivenhed,“ sagde han, „bliver for mig til et lille maleri.“ Det forstod jeg så godt, sådan havde det også gået mig alt fra barns ben, og den mand vandt jeg kær, skønt jeg nok så, han kunde være vigtig og fornæm.

Jeg mældte mig ikke blot til hans almindelige forelæsning, men også til et privatissimum over den danske histories kilder. Første gang hørte jeg runestenene, „scriptores rerum danicarum“ og alle hovedskrifterne nævne, og var til mode næsten som stod jeg på hellig grund; jeg følte ligesom på forhånd den betydning, de gamle forfattere skulde få for mig. Navne, tal, selv det tørreste i historien fik liv og fylde, og næppe har mange

af det års Russer med den agtpågivenhed fulgt en forelæsning som denne.

Fader så det ikke ugærne og støttede det på sin vís. Han gav mig Beckers verdenshistorie til mit lille bibliotek og talte tit om historien. Når man kommer i den anden verden", sagde han, „og dér træffer Napoleon eller Sokrates, må det være højst interessant, at vide noget om dem og hvad de har gjort." Jeg smilede naturligvis og gjorde løjer dermed, spurgte, „om det så ikke var bædst at tage Kofods historie med i lommen der op". „Ja", sagde han og tog sig en pris, „le du kuns, herr studentmagersvend, og stå dér og pat på dine stakkels negle — en vane, jeg havde —, men bliv bare ved at studere historie! Det er sandelig et nyttigt fag, det har jeg også i sin tid haft meget tilovers for".

Når jeg blandt andre forelæsninger, der ydede mig noget, nævner Thorlacius' romerske antikviteter, er det, fordi også de kastede lys over et historisk æmne; jeg fik her anelse om, hvad en rejse til Rom var værd. Hos Sibbern fulgte jeg, trods min unge alder, godt med i hans psykologi. Han gav mig et blik ind i sjælelivet og dets gåder, og af og til kunde han selv udtale tanker, jeg har gæmt på. Således hans udvikling af fantasi og fantaster. „Det forekommer os undertiden, som om hele vort liv var tilintetgjort", sagde han, jeg anede den dybde, der lå i disse ord, og skulde snart gennemleve sådanne stemninger. I det hele var der en grundighed, naturlighed, oprindelighed i hans granskning og person, som uvilkårligt virkede; man mærkede, han gav os af hvad han selv havde levet. Senere, da jeg blev mere moden, fik han ingen ringe indflydelse på gangen i min udvikling.

Hans allerede den gang påfaldende særheder blev ikke misbrugte, vakte heller ikke forargelse; man morede sig over dem og holdt lige meget af ham. En dag gik en af mine venner — husker jeg ret nuværende biskop

Martensen — bag ved ham og iagttog ham. Han standsede ved Frue kirke, så på uret og sammenlignede det med sit eget, så snakkede han med sig selv, idet han talte på fingrene. „Først skal du derhen, så skal du derhen, og så skal du derhen! Ja, du har grumme meget at gøre!" Og ilsomt truntede han af. På Russe-forelæsninger kom han let i harnisk over tilhørernes opførsel og holdt så en tale, som kunde ende med de ord: „ja, mine herrer, de er ret nogen drenge!" En gang så han ved eksaminatorier den ene smutte ud af salen efter den anden. „Jeg vil dog se, om jeg ikke kan sætte en pind for det!" Han flyttede sin stol hen for døren, snublede undervejs i ivrigheden, rejste sig igen og tog plads dér; og nu så man ingen rømningsmænd mere.

H. C. Ørsteds fysik rørte ved genstande, som lå mig nær, trods min naturhistoriske uvidenhed, og jeg hørte med glæde disse lige så åndfulde som troskyldige forelæsninger. Den vel kændte tildragelse indtraf da også det år, den med nålen, der skulde men ikke kunde svømme, og Ørsteds barnlige, næsten glade forundring: „nej, der sank den!" Foredrag som de om verdens tilblivelse, magnetisme og elektrisitet, om klangfigurer, har hos mig efterladt blivende indtryk. Og hvor glædedes jeg ikke ved hans varme følelse for modersmålet, ved mangt nydannet ord, hvori et ægte snille åbenbarede sig! Jeg var ikke blandt de tilhørere, der gjorde sig lystige over dem.

Hjemme var jeg flittig, og fader, altid omhyggelig hvor han kunde skaffe hjælp, gav mig Svenningsen til manuduktør i matematik og astronomi. Så kunde jeg samtidigt med de andre Russer tage filologikum og filosofikum og var, til stor glæde for ham, mellem de indkaldte. Det fag, jeg derpå valgte, blev teologien, mine forældres ønske gik hånd i hånd med egen tilbøjelighed.

Den kirkelige kamp havde jeg imidlertid, ligesom mine venner, Ley, Laurent, Hagen, der endnu sad i skolen, fulgt med levende deltagelse, om jeg end ikke læste ethvert skrift i den anledning. „Kirkens Gjenmæle“ kændte jeg, i Grundtvigs kirke kom jeg hver søndag, men fra „salen“ i Stormgade udeblev jeg fra nu af. Kristjansfelterne gjorde jeg og min broder os gærne lystige over. Pinsedagen 1826 nærmede sig, vor tusindårsfest for kristendommens indførelse. Grundtvig havde sunget om Ansgar og hans samtid i historiske kvad, og vidunderlig skønt omdigtet den gamle dagvise „den signede dag med fryd vi se“, hvortil Weyse så satte toner. Søndagen før pinse havde han i sin prædiken ligesom ringet festen ind. Da kom forbudet fra kanseliet, og de salmer, han havde digtet, turde ikke synges i kirken. Det var for meget for ham, truet også af den vending, injurieprocessen mod Clausen tog, så han sin stilling i statskirken uholdbar og nedlagde æmbedet.

Pinsedag stod der altså ingen Grundtvig på prædikestolen i Frelserskirke. Det var et smukt pinsevejr, skoven stod brud i hele sin fejring, og Ley og Laurent tog min broder med, Grundtvigs ældre prædikener i lommen og lejrede sig ude i Søndermarken. Dér holdt de sin pinse og tusindarsfest med himlens fugle og blomsterne; hvorfor jeg ikke gik med, husker jeg ikke. Hvad der var sket, havde grebet mig lige så dybt som dem, og Ansgar havde gennem Grundtvigs digte og hans afhandling i Danevirke fået en betydning for mig, der viste sig i senere studier.

Vi begyndte ellers, efter ævne, at tage del med i kampen. Der var noget, mindes jeg ret, en opfordring til Grundtvigs kristne venner i hele landet, som Lindberg ønskede afskrifter af så snart som muligt. Til den ende samlede han flere af os hos sig ude på Blegdamsvejen, arbejdet gik rask, men drog sig i længden og tog hele natten med indtil morgengry. Da det var færdigt,

blev vi en stund endnu sammen i oprømt stemning og sang fædrenelandssange; forholdene i skolen kom på tale og Krarups stigende indflydelse, hans skarpt prægede rationalisme.

„Ja“, sagde jeg. „hans morgenandagt er dog ikke så hélt at forkaste: først et kapitel af Cicero de officiis og derefter Horats' „integer vitæ“ som salme!“ Det ord faldt i god jord, ungdommelig latter er smittende, og det ene tog det andet, hver kom med sit. Laurent lo og lo igen, vred sig derunder og råbte: å hold dog på mig, eller dunk mig bare i ryggen!“ Noget senere, den gang Krarup var i færd med at trænge den udulige Chievitz bort fra skolen som inspektør, gjorde Laurent. Ley, jeg og min broder en mere plump end vittig nidvise om ham; hver havde lavet sin linje.

Jeg trådte nu også i forhold til Rudelbach, der bad mig nedskrive en tysk oversættelse af Grundtvigs prædikener, som han foresagde. Hans lærdom og store bibliotek gjorde indtryk på mig, og ligeså hans djærve sind, den opofrelse, han viste under en kamp. hvorved han gjorde sig umulig som professor i Danmark. Jeg så derfor op til en mand, hvis personlighed ellers kun havde lidet tiltalende. Der var noget latterlig vigtigt ved ham, og noget af en tysk „Bursch“: Ziegenhajneren. skærende domme, rå udbrud — „sådanne karle“, „fy for fanden“. „han skulde holde sin kæft“.

Med al ærefrygt for Grundtvig, holdt jeg dog allerede den gang på min selvstændige mening, selvhævdelse er gærne lyssiden i en stolt natur, og vore laster og dyder kan grænse til hinanden. Mine venner gik hélt op i ham og fik herved og fordi de var ældre end jeg en sikkerhed i domme, der forbavsede mig. De roste i stærke udtryk også hans prosaiske stil, som den efterhånden havde dannet sig. En gang kom vi i strid herom, Hagen påstod, den var et mønster på, hvorledes man skulde skrive dansk, de andre var noget nær af

samme mening. Da fremhævede jeg de ikke sjælden søgte ord og vendinger og især de uendelig lange sætninger, som mindede om prædiketonen, selv om tyske perioder, og ikke havde hjemme i jævnt dansk. „Havde han“, sagde jeg, „fortjænester af vort modersmål, som ingen anden, lød det, navnligt i hans digte, med en sjælden klang og fylde, burde hans svage sider derfor ikke overses. Nej, sådanne perioder skal jeg vel vogte mig for!“ Jeg tror nok, jeg i mit senere liv har gjort det. Men den betragtning kunde de andre slet ikke gå ind på, Hagen var endog nær ved at tage den for et slags kætteri.

Grundtvig og Ingemann lyste for mig som tvillingstjærner, og det var til dels endnu „Proknes“, „Rejnalds“, og „De sorte Ridderes“ Ingeman, fuld af overspændte følelser og tåget tysk romantik. Jeg gjorde lange udtog af det sidste digt, som også var min halvfætters, „poeten“ Frederik Boesens sværmeri, ja jeg skrev udlægninger af dets uheldige allegorier. Hvor jeg svælgede i følelser! „Ak dette hjærte, det kunde omfavne den hele verden, det trænger så til kærlighed! En ven, en ven, som forstår, hvad der banker her inde! Da skulde vore væsner flyde sammen som to dråber af ét væld!“

Vennen stod ved min side med de milde øjne, et af de elskeligste mennesker, jeg har kændt, Laurent. Men jeg så det ikke, blændet af idealets glans, fandt min kærlighed ikke i ham sin rette genstand. „Hastemte“, fantastiske, uordnede tanker fyldte min sjæl, især på de ensomme vandringer. Jeg gik ved den tid ofte på Frederiksberg både sommer og vinter, og dér kunde jeg så kaste mig hen i græsset mellem blomsterne, stirre op mod himlen og de ilende skyer og sværme. Fra en af disse vandringer en dag mellem vinter og vår under de rimpudrede træer skriver et digt sig „Ynglingens klage“, hvis begyndelse lyder således:

Vældig længsel gennem barmen bæver,
dybest i mit hjærtes skjulte grund,
når i højest fryd min sjæl sig hæver,
i den bitre smertes tunge stund.
O, så ene er min sorg og glæde,
ingen er der, som min fryd forstår,
ingen, i hvis favn jeg kan udgræde,
ingen, ingen på den vide jord!

Jeg vilde så gærne føle mig ret ulykkelig. Sådanne stemninger er en skærsild, ungdommen, i det mindste dengang, måtte igennem. I Mynsters „Meddelelser om mit Levnet“ findes prøver på digte af ham, der skrue de sygelige følelser i det „efter kærlighed tørstende hjærte“ endnu højere op end mine gør. Hengiver man sig hélt i stemningen, kan man ende som menneskehader. der er noget sugende i den. Så vidt kom det vel ikke med mig, men jeg holdt dog slet ikke af selskaber, og langt heller sad jeg hjemme.

Selskaber var imidlertid ikke til at undgå. Efter moders død indbød fader både familje og venner jævnligt hos sig, som den ældste i familjen vilde han holde samling på den. Ved den lejlighed kunde han også indbyde Rudelbach og P. Fenger. Jeg sad da oftest tavs, når der taltes om almindelige ting, og kedede mig, ærgrede mig somme tider med. I grunden var jeg behagesyg, vilde gærne, men kunde blot ikke, mens min broder altid var i sit es mellem folk og gjorde megen lykke. Derved blev ærgrelsen ikke mindre, og i mit stille sind fandt jeg mennesker, deres samtaler, hele livet så usigelig flovt, som pøbelens glæder på Dyrehavsbakken. Det var hævn, ingen uskyldig hævn.

De mørke, sværmerske timer kom og gik, og jeg blev ingen verdenstræt olding midt i ynglingealderen; ti de rådede langt fra ikke alene, end ikke, når jeg prøvede min pen. Jeg kunde også prøve den på et digt til ære for det genopstandne Hellas og heltesindet. Heines

digte faldt til lykke mig ikke i hænderne, de kunde måské blevet farlige.

Så ledte Ingemann selv mig ind i friskere strømninger. Juleaften 1825 lå „Valdemar den store og og hans Mænd“ på julebordet til mig, mens min broder, hvem fader gærne vilde gøre historien kær, fik Høsts „Struensee“. Men fader havde regnet hélt galt, Martin satte sig i en krog, „og hans tårer runde så stride.“ Ved en anden lejlighed fik jeg „Valdemar Seier“. Man kan let tænke, hvilken glæde disse skildringer af Danmarks heltetid skaffede mig, hvor svage de end i sig selv er; den, som kænder min „Danmark under Valdemarerne“, vil dér måské mærke den.

Én bog gjorde endnu stærkere indtryk, det var Novalis' skrifter, dem fik jeg til min 17de årsdag 1826 og gik næsten hélt op i. Om formiddagen slugte jeg jeg åndeløs begyndelsen af Henrik von Ofterdingen, optrinene på Vartborg, og et par af Novalis' dejlige, drømmerige smådigte. Efter middag kørte vi så ud til Ordrups krat. Men jeg var i ånden på Vartborg, og den smukke, bakkede egn, jeg så for mine legemlige øjne, smæltede vidunderligt sammen med skovkløfterne hist. Endnu kan jeg ikke stå ved den ældgamle, tostammede bøg, der spejler sig i dammen mellem Ordrups høj og krat, uden at Henrik von Ofterdingen står ved siden ad mig; klokkeklangen fra det nye romerske kapel dér gør alt end mere skuffende.

Noget efter læste jeg et nyt digterværk, som grode fast i mig, Undine, derpå Tiecks „Blonde Ekbert“, og tysk romantik i sin ædleste skikkelse trådte mig nær. Jeg levede ridderlivet om igen, skovens og søens og bjærgets hemmeligheder åbenbarede sig, skovensomhed med sit unævnelige trylleri og sin lønlige gru. Også i 1001 nats østerlandske æventyr var jeg husvant. Jean Pauls „Æsthetik“ studerede jeg ved samme tid med stor iver, så jeg afskrev hele første del. Eller jeg kastede

mig over de gamle latinske salmer og bragte en lille samling i stand, jeg siden som professor har haft gavn af.

Jeg havde nu ret fået smag på bøger, så alle mine lommepenge gik til dem. Oehlenschlägers vigtigste arbejder købte jeg, Göthes værker måtte jeg også have; Schillers brød jeg mig mindre om; hans hang til det alt for følelsesfulde stemmede ikke med min nordiske natur, og så hørte jeg hans hjærteudgydelser idelig og idelig fortærskes af jomfru Prehn. Af Göthes digte havde navnligt Faust grebet mig straks, skønt jeg kun halft forstod den, men jo ældre jeg blev, jo mere jeg selv higede og tørstede efter at gå til bunds i tilværelsens dybder, des kærere blev den mig. Den, ligesom Aladdin, har jeg så godt som kunnet udenad. Fader gjorde længe og hårdnakket modstand, når jeg talte om at købe Göthe. I brødremenigheden hørte dennes skrifter til de forbudte bøger, og pastor Münter, hvem fader bar stor agtelse for, „havde", sagde han, „slet ikke sådanne sager blandt sine bøger." Jeg var imidlertid ihærdig og gik af med sejren.

Nu kunde han heller ikke længer forbyde mig at svømme, Ley holdt mig i et tov og lærte mig det på skibspladserne på en åben flåde. Det var hin tids badested. Så tog vi og andre kammerater en bad og tumlede med den lystigt omkring i Kallebodstrand og havnen. Hvor det var en fryd at sidde til rors med åren agterud, mens båden kløvede bølgerne; det kændte den gang ikke mange af Københavns ungdom. I sundet kom vi derimod aldrig, fordi toldbodbommens åbning kostede for mange penge. Fader turde jeg intet fortælle derom for alt i verden, det vilde voldt ham de tusind ængstelser; atter måtte altså nødløgnen og Jesuit-moralen hjælpe, men den oprindelige sandhedsdrift i mig var bleven stærkere, og jeg rødmede over mig selv.

Det muntre søliv, spasereture på Kvintus og ved flådens leje, udsigten fra toldboden vakte barndomsdrømme

igen. Havet, „denne vugge for Danskens manddom“, havde dog en uendelig lokkelsens magt over mig! Midt i en tid, hvis sløvhed jeg alt for tit følte, stod livet der ude mig som idealet, denne daglige kamp med farer, selv i den dybeste fred. Og jeg er ikke den eneste teolog, hvem det har gået så, man huske blot på biskop Balle! Det var, som sagde det inden i mig: „bliv søkadet, det er ikke første gang en student er bleven kadet! Et par år kun, og du er jo endnu ung nok!“

Der kom øjeblikke, da jeg, 17 år gammel, endnu som et barn kunde lege med den forestilling; man skulde næppe tro det muligt. Jeg satte mig ved en rask rindende bæk, smed markblomster og træstykker ud i den, tænkte mig ved dem skibe, engelske og danske, i kamp, og mig selv som fører for det danske skib. Hvo, der først slap igennem vandhvirvlerne, var den sejrende. Den leg gentog jeg og tog varsler af den, jeg har også senere i livet grebet mig i en vis varselstro, den måtte vel ligge i blodet. Havde mit skib nu vundet prisen de fleste gange, vilde jeg få mit ønske opfyldt og blive søoffisér; så stod det for mig, og jeg kunde stille glad sige til mig selv: „se, dér vandt du dog!“

Men varslet slog fejl, og det var godt. Min digterske stemning ved søen og dens æventyr gøglede for mig, som vilde jeg være dygtig til at tage kampen op hist ude, jeg, hvis ånd har mere hjemme i studerekamret end i virkelighedens verden. Jeg førte de drømme heller ikke videre, gjorde intet skridt dertil, ja nævnte end ikke derom for noget ældre menneske.

I en anden henseende, til lands, fik jeg dog de krigerske lyster på en måde tilfredsstillede, da jeg trak studenteruniformen på. Den klædte mig, og jeg blev en efter korpsets lejlighed ret dygtig soldat; derfor tog man mig til underoffisér, og jeg har været med at tillære nuværende biskop Martensen. Studenternes mandstugt var ellers ikke at rose, for ikke ret længe siden

havde fanejunkeren været oppe hos en konditor, og imens stillet fanen i en port. Men på min iver og lydighed var intet at udsætte. Hvor jeg drev sagen med fuld alvor, var glad og stolt! Hele timer tilbragte jeg med pudsning af chakot, uniform, sabel og gehæng, og om natten lå jeg med krøller i håret: forfængelighedens dæmon var faren i mig.

Så gik jeg ud til at eksersere rekruter med vajende fjederbusk, sabelen — det var den samme, min fader bar 2den april — raslede efter mig, en overkjole hængte jeg over uniformen med underoffisérsepauletterne, og soldaterne præsenterede da som for en offisér. Det var min lykkes højdepunkt, i den skikkelse har jeg „eskorteret" afdøde kammerherre Feddersen som arrestant ud til arresten i kastellet og med hånd til chakoten og militær anstand hørt vor chef, den lille, bistre general Lorentz, skælde ham huden fuld.

Så ivrig i tjænesten som jeg var, kunde jeg let have drevet det til løjtnant. Jeg ønskede en krig, den vilde hæve hele folket, da skulde jeg selv stille mig i de kæmpendes rækker; Grundtvigs tale til studenterne 1813 svævede for mig. Min indbildningskraft, altid på færde, flyttede mig midt ind i fægtningen; kugler peb, granaterne hvislede, som de tyve år senere har pebet og hvislet om mig i al virkelighed, skønt jeg stod der ikke som kriger. Men efter nogen tid var den rus ovre, jeg så det hule i vore krigerske øvelser, måtte le ad mig selv, tog min afsked, da jeg blev kandidat, og lod løjtnanten fare.

Om sommeren 1826 var fader på rejser og havde taget min broder Martin med, og den knap 15 års dreng gjorde overalt en lykke, som jeg med lidet broderligt sind misundte ham. Hos min onkel Salling traf han nuværende dr. L. Zeuthen, den gang teologisk kandidat, som familjens huslærer. Zeuthen følte sig så ensom, bønderne kaldte ham „vildmanden", og onkel og han spændtes ikke; han trængte til et menneske, man

kunde tale med om andet end det, der hørte til dagens nødtørft. Min broder var opvakt, moden over sin alder, skrev allerede den gang meget gode breve; så talte de om vore ypperste skjalde, læste dem på ny og læste også Jean Paul sammen. Og kandidaten og skoledrengen blev dus. Næste år kom Zeuthen til København, på gennemrejsen til sin morbroder Henrik Steffens i Breslau, og nu blev også han og jeg venner og dusbrødre. Det var indledningen til et samliv, som varede i flere år.

Atten år gammel, med et hélt forår i sjælen, og så til hest, alene, ude på æventyr, selv på elskovsæventyr: den lykke blev mig til del om sommeren 1827. Med Oehlenschlägers „Poetiske Skrifter“ og Ingemanns „Rejselyre“ i min kuffert forlod jeg København. Fader, altid forsynlig, havde medgivet mig åbent brev til alle hans venner rundt i landet, og desuden en mængde nedskrevne gode råd og formaninger. „Vogt dig endelig for forkølelse og at komme i sved, stig ikke for hastigt op på vognen eller ned ad vognen; quicquid agis, prudenter agas et respice finem!“ o. s. v.

Når ageposten så holdt stille, stod jeg med blyanten i hånden og tegnede på stedet op, hvad jeg så og hørte; der skulde sankes sammen til et digt i „Langelandsrejsens“ stil. Ved Sorø følgende optegnelse: „set fra akademiet Ingemann i hans have trække det æsel, hvorpå hans kone red.“ Ingemann og flere til kunde såmænd være glade, da planen til digtet røg i lyset.

Rejsens første holdested skulde Vonsild være, hvor onkel Salling bode. Det ligger, når man kommer op af Kolding-dalen, på den nordslesvigske højslette og ligger kønt, ligesom midt i en lille lund af ask, poppel, alm og frugttræer, med hævninger og sænkninger i jordsmonnet. Fra præstegårdstoften, hvor åsen højner sig og

en bæk risler gennem kløften. ser man Skamlingsbankens blåner. Tæt ved byen tage skovene fat, og jeg stiftede her første gang bekændtskab med de yndige pinjeformer, bøgetræerne på halvøen få, når de stå højt og ene på en skrænt, udsatte for vestenvinden, der pisker alt løvværk bort undtagen kronen. Vonsild er et godt hjem for storkene: en rede næsten på hvert hus, overalt i moserne, mellem siv og dunhamre, fuldt med de strunke ægyptiske fugle. Hvilken glæde hver gang den første „mester Peter“ om våren indfinder sig! Derom synge børnene:

Storke, storke, stene,
med de lange bene,
hvor skal du nu hen i år?
Til min faders gård!
Dér, hvor drenge spille bolt,
dér, hvor piger spinde guld,
hopsa, hopsa, heja,
dér er nok at lege!

I det hele greb et landlivs idyl mig stærkt her og har efterladt blivende indtryk. Modtagen blev jeg med hjærtelighed i et lille sted midt i byen, hvor familjen bode; den gamle præstegård med de noget skumle, af lindetræer omskyggede værelser. der for mig gæmte barndomsminder, var næmlig under ombygning. På det nye sted lå jeg i egenligst forstand på landet, der grode græs endog inde i mit kammer.

Min første gang var til stalden, her stod den norbagge, som skulde være min ridehest. Straks sad jeg op, men, uvant som jeg var, kunde jeg ikke få magt over det raske dyr, den løb hjem, og jeg måtte hurtigt kaste mig af uden for stalddøren, for ikke at få hovedet knust. „Men Jøsses dog,“ sagde karlen, der sprang til, „den lille brune plejer ellers ittige at være ildvorn (ond) ad sig!“ Uheldet skærpede dog kun min iver, og længe varede det ikke, inden jeg blev en endogså dristig

rytter, så karlen kaldte mig „en farlig jen til at rid'". Han passede hesten godt, jeg havde desuden lovet ham al udkradsningen af min pibe, og han satte pris på „at have en bitte tobak i kæften." Kun én ting udbad han sig, at jeg „fór varlig med det sølle øg," han var Jyde.

Tante Kristjane Salling var et rart, naturligt menneske, munter, godmodig og troskyldig. Børnene, alle yngre end jeg og ikke sønderligt opvakte, kunde ikke yde mig noget, deres sværmeri var fuglereder og flyvende drager. Huset var alt andet end ordenligt og hyggeligt og ammestue og bleer spillede sin store rolle. Onkel Salling var endog lige fræm urenlig, når han sad og spiste i nattrøje, underbukser og uden strømper, og så savlede han. Da hun blev gift, var hun halvvejs barn, forstanden var nu ikke hendes stærke side, og ved sin nidkærhed som præst, sin altid salvelsesfulde tale fik han straks magt over den unge kone. Hun lod det da gå, som han fandt for godt, et let sind har hun altid haft og glæmte snart alle de grundsætninger for en husholdning, „mama" hjemme havde indprentet hende.

Jeg kom just ikke med store tanker om min onkel, jeg vidste, han drev det hernhutske væsen på spidsen. I øvrigt er der stor forskel mellem det og den egenlige mørke pietisme; Hernhuterne har endog en vis forkærlighed for godmodigt skælmeri, og deres metode for „genfødelsen" er en hélt anden. Zeuthen havde fortalt en del om ham og hans stilling til Grundtvig. Salling vilde gærne stå på god fod med en så fræmragende mand i kirken, men havde intet held med sig, Hernhuterne var slet ikke efter Grundtvigs smag. Da Rudelbach en gang ønskede, han skulde lade sig høre i Frelserenskirke, svarede Grundtvig kort og strengt: „nej! jeg vil ingen hykler have på min prædikestol!" Heri tror jeg dog, Grundtvig gjorde ham uret. De mærkelige blandinger af ondt og godt i min onkels sjæl træffer

man ikke så sjælden i livet, og de kan modtage en mildere forklaring.

Fader talte ideligt om den skæve opdragelse, hans børn fik, og den uorden i hans hus og pengesager; trods det store kald. var og blev han en fattig mand og overhang enhver, som ejede noget. Da farfader døde og arven skulde skiftes, havde han víst sig ikke lidt pengegridsk lige over for sine medarvinger. Og skønt fader i sin godmodighed jævnligt kom ham til hjælp, påskønnede han det dog kun i ringe mon, ja kunde sende ham de bitreste breve, fulde af åbenbar misundelse.

I anledning af bibelsagen på Island skrev han til fader. „Den har jo Johannes Hammerich til patron! En mand, hvem Gud har betroet 100,000 species, vil vist ikke nægte ham igen et lille forskud på nogle få hundrede rigsdaler, så meget mindre, som den gamle, tro husbonde selv er kavtionist. Hvem der kun var så lykkelig at have noget at låne vor Herre! Du tilgiver, jeg skriver så fortroligt, men hykle kan jeg ikke.“ Længere henne heder det: „I gode børsmænd avancere, vi arme landmænd decadere. Nej, min Jesum, intet andet, jeg til min rigdom have vil! Der er dog intet ulykkeligere end besættes af den Mammons ånd! Judas vilde være Jesu disipel, men da han sad og tænkte på penge, mens Jesus indstiftede nadveren, fór satan i ham.“

Dette var vel groft, og moder, der endnu levede, greb pennen i samråd med onkel Boesens og foreholdt ham „den bitterhed i disse ord, han ved nøjere at prøve sit hjærte vist selv måtte finde.“ „Måtte Guds Ånd, kære Salling, ret røre vort hjærte, da vilde vi lære, at se bjælken i vort eget øje, førend vi dømme vor næste!“

Alligevel nærede fader stor agtelse for ham som præst og spurgte ham til råds om vor opdragelse; de stærkt farvede talemåder, Salling slog om sig med, gjorde altid et vist indtryk. Når det hed i breve: „hvad du anvender på min Kristjan, (hans søn) sætter du på

renter i himlen," eller: „Gud må dog holde uhyre meget af os, siden han tugter os så hårdt," da studsede fader. Mig var det omtrent gået ligedan, når Salling af og til kom over til os i København og kunde tale så kønt.

Her i Vonsild var han imod mig venligheden selv, roste mig, jeg kan sige, så det knagede og skrev til fader: „hvor du dog er en lykkelig fader!" Han opfriskede gamle minder, om gasen, der fór på mig, om „lille, rare Martin," der sad på hans knæ og bed af hans smørrebrød, mens han sang for ham:

til påske, til pinse,
når rugen er groet,
når byggen er sået,
og skoven står i blomster!"

Vi talte jævnligt sammen især om teologiske æmner, og jeg dulgte ikke min mening. En gang ytrede han sig på sin vís stærkt fordømmende om dem, der bandede; jeg huskede ham da på Rudelbachs og Hornsylds småeder og bad ham dog ikke bruge alt for hårde ord. Men det tog han ilde op og så stift på mig med de vandblå øjne.

Jeg stod ellers den gang på et noget farligt punkt, idet jeg satte åndrighed meget for højt; den var det eneste, jeg vilde bøje mig for, videnskabens værd tyktes mig langt ringere. „Frederiks læsning," mældte Salling hjem, „er ikke af det alvorlige slags, mest belletristiske skrifter, som sjælden skabe lærde; han siger, han ingen lærd mand vil blive, men det haber jeg, han ej kan holde. Et sådant hoved kan ikke være ledigt." Blandt nyere teologer viste han mig hen til Neander og Tholuck, og deri gjorde han ret, skønt det ikke behøvedes, da jeg havde hørt nok om dem begge, og Tholuck kændte jeg jo personligt.

Jeg kom i kirke hos ham jævnligt, og om der end i prædikenen var mig for meget af „den blodige Jesus",

kunde jeg dog fuldt vel tilegne mig, hvad han vidnede om den brede vej, og påskønne hans nidkærhed. At han på sin vís trode, hvad han forkyndte, tvivler jeg ikke på. Hver søndag eftermiddag holdt han „stund“, som det hed på Kristjansfeltersproget, i den gamle præstegård, rundt i hans sogne var det en vækkelsens tid, og de strømmede til præstegården. Selv fra Fyn og Jylland kom mange tilhørere, ti han havde et ikke ringe navn som „opvakt præst“. Der var sandelig noget at lære i Vonsild.

Men på den anden side også meget at vogte sig for. det så jeg klarere dag for dag. Den art fromhed var ikke altid af sund rod. Idelig talte Salling om „de store opvækkelser blandt alle aldere og klasser, så han snart ikke mere kændte tallet på de til Herren omvendte.“ „Og allermest,“ sagde han, „rørte det mig, når børn på 9, 10 år kom og med tårer bad mig sige dem. hvorledes de dog skulde blive frelserens børn.“ Det foreholdt han nu „lille, rare Kristjan“ og „lille, søde Kristine“, hans egne, ældre og yngre, børn; de skulde bringes til den samme erfaring af „frelserens blodige nåde.“

Kørte jeg med ham uden for sognet, var vognen fuld af traktater; så snart han blot så et menneske i nærheden, strøde han dem bogstaveligt ud for vindene. tit en hel bunke på én gang, som så splittedes ad til alle hjørner. Talte jeg herimod, svarede han: „ja, det forstår du endnu ikke, lille gode Frederik. du er for ung og har ikke den sjæleerfaring, som vi ældre! Men Jesus, min Jesus vil nok en gang lukke dine øjne op! Se dog bare, hvor han dér løber efter et af skrifterne! Nu fik han det!“

Ved et senere ophold i Vonsild gik min broder og jeg en aften en tur med ham, en dreng inde på marken fløjtede en lille uskyldig vise. „Hvem i al verden kan det dog være?“ sagde Salling, „det, han synger, er jo

ingen salme, og ethvert barn i Vonsild véd, hvor jeg har advaret dem for de viser!" Og han fór over hegnet ind på marken efter en sådan ugudelig krop. „Ja, tænkte jeg det ikke nok! Han er ikke her fra sognet."

Nu kom det ikke mange dage efter på tale ved bordet om de sange, der for tiden var de mest yndede i København; tante og børnene vilde så gærne høre dem. „Nej," sagde han, „Janemór, aldrig skal en så gruelig forargelse udgå fra mit hus! Hvormed holder en ung vel sin vej ren? Ved at holde sig til dit ord, Herre!" De blev ved at bede, og omsider tillod han det, når bare ingen fik det at vide; skinnet var hovedsagen. Vi kørte da hen på et afsides sted, dér kunde min broder og jeg synge så meget vi vilde. Og dér sang vi arier af Kong Salomon og Jørgen Hattemager, fædrenelandske og Bellmanske sange, og han lo med af hjærtens grund, når det var en morsom en.

Næste dag sad tante småleende og fortalte: „man sagde i byen, præstens havde nok været lystige i går ude på marken." „Hvad er det, du siger, mór?" råbte han, så hun blev skræmmet og tav. „Lystige!" vedblev han. „Tænkte jeg det ikke, forargelse altså alligevel! Å jeg er ulykkelig, i et eneste øjeblik ødelægges mange års arbejde i Herren!"

Vi talte rent ud med ham, dette væsen gik vel vidt. „Alt, hvad I gøre", sagde han, gører det i vor Herres Jesu navn! Står der ikke således skrevet? Og nu spørger jeg eder, kære unge venner: kan man danse i Jesu navn, kan man synge viser i Jesu navn, kan man spille kort i Jesu navn?" „Men onkel," sagde min broder, „kan man da knappe bukser i Jesu navn?" Alle indvendinger nyttede imidlertid ikke. Ethvert sundt menneske, der kom i dette hus, måtte få modbydelighed ved en sådan adfærd, adskillige af dens frugter blev heller ikke lystelige. Næppe var Salling død, før huset genlød af sang og klang, og nogle af børnene mislykkedes.

Hvo skulde troet det? Han, der talte så strenge ord om verden, var dog i grunden et meget verdenskært menneske; det kunde man tage og føle på. I sin ungdom havde han givet sig lidt af med fysik og skrevet en afhandling om et fysisk æmne; „og den", fortalte han jævnligt med stor selvbehagelighed, „den havde H. C. Ørsted læst, derpå omfavnet ham og kaldt ham sin mester".

Som præst kastede han sig over den indbyrdes undervisning, Frederik den 6tes kæphest, og drev den med stundesløs, latterlig ivrighed, fór op og ned i skolen og på gymnastikpladsen, ja kommanderede selv drengenes eksersits og klatring, noget, der stak så stærkt af hos en Pietist.

Hvor var han ikke lykkelig, når kongen kom til Kolding! Han fik straks foretræde og vendte gærne hjem derfra, strålende over hele ansigtet og med det udråb: „i dag var kongen igen så overmåde nådig!" Ved en sådan lejlighed snøvlede han mere end sædvanligt. Denne majestætens overvættes nåde gjorde ham både til ridder og danebrogsmand, det var dengang ingen anden landsbypræst i hele landet. Også mod andre højtstillede tede han sig formeligt krybende.

En del kundskaber havde han, men ikke spor af nogen højere, endnu mindre nogen videnskabelig dannelse; kun sjælden så man ham læse. Overtroisk var han derhos i høj grad og fuld af krøniker om spøgeri i den gamle præstegård, om kugler, som trilledes dér på loftet ved midnat, om skrigende ugler og en lille præstemand, der viste sig, når et menneske skulde dø. Endelig havde han noget sødladent, jeg ikke syntes om; i det hele var der altså visse skyggesider ved samlivet med min gode onkel.

Det satte man sig imidlertid let ud over, når man var fri mand, og fri gjorde min hest mig. Et landsbybarn gør sig ikke let forestilling om, hvor lykkelig jeg

følte mig ved et rask ridt. Al stueluften blæstes bort, ungdomsfrisk og ungdomsmodig søgte jeg mennesker og færdedes mellem dem; jeg var selv bleven som et nyt menneske.

Præstelivet har sin idylliske side. Snart red jeg hen til en ostefest på heden, når bønderkonerne pyntede bragte hver sit mål mælk, hvoraf tante lavede oste; snart til et bondebryllup i den majgrønne lade, og så dér de ejendommelige folkeskikke, hørte på skaffernes lange ræmser. Danses turde her naturligvis ikke, ej en gang børnene måtte hoppe rundt i takt, det havde jeg lært på en skovtur, jeg gjorde med familjen.

Vi havde udsøgt os en prægtig plet, en lille skovslette, omgiven af de yppigste gamle bøge med grene, der rankede sig, som var det guirlander af løvværk. Brændsel og kviste slæbtes sammen, vi lagde ild på, lavede té og punch og lejrede os i græsset. Da det så mørknede, tændte vi et stort bål; det var en fryd for børnene og os voksne med. Jeg foreslog nu, vi skulde tage de små i hænderne og synge og danse i ring omkring bålet, men bevares, hvilket ansigt jeg fik af onkel Salling!

Ofte red jeg ned til Kolding, fik mig en sejltur, en svømmetur i fjorden. Eller jeg satte mig oppe ved slotsruinen, til dæmringen faldt på og fiskerne tændte blus i båden og lystrede efter ål; hvor smukt stod dets skær ikke mod den stjærneklare himmel! Så kunde det træffe ind med en markedsdag. Gaderne var fulde af markedsboder i lange rækker, og mellem dem bønderfolk, bønderpiger i fuld stads, der lo og holdt hinanden i hænderne, gøglere, lirekasser, trompetklang: et liv som på Dyrehavsbakken. Mine små søskendebørn var med, og jeg kunde næppe få dem af stedet: „å nej, se bare!“ råbte de hvert øjeblik, hvor der var noget pænt. Jeg købte dem det ene stykke legetøj ovenpå det andet; også til pigerne måtte jeg have en lille markedsgave, og

karlen gjorde regning på sin „blå mand“, en tobakskardus fra Haderslev, når han hilste mig: „velkommen hjem fra marked!“

I Kolding, hvor de, når jeg gik ned ad gaden, kom til vinduerne og skulde se „den Københavner“, tog jeg ellers mest ind til stadshauptmanden, faders gamle handelsven. Dér var i butiken en kvælende dunst af allehånde varer, og fuldt med bønder, som snakkede op og købslog, så fuldt, at, som de sagde, „den ene ikke kunde spytte for den anden“. Hvert øjeblik hørtes bodssvendens hæse, ensformige råb: „skal det så være en snaps i købet, Ole Nilsen? Den er krabat!“ „For jer, Per Knudsen, er det jo en bitte skrå, ikke sandt?“ „Å slå nu til, lille Maren, og lad det ikke blive til løgn! Sikken en kop, den er da ikke så meget tåbelig! Og billigere får hun den, katten ta' mig, ingensteds!“ Det morede mig at stå og høre på, og inde i stuerne traf jeg gærne en gammel lansenérofficér, der havde tjænt sig op fra menig; han fortalte med liv og lyst om krigen 1813. Også min onkel kunde fortælle om fægtningen mellem Kosaker og dragoner i Vonsild, han mærkede den pris, jeg satte på det slags efterretninger.

Heller ikke hørte en tur til Kristjansfelt til sjældenhederne. Det ligger dér yndigt, et fredens bo, ved foden af Kobjerget, midt i en naturlig engelsk park; så lader det sig til syne med de klosterlignende bygninger, og så er det atter borte bag trægrupperne. Jeg kom på „salen“ (kirken), på de store korhuse og studerede menighedens indretninger. Den gjorde da et dobbelt indtryk på mig og gør så endnu: et idyllisk tiltrækkende, og et frastødende, når jeg ser hen til det småsind, det forknytte, åndeligt usunde væsen, hvoraf her er så meget.

Helst dvælede jeg ved de vemodige minder om min moder, for fire år siden levede hun endnu. På „gudsageren“ uden for byen ligge gravene snorlige, i rad og orden, og på hver en lille hvid marmorplade med

et navn af samme form og størrelse på dem alle. Dér ligger og moders første mands og deres små pigers grave, ved dem havde hun mere end én gang stået med os og grædt og trykket os til sit hjærte; os havde hun dog endnu. Og i dr. Müllers hus, hvor jeg bode, når jeg kom til Kristjansfelt, drejede en del af samtalen sig om vor kære afdøde. Jeg fik atter syn for sagn om, hvor elsket hun var, og gennem venners og veninders fortællinger levede jeg med i hendes ungdoms fagre dage.

En gang red jeg langs bakkerne ved Koldingå ind på den jydske hede. En anden gang lod jeg mig sætte over bæltet til Fyn og var i Hårslev hos mine læreres gamle fader, pastor Balslev, i Vigerslev hos provst Boesen, min onkels broder, begge fromme, kristelige mænd. „Du pisker da," skrev fader, „landet rundt som en hønsekræmmer! Kom mig bare ikke til skade!"

Således brugte jeg min hest og mine øjne og lærte at kænde meget, jeg før ikke havde kændt til. Jeg følte mig ypperligt til mode i den virkelige verden og tede mig slet ikke så ilde, folk fandt mig endog livlig og frejdig. Og ved siden heraf blev der tid til en alvorsgærning i Vonsild, som fik betydning for hele mit følgende liv: første gang stod jeg på prædikestolen. I en løftet stemning skrev jeg min prædiken, kirken var propfuld, og jeg tror vor Herre lagde sin velsignelse dertil, ihvor meget der end måtte fattes mig. Salling roste mig overstadigt og skrev til fader: „din Fredericus må absolut blive en meget udmærket taler". Det lod jeg imidlertid gælde for hvad det var, hans dom var langt fra at være mig nogen højesteretsdom.

Anderledes glæde havde jeg af de ytringer, der kom hjemmefra, fra Ley og Laurent. Hjemmefra fik jeg vel adskillige satiriske spørgsmål, om jeg ikke havde pillet mig i næsen på prædikestolen, hvor tit jeg havde rømmet mig. Men der kom også hjærtelige ord. „Jeg er ingen kritiker," skrev Ley. „Min mening er kun den, at du

har talet af dit hjærtes fylde, talet, som det kun er givet dem, der har sét og smagt vor frelsers søde kærlighed."

Laurent skrev: „Mig synes, den prædiken er skreven, som det sig bør, i sand begejstring, jeg finder både liv og kraft i den. Gud være lovet! det ene fornødne ved enhver prædiken, det behøver jeg ikke at lede efter hos dig: den barnlige og faste tro." „Netop derved, at vi begge har del i samme skat, og vi begge betragte den med samme åndelige øje, som det kostbareste klenodie, der kan nævnes under himlen, og vi begge med Guds nådige bistand ønske lige brændende og hæftigt at værne om den mod alle de tyve og røvere, som vil røve os den, mod alle de bedragere, som ville indbilde os, det er ingen skat, men kun et gøglespil, et hjærnespind, som må forsvinde med døden; netop derved at vi begge, efter den ævne, Gud har og vil give os, skulle kraftigen åbne øjnene på alle dem, som vil se klarheden i vor Herres Jesu Kristi åsyn: netop herved er det venskabsband, som sammenknytter os, uforgængeligt og ubrydeligt, skal med Jesu nåde altid blive stærkere og stærkere, følge os på hin side graven og fræmavle i vore hjærter det samme store: „halleluja, vi love dig!" Så lader os da, ven, knytte os tæt til hinanden, ikke blot vi to, men alle, som høre til samme venskabskreds! Ti i dage som vore gælder det ret i al sin fylde, hvad gamle Arnold skjald så såre vakkert siger i „Valdemar den store og hans Mænd":

Vel sligt broderskab mig huer,
dertil stod forlængst min hu:
samles må hver sjæl, som duer,
skal ej satan sejre nu!"

Sådanne velsignede ord sendte Laurent mig, man hører ligesom hjærtet banke i dem. Og som han skrev, så talede han: altid og altid om det samme, men det

samme er altid nyt, altid og altid i glæde over andre. Slipper jeg engang ind i himlen, véd jeg, jeg bliver modtagen af ham med en glæde som Guds engles glæde.

Min længste udflugt var en rejse gennem hederne til Løgum; det var den flade hede, ikke den bakkede, som længer nordpå i Jylland. Mile vidt øjnede man den gang „ikke en pind", som bonden siger, intet uden sletten, det sorte sand og den brune lyng, der af og til oplivedes af en urkok, som skogrede og fløj op, en plet gyvel med glimrende gule blomster, eller en hytte, hvorfra den ejendommelige lugt af lyngtørv slog en i møde. I baggrunden lå højderne og skovene om Åbenrå, hyllede i en blå duft, tit så forunderligt ren som blånerne oppe i Norge. Også en af hedens ejendommelige luftspejlinger blev jeg vidne til. „Lokemand såede havre", som bonden siger. Det bølgede og dimlede i det fjærne, og over varmebølgerne så jeg huse, træer, kirkespir, et hélt fantastisk landskab.

Ulrik Boesen, gift med sit og også mit søskendebarn Hanne Boesen, var sognepræst i Nørre-Løgum. Jeg foretog den rejse til hest, onkel Salling lod imidlertid under et påskud sin vogn følge med: „den kunde også stå mig til tjæneste, dersom visse parter af mit legeme ikke holdt det ridt ud." De holdt imidlertid godt ud, det var blevet mig en æressag. Præstefamiljen bode for tiden i Løgum-Kloster, mens der blev muret og tømret på præstegarden, tante Boesen og hendes datter Marie traf jeg ligeledes dér.

Ulrik Boesens åndelige ævner var ikke store, men han var en viljens mand. Jeg har ikke kændt mange, der i den grad som han kunde tage „amtsgesichtet på", således udtrykte han sig, og en høj, før kæmpeskikkelse kom myndigheden til hjælp. Det blev der god brug for, da han et par år efter 1850 kaldtes til biskop i Sønderjylland. Hvor kunde han ikke allerede som ung præst træde op mod hvem det så skulde være, mølleren eller

provsten, og måle dem med et blik fra øverst til nederst! Selv tante Boesen, der ellers havde magt over sine omgivelser, fik det ikke over ham. Hans bevisførelse var måske meget svag, men han satte alligevel sin vilje igennem.

Den gang han kom til Løgum, var hans kundskaber i tysk mådelige, nu talte han det imidlertid ret flydende, skønt tilgjort, med en højtidelig, selvlavet udtale, der også vanprydede hans danske prædiken. Som ungt menneske var han næmlig i onkel Boesens hus, hvor vor så kaldte „gamle tante“ opholdt sig, kommen i vane med et slags bruddent mål, som hun, der var tyskfødt, talte det. Således snakkede de alle, når de vilde have løjer med den gamle, noget, hun ellers godt kunde lige. Det var dette mål, i forening med prædiketonen, der hang ved til hans død.

Han kunde give mig ret i min harme over at høre dannede i et dansk land samtale indbyrdes på tysk. Ikke des mindre gjorde han sig selv tit skyldig heri, jeg tror, han vilde gærne vise, at han også kunde tysk. Men dansk var han i sjæl og sind, som han var en nidkær præst i al sin gærning.

Ikke sjælden gik eller red vi ud sammen i egnen, der ikke var uden et vist tække. Lige under en bankeryg ligger Nørre-Løgum kirke, på de andre sider omgiven af vide, vandrette sletter, nærmest agre med mandshøjt korn og den dejligste lærkesang, længere borte lyngheden. Snart kunde vi tage ind og få os en „tevandsknægt“ hos en af bønderne, snart var vi hos en syg eller en og anden af de „opvakte“ på egnen; dem forstod Boesen godt at omgås. En af dem, en ældre pige, gik under navnet „den hellige Katrine“, om hendes stille, gudhengivne liv fortalte han mig. Hun var meget fattig, havde ikke en gang et par ordenlige træsko, og det gik hende nær. Så bad hun en aften sin bøn og føjede til: „du véd jo også, kære Herre, hvor hardt te a

trænger til nye træsko; dem kunde du da nok skaffe råd til i Jesu navn, og det vil du også, det tror a dig retten godt til!" Det varede ikke længer end nogle dage, inden hun havde dem, en kom af sig selv og forærede hende dem.

Boesen holdt, i modsætning til mig, temmelig stærkt på Kristjansfelterne, skønt han ikke fattedes syn for deres skrøbeligheder. Salling derimod huede ham ikke, og jeg styrkedes i min opfattelse af denne mand med en så blandet karaktér. Der var desuden kommet noget dem imellem, da de begge, hver for sig, arbejdede på en ny slesvigsk salmebog. Jeg kunde her ikke andet end give Ulrik B. ret i hvad han bebrejdede Sallings salmebog: søgt sprog og overgribende hernhutisme. Jeg anede mindst det offenlige sammenstød i salmesagen, der senere traf ind mellem mig og ham, da jeg sad i Roskilde-konvents salmekomité, og han tillige med en anden præst havde udgivet en slesvigsk salmebog, fuld af dårlige oversættelser fra tysken.

Afstanden mellem os var den gang stor, det følte jeg og veg i regelen for den modne mand; så kom vi godt ud af det med hinanden. Af og til blev hans overlegne mine mig dog mindre tækkelig. Straks i førstningen „tog han sit amtsgesicht på" og udspurgte mig om min kristne tro; den ting var imidlertid snart klaret, i hovedsagen var vi fuldstændigt enige. Men så bebrejdede han mig den lette, måské lidt overseende tone, hvori jeg kunde tale med mit søskendebarn Hanne; det fandt han var et skår i den agtelse, der skyldtes ikke hende, men ham. „Jeg må dog," sagde han i sit brudne, halft højtidelige mål, „lade dig vide, at du taler med min kone!" Ved ordet „min" førtes højre hånd udtryksfuldt til brystet.

Mit andet søskendebarn, Marie Boesen, var på alder med mig og den næstyngste af søstrene. Fra barns ben havde vi omgåets som søskende, en sommer,

mens forældrene var borte, var hun og flere af Boesens børn i huset hos os. Vi havde rejst sammen „til verdens ende“, når onkel Boesens årsdag samlede os i et skovhus på Frederiksberg lige over for Søndermarken, og alle vi børn så fik lov at køre i hans Wiener-vogn hen til halvmilepælen på landevejen. Vi havde også stået sammen tit og stirret på ispalmerne på ruden. Hun havde leget med mine soldater og jeg med hendes dukker og kopper, og græd hun, trøstede jeg hende: „der var ingen, som skulde gøre lille Mis fortred.“

Nu traf vi hinanden i Løgum i vor fejreste ungdom, under hélt nye forhold. Hun var vokset op til en smuk ung pige, jeg kændte hende, og dog var hun mig som halft fremmed; den lille mund, de brune, trofaste øjne, jeg syntes, jeg aldrig før havde sét dem så. Hun hørte ikke til de meget livlige naturer, glimrede heller ikke ved talenter, skønt hun spillede net, men der lå en stille godhed over hendes træk.

Vi gjorde småture med hinanden. Jeg læste for hende og de andre Jung Stillings ungdomsliv, „dette forsynets æventyr“, som Gøthe har talt om i så høje toner; det greb hende og mig med, skønt jeg først senere fik øje for det dybe i denne skildring. Så sad vi sammen i skumringen. Jeg gav det bædste, jeg ejede, og talte om de digtere, der havde min hele sjæl; ordene flød fra mig, hun lyttede, og når jeg så på hende, blev hun rød, vendte sig og tegnede noget på ruden. Eller hun satte sig til klaveret og spillede, og vi sang begge, farlige sange, elskovssange. „Din stemme, Frederik, har vundet,“ sagde tante Boesen, „jeg kommer til at tænke på din moder og hendes kønne sang og spil.“ Men nye følelser vågnede i to unge hjærter, andre end dem, vi nærede for hinanden, da vi sad på stol sammen som børn.

Når vi kom ud i selskab, var jeg som død for alle andre og sansede kun ét. Turde jeg ikke se lige fræm

på hende, skottede jeg efter i spejlet, hvor hun stod og hvor hun gik. Det var som om våren, og dag for dag kunde man se knoppen vokse. Det blev heller ikke skjult for tante og de øvrige, skønt jeg gjorde vold på mig for at få dem på vildspor, tit lo og spøgte, drillede Marie, tog så det ene, så det andet ud af hendes sykurv og lod som jeg var overgiven indtil kådhed.

En aften fulgte jeg hende bag ved byens haver ene hjem fra et selskab, tante havde intet derimod, „men sjalet må du dog tage på, mit barn!“ „Det er længe siden,“ sagde jeg, „vi sådan har gået sammen, Marie“; „og siddet og læst sammen som i disse dage,“ føjede hun til. „Nu skulde jeg nok egenlig bukke for min dame og byde hende armen: behager frøkenen?“ „Ja, men vi kunde møde nogen!“

„Skal vi så for denne sinde lade det være til bædre tider og heller tænke på gamle dage? Husker du en dag hjemme i Frederiksberggade; de havde været slemme imod dig, og du måtte ty hen i vindueskrogen?“ „Ja, og så kom du og snakkede godt for mig og bragte min dukke!“ „Den, som intet hoved havde, rigtig! Men husker du også, da du og din søster kom fra Kristjansfelt? Dine forældre kørte jer i møde og tog min broder og mig med, midt på landevejen mødtes vi og var inde hos bonden og drak kærnemælk. Hvor du havde forandret dig; du havde sådan en stor kyse på og var bleven så alvorlig og stille, man fik næppe et ord fra jomfruens lille mund! Den var lige som bleven endnu mindre af mangel på øvelse.“ „Fy, Frederik, skal du nu igen drille mig?“ „Du bliver da ikke vred for alvor?“ „Tror du måske, jeg ikke forstår spøg? Ellers var Kristjansfelt ikke den by, hvor man havde det for lystigt!“

Det ene gamle minde dukkede nu op efter det andet, vi var børn igen. Aftenen var stille, duggen faldt stærkt; „tænk på sjalet, din moder gav dig!“ sagde jeg

og hyllede det om hende. En drossel slog i det fjærne, vi standsede og lyttede, samtalen døde hen i sagte, hviskende ord; var det ikke, som hele naturen hviskede med? Men ordene gør det ikke altid, der hvilede en duft over de øjeblikke, jeg ikke glæmmer: „det var den gamle historie, og dog bliver den evigt ung.“

Vi fulgtes ad op i det hus, hvor Boesens bode, jeg sagde farvel til Marie, og idet jeg stille gik forbi Ulrik og Hanne Boesens sovekammer, hørte jeg ham sige til sin kone: „døren gik. dér tror jeg de endelig kom!“ Så søgte jeg hjem til min egen bopæl, et par gader derfra, sad længe i den sommerlyse nat ved det åbne vindue med piben i munden og kastede mig omsider på sengen, sove kunde jeg ikke. Der var for megen hede i blodet, den søde smerte, tvivlene med håbene undte mig ingen hvile.

Jeg var nu i en sindsstemning, hvor ensomhed og den store, stille natur virke så velgørende. „Jeg gik mig ud en sommerkvæld at høre fuglesang, som hjærtet kunde røre“. Jeg smed mig på hesten og lod den kravle op ad de stejle, vejløse, kratgroete banker i nærheden, hvor kilden i småfald banede sig vej ned efter gennem kløfterne; en indre uro drev mig. En nat stod jeg og så ufravendt hen mod røgen og ilden i det fjærne, et luehav, hvoraf selv himlen glødede; lyngheden var kommen i brand, og mere end den var kommet i brand.

Kun alt for hurtigt skred det par uger i Løgum, og jeg måtte rive mig løs. Vort farvel var tilsyneladende let, ja skæmtefuldt, også tante Boesen rejste med. Men da så tante i Haderslev skiltes fra mig, da jeg var alene med min lille hest, følte jeg mig greben af usigeligt vemod; jeg var nær ved at hulke højt. Jeg holdt undervejs ved en kro, hvor hesten fik en visk hø, mens jeg gik ind i krostuen. Konen sad og spandt, hendes dreng, en lille, rødmusset purk, gav sig i lag med mig, og jeg legede med ham. Ved bordet sad et par bønder i dyb

samtale om høstudsigterne og den hagl, der var falden, ligesom der slet ikke var andet til i verden. Det gjorde mig formelig godt. Således genså jeg Vonsild.

Her havde jeg imidlertid hverken ro eller rast og gik underligt drømmende omkring, tankerne gjorde altid og altid samme kredsgang. „Men hvad fejler der dig da, Frederik?“ sagde tante Salling. „Ingen ting!“ svarede jeg og kradsede i bedet med min stok. „Å“, sagde hun, „spar dog min stakkels nellike! Det kan jeg ellers ikke rigtig tro, du spiser jo også som en kylling!“ Atter blev ensomheden min ven og den stille natur. Når solen dalede, sad jeg i haven med en bog i hånden og så på den. Hyldetræerne duftede, myggene dansede i aftenlyset, storkene knæbrede på alle tage og madede sine unger; ned ad den stærkt skrånende gade red karle med hestene og vandede dem ved broen i åløbet dér, i døren i et lille hus stod et par koner og snakkede sammen, en kat strøg sig op ad den ene; aftenklokken lød, en usigelig fred hvilede over naturen. Det dulmede en stund og vuggede sindet til hvile.

Det daglige liv bød mig intet, som kunde drage tankerne andensteds hen. Onkel Salling kunde jeg nu udenad, huslæreren ligeså, min farbroder onkel Martins mistænksomhed og sære væsen var jeg også snart færdig med. Han havde taget herover, gik og drev og gav ondt af sig om „det forbandede Vonsild“. Idelig og idelig underholdt han mig med fortællinger om den gamle enke i København, hvis penge han skulde arve.

„Ja bare din fader dog kan gøre hende rigtig angst for slette mennesker, så er jeg sikker på min arv! Han skriver mig til, hun nu er bleven så mistænkelig endog mod ham selv, at hun endelig vil følge med, når han skal hæve hendes renter i sparekassen. Det er en stor skam mod ham, men det er alligevel just som det skal være, ja det er dejligt!“ Så kneb han det ene øje til, lagde hovedet på siden og gned sig i hænderne. Straks

efter blev han alvorlig og lod som han lyttede: „hørte du det ikke, din tante kalder på dig, du må over til hende!“ Jeg kændte ham og så et træk om munden, som omtrent sagde: „dér bar jeg mig fiffigt ad for at få ham bort!“ Naturligvis fjærnede jeg mig og er vis på, han har brugt tiden øjeblikkeligt til at hente gamle breve og regnskaber og atter efterregne, hvor stor vel den væntede arv kunde blive.

En dag havde jeg, for at adsprede mig, redet ned til lille bælt, mellem disse havomslyngede skovbakker, der høre til Danmarks skønneste egne. En række nette huse for lodser og fiskere lå langs havbrynet, og lidt ude i vandet stod sorte, tjærede træboder på pæle og store stene, som man tit træffer dem i Norge. De tjænte til gæmme for fiskeredskaber. En ung, køn kone sad i døren til en af boderne og græd. „Hvorfor græder I?“ spurgte jeg, hun græd stærkere. „Er I syg?“ „Å ja, det er klejnt nok med mig!“ Men det varede en stund, inden hun kunde få noget sammenhængende fræm, så fortalte hun endelig.

For nogle uger siden tog hendes mand, lodsen, sig en middagslur her i boden, han havde halft i søvne hørt noget ligesom pusle og give sig uden for, men blev ved at sove. Omsider vågnede han og trådte ud af døren; og dér nede i vandet ligger deres lille søde pigebarn druknet, lænet op ad den samme væg, hvorimod faderen nys hældede sit hoved, mens han sov. „Herre Jesus“, sagde konen, „ja de to sov dér sammen sidste gang; det skulde nu så være! Ane var løbet ud på broen at vække vor fár, for hun var knøv, var hun, og altid så flink ad sig. Jeg tænkte på ingen ting, og så ser jeg ham på én gang tumle ind ad døren med det døde barn i armen! Gud fri og frels mig, jeg glæmmer det aldrig! Den dag hun skulde fyldt 5 år, blev hun puttet i den sorte jord!“

Under en strøm af tårer viste konen mig den dukke, hun havde pyntet hende til årsdagen, og den lilles kjoler, en for en, og ligkransene med pænt skrevne vers, degnen havde gjort. Hver søndag bar hun dem ud og lagde dem på graven, sagde hun: „det er min eneste trøst, og fattig nok er den; det véd Gud!“ Hun hulkede og græd igen og tørrede tårerne med sit forklæde: „nej, jeg får ikke fred i denne syndige verden, før vor Herre giver mig en anden lille tøs som Ane!“ I den stemning, jeg var i, blev jeg dobbelt rørt ved den stakkels kones fortælling, ja det var hjærtesorg!

Jeg véd ikke ret, hvordan det kom sig, men der var én forestilling, som underligt greb mig ved siden af minderne fra Løgum: det var forestillingen om Italien. Ingemanns „Rejselyre“, som jeg førte med, gav disse længsler efter det dejlige land dobbelt liv. Og jeg sang med ham.

Hesperia vifter
med vinger af luft,
på skyer af roser,
med klæder af duft.

Fra bjærgene vifter
den fremmede mø
med evige palmer
fra salige ø.

Det toner fra himmel,
det klinger fra jord,
det lufter fra landet,
hvor livstræet gror!

Snart tænkte jeg mig vandre om i de duftende orangelunde, og snart dér, hvor lyngen stod i blomster på hederne i vester. Men når jeg fik gnedet øjnene og summet mig, når jeg hørte råbet: „vil du ikke ind og spise?“ eller en af de små fættere kom og kastede borrer på mig og grinede, sad jeg dog, trods alle skønne

drømme, endnu stadigt i Vonsild. Og jeg gjorde klogest i at lade for de andre, som havde jeg det ypperligt.

Til sidst kunde jeg ikke udholde det længer, jeg måtte igen til Løgum. Påskud fattedes ikke, jeg kunde jo bare tage ned til min morbroder i Nolde, i nærheden af Løgum, hvor jeg kun havde opholdt mig én dag, og så ligesom undervejs gøre den afstikker. Altså red jeg atter ud i hederne, tante Salling smilede så småt: „og hils nu, hvor du kommer hen! For du kan da gærne også tage til Løgumkloster, hils så den lille Marie med!"

Med hvilken forundring og glæde blev jeg ikke modtaget ved gensynet, Marie gav den vel ikke luft, men den lyste ud af hendes øje; „nu, dér har vi ham jo igen!" sagde Ulrik B. og trykkede mig i hånden. Atter læste jeg for Marie, og vi sang med hinanden, en sådan aften står navnlig klart for mig. Hun sad og vuggede Ulriks og Hannes første lille, jeg havde taget mit yndlingsdigt Aladdin og forelæste optrinene, hvori hans og Gulnares unge kærlighed skildres. Solen dalede, månen steg op, den lille sov sødt, vi var alene, jeg tror, man med flid lod os ene.

Vi talede sammen og dvælede ved de yndige billeder, skjalden havde tryllet fræm. „Læg mærke til denne yppige lyrik", sagde jeg, „som var man i Østerland!" Hun tav. Mit hjærte var fuldt, men ikke et ord derom kom over mine læber, „hvor der dog er dejligt ude", sagde jeg med ét og gik uden for. Bredåen havde svulmet sig stor og rivende af regnen, og månens skær glitrede blåligt blankt hen over bølgerne, så de lignede flydende sølv. Man véd, kærlighed og måne er søskendebørn, det var også vi. Vilde, turde jeg da nu tale til hende? Og hvad mon hun så vilde svare, var det givet, at også hun holdt af mig? Jeg kom ikke ud over tvivlene.

En omstændighed havde både noget lokkende og frastødende for mig. Man talte ved bordet om for-

lovelser, „ja“, hed det, „nu er du student, nu kan man vel snart risikere det samme med dig!“ En dag fortalte Ulrik, hvorledes han havde stjålet sit første kys af Hanne, inden de var forlovede. Jeg blev både rød og bleg, det lød jo næsten som et venskabeligt råd. Hvorfor kunde jeg ikke gøre det samme? Men heller ikke det gjorde jeg, vogtede mig endog for et alt for varmt håndtryk.

Fra Løgum red jeg til Nolde og blev der for et syns skyld et par dage, hjærtet var dog ikke med. Min morbroder Martin gjorde alt for min opmuntring, han kørte mig til Tønder, ud på digerne, men det bædste for mig var, når han fortalte om min moder; det ledte tankerne blødt hen til en anden elsket genstand. Jeg husker og, at jeg fandt Wielands Oberon mellem hans bøger, og læste hovedpartierne, navnligt dem, der nogenledes svarede til min stemning.

Derpå rejste jeg atter over Løgum til Kristjansfelt, til dr. Müllers, med Ulrik Boesen. Ude på hederne havde en hel hær af storke samlet sig. Man træffer tit en unge, som er hakket ihjæl og kastet ned af reden, det heder, den skal være funden for svag til længere flugt. Nu var de andre voksede til, havde lært flyvekunsten af fader og moder og kunde fræmstilles til høstmanøvre inden afrejsen. Og den med alle dens øvelser, fræm og tilbage, ud og ind, var jeg nu til stede ved. Hvor var jeg den sommer ikke bleven fortrolig med storkenes liv!

Jeg følte trang til nadveren og mældte mig hos præsten i Kristjansfelt, her vilde jeg heller gå til alters end hos Salling. En dæmrende aftenstund trådte jeg ind i salen; lysene var tændte, ved bordet, hvor vinen og brødet stod, sad præsten i hvid korkabe med rødt bælte, og ved hans side diakoner ligeledes i korkåbe men med hvidt bælte, også hvidklædte diakonisser. Brødet, almindeligt brød, blev indviet, ombåret af præ-

sten, diakoner og diakonisser, brudt, uddelt og nydt knælende af alle på én gang, derpå índviedes og uddeltes vinen; stille passionssange ledsagede den hellige handling, der sluttedes med fredskysset og velsignelsen. Blandt nadvergæsterne fandtes ikke få af moders veninder, og det var mig, som om hendes forklarede ånd var med til stede, skønt jeg endnu intet kændte til den gamle kirkes forestilling om alle helliges samfund ved Herrens bord. Det blev et af de øjeblikke, jeg ikke glæmmer.

Efter et nyt, men kort ophold i Vonsild indskibede jeg mig med velfyldt madkurv hos en skipper i Kolding; 8 dage måtte vi ligge på søen for havblik og underholdt os imens med lidt læsning og de bekændte „skipperløgne“. Skipperen, en lystig broder, kunde diske op med dem, især da en gammel Jyde hørte på med åben mund og tog alting for gode varer. En hel dag havde vi Kullen lige for os. Det var det første gråbjærg, jeg havde set, og kastet hen i havet med sine skarpe former og skovene hilsede det mig ligesom fra det høje Nord. Jeg kunde ikke blive mæt af at se det.

Ved Helsingør fik passagererne landlov, og vi spaserede på vejen til Hellebæk. Med ét hørtes skriget: „en gal tyr, en gal tyr!“ En dame havde vi med os, hun græd og jamrede, men en forstelev, søn af H. C. Ørsted, og jeg hjalp hende op i et træ, selv blev vi stående neden for som mandige riddere. Tyren brusede fræm, da styrtede folk til fra flere sider, og faren blev afvendt. Det blev det sidste æventyr på rejsen.

Stærkt havde den i mange måder virket på mig, det var som jeg var bleven flere år ældre. En eneste rig tanke fyldte hele min sjæl og gik som en rensende strøm igennem den. Med mere alvor kæmpede jeg mod ungdommens arvesynder, onde lyster, urene tanker. Stille, ligesom indeklemt i mig selv var jeg, og intet menneske anede den indre kamp, men han, som så den,

var mig nær. Min stemning skaffede sig luft i et længere lyrisk-fantastisk digt, hvor Ingemanns indflydelse endnu var kændelig. Syndige lyster og rene følelser kæmpe i det sammen. Det åbnes med vers om vårnatten:

Blinkende vinke stjærner små,
lullende rulle bølger blå!
venlig er vuggen og hvilen sød,
saligt at slumre i moderens skød!

Krystes så tæt til det svulmende bryst,
høre den kærlige lullende røst,
svæve og bæve i håb og i frygt,
drømme så himmelsk og slumre så trygt!

Det er en yngling, som synger den sang, og røster fra naturen svare ham; blomster, fugle, himmel og hav indføres talende ligesom i „Reinald Underbarnet.“ Også det digt gæmte jeg som min hemmelighed, kun én fik indblik i den, og hun tilsneg sig det, jomfru Prehn.

Ad adskillige veje gættede hun sig fræm, må også, som hun plejede van, have støvet efter mine optegnelser og været heldig, og hvor let får en snild kvinde ikke magt over det uerfarne unge menneske! Hun nærmede sig med noget, der for mig så ud som moderlig ømhed: „hvordan har du det dog, du ser altid så alvorlig ud!“ Det, hun gættede sig til, omtalte hun som en vitterlig sag, brugte smigrende ord, kaldte mig „min elskede ven,“ „gudernes yndling,“ brugte milde bebrejdelser og bønner, ja sparede selv ej på tårer: „og så ringe fortrolighed vises der en moderlig veninde! Ak, hvor er verden dog kold, hvor står jeg dog forladt, når selv mine kære svigte! Der Wahn ist kurz, die Reue lang!“ På den måde fralokkede og fravristede hun mig lidt efter lidt et slags tilståelse.

Hvad de følelser, jeg nærede for Marie, kunde lede til for hendes vedkommende, må have stået klart for hende: tabet af stillingen i faders hus. Hun grov da sine miner under jorden. Med tilsyneladende deltagelse

for mig omtalte hun visse svage sider hos tante Boesen, der, så vidt også jeg kunde mærke, var meget stemt for partiet. En ytring hist, en anden her kastedes hen; tantes usædvanlige forekommenhed mod unge mennesker, der kom i huset, de pandekager, hun bagede til dem, fræmhævedes især. Også mod Marie blev våben rettede, men fint, varsomt, „hun vilde ikke sige et eneste ondt ord om den gode pige", sagde hun; der skulde blot, om muligt, vækkes anelser om noget dog måske mindre elskværdigt hos hende. Tog jeg hæftigt til genmæle, „så havde hun", hed det, „jo slet ingen ting sagt. At hun kaldte Maries øjne for koøjne og fandt hendes væsen alt for stille, var da vel ingen dødssynd!"

Al snildhed vilde dog været spildt, jeg kændte alt noget til jomfru Prehn, og et øjeblik kunde hun omsno mig, ikke fange mig hélt. Fader fik hun ved denne lejlighed slet ikke med, trods alle kunster; han holdt for meget af „min søster Sofie" og hendes børn og lod det gå sin gang. Men jeg var ikke klar på mig selv og hvad jeg vilde: det var sagen. Der kunde komme tvivl op om mine følelsers ægthed, tvivl, som måske, mig ubevidst, alt i Løgum havde stået mest i vejen for det afgørende skridt. Ja, jeg holdt inderligt af Marie, det havde jeg altid gjort, men var det ikke særegne omstændigheder, som lod den kærlighed med ét skifte karaktér, i det mindste hos mig? Sæt nu det havde gået hende ligedan, og det trode jeg, var vi to da derfor skabte for hinanden som mand og kvinde? Og selv i så fald, kom en forlovelse alligevel nu ikke for tidligt? Jeg var jo lige fyldt 18 år. Advarende stod den mindre heldige historie fra skolelivet for mig.

Jeg overvandt mig da selv, det var ingen let sag, om end forstanden kunde tale nok så overtydende. Vel kom jeg til Boesens med fader som sædvanligt, dog sjælden alene, skønt tante lod mig mærke, det vilde være hende kært. Jeg og Marie så hinanden, holdt af hinanden,

men stemningen fra Løgum blussede kun op af og til, uvilkårligt. Jeg gjorde mig en samvittighed af at fræmkalde den hos hende, før tiden var modnet, og hun var undselig og stille. Således gik det første år. Jeg fik imidlertid travlt med mine studier og de nye venner. Til sidst stiftede jeg bekændtskab med en anden ung pige, der straks i mange måder tiltalte mig; Maries billede havde trådt i baggrunden, men hele forholdet trykkede mig i flere år.

Da kom Ferdinand Fenger, denne underlig magnetiske natur, som kunde drage enhver til sig, og han sang sig ind i hendes hjærte, hun blev hans. Det kærlige forhold mellem Marie og mig, som det havde været fra vor barndom, levede nu op igen. Det var virkeligheden, det andet blev en kort, skøn drøm. Og da jeg året efter forlovede mig, nærmede hun sig min kæreste som en søster og satte hende ind i alle de uheldige forhold i faders hus, hvorunder hun havde lidt sin del. Nu høre Marie Boesen og Ferdinand Fenger med til mine kære døde, jeg aldrig skal glæmme.

Jeg måtte for alvor tage fat på teologien, hvis det skulde blive til noget, fader drev derpå, og jeg gav ham ret. Vel havde jeg gennem mange småkampe frigjort mig for hans daglige tilsyn med hvad jeg læste, ligesom jeg fik ham afvant med at kalde mig „min dreng“; men så var også hele ansvaret mit, det følte jeg. Desuden var jeg ked af digteriet, jeg læste, hvorledes Schiller i sin ungdom havde båret sig ad, brændt alle sine digte og lovet sig selv i to år ikke at digte noget. Det samme gjorde nu jeg, efter nogen kamp. På et par undtagelser nær, kastede jeg mine småsager på ilden, ungdomsdrømmene gik op i røg, og jeg lovede intet af den art at skrive, inden jeg fik eksamen. En

mindre hyggelig tid fulgte herpå, jeg gik og drev og gad ingen ting, også det blev omsider overvundet.

Rationalismen i dens daværende skikkelse har aldrig noget øjeblik fristet mig. Både den tro, der var mig indprentet fra barns ben, mine omgangsvenner og hele min natur havde pantsret mig godt. Rationalismen var flad og fad, og ved det fade vendte alt sig, der var inden i mig, så jeg følte kun væmmelse.

Men hvad kunde universitetet da byde mig? Den af professorerne, for hvis læredygtighed jeg havde størst agtelse, var Clausen, og ham så jeg i det lys, kirkekampen kastede på ham. I hans udlægninger af det nye testament sporede man endnu overalt Rationalisten. At noget dybere alligevel arbejdede i ham efter Schleiermachers forbillede, at han stod en del over rationalismus vulgaris, kunde hverken jeg eller mine venner den gang få øje for. Men jeg véd, at jeg, trods modsætningerne, uvilkårligt følte mig tiltrukken af den skarpsindige lærde med det ædle, fine åsyn. Senere i mit liv kom jeg ham nær og blev ikke skuffet.

P. E. Müller foredrog systemerne usikkert og famlende og på sin stille måde, som hans tilhørere ikke kunde finde sønderligt behag i. For manden som nordisk lærd bøjede jeg mig dybt, hans sagabibliotek, kritiker over Sakse og Snorre gav mig en rigdom af kundskaber, og hans sproggranskninger ligeså. Hin tids lærebøger i moralen, hans med, havde ellers for mig meget frastødende, deres „dyd“ og „pligt“ summede mig idelig om ørene, så jeg næsten fik lede ved de ord. Ikke des mindre blev jeg alligevel tiltalt af partier i hans moral når de, undertiden endog temmelig stærkt, stødte op til sproggranskning. Tonen og stilen i hans apologetik havde ligeledes det ved sig, hvori jeg kunde være enig. Men det var så det hele.

Jens Møller havde på grund af sit „teologiske bibliotek“ fået et ikke ringe navn hos dem, som ikke

vilde bryde med kristendommen. Han var en flittig mand, en livlig mand, skrev let og meget om mangehånde ting, især hvad der vedkom kirkens og fædrenelandets historie. At letheden just ikke gik hånd i hånd med grundighed, havde jeg den gang naturligvis ingen klar forestilling om, og kun med hensyn til forelæsningerne undgik det mig ikke. Der var intet dybere syn, hverken på kirken eller på verdenshistorien, alt var ledeløst; anekdoterne kunde man more sig over, de var imidlertid ikke andet end en tilsætning af peber og „allehånde", stod i intet indre sammenhæng med det hele og oplyste det derfor heller ikke. Særhederne ved hans ydre menneske smilede jeg ad, jeg gæmte endnu på minderne fra skolen.

Han havde tidligere víst mig megen velvilje, nu derimod var det, når jeg en enkelt gang skulde tale med ham, næsten som om han ikke kændte mig, næppe rakte han mig hånden. Han var professor og jeg student, ikke videre. Det er mærkeligt, hvor „amtsgesichtet, han tog på" — for at tale med Ulrik Boesen —, kunde omskabe en ellers så godmodig mand. Fra den tid blev professorminen mig modbydelig, og jeg har i min nuværende stilling efter ævne stræbt at holde mig fri for den.

Professor Hohlenberg, afgjort Rationalist, forekom mig også noget svag af ævner. Hans „indledning til det gamle testamente" måtte jeg formeligt ordne og omskrive, inden jeg kunde forstå, hvad han meddelte. Jeg kaldte dette ændrede kollegium „Hohlenbergs metamorfoser."

Jeg hørte nu forelæsninger hos disse mænd. Mit mål blev: eksamen med laud snarest muligt og for billigst køb; da først kunde jeg studere i højere forstand, arbejde på løsningen af de livsopgaver, der trængte sig fræm fra alle sider. Talte fader om, at jeg burde tragte efter egregie, afviste jeg det: „selv om jeg kunde få det, vilde jeg dog ikke spilde den kostbare tid derpå;

den er mere værd end det!„ Så lidt kom universitetet mig i møde, at det nær havde gjort mig kold for al teologi; det samme var jo i sin tid tilfældet med Mynster, som han fortæller i sit levnet.

Vilde jeg nu være hurtigt færdig, måtte jeg tage manuduktør, og det blev den senere biskop Lautrup, en elskværdig, meget dannet mand. Kærlighed til teologien i hin tids herskende form fik han mig dog ikke indgivet, heller ikke gjorde Kuinoel og Rosenmüller, det. Jeg læste deres kommentarer og kollegiehæfterne flittigt igennem, læste hvad man krævede til eksamen fik en del kundskaber og var dermed til freds.

Neanders kirkehistorie og et par kommentarer af Tholuck havde fader købt til mig. Neanders fromme sind og lærddom aftvang mig dyb ærbødighed, hvorimod hans tagede og meget formløse fræmstilling kun i ringere grad gav mig det billede af kirkens historie, jeg følte trang til. „Hans personer", har en engelsk lærd sagt, „er ossianske ånder; himlens stjærner skinne igennem dem, men vi se ikke de ægte menneskelige træk, mens de glide fræm for os." Mere gavn havde jeg af Marheinekes reformationshistorie.

Og Tholuck, han var mig en mand, hos hvem lærdommen ikke tyngede åndens flugt, ham kunde jeg bruge. Hans udlægning af Rom. 8 om alskabningens suk lagde jeg til grund for en afhandling, jeg forsvarede ved disputérøvelserne, og den hele her udtalte forestilling slog dyb rod i min sjæl. Jeg har hørt det smertens suk, når høstens storme hvinede og bladene hvirvledes bort, og når der ved solfald eller i nattens stilhed med ét gik et sukkende sus gennem skovens kroner; når bjærget sprudede ild, og duen vandede sig under høgens kløer. Jeg ligesom læste det i det pinte dyrs bristende øje, i ormen, der vred sig under min fod. Og jeg har hørt det fra menneskehjærtet i dets åndelige og timelige nød, fra alle tider, alle slægter; og fra mit

eget bryst har det lydt igen. Det er sukket, der vænter udløsning fra forkrænkeligheden, Guds børns frihed i herlighed.

De allerfleste teologiske studerende var endnu Rationalister, deres feltråb „oplysning“, deres mand Clausen; man tænke blot på adresserne til ham og på fakkeltoget 1832, som Orla Lehmann stillede sig i spidsen for. Dem stod jeg selvfølgeligt meget fjærnt. En mindre kreds, der imidlertid voksede år for år, samlede sig om Mynster; han havde straks, da han kom til København, fået indflydelse på studenter, skønt det gik småt. En gammel præst har fortalt mig, hvorledes han den gang som ung bar sig ad, når han kom fra Mynsters kirke: han skråde øjeblikkeligt over på det modsatte fortov, at folk ikke skulde mærke, han havde været dér i kirke. Således var tilstanden i Mynsters første tid. Nu var det dog blevet bædre, så en teologisk student ikke længer skammede sig for Trinitatis kirke. Til Mynsters ivrige tilhængere hørte blandt mine omgangsvenner Zeuthen og den nuværende biskop Laub.

Ikke ret mange studerende stod i et vist, dog løsere forhold til Hernhuterne, således Boesener, Balslever. Af Grundtvigs yngre venner var „den ebræiske Müller“, P. Kierkegaard, Fengerne, Holm og flere ikke længer ved universitetet; den nuværende hovedstok kom fra Kristjanshavns borgerdydskole, man kænder dem allerede, Laurent, Ley, Hagen blev studenter 1826 og 1827. Til dem sluttede den betydeligste af alle sig, nuværende biskop Martensen.

Z e u t h e n var kommen hjem fra sin rejse til Steffens, fordybet i filosofiske granskninger; fader, der syntes godt om vor omgang med ham, indbød ham næsten hver søndag til middag, og snart var han hos os som hjemme. Imod sin sædvane viste han gærne et vist hensyn til jomfru Prehn og fandt nåde også for hendes øjne. Han bode i førstningen på Ehlers' kollegium, dér traf jeg

ham og kunde sidde eller ligge hele timer i hans sofa i al fortrolighed. Selv enkelte af mine småarbejder lod jeg ham se. Hos ham lærte jeg også at kænde kandidat Laub, hvis elskværdige, milde væsen straks tiltrak mig som alle andre; til vor nærmeste kreds hørte han dog ikke, hvad Zeuthen derimod gjorde. Zeuthen havde fundet sin livsopgave og arbejdede på dens løsning, for mig svævede også en egen livsopgave: det var sammenknytningspunktet trods al forskel i alder og modenhed og retning.

Jeg har ham ikke lidet at takke for, ti han åbnede mig først øjnene for Steffens: „tag ham,“ sagde han, „læs ham, men læs først hans „Indledning til Philosofiens Studium“, disse herlige forelæsninger, som vakte Oehlenschläger og Grundtvig!“ Jeg fulgte det råd og studerede dem atter og atter; hidtil havde kun digteren henrevet mig, her gjorde nu filosofen det, men en filosof med skjaldens snille. Filosofiske problemer, som det om friheden, viste sig første gang for mig. Også hans „Unsere Zeit“ tog mig fuldstændigt, i den og Grundtvigs verdenskrøniker fandt jeg det, jeg trængte til, et åndfuldt syn på historien, dens store tidsrum og indre sammenhæng. Steffens i det hele fik mest indflydelse på min udvikling næst efter Grundtvig og Oehlenschläger. Man vil spore den i den skildring af ham, jeg har meddelt i fjærdingårsskriftet „For Litteratur og Kritik“ 3dje bind.

Hans indflydelse på mig falder omtrent sammen med Herders. Jeg skaffede mig dennes værker, „hvori en evig ungdomskilde sprudler,“ og der gik nye lys, lys på lys, op for mig, nye syner på alt, ved hans „Älteste Urkunde“, „Philosophie der Geschichte“ og „Volkslieder“. Havde jeg om dagen læst mig træt og ør på kollegiehæfterne, søgte jeg hos sådanne mænd min vederkvægelse mangen sildig aftentime.

Endnu ét takker jeg Zeuthen for: han gjorde mig først ret hjemmevant i vore malerisamlinger, så det lysnede for mig over kunstens verden. Nu havde jeg jævnligt min gang her i fritimerne og studerede skolerne og mestrene, især de hollandske, af hvem vi har det rigeste udvalg. Det var den gang noget nyt. København havde endnu ikke fået de museer, som nu er dens stolthed, sansen slumrede, og kun sjælden så man en ensom skikkelse dér, hvor det nu mylrer med mennesker. Men jeg glædede mig og beredte mig til de nydelser, min første og længste udenlandsrejse skulde bringe.

Zeuthen havde meget egent i sit væsen, midt i verden kunde han dog være som langt borte fra den. Han havde en dag ligget i skoven og læst i ensomhed, gik så omkring endnu fordybet i sine tanker, fandt sig med ét på Dyrehavsbakken i folkevrimlen, standsede og slog en høj latter op. En anden gang taber han sin kop ud af vinduet, strækker hånden ud for at gribe den, hvis den skulde komme igen, bliver således stående og siger bare „å!" Da han første gang kom på forum i Rom, faldt han ned, fortælles der, og kyssede støvet, hvortil så store minder knytte sig. I selskaber trak han ansigtet tit i underlige folder og tede sig mildest talt noget sært og uopdragent. Men så stor en nar var jeg nu, jeg gjorde det efter, ligesom jeg også eftergjorde Göthes fornæmme smil. Det kom mig for, som sligt var tegn på en dybere ånd, der følte sig højt hævet over hverdagslivet.

Martensen sa jeg første gang hos en bekændt, mens han endnu var skoledreng, og jeg, skønt ét år yngre, allerede student; vi talte sammen, og han behagede mig. Efter at han havde taget artium 1827, traf jeg, den gang underoffisér, ham som rekrut. Lerbek, løjtnant og meget ivrig i tjænesten, vilde rette på ham, men han var ikke for lydig: „De skal, fanden gale mig, lystre," råbte Lerbek, „jeg er ikke til at spøge med!"

„Nej, det kan man s'gu nok se på Dem," sagde Martensen under en fnisen af hele kolonnen. Noget efter mødtes vi atter hos Laurent, dette sjældne menneske havde også Martensen vundet kær. Så fik jeg ham hjem med, han kom der stadigt, tit hver anden dag, i 5 til 6 år, og spiste hos os mangen søndag. Vi kaldte ham for spøgs skyld ved hans fornavne „Hans Lassen". Og den omgang blev mig og min broder kilden til såre meget godt.

Martensen forenede allerede da dybsind og skarpsind i en sjælden grad, han var rig på ejendommelige tanker, der var også meget af det digterske i hans natur, og altid var han oppe. Jævnligt så man et ironisk smil på hans læber, og han kunde godt give den overlegne og komme med sit yndlingsudtryk: „ja han er nu hvad man kalder et kvæg"; men vred, som vi andre kunde blive det, har jeg i den tid ikke sét ham en eneste gang. Rationalismen var ham imod, fordi den fattedes åndens og tankens dybde, og han sluttede sig da til Grundtvig, endnu dog mere til den teologisk lærde Rudelbach. Mærkværdigt, vist sig selv ubevidst, dannede han sig efter dette mindre skønne mønster, gik med stok som Rudelbach, vred munden, så bister ud, satte benene skæft og talede efter Rudelbach. Det gik ham, som det havde gået mig med Zeuthen, og først da vi gjorde nar deraf, mærkede han det og aflagde sin nye uvane.

Vi havde oprettet et latinsk disputérselskab, der holdtes hos Ley. Foruden os Kristjanshavnere kom også Hass dér, nu udtjænt præst, og Hassenfelt, Jensen, begge døde som præster; af og til mødte studerende, som stod kredsen noget fjærnere, Kragerop, død som præst, og Zeuthen. Man skrev afhandlinger eller teses, jeg skrev f. eks. om munkene, om poesien, en anden skrev om den apostolske trosbekændelse, og de blev så forsvarede og angrebne.

Jeg ser endnu Martensen som opponent. Præses Kragerop har fået noget at tænke på af ham og véd ikke, hvor han skal rede sig; Martensen står med det lune smil, slår på dåsen, tager sig langsomt en pris, vænter, vi le alle, præses er som tilintetgjort. Et andet optrin! Martensens glimrende fægtemåde har ødelagt en påstand af mig om Schillers Räuber, forgæves havde jeg værnet om den til det yderste, men til ordkampen duede jeg ikke sønderligt, mine tanker klarede sig ikke hurtigt nok. „Ja, ja," sagde Ley, „hver mand har sit, og Hammerich har nu det, som just fejler Martensen; det bruser lidt i ham, hvor tør han end kan være. Vilde vi lægge dem begge sammen, fik vi en hél karl ud af det." Jeg var glad og kastede mig stolt hen i sofaen, min ære var reddet. Ley havde ellers, siden vi andre blev modnere med alderen, tabt sin indflydelse, hans tanker faldt alt for tit i det tågede.

Martensen med sin afgjort videnskabelige natur meddelte os, hvad der var gået op for ham, et stærkt indtryk af videnskabens magt. Til gengæld kunde vi byde ham følelse for det folkelige, og min broder og jeg polerede hist og her på hans væsen. Han deltog, når vi som frivillige blænkere gav et lille plaf med i den kirkelige kamp. Mynster havde, husker jeg ikke fejl, holdt en prædiken, der så ud som et angreb på Grundtvig. Vi havde da skrevet en opfordring til ham om dens udgivelse og undertegnet os „flere teologiske studenter", hvorefter opfordringen afleveredes af Laurent på adressekontoret. Man vilde dog ikke trykke den i avisen, inden navnene på disse studenter meddeltes redaktionen. Laurent meddelte dem altså, men det syntes Martensen ikke havde været nødvendigt og var slet ikke til freds med.

Da teologisk månedsskrift hørte op, udarbejdede blandt andre Martensen og jeg i foreniug et stykke af registret. Vi kom i det øjemed sammen også hos ham,

hvor jeg blev nøjere kændt med hans moder, en skipperenke og en trofast sjæl, der stred sig igennem trange kår og hélt ofrede sig for sit eneste barn. Naturligvis havde hun ikke kunnet give ham nogen fin opdragelse, jævn var hun i sind og skind og snakkede endnu sit Flensborger-dansk. Hun så ham stige fra trin til trin og endte sine dage i hans hus.

Af og til havde vi et tarveligt gilde, gærne hos Laurent, hvor de unge spillede mester; så måtte der skillinges sammen, Laurent var aldrig ved penge. Det var ellers hele hans families svage side, og faderen måtte tit op hos kongen og udbede sig et gratiale. En gang havde han ved den lejlighed en tyk guldkede over vesten, hvorfor kongen ytrede, han måtte dog vel ikke være så meget trængende. „Ah, votre majesté,“ sagde den gamle, „çela ne fait rien, c'est seulement l'ordre de la misére!“

Men hvor yndig viste Laurent sig ikke, også når han var i en sådan lille forlegenhed med en klatgæld! Han så en lige ind i øjnene og bad så troskyldigt, at ingen kunde sige nej, jeg i det mindste ikke, skønt fader, af grundsætning, holdt os knåpt og krævede regnskab for vore lommepenge. En dag fortalte han med en stemme mellem skæmt og gråd om boghandler Reitzels karl, der ikke turde forlade ham, inden han betalte de skyldige 25 Rdlr.; „mit hele eje,“ sagde han, „var da 8 Sk.“

Ved gilderne havde vi megen morskab af Laurents broder, der skuffende gengav Dyrehavsbakkens støj, lirekasser, tyrkisk musik og trompeter, hver stemte i sin tone; også af Martensen. Han kunde ypperligt efterligne andre, navnligt „give os en Johansen“; det var en den gang fræmragende Rationalist, præst ved Petri kirke, ellers lidet præstelig i sin færd. Martensen brugte dertil en rationalistisk ramse og bag efter som salme en tysk burschevise:

Ça, ça geschmauset!
Lasst uns nicht rappelkøpfisch sein,
wer nicht mit hauset,
der bleib' daheim!
Edite, bibite, collegiales,
post multa sæcula pocula nulla!

Alt dette blev deklameret og sunget med johansensk patos og hilstes med jubelråb.

Ved disse sammenkomster blev naturligvis også sunget danske sange, især fædrelandssange „vift stolt på Kodans bølge", „Danevang"; men tyske viser vilde den ene side, de ivrigste Danske, slet ikke tåle. Derimod stred nu Martensen, født i Flensborg og aldrig sønderligt ivrig for den nordiske sag, og desuden min broder og jeg, der ellers var ivrige nok. „Man kan vel," sagde vi, „synge en tysk sang, fordi man har et ærligt dansk hjærte." Det vilde de andre ikke gå ind på og kaldte os for spøg Germania; så hed et selskab af studenter ved Sorø akademi, der rimeligvis kom fra Holsten eller Slesvig. Det er det første spor, jeg har oplevet, af den spænding mellem dansk og tysk, der blev så rig både på løftende og pinende minder. Underligt nok skulde min stilling den gang være mellem Tyskerne.

Martensen bragte sin ven med, den ældste Bornemann, hvis navn siden fik lige så god en klang i lovkyndigheden, som Martensens i teologien; også han blev en daglig omgang for mig og min broder, der nu voksede til. Han var en af de skarpeste dialektikere, jeg har kændt, end ikke Martensen kunde hamle op med ham, dertil var han et vittigt hoved og spekulativt begavet. Om han end af og til kunde vise sig hoven og stridslysten, komme med sine kraftudtryk, så man helst i tide trak sig tilbage, inden kampen blev for hæftig, holdt vi dog af ham, og jeg tror, han igen af os. Mangen søndag eftermiddag spaserede vi ud med ham og Martensen, efter at de havde spist hos os.

Når Bornemann var til stede. faldt samtalen gærne på filosofiske eller æstetiske genstande. på teatret, som den gang stod i sin blomstring og var ham meget kært; vi andre kom der sjældnere. Tidens literære fræmbringelser i alle retninger blev drøftede i alvor eller skæmt; modsigelseslysten kunde fare i os, og sarkasmer hørtes lige så ofte som grunde, små drillerier udeblev heller ikke. Martensen havde gjort meget nar ad ordet „liflig“. Så kom vi hændelsesvis over en lille vise, han havde skrevet ved en festlig lejlighed i en familjekreds, og i den stødte vi på det ord; han døde ikke i synden.

Göthe skattede mine nye venner meget højt, for ham sværmede hele tiden, og jeg med dem; hans kolde, fornæmme, vantro livssyn skjulte sig halvvejs for mig. Ingemanns tid var nu omme, siden deres skånselløse kritik afslørede de svage sider i hans digtning. Derimod fik jeg ved dem blik for den ædle form hos Heiberg, skønt hans sprog, der virkede stærkt på Martensen, var mig for fuldt med fremmede ord. Hauchs „Bajazet og Tiber“ hilste vi alle med glæde som varsler om noget nyt.

Ikke sjælden var vi til gengæld gæster i det bornemannske hus. Her var fruen den ledende, også den ældste Bornemann; den mellemste af sønnerne, som ellers var meget talende, og den lille gamle konferensråd, en sand hædersmand, tradte en del tilbage. Den gamles overvejende dialektiske ævner havde ikke været til gavn for hans karaktérudvikling. Man fortæller om en juridisk student, der kom op til ham og traf ham i stærk sindsbevægelse gå op og ned ad gulvet. Konferensråden vendte sig til ham: „kan De sige mig det? bør en fader i visse tilfælde give sin tilvoksende søn en på øret, eller bør og tør han det ikke?“

Selv har jeg en gang, da vi lå sammen på landet, været vidne til følgende optrin. Han vandrer, efter skik, op og ned i stuen og drøfter det spørgsmål, om han den dag skal gå til København eller ikke; ti gå måtte

man i hine tider, hvis man ikke vilde leje en hel vogn. Grunde og modgrunde køres op, en halv time har gået hen med denne lydelige sagføring, og fruen har imens siddet tavs. Med ét udbryder hun: „jo, Bornemann, du skal gå!“ „Synes du det, moder,“ svarede han, „så vil jeg også gøre det,“ tog på stedet hat og stok og travede af sted til København.

En enkelt gang faldt han hélt ud af folderne, når punchen nemlig kom på bordet. Ungdomsminder fra klubtiden levede da op, og han talede om Pram og om Rahbek, der kunde drikke dus selv med de yngste studenter og sidde i deres kreds ved „det fyldte glas og sangens raske toner“. Derpå sang den gamle konferensråd selv med sære fagter og en gyselig stemme „jeg vandrer fra by og til by“, „hvi roser man så vore fædre“, eller andre gamle drikkeviser. „Ja fader,“ sagde den ældste af sønnerne, „nu er du rigtig fornøjet! Er det ikke sandt, hvad der står i visen?

Glæden er lig en tømmersvend,
som på et værtshus man finder,
og som, idet han farer hen,
kysser os ømt og forsvinder.“

Således var vor daglige omgang, i mange måder vækkende og tiltalende, vi dannede en egen lille kreds for sig, til lykke dog ingen klike, dertil var vi for få og hver for sig for selvstændige. Når jeg genkalder mig hin „fagre ungdoms“ tid — 5, 6 år —, knytter den sig væsenligt til ét sted, som blev fællesmødestedet, det inderste af de to værelser, vi brødre havde på anden sal. Det var muntert og solbart og vendte ud til slotspladsen, der nu ikke længer lå i ruiner. En sofa, et par stole, en læsepult var den hele synlige herlighed, og tobaksdampen hyllede den endda i tætte tåger. Bornemann tog gærne plads på den høje kontorstol, drejede sig rundt til højre og venstre og talede herfra til det

lavere bænkede folk, der sjælden oversteg 6, 7 mand; de andre valgte plads, som det kunde træffe, og talte derfra. Men hvor mange ungdomstanker er her ikke fødte til verden, hvor mange vingede ord ikke skiftede og unge forfattere hængte in effigie! Laurents friske hjærtelighed forenede sig med dybsindet og den skarpe kritiske sans hos andre af vennerne. Jeg tænker altid med glæde på vort samliv i ideernes verden, kun én gang i livet er vi unge.

Imidlertid havde et nyt historisk spørgsmål mældt sig, eller rettere sagt, det, der oprindeligt lå i min natur og bandt mig så fast til Norden, måtte komme fræm som livspørgsmål, idet jeg modnede til. Hvad er, spurgte jeg, særkændet for nordisk ånd, i hvilket forhold står svensk til dansk og nordisk igen til tysk? Først mange års vedholdende studium kunde give det rette svar herpå, og pligten kaldte mig for øjeblikket andensteds hen. Hvad var der så at gøre? Jo, tænkte jeg, i al hemmelighed kan man vel røre lidt ved det spørgsmål.

Den gamle universitetsbibliotekar Bloch havde tilladt mig selv at søge mig bøgerne ud på biblioteket. Hvor mangen formiddag vandrede jeg nu ikke en stemningsfuld gang op ad Rundetårns sneglesnoninger, hvor de mægtige runestene stod og ligesom vinkede ad mig, så ind i biblioteket, hen i krogen inderst til venstre, mig en usigeligt hyggelig krog. Der var i lange rækker fra loft til gulv nordisk-historiske skrifter opstillede, som skulde løse mig tusind gåder. Også rejsebeskrivelser greb jeg efter, dem havde jeg tidligt fået kærlighed til. Blot at stå der, var en nydelse, og af og til at blade i en bog.

Bag ved, i et eget værelse hang væggene fulde af lurer og våben, mens urner og ringe, i guld eller brongse, stod rundt i skabene. Det var Nyerups og Thomsens samlinger, vuggen for oldnordisk museum, endnu så ringe og upaagtede, men siden mønstret for oldsags-

museerne i hele Evropa. Thomsen, en ven af fader, modtog mig altid her inde med mere end sin almindelige artighed.

Det er ingen rar ting på én gang at blive hjemsøgt af forskellige ånder, selv om det er gode ånder. Jeg tørstede efter et almindeligt overblik over de spørgsmål, der stod for mig, efter et grundindtryk. Så ligger det i min natur endnu, når jeg finder mig over for et nyt æmne eller også nyt skrift; jeg kan formeligt lide af feber, inden jeg får det foreløbige indtryk og stemningen, der følger det. Først da kan jeg give mig af med enkelthederne, og de skyde lidt efter lidt fræm fra forskellige sider ligesom iskrystallerne, tit langsomt nok, mens jeg lever i æmnet og gennemlever det. Man vil altså forstå min tilstand, jeg tørstede og turde ikke drikke. Men jeg tog mig sammen en stund med magt: først eksamen fra hånden! Og jeg havde godt af den lille selvovervindelse.

Naturen var og er mig en uudtømmelig kilde til nydelser; blot en frodig vedbendranke og et stykke blå himmel er mig nok, og også storm og regn kan jeg bruge. Ingen smuk sommerdag gik derfor hen uden en udflugt, hvis jeg ellers kunde slå mig løs. Vi vandrede da ud til fods i Søndermarken, i egnen langs sundet: det nødvendige til et lille måltid førte vi med og en bog i lommen, gærne en af Walter Scotts romaner.

Snart var jeg sammen med kammerater, snart med min broder Martin, jomfru Prehn, der om sommeren gik med hamborgsk schäferhat, og etatsråd Thomsens døtre, „traverne“ kaldte Martin dem. Hun forelæste godt og viste sig i det hele ved sådanne lejligheder fra den elskværdigste side, når vi kun tog os i vare for at gøre løjer med hende. I længere tid havde hun styret

huset for en meget dannet familje i Hamborg, sét ikke så lidt og opfattet det med skarpt øje for næstens lyder; alt det kunde hun nu fortælle om med liv og lyst. Fortællingen formede sig ligesom til en række småноveller, og af og til skimtede en kærlighedshistorie igennem, som hun havde haft; det gjorde hende interessant.

Eller jeg gik ud alene med en bog, satte mig hen i det fri, tit på en af vore blomstrende markgrøfter, og læste dér. En St. Hans-dag var jeg således på Dyrehavsbakken med Oehlenschlägers St. Hans-aftenspil, mit yndlingsdigt; i disse omgivelser fik det dobbelt liv for mig.

Sommerferien 1828 og de nærmest følgende år tilbragte vi i Søllerød eller omegnen, jomfru Prehn også, men det skulde altid lade, som tog hun med bare for vor skyld: „for ellers sad jeg helst hjemme," sagde hun, „det stille husliv er nu min natur!" Her blev der sejlet rundt på søen, sejl fandtes rigtignok ikke, så hjalp vi os med udslåede regnskærme. Om aftenen fiskede vi efter aborrer og skaller, det gik lidt småt, og alligevel var det morsomt nok, en, som fiskede med, nuværende pastor v. Wylich, sørgede derfor. Man vil ikke let træffe en mand, så rig på indfald og anekdoter, det ene afløste det andet, så det kunde tit blive et hélt fyrværkeri af vittigheder eller brandere. En gang, da jeg ytrede, han vel måtte være på alder med en mand, vi talte om, udbrød han: „å, hvor vil De dog hen? Hvis jeg og han var katte, kunde han være min bædstefader." Den anden var 3 år ældre. Og dette naturlige vid var forbundet med lige så megen dyb alvor og en hjærtelighed, man kan lede længe efter. Vor eftermiddag brugtes gærne til fodture i selskab med dem, der bode i hus med os, skiftevis etatsrad Thomsens og konferensrad Bornemanns.

Vor værtinde, en stemplet lille madam, skaffede os unge mennesker megen morskab. Vi drillede hende ved

at gå i hendes stikkelsbær, straks var hun ude og passede på. En aften, husker jeg, havde nabokonenført sin mødding over på hendes grund; hvor hun blev rasende og fór hid og did! „Sådan svinesti, sådant et hovedvandsæg, lægge sit møg på mig! Hun er dog en uforskammet kvinde! Det er nu inte for det, men jeg kan ellers skaffe mænner, oldermanden og en anden mand, og landkort for hvad som der er min grund. Og så skal jeg sætte en skuffe med den likør for hendes salsdør. Forgi' folk på den fasong! Føj! Sikken rakkerkiste!“ Således blev hun ved i det uendelige. Vi tog madammens parti, men hele byens ungdom samlede sig og peb, og nær var det kommet til håndgribeligheder.

Mangen dugsval aften, når det dampede fra engene og malkepigerne syngende kom hjem fra marken, sad jeg på banken lige over for kirken og betragtede det vidunderlige spil af farver. Alt så stille, skyerne røde, de kunde rejse sig op i form af bjærge, stå fast og skarpt mod himlen næsten som snealpernes toppe i aftenglans; og under det glimrende røde fortonede luften sig med et yndigt, æblegrønt lys.

Det faldt mig da tit ind, hvad Zeuthen havde fortalt om de gamle italienske malere, der fra himlen og skyerne hentede så mangen malersk tanke; han viste blandt andet hen til Rafaels grønlige lufttoner. Og med det samme kunde med ét Italien stå for mig, mine længslers og drømmes land.

„Kennst du das Land, wo die Citronen blühn?“

Men en smuk aftenrøde har for mig endnu ikke tabt sit trylleri.

Ikke sjælden gik jeg ene ud med Steffens' „Indledning til Philosofiens Studium“ og strakte mig hen på et af de fløjlsbløde mostæpper i skoven. Hans løftende tanker fyldte min sjæl, og var jeg træt af læsning, hvilede jeg ud i naturen, så omkring mig og lyttede: fuglenes sagte kvidder, den rislende bæk, suset i træernes kroner,

skovduens kurren, vinden, der viftede i blomsterne, de glimrende sommerfugle, myggenes og andre insekters summen, der lød som en eneste lang, dirrende orgeltone, tuen med myrer i al deres travlhed, det grønlige halvlys og solglimtet inde mellem træerne, af og til en rovfugls skrig, rævens sagte fjed i løvet.

Jeg kunde også gå længer ind i skoven, hen til en af småsøerne. Dens strande rejste sig stejlt, klædte med birk og gran, og holdt vinden borte; kun nu og da hævede vandet sig som et bryst, der ånder. Vandspejlet var vidunderlig klart, søen dyb, og alligevel kunde man se igennem den, ned til bunden, hvor småfisk boltrede sig og „legede med sin finne“. Hvor var her ikke ensomt og drømmende stille! Den store Pan åbnede sine løndomme og hviskede til mig gennem naturens tusind sagte røster. Det rislede og hvislede og klingede som klang af klokker i det fjærne, jeg var nær ved at blive „elveskudt“.

Søllerød-egnen, den gang kun lidet dyrket, havde noget ved sig af et bjærgland, især hen ad Højbjærg og Sandbjærg til. Her er udstrakte barskove op og ned, og midt i dem de stille småsøer, somme steder et hélt broget tæppe af mos og bær, jordbær, tyttebær, blåbær, brombær, ligesom i den smålandske skov. Her er svære banker, birkelunde, dalstrøg, lyngmarker, fulde af snoge, kratgroet mose efter mose, den gang også sten ved sten. Det så ud som et stykke Urdanmark, endnu ikke røddet for ploven. I disse omgivelser, hvor kun den faste sten fattedes, kunde jeg blive greben af længsel efter en ægte bjærgegn i Norge eller Sverige, efter fjældet med lier og lurklang og fossedur og mangfoldig genlyd inde mellem bakkerne. Det var den vilde storhed, jeg søgte, mæt af alle de idylliske indtryk, Danmark er så rigt på. Som en formelig hunger efter den overfaldt længslen mig, og drømmen måtte bøde på, hvad virkeligheden ikke undte mig.

Min naturfølelse har mere end én gang i drømme flyttet mig hen til fjærne lande. Jeg har levet i Vestindien under den sydblå himmel, ved det dejligste hav, mellem sukkermarker og palmer og mægtige blomster; overalt fuldt af fugle, hvis fjedre havde en æventyrlig pragt. Men den mest levende drøm havde jeg den gang, og det om Norge, efter så mange år står den endnu lyslevende for mig.

Vi landsteg, drømte jeg, ved bryggen i Kristiania, hvor to høje forsvarsmure skød ud i bugten, den danske kyst lå kun i en mils afstand. „De mure er til værn mod vore fjender der ovre," sagde en norsk student; noget nedslået over en sådan hilsen svarede jeg: „men vi har dog aldrig kaldt Normænd for fjender." Livvagten trak op, smækre, høje folk, stadshauptmanden stod og drejede på sit mundskæg, stolt over at have rang med kaptajner i hæren; en lille, kæløjet sangerinde, frøken Ahrensdorf, vimsede om. Statsråd Treschows modtog os på bryggen med et kys, og min fader studsede, da han spurgte, hvorledes dr. Henderson, faders engelske ven, havde det.

Kristiania lå på en bakke, og i kort afstand rejste åsene sig. Straks skred min broder og jeg og den norske student til bjærgvandringen, men den blev os tung, mange steder måtte man klamre sig fast både med hænder og fødder. Først oppe, hvor der ingen skov grode og folk sad i græsset og spiste aftensmad, trådte stenmassen fræm i al mægtighed, med skarpe kanter; og herfra så man ud over endnu højere skovklædte fjældrygge. Jeg kom til at tænke på Sandbjærg ved Søllerød, som man også skimtede i det fjærne, kun var alt naturligvis langt højere, stejlere, vildere. „Se her," sagde jeg, „her kommer da stenen en gang til syne for alvor!" Min broder lo: „det er da ikke en sten, du primer nok, det er jo selve klippen!"

Jeg nedskrev straks denne drøm, den svarer just ikke til de virkelige forhold. men farver er der i den.

I Søllerød, første år vi lå der, lærte jeg at kænde landskabsmaler Karl Scheuermann, som havde et kammer i samme hus. Det var et højt, smukt menneske, adskillige år ældre end jeg, en elskelig, ren, trofast sjæl, som Laurent, der ofrede sig for andre; kun var hans sind tungere og tilbøjeligt til det sværmerske. Dette øje så som ud fra en anden verden. Allerede i sin tidlige ungdom blev han, under omgangen med en gammel, kristeligsindet major, greben af troen, uimodståeligt greben; moderen stod hårdt imod, men hvor eftergivende han end ellers var, her var han den faste og lod sig ikke rokke.

Skønt han var opdragen i selskabslivet og havde talenter, der kunde gøre sig gældende — han spillede på violin og havde en ikke ringe medfødt vittighed —. trak han sig dog hélt tilbage fra det. Var han nødt til at vise sig, så man ham gærne i et hjørne af stuen i ivrig samtale om den ting, der var ham den dyrebareste, livet i Gud. Han levede for sin kunst og omgangen med alvorlige Kristne. Gå omkring i husene, også hos folk af den lavere stand, vække og trøste og læge sjæle: det var hans lyst. Hans krav til livet var ikke store, en lille arv gjorde ham uafhængig, så kunde han følge sin indre trang.

Jeg traf ham første gang en aftenstund, og det varede ikke længe, inden vi var i ivrig samtale om stjærnehimlen og kundskabens træ i paradis. Jeg forstod ham ikke ret, det kristeligt dybe i hans tankegang var ikke altid parret med klarhed, men han talede med en ild og ånd, som gjorde sin virkning, og med en kundskab til bibelen og Luthers skrifter, som overraskede. Også han elskede Grundtvig, så blev vi let venner. Og han var mig gennem hele sit liv en trofast ven og broder, opofrende som kun få.

Som maler sluttede han sig til Eckersberg og den skole, der i vore dage har givet dansk kunst et eget præg og netop nu var i sin vorden. Kun naturen, den rene natur kændte han for sin lærerinde, og hvor idealsk hans sind end i grunden var, kunde han dog udtrykke sig, som var han en fjende af idealiteten. Vi stødte i førstningen sammen derom, siden lærte vi at forstå hinanden bædre. Med professor Müller ved akademiet, hans gamle lærer, havde han brudt og gik sin egen vej. Til noget større arbejde havde han næppe ævner, det vilde ikke ret samle sig for ham, men mesterlige studier og skitser har han malet, dermed hang hans stue fuld. Omgangen med ham vakte på ny min lyst til tegning, nu dog af landskaber og til begyndelse efter hans fortegninger.

Scheuermann kom også i København til os og bad os igen hjem til sin moder. Jeg holdt mig imidlertid tilbage, indtil jeg en gang havde lånt ham en bog; den havde han bedet mig afhente på moderens bopæl. En sommereftermiddag ringede jeg på i stuen i Kvæsthusgade i den zinnske gård. En ung, slankt bygget dame i lyseblå kjole lukkede op, en af hans søstre, frøken Julie. Det lyse hår hang ned i rige lokker, og smal var hun om midje, så man næsten kunde spænde om den; hendes væsen var usædvanlig tækkeligt og forekommende. Hun hentede bogen, det gjorde hende ondt, føjede hun undseligt til, hun ikke kunde byde mig ind, „men min moder er lige gået ud". Jeg bukkede og fjærnede mig, ingen af os anede, hvad dette møde skulde blive indledning til.

Senere fik min broder og jeg formelig indbydelse til en aften hos fru Scheuermann. Vi kom dér i huset nu og da, hele familjen var musikalsk, og det var en sand nydelse at sidde og høre på. Frøken Julie spillede udmærket, og talede hun, lagde hun sin sjæl i hvert ord; hun var den gang i den første vækkelses tid,

broderen, der elskede hende højt, havde draget hende med. Jeg var altid i glad stemning, når jeg vendte hjem fra en sådan aften.

I oktober 1828 blev min broder student og med ham de „4 store og 12 små profeter“. Den ene af de 4 store var H. C. Andersen, af hvem der allerede gik et vist ry. Nu udgav han sin „Fodrejse“, disse underlige fantastiske arabesker var noget nyt på dansk grund, trods alle mindelser om Hoffmann, og gjorde lykke. Også jeg syntes om dem, jeg var let modtagelig for enhver frisk retning, der trådte mig i møde; det er jeg endnu.

Andersen kom den gang meget ud i selskaber, og dér har jeg hørt ham forelæse med denne underlige blanding af barnlig troskyldighed og en endogså stærkt udpræget selvfølelse. En aftenstund senere hen overraskede han os hjemme, hélt uvæntet, arm i arm med student Voigt, hvis søster Riborg, hans første og eneste kærlighed, var vor veninde; han vidste det, og derfor kom han. Så vidt jeg husker, var det ham alt klart, at hun var tabt for ham og elskede en anden, og alligevel vilde han så gærne tale med dem, der havde stået hende nær. Det var som balsam for hans syge hjærte. Med smertens trofasthed har han altid gæmt hendes minde.

> Hvil sødt,
> som var du lagt i dødens skrin,
> du min erindrings rose, favr og fin!
> Du er ej verdens mer, du er kun min,
> for dig jeg synger, mine tårer trille. —
> Natten er smuk, natten er stille!
> Dødt — alt er dødt!

Således sang han mange år derefter.

Jeg syntes, som sagt, godt om Andersens fodrejse, men dens forbillede, Hoffmanns romantik, altid æventyrlig, fuld af vrængbilleder, gruopvækkende og tit

dæmonsk vild, havde taget mig hélt; „Meister Martin“, „Elixiere des Teufels“ havde jeg slugt. Ved denne tid var mæslinger en omgangssyge, min broder lå af dem, og også jeg måtte lægge mig. Sygdommen var ikke farlig, den tvang imidlertid til stilhed og sysselløshed. Så indfandt de fantastisk-digterske stemninger sig selvbudne, især når jeg egenlig skulde døse hen efter bordet på min seng i halvmørke, omskanset af skærmbrætter; halft lå jeg da i dvale og halft i vågne drømme.

Det var mest en efterklang efter Novalis og Hoffmann, hoffmannske skikkelser dæmrede fræm som i en tåge. „Ha, hvo der fløj afsted på vindens vinger,“ kunde det atter og atter synge inde i mig; jeg famlede efter ord til at fastholde denne stemning i et fantastisk digt, og fandt dem ikke. Også en sang af Göthe fulgte mig stadigt:

Dort oben auf jenem Berge
da steh' ich tausendmal,
an meinem Stabe gebogen,
und schau hinab in das Thal.

På et æventyr i samme fantastiske stil grundede jeg længe, det skulde hede „Æventyret på Kullen“. Jeg vilde heri skildre min indre tilstand, hvor jeg ikke kunde få fat på det rette midtpunkt, mit egenlige jeg, og derfor ravede som i en rus, snart hid og snart did. Teologien, hin tids teologi, som jeg måtte igennem, skulde fræmtræde under billeder hentede fra det døde stenrige med dets troldeverden, poesien under billeder fra det letbevægede, uendelige hav, havfruer, undiner. Lyst til det ene skulde i mig kæmpe med ulyst til det andet, men hvile kunde jeg ikke finde nogensteds og turde ikke hengive mig hélt til noget. Derfor stirrede jeg så tankeløst ud i luften og tabte mig i øjeblikkets nydelse. Alt dette skulde skildres.

Tilværelsens lønlige gru måtte gå igennem æventyret, hvori der var nok, mer end nok af allehånde sager: Alfer og dværge og store tusser og finske troldmænd, Kullemanden, Palnatoke, skiløberen på Kullen, vampyrer, ånder og stjærneskud, Jøder, graverkarle og kirkegårde og rotter, som gnavede de dødes ben etc. etc. Slutningen vilde blive en åbenbarelse af Alfhjem, det tabte paradis, i aftnens gyldne skyer, hvor de modsætninger, jeg levede i, så skulde udsones.

Man ser, det hele var gyselig vildt, hvad jeg drømte og digtede om som barn, gik igen i disse halft vågne feberdrømme, og kun i hovedtankegangen sporer man en smule den ældre alder. Men just dette giver et billede af min sygelige tilstand, derfor skal det få lov at stå her; for alvor tænkte jeg naturligvis ikke videre på noget af den art.

En dag, da jeg var lidt klarere i hovedet, kom Ley til mig. Han holdt meget af mig og har, efter at vi er blevne gamle og grå, fortalt mig, hvor han den gang kunde bede vor Herre, at vi måtte blive venner så længe vi levede. Han var også den eneste af min nærmeste omgangskreds, der gjorde alvor af dragelsen til det gamle Norden, så vi turde give os i kast selv med sproget og sagaerne. Der gærede ikke lidet i ham, men han styrede lige løs på sit mål, Grundtvig, og kunde gå yderligt i sine påstande. Gennemtænke noget fra grunden af og lægge det fræm, var ikke hans sag, han blev kort for hovedet, når man ikke straks forstod ham. På mig virkede en samtale med ham desuagtet altid vækkende; mens han, efter vane, vandrede op og ned og uklart, springende udtalte sig, var der noget i mig, som skød spirer. Således også nu, da han kom til mig. Vi talede om forholdet mellem olddansk og oldnorsk eller islandsk, og jeg tog dette spørgsmål en kort tid op på ny.

Ligeså det om hedenold. Ansgars liv havde jeg bragt mig historisk nær ved studier af kildeskrifterne i

scriptores rerum danicarum; nu formede det sig tillige til en række billeder, som jeg håbede med tiden at få brug for i et større digt. Martensen pegede engang i en af vore samtaler på kampen mellem kristendom og hedenskab, den var, mente han, en god opgave for en nutidens digter, og de ord var faldne ved mig.

Min hunger efter romantisk læsning søgte jeg føde for i lejebiblioteket, mens jeg kom mig, og læste løst og fast, til jeg var bleven mæt. Endog på universitetsbiblioteket, hvor jeg gik frit omkring og tog bøger selv, lånte jeg af det slags, og, jeg tilstår det, ikke altid mod at give bevis. Jeg vilde næmlig ikke lade andre mærke, hvad det var for sager, jeg læste i. Men alt dagen efter stod de atter gærne på sin plads. På den måde gik et par uger, til jeg genvandt min helbred. Så måtte jeg ind i teologien, hvor lidet tiltrækkende den end i sig selv tyktes mig, var en fast syssel mig dog ikke ukær oven på dette stemningsliv.

Min broder Martin trådte nu kækkere op, siden han var bleven student 1828; han var, som man véd, mere selskabsmand end jeg, talte bædre for sig, var fuld af livslyst og havde et elskværdigt væsen, der straks tiltrak andre. I vor fælles omgangskreds forekom det mig, jeg stod i skygge, og han samlede desuden en anden kreds om sig af yngre filologer. Zeuthen skaffede ham adgang til Sibberns hus. Dygtig latiner som han var — han stod Krarup langt nærmere end jeg — prøvede han til sidst sine kræfter på en filologisk prisopgave og vandt accessit.

Så godt jeg kan det, må jeg se at oprede de underlige sammenslyngninger i mit væsen. Jeg var pirrelig i alle måder og vranten, når et ønske ikke på stedet blev opfyldt, eller en stemning, som tit skete, på én

gang slog klik; alt det nye, der strømmede ind på mig, kunde jeg ikke magte. Med min sanddruhed var det ikke, som det burde være, jeg følte det dobbelt, fordi der lå en stærk drift til sandhed i min natur. Hangen til ensomhed bragte noget skjult med sig, som ikke var sundt, og som jeg des værre ikke har fået hélt bugt med. Dertil kom nu jævnlige hovedpiner, en arv efter moder. Stemningsmenneske er og bliver jeg, og de mørke stemninger var stærke, de kunde formeligt falde over mig som en åndemagt, jeg ikke kunde værge mig imod.

Med det selskabelige liv vilde det endnu ikke ret gå, der sad ligesom en skorpe uden om mig, og det skortede på lethed og frihed. Jeg kunde da i selskaber stille mig hen og se på billederne på væggen, samtaler vilde jeg helst undgå, fordi jeg let kom til kort i dem. „Hvor du dog er pjanket og flov; det kunde du dog have gjort meget bædre, se bare på din broder! Har du ikke andet at sige, kan du lige så godt holde mund! Hvad vil folk dog tro om dig?“ Sådanne røster lød i mig, især når jeg ikke fik sagt, hvad jeg vilde, fordi tanketråden brast midt over. Det kan hændes mig af og til.

Jeg gjorde mig selv de bitreste bebrejdelser, hver gang jeg tav, hvor jeg burde tale, det stod for mig som idel menneskefrygt. Tog jeg mig endelig sammen og hævdede det, der for mig var det rette, overvældedes jeg let af mit hastige sind, den indeklemte lidenskab brød løs. Det kaldte jeg mandighed og kælede for i modsætning til faders fredsommelige væsen, som jeg så dybt ned på; man vil ofte i slægtrækkerne træffe sådan modsætning mellem fader og søn. Hans broder Peder, fuldmægtig i rentekammeret, var en frisk, men brøsig natur; en aften blev han måske lidt nærgående mod mig, og jeg viste ham da døren i faders nærværelse.

Sagde en noget, jeg ikke syntes om, kunde jeg få lyst til at slå ham lige i synet; gik en mig for langsomt og jeg var bag ved, havde jeg lyst at træde ham i hælene. Denne arrigskab, denne hån mod andre havde sin lønlige grund i brændende, men utilfredsstillet higen efter at stå højt i deres øjne. Jeg angrede dog snart både dette og mit hastige sind og søgte at gøre alt godt igen; derved gav jeg den, jeg havde fornærmet, våben i hænder mod mig, og én i det mindste forstod godt at bruge dem: jomfru Prehn.

Ideligt fristedes jeg også af andre syndige tanker og stod ikke imod; den allestedsnærværende og hans guddommelige nemesis havde ikke det rette liv for mig, og hvor ondt havde jeg ikke ved at samle mig og søge op til ham! Der kom selv øjeblikke, da jeg skyede ham og i mit forvendte sind priste en hednings lykke, der fulgte sine lyster og ikke hindredes deri ved nogen kundskab om den sande Gud. Lokkende og dæmonsk stod de tanker dér. Så galt kunde det være med mig, spiren til alle synder ligger i os, det har jeg erfaret selv.

Med ét kunde da min syndsbevidsthed blusse stærkt op, så jeg forfærdedes, mens mindet om gamle, længe glæmte synder vågnede og anklagede mig. Vi har altid så svært ved at tilegne os det himmelsk dybe i syndsforladelsen. Men hvor længe varede vel disse åndens mindelser? De kom og gik, fordi der ikke var alvor nok til at holde dem fast under livets kampe. Når det randt mig i hu, kunde jeg med føje spørge, hvad gavn jeg da havde høstet af dem.

Én svaghed véd jeg, jeg stred hårdt imod. Når noget uventet kommer på mig, uventet skræk eller uventet glæde, strømmer blodet voldsomt fra hovedet og jeg bliver bleg. Det kaldte jeg for tegn på fejghed, mig selv for fejg, og man véd, hvor højt jeg satte manddommen. Så begyndte disse indøvelser i mod, jeg også senere har drevet side om side med hærdelsen af mit

legeme; blot et eksempel! I nærheden af Søllerød lå en granskov, hvor et menneske nylig var myrdet, derigennem lagde jeg vejen i mørke. Uglerne skreg, det bares mig fore, som lurede én inde mellem træerne, som sjokkede nogen bag mig, hver gang et vindpust raslede i løvet; men jeg gik langsomt, som jeg havde foresat mig, hen ad skovstien.

Lige så lidt som jeg vilde være fejg, vilde jeg være følevorn, det svarede ikke til den åndelige blufærdighed i min natur. Og jomfru Prehns skabagtighed, mit tidligere ingemannske sværmeri, også Schillers tyske, i mine øjne højttravende patos havde nu gjort mig fuldstændigt modbydelig derfor. Mødte jeg i livet træk af stille storhed, trofasthed, opofrelse, hjærtensgodhed, kunde det røre mig dybt, så jeg blev varm om hjærtet; men jeg tvang tåren, som vilde bryde fræm og slog det hele hen i en spøg. Heller måtte folk kalde mig for tør og kold, og det kunde selv mine venner gøre, end for en følsom nar.

Der var i det hele og er endnu ikke så lidt egent ved min natur. H o v m o d e t fristes hos mig af det åndrige og af det mandige, hvorimod jeg ikke kænder sønderligt mere til videns hovmod end til havesygen. Derfor fristedes jeg i grunden slet ikke af hin tids rationalisme. Jeg havde alligevel for stærkt syn for „hin enkelte“, samvittighedslivet og troen, så det ikke kunde komme til nogen strid i mig mellem den og viden, end ikke da videns hovmod med Hegel senere trådte mig i møde i sin åndrigeste skikkelse som læren om det alt-ene. Det er ikke min fortjæneste, det lå så i min natur. Men at samvittighedssiden ikke kom endnu stærkere fræm, det kunde jeg føle som min brøde, der nagede mig, skønt alt for sjælden. Mine sysler drog mig den gang andensteds hen i de forskelligste retninger, og sløvere var jeg bleven for den kirkelige kamp; det kunde af og til endog være, som min barndoms Gud

blev borte for mig. Tankerne om en selvopdragelse, som ikke var mig fremmede, gik gærne i en anden retning.

Mellem os to brødre og fader stod heller ikke alt just, som det burde. Han sad for det meste hjemme og var ikke medlem af nogen anden klub end skydeselskabet, om aftenen læste han i sin avis højt for jomfruen; til adspredelse tjænte hans aftenselskaber. Man fik et par retter, en god vin, men skål og skåltaler var endnu ikke i brug. Familjens ungdom klagede ellers over, at huset også i det ydre havde tabt ved moders død; dugen var ikke så pæn mere, og snapseglassene blevne så små. Ved disse selskaber tog han nu stadigt hensyn til hvad der kunde være os til gavn. Derfor indbød han åndrige mænd, som Thomsen ved museerne, billedhugger Freund; også gamle Hornsyld kom tit hos os, en ualmindeligt livfuld, meget talende jydsk præstemand, fyr og flamme. Første gang, jeg så ham, var i et selskab, hvor han trådte op og med bevæget stemme fræmsagde „morgenvandring“, et af Oehlenschlägers dejligste digte.

Han havde sine svagheder. „Har De så købt min nye bog?“ spurgte han en tid meget ivrigt, selv midt i samtalen om andre ting; bogen var „Opbyggelige Betragtninger over Biblen“. Piben måtte vi stoppe ham med vor tobak, inden han gik, og han tændte den og røgte ned ad trapperne, men når han stod i porten, gik den med ét ud; så puttedes det fyldte pibehoved i lommen. Onkel Boesen, hos hvem han ligeledes kom, kunde en gang imellem friste ham, idet han bød ham den ene pris oven på den anden, blot for at se, hvorledes den senest modtagne blev gæmt mellem fingrene og til sidst hemmeligt puttet ind i Hornsylds dåse. Hornsyld snakkede med sig selv og trode, ingen hørte det. En aften gik han ned ad trapperne hos Sibbern og var vred: „her kommer jeg s'gu ikke mere!“ mumlede han. Vi

morede os nu over disse småhistorier, men manden tabte alligevel intet i vore øjne; han talte, hvad han havde levet, det følte enhver.

Han kunde give en smuk skildring af kampen i Abrahams sjæl, da Isak skulde ofres, den er indlemmet i hans „Opbyggelige Betragtninger“. En gang talte han om forholdet mellem forældre og børn og ledsagede det med et vers:

det øje, som sin fader belér,
skal ravnene udhugge,
til galgen bli'r hans sidste færd,
og helvede hans vugge.

Det var ord, som kunde vække eftertanke. Meget fortalte han om prins Kristjan og prinsessen (den nuværende enkedronning), til hvem han ved en lejlighed havde sagt: „hun var ret det, bonden kaldte en farlig gemén (omgængelig) kvind.“ På historier fra sit eget liv var han især rig. Da han holdt sin sidste prædiken i Randers i „St. Mortens kirke“, havde han begyndt den med det vers fra „Peders bryllup“:

Jeg fremmed her til stedet kom,
var faderløs og uden frænder,
mit hjærte var min ejendom
og tvende arbejdsvante hænder:
da gamle „Morten“ fæsted mig,
og han har gjort mig lykkelig.

Kirkekampen, hvor han havde stillet sig på Grundtvigs side, blev ofte bragt på bane, og i den sag mødtes vi fuldstændigt. Derimod kunde jeg ikke billige hans udtalelser om Steffens, der var bleven mig så kær: „han fik ondt i hovedet,“ sagde han, „når han satte sig til at læse i Steffens' antropologi.“

Sådanne mænd var det nu, fader knyttede til vort hus, han tænkte, vi vilde have godt deraf, og hans

kærlighed til os havde i al sin umiddelbarhed grebet det rette. Når Thomsen med megen livlighed skildrede et af de nyeste oldsagsfund, så man ligesom så det for sine øjne, når Freund fortalte om sin kunst, livet i Rom, Thorvaldsen, da lyttede jeg til med glæde og blev til gengæld selv meget meddelsom. Fader var i det hele rundhåndet til alt, der efter hans mening kunde fræmme vor åndelige udvikling.

Men om hvad der fræmmede den, var han og vi vist nok såre uenige. I hans omtalte regler for vor opdragelse, hvis han skulde falde fra, heder det: „Lige som det er min faderlige vilje, at mine børn ej engagere sig i krigsstanden, således følger det af sig selv, at de ej falde på den urimelighed, at ville søge lykke som skuespillere, der vel kaldes kunstbrødre, men er det dårligste broderskab, jeg kænder.“ Det var ikke blot skuespillere, han havde så meget imod, al æstetik, kunsten i det hele var ham en fræmmed ting. Hans syn på livet var trangt, fra anno 1790, altid spurgtes om nytten: „hvad gavn gør nu kunsten med hensyn til det ene fornødne; kan nogen sige mig det, skal han have tak.“ Studeres skulde der for levebrødets skyld, noget højere timeligt mål kændte han ikke.

Tog vi til genmæle, satte han gærne det han kaldte et „syrligt ansigt“ op. Og vi talte ham tit imod, det gjorde vi ikke uret i. Men vi angreb ham desuden skarpt, ja hånende i andres nærværelse, spottede ad det „Kristjansfeltervæsen“, skønt jeg til sine tider kunde blive rød på hans vegne og helst vilde kaste slør over hans svagheder. Angrebene lod han sig roligt byde og fattede næppe brodden i dem, så hildet var han i sin mening, så lidet pirrelig, næsten for ydmyg af natur. Han blev ved sit: „ja, bare du nu ikke går hen og bliver mig en æstetiker og generaldagdriver! Sådan en Hans Wurst og nar, han fortjænte sandelig et godt klystér!“

„Hvad folk vilde sige“ var alt for ofte hans målestok for det rette, enhver „ultra“ var ham imod, altså kirkekampen med og Grundtvigs og Lindbergs stilling til den. Det gik især ud over mig: „det skal nu altid med dig være så hårdt og gennemsættende og nordisk á la Grundtvig!“ Så gjorde han lidt nar ad „broder Ley og broder Laurent“, „Ley han ser jo ud som en eddikebrygger!“ Min broder slap her lettere, han kom efterhånden i andre forhold og tabte en del af sin ungdommelige iver.

Men ham især gjaldt så igen formaningen til ikke „at være for frisk på det og prøve, hvor vidt man kan gå, til at være mådelig i nydelser,“ skønt hverken han eller jeg havde noget hang til at skeje ud. Fader kunde blot ikke glæmme den aften, han sad oppe efter ham, mens Martin gjorde en skovtur med sine kammerater, og hvor usædvanlig høfligt han så kom ind ad porten, uden hat på. De havde nemlig i mørke slået ham den af hovedet undervejs. Som sagt, det glæmte fader ikke og skrev et par, som han mente, satiriske vaudeviller om skoledrenge og studenter; det trode han, skulde hjælpe, og han læste dem med fornøjelse op for os, sang derved melodierne til. Vor spodske latter bed slet ikke på ham: „ja, I ler, men sandt er det ligefuldt! Efter én snes år lad os så tales sammen, så er I klogere og vil give mig ret i meget!“

Fader var altid bange for „store ord og fedt flæsk,“ talte derfor gærne smått om os, ja fræmdrog med flid vore mindre gode sider, og det i andres påhør. Det var lige det modsatte af hvad tante Boesen gjorde mod sine børn, naturligvis var vi just ikke glade herved, og det gav en spænding. Det hele var dog småting og gik aldrig til yderligheder, da en virkelig kærlighed bandt os sammen. Vi følte i bædre øjeblikke, hvad vi var ham skyldige, og han var i grunden glad ved os, oversa meget og overøste os med foræringer. „Ja,“ sagde han til en

eller anden ven, „folk synes nu godt om mine sønner, og jeg har såmænd heller ikke sparet på dem.“ Det var den højeste ros, han gav os. Men når alt kom til alt, var vi og han også fuldstændigt enige i ét: heller at holde af hverandre i det stille end tale for højt derom. Vi havde alle en vis blufærdighed, når det gjaldt om at blotte det dybere i os.

Den, der bragte alvorlig ufred i huset, var alene jomfru Prehn, i hende var der en fremmed ånd. Man måtte omgås hende som et rådent æg. Var vi ikke nok om hende, kunde hun sidde og græde, spurgte vi da om grunden hertil, hed det: „å, jeg tænker i min ensomhed på så meget, på menneskenes kulde. Dog mor jer kun, hvad bryder I jer om mig? I den sag er I jer (sic!) jo fuldstændigt enige!“ Og imens gik strikkepindene, som gjaldt det livet, og hun rokkede med hovedet. Spøg forstod hun nu slet ikke, og den er ungdommen gærne meget tilbøjelig til, fader var det også. Men blot en hentydning til, hvor gammel hun var, et indfald, som enhver anden vilde lét ad, bragte hende straks i harnisk.

Ellers kunde hun, som man véd, vende de gode sider ud og lige fræm se at vinde os, naturligvis på sin måde. „Min elskede ven,“ kunde hun da sige til mig, „du må tro, jeres ømme, kærlige plejemoder, som i så mange år har levet ene for jer, har lagt mærke til alt. Det er ikke undgået mig, hvor du stræber at aflægge dit gnavne væsen og urimelige hidsighed, og hvor smukt du arbejder på din karaktérs forædling. Folk klager vel over din liden følsomhed, men jeg véd det bædre, at dit hjærte er godt og ædelt og har følelse for alt skønt. O, hvor er jeg ikke opfyldt af glæde og håb om din fræmtids lykke!“ Ordene vilde ikke ret smage mig, meningen syntes jeg derimod var god.

Så bad hun mig læse fransk og engelsk med hende, og det gjorde jeg, i det hele tog hun på sin vís del med os i meget, og når vi var syge, plejede hun os med omhu.

Kun var hensynet til hende selv, til egen ære alle vegne det overvejende, og det indsvøbtes gærne i de rørende talemåder, som hun havde overflod af, fra Tiedges Urania, Schiller og andre tyske digtere. „Hvor man dog trænger til kærlighed i min isolerede stilling! Ak lad os bede til Gud, at vi og alle vore kære aldrig blive så ulykkelige, at vi nogen sinde skulde fortvivle på venskabs og kærligheds magt!“

Følsomheden forfulgte en overalt. Fik vi en foræring af hende, ledsagedes den af og til af et lille ord, et slags devise: „Ehret die Frauen, sie flechten und weben himlische Rosen in's irdische Leben;“ „det kvindelige køns virkekreds er skjult for verden, men ikke uvigtig;“ „wo Treue wohnt im Herzen, da ist Seelenfriede.“ En gang forærede hun mig et par småskåler af krystal og skrev dertil. „Måtte de være et billed på vort venskabs natur! De er klare uden plet og kan kun sønderbrydes ved meget hårde slag, men så blive de rigtig nok knuste for alle tider, som din moderlige venindes hjærte, når hun ved hårde stød tilbagestødes, er knust for denne verden!“ Og med alt det var hun dog aldrig gladere, end når hun kunde slå sig til ridder på nogen.

Det fik nu være hvad det var og morede os. Hvor har vi ikke haft vore levende løjer, når vi en gang imellem fik fat i hendes „Blumenleese“, en mærkværdig samling, hun havde gjort, af de mest glimrende tyske floskler! Og i samme stil var hendes stambog. Men den vamle følsomhed havde galde på bunden, og dertil kom nu lyst til rænker, et herskesygt væsen: det var det værste.

Så den medfødte karrighed! Hun var meget langt fra at ville gøre sig nogen utilladelig fordel ved husholdningen, men spares skulde der på alle ender og kanter. Suppen var tit tynd, kødet darligt; fader holdt af en ret god mad og krævede den, vi andre ligeså, og

penge fik hun tilstrækkeligt. Det hjalp alligevel ikke alt sammen. Fader brugte om aftenen to lys, men gik han bort, straks blev lysene slukkede, og hun sad og strikkede eller lappede i halvmørke med pråsen for sig og var ret i sit æs.

Vi har levet mangen bitter stund med hende. Fader burde have skilt sig ved hende, og kun af vane, af svaghed og ulyst til noget nyt, gjorde han det ikke. Vi unge var vel og på en måde vante til hendes væsen, dog vi voksede nu til, så det ikke længer gik så glat med os. Jo mere hun vilde kue os, des stærkere trådte vi op. Striden begyndte gærne over en ubetydelighed, men det ene ord tog det andet, til hun rystede og blev højrød i ansigtet, det var, som skulde hun dåne. „Ak hvilken knusende kulde mod mig forladte, hvilke lidelser for hjærtet! Selv ikke dyden kan gøre lykkelig!“ En dag satte jeg hende ved en sådan lejlighed ud af døren, det havde hun fuldt fortjænt. En aften sildig greb min broder, efter et hæftigt optrin, sin hat og blev flere timer borte til stor ængstelse for fader; Martin tog den gang stærkest fat på hende.

Fader blev ulykkelig over disse langt fra ikke sjældne historier og var alt for tilbøjelig til at undskylde hende. Hun viste sig nemlig for øjeblikket en del omgængeligere mod ham end tidligere, fordi hun trængte til en støtte; på én gang kunde hun dog ikke gøre front mod os alle tre. Og det hjalp, de ældre er jo desuden naturligt forbundne mod de unge; fader stillede sig altså halvvejs på hendes side. „I går også alt for vidt,“ sagde han blandt andet. „Men der er ingen religion i vort hus, deraf kommer alle de spektakler.“ „Nej, fader,“ sagde min broder, „vi går ikke for vidt! Vil man blot agte os og sætte os på den rette plads, så kræver vi ikke mere, og alt er i orden.“ „Og det er det,“ føjede jeg til, „jomfruen aldrig vil.“

Et andet forhold plagede fader ligeledes mer end det burde: dagligt overhæng af nødlidende, både værdige og uværdige, og blandt andre flere af hans søskende. Godgørende var han efter en stor målestok, des oftere tyede man naturligvis til ham. Jeg har gæmt enkelte af de mærkeligste breve, han fik, og skal meddele et af dem. En ham hélt ubekændt underordnet æmbedsmand havde hørt om min broder, der en dag, såret ved eksersitsen, måtte bringes ud på hospitalet; her var et øjeblik, tænkte manden, man ikke burde lade gå unyttet hen, og sendte da fader følgende skrivels:

„Velbyrdige herr agent,
agtværdige borger,
menneskekærlige mand!

Undertegnede, kærlig fader for en talrig, højst ulykkelig familje, er i den yderste nød; jeg trænger til 800 Rdlr. i morgen, eller, eller, eller . . . . Vil nu den menneskekærlige herr agent, som har aftørret så manges tårer, også her komme en ulykkelig til hjælp, tager jeg mig den frihed at foreslå dette sket ved udstedelse af en vekselobligation lydende på ovenstående summa.

Deres brave søns uheld på fælleden har kostet mig mange tårer, hvilket mit forhold som 9 børns kærlige fader billiger. Måtte dog rygtet, som snart lader ham helbredes, være sandt!

Ærbødigst
forhåbenst,
betrængtest
N. N.“

Efter faders død fandt vi en stor bunke sådanne breve, sammenbundne med den udskrift: „heraf kan mine sønner se, hvad et familjebombardement vil sige.“ Ikke sjælden sagde han: „jeg kommer vel til sidst til at pakke sammen og pikke af sted, hvis jeg vil have fred!“

I øvrigt førte han et stille, i andre henseender lykkeligt liv, hædret af sine medborgere. Fra 1824 til 1840 var han formand for stadens deputerede borgere, eller, som minister Stemann for spøg kaldte dem, „uregerlige borgere“; og kongen udnævnte ham til agent og ridder. De små adspredelser, han trængte til, fandt han i sine hunde, sine høns, som han selv fodrede, et møntskab og undertiden lotterispil, et parti whist. Ved spillet havde vi gærne vor morskab af at få ham ængstelig og talte derfor om, at man burde spille højere, man burde prøve lykken. Sin bædste trøst havde han i klaveret. Snart var det en verdslig sang, han spillede med lidt kroseduller, af og til en selvlavet, og snart var det en koral. Ofte spillede og sang han en latinsk salme:

Fac, ut possim demonstrare,
quam sit dulce, te amare,
tecum pati, tecum flere,
tecum semper congaudere!

Eller en zinzendorfsk salme:

Kristi blod og retfærdighed,
ej bædre højtidsdragt jeg véd,
med den vil jeg for Gud bestå,
når ind i himlen jeg skal gå!

Året sluttede altid med salmen: „nu takker alle Gud“. Vi mærkede ligesom en efterklang af de stemninger, der greb os som børn, når moder om aftenen satte sig til klaveret.

Midt under al teologisk travlhed hjemme og på latinske skrive- og disputérøvelser, stjal jeg mig alligevel ikke få timer til hvad der skulde løse mine livsspørgsmål, de historiske og digterske studier. Jeg fortsatte samlingerne til Ansgars liv, udkastede planer til større digte, gjorde studier af menneskelige tilstande og karakterer. En tid sad jeg fordybet i Werlauffs skrift

om dansken i Slesvig, N. M. Petersens nordiske sproghistorie, de gamle love, Henrik Harpestreng, rimkrøniken, Rasks islandske og Grimms tyske grammatik. Min ellers endnu alt for fantastiske natur fandt tilfredsstillelse selv i det tørreste sprogstudium. Jeg måtte skaffe mig et slags forestilling om, hvorledes vort sprog havde ændret sig i tidernes løb, når hovedordets bestemte artikel, gærningsordets lideform, forstavelsen „be“ o. s. v. var komne ind i det; grublerier her over holdt mig mangen nat vågen. Og jeg kændte dog ikke en gang ordenligt til begyndelsesgrundene i nordisk sproglære, drev også det hele lidt hemmelighedsfuldt.

Professor Rask var vendt hjem fra Indien, til den udmærkede mand vovede jeg mig imidlertid ikke for nogen pris. Man véd, han bragte en sygdom med fra rejsen, der alt for tidligt endte hans dage, den ytrede sig nu også i en stor mistænksomhed, og blandt andre blev jeg genstand for denne. Når jeg, som jeg havde lov til, færdedes inde i universitetsbiblioteket, så jeg ham dukke fræm bag en reol, nu hist, nu her, og spejde efter hvad jeg gjorde; han kunde formeligt stille sig på lur.

Det blev derfor en anden sprogkyndig, jeg tyede til, kandidat L. Müller, den så kaldte ebræiske Müller: atter et af disse elskelige, oprindelige mennesker som Laurent, kun virkelig lærd tillige og med store ævner til folkelig fræmstilling af historien. Kristendommen og fædrenelandet med dets sagn og minder, oldnordisk og oldengelsk var det, han levede for. Han kaldtes bort i sin kraftigste manddom. Oppe gik han længe og lod til at være munter, kom med disse morsomme citater fra Holberg, som han halvvejs kunde uden ad, ja så endog blomstrende ud; men han bar på døden. En uges tid inden han døde, nu for tyve år siden, sad han i min stue, tilsyneladende frisk. Vi talte om Rusland og de politiske forhold: „ja den bitte Nils Povlsen,“ sagde han

på sin skæmtende vís, „det er da ham, der holder orden i Evropa“; „Nils Povlsen“, således oversatte han kejser Nikolaj Pavlovicz’ navn.

Som sprogkyndig kunde Müller nu give mig mangen oplysning, „i øvrigt,“ sagde han, „må De helst lægge sådanne sager til side, til De har lært ordenlig både islandsk og angelsaksisk.“ Han havde ret, og alligevel slap jeg ikke de utidige grublerier.

Lige så meget tiltrak læsningen mig af Pontoppidans danske atlas, Junge om den sællandske landalmue, topografier over amterne; spørgsmål om vort folks væsen og levemåde, søfarten, fiskerierne blev brændende. Og nu endelig Thieles og Grimms folkesagn, Müllers sagabibliotek, Eddaerne, vore kæmpeviser, Niebelungen Lied, „Des Knaben Wunderhorn“! Jeg var til mode i denne midalderlige verden som den, der vandrer i en dejlig natur, solen synker, og fra det fjærne høres skovhornets bløde toner. Hvor de lokkede og tryllede! Så kom Hoffmann til, og trylleriet var fuldendt.

Jeg overvældedes som af noget uundgåeligt, kunde ikke andet end give efter for stemningen. „Du har jo tiden for dig,“ sagde jeg til mig selv, „opsæt blot eksamen et halft år, så går det!“ Det gik også, jeg opsatte virkeligt min eksamen og holdt heller ikke længer mit løfte om intet at skrive. Jeg skrev da en lille, aldrig trykt fortælling i sagastil, „det oldenborgske horn“; den sprudlede så at sige fræm af sig selv.

Idet mit øje åbnedes for det ejendommelige ved mennesker, tider, lande, egne, fræmfor alt i Norden, oversä jeg ikke heller min kære fødestad: det skønne ved voldlandskaberne, ved tømmerpladsen, Rundetårn med den pragtfulde udsigt oppe, ved Rosenborg, børsen, Marmorkirken, der, når man blot kunde glæmme dens historie og se på de græsgroete ruiner og haverne, vækker minder om Rom. Jeg stod af og til meget tidligt op og gik gennem gaderne, hvor alt var stille og

natten kæmpede med morgenrøden; i dette lys lignede København ikke sig selv, det var, som gjorde jeg en rejse og var kommen til en vildfremmed stad. Også senere har jeg skaffet mig den nydelse.

En yndlingsplet blev kirsebærgangen mig hen ad Langebro til, med fræmspringende pynter og prægtige træer, der dyppe sig i vandet. Her var ensomhed og ro, de små rørsangere kvidrede, fiskene hoppede op i vandet, og mangen eftermiddag vandrede jeg derhen, tog plads i græsset, nede ved stadsgraven, studerede min dogmatik eller moral, og blev siddende til sol gik ned. Nu og da gjorde tanken dog en lille udflugt fra bogen til det smukke landskab og fræmtidsplanerne. Det svævede for mig, at jeg måtte og skulde blive dansk skribent; om ikke for andet, så fordi jeg, bædre end de fleste, vidste, hvad der var oprindeligt og ægte i vort modersmål. Men den frejdige stemning kunde hastigt afløses af tvivl på mig selv, så hele mit liv forekom mig som en stor fejltagelse. Når jeg da stod ved stranden, hvor høstens storme ruskede i træerne og måger og ravne flokkedes, stod jeg, hvor jeg hørte mere hjemme.

Jeg havde taget mig et slags ferie i et halft år, des ivrigere greb jeg fat om vinteren 1829—30. Langt ud på natten hang jeg over bogen og var med det samme sygevogter for vor lille „Pasop", der havde brækket benet. Jomfru Prehns sorg over den rørte mig, den var virkelig følt, skønt som altid tillige overspændt og selvgod først og sidst. Hun satte sig hvert øjeblik om dagen hen til den. „Hvor du var venlig imod mig, hver gang jeg kom ind, logrede du og slikkede mig! Jeg skal også miste alt, jeg har kært, verden er mig som en stor grav! Og det kom sådan med ét slag! Stakkels, stakkels lille Pasop! Jeg trænger til kærlighed, meget, å så meget; og nu er jeg hélt forladt!" Hun kyssede og klappede den. „Jeg skal aldrig glæmme dig, og skal sætte mig herover om formiddagen og græde! En sød, lille dreng,

min lyst og glæde, min Pasop! Ak Gud, jeg ser ham vist aldrig mere!“

I mit 21de år, om foråret 1830 gik jeg op til teologisk eksamen. Det strenge studium, den krævede, havde været mig til gavn, mine kundskaber var upåklagelige, og latin talede jeg vist nok ikke godt, men flydende. Alt traf ind efter ønske, og det laud, jeg læste til, fik jeg. Hvo var nu gladere end jeg? I dette øjeblik takkede jeg fader for hvad jeg ellers tit havde dadlet ham for, at jeg næmlig kom for tidligt til alt. Og grund havde jeg dertil, ti nu først kunde jeg studere ret for alvor og tage fat på min livsopgave.

De første kandidatår, forlovelse.

(1830—1834.)

I april måned 1830 jublede jeg over min frihed; i juli samme år kæmpede de for friheden i Paris, og Evropa blev rystet op af sin dumpe rolighed. Jeg mindes godt, hvorledes den politiske frihedstanke først dukkede fræm for mig.

Naturligvis var jeg opfødt i de gængse forestillinger om enevældens herlighed, skønt tvivl på den af og til kunde indfinde sig. Fra vore vinduer så jeg Frederik den sjætte med kronprinsessen under armen jævnligt spasere over slotspladsen, han med sin gamle kasket og gamle frakke på. Til mine barndomsminder hørte kongens fødselsdag med springende guldæbler på Gammeltorv og soldater i hvide bukser; „herskabernes“ komediekørsel med løbere, hvis hat var en hel urtepotte, og med fakler gennem de illuminerede gader; tappenstregen klokken ni, politibetjænte med stokke, voldskytten, hunderakkeren, vægtere med uniform, kabuds, morgenstjærner og piber, der på stigen slæbte en fuld kærling til „kammeret“: og så alt det øvrige fra den gammeldags verden.

Hengivenheden mod kongehuset var endnu usvækket, det viste sig, da kongens døtre blev giftede bort til to danske prinser. København svømmede i lys og glimrede af transparenter, store og små, lige til det bekændte i

et vindue i Nyboder, med træet og de vrimlende oldenborrer. Og jeg var med og sang første bas ved studenternes fakkeltog, mens fader som formand for de 32 ved samme lejlighed mødte ved hove og holdt taler i fuld stads, med chapeaubas, knæbukser, sorte silkestrømper og sko med store spænder.

Ud på høsten 1830 var der selskab en søndag aften hos fader, hvor blandt andre Lorens Kilde var indbudt; han kom lige fra Belgien med friske rejseindtryk og fortalte om frihedsrørelserne og det konstitutionelle liv dér. „Det vil gå Evropa rundt“, sagde han, „pas kun på; også vi kan vænte det med det første!“ Flere rystede på hovedet, „ja,“ vedblev han, „jeg tør da måské være sikker på en plads i Deres venlige hukommelse, når det mælder sig!“ Jeg lyttede til, ikke uberedt; den følelse for manddom og folkeære, der så at sige var mig medfødt, var min beredelse.

Fra det øjeblik blev jeg frihedsmand med liv og sjæl. Friheden alene, tænkte jeg, kan løfte en folkeånd til dåd, og i den dagbog, jeg holdt, fik nu også politiken sin plads. Den gang og endnu længe efter stod Grundtvig på et hélt andet stade, han vilde frihed, men enevælden ved siden deraf; det var unaturligt for en ånd som hans og blev også forladt 1848. I et eget lille skrift 1831 kaldte han julirevolutionen for „de parisiske gadedrenges optøjer i hundedagene“, og alle hans venner fulgte ham, kun ikke jeg, i så fald måtte jeg have opgivet mig selv.

Den første tid efter min eksamen søgte jeg i lejebiblioteker og romaner oprejsning efter den lange faste. Jeg mældte mig ind i studenterforeningen, hvor ellers ingen af min nærmere omgangskreds søgte hen undtagen Zeuthen. Lørdagaften ved glassenes klang vilde dog ikke ret smage mig, skønt der også holdtes foredrag og jeg kunde træffe en eller anden, det nok var værdt at underholde sig med. For mig var og blev det et slags

æstetiserende driveri, og efter et års tid mældte jeg mig ud igen. På offenlige steder, hos konditore, på billardhuse, faldt det hverken mig eller min broder nogen sinde ind at vise os.

Mine kundskaber vilde jeg gærne holde gående. jeg vidste, hvad de var værd. En del kandidater, deriblandt Zeuthen og Laub, enedes om at studere de græske fædre; længer end gennem Justins apologier nåede vi imidlertid ikke. Men i Homér læste jeg en del, og Herodot gennemgik jeg på græsk med min broder og fætter Emil Boesen. Havde jeg i skolen holdt af den gamle sagamand, vandt jeg ham her endnu langt kærere og skaffede mig desuden gode kundskaber til et vigtigt stykke af historien; vi søgte oplysninger overalt, hvor vi kunde finde dem. Færdigheden i at tale latin vedligeholdtes, idet jeg, min broder, Martensen og Bornemann trådte ind i Madvigs disputérselskab; til Lyceum har jeg derimod ikke søgt adgang.

Det første og sidste blev mig løsningen af den livsopgave, der ideligt havde pint mig, nu kunde jeg endelig hélt hengive mig. „Vor livsopgave,“ skrev jeg i dagbogen, „svæver for os som en elsket brud, hun vinker og kalder og hører ikke op dermed, før vi synke hen i hendes søde favntag.“ Teologien blev skudt til side, det var forholdene ved universitetet skyld i, som jeg har skildret dem. Alt gjaldt udviklingen af mine grunddrifter til digtekunst og historie, og i så henseende tiltrode jeg mig selv ikke lidet.

Studieplanen udkastede jeg alene og rådførte mig kun i enkeltheder med en og anden. Fader lod mig i førstningen gå min gang, siden blev han noget ængstelig over, hvad dette maské kunde lede til, og holdt så jævnligt småtaler om gavnligheden i en fast livsstilling. Dem ænsede jeg dog kun lidet og afviste ham kort, jeg vidste, han forstod sig ikke på en oprindelig naturs krav; nej, havde moder levet, vilde det været en anden

ting. „Det er rigtig nok også et sælsomt træf, at min fader skal have en sådan søn“: disse ord nedskrev jeg i min dagbog; des værre blev jeg kun alt for tit endog hård og bidende. Og han var en føjelig mand, han så, at jeg kun plejede omgang med de dygtigste studerende, aldrig gik og drev. Også at jeg uden betaling underviste nu den ene, nu den anden, børn eller voksne, syntes han meget godt om. Derfor tav han vel ikke stille, men fik dog en anelse om noget, han ikke kunde råde med; stærkt trængte han ikke på.

Tilsyneladende var jeg meget heldigt stillet, uafhængig, fri for al tyngende gærning, moden nok til at prøve mig på livsspørgsmålene; og en stor udenlandsrejse stod i baggrunden og lokkede. Man véd, at et menneske vokser også mens han sover, og der var vokset ikke lidet i mig, uden at jeg vidste det. Men er en afgjort grunddrift en lykke, var min lykke kun halv: jeg havde to, tre grunddrifter, til historie, digtekunst, teologi. De to af disse drifter kæmpede nu inde i mig. jeg vilde blive til noget i verden og vidste ikke hvad; kampen blev hæftig, og det blev en storm- og trængselstid. Tit kunde jeg føle min fuldstændige afmagt, så det var, som havde jeg forløftet mig på opgaven og måtte segne under den; min stolthed bar selv sin straf i sig og blev bøjet. At mine venner, med undtagelse af Zeuthen og min broder, ikke syntes at kænde en sådan kamp, undrede mig. De plejede ellers ikke at gå så stille med det, der rørte sig i dem, som jeg.

Jeg tog nu fat på studiet og hørte en mængde forelæsninger med en alvor, som aldrig før, de skulde jo løse mit livs gader; når jeg kom hjem, nedskrev jeg det hørte. En tid tænkte jeg på at leve ensomt på landet som huslærer, i så fald måtte jeg imidlertid undvære universitetet, og hvor kunde jeg det?

Fædrenelandskærligheden, stærk i mig fra barns ben af, havde for længe siden udviklet sig fra naturdrift til

sædelig vilje og omfattede det hele Norden. I den henseende hørte jeg til „de første svaler", jeg glæmte aldrig de svenske viser, min barnepige sang. Med kærlighed til Norden forenede stoltheden sig, jeg var stolt, fordi jeg var et Nordens barn, gren på en dådrig stamme. Jeg kan ikke gøre mig selv ret rede for de ydre tilskyndelser, der virkede med, vist nok Grundtvigs, Oehlenschlägers og fræm for alt Eddaernes; men de mødtes med noget oprindeligt i mig og smeltede sammen med det, hvorfor jeg slet ikke følte dem som udenfra kommende. Fra studenterverdenen kom de i alt fald ikke, jeg kændte og følte for Nordens enhed længe inden den satte sig i røre. Tilbagetrukkent som jeg levede, iagttog jeg dette røre kun i frastand og var ikke med ved studentermøderne.

Tegnér skattede jeg, skønt han var mig vel meget taler, vel blomstrende og ikke nordisk nok; Helge stod i mine øjne langt højere end Fritjof. Den mandige Geijer derimod og Bellmann tog mig med storm, og jeg var sikkert blandt de første i København, der købte og spillede bellmannske viser. Også Stagnell, mystikeren, kændte jeg en smule til. Dansk og svensk var mig ét og det samme og begge lige kære, Gustav Adolf og Karl den tolfte regnede jeg for mine landsmænd som Kristjan den fjærde, Tordenskjold.

Og nu oldnordisk, den gamle „danske tunge", vort modersmåls moder! Jeg tog undervisning i det af de dygtigste Islændere, Sivertsen, en svirebroder, men ypperlig lærer, og den nuværende professor Gislason; jeg lærte Rasks grammatik, skrev islandsk stil, begyndte endog på at tale islandsk. Snart kunde jeg taleligt læse min saga, skjaldesproget tiltrak mig ikke, og på det spildte jeg derfor ingen tid. Med studiet af oldnordisk hang studiet sammen af de nyere nordiske målfører; alt fader havde en vis kærlighed til „dialekterne", men han så dem udelukkende fra den morsomme side. Jeg ud-

arbejdede nu til eget brug en lille ordbog over gamle ord og talemåder, der burde genoptages, den har jeg haft god nytte af.

Under sådanne sysler gik tanken op for mig om alle den gotiske stammes tungemål som en oprindelig enhed. „Den ebræiske Müller“ førte mig lidt ind i det angelsaksiske, og på egen hånd kastede jeg mig over gammeltysk, Niebelungenlied. En hel ny verden åbnede sig, og det var ligesom sprogenes ånder skænkede mig et hemmeligt stævnemøde. Jeg anede den betydning, disse ordrødder, ordformer måtte have, grundede over dem og bragtes herved nær hen til det sproghistoriske studium, der lige var i vordende. Alt i min skoletid havde Flemmer peget i den retning. En tid havde jeg lyst til at høre Madvigs forelæsninger om sådanne æmner; for mange ting gærede imidlertid i mig på andre hold, så det her blev ved anelsen. I ethvert menneskeliv her nede må mangfoldige spirer slumre og kan ikke komme videre; ligger der ikke i os alle, selv i den enfoldigste sjæl, en genius i svøb, som først fuldt kan udfolde sig i evigheden?

Engelsk lærte jeg på Maribos og N. T. Bruuns forelæsninger, alene fra historiens side var adgangen til den literatur mig en nødvendighed. Nu kunde jeg læse Byron, Shakespeare på grundsproget, adskillige af den sidst nævnte digters dramaer læste Laub og jeg sammen; jeg havde en vis takt til at slippe gennem vanskelighederne og gjorde mig til deraf. Således blev jeg hjemme i disse storslåede værker. I fransk, hvis literatur den gang kun tiltrak mig lidet, hjalp jeg mig ret godt igennem med mine skolekundskaber; blandt andet læste jeg stykker af Moliére og Merimées fortællinger. Først i mine ældre dage blev jeg nøjere kændt med de franske historikere.

Lige over for min følelse for naturen stod en brist på så godt som al kundskab til den. Her lå åbenbart

atter en spire i min sjæl, kun sygnede den hen, fordi den ikke fik sin pleje. Hvor jeg misundte dem, der med botanisérkassen sprang omkring ude i Ordrups mose fra tue til tue og ret svælgede i den yppige planteverden dér! Jeg gjorde imidlertid, hvad jeg kunde, hørte en række naturvidenskabelige forelæsninger i de forskellige fag hos Ørsted, Forchhammer, Zeise, Eschricht, Reinhardt, Schouw, så mig om i de naturhistoriske museer og kemiske laboratorier og studerede Schuberts naturhistorie, Ritters fysiske geografi og enkelte af Humboldts skrifter. Alligevel høstede jeg ikke den gavn heraf, som jeg gærne vilde, fordi grundvolden fattedes; hvert øjeblik kom det, jeg slet ikke forstod, eller bare halvvejs forstod.

Ikke stort anderledes havde jeg det med Schellings navnkundige skrift „die Weltseele" og partier af Steffens' antropologi; dem studerede jeg ivrigt i, også nu og da i andre af Schellings skrifter og Jakob Bøhmes Aurora. Ét fattede jeg dog, det store syn på naturen som en organisme, hvor kræfterne røre sig og kredse efter givne love. Når jeg holdt enhver tanke om en „vordende Gud" og det „alt-ene" (panteisme) borte herfra, blev det også for mig et af de syner, som kan løfte sjælen. Naturen, selv den livløse, var mig som en moder, der levede og åbnede det dybe øje, og jeg læste hende ind i sjælen, hørte verdenshjærtet slå. Den stemning ligger til grund for mine naturfilosofiske digte fra hin tid, hvoraf jeg skrev adskillige; jeg meddeler et til prøve:

Mammuten.
(Funden i Siberien 1807 af en naturkyndig.)

(Naturgranskeren taler.)

Hellige natur,
så åbner du én gang
sløret, der dækked
din dunkle urtids minder!

I den livsfattige verden,
under polens solkugle,
åbner du det for mig,
din ringeste fostersøn! —
Dér hviler den på ismarken,
din ungdoms førstefødte,
kæmpestor!
Ha, da den tumled sig
mellem tusind brødre,
i palmelunde,
på badepladsen,
ved Sibirs floder!
I din elskovshede ungdom,
da en glødende himmel
favned jorden,
og hun udånded sin kærlighed
i en plantefylde,
som blussed og blomstred
og svangred luften
ved polhavets bredder;
mens markens dyr
i kæmpestorhed
trængte sig igennem
de duftrige, dæmrende Nordens skove! —
Den tid er omme
og din livsavlende fyrighed med den;
du bortsukked den i en tårestrøm,
da syndflodsvandene bruste,
og kulden kvæler nu her
din blomsterfylde. —
Men et minde du gæmte
om din ungdoms elskov.
I nordpolens isfjæld,
hvor hvalrosser slæbte sig
døsigt hen over
den urgamle broder

og parred sig vrinskende
på hans isgrav,
gæmte du det årtusinder.
Da længtes du at skue det:
end én gang du kaldte
de oplivende, hellige
stråler hid
under nordpolshimlen.
Isgraven smelted
i vellysttårer,
og undrende skued
almoderen jorden
det fjældstore lig. —
Men bjørne brummed,
fræmad styrtende
vejred de ligets
tusindårige,
friske kødduft,
søndergnaved dets knokler.
Og den enligt flakkende
nordpolens jæger,
den vilde Tunguser,
kæmped med bjørnen
om det lækre bytte. —
Da ynkedes du
og vinked din søn
fra det fjærne Vest,
viste ham benraden,
mankelokkernes
rødlige duske,
ærværdige lævninger. —
Hellige natur,
mig du vinked,
viste mig glimtet
af din urtid!
Lad den gennemgløde mig,

vække mig til syner
om din herlighed!

Sibbern blev mig nu, som jeg alt har omtalt det, en vigtig mand. Disse friske, tankedybe forelæsninger over metafysik, æstetik, patologi, kristelig filosofi kunde jeg fuldt følge med, skønt mine ævner ikke lå for spekulationen; også Zeuthen, Laub, Bornemann, Birkedal, Martensen, min broder var blandt tilhørerne. Tit bares det mig fore, som tankerne fødtes i ham på stedet, mens han dér stod for os og drejede på en lille lap papir, fordybet i sin indre verden. Han talte med os ligesom i al åndelig fortrolighed. Navnligt glædede hans patologi mig — jeg tror, den tog to halvår —; hvor mangt lys kastede han ikke ind i sjæledybet over det, der rørte sig inde! Ikke sjælden blev det en skildring af hvad jeg selv havde oplevet, og et drag til Kristus gik gennem det hele. Povl Møllers forelæsninger over den nyere filosofis historie hørte jeg også.

Mine digterske arbejder gæmte jeg længe for andre som min hemmelighed; det måtte først stå mig klart, om der lå nogen virkelig ævne bag disse, tit så vilde ungdomsdrømmerier, jeg har fortalt om. Den skare poeter, hin literære tid fræmbragte, bar jeg ingen agtelse for, en sådan vilde jeg med min æresyge nødig være. Ja, jeg tilstår det, jeg følte formeligt et slags tilfredsstillelse, når en digter blev hårdt medtagen af kritiken; kunde jeg ikke blive Aleksander, vilde jeg være Diogenes. Hvor meget jeg end kæmpede mod faders betragtning af digtekunsten, har den alligevel måské dog smittet af på mig: i alt fald havde en tid, der gik op i æstetik, ikke for mig nok af sædelig alvor, og jeg følte, min springske indbildningskraft måtte tøjles.

Idelig og idelig — det ser jeg af min dagbog — kræver jeg alvorligt studium af æstetik, poetik, metrik, af mennesket, naturen. Og jeg studerede dem og digternes værker, som jeg af og til lige fræm anatomerede. Shakespeare, Voss' idyller, Homér, Gøthe, Heibergs kritiker, Gengangerbrevene og Fr. Paludan-Müllers digte blev mig nu af vigtighed. Også Baggesen stiftede jeg bekændtskab med, den nærmeste anledning hertil havde noget egent ved sig. Man husker måské den „Nanna“, Baggesen i „Danfana“ sværmede for. det var en datter af biskop Balle. Hun kom af og til i selskab hos os, en ældre, ugift dame, yndig endnu, især når hun satte sig til pianoet og sang de baggesenske sange.

Sådanne studier var nu min forberedelse, jeg svømmede som i et hav af digtning, og en kunstnerbøn, jeg skrev, vil vise, i hvilken ånd jeg gik til min gærning.

Af din evige
guddomsskønheds
strålefylde
verden du skabte,
hellige Herre!
Af din evige
guddomsskønheds
himmelanelser
mig du skabte,
kærlige fader!
Se, her ligger jeg!
Som med livsens ånde
fra den elskedes læber
alskabningens skønhed
mig gennemgløder;
der banker mod mit
et verdenshjærte.
Ak, sammensmelt os
tættere, inderligere:

jeg i verden
og verden i mig,
omfavnet, omfavnende,
et elskovssaligt,
himmelsk favntag!
Send min evigt stigende tørst
den evigt læskende kilde!

Mine papirer vrimle med planer uden orden og sammenhæng, udkast, stemninger, studier af sjælelivet. Dels gjorde jeg studier af mig selv, dels af mine nærmeste, i min familje, i sådanne øjeblikke, da alle skranker falde og det rent menneskelige træder fræm, i ulykkens timer, når en fader, en broder rives fra os; dels gjorde jeg også studier hos fremmede.

Jeg kunde da iagttage sorgen i dens mangehånde afskygninger: hos min troskyldige tante Salling næsten som et barns sorg; hos Boesens den stille, indeklemte, nagende sorg, men en sorg ikke uden håb; hos en af Kaufmanns døtre, hvis mand døde, verdenssorgen, fortvivlelsen nær, hvor sukkene halvvejs lød som klager mod Gud. Onkel Salling døde, stærkt pietistisk bevæget, og lod på sit yderste børnene skrive ham deres trosbekændelse, som han vilde have med i graven. Faders gamle tante, der sit sidste år havde fået små nye tænder, som børn få dem, sov hen, fordi der ikke var olje mere i lampen; endnu på sit yderste var hun den gamle, lune jomfru.

Når jeg færdedes mellem folk, på rejser og spasereture, havde jeg øjnene med mig. I kongens have, Københavns store ammestue, studerede jeg børn og tjænestepiger, ved Gammelstrand fiskerkoner; i Nyboder, hvor balsamine og geranium stod i hvert vindue, eller på skibspladserne eller ombord studerede jeg matroserne, der blev mit yndlingsstudium, på Frederiksberg og assistenskirkegård småborgerne, når de spiste aftensmad i

det grønne. På kunstudstillingen studeredes vore damers smag for kunsten og mærkværdige sværmeri for portrætet: „nej, Gud, hvor hun dog er sød! Og sikken en talje! Synes du ikke, at han dér ligner Kristjan meget?“

Et særegent studie var nutidens nomader, der måtte opledes i Ordrups-mose eller andre moser i omegnen; for øjeblikket er de talrigere end den gang. Det er fattige inderster, mest nok fra tørveegnene ved Birkerød hvor de tage vinterophold. Når tørvetiden kommer, læsses alt indbo på en kærre med en ussel krik for, og familjen går på vandring til sin sommermose, som i Norge til sin sommerstøl. Her vænter jordhytten, undertiden blot en hule ind i bakken, arnestedet er gærne et hul for sig selv, og fuldt er der af pjalter, som hænges ud til tørring, og usseldom, gøende småhunde og småglutter, mens krikken og kærren, fader og moder og de større børn er ude på tørveskær. Især langs det humlerankede Dyrehavs-hegn træffer man hytte ved hytte, ligesom hele småbyer, der i frastand kan tage sig meget malersk ud, når røgen står lige op i luften mod skoven. Tit har det moret mig at vandre dér omkring og snakke med folkene. Klager har jeg hørt nok af, men også udbrud som: „De véd ikke, hvor vi er lykkelige!“

Hvo der kom i nærheden af mig, skulde se sig vel for. En dag spaserede jeg med en ung dame, himlen var så dejligt blå. „Hvem der dog havde en kjole af den kulør!“ udbrød hun; ytringen blev straks ført til bogs. Særlinge tog jeg, hvor jeg traf dem, om det så end var blandt de læsende på kongens bibliotek.

Mellem mine optegnelser fra disse studier findes en del, undertiden lidt saftige historier om matroser og fulde folk. En enkelt til prøve! Et par drukne mennesker komme sent hjem med opknappede veste og hinanden under armen, den ene falder i rendestenen og ligger og roder dér. Endelig slipper han op, og, tilsølet som han er, tænker han på, hvor godt det nu kunde være at få

sig vasket. Han opdager sin kammerat, der imens havde lænet sig op mod et hus og i den stilling var falden i søvn. Han tror, det må være en post, tager altså fat i kammeratens arm, som det kunde være postestangen, og giver sig til at pumpe. Af den bevægelse får den anden ondt og kaster op, han, der ledte efter posten, holder nu hænderne under og vasker både dem og ansigtet i samme væske i den tanke, at det er rent vand. Derefter raver han hjem til sin kone. „Men føj for en ulykke,“ råbte hun, „hvor har du været og hvordan er det du ser ud og lugter?“ „Stille, mór! Du skulde s'gu bare vidst, hvordan jeg så ud, inden jeg fik mig vasket.“

Jeg gik også ind til bonden, jægeren, til skomageren og smedden i den ildrøde smedje og snakkede med enhver om det. han tog sig for; det tilrådede alt Novalis i „Henrik v. Ofterdingen“. Deres måde at være på, deres udtryk optegnede jeg, min sans for det folkelige var vakt. Eller jeg fordybede mig i naturen, fæstnede de indtryk, jeg fik af den, studerede, til dels efter naturhistorier og på museerne, fuglenes, insekternes, pattedyrenes liv i de større og mindre træk. Ude på en lille å tumler andemór sig lystigt med de små gule ællinger, dér er en fornøjelig snadren og pippen. En enlig and sejler uden om klyngen, men på én gang kommer hun i tanker om noget, vender om, styrer lige på andemór, basker hende i hovedet og giver hende et par dukkerter; ællingerne fare skrigende til alle sider. Så rejser den barnløse hovedet nok så strunk, kredser et par gange rundt som i triumf og sejler videre med strømmen ned ad åen. Hvad stak der dog den and, blev hun skinsyg på moderen med de kønne børn?

Man vil se, jeg brugte mine øjne og stræbte at opfatte livet som det virkeligt er, jeg var bleven angst for de alt for luftige drømmerier. I én henseende er disse digterske forstudier nær ved at kunne kaldes historiske tillige, og i det hele støttede de to retninger i min natur

hinanden gensidigt. Men under sådan syslen med det små følte jeg ret længsel efter noget stort, efter at opleve noget virkelig stort, der kunde løfte hele sjælen! Godt eller ondt, lige meget, når det blot gav mig et blik i det dybeste af livet. Så længe kunde jeg tænke mig ind i det, til det stod for mig, som måtte det nødvendigvis komme ind ad døren eller møde mig på gaden en af de nærmeste dage. Og alligevel udeblev det.

I den art forøvelser, et sidestykke til malerens, der ved enhver lejlighed har papir og blyant på rede hånd, deltog en student fra Sønderjylland, broder til nuværende folketingsmand Høgsbro, et betydeligt menneske, men fuld af høje tanker om sig selv, smagløs og sanselig vild. Sibbern havde taget ham under sine vinger og lovede sig ikke lidt af ham. Han havde åbent øje for jydskheden i sprog og sæder, og i så henseende lærte jeg noget af ham, mens han på den anden side med en blanding af troskyldig glæde, og slet dulgt, godmodig misundelse, om jeg kan kalde det så, kunde se på mine lykkeligere forhold, der bragte mig ind i selskabslivet. Jeg véd ikke, hvad han vilde givet for at være i mit sted. Æstetik studerede han med iver og vandt universitetsmedaljen, dog dermed var det også ude; den ære skruede ham op til en højde, som endte i vanvid. Efter at han var kommen så vidt, opsøgte jeg ham endnu et par gange og fandt ham vandrende rundt i sin stue, uordenlig, skiden, rugende over de underligste drømmerier; han var, mente han, idealets udkarne. En stor tanke kunde med ét funkle fræm, dog kun for øjeblikkeligt at blive borte i tågehavet. Jeg mærkede snart, her var intet at gøre, og måtte omsider slippe ham; men en advarsel blev han mig om, hvad de store, skuffende drømme om os selv kan lede til.

Det, jeg stræbte efter ved mine digte, var en inderlig sammensmeltning af det kristelige og nordiske; lykkedes den, vilde der være sket et godt skridt fræmad, så stod

det for mig. At alt de ældste gotisk-kristelige skjalde stilede derefter, vidste jeg ikke. De fleste af digtene tør jeg nok kalde hjærteudgydelser. jeg kunde ikke andet end skrive dem. hvis jeg vilde have fred. Inden jeg tog fat på æmnet. havde jeg gennemtænkt det nøje, også den historiske side af det skulde komme til sin ret. Selv i drømme kunde det forfølge mig og forme sig; indholdet af en sådan drømt novelle findes mellem mine optegnelser. Med udarbejdelsen gjorde jeg mig al den flid. der stod i min magt, og sparede navnligt ikke på filen; fødselsveerne var ofte ikke få.

Af større ting skrev jeg i disse år to dramer, Jeftas datter og Ansgar, lige så en romangsekreds, Sigurd Jorsalafar. Intet af dem har været trykt, det var kun øvelser: jeg havde selvdømme nok til at se det og se det i samme øjeblik. jeg lagde sidste hånd på arbejdet. Med skildringerne af det ydre. det synlige, var jeg nogenlunde til freds. sjælelivet derimod, som jeg ellers havde sans for, fandt jeg alt for tilbagetrængt og tegningen af det tit farveløs. Undertiden forekom det, jeg havde skrevet, mig endog inderlig flovt.

Et eksempel vil oplyse mit selvdømme: om „Jeftas datter", et drama i græsk stil med korsange, heder det i min dagbog for september 1831 som følger: „Midt i måneden blev det færdigt og har víst mit kald til poesien. men tillige min nærværende udygtighed til den dramatiske. Det episke. især idylliske hersker i dets bædre partier; for resten er der svulst nok i hele anlægget og også i flere enkeltheder. Det skal lære mig, først grundigt at udkaste en plan, lægge vind på den psykologiske sandhed. og ikke så nøje overveje hvert enkelt ord, men des mere helheden. Jeg var egenlig kun begejstret af fabelen og Jeftas datters, Mirjams, karaktér; derfor blev det øvrige dårligt. Man må ikke udvikle mere af sin begejstring, end der nødvendigvis ligger i den."

Denne dom, afsagt på stedet, tror jeg er en, efter omstændighederne ret sund dom, kun vilde jeg nu i steden for „svulst“ sætte „yppighed“. Oehlenschläger havde genoptaget den græske form af dramaet, i de spor trådte nu jeg, og temmelig hjemme i mit gamle testamente, brugte jeg dets rige billedsprog; også en påvirkning af Sakuntala er jeg mig bevidst. Mirjam, Jeftas datter, fræmstilles som en frisk, troskyldig, elskværdig ung pige, en karaktér, der ofte har foresvævet mig. Nu véd jeg, den dannede sig væsenligt af indtryk, jeg gæmte på fra Riborg Voigt, men den gang vidste jeg det ikke. Faderen Jefta er en helt, hovmodig, vild og indesluttet i sig selv; adskillige træk her kunde jeg hente fra min egen natur.

Jeg vil til prøve meddele et par brudstykker, hvori Mirjam optræder.

(Ved hyrdehytterne og elven; Mirjam og koret af israelitiske piger vænte på Jefta og hans hær.)

Mirjam.

Den lille fugl der oppe har det godt, hun kan
dog se sig mæt på hæren; men vi stakler her
forgå af lutter længsel næsten. Ak, man tør
ej gå en gang i møde; det var dog lidt trøst!
Er I til sinds som jeg, så lad os stræbe rent
at glæmme dem! Kom, lad os i det bløde græs
os lejre, kom dog! Men hvad skal vi lege først?

Koret.

Det dufter mig bedøvende fra busken dér!

Mirjam.

Fra Dudaims urt? En liflig duft for Gileads mø,
forfriskende, som elskovs åndepust, mon kind!

Kor.

Mig plager tørsten, hvor det dog er lummert her!

Men vandet rinder tæt ved, det skal læske mig,
så vil vi lege hvad vor Mirjam byder os.

Mirjam.

Jeg tørster og, men intet vand kan læske mig!

Kor.

Kun på din brudgom tænker du, huldsalige!

Mirjam.

Nej! Jer er det, som kalder tanken fræm hos mig,
I snakker så forblommet, jeg kun mindes ham.
Og kan jeg andet? Mon da dalens liljeknop
forglæmmer cederstammen, der skal vogte den?
Mon egetræets skygge glæmmer egen? Så
kan bjærgets jomfru heller ikke glæmme ham,
hvem vel mit blik kun én gang stjal sig til at se,
men antilopekærligt evig stirrer mod.
Síg, søstre, hvor min elskelige tælter nu?
Kan ingen luftning snige sig fra ham til mig?
Når drager han ved klare faklers natteblus
hjem med sin ungdomsfriske, tæt tilslørte brud,
at åbne kyssende den lukte natviol,
der ved hans barm først ånde kan sin vellugt ud?

Andet kor.

Vor herskerinde glæmmer jo sit forsæt rent,
og tempelgaven! Skal vi ikke bringe den?

Mirjam.

I kære, gør kun som I vil, jeg vænter her!
(Andet kor går.)
Kom da, min Hanna, sæt dig ved min side, lad
mig ret en gang betragte, hvor du ligner ham!
Det milde blik — den ørnenæse — munden dér!
Kys mig, min pige, drømme vil jeg, det er ham!
Men han er mere mandig, mere stolt og kæk,
og — bliv ej vred —, så er han også lidt mer smuk.
Kan du ej huske sagnet om vor stammefár,

hvordan ved brønden han sin elskte Rakel fandt
og kyssed hende? Just som hun jeg vogtede
min faders hjord, hvad jeg så tit jo har fortalt.
Det undrer mig, at den gang han ej kyssed mig,
jeg var hans frænke jo, som Rakel Jakobs var!

Andet kor (uden for).

Mirjam, her har vi plukket røde klippebær,
ikkun din læbe rødmer mere duftende!

Mirjam.

Godt, godt, veninder! kransede med egeløv,
vi bringe dem til templet, når min fader did
sit offer bringer for den herligt vundne sejr.
Men I må plukke flere, mange, mange fler.
og tag jer så i agt, kryb ej for vildt omkring!

Første kor.

Dér kommer hæren!

Mirjam.

Skælmsk har vinden narret dig!

Første kor.

Jeg vil dog ned til elven, bædre dér man ser.

Mirjam.

Jeg følger med! Det lufter også mere dér.
Se sandet, hvor det titter gennem bølgerne,
sivsmykt, i kønne strimer vandet furer det!
Og hist ved busken, hvor de dybe strømme gå,
kan alle træer i spejl sig skue ret med lyst.
Hvor vandet lokker! Se, det alt mit billed stjal
og leger med det! Mirjam er just ikke grim,
jeg tror, det vilde nok så gærne ha' mig selv!

Første kor.

Alt for forvovent sidder du, glat bredden er;
hvis nu den skred, og Mirjam faldt i vandet ud!

Mirjam.

Ja, hvis de køle, dybe vande slugte mig!

Første kor.

Ve mig! Ti med den grumme tanke, skæmt ej så!

Mirjam.

Og bølgen i sit mørke favntag tumled mig,
i siv indsvøbt, som vandets lilje dødningbleg!

Første kor.

Jeg tror, jeg sørged mig til døde, pin mig ej!

Mirjam.

I er dog ret naragtige! Hvor kan I da
nu græde? Jeg forlade dette skønne liv,
det unge håb, der elskovssaligt dufter mig!
Jeg bliver næsten hélt beklemt ved tanken blot.

(Mirjam, oldingen Schamai og koret; Jefta har nu mødt hende og svoret på, hun skal være hans offer for sejren til Jehova.)

Mirjam.

Nys glæmte jeg Jehova, nu han glæmmer mig!

Schamai.

Vær trøstig, barn, og bed til stjærnehærens Gud!
Hans styrkes engel på sit strakte vingepar
skal bære bønnen til hans stråleklare stol.

Mirjam.

Ak, hvordan ser en engel ud da, Schamai,
tror du, der er af dem, hvor Mirjam nu skal hen?

Schamai.

Bed, Mirjam, bed! Måske Gud Herren hører dig.

Mirjam.

Nej, graven er så mørk, og englen er så lys,
dér kan ej engle trives! Og så skal jeg bo
imellem lutter matte skygger, ve mig, ve!
Jehova har forladt mig, bede kan jeg ej.

Schamai.

Han svigter ingen, den trofaste Gud, vend dig
til ham om frelse fra den tunge marterdød!

Mirjam.

Israels Gud, vil du mig da fra døden fri? — (Pavse.)
Han tier, hører ej! Og dog har du fortalt,
han sidder på hver stråle, som til jorden sank.
Mig har han altså ingen håbets stråle til!
Síg, Schamai, tror du måske, han nu er fjærnt,
hist oppe på sin stol; men hvor er englen da?
Nej, der er ingen frelse, Mirjam har han glæmt!

Koret.

Ve, ve os! Vor veninde går til skyggers dal!

Mirjam.

Ja, nøgen — hvor jeg blues —, surret fast med reb,
for hele folkets åsyn, dø en smertens død!
Først gravens kulde stopper blodets varme strøm.

Koret.

Ak, kunde blot, min arm, du standse præstens kniv,
min tåre slukke bålet, strømme skulde den
som styrteregn! Men Gileads jomfru mægter kun.
afsides sukkende for Mirjam at bestrø
sin hvide tinding med det sortgrå askestøv,
mens tåren ned ad kinden furer sig en seng!

Schamai.

Ja, græder ikkun piger, men fortvivler ej!
Den frommes tåreoffer ser Gud nådig til,
han vender ej sit åsyn fra en ydmygs bøn!
Hvo redded Abrams håb, der offersværdet alt
skrabed mod Isaks bryst? Troer I, han slumrer nu?
(går ud.)

Koret.

Den gamles visdomstale kvægede mit sind;
vor elskte skal ej skilles fra os, søde håb!

Mirjam.

Søde håb, nej falske håb!
Skyggerne vokse,
solen synker,
stille! —
Den lange palmeskygge rækker efter mig!
Du stolte sol, est du så træt? O, våg en stund,
oplys mit kære Gileadsbjærg for sidste gang!

Koret.

For sidste gang? Har vor veninde dræbt alt håb?

Mirjam.

Dér står min myrte, med sin krone herligt hvalt!
Så mange kranse yded den mit sorte hår.
selv tørstig, dog min stamme først jeg vandet bød.
O, sørger for den, at den ikke savner mig;
lov mig kun det, og send så stundum bud derom!

Koret.

Send bud, send bud! — Nu, elskte, håber du igen!

Mirjam.

Kom til dig selv dog, Mirjam! Bud ej når dig dér,
i graven, i det store, mørke dødninghus;
did ned du skal, en vandring bli'r det, rædsom, lang!
Hunfuglen taber sine korn og stirrer stift
til afsked på mig; selv sin han, der kvidrer hist
på kvisten, ej hun svarer. — Ha min brudgom! Ja
han får at vælge sig en anden brud! Nej, nej,
det dræbte mig endnu en gang i dødens dal! —
Men hvis han fulgte mig og steg i graven ned?
Den mugne hule myrded elskovs hele fryd,
kun ormen dér sig fryder med sin hjærtenskær!
Alene må jeg did, hvor morgen selv er nat.
Som skyggen af den snare sky min ungdom svandt;
ha, hvorfor skål jeg pines først på marterbål,
hvi skued jeg den skønne jord, det hulde lys,

hvi lærte jeg at die ved min moders bryst,
hvi døde jeg ej straks, alt før min fødsels stund?
Så lå jeg nu og slumred fast og havde ro,
der nede, hvor den største konges glans er slukt,
der nede, hvor den usle selv er stor som han!

Koret.

Din faders bud til hulebjærget kalder os,
men Schamai os trøsted, håb, veninde, håb!

Mirjam.

Ak endnu blot et øjeblik! Dér glæmte jeg
mit smykke; smykket ofret jo vel være må,
med liljehvide lin og ringe, perler! Ja
de fattes ej, i tusindvís de svulme fræm,
omsno med lysmild tårekrans den blege kind!

(Går ind i hytten.)

Korsang.

Første strofe.

Salig, salig, jeg priser den,
hvem i de grønne palmeskygger,
dér, hvor kilden pibler af sandet fræm,
dér på sletten, hvor bøgende hjorder græsse,
Herren bygged et pavlun,
køligt i sommerens hede,
undte det sorgefri, stille liv.

Første modstrofe.

Årle, når dag slår øjet op,
iler han bort fra bløden leje;
palmen suser sin hellige morgensang,
marken sender sin elskovsduftende hilsen.
Glad han går til sit dagværk,
sent, når aftenen dæmrer,
slumrer han ind med bøn til Gud.

Anden strofe.

Ak, nu skuer jeg krigernes glæde,
glæden i tælt hos den brynjede!

Dæmpet lyder den mig fra hytten,
jamrende suk af vor elskede;
dødens nat omslører den venliges øjenlåg,
mørkner det lyse blik.
Engle har du, himmelske Herre,
stråler har du, kølende, milde stjærneblink;
send os én, kun én, lad den sænke sig
morgenvarslende ned i natten!
Ak, forlad os ej!

Anden modstrofe.

Sidder du ikke hist oppe, Herre,
rundt omsvømmet af æterglans?
Mer end den reneste sølvglød rene
flokke sig, boltre sig strålerne,
svulme, synke, danse, et lyshav bølgende;
smilende, barnlige
engleøjne fræmtitte af bølgen.
Og du taler til strålerne, sender din guddomsrøst,
sødt det suser i dem som harpeklang,
ned de flyve til menneskens glæde,
bringe hjærtefred.

Tredje strofe.

Mirjam (kommer ud,)

End at håbe du vover, afsindige,
ser du ej himlen er tavs som graven, der
åbner sit mørke svælg for at sluge mig!
Vil og du forlade min dødskamp?

Tredje modstrofe.

Intet kærligt blik ser mine kvaler da,
ingen kærlig hånd leder min sidste gang,
ingen tåre væder min bitre vej;
ene, forladt skal Mirjam vandre!

Slutningssang.

Kor.
Nej, jeg følger dig, håbende, trøstende.

Mirjam.
Følger du mig?

Kor.
Rug blot ej over din sorg som den gærrige!

Mirjam.
Ikke ruge!

Kor.
Stift hun stirrer, Mirjam, síg, kænder du os?

Mirjam.
Hélt vel jeg kænder jer!
I er de hvidklædte
sorgens kvinder,
snart skal I græde
over mit lig!
Det var dog kønt, vi den gang tvætted vore lin!
De skinne på jer så dejligt hvide! —
Ha, sol sig sænker
tiden lider;
af sted!

Kor.
Ve mig, ve, tør jeg håbe nu?

(Alle gå.)

Jeg lod dog dramaet ikke ende med ofringen af Mirjam, derimod med at hun blev tempeljomfru.

Med mit andet drama „Ansgar“ var jeg endnu mindre til freds end med Jeftas datter. Også i det dvælede jeg ved enkeltheder til skade for helheden, historien hindrede det digterske i at komme til sin ret, og der var mig ikke dramatisk handling nok. Sigurd Jorsalafar er et slags kristnet Helge, ikke uden spor

af det sanselige. Oehlenschlägers forbillede er kændeligt her så vel som i flere mindre digte, mens jeg i andre har dannet mig efter folkevisen i „des Knaben Wunderhorn“, på ny optagen af Gøthe og Claudius. Til et af dem satte jeg tone, min broder har ligeledes komponeret småting. Et lille digt „Frejr får Alfhjem“ vil oplyse, om der dog ikke, trods alle mine forbilleder, rørte sig noget ejendommeligt hos mig; det er en selvdigtet myte.

I Sverige hist ved søens bred,
i hulen, hvor kilderne sprude ned,
dér ligger ung Frejr en julenat,
halft blundende, stakkel, af tårer mat;
Njords døtre vugge ham, bølgens møer,
og hylle ham i deres skumhvide slør.

Nys gynged de ham til Nordens ø,
den lange vej over salten sø,
fra Sydens dejlige blomstervang,
hvor født han var, mellem pinjers hang,
og lagde ham her under klippetag,
hvor kun istapper hænge, lag ved lag.

De nynne for ham en vuggesang,
som vårlige vandes sus den klang,
gennem tårer smiler den lille gud,
og smilet, til stråler det folder sig ud,
de hopper om ham, formed' til krans,
genfunkled' af isen med regnbuglans.

Og lokket af sang og stråleskin
en Lysalf hist og her smutter ind,
de bringe glæden og sommerluft,
med lune vinde, med blomsterduft;

de danser og kranser den gud så spæd,
da glæmmer han gråden og smerten med.

Og fra den bælgmørke himmel, se
som nordlys det lysner om bjærgenes sne!
Tilbedende skælver den unge jord,
det nærmer sig, Valhals Asa-kor,
og fræmmest går i den hele rad
Gud Njord, Frejr guttens fader så glad.

De stanse ved hulen; — men Frigga dog,
hvad fængsler dig så til den lille pog?
O, de velsignede, himmelblå
småglugger du henrykt stirrer på!
Frejr liden hopper, vil ha' sig en leg.
han griber efter dit gyldne neg.

Ha, ser I, han vokser med ét! Den kraft
i Friggas kys gav ham marv og saft;
hans sener strammes, hans hud vorder brun.
til guldgule lokker de barnlige dun,
let flagrer hans svøb om lænd og arm.
han klynger sig til Asynjens barm.

Da dukker solen af havet fræm,
det dages i lyse Alfers hjem,
de vågne dér oppe, en og hver,
i rosenhækker, i busk og træer,
og mellem blomstre. der glimrer af dug.
de svinge sig rundt til fuglens kluk.

Gudinden ser til sit Alfe-land,
hvor lysthuse vrimle ved kilders rand:

„en gave Frigga dig skænker her,
livsalige gut, fast som Balder mig kær!
Se lysenes himmelslot, det er dit,
nu kan du tumle med Alfer frit!

Og Frejr og Frigga, forente ned
vi sende til Mandhjem frugtbarhed,
kornvangens dimlen og menneskets sang
os love, os dufte med hellig klang!“ —
Da Odin signende hæved sin hånd,
og Njord, han stod der med henrykt ånd.

Og oppe skoven sig nejed med lyst,
og sødere fløjted hver sangfugls bryst,
og Alferne alle, hid de fløj
på gyldne stråler, med sang og spøg,
de bringe den vælige Gullinbørst;
nu gælder det, Frejr, blot varsomt først!

Dér sidder han jo alt strunk til hest
og flyver af sted, som han kan bædst!
Snart ser han til Alfhjem, snart ned han ser
til Asa-flokken, uskyldigt han ler,
mens Brage griber i harpens streng
og lover med sang den dejlige dreng.

Da jeg var færdig med en del af disse arbejder, holdt jeg mig ikke længer tilbage. Skønt endnu noget bly og sky, usikker på virkningen, ja på min digterævne, nærede jeg dog godt håb; der kom endog øjeblikke, hvor jeg væntede måske at overraske mine venner. Det, jeg forelæste dem af mit offer til muserne, fandt

velvillig modtagelse, også hos min broder og den skarpeste kritiker, Bornemann.

Martensen gik hélt og fuldt ind på det, „en spekulativ verdensbetragtning,“ sagde han, „lærer os, at hvert talent gør sin nytte i verden; man skulde derfor ikke alt for ængsteligt sørge for den dag i morgen.“ Han gengældte også min fortrolighed og viste mig et digt af ham selv, han vist ikke har meddelt ret mange; det var et slags romangse, smukt holdt i en tungsindig tone. Til sidst bad jeg min broder bringe Sigurd Jorsalafar til Sibbern, i hvis hus han jævnligt kom, og Sibberns dom lød ligeledes opmuntrende. Jeg fik nu mere tillid til mine ævner, var også kændeligt stegen i mine venners øjne og stolt med deraf; det blev jeg kun altfor let, så jeg drømte store drømme. At fader holdtes fremmed for hele denne side af mit liv, er en selvfølge; den kunde ikke være ham til nogen glæde, lige så lidt som ællingernes svømmefærdighed er det for den høne, som har udruget dem.

De historiske studier drev jeg for alles øjne på bibliotekerne og hjemme, skønt alligevel i førstningen ikke uden en vis blanding af hang til at holde dem hemmeligt, fordi jeg ikke var fuldt sikker på mine ævner, af undselighed og dog stille stolthed. Somme tider kom det temmelig kejtet fræm. En dag overraskede Lorens Kilde mig, som jeg sad fordybet i Langebeks foliant, scriptores; „hvad er det da for en stor bog, De dér har?“ spurgte han. „Å, det er bare en historisk bog.“ sagde jeg og lukkede den hastigt i. „Å! barestens!“ gentog han med et smil, „man må sige, ungdommen er i vore dage både meget flittig og beskeden.“

Jeg havde købt mig disse langebekske folianter og fået dem ret inderligt kære. Vore arkiver og brevskaberne dér kændte jeg endnu ikke og altså heller ikke de alleroprindeligste af de oprindelige kilder. Men hvad der lå for mig, gjorde et indtryk i slægt med det,

jeg fik på Thomsens oldnordiske museum og i kæmpegravene, så jeg begyndte at smage kildestudiets sødme. Meget kunde ved første øjekast synes værdiløst, et navn, et årstal; så jeg imidlertid nøjere på det, dvælede ved det og knyttede det sammen med hvad der vidstes fra andre kanter, gik lys op for mig. Det var lige som om det tilsyneladende døde åndede og levede, som levede jeg selv med i de henrundne dage og fik et billede, ingen senere skildring af dem, hvor åndrig den end monne være, kunde skaffe til veje. Der ligger dog noget egent, tryllende i studiet af oprindelige kilder!

Jeg gav mig nu også i lag med historisk kritik, først lidt planløst, siden med mere plan. Æmnerne blev prøvede og sigtede, så man kunde nå fræm til den fulde sandhed; jeg, hvis stærke side indbildningskraften er, trængte hårdt til at gøre det, det følte jeg. Alligevel måtte jeg snart mærke, det var en virksomhed, som ikke nærmest lå for mig. Oplede en ny historisk mark, rødde grunden for krat og sten, bryde bygd, tage den første afgrøde: det har tiltalt mig, og dertil kan jeg i mit senere liv have haft noget held. Oprensningen derimod med hakke og spade og det finere jordarbejde blev mindre min sag. Men jeg havde fået syn for det ansvarsfulde og tillige løftende i et historisk studium og var til mode omtrent som fugleungerne, der blive flygge.

Med iver vedblev jeg at sætte mig ind i Ansgars levnet efter kilderne; det skulde tillige skaffe æmner både til mit drama og den disputats, jeg vilde indsende til universitetet, altså gøre dobbelt gavn. Som jeg rykkede fræm, opdagede jeg imidlertid, at æmnet næppe vilde due til disputatsen; både kritik og fræmstilling havde allerede gjort nok ved den sag, og til et nyt syn på den kunde jeg ikke komme. Så valgte jeg et sideparti, Remberts levnet, til disputats.

I det hele var hedenold i Norden, hvor folkeånden klarest viser sig, mit yndlingsstudium, Suhm,

Sakse, Snorre i forening med P. E. Müllers og Dahlmanns kritiske arbejder, sagaerne, oldsagerne. Men heller ikke verdenshistorien stod i skygge, jeg læste ikke lidet og samlede æmner ind, f. eks. om korstogene. Hos Ley, i hans have ved garderkasernen, mødtes Laurent, min broder og jeg og gennemgik Johannes Müllers Weltgeschichte, et åndrigt værk, hvis stil og indhold jeg skattede højt. Vi tog formeligt stykker for i den bog og hørte hverandre gensidigt. Det var mig til gavn og skærpede hukommelsen, der ikke hørte til mine stærke sider.

En frugt af mit studium nedlagde jeg i en afhandling „om det danske folks ejendommelige væsen". Den indleveredes til et lille videnskabeligt selskab, der kom sammen hos Zeuthen på Borchs kollegium, og hvori min broder, Martensen, Bornemann og et par andre deltog. Den var temmeligt umoden, og Bornemann, der opponerede, ankede med føje på de mange tilløb, der toges, uden at jeg kom til nogen klar opfattelse af hovedsagen, det danske særpræg. I øvrigt mærker jeg i samme afhandling spirerne til den måde, hvorpå jeg senere har skildret historiske æmner: korte sætninger, det lærte jeg af sagaen, bibelen, Tacitus, Engelskmænd, Franskmænd; og en levende, stemningsfuld opfattelse, som nogle måske vil finde alt for billedrig. Allerede den gang greb jeg, når jeg skulde skrive, efter en eller anden bog, som ikke vedkom genstanden, men kunde sætte i stemning; så gør jeg endnu.

Min historiske drift bragte mig også ind på studiet af mit eget levnet, et stød hertil gav både faders arbejde på vor familjes historie og Thieles „Thorvaldsens Værker", hvori Thorvaldsens liv meddeles; min broder og jeg havde købt os den dyre bog i fællesskab. Jeg gennemtænkte da min barndom og ungdom og gjorde i hin tid, mens mindet endnu var så frisk, optegnelser om det, jeg havde oplevet. Til Ley talte jeg derom, og han

fandt det ret gjort; „men,“ føjede han til, „det er en vanskelig sag og lykkes kun for poetiske naturer.“

Desuden begyndte jeg på en art dagbog, som jeg holdt adskillige år indtil noget efter hjemkomsten fra min udenlandsrejse. Det er en blanding af henkastede tanker, samtaler med andre og livsbegiverheder. Havde et sådant hjælperede ikke stået til min tjæneste, vilde denne min ungdomshistorie savnet en af de vigtigste kilder. Det blotte minde er ikke altid en hjemmel, tryg nok.

Med studierne, de historiske og digterske, hang mine og min broders smårejser sammen, der kunde volde fader en del ængstelser. Sjælden slap vi af sted uden et sammenstød med jomfru Prehn; hun vilde næmlig i grunden følges med, indså imidlertid, at det dog ikke gik, og blev så temmelig ubehagelig, når tøjet skulde pakkes.

Rejserne gjorde vi mest til fods, med ransel på ryggen, og undertiden blev det en lang dagsvandring; på én dag gik vi således fra Hellebæk til Odinshøj og derfra over Gurre til København. Vi forlod tit de banede veje og gik ad ukændte stier på må og få — det har jeg altid holdt af også i åndens verden —; undervejs levede vi, som det kunde falde sig, somme tider tarveligt til det yderste. Der var noget at overvinde, men så kom man igen i kast med virkelighedens verden og mærkede, man dog ret godt kunde tumle sig også i den. Og hjem vendte vi vejrslagne og sunde.

For os begge var det en hærdelse af legemet; vi følte, hvor meget der i så henseende var oversét ved vor opdragelse, og vilde indhente i det mindste noget. Derfor var jeg for min del en afsagt fjende af al magelighed, en magelig stol, magelig sofa; i det hele havde jeg, heri forskellig fra min broder, ikke sønderlig sans for med smag og kunst at skaffe mig hyggelige omgivelser. Og derfor havde vi taget undervisning i hug-

ning, gymnastik, dans, jeg til sidst for mit vedkommende tillige i ridning. Sådanne øvelser give en magt over sit legeme og skaffe den holdning, vi satte pris på. Ved dem må man og tage sig sammen, blive praktiker, fæste øjet skarpt på et mål og gribe til i rette øjeblik: det har sin betydning selv for det åndelige liv, som ensomhed og studium ellers let kan bringe på afveje.

Havde vi nu ved siden heraf tænkt på en eller anden håndgærning, som at lære et håndværk, vilde vi upåtvivleligt gjort ret. Fader tilrådede det og foregik os ved sit snedkeri med et godt efterdømme, men hans regler for opdragelse så vi nu en gang gærne på som mindre heldige.

Mig særligt tjænte rejserne desuden til indøvelse i mod. Jeg har på farlige, tværbratte steder klatret om mellem klipperne, til jeg nær havde klatret mig fast, redet op og ned ad styrtninger, sat over diger og grøfter til hest og styrtet med hesten, været ude i uvejr med en lille sejlbåd. Søsyg er jeg ikke og satte en stolthed som dansk mand i ikke at være det.

I mit senere liv har jeg ved vintertid, den italienske røvertid, alene fordybet mig i Albaner-bjærgene, skønt en dansk søoffisér, jeg mødte, advarede mig. Med ét, fortalte han, havde han hørt en piben, det raslede i de høje siv, og tre meget mistænkelige karle stod for ham; kun bøssen, som han holdt spændt, frelste ham for overfald. Også i kugleregnen har jeg staet adskillige gange og færdedes i hele uger mellem døende og døde, da vi havde kolera.

Faren fik i sådanne timer samme tillokkelse for mig som, efter sagnet, klapperslangens blik får for fuglen; man frygter, frygter tit stærkt, og dog lokkes man. Og jeg indprentede mig en erfaring til: når der er fare på færde, skærpes sanserne i en overordenlig grad, men al forstandig overvejelse hører op, og kun om instinktet

gælder det; hele mennesket bliver instinkt. Atter en ting, det var godt at mærke sig, på alle områder har instinktet sin vigtighed, og havde jeg ikke haft noget af det, havde jeg løbet endnu mere vild, end jeg gjorde.

Endelig blev nu min hunger efter en bjærgegn nogenledes stillet. Vor første udvandring gik til Høganæs kulgruber og Kullen; det var bjærgliv i det små, men dog bjærgliv. Året efter var vi i Vejle-dalene med deres åer og boblende, springende bække, og på Himmelbjærget: en egn uden vej og sti, endnu i sin oprindelige vildhed, den vildhed, jeg længtes efter, og hélt mennesketom, som en sådan skovørken kan være det. Kun af og til så vi røgen fra en kulmile og en arbejder derved, en træskomager i sin hytte af græstørv. Og et enkelt øksehug, en drossel, der slog, lyden fra hyrdens tudehorn, bjældeklang fra køerne, der græssede nede i skoven, var de eneste toner, der afbrød stilheden, tit med lange mellemrum. Ikke én rejsende mødte vi, så ukændt var egnen.

Det var første gang, jeg rejste for folkets skyld tillige; det jævne, djærve landsmål, det menige folk i dets daglige liv og færd, måtte jeg kænde, jeg elskede det og håbede på det. Jeg havde udkastet planen, og min broder gik gærne ind på den. Vi søgte altså med flid natteherberg hos de jydske bønder. Man tog os på grund af ranslerne af og til for „rejsende, ittige af de hier reglion", handelsjøder, og lidt trevent gik det da, man var angst for, „vi skulde smitte dere senge".

„Hvor er de godt folk fræ?" var spørgsmålet, når vi bankede på ved aftens tide, og hundene var bragte til tavshed. Så blev der sét på os fra øverst til nederst, manden gik ind „at høre sig for hos vor mór", langt ophold; hun kommer med hosen, hun bandt på, og titter gennem døren, en pige fniser. Men vi slap dog inden for.

„God aften," sagde vi, „Guds fred og god aften," svarede „vor mór", kunde vel og give sig luft i et par

ord. „Det var grov kyvsomt! De havde it så til dags vænted fremmed folk, derfor sædede det ittige.“ Eller hun fortalte om katten „det sølle skind, der havde gjort sig uren på gulvet; vi så det vel nok!“ Så snart vi var over det, kom samtalen bædre i stand.

De kunde da spørge, hvor langt vi havde gået den dag, og ytre, „det matte vel være et trælsomt gangende.“ Vi viste dem vore regnskærme og rejsekort; dér stod byens navn at læse grangiveligt, ja vi kunde udpege dem gården, hvori vi nu sad. „Jøsses, det havde de dog aldrig troet var muligt; men se dér er jo også Pér Hansens sted!“ Og nu blev vi i deres øjne „hele stads-karle“. Selv et lille sagn lod sig til sidst støve op, når en tår brændevin fik tungen løsnet; „den er it så ilde,“ kunde manden sige, „og vi har lavet den selv, har vi; men ittige mine ord igen!“ Jyden har et mundheld: „hur brændvin dov ka let en sølle minsk,“ og her gik syn for sagn.

Da vi 1832 og 1833 gjorde fodrejser til Møen og Jylland, som jeg har skildret i „Skandinaviske Rejse-minder“, var vi alt mere i øvelse og udbyttet blev ikke ringe. Det var mig en indledning til den måde, hvorpå jeg siden i Sverige og Norge studerede folkelivet. Hos os begge har sådanne vandringer efterladt glade minder, fordi vi passede sjælden godt sammen til dem og søgte det samme.

Undervejs på turen, eller når vi la på landet, blev der tegnet efter naturen, og Scheuermann eftersa og rettede tegningerne. Jeg gjorde nogen fræmgang, og min broder endnu mere; lidt efter lidt udvidede jeg herved mit syn for det malerske, lærte og at give de digterske billeder en fastere form. Heller ikke blev samtaler med Konstantin Hansen uden frugt, han spiste hos os en dag om ugen. Studiet på vore billedgallerier, det nye på Kristjansborg og det moltkeske, vedblev jeg imidlertid med og mældte mig ind i kunstforeningen.

Hvert forår i denne tid led jeg et par måneder af koldfeber. Det gjorde mit lunefulde væsen endnu lunefuldere, og der var mere end almindelig uro inde, skønt jeg vel nogenledes kunde skjule den. Var jeg ikke i vilderede med mig selv om livsopgaven? Lige som i april måned skiftede vind og vejr adskillige gange i døgnet. Så tyktes jeg mig fast og modig af karaktér, og så en ussel pjalt. Så fandt jeg, der bode noget oprindeligt i mig, og så bares det mig fore, som var jeg et snyltedyr, der levede af andre og på andre. I sådanne øjeblikke kunde jeg føle mig tilintetgjort, ja, Sibbern havde skildret det sandt; der kom tunge dage og søvnløse nætter, og jeg kunde blive angst for mig selv. Det endte gærne med en vis tungsindig dvaletilstand.

Snart lukkede jeg mig inde som eneboeren med foragt for andre, i stille stolthed over en åndsrigdom, ingen uden jeg vidste af at sige — „ikke synes, men være" —. Og atter åbnede jeg huset og fræmlagde mine arbejder for andre, bejlede til deres yndest, skrev i dagbogen: „hvorfor dog denne evindelige grublen og rugen over dig selv? Mindre idealske fræmtidsdrømme, mere virkelighed, mere ædruelighed! Ud i verden, anstreng dig tappert, nyd livet, gør blæst; skaf dig trompetere, der kan udbasune din ros og berede dig den stilling, du eftertragter!"

Nogle af disse fromme foresætter bleve også virkeligt udførte, men midt under dem kunde jeg overraskes ved nyt udbrud af en fantastisk natur. Den selvfordobling med et tænkende og et tænkt jeg, som er nødvendig for bevidsthedslivet, slog omtrent over i et slags dobbeltgængeri. Jeg kreerede mig selv til „poeta laureatus" og nød det lokkende i en sådan tilværelse. Det tænkende jeg stod over for sin genganger, det tænkte, det for øjeblikket endnu tilkommende jeg; men min tilkommende var alt bleven en storhed, man overdængede

ham med ros, skrev om ham i aviserne og pegede på ham på gaden, når han viste sig. Også jeg så op til ham, tog hatten ydmygst af og forsikrede ham på ære, at den lykke, han gjorde, glædede mig usigeligt; så nikkede han huldsaligt. Nej, hvor vi to dog lignede hinanden! Alt løb rundt for mig: „men er jeg da Jeppe, eller er jeg inte Jeppe?“ Først en dygtig latter over mig selv jog gengangeren til dørs, den kunde han ikke udstå. H. C. Andersen skulde digtet os et æventyr herom, han kænder også til sagen af egen erfaring.

Dette mit aprilsvejr med skiftende hagl og solskin er her måské skildret lidt overdrevent, men den rene sandhed er den: selvsygen lurede overalt, smuttede bort, kom igen under forklædning og lokkede overalt ind i en drømmeverden. Drømmer eller nar vilde jeg dog nødigt være. Hvor glad blev jeg derfor ikke, når jeg kunde hæve mig over disse stemninger, og med en let blanding af ironi og humor tog livet som det vilde falde, folk ligeså og færdedes imellem dem. „Al verden går omkring i en grøn kasseking, i sin grønne kasseking går al verden omkring.“ Denne vise fra min barndom udtrykker omtrent, hvorledes jeg så følte mig stemt. Heldigvis indfandt de gode øjeblikke sig dog ikke så sjælden, og idet tanken om selvopdragelse som pligt blev stærkere hos mig, virkede den gavnligt også i den henseende.

Alt dette hang sammen med det nye syn, jeg fik for praktisk liv og en fast livsstilling. „man lever ikke af fuglesang alene.“ Så tit havde jeg smilet af fader, når han talte om de ting, indtil jeg endelig med ét blev vár, han dog i grunden havde ret; ideen måtte og skulde klæde sig i kød og blod, ensomt at svælge i den, duede ikke. Godt var det, jeg for alvor blev det vár, det var ellers kommet vel vidt på den gale led, fader i sin godmodighed havde vist hjulpet os for meget i det praktiske liv.

Fordybet i min tankeverden, kunde jeg opsætte og opsætte, hvad der dog nødvendigvis måtte gøres; „om det sker i dag eller i morgen, siger vel ikke stort," tænkte jeg. Og når jeg nu til sidst tog mig selv med en trumf: „men nu skal du," kunde tankerne formeligt løbe mig sur; somme tider kunde jeg ikke en gang samle mig og tælle på fingrene som Sibbern: „først skal du derhen, og så skal du derhen, jo du har grumme meget at gøre!" Til andre tider kunde jeg blive kry, når jeg havde tvunget mig til handling.

Atter altså en ufrivillig forestilling, jeg gav mig selv i den højere komik. Imidlertid lå grunden i viljens alt for stærke retning mod studiet, og ikke i nogen sløvhed ved den; heller ikke gik det hver dag så galt, til latter for andre er jeg i alt fald ikke bleven. Og det hjalp straks, så såre jeg tog ordenlig fat i det praktiske liv, jeg havde alt før ved ikke så få lejligheder mærket, det nok vilde skride for mig.

Jeg har omtalt mit hastige sind, og hvor skæft jeg kunde se på det som et udtryk for mandig djærvhed. Til gavn for selvopdragelsen blev det derfor, da jeg et sted, jeg husker nu ikke hvor, stødte på en fortælling, der viste mig sagen fra en hélt anden side. Jeg skal meddele den.

I et tysk værtshus sad en dag en lille, jævn mand, som det lod til af borgerstanden, med sin kridtpibe i munden og læste i en avis. Læsningen tog tid, en halv time gik, og et par unge, kåde tyske offiserer fik det indfald at se, om de ikke kunde forstyrre manden. De snakkede højt, gjorde støj, pustede på ham; og da det ikke hjalp, blev de mere nærgående, satte sig klods op ved ham, ja stødte endog til ham. Men intet forstyrrede den urokkelige læser. „Det er dog underligt," sagde en major, der også var i kådt lune. „Skulde man da ikke på nogen måde kunne bringe en sådan flegmatiker i harnisk? De skulde en gang for løjers skyld prøve på

at slå ham piben itu, mine herrer!" De gjorde så, manden kaldte imidlertid blot på kældersvenden: „en ny kridtpibe!" Den fik han og blev ved at læse.

Omsider var officererne kede ad de drengestreger og satte sig til at spille skak. Manden havde nu endelig læst sin avis færdig, kradsede piben ud og nærmede sig langsomt de spillende. „Herr major," sagde han i den roligste tone, „De véd nok, De har fornærmet mig og skylder mig som mand af ære oprejsning! I morgen tidlig kl. 7 vænter jeg Dem derfor på et par pistoler, mødepladsen er ved indgangen til skoven." Den sag var i sin orden, og majoren måtte love at møde. Mandens mærkværdige koldblodighed havde imidlertid gjort sin virkning på ham, så han fik kun en dårlig nattesøvn.

Næste morgen mødte han til den vedtagne tid, og hvor underlig blev han ikke? Dér på pladsen holdt hans modstander til hest i hollandsk stabsuniform, med sin tjæner bag ved. „God morgen, herr major!" hilsede Hollænderen, „jeg håber, De har sovet godt; men due nu Deres pistoler også noget? Her har jeg et par, som er udmærkede, vil De bare se!" Og han kastede noget, man kunde skyde efter, højt op i luften, skød og traf; på den måde afskød han alle pistolerne og traf hver gang. Derpå blev de ladte på ny, og tvekampen skulde begynde.

Hollænderen tilbød majoren første skud, dog gjorde sekundanterne straks indsigelse mod et sådant brud på gammel vedtægt, da første skud tilkom den fornærmede part. „Men jeg tillader det nu, mine herrer," sagde Hollænderen, „højstærede må virkelig skyde først, eller De kommer slet ikke til at skyde!" Majoren, der nu var angst for alvor, modtog dette i grunden vanærende tilbud og tog sigte. „Lavere," råbte Hollænderen, „lavere, ellers går kuglen mig lukt over hovedet!" Det skete, majoren skød og skød fejl. Hollænderen tilbød ham derpå et nyt skud, som han modtog og atter fejlede.

„Nu tog Hollænderen sit sigte: „men de skælver jo. herr major! Stå dog roligt bare et øjeblik, De skal vide, De er min skive!“ Den stakkels herre rystede endnu stærkere: „bed nu Deres fadervor, højstærede!“ Han gjorde det, mens sekundanterne håulo ad denne fejghed. „Å, så er De ikke en gang et skud krudt værd“, sagde Hollænderen, kastede pistolen bort og red sin vej. Han sad siden ofte på værtshuset, røgte sin pibe og læste sin avis, men ingen var der, som mere forstyrrede læsningen.

Ikke længe efter stiftede jeg nøjere bekændtskab med de islandske sagaer, hvor der forekommer så mange træk af koldblodigt, stille mod; så med Jyderne. En af alle de fortællinger, man har om dem, må være tilstrækkelig.

En Franskmand af Bernadottes hær blev indkvarteret hos smeden i Vonsild, kammeret. han fik, var just ikke meget godt, og under en strøm af eder og forbandelser sagde han til smeden, det var ikke andet værd end til stald for hans hest. „Sæt mig dyret straks der ind,“ råbte han til sidst og gik sin vej; smeden gør så, „bædre kammer,“ sagde han, „har jeg ikke.“ Om aftenen kom Franskmanden igen: „giv mig mit kammer nu, men det råder jeg dig, et kammer, en mand som jeg kan være tjænt med!“ „Ja vel,“ sagde smeden, idet han høfligt tog sin hue af og førte Franskmanden ind på det gamle sted til hesten. „Så det byder du mig, din bansatte kæltring!“ brølte denne og vilde trække blank. Smeden sætter med største rolighed huen på, griber sin modstander i bringen, smider ham med et vældigt tag under sig og siger bare: „ja, herr Fransos!“ Således blev den sag klaret.

Min forestilling om m o d og manddom ændredes nu efterhånden i mange måder, men i livet havde jeg alligevel ondt nok ved at skikke mig derefter og fik aldrig fuldt bugt med mit hastige sind. Med det samme ledtes

tanken hen på de mangehånde forskellige arter mod, fræmfor alt modet til at tage sig et ansvar på. Man kænder ordsproget: „det går jo glædeligt, sagde Tordenskjold, da han havde kun én mand, og han græd." Det ordsprog har sin gyldighed for enhver livskamp: stå fast med sandheden, om du så end skal stå alene! Jeg søgte nu at indprente mig det, det gjaldt jo netop for mig om ansvar og valg.

Forholdet til min broder var godt, som man vel alt har mærket af fortællingen. Vi to opdagede endelig, at vi, netop fordi vi havde lignende naturer, trængte til hinanden og burde hjælpe hinanden; endnu kunde der dog være nogen skinsyge imellem os og det fra begge sider. Til visse tider talte vi meget sammen, var glade ved hinanden og udskiftede vore tanker; men der kom også øjeblikke, hvor vi var mindre meddelsomme.

Kort efter min attestats blev Martin på fælleden i geledet såret i hånden ved et fejlskud af hans bagmand og måtte bringes på hospitalet. Her tegnede han portræter af en og anden, han lå på stue med, eller studerede hospitalssprogets kadaverlyrik; at dø hed „gå i skarnkisten". Den meste tid brugtes dog til studium af Baggesens og Oehlenschlägers fejde, et studium, der faldt sammen med Hertz' hemmelige forberedelser til „Gjengangerbrevene"; det viser den æstetiske retning hos ham. Et kønt digt, han skrev, „Pyramus og Thisbe" blev uden navn optaget i Heibergs „flyvende Post" og gjorde lykke. På samme tid lagde han også planer til et drama „Tistran og Indiana" over det æmne, der var os kært fra barns ben. Imidlertid var hans drift til digtning ikke så stærk som min og underordnedes lettere og uden mange kampe under den videnskabelige drift.

Han havde nu kastet sig over filologiske og mytologiske studier, som jeg over historiske, og tænkte allerede på at lære Sanskrit og rejse til Indien; dog vilde han først tage teologisk eksamen. Således havde

han sin egen opgave, og kølnet var han ikke blot for Grundtvig, men også for sin barndoms tro. Mytologierne havde for ham kastet et mytisk skær selv over den hellige historie, så videnskab og kristendom kunde stå ham som modsætninger og han blev hjemsøgt af tvivl, jeg ikke kændte til. Det gjorde mig tit ondt, skønt jeg ikke sagde ham det; vore følelser for hinanden gæmte vi helst dybt og godt.

I førstningen af min kandidattid tog mine nye studier mig hélt; der var kommen en urolig travlhed i min ånd, et jag efter at lære, og sjældnere lyttede jeg til disse så vidunderligt lokkende og kaldende evighedens røster. Jeg var indviklet i en kamp „med frygt og bæven", ikke dog for min saligheds sag, derimod for, hvor mine ævner lå, og hvad jeg skulde blive til i verden. Når jeg skrev i dagbogen: „overvej hver aften det, du har gjort i dag!" gjaldt de ord derfor mest ævnerne og den art sædelige selvopdragelse, jeg havde fået øje for.

Men ved en nådig styrelse førte netop historien og digtekunsten mig altid nærmere til Kristus, idet han og livet i ham kom til at stå for mig som det, der først kunde bringe dem til forklarelse. Navnligt var det studiet af Ansgar og Rembert, som lagde mig betydningen af et kristent liv på hjærte.

Friheden bankede imidlertid endelig på vor dør. Ved det vågnende politiske røre kunde jeg, ifølge min natur, ikke blive en kold tilskuer, og dertil kom nu faders deltagelse i det. Han havde gennemgået en forskole som formand for de 32 mænd. Endnu gik det vel i al skikkelighed, og lidt opposition mod magistratens regnskaber var højdepunktet; vandvæsen, lavsvæsen, havnevæsen, politi, brolægning, alt gik sin skæve gang. Men der fandtes dog afgjorte oppositionsmænd blandt de 32. agent Busk for eksempel. Han kunde, som fader udtrykte sig, „ret slå folk plat", det hjalp end ikke, når

næstformanden, oberstløjtnant Friedenreich, greb sin formandshammer „og slog til med plumpekøllen“. Fader fortalte jævnligt om optrin af den art, og vi gjorde en vise derom.

Mel.: Det hændte sig forgangen nat.

Den gamle Fribo slap en skv . . ,
en anden gammel gav en slat,
fra søvnens arm af stolen drat
en deputeret på sin gat;
herr sekretæren slog en klat,
den ene formand tog sin hat.
Ti ak, sjeur satan Busk fik fat,
og sæbe-Beck blev slået plat.
Hokus pokus, konfilias, hat, kat!

I øvrigt forefaldt også andre abderitiske historier, der morede os. Glæden f. eks. hos stadens fædre, da man slap for den nymodens gasbelysning og beholdt magistratsmåneskin, tranlamperne og oven i købet den ikke ubetydelige sum, det engelske selskab, man stod i underhandling med om gassen, havde sat i pant. Så koleraskrækken! Man havde klædt dem, der skulde bære de syge, i sort voksdug fra top til tå; masker for ansigtet, glas for øjenhullerne. Blot synet af dem kunde skaffet folk på gaden kolera.

Alle kyster vogtedes af bønder med bøsser eller leer eller spyd. Det havde på en anden kant af landet nær kostet to udmærket dygtige unge læger livet, E. Fenger og Buntzen. De svømmede næmlig over sundet mellem Fyn og Turø, men de Turø-mænd mødte dem i våben og truede at skyde dem, hvis de ikke på stedet svømmede tilbage. Den farlige hjemtur måtte da tiltrædes af de hélt udmattede svømmere.

Min fader kaldtes af kongen til medlem af de 35 erfarne og oplyste mænds forsamling, der skulde råd-

slå om stænderforfatningen. Skønt grumme ængstelig for enhver „ultra“ og for at det ikke skulde gå „suti“ nok, som han sagde, var han alligevel til en vis grad frisindet og varm bondeven i hin tids betydning af ordet. Ved stænderforsamlingen i Roskilde tog han, når der var gilde, altid en bonde under armen og snakkede gammelt med ham, lærte ham finheder, som at spise is. „Stænderne,“ plejede han at sige, „få nu det samme som København alt har fået i sine privilegier.“ Han har efterladt sig en dagbog over disse hemmelige møder, og ved hjælp af den kan man kaste et blik bag kuliserne lige indtil det øjeblik, da champagnen åbner hjærterne, og Stemann klapper ham på maven, „nå er man så mæt“, eller Ørsted omfavner ham med de ord: „jeg holder så meget af Dem, Hammerich!“

Hos et folk, hvor almensansen længe lå i dvale, måtte forvæntningen om stænderne være uklar indtil løjerlighed; kun få havde nogen forestilling om frihedens væsen, om de kræfter, den vilde kalde fræm, og de pligter, den pålægger. Den jævne mand, ja mangen dannet med, så ikke ud over hvad der lå dem for næsen, men her væntede man igen de vidunderligste fræmskridt lige indtil at kunne slippe for næsten al skat.

Et eksempel må være nok. En væversvend henvendte sig til agent Voigt i Fåborg. „Må jeg ikke have den ære at gratulere herr agenten som en af de mænd, hvem vor Herre og hans majestæt har sat til regeringen for at påsé fattige borgeres tarv. Og må jeg så også tage mig den ærbødige frihed at anbefale vor stakkels, trykkede væverprofession, som der, Gud hjælpe os, ikke kommer stort ud af; De véd det selv, herre!“ „Ja, min gode mand,“ svarede Voigt med et smil, „så meget det står til mig, skal jeg nok sørge for, at De ikke blot slipper for skatter, men endogså får penge oven i købet.“ Væveren forlod ham med et „Gud velsigne Dem“ og det bædste håb.

Der var lige så løjerlige størrelser mellem selve de kongevalgte vismænd. Stiftamtmand Knuth sagde så godt som intet, uden når han fræmlæspede: „stemmer med udkastet!“ Den hélt eller halft tyske grev Hardenberg-Reventlou indflettede hvert øjeblik: „sodant har vi det ikke i Braissen (Prøjssen).“ spurgte Ørsted, „hvat kategori var for en dingst,“ og vilde med vold og magt have hvert ord, han sagde, ført til protokols. „Han vilde,“ forklarede han, „levere sine ytringer til hans majestæt egenhændig og bede allerhøjstsamme konferere dem med protokollen. For han havde nøje utarbetet alt han sagde.“ Proprietær Berg ytrede privat: „han kunde, f..... g... ham, ikke begribe, hvad de sad dér og disputerede om dag ud og dag ind; alt var jo som fod i hose.“

Fader, borgmester Schäffer og et par andre forsvarede Københavns privilegier med megen iver; tyssede Stemann på Schäffer, gav denne til svar: „jeg lader mig ikke bringe ud af noget slags fatning, i mig vil Deres eksellense altid finde den samme mand!“ „Ja, ja,“ sagde Stemann småtleende, „De skal nu passe på byens rettigheder.“ Københavns forsvarere fik til sidst sit forbehold af stadens ret „som en fri rigens stad og stand“ medoptaget i fællesindlæget til kongen.

Alt, ser man, gik just ikke efter den strengeste parlamentariske orden. Kongelig kommissarius var minister Stemann, helst kom han med et lille spøgefuldt indfald. Sagde en noget, der behagede ham, så nikkede han, noget, han ikke kunde lige, så brummede han; gik afstemningen ham imod, blev han „muggen“, holdt hånden for øjnene og støttede armene på bordet. Af og til midt under ordskiftet lavede han papirskugler og kastede dem til A. S. Ørsted.

Fader hørte i hovedsagen til den liberale side, hvis leder etatsrad Hvidt var; jeg tror, vi havde ingen ringe del deri, ti jævnligt rådførte han sig med os.

Længe drejede kampen sig om udkastets første §, reglerne for stænderinddelingen og de deputeredes tal; oppositionen krævede en drøftelse af den, som regeringens forsvarere ikke vilde indrømme, oppositionen holdt imidlertid ved. Da skød Stemann stolen fra sig. „En drøftelse af paragrafen," sagde han, „var imod hans majestæts udtrykkelige befaling, som vel ingen vilde modsætte sig. Skulde det ikke des mindre ske, så han sig nødt til at opløse forsamlingen."

Den liberale side fægtede end videre for offenlige møder, medens Stemann underhånden søgte at modarbejde den ved skræmmebilleder, der ikke kaste noget glimrende lys over forsamlingens politiske modenhed. „Hvis nu," sagde han blandt andet, „en snedkermester blev deputeret, og man havde en sag om snedkersvende for og disse var til stede mellem tilhørerne, kunde samme mester jo såre let blive forbløffet."

Ved forhandlingerne i selve salen henviste konferensråd Schlegel til det tyske forbund, og Stemann gav en fortrolig meddelelse om den prøjsiske note, som udtalte sig afgjort mod offenlighed. „Du kunde gærne," sagde fader, „skrive mig noget op om den sag, som jeg kunde tage hensyn til." Jeg havde da gjort udkast til et forsvar for offenligheden, og i sine ytringer i salen fulgte han væsenligt det. Som man véd, satte de liberale ikke sin mening igennem, hvad for mig var en stor skuffelse.

Historie og digtning slyngede sig i hinanden, støttede også hinanden, men kæmpede alligevel om herredømmet i min sjæl, som jeg har skildret det. I slutningen af oktober 1832 havde jeg atter en af disse ikke sjældne, søvnløse nætter, hvor kampen var staende; jeg hørte vægteren synge sit vers kl. 12, kl. 1, kl. 2. Da fik en sammenhængende tankerække magten over mig. „Du har

dog," sagde jeg til mig selv, „nu i to samfulde år hensløset dit liv med en utrolig sorgløshed! Alt for meget har du lyttet til Bornemanns spot over „kildehestene" og mer end du burde tilsidesat det strenge historiske studium! Tag nu endelig en gang fat for alvor og tal mere om det, vedkænd dig det for alle! Syslen med en genstand, der kræver megen flid og møje, vil give din ånd fasthed og hæve dig i andres øjne; derfor skal digtningen slet ikke opgives, det gøres ikke behov, tvært imod vil den så først indtage sin rette plads."

Endnu samme nat udkastedes en ny plan for studiet. Ved siden af det almindelige overblik vilde jeg, efter Schellings råd, „studere historien episk", idet jeg gik ud fra Ansgars og Kristjern den 2dens tid og lod mine kundskaber samle sig om disse hovedpunkter. Jeg vilde desuden høre forelæsninger for viderekomne hos Werlauff og Engelstoft, derved blive kændt som historiker, få breve med på min udenlandsrejse og bryde mig en bane. Hidtil havde jeg holdt mig tilbage og ikke haft sønderlig omgang med de yngre, der studerede historie, undtagen „den ebræiske Müller"; de gik mig for meget ad den slagne landevej.

Hvad jeg således havde udtænkt, blev nu sat i værk. Engelstofts forelæsning over „historisk propædevtik", måtte, hvis jeg mindes ret, udsættes af brist på tilhørere, og det samme havde nær blevet tilfældet med Werlauffs. Men jeg henvendte mig til Lindberg og bad ham være med, det lovede han; senere mældte Ploug og Rimestad sig, og for os 4 holdt Werlauff nu i sin stue et foredrag over „nordiske oldsager", oplyst ved fræmvisning af en mængde billeder. Efterhånden slog det af sig selv over til samtale. Vi spurgte, og han svarede med den forekommenhed og jævne elskværdighed, der var ham egen. En særlig hensynsfuldhed viste han, som det forekom mig, mod Lindberg: „herr Lindberg" hed det først og sidst. Jeg smilede og tænkte

ved mig selv: „han er vel aldrig bange for at komme i bladet?“ Foredraget var grundmuret, som den mands lærdom altid, og gav os i sammenhæng det, man den tid vidste; meget var det jo ikke, når man sammenligner det med overfloden i vore dage.

Jeg hørte ellers også forelæsninger i en hel anden retning hos Sibbern og Eschricht. Eschricht læste over det menneskelige legem, et slags populær anatomi, selv et kadaver lagdes på bordet og blev anatomeret. Man kænder hans ævner til foredrag, og en talrig tilhørerkreds fulgte det, ofte med mere end almindelig agtpågivenhed.

Til dels i forening med Ley gennemgik jeg Hellig-Olafs saga, Knytlinga, Niåls saga på grundsproget; jeg levede her med de gamle og indåndede den friske fjældluft. Og den anden udgave af Grundtvigs mytologi 1832 gjorde et stort indtryk, den afslutter omslaget i hele hans tankegang, til dels en frugt af hans rejser i England. Tidligere havde han vidnet som en straffende profet og påkaldt loven. Men nu har han fået syn for „de store begyndelser“, for livskilderne i Guds kirke og livskilderne i mennesket; og nu påkalder han friheden: „frihed for alt, hvad der stammer fra ånd!“ Han står dér som en synernes mand og ser ud over vidderne i historien, som Hejmdal med luren, der har øre og øje for alt i sandhed levende, „kan høre græsset gro i enge og se om dagen og natten, fræm og tilbage i 100 miles afstand“. Og glad er han bleven ved de nye syner, som brudgommen, der har vundet sin brud; det læser man da ud af hver linje i den mærkværdige bog.

Det hjalp ikke, at tidens videnskabelige talerør, månedsskrift for literatur, vilde tie den til døde. Martensen, Zeuthen og Bornemann havde vist nok indvendinger i mængde mod den, min broder angreb navnligt, og ikke uden grund, dens stærke allegorier; men ingen af dem var blind for den fylde af åndrighed, der lige som

sprudlede fræm. Det, der tog mig, var det klare syn for frihed og folkelighed, for ordets magt, for at det fræmfor alt gælder om at leve et sandt menneskeligt liv, for Nordens stilling i verdenshistorien, og den adskillelse, der bør gøres mellem kristelig tro og kristelig „livsanskuelse". Også med hensyn til oldsagnene, så vel som de nordiske stammers indbyrdes forhold, gav bogen mig nok at grunde på og hjalp mig et godt stød fræmad.

Året efter kom første hæfte af Grundtvigs verdenshistorie, snarere en historiens filosofi end historisk fortælling, men lige så vækkende og oplysende som mytologien. Det var hans lærde tid, og han kunde holde ved med at læse og skrive, så længe det skulde være. Man véd, han i mange år ikke gik i seng nogen nat.

I det nævnte år 1832 vendte Ferdinand Fenger tilbage fra sin udenlandsrejse, jeg lærte da at kænde ham og hans rejsefælle, nuværende biskop Kierkegaard, begge adskillige år ældre end jeg. Fenger gik med sang og glæde sin gang gennem livet; han var en mærkværdigt frisk, hélt umiddelbar natur, en fuldstændig modsætning til det gennemreflekterede hos Kierkegaard, hvis spillende dialektik imidlertid havde et underlag af dyb følelse. Fyldt af minder om Grækenland og Nygrækerne, mellem hvilke han havde færdets, holdt han foredrag hjemme i sin stue over Nygræsk, hvori jeg og min broder, Laurent og Ley var blandt tilhørerne. Med hvilket liv skildrede han ikke sine rejseindtryk! Men jeg mærkede tillige noget egent hos ham, hvorover jeg måtte studse.

De forestillinger om det folkelige, der for længe siden var min åndelige ejendom, dæmrede først fræm for ham i Grækenland, og med al sin ånds umiddelbarhed forkyndte han dem næsten som et nyt evangelium. Trods dette, står det alligevel for mig som et misgreb, at han blev sat til side ved kappestriden om det teologiske

professorat. Men man kunde vide det på forhånd efter tidens „stemninger og tilstande".

De nygræske folkeviser tiltalte mig i høj grad, og tonen hængte sig fast i mig. Hvad der ikke mindst gjorde virkning, var de tit yndefulde melodier, som han gengav os med sin prægtige stemme.

Ved denne tid vovede jeg mig første gang op til Grundtvig; skulde jeg nærme mig nogen fremmed, især en mand med navn, kostede det altid overvindelse. De stærkeste kirkelige bevægelser var den gang ovre, de, der nær havde skilt Danmark ved ham. Han havde trådt op som trosfriheds uforfærdede talsmand og så ikke dens uforenelighed med kongeloven; da prosessen med Clausen havde bragt ham under sensur, undertrykte sensor dog det sidste stykke af hans afhandling om religionsfrihed. Den ene retssag afløste imidlertid den anden. En gang, så fortaltes der, kom Lindberg hjem med dommen, der var gået ham imod: „dér, min dreng," sagde han til en af sine små, „her har du såmænd en højesteretsdom til at lege med!" Grundtvigs venner indgav nu andragende om stiftelsen af en frimenighed. Lindberg, der havde nedlagt adjunktæmbedet, student Harmsen og pastor Simonsen ved Frederikskirken åbnede ved samme tid en gudelig forsamling på gamle kalkbrænderi, hvor forholdene i statskirken stærkt blev angrebne og hovedstadens præster fik læst og påskrevet. Grundtvig havde ingen del deri, han var aldrig forsamlingsmand.

Da gav regeringen afslag på andragendet. Grundtvig viste sig derefter på kalkbrænderiet og talte, og et loftsrum på Kristjanshavn blev lejet til disse forsamlinger. Det hele så ud, som vilde det bryde og brække, og politiet satte sig i arbejde, skønt politidirektøren, Bræstrup, en kristeligsindet mand, optrådte med mådehold. Kampen fulgte jeg med deltagelse, ja, da det gik yderligt,

med spænding; det, der gærede inde i mig, holdt mig imidlertid noget tilbage, i forsamlingerne kom jeg ikke.

Endelig tog Sællands biskop, P. E. Müller, sig om foråret 1832 af sagen, han var en ven af Grundtvigs historiske granskninger og en mild natur, og hans mægling lykkedes. Grundtvig elskede folket og elskede kongen og så grant, hvilke farer en kirkelig søndring kunde afstedkomme. Han gik derfor ind på mæglingstilbudet, fik ret til at prædike til aftensang i Frederikskirken, og røret sagtnede; endnu holdt politiet dog øje med det. I kirken der ude så jeg jævnligt min gamle skolekammerat, politifuldmægtig Lerbek, og jeg har en anelse om, han ikke kom for ordets skyld alene. Det var under disse omstændigheder, jeg første gang var hos Grundtvig.

Adskillige af min omgangskreds havde alt adgang til hans hus, Ley og Laurent underviste hans børn, der, som man véd, fik en meget fri opdragelse. Alligevel har mange vist en falsk forestilling om den. Han krævede noget, børnene efter eget valg, men med al alvor skulde lægge sig efter; det blev, da de voksede til, engelsk og græsk, så vidt jeg nu husker, og han rævsede strengt, hvis de ikke lærte det, de skulde lære. Svend Grundtvig gjorde til ære for sin lærer sine første vers, hvori „Danevang“ rimede med „herr Laurent“; senere kastede han sig, i forening med den anden lærer, Ley, over kæmpeviserne. Det krøgede tidligt med hans livsopgave. I disse år — det var nok 1834 — åbnede også kandidat Jensen den første skole for børn i grundtvigsk stil; der kom kun få, men Jensen var vist heller ikke sønderlig egnet til den gærning.

Grundtvig modtog mig med megen venlighed, vi talte, husker jeg, om nygræsk og Grækenlands verdenshistoriske betydning, og pibe bød han mig, noget han let kunde glæmme. Han var ellers ikke altid at komme i tale, man måtte helst så at sige trække ham op; og

jeg kunde det, fordi jeg vilde det. Efterhånden fik han da munden på glid, og kom han ret i ånde, var det en lyst at høre på. Jeg drejede samtalen den gang gærne hen på historiske og digterske genstande, der særligt lå mig på sinde, og takker ham for mangt et lys, mangen trøst, mangen sindrig, spøgende, karakteristisk ytring.

Sad man derimod tavs hos ham, kunde han til gengæld sidde lige så tavs. Han mødte ikke som Harms straks på pletten med et åndrigt indfald, var i det hele bange for at skrue sig op og give andet og mere, end der for tiden rørte sig i ham. Aldrig sagde han folk behageligheder, langt snarere stødte han en og anden for hovedet. Ved et teselskab hos Kristjan den 8de skulde H. C. Andersen en gang forelæse noget, Grundtvig gik sin vej; det kunde Andersen ikke glæmme ham og kaldte ham „en uartig gammel mand".

En dag så jeg kommandør C. Wulf komme op til ham, Grundtvig modtog ham ved døren, med piben i munden, hvorved Wulf blev endnu mere forlegen, end hans ærende i og for sig gjorde ham. Han skulde undskylde en fejltagelse, indløben ved udgaven af hans faders skrifter; Grundtvigs digt om Karen Bjørn var næmlig optaget i den, fordi han fandt det afskrevet med sin faders hånd og derfor mente faderen havde digtet det. Grundtvig hørte på undskyldningen, sagde nu og da: „ja så, så" og ikke mere, bød Wulf ikke en gang længere ind i stuen. Der fulgte et langt ophold, Wulf så ned for sig, og jeg blev formeligt pinligt til mode, omsider bukkede han og fjærnede sig.

Og som det gik Wulf, har det gået flere end ham. Man kan derfor ikke undre sig over, at især lægfolk kunde være lidt bange, når de skulde op til en mand, for hvem de nærede så dyb en ærefrygt.

Det var Grundtvigs kærlighed til Kristus og Norden og hans mandige kamp, der knyttede mig til ham. På ikke få punkter kunde jeg imidlertid ikke være enig med

ham; vore naturer var meget forskellige, og jeg var, som man véd, stolt nok og holdt pa mit. Har man en smule oprindelighed, er man angst for alt, der kunde ligne efterabelse.

I politiken havde jeg en hélt modsat mening, der dog ikke endnu lige fræm kom til orde. Hans dom i verdenskrønikerne om andre forekom mig undertiden vel hård og afsagt uden sans for den egenlige kunsts, også tonekunstens, vigtighed for åndslivet. Hans sætningsbygning i prosa fandt jeg uheldig, og hans vers kunde af og til, selv midt i det dejligste digt, støde mig ved en hårdhed, en plathed i udtrykket. I hvor højt jeg end skattede hans krønikerim, kunde jeg dog ikke kalde dem skikkede til børnelærdom. Hans tankegang faldt mig også hist og her dunkel; hvad der lå i hans syn på trosbekændelsen var endnu ikke gået fuldt op for mig, og de tit stærke udtryk om bibelen som en død bog var mig ikke kære. Den gang havde desuden Zeuthens og min broders mening om ham ingen ringe indflydelse på min.

Jeg sagde ham da af og til imod, skønt med læmpe, og han kunde fare op i følelsen af overlegenhed: „Gud bevares, hvor kan man dog tænke så bagvendt?“ Men jeg mærkede alligevel, han syntes i grunden langt bædre om den, der stod ved sin mening, end om jabrødrene. Det har jeg også siden mærket, da vore sammenstød blev stærkere; vred kunde han blive, et par gange vred for alvor, det varede imidlertid aldrig længe. Forholdet mellem os var og blev et frit forhold.

Den af mine venner, hvis omgang var mig lærerigest, vedblev Martensen at være, hvad han sagde, var aldrig indholdsløst. I det øjeblik, jeg havde tjærnet mig mest fra teologien, fik jeg ved ham anelser om en åndrig teologi, som jeg gæmte pa til sin tid. Nar jeg nu læser især i hans etik, ma jeg vel mindes gode gamle dage; hele partier dér, som forholdet mellem kultur og kristendom,

den kristelige karaktér, tanken om noget immanent fysisk i Gud, frihedens væsen, historien og dens mål, blev drøftede, jævnligt drøftede i vore samtaler. Og i den form blev moralen, jeg tidligere havde hadet, mig kær. På hans ord skaffede jeg mig også nogen kundskab til sådanne fræmragende værker som Schleiermachers, Marheinekes og Twestens. I min dagbog har jeg hjemmel derfor.

Vore veje begyndte imidlertid at skilles ad; hver udviklede sin synsmåde, sine fræmtidsplaner, og uenighed var der nok af, egenlig strid aldrig. En let ironisk ytring kunde falde, videre gik Martensen ikke. Jeg følte mig stærkt dragen til Norden og trak mig tilbage fra tysk påvirkning; han derimod droges til Syden, til tysk filosofi, hvortil mine ævner ikke rækkede. Han fjærnede sig fra Grundtvig og måtte gøre det i følge sin egenhed; det, han fra den side havde modtaget og har gæmt på, er et stærkt indtryk af troen som livsmagt og af den apostoliske trosbekændelse, samt en vis sans for det folkelige.

Han viste sig nu i Mynsters og Clausens kredse, fræmfor alt var dog Schleiermacher hans mand; det så man året efter, da han med et tysk digt fejrede Tysklands navnkundigste teolog, der kom til København og prædikede i Petri kirke. Også Hegel trådte inden for hans synskreds. Heiberg udgav 1833 sit program om filosofien, sandheden som både indhold og form, der skulde afløse den døende tro; og Grundtvig udtalte sig så på prædikestolen om „spøgefuglens" nyeste indfald. Martensen gik vist nok langt fra ikke med Heiberg, men Hegel var ham en tænker af første rang, og hvad en sådan mand sagde, selv om det var skæft, burde der ikke spottes med.

I oktober 1832 tog Martensen og Hass teologisk eksamen. Hass, der den gang hørte med til vor omgang, havde i sit petitum ytret sig om professorernes

forelæsninger og hvorfor han så sjælden havde víst sig dér; han fik sine skænd af den godmodige, kun lidt iltre Jens Møller, der ved en lignende lejlighed heller ikke havde ladet Zeuthen dø i synden. Martensen stod ikke øverst til skriftlig, og den samme professor fortalte ham, „han havde gået for meget på egen hånd og ikke víst erudition nok.“ Ved mundlig eksamen mærkede man imidlertid hans overlegne dygtighed, og han fik det egregie, ikke mange har fortjænt så godt som han. Os glædede det, skønt vi, vist netop på grund af den daglige omgang med ham, ikke endnu klart så, hvor store hans ævner vare.

Eksamensgildet for Martensen og Hass fandt sted på Walkendorfs kollegium, hvor Laurent bode. Laurent var elskværdig og glad som altid, hele den grundtvigske kreds samlet, og stemningen munter, især da man efter bordet i måneskin lystvandrede og sang ude i kollegiets have. De mest overgivne klatrede op på trimmerne af et lysthus og lod derfra sangen „kong Kristjan“ lyde, til trimmerne gik itu og de trillede ned. Hass, noget gammelagtig af væsen, trods sin æventyrlighed, og derfor kaldt „fader Hass“, var gildets formand og udtalte en faderlig tilfredshed med ungdommens opførsel. Men det var især Ferdinand Fenger og „den ebræiske“ Müller, der holdt os inden for grænserne, så selv den i denne stemning noget vovede spaseretur gennem gaderne i den smukke novembernat gik for sig uden ringeste uorden.

I omgangen med Zeuthen var der imidlertid kommen en slem kurre på tråden. Han var den gang i stærk åndelig gæring, havde forlovet sig, følte sig ulykkelig som forlovet og slog op. Mældt sig havde han til et lektorat i Sorø, et professorat i Norge og søgt om rejsestipendium, men alt slog fejl. Jeg traf ham en dag i en opbragt stemning og tegnede hans ytringer op i min skitsebog. „Ja, jeg kommer ikke af sted udenlands!

Sådan handler man med frugterne af bondens sure sved og ødsler dem bort, jeg gider ikke tænkt til hvem! Dér kommer en ind i stikken uniform til ham der oppe; å, man kunde næsten ha' lyst til at gøre oprør, det er jo i moden! Så vist havde jeg ventet stipendiet, og nu —, jeg må skrive præ'kner; for fanden, til skolemester duer jeg ikke! Jeg kan sige som Wallenstein:

> hier steh ich, ein entlaubter Stamm',
> doch innen im Marke lebt die schaffende Gewalt!"

I det samme trådte et par andre ind: „det kunde måské more jer at høre et utroligt æventyr, som mange alligevel tro på, jeg selv næsten med! Ja, bi til i morgen, så skal I få det! Farvel!" Han nikkede og gik sin vej.

Al den modgang virkede nu mindre heldigt. Vi var hjærteligt kede ad ham, når han hele eller halve søndage strakte sig hjemme i sofaen, vi kunde gøre eller lade, hvad vi vilde, til pas var vi ham alligevel aldrig og jeg mindst. Ja, han kunde bruge de mest nærgående udtryk og kalde mine studier for „ikke andet end en harlekinsdragt". Jeg havde nok at kæmpe med mig selv, og nu kom dette til, bægeret flød over.

En gang var jeg med ham, Laub og et par andre gået ud til Vebek, hans onde lune kom over ham, han hånede mig i deres påhør, og jeg fik bersærkergang; man måtte skille os ad. En anden gang lignende optrin hjemme, jeg viste ham døren. Vi udsonedes vel atter og gav hinanden hænderne, men det gamle forhold lod sig ikke genoprette, både af natur og retning var vi alt for forskellige. Så disputerede han 1833 „om beskedenhed", rejste udenlands, blev ved hjemkomsten præst i Jylland, og vi sås herefter kun af og til. De gode minder fra tidligere dage har jeg ikke glæmt.

Mest for at føje fader tog jeg del i pastoralseminariets øvelser, dog også for i hvert fald at have ryggen fri, det satte jeg for megen pris på. Lavaters

grundsætning lød: „altid sørge for sin pligt, aldrig for sin skæbne! Jo mere jeg sørger for hin, des mere sørger Gud for denne, jo mere jeg er barn, des mere han fader.“ Men jeg havde næppe endnu ret fået øje for den.

På seminariet havde jeg godt af Mynsters skarpsindige sjælelære, ellers ondt af hele resten; ti med gamle stiftsprovst Clausen rådede endnu ånden fra halvfemserne. Vi øvedes i at deklamere, at skrive og holde en prædiken og derpå resensere hinanden. En tid søgte jeg at læmpe mig fræm, i en prædiken „om fordragelighed“ prøve på, hvor vidt jeg kunde gøre Clausens krav fyldest og dog ikke træde min tro for nær; men det mislykkedes fuldstændigt, og den prædiken vilde jeg ikke holde. Derefter skrev og holdt jeg en anden, som jeg kunde stå ved. Den fik en yderst skarp dom, der endog skal være ført til protokols: „den Gud,“ hed det, „herr Hammerich tror på, er en blodtørstig tyran.“ Min sidste prædiken gik det dog ikke fuldt så galt.

Vi katekiserede også, og jeg måtte blandt andet høre stiftsprovsten give følgende oplysning. „Jesu navn skal man i en prædiken kun sjælden nævne, at gøre det oftere, er hélt overflødigt.“ „Dette stykke i lærebogen“ — det var nok stykket om forsoningen — „har ingen videre praktisk nytte. Jeg siger derfor til børnene ikke: „det må I ikke læse“ at sige det, kunde netop gøre skade; nej jeg siger blot: „det kan vi hurtigere gå over.“ Nuværende pastor P. Rørdam, som jeg den gang dog ikke kændte videre til, deltog med i øvelserne. Hvorledes han slap igennem, kan jeg ikke sige, men mig var de en sand lidelse, og jeg var oprørt.

Ved samme tid blev der på ny lagt mærke til stiftsprovstens selvgjorte ændringer ved dåben, idet han blandt andet lod forsagelsen falde bort; en fadder, en smedesvend, gjorde indsigelse på stedet, han blev så med magt slæbt uden for kirken. Københavns præster havde andraget på ændringer i ritualet, hvorimod

Grundtvig foreslog dobbelte formularer. Noget senere påbød regeringen nøje at følge det, men det hjalp ikke, gamle Clausen gav ikke efter. Således var stillingen i statskirken.

Alt dette blev ikke uden indflydelse på mig. „Jeg bliver vist næppe præst," skrev jeg i min dagbog, mindst på landet — skønt landlivet har noget lokkende for mig —, især da jeg ikke heller duer til en præsts mange praktiske forretninger. Stillingen ved et bibliotek, måské ved universitetet her eller i Norge, var mere efter mit sind." Et andet sted heder det: „Norge er vidt tilbage i kultur; dér åbnede sig en herlig virkekreds for den, som kunde stemme med folket og følte kraft til at tilhugge de endnu formløse, men dygtige og dannelige masser."

Lediggang var, som jeg har omtalt, fremmed for min natur, min flid trængte mere til tøjle end til spore, og at ligge med en sigar i munden og stirre op i den blå luft, har jeg aldrig haft forstand på. Dog var det først nu, gennem mine frie studier, jeg blev mig den velsignelse fuldt bevidst, der ligger i arbejdet. Hånd i hånd med dem udprægedes da også mit syn på tilværelsen. Jeg optegnede gærne i min dagbog de tanker, der for øjeblikket stærkt sysselsatte mig, og som jeg dels fik ved læsning og omgang, dels ved egen stille overvejelse. Det er vel kun brudstykker, jeg efter den kan meddele, men de kaste dog lys over det hele. De fleste grode fast og blev ledende hovedtanker, lutrede gennem hvad jeg har levet, vil de genkændes i mine skriftlige arbejder.

„Das heiligste," skrev Steffens til Zeuthen, „ist die innere Wahrheit; hellige Fader, hellige mig i din sandhed!"

„Hvad er menneskedom dog værd? de fleste kritikere ligne vore små landsbyhunde, der gø des stærkere, jo raskere rytteren rider på sin hest.“

„Det lå i Guds væsen, kærligheden, at en verden, fuld af mennesker, fuld af jeger, blev til; de er hans levendegjorte kjærlighedstanker. Hvorfor gav han dem ikke fylden straks? Fordi de skulde være personlige, frie væsener, genstand for hans kærlighed, og altså først måtte føle sig forskellige fra ham, sin vilje forskellig fra hans, for at de i frihed kunde sammensmelte med ham. I menneskets udvikling er der 3 gennemgangspunkter: naturens, frihedens og nådens.“

„Man kan ikke forestille sig Gud uden noget immanent fysisk; uden det lader heller ikke skabelsen sig forklare.“

„Uden sjælens udødelighed bliver hele verden en grel disharmoni, først udødeligheden bringer harmonien. Det er vor ratio cognoscendi, og under den indbefattes det moralske og de øvrige så kaldte beviser for vor udødelighed.“

„Vi er udødelige med alle vore idrætter, tanker, længsler; antager man ikke det, kommer man ikke til nogen personlig udødelighed. Digteren, historikeren har altså en evighed i vænte for det, han lever for.“

„Hvor dybsindigt tænker Steffens sig ikke opstandelsen! Tonerne, siger han, sætte det inderste i os i bevægelse, den stenharde, som det synes døde benmasse, så hele vor tilværelse ligesom opløser sig i hellige melodier. Er det ikke en usynlig skikkelse, vor lig, der bliver til og overvinder selv det hardeste? Er det ikke vor engel, der hilser os? Således vil dommedagsbasunen opløse jorden i de inderste dybder og overvinde al forhærdelse. Og hvo, der oplever den time, han dør ikke, han forklares.“

„Livet konstitueres ved to faktorer, den individsættende (egoistiske) og den, der fylder individet med

Gud, fører det tilbage til dets udspring. Hvor de tvendes forhold er i uorden, dér er det onde trængt ind; det består just i uordenen, hvorved den egoistiske livsfaktor river sig løs og vil gøre sig til den eneste. Det onde har lige som det gode tre udviklingstrin: naturens, hvor mennesket ureflekteret lever i det onde, karakterens, hvor han har uddannet sin levevis til prinsip (som den gærrige, der foragter den ikke-gærrige); endelig det onde riges trin, når mennesket dels siger, jeg vil det, jeg finder nu behag deri, det i mig og jeg i det, dels blindt må følge det djævelskes, ham overmægtige indskydelser, om de end volde ham det største mishag (således undertiden de afsindige)."

„Fristelsen har sin dybe betydning, den minder mennesket stadigt om, at han kan gøre sig selv til centrum, i steden for at han i kærlighed skulde dreje sig om det evige centrum."

„Hengive sig selv ubetinget og alligevel hævde sin ejendommelighed, sin frihed!„

„Luther har en gang sagt: „En fader glæder sig ved den papirshest, hans barn klipper ud, og dog er den ikke bædre værd end til at smide i skarnbøtten. Ligedan går det med vore gode gærninger, de glæde vor Fader i himlen og skal alligevel i skarnbøtten."

„Menneskets frihed — bønnen har indflydelse på Gud — og Guds vilje i forening er grunden til et menneskes skæbne; her har vi altså et konstitutionelt monarki. De ortodokse tænke alt for rojalistisk, Rationalisterne for jakobinsk."

„Det til Gud knyttede punkt i mennesket forholder sig til hele mennesket, som Kristus til slægten. Dette klare punkt i mennesket må bære syndighedens hele vægt, således og Kristus."

„Dyret i os går, som le Maistre siger, tit på egen hånd, fordi det endnu ikke har fået ordre fra ånden. Jeg træder ud af min port og vil til højre, men benene

har endnu ikke fået ordren og bære mig til venstre; lige så med vore lidenskaber. Derfor gælder det, at ånden altid våger og er herre."

„Religjon er det ypperste, fordi den først lærer os at gå ud af os selv, mens hele det øvrige liv leder til selviskhed. Den, der har religjon, står på et punkt, hvor alle de øvrige guddommelige ideer vil åbenbare sig for ham, om ej i dette, så i det tilkommende liv."

„Mennesket lever for at virke på jorden og modnes til evigheden. Det geniale er kun til for at vække og tjæne det højeste, tro og sædelighed; men man betragter det nu om stunder næsten som selve det højeste. I steden for midlet kalder man det målet."

„Ved fosterdannelsen er, efter Sibberns udvikling, idéen om et menneske i kimen det første, så danner ryggen med hovedet sig for sig, hjærtet for sig, maven for sig; derefter vokser gennem en række forvandlinger alt sammen og fosteret er fuldbåret. Således også med alt åndeligt! Først en duft, en anelse, så enkelte dele hver for sig, endelig sammenvoksningen til helhed."

„Vi vokse ikke blot ved bevidst liv i ideerne, men og på en mystisk, genial måde (genialitet = potenseret reflektion), idet de lige som af sig selv vokse i os, selv i vore drømme, og stundom pludseligt, uvæntet bryde fræm med overraskende klarhed."

„Vi undre os over børnene, som hele timer sidde og synge på to toner; og dog går det os ligeså. Hvor ofte fyldes vi ikke inden i af et par halft utydelige sjæletoner! De stige og synke, stige og synke, og vi véd ej, hvorfra de komme eller hvorhen de gå, føle os kun usigeligt vel til møde og vugge os i dem. Det er en fornæmmelse, der må ligne fuglens, når den synger sin ensformige, simple sang."

„Mennesket lever ej blot af brød, men af hvert ord, som udgår af Guds mund. Så længe mennesket færdes her, må sjælen vokse i fylde eller udmagres, alt eftersom

dens næring er himmelsk eller jordisk, rent simpel, udpisket spisekvartérsmad.“

„I kærlighed åbenbarer friheden sig i sin ædleste skikkelse, den gudbilledlige frihed.“

„Det dybeste lag i sjælen er følelsen, religjøs følelse, det første, Guds Ånd aflejrede i os; på den skal alt andet lejre sig, men ikke som tætte masser, der mørkne, men som lyse, gennemsigtige, der kan gennemfarves og gennemskinnes af og atter gennemfarve og gennemskinne den rene, vandklare diamant i det indre.“

„Bryd ej dit hoved så såre, bryd viljen, det er mer! Ja bryd viljen, den syndige vilje med den gode, det er hovedsagen.“

„Hvor tit er det geniale, dette vidnesbyrd om menneskenaturens uendelige rigdom, ikke til hinder for udviklingen af det dybeste i os, viljen, personligheden? Genierne kan gå op i lutter forfængelig selvafspejling.“

„Det ægte liv er at leve i det uendelige og evige, og hvo der hélt hengiver sig til det, finder hvilen, er salig. Det nås til fulde ved religjon, men kunst, filosofi kan i og for sig ikke en gang lede did, ja man fristes alt for let til at drive afguderi med dem.“

„Der ligger i sjælene, også i min sjæl, en oprindelig drift til religjon og en lige så oprindelig til kunst og vidskab. Tørne de drifter nu sammen, bør den mest centrale af dem have overvægten, og det er driften til religjon.“

„Der gives en kærlighed til kunst og vidskab, som Guds Ånd har lutret, og den bærer forjættelsen om evighed i sig; men nu den da, som Ånden ikke har lutret?“

„En lever, fordybet i studier dag og nat, og menneskene kalde ham den lærde mand. En andens liv går som i en døs, og han er halft fuld fra morgen til aften. Hvad tragte de efter? Begge vil leve et behageligt, potenseret liv, tilfredsstille sine lyster: hovmodet, drik-

fældigheden. Og hvem vil det så gå lideligst på dommedag?“

„I Jesus, centralmennesket. bode alt her fylden legemligt. Men vi alle, skabte i Guds billed, afspejle med vor oprindelige natur én side af Gud. Her nede kommer kun så meget af den, så meget af vore anlæg fræm, som frihedsudviklingen, jordlivets mål, kræver. Af denne afhænger så, om vi i tro vil hengive os til det hellige, ideale centralmenneske. Da bliver saligheden vor del, og i al evighed skal den gudskabte natur afspejle den side af Gud, hvortil den er skabt.“

„Troen, hvorved mennesket knyttes umiddelbart til Gud, må være sjælen i alle vore åndelige ævner; således slutter den sig kærligt til hele livet. Kristus er ej blot forløseren for vor tro, hans virksomhed skal også gennemtrænge kunst, filosofi, selv legemet med og rense hele menneskelivet til at blive levende ideer, sete i Gud. Dem, der kalde troen i og for sig det ene fornødne, kan vi da spørge, om ikke alt, Gud skabte, var såre godt, om der ikke ved syndefaldet dog blev én lille god spire tilbage. Mennesket skal optage Gud i hjærtet, så det bliver et billede af ham, med glæde som han over alt godt (også kunsten) og had til alt ondt, men ikke ligegyldigt ved noget.“

„Det gælder i enhver vor gærning at lægge sin hele sjæl i den, halvhed er forkastelig. Mit valgsprog skal være Kol. 3. 23: „alt, hvad som helst I gøre, gører det af hjærte, som for Herren og ikke for mennesker!“

„En gammel tysk præst har sagt: som en bjørn får sine unger des kærere, jo mere hun kan slikke dem, så går det os med vore skødesynder.“

„Saga har en gang været en dronning i verden, så døde hun. I slutningen af forrige århundrede gik hun igen i de store stæder som visekærling; det stred mod gode sæder, og politiet forbød det. Men hun skal atter stå op som dronning.“

„Ved kundskab om fortiden kan man til dels kaste blik ind i fræmtiden; således kan enhver på en måde forudse sin skæbne.“

„Enhver tid eller begivenhed viser sig for os fra to sider: den strenge historiske sandheds side og den indre poetiske sandheds side. Begge smelte sammen for Guds øje, ikke for menneskets. Kun i fjærne tider og egne nærme de to sider sig for os til hinanden, som de fjærneste lygter i en lang gade, og smelte sammen. I fræmstillingen af en fjærn tid kan man derfor lade den poetisk sande side — i sig selv den sandeste — være fræmherskende; ti vi stå langt nok borte til et totalt overblik. I vor egen tid har vi derimod ikke dette overblik og må derfor mest nøje os med den anden side.“

„Er en vis filosofis lyst til at tage menneskelivet, som det nu er, abstrakt og spekulere over det, ikke et rent fejlgreb? Skal ikke både naturen og historien, der oplyser os, hvorfra mennesket er udgået, og hvorledes det har udviklet sig, tages med ind i undersøgelsen? Filosofiens, grundvidenskabens, højeste opgave bliver da at forklare, begribe livet i alle dets ytringer.“

„Vor højeste opgave er ej at forklare livet, filosofere, men selv leve et forklaret, bevidst liv. Vi må være klare over os selv, dog kun for at kunne virke med klarhed. Gøthes: liegt dir gestern klar und offen o. s. v. er et sandt og smukt ord. Men reflektionen har i vore dage en overvægt, som kuer viljeslivet og al åndig selvdåd.“

„Hamann siger: kun en Kristen er et levende menneske, ti han lever i Gud, med Gud, ja for Gud.“

„Hos Grækerne fræmtrådte den enkelte ej som personligt selvstændig, han tabte sig i det almindelige, staten. Derfor kunde kristendommen ikke så fuldt gennemsyre deres liv. Ti den kræver bevidst personlighed hos den enkelte, for at han kan se halvheden i denne sin tilværelse, hengive sig i troen til det hele og

derved vorde. hvad han skal vorde. Hos Goterne var der en oprindelig selvfølelse, personlighedsfølelse; den trådte fræm i æresidéen og gjorde dem skikkede til at modtage den kristelige kærlighedsidé."

„Min ydre skæbne, studiet af Ansgars levnet og påvirkning fra Grundtvig har bragt mig til at sætte kamplivet, en ædel, fri, viljeskraftig menneskenatur som det højeste her nede."

„Også i mit eget liv kan jeg i dets hedningedage, når jeg var fremmed for Gud, spore den nordiske grundanskuelse: Tor var min gud, kampen min lyst, og det priste eftermæle i Valhal min himmel."

„Giv mig en ny idé, og jeg bliver rask igen, råbte Herder på sin dødsseng. Jeg har følt sandheden heri. Ti også jeg kan formeligt sulte og tørste efter en idé og være halvvejs ulykkelig, fordi den ikke vil komme og fylde sjælen. Jeg véd ikke noget velvære eller udvortes gode, som kan træde mig i dens sted."

Af disse dagbogsbrudstykker vil man skønne mit åndelige stade den gang. Jeg tragtede i mine lyseste øjeblikke efter det evige liv, efter at leve i det og se alt i dets lys, jeg havde fået øje for idealet, for personlighed, for livets dybe alvor: så vidt havde Gud ledet mig. Trods dette satte jeg imidlertid endnu talentet, den særlige livsopgave, meget for højt.

Jeg vidste, vi fræmfor alt skal hengive os til Gud og lade ham gøre os til sande mennesker. Og alligevel glæmte jeg det under min stærke gæring og vilde i grunden selv gøre mig til noget i verden, digter eller historiker. Endnu stod kamplivet, æren på jorden, mit nordiske fædreneland for mig i al idéens selvstændige glans; i tanken kændte jeg deres rette forhold til Guds rige, men i livet glæmte jeg det alt for ofte, min kærlighed til dem havde for lidt af åndens præg. Om viljesstyrke kunde jeg tale i høje ord, og dog brast det i prøvens tid, alt var og blev kun stemning.

„Du skal indvie dit liv," sagde jeg til mig selv, „til en stor tanke: Nordens forening i ånd og sandhéd, det mål, Nordens historie selv har sat sig." Jeg havde mærket, at min indbildningskraft var mere genfræmstillende end selvskabende; at den netop derfor egnede sig for historikeren langt mere end for digteren, så jeg derimod ikke. Mit håb stod endnu til en virksomhed som digter, skønt jeg ingenlunde overskattede, hvad jeg hidtil havde fræmbragt. Dermed lod kaldet som historiker, mente jeg, sig meget godt forene; var ikke Grundtvig og Geijer, to af Nordens ypperste mænd, både skjalde og sagamænd?

Ja historien skulde endog indtage en fræmragende plads i min virksomhed, folkelig historie, der kunde vække folket; ved skrifter og levende foredrag, hvortil jeg tiltrode mig ævner, vilde jeg i større kredse virke, måské alt på en rejse i Sverige, i alt fald ved min hjemkomst. Det var den ene grund, hvorfor min disputats skulde indsendes til det filosofiske fakultet, da jeg vilde have ret til forelæsninger over historien. Den anden grund var, at jeg ikke kunde tro mig sønderligt vel set i det teologiske. For fristelserne af lærd hovmod var jeg, trods min hovmodige natur, ikke i nogen høj grad udsat. Det var mig alt for pedantisk, og følelsen af, hvor lidet vi i grunden vide, vandt desuden styrke, som mine kundskaber tog til; men den holdt fristelserne forholdsvis i afstand.

En akademisk stilling, véd man, var mit lønlige ønske, skønt jeg havde gået en usædvanlig vej, på fri hånd. Den fik jeg endelig også, da tidernes strøm vendte sig, men mange år derefter og uden egen medvirkning, hélt uventet; jeg måtte først bøjes og tugtes og tildannes, så var det modent. Bankdirektør Hansens og etatsråd A. Hansens fader, en ægte dannemand, sagde en gang til mig: „ja den gamle der oppe er en god portion klogere end al verdsens vise; han står dog til

sidst, tror jeg, for det hele!" Jeg trode det med, og jeg har erfaret det i mit liv.

Ikke sjælden var min broder og jeg indbudte til aften hos fru Scheuermann, dér var de altid yderst forekommende mod sine gæster, navnligt mod mig, og overøste dem med artigheder. Det var desuden noget mere end almindeligt, vi blev budne på, ypperlige strygekvartetter og musikalsk gengivelse af hele operaer. Partierne var uddelte, prøver afholdte, og der fandtes blandt de syngende dem, som ikke blot sang udmærket, men selv med dramatisk virkning; sangen ledsagedes på pianoet af frøken Julie. I det store var det, hvad moders musikalske selskaber havde været i det små. Her lærte jeg „Don Juan" og „Ludlams Hule" så godt som udenad.

Mellem tilhørerne var blandt andre præsterne ved Frederiks tyske kirke, navnligt pastor Simonsen, hvem jeg kændte fra Lindberg, en from, trohjærtet, naturlig Slesviger, men svag. Den gang følte han varmt for Danmark, da oprøret imidlertid brød løs, lod han sig alligevel drage med. Undertiden forelæste jeg noget hos Scheuermanns, mest af Oehlenschlägers digte, var dog ikke altid hensynsfuld nok i mit valg. Det kunde pine mig lidt bag efter, men jeg trøstede mig: „a det gør vel ikke så stort!"

Jo mere jeg lærte at kænde frøken Julie, des hellere talte jeg med hende, af og til fik hun bøger til låns af mig. En stille tilbøjelighed spirede i min sjæl, og der var andre end mig, hvem det havde gået ligedan, hun havde haft adskillige friere; indtagende var hun, hvor prunkløst hun end gik klædt. Dog tvang jeg mig. Gøre kur holdt jeg mig for god til, og at vække følelser og lege med dem, gjorde jeg mig samvittighed af; de

små villigheder og høfligheder har jeg desuden aldrig været stærk i. Jeg kunde endog med flid hele aftenen indlade mig med alle andre undtagen hende og så godt som vende hende ryggen, noget der ellers ikke blev hende budt.

Man talte meget om mig i familjen. „Nej, hvor han dog må være forfængelig!“ sagde den ene datter, Emilie. „Hvem?“ spurgte Julie. „Ih, den ældste Hammerich! Han ser sig jo hvert øjeblik i spejlet.“ „Men han er også et kønt menneske,“ sagde moderen. Ved samme lejlighed kom da min tilsyneladende kulde mod Julie på tale; „hun havde,“ hed det, „vel ikke varet sig nok og sagt et eller andet, jeg kunde lægge galt ud!“

Hun fra sin side var venlig, som mod alle, og talte gærne med mig, selv om de alvorligste ting. En dag bad hun mig meget indstændigt komme til næste konsert, og da jeg gjorde undskyldninger, føjede hun til: „De kommer nok for min skyld.“ Jeg havde hélt overhørt det, men hendes moder hørte det og sagde siden: „jeg havde dog aldrig troet, at din ellers så fine takt for det passende i den grad kunde svigte dig!“

Hun lå en sommer med sin broder på landet i Hummeltofte, hændelsesvis kom jeg forbi, hun sad ved vinduet, og jeg hilste noget overrasket. „Dér gik den unge Hammerich!“ sagde hun til broderen. „Så, tog du ikke fejl?“ „Nej, jeg kændte ham på blikket.“ „Det blik skal du slet ikke bryde dig om, sådan er han mod alle damer!“ De talede endnu mere om os, og han ytrede: „man sagde i byen, jeg havde nok tanker til en køn ung pige af min familje.“

En eneste gang blussede der noget mere end almindeligt op imellem os. Min broder og jeg havde gjort en undtagelse og kom, uden ligefræm at være indbudte, en nytårsaften til Scheuermanns. Der blev slået æggehvide op i et glas og taget varsel deraf; man satte også valnødskaller med smålys ud som både i et vandfad,

hvor da hver fik sin båd. Så rørte man i vandet, bådene skulde sejle, og det gjaldt om, hvem der kom til at sejle sammen. Tilfældet bragte nu min og hendes båd en stund sammen og lod dem følges ad til målet; man lo og klappede, begge blev vi røde. Det var i en egen stemning, jeg gik hjem den aften. Nytårsdag var jeg der atter for at høre, hvordan det havde gået med æggehviden, den, som var slået op for mig, lignede en kirke, hed det.

Jomfru Prehn spejdede imens med flid mine veje, hun hørte mig og min broder ofte tale om frøken Julie og hendes kønne spil, og derved spidsede hun øren. Så indhentedes efterretninger om den scheuermannske familje, der var meget kændt og havde sine påfaldende egenheder; hun fortalte løst og fast, gærne med en smule ondskab, helst det, hun mente, man kunde gøre sig lystig over: „oho, Scheuermanns!“ Jeg kændte det nu så godt, havde også fået mig hendes karaktérbillede i min skitsebog, og hendes snak gjorde ikke længer det indtryk som tidligere. Frøken Julie blev desuden i almindelighed omtalt som den elskværdigste i familjen, kun et vist hang til religiøst sværmeri ankede man på.

Jeg sad, som jeg har skildret det, fordybet i studier og indre kampe i maj måned 1833. Hvad var det da, der med ét dukkede fræm i min sjæl, hvorfor kom denne unge pige mig ideligt og ideligt i tanke? Ja, jeg syntes om hende, og det var jo ikke første gang, jeg blev det vár, hendes elskværdighed, hendes fromme sind indtog mig. „Men det går vel nok over,“ tænkte jeg igen. Følelsen blev imidlertid stærkere og stærkere, så det overraskede mig, den lod sig ikke længer afvise: „det er følgen af den dybere selvbevidsthed, du er i færd med at vagne til,“ sagde jeg til mig selv og skrev i dagbogen. Jeg anede altså, hvad den bar i sit skød. Alle indvendinger, hentede fra mine travle studier og den

forestående rejse, måtte nu tie stille, jeg sansede ikke andet end Julie Scheuermann.

Himmelfartsdagen traf jeg hende i Grundtvigs kirke og talte med hende på hjemvejen, dog i den tilbageholdende tone, jeg altid iagttog ved vore samtaler. Jeg bad hende huske sin broder på, endelig at se op til os, der var noget, jeg nødvendigt måtte tale med ham om, inden han rejste til Norge, hvor han vilde studere fjældene og Haugianerne; det lovede hun. Næste morgen indfandt han sig, og uden sønderligt lang indledning faldt jeg ham med ét om halsen: „jeg er skudt i din søster Julie! Gør mig den store, store tjæneste at være min budbærer!“ Han var som sunken ned fra skyerne, skønt netop i disse dage ej uvant til sådan vennetjæneste, som en anden frier havde påkaldt; bønnen her kom jo uden alt varsel. Men han lovede venligt at gøre, hvad han kunde.

Straks gik han hjem og talte med Julie. Nervesvag har hun været sit hele liv, og den nyhed greb hende nu stærkt, det varer altid noget, inden hun forsoner sig med det nye. Hendes første udbrud var også: „du véd det jo alt for godt, jeg vil slet ikke giftes!“ „Ja, véd du også, Julie,“ sagde han, „om det er Guds vilje?“ Klokken 4 måtte han ombord på det norske dampskib, til mig sendte han en biljet, hvori han bad mig vænte: „hun måtte først overveje sagen med sin Gud, hans vilje og ikke sin egen vilde hun følge.“

Et par dage gik derpå for hende under bøn og indre kamp. Endelig kom hun til en afgørelse og blev glad og frejdig, tvivlede nu ikke længer; men legemet bukkede under, i 3 dage kunde hun ikke tale. Noget pinede hende alligevel, den uro, jeg måtte svæve i; broderen var borte, og skrive først til mig, kunde hun jo dog ikke.

Imidlertid havde jeg gået i en halv døs, læste, red, spaserede og vidste med alt det næppe, hvad jeg gjorde. Tvivl og ængstelser fór igennem mig, og jeg vilde tvinge

tanken om hende rent tilbage; forgæves, den var mig for stærk. Jeg trængte til meddelelse og fortalte dem derfor hjemme, hvorledes det hang sammen, så rådede de at sende hende et brev, og jeg sendte det.

Hun modtog brevet, lukkede det op, tittede i det og så mit navn; men det varede timer, inden hun fik lejlighed til at læse det ordenligt igennem, og den hele dag. inden hun kunde svare. Pinselørdag fik jeg endelig hendes ja, „hun havde rådført sig med sin Gud og frelser," skrev hun, „og i hans navn vilde hun blive min: ham var det, der havde givet mig hende."

Første pinsedag. 26de maj, mødtes vi i kirken, ved udgangen. og rakte hinanden hånden, længe gik vi tavse sammen. Omsider spurgte hun mig, hvad jeg syntes om Grundtvigs prædiken: „og en Herrens tjæner, som han, vil jo også De blive! Ikke sandt?" Svar herpå kunde jeg ikke give, jeg trykkede hendes hånd. Hun var bly og stille, og da vi kom ned i Nyhavn, standsede hun ængstelig: „var det så ikke bædst, vi sagde hinanden farvel?" „Nej, nej, hvad tænker De dog på? Jeg går hjem med til Kvæsthusgade!" „Til Kvæsthusgade, til moder? Det er umuligt nu, jeg må først samle mig en smule!" Jeg bad og blev ved at bede. „Ikke nu," sagde hun, „skån mig, hvis De har mig kær, bare ikke nu! Jeg véd ikke, hvor jeg skulde gøre af mig, jeg kunde synke i jorden; vænt til i morgen!" Hun så så bønligt på mig, at jeg ikke kunde stå hélt imod. „I morgen, kære Julie," sagde jeg. „det vilde vare for længe! Men vær nu en sød. god pige. og lad os ses igen om en times tid! Så bliver det jo derved. det går nok!"

Hendes tavshed tog jeg for samtykke og fulgte hende hjem og op ad trappen. Vi hørte stemmer inde i stuen, jeg omfavnede hende og trykkede det første kys på hendes mund: „Julie, min Julie, hvilken sød klang ligger der ikke i dit navn!" Derpå fjærnede jeg mig i hast,

blussende rød blev hun stående uden for og måtte med magt tage sig sammen, inden hun havde mod til at ringe på.

Hen på eftermiddagen kom jeg igen, fik fruen i tale under fire øjne og meddelte hende da mit ærende. Overrasket faldt hun mig om halsen: „det var hende ret inderligt kært, især fordi jeg vel bædst kunde helbrede Julie for den religjøse melankoli, hun var tilbøjelig til.“ Næste dag var vi hos fader. Julies væsen tiltalte ham, og han fandt, hun havde nogen lighed med min afdøde moder, min broder var glad; jomfru Prehn iagttog hende skarpt fra siden af, som hendes vane var.

Den nye forlovelse gjorde lykke i den scheuermannske familje, men den kom så uventet. Julies fætter. Thalbitzer på Katrinebjærg, udbrød ved efterretningen om den: „å snak, det er ikke muligt!“ „Men det er alligevel sandt, du kan være vis derpå!“ „Ja så må han også have spyttet hende i øjnene! For de andre, der krøb for hende, kimsede hun ad!“ Hendes søskendebarn, fru Emma Hartmann, råbte på sin ejendommelige, spøgefulde måde, da hun skulde gætte, hvem den lykkelige var: „for Gud i himlens skyld, det er dog aldrig Dodt,“ en gammel, 60 årig stamgæst i familjen. Den gang Julie forestillede mig hos Hartmanns, faldt Emma mig om halsen og kyssede mig: „se så, nu er det gjort! Han er en prægtig fyr! Værs'gó Julie, dér står Hartmann, ham må du gærne kysse igen!“

Det var en højst ejendommelig familje, den Scheuermann-Zinnske, som jeg nu kom ind i, eneste i sit slags og vidt forskellig fra min egen. Der var fremmed, lidenskabeligt blod i den, mest tysk, også megen smag for det engelske væsen; fræmfor alt og hos alle familjens medlemmer en udpræget sans for musik, den gang endnu en sjældenhed i Danmark. Hvor livlig og morsom var tonen ikke, stundom for livlig i grunden til at være ret hyggelig. Der taledes højt, så man i frastand kunde tro,

de var oppe at skændes; mig var det nu slet ikke med, jeg måtte tit tysse på Julie, når vi spaserede sammen, og hun var dog langt fra ikke den mest højrøstede. Hastværk altid i familjen, og lidt stundesløshed løb med.

Livligheden kan let springe over i det overspændte, når indbildningskraften og de stærke følelser få for meget råderum. Man opfatter ikke sagen, som den i virkeligheden er, der kommer noget farvet, spiller noget kun halvsandt, usandt ind med, overdrivelser, overstadigheder. Til den art livlighed kændte jeg hidtil lidet, og den slog mig, dels tiltrak den, og dels frastødte den.

Fru Scheuermann var ualmindeligt rig på danske barneviser, dem havde hun fra „strikkekonen“, som lærte dem at strikke; ellers havde hendes opdragelse snarere været evropæisk end dansk.

Hendes fader, agent Zinn, var kommen til København fra Tyskland med 5 Rdlr. i lommen og havde ved handelsdygtighed snart svunget sig op; hans hus blev et af børsens store huse, og livet hjemme derefter. Hendes moder, grandmama som hun kaldtes, var atter af tysk blod, en født Preisler; man véd, der har været adskillige kunstnere af det navn. Den gamle Preisler var direktør for kunstakademiet og bode på Charlotteborg, i en yndig bolig ud til botanisk have, hvorfra et mandeltræ hængte sine blomster ind i stuen. Her kom minister Bernstorf af og til, og professor Cramer, teologen, og Kloppstock var blandt de daglige gæster.

Grandmama fortalte meget om Kloppstock, der med årspenge fra den danske regering i lang tid opholdt sig hos sin broder i Lyngby, om hvor lidenskabelig skøjteløber han var; man huske på hans ode:

> Wie erhellt des Winters werdender Tag
> sanft den See! Glänzenden Reif, Sternen gleich,
> streute die Nacht über ihn aus

En dag vilde han have hendes små brødre med ud på isen, men forældrene var ængstelige. „Å hvad,“ sagde

Kloppstock, „lad dem dog løbe med, dér har De mit ur i pant for drengene!“

Gamle Preisler var i hele sin færd den fromme, gudhengivne mand; han efterlod sine børn ingen formue, men et testamente, hvori han først og sidst lagde dem på hjærte, at holde fast ved sin Gud og frelser: „det er min faderlige vilje og min eneste rigdom.“ Hans hustru var også af fremmed, måske fransk blod; det hed sig, at Holberg i sin tid havde friet til hende. En af børnene skulde gå den diplomatiske vej, da forelskede han sig i en skuespillerinde og blev selv skuespiller til stor sorg for familjen. En anden søn blev kobberstikker og udmærket i sit fag.

Grandmama blev 16 år gammel gift med grosserer Zinn. Hun elskede en anden, den præst, der havde konfirmeret hende, men bøjede sig for forældrenes ønske. „Og jeg har aldrig angret det,“ sagde hun, „er det ikke sandt, hvad der står skrevet: der Eltern Segen bauet den Kindern Hütten?“ Hun forestod det store hus, viste sig i gammel stil jævnligt i køkkenet i sin silkekjole, med hvidt overtræk over, og var med, når maden skulde laves; „det skyldte hun,“ sagde hun, „sin mand og sin herre.“ Men klæde sig selv på, kunde hun ikke, hun holdt kammerjomfru og frisør.

Hvor god og from en sjæl var hun ikke! En dag havde pigen sparket til hendes lille yndling, skødehunden, så hun, der den gang var gammel, blev vred og skændte. Straks var det ovre, hun kaldte pigen ind og bad hende om forladelse, „og dér har hun disse fem rigsdaler at købe sig en ny kjole for!“ En slægtning, af gammel adelig slægt, var herskesyg og fuld af luner; en gang havde denne i flere dage med flid ikke sat sin fod nede hos hende, hvem dog ellers alle familjens medlemmer viste den største kærlighed og dagligt så ind til.

Da kaldte den gamle på sin kammerjomfru og forlangte sin silkekjole og det kønne hovedtøj, hun nylig

havde fået. „Men hvor skal mama hen i den stads?“ sagde fru Scheuermann. „Jeg vil op til Grete, min pige!“ „Er det da muligt, at mama sådan vil kaste sig hen for en som Grete, der er så fuld af urimelige fordringer? Det havde jeg ikke troet! Nej, man skal sandelig holde lidt på sin honneur.“ „Liebet die, die euch hassen, segnet die, die euch fluchen,“ svarede grandmama, „det har jeg læst så tit og lært udenad. Så må man vel også se at handle derefter.“ „Du kan jo gøre som du synes, kære mama, men jeg vil bare sige, at efter mamas prinsiper står man sig jo allerbædst ved at være rigtig ond, for så får man velsignelsen.“

I enhver henseende havde gamle Preislers fromhed gået i arv til hans datter, og Julie har tit omtalt, hvilket indtryk den gjorde på hende alt som barn; „hvem der dog kunde være så god som hun,“ den tanke rørte sig i hendes sjæl. Grandmama læste stadigt i gudelige bøger og sin tyske bibel, derfor fræmsagde hun også bibelsprogene på tysk, skønt hun altid ellers talte dansk. Hun havde den dybeste ærbødighed for præsterne, og i hendes øjne var enhver „en Guds mand, en Herrens tjæner“. At der var forskel mellem Rationalister og Ortodokse, var slet ikke gået op for hendes umiddelbare natur, hun kunde høre på en vantro prædiken og dog føle sig opbygget; trådte en præst ind i stuen, rejste hun sig straks fra sofaen og bød ham hæderspladsen, selv om han kunde været hendes barnebarn.

Jeg lærte hende at kænde i hendes høje alderdom i fru Scheuermanns hus, hvor hun opholdt sig; den fordum så ranke, skønne kvinde med en fint kroget næse sad nu i lænestolen som en sammenkrumpen skikkelse, og kun de milde øjne var de gamle. Da Julie og jeg blev forlovede, var hun meget glad og gav os sin velsignelse, „men husk bare på, mit barn,“ sagde hun, „hvad der står skrevet: und er soll dein Herr sein.“ Hun sov dårligt om natten, hendes trøst var da en

gellertsk salme eller bibelsprog, hun kunde dem udenad i mængde, Davids 51de salme var hendes yndlingssalme.

Ofte formanede hun de unge; og snart det ene, snart det andet bibelsprog kom fræm også om dagen ligesom af sig selv: „kænder du det, min pige?“ Når så fru Scheuermann kaldte dem til en husgærning og sagde: „mama er også alt for gudfrygtig,“ svarede hun: „det kan man aldrig være nok, Charlotte!

Eins ist noth, ach Herr dies eine
lehre uns bedenken recht!“

Siden kunde hun ytre til børnene ligesom undskyldende: „ja, din moder hun har jo så meget at passe i huset.“

Alle elskede og ærede de grandmama, skønt hun dannede en modsætning til de fleste andre; nogen åndelig indflydelse på dem undtagen på Julie og hendes broder havde hun dog ikke. Der gik kun et vidnesbyrd ud fra hende, som vakte ærefrygt, et vidnesbyrd om „den stille ånds uforkrænkelige væsen“. Hun døde et par måneder efter vor forlovelse i Julies arme, altid havde hun holdt så meget af hende.

Fru Scheuermanns mand var ligeledes indvandret fra Tyskland, hvor hans fader havde været overførster, broderen var finansråd i Meklenborg-Strelits. Scheuermann var en begavet natur og havde hørt til de rige grosserere, men Engelskmændene opbragte 1807 alt inden krigen et af hans største skibe; noget efter døde han en brat død. Boet stod i flere år hen uopgjort, så kom rigsbankforordningen og ødelagde, hvad der var tilbage.

I denne tid havde fru Scheuermann, rigt opdragen, gennemgaet de hårdeste prøvelser; på en eneste nat var hendes hår blevet gråt. Så længe grandmama endnu levede i hendes hus, havde hun imidlertid alt i overflod, og børnene fik en fin opdragelse, siden måtte hun hjælpe sig med det mindre. Der var kommet noget koldt, noget strengt i hendes væsen, lidenskabelig var hun af natur,

og de fleste af børnene frygtede hende mere end de elskede hende. Men der var dog atter tider, da hun viste sig så øm og kærlig. I selskabslivet følte hun sig hjemme, og så var huset behageligt.

Af børn havde hun to stifbørn, de var nu begge døde, den ene, Karl Bernhards ven, som student, den anden som godsejer i Jylland og forst- og jagtjunker. Hendes egne børn var maleren Karl Scheuermann, Emilie, forlovet med den senere amtsforvalter von Gähler, Agnes, forlovet med komponisten E. Horneman, og den mellemste, min kæreste, der allerede fra barns ben knyttede sig til sin broder hjærteligere og inderligere, end nogen af de andre søskende gjorde.

Fru Scheuermanns broder, agent Zinn, i hvis gård hun bode, var en før, svær mand, i høj grad musikalsk og fuld af sprudlende lune; hans mandfolkeselskaber havde et vist ry i København, dér kom fine folk, men der blev drukket tæt. Jævnlige gæster var Kuhlau og Weyse, og man fortalte meget om den sidstes særheder og morsomme indfald. En dag havde han ikke fået kaffe efter bordet, han stod da med ryggen mod pianoet og slog i den stilling ideligt på tangenterne C. A. F. F. E. til man forstod det. Også H. C. Andersen kom dagligt i huset og forelæste dér sine digte og æventyr. En gang bad Zinn ham give en forestilling af det bekændte optrin, da han som dreng dansede for madam Schall. Og han lod sig ikke bede forgæves, trak støvlerne af, tog hatten i hånden som tamburin, dansede skævbenet på sine hosesokker og sang dertil.

Mod mig viste Zinn sig altid yderst kærlig, jeg blev formeligt hans yndling; og jeg for min del hørte gærne på hans saftfulde vittigheder og endnu heller på kvartetsangerne i marmorsalen i det rige hus. Hans søn var den nu afdøde grosserer Zinn, hans datter Emma Hartmann.

Man kænder Andersens skildring af hende. Sådan var hun, en af de vidunderligste kvinder, jeg har kændt, fuld af spillende livsglæde og de kosteligste indfald, og dog med dyb, af og til tungsindig alvor i sin sjæl; man blev glad blot ved at se hende. Efter hendes død blev hendes kompositioner udgivne, „Frederik Palmers sange", de er yndefulde som hun selv. Hun var Julies bædste veninde, og vi kom derfor ikke sjælden op øverst i huset, hvor Hartmanns bode.

Den anden af fru Scheuermanns brødre var død og efterlod sig en stor formue, enken ejede Vodrofgård med en prægtig have, kanaler og svaner. En af fru Scheuermanns søstre var også død, hendes eneste barn var kammerherrinde Neergaard, en lige så åndrig som from dame. En anden søster, den mest musikalske, led alt fra sin ungdom af og til af sindssyge.

Den fræmragende af søstrene var generalkonsulinde Thalbitzer, i hvis hus på Frederiksberg Julie havde levet mange glade dage; hun var hende som en anden moder. Fru Thalbitzer var elskværdig selv i sin stundesløshed, fint dannet og hjærtensgod. For fransk og engelsk literatur sværmede hun, og hendes tale kunde somme tider tage sig ud som et slags mosaik: så et lille stykke fra Baggesen eller Holberg, og så fra Byron, Shakespeare, Victor Hugo. Til omgangsvennerne hørte overpræsident Moltke, Bardenfleths og etatsråd Brønsted. Hendes opdragelse havde haft et fransk tilsnit, og i ungdommen blev hun hélt tagen af revolutionen, dens tanker og dens helte.

I faderens gæstfri hus blev der gjort stads for de udsendte fra den franske republik, da de i offenligt hverv kom til København. Der var bal for dem, hvor hun trådte op i republikens farver og tiljubledes og omsværmedes af Franskmænd; den ene blev til sidst dødeligt forelsket i hende. Man ymtede endog om, at han vilde bortføre hende, og der skal være holdt vagt

ved huset. Også Baggesen var indtaget af hende. Alt dette og hele sit rige liv har hun skildret i memoirer, som hendes børnebørn gæmme. Et par år efter vor forlovelse tog hun til sin søn på Katrinebjærg, den eneste af flere børn, som ikke døde ung. Dér endte hun sine dage.

I disse omgivelser, glade og rige, voksede Julie nu op. Tillige med Emma Hartmann var hun opdraget på engelsk til en fin dames væsen i en af Københavns bædste skoler, hos miss Mitchell; derfra stammer hendes kærlighed til alt engelsk. Konfirmeret blev hun af Kochen ved Petri kirke. Endnu længe efter den tid havde hun timer i sprog, tegning og især i musik, der blev intet sparet. Hun spillede med sjældent udtryk og var mester i at udsætte en melodi. En sommeraften sad hun ene for åbne vinduer og spillede ouverturen til „Ludlams Hule" udenad, til sin egen fornøjelse; på én gang hørtes herrestemmer på gaden, der blev klappet, og det var Weyse, som klappede, han havde været oppe hos agent Zinn.

Naturligvis kom en mængde musikalske mennesker i huset, hvoriblandt adskillige Tyskere, fru Scheuermann holdt meget af at få sig en mundfuld tysk, gammel vane fra „papas" dage. Om det så bare var en skomager, der skulde tage mål, og han brækkede på dansken, straks indlod hun sig med ham på sin tysk. Det var ikke noget for mig.

Den første gave, fader gav Julie, var en ægte kærlighedsgave, moders østindiske sjal. Han havde gæmt det som en helligdom og bestemt det for sin tilkommende svigerdatter, men jomfru Prehn sagde til hende: „ja det vilde nu Frederik egenlig, jeg skulde have haft." Deri

var ikke et sandt ord. Den første gave, Julie fik af mig, var en dansk bibel, hun havde kun en tysk.

Hendes svage nerver var rystede, forlovelsen og selskaberne til ære for den havde medtaget hende, hun tilbragte altid gærne sommeren på landet og trængte nu dobbelt dertil. Så tog vi ud til hendes fætter Thalbitzer på Katrinebjærg. Det var unge, nygifte folk: han, vittig og livlig, holdt af Julie som en broder; og hans hustru, Betty Brøndsted, fru Halls søskendebarn, var en udmærket husmoder, stille, yndig, elskværdig. En herregård, en køn, tilvoksende have, en lille lund, og så jagtpartierne, noget nyt for mig; han var ivrig jæger. En dag om høsten holdt vi endog parforcejagt, til hest over grøfter og gærder, gennem moserne i firspring, med et kobbel halsende hunde bag efter harerne og rævene. Her var det godt at være.

Men det bædste var det stille samliv, når ingen anden hørte på os, og vi sad hviskende i alleen, mens vinden hviskede med i poplernes kroner, og lærkerne havde travlt ude på marken. Her talte jeg om mine fræmtidsplaner, forelæste mine digte, og hun hørte til og glædede sig, sagde af og til mildt og kærligt: „når blot al den åndelige rigdom ikke er til skade for din sjæl!“ Så øvede vi os i engelsk, hun kunde det langt bædre end jeg og blev min lærerinde. Eller hun spillede, og jeg sang med af og til, visen om Agnete og andre kæmpeviser. I sådanne solklare øjeblikke åbnede vore sjæle sig blødt for hinanden, og hele livet fik et højere præg.

Øjeblikkene var kostbare, ti mine sysler kaldte mig hjem, jeg havde inddelt tiden nøje; en mælkevogn afgik hver dag kl. 2 om morgenen til København, og med den måtte jeg af sted. Julie sad da gærne oppe med mig, tit i de alvorligste samtaler, og væntede til vognen holdt for døren.

Var jeg nu hjemme, tog jeg mig sammen til min gærning, noget adspredt var jeg imidlertid alligevel.

„Ja," sagde Ley, med hvem jeg læste Niåls saga, „din tørhed er borte, siden du blev forlovet. Men du kunde derfor gærne holde lidt mere samling på tankerne." Det var et strengt krav, når hjærtet var ude på Katrinebjærg. Så måtte jeg have luft ved et lille rimbrev eller et andet digt, jeg skrev og sendte derud.

Julie svarede: „jeg læser dine breve og får dem aldrig aflæst, men jeg er lykkelig som barnet, når det har fået gaver til sin fødselsdag. Om dagen tænker jeg på dig, om natten drømmer jeg om dig. Ja, her er jeg som i et lille paradis, hvis sol du er!" I andre breve lod hun mig læse mellem linjerne, hvor meget hun længtes, og straks var jeg rede og fløj ud, rigtig nok med en noget langsom flugt, mælkevognens.

Det varede en stund, inden vi ret forstod hinandens måde at være på. Især var det hende påfaldende, hvor tit jeg kunde afbryde den alvorligste samtale med et spøgefuldt ord. Hun kunde da blive stødt derover og tro, jeg havde hende til bædste. Var jeg stille og ordknap, trode hun, det var af kulde. Men sad der en sådan lille kurre på tråden, gjorde det forholdet bag efter des inderligere.

En gang bragte jeg et slibrigt æmne på bane, jeg husker ikke, hvorledes det kom sig; jeg talte om enkemandens stilling og mente, et nyt giftermål var vel den bædste ende på en sådan historie. Hun trode nu, min kærlighed var kølnet, siden jeg kunde tale så, og blev meget ulykkelig. Vel blev den ulykke snart kysset bort, men legemet var så skrøbeligt. Da jeg sagde godnat, sortnede det for hendes øjne, hun kastede op og var en afmagt nær. Hente nogen, måtte jeg ikke, kun løbe efter lidt vand; hun lagde sig hen, og jeg tog salmebogen og læste for hende, omsider faldt hun i blund.

Så vågnede hun, trykkede min hånd, så mig ind i øjnene med det matte blik, hvori blyhed og kærlighed kæmpede sammen, og bad mig ikke være bedrøvet og

ikke vred. „Og gå nu endelig, det er blevet så sildigt!“ Jeg vilde ikke, men hun bad så indstændigt: „gør det dog for min skyld, kære, søde Frederik!“ Med et kys på hendes pande og hånd sagde jeg da farvel. To timer efter lyste stjærnerne over mælkekusken og den lille pige, han var gode venner med, der begge sad og nikkede, og mig, der syntes, jeg aldrig havde elsket Julie som nu.

Moderen ønskede ved denne tid en samtale med mig, talte igen om det, hun kaldte Julies „religjøse melankoli“, og talte meget om den: hun frygtede for, hvad den kunde lede til. „De må endelig være på Deres post mod den,“ sagde hun, „ellers kommer De til at angre det! De véd vist bædst selv, hvorledes De skal tage det med læmpe.“ Jeg anede imidlertid den dybere sammenhæng ved den sag, og samtaler med Julie satte mig fuldstændigt ind i den.

Julie havde gået igennem en stærk åndelig gæring, siden hun, opdragen i tidens vantro, men vakt af sin broder og pastor Simonsens prædiken, først fik syn på, hvad kristendom er. Broderen var borte, hun læste det ord: „salig den, som overvinder“, det greb hende mægtigt og lød dog så gådefuldt. Hvad vilde det sige? Ingen havde hun at ty til, grandmama var som et velsignet barn, trode af hjærte, men lyset i troen fattedes.

Da kom der en drøm. Hun syntes, hun skulde igennem en utællelig klynge mørke, stålklædte kæmper, det var den eneste vej til en dejlig have; hun vilde igennem, men de holdt på hende, så hun gyste tilbage med forfærdelse. Fra det fjærne lød det så livsaligt, Guds engle sang! „kom, kom du velsignede! Salig den, som overvinder!“ Og hun fik sit tabte mod igen. Først krøb hun fræmad mellem de stålklædte, langsomt og i en dødelig angst, så raskere; til sidst kunde hun gå, endogså løbe, og stod nu midt i haven. Ved enden stod hendes moder og åbnede sin favn for hende, „Gud ske lov, moder!“ råbte hun. Den drøm havde hun 3 nætter

i træk, nu vidste hun, hvad det var at stride og overvinde.

Hun kunde trænge til den trøst, ti kampen hjemme blev hård. Hun læste i bibelen og gik i kirke, flittigt, men aldrig hos Rationalisten Johansen, moderens præst. Moderen havde længe holdt mest af hende, fordi hun spillede kønnest, var den mest indtagende og gjorde stor lykke i verden; og en sådan datter skulde nu blive „hellig“ og til spot for folk. Strenghed lå i fru Scheuermanns natur, og hun tog det med lidenskabelig strenghed, især når hendes søn var borte. Hun forbød Julie at gå i kirke hos Grundtvig og låsede døren til; Julie sneg sig da hemmeligt ud ad en smutvej, efter først at have rådført sig med pastor Simonsen.

Også læsning i bibelen forbød hun, men Julie gæmte den under hovedgærdet og læste i smug, om morgenen i sengen; det opdagede hun, rev bibelen fra hende og vilde kaste den på ilden, Julie faldt i afmagt. Da ilede Karl til og forestillede moderen, hvor uret hun handlede, Julie kom til sig selv, fru Scheuermann græd: „å, det bringer mig i graven!“ Julie gik hen, kyssede hende og bad om forladelse, men hun stødte hende fra sig. Først den gang Julie over alt det blev alvorligt syg, angrede hun, hvad der var sket, og kastede sig over hende med kærtegn: „hun dør, hun dør, jeg har myrdet hende!“ Så såre Julie imidlertid blev bædre, begyndte den gamle historie forfra.

Jeg kændte Herrens ord: „jeg er ikke kommen for at bringe fred, men sværd, for at gøre et menneske tvistig mod sin fader og datteren mod sin moder.“ Således havde jeg dog aldrig før mødt det i livet, og troskampens dybe alvor greb mig, måtte gribe mig. Jo mere jeg holdt af Julie, des mere måtte det virke, hun havde oplevet og vidnede om.

Den dragelse til Guds rige, som alt forud på ny var begyndt i min sjæl, blev nu stærkere, jeg så den

synd, der bode i min sjæl, men også ham, der frelser fra synd. Derfor kunde jeg finde min barndoms Gud igen, og han stødte mig ikke bort. Jeg følte en usigelig glæde og oplevede timer og dage af dem, der stå skrevne i livsens bog. Jeg greb efter Tomas af Kempis, efter bibelen og gennemlæste den første gang fra begyndelse til ende.

Før havde jeg klaget over min svage vilje, nu blev den styrket og lutret i troen: „giv du mig frimodighed, Herre,“ bad jeg, „du alene kan det!“ Jeg lærte, hvad det vil sige: „da jeg var svag, var jeg stærk,“ og at al vor styrke ene ligger i hengivelsen. Øjet så nu ikke længer som gennem et dugget glar, det så klart og skarpt på det rette livsmål og den sande livskamp, og jeg skrev i dagbogen: „Det er blevet mig tydeligt. at ethvert menneske skal uddanne sig som menneske; før har jeg i grunden kun stræbt at uddanne mig som digter og lærd.“ „Hvad det gælder om,“ sagde jeg til mig selv, „er at bære en udødelig sjæl over verdens vilde hav. Ikke drømme, men leve, handle! Arbejde med frygt og bæven og dog lade Gud gøre alt: det er kristendommens hemmelighed.“

Med sådanne tanker i hjærtet gik jeg til altars med Julie hos pastor Simonsen og følte velsignelsen. Hvor underligt blev min kærlighed til hende ikke slynget sammen med kærligheden til det himmelske og indviet og helliget derved!

Endnu noget andet kom til. Ferdinand Fenger blev præsteviet i Frue-kirke og holdt prædikenen ved den lejlighed. Han talede om engelen, der med en glød fra altret rørte Esaias' læber og rensede dem; „men vi har urene læber og komme til et folk med urene læber, Herre gør os rene!“ Der var en folkelig fylde, en inderlighed i den prædiken, som tog mig hélt; tanken om at blive præst, Julies yndlingstanke, havde jeg fjærnet

mig fra, nu levede den op i mig på ny: forkynde ordet, frelse sjæle!

„Jeg får vel lægge historien på hylden og atter tage teologien fat,“ skrev jeg i dagbogen og handlede derefter. „Men kan jeg da i ét og alt samstemme med den avgsborgske konfessjon, og kan jeg, tør jeg modtage et æmbede i statskirken? Der må noget højere til at oplyse mig derom, selv kan jeg det ikke.“ Således arbejdede Guds Ånd inde i mig. Også samlivet med dr. P. Kierkegaard havde jeg såre megen gavn af, man mærkede på ham, hvor han vågede over sin sjæl, skønt han aldrig gjorde det særligt til genstand for samtale; der var noget helligt i denne tysthed.

Kaldet som historiker og digter vilde jeg dog ikke opgive, det skulde tvært imod nu få sin højeste indvielse. Troens ånd skulde lutre Nordens ånd, således vilde jeg virke efter den ævne, Gud gav; nu skattede jeg den ikke længer for mere, end den var værd. Jeg tænkte en del over kirkens historie og den kristelige digtekunsts historie, her, mente jeg, var gode forelæsningsæmner; endnu kunde jeg ikke ane, at sådanne forelæsninger en gang skulde blive mig en kær, daglig æmbedsgærning.

Ved samme tid fik også Grundtvigs tanker om ordet som en livsmagt, om det folkelige, om skolen for folket nyt liv hos mig. „Skulde,“ skrev jeg i dagbogen, „hans stræben efter at gøre videnskabeligheden folkelig virkeligt lykkes, vilde jo noget ganske nyt og hidtil usét komme fræm, et åndeligt liv, en åndelig rørelse, som greb et hélt folk.“

Jeg ledte efter kristelige æmner til digte. Profeternes syner løftede min sjæl, og tanken om Herrens nedfart og prædiken i de dødes rige, om en omvendelse efter døden, dukkede op for mig. Jeg talte derom med Scheuermann, ham var det en højst farlig mening, for mig stod sagen derimod hélt anderledes.

Jeg sad med det apokryfiske Nikodemusevangelium og så deri Herrens nedfart skildret som morgenrødens, der rinder op over skyggedalene; da åbnede han paradiset i de dødes rige. Jeg tænkte mig ind i de saliges liv, hvor de er „hjemme hos Herren" i det stille hjem, leve og røres i ham og vokse en guddommelig vækst; og jeg tænkte mig deres tilstand, som er i pinen, selv for dem lader apostelen Peder ham jo prædike. Men jeg kunde heller ikke lukke øjet for alle de masser, der i levende live ikke endnu kom til nogen endelig afgjørelse enten for eller imod Kristus. Det vi leve, det er vi, og med deres livsindhold uden sandt mål og méd må de følgeligt tænkes gående over i den anden verden. Det var længe inden Heiberg digtede „En Sjæl efter Døden", på egen hånd dannede jeg mig da en forestilling om et sadant verdensmenneskes tilstand i dødsriget, voldgiven sine egne, åndsdræbende tanker og dem alene.

Vore drømme kan være pjankede nok, som hele vort liv des værre; måske dog netop det pjankede giver et billed af denne tilstand. Det har vist gået andre som mig, at man i drømme kan føle sig i den allerynkværdigste forlegenhed, der næsten komisk grænser til fortvivlelse. Jeg har således truffet mig i bare skjorte midt i det fineste selskab og ikke vidst, hvor jeg skulde skjule min skam; jeg kunde ikke en gang bilde mig ind som kejseren i Andersens æventyr, at folk trode, jeg havde de nye klæder på.

Andre drømme kan gå dybere ind på sagen. En drømmer, han er sat i cellefængsel, ene, fuldkomment ene, og dér skal han overveje det spørgsmål: „hvortil har du dog brugt —" hvad det er, han har brugt, og svaret på spørgsmålet skal han selv udfinde. Ideligt og ideligt kommer det halvbårne spørgsmål igen og jager alle andre tanker bort: det er hans lidelse. Og hvad vil man nu sige om hedenskabets mørke anelser, Danaidernes kar, Tantalus' kvaler, Sisyfus-stenen? Alle disse tanker

lå og grode i mig, og en kraft gik ud fra dem, det mærkede jeg.

Ovre hos en jysk præst, min gamle lærer Saxtorf, kom vi i samtale om de sidste ting. „Ja“, sagde han, „menneskeslægten skrider ikke, som man drømmer, fræmad i oplysning, det bliver tvært imod værre og værre mod enden.“ Jeg vidste det jo længe, og alligevel greb den forestilling mig med al nyhedens magt: så havde alt vore hedenske fædre drømt i Vølvespå om Fimbulvinter, Ragnarøk, Gimle.

Hvilken gådefuld sammenhæng fandt ikke sted mellem Nordens og Herrens ånd! Også „solsangen“ i den ældre Edda randt mig i tanke; den vil ligeledes indpode kristendom på mytens drømme og derved gøre den levende for folket. At det ikke blot var de nordiske, men alle gotiske stammers ånd, der stilede herhen, vidste jeg ikke. Det vidste kun få den gang, lige så lidt som de eller jeg vidste, at Herrens nedfart, dommedag, de sidste ting, æmner, der greb mig, alt var yndlingsæmner hos de ældste gotisk kristelige skjalde.

Men det gik op for mig, at et historisk storsyn på livet kun findes i bibelen og den nordiske mytologi, der begge begynde med en Genesis og ende med en Apokalypse. Her var svar på et spørgsmål, jeg ofte syslede med: hvad er menneskeslægtens opgave? Og Vølvespås og bibelens syner smeltede for mig da sammen i et digt om dens livsgang: „den kristne Vølvespå“. Jeg skrev det i oldnordisk stil, det er senere trykt i „Toner og Billeder fra Kristi Kirke“.

For mig har det en særegen betydning; her er nemlig det verdenshistoriske syn på tilværelsen slået fast, som bærer alle mine skildringer af kirkens skæbner. Der er sandelig, trods vore synder, enhed og sammenhæng i et menneskeliv, det spirer og det modnes, både mens vi våge og sove: den erfaring har jeg, Gud ské lov, gjort.

Med min broder havde jeg ofte samtaler om hvad der lå mig på hjærte, om digtningen, det folkelige, forholdet mellem liv og videnskab og kristendom og videnskab. Det blev meget alvorlige samtaler i al kærlighed, da vi i flere henseender hver gik til sin side. Han havde imidlertid om sommeren 1833 taget teologisk eksamen med laud, men var ikke hélt til freds med det udfald; derpå vendte han sig fra teologien til Sanskritliteraturen, som længe havde tiltalt ham.

Han sluttede sig til nye venner, Monrad, Hall og lægerne Emil Fenger, Emil Hornemann og Kayser, og blev dem snart meget kær. Et hélt, langt liv har han levet med dem. Jeg derimod sluttede mig nærmere til dr. Kierkegaard og den „ebræiske Müller“. Den ældste Bornemann og Martensen fandt vi begge efter den udvikling, vi nu stod i, noget for ensidigt teoretiske og mødtes derfor sjældnere med. Det var livet, vi, trods al indbyrdes forskel, higede efter.

Omgangen med Kierkegaard trådte mig da for en del i steden for den med Martensen, skønt det varede noget, inden jeg kom ham så nær, fordi han var ældre og følgeligt mere moden. Men efter at jeg havde flyttet over til Jylland, stod jeg i stadig brevveksling med ham mere end med nogen anden af mine venner. Også han forenede dybsind med en skarpsindighed, der fuldt kunde måle sig med Bornemanns. Hans dialektiske indbildningskraft, om jeg tør bruge det udtryk, var lige fræm glimrende, og han sårede aldrig, trådte derimod højst beskedent op, tit med en kændelig selvironi. I egenlig forstand var han en ordets mand, der talte allerbædst på stedet og uden forberedelse. Hans følelse kom let og stærkt i bevægelse, synet for syndigheden var præget af dyb, ja tungsindig alvor, og Hegels „regning med algebra“ kunde han slet ikke indlade sig på.

Broderen, Søren Kierkegaard, var endnu for ung til at omgås med os. Ellers gjaldt han for et meget

lovende, kun noget ustadigt menneske, hvem man havde ondt med at holde til sin eksamenslæsning, fordi hans ånd havde ærinder på mange steder. Den „ebræiske Müller“, der læste med ham, udbrød tit halft i skæmt: „men hvad i al verden skal vi dog gøre med den Søren?“

Al den åndelige styrke, jeg kunde sanke sammen, gjordes hårdt behov, da jeg fra studerestuen var kastet ind i livet og dets kampe. Der skulde handles, handles med kraft, og det faldt mig gærne svært. Hist havde jeg mest i stilhed arbejdet på at komme til klarhed om mine åndsævner, men karakteren kan først udpræges midt i det bevægede liv, så viljen afløser stemningerne. Og ind i det blev jeg nu ledet af den guddommelige førelse; jeg var mig det bevidst. I min dagbog skrev jeg. „Jeg har læst meget, dog kun indlevet mig i lidet og oplevet endnu mindre. Den opdragelse, jeg har fået, gør en desværre i ringe grad i stand til at løse de opgaver, livet stiller; man er derfor nødt til at gå i skole som voksen og lære at stave forfra ligesom Karl den store.“ I denne livets skole skulde hvad synden havde vanskabt til hovmod, optugtes til sand kristelig selvstændighed.

Dér var nu først Julies stilling i faders hus. Ånden i hendes og vor familje var så højst forskellig. Hun stod endnu i sin vækkelsestid, med mærker fra kampen hjemme og uklar i flere henseender, stillede strenge krav til sig selv, havde også fået en mængde indtryk fra pietistisk side, som jeg ikke syntes om, mindst når andre mærkede dem.

Hun talede med den første kærligheds varme og var ikke bange for en kamp om Grundtvig, selv når det var Martensen eller Monrad, min broders nye ven, der skulde kæmpes med. Faders jævne fromhed fandt hun alt for svag, for hernhutisk og fuld af menneskefrygt; og han til gengæld fandt, hun hørte noget til „ultraerne“. Der herskede en ædel simpelhed i den måde, hun klædte sig

på, han mente imidlertid, hun kunde gærne pynte sig en smule mere. Derimod var han glad over hendes ualmindelige dannelse, og når hun satte sig til pianoet, mindede hun ham om gode timer i min moders tid.

Den lille misstemning. som dog ikke forstyrrede det kærlige forhold, undgik naturligvis ikke jomfru Prehn; hun kunde med føje blive ængstelig for den stilling, hun alt for gærne vilde indtage, der var jo kommen en datter i huset. Man husker, hvor hun tede sig over for Marie Boesen, og nu skulde det samme spil begynde. Hun viste sig kold og spydig mod Julie, der tålte det og aldrig tog til genmæle, hun satte ondt for hende; fader, mod hvem hun for øjeblikket var meget indsmigrende, indpustede hun, at han burde holde mig mere til hjemmet. I min første glæde, da jeg fik Julies ja, viste jeg dem hjemme dette brev; det var efter omstændighederne en stor fejl, ti det havde gjort jomfruen dobbelt fordringsfuld.

Efterhånden mærkede jeg, at hun med alle tegn på medynk hviskede mig et og andet i øret om Julie, og Julie igen om mig: „stakkel, hun skulde nu døje min kulde og dette indesluttede, hårde væsen!“ Første gang dukkede den tanke op: hun vil se at skille os ad; og det varede ikke længe, inden den fik rigelig næring, hendes klamme hånd havde travlt alle vegne. Hvor tit ønskede jeg ikke, at moder havde levet endnu!

Der forefaldt hæftige optrin i faders hus, som jo des værre ikke hørte til sjældenhederne, siden hun kom i huset, kun blev de nu hæftigere; Julie var aldrig til stede ved dem. Snart rasede jomfruen og vilde bort på øjeblikket, da hun mærkede, at min broder og selv fader misbilligede hendes adfærd: „vi miskændte hende alle, det var for meget for én; det var tungt at have spildt 12 år af sit liv, og for den lave fordel vilde hun ikke blive her.“ Hun blev dog alligevel, skønt ingen bad hende derom. Snart svømmede hun i tårer og kaldte sig „den fattige mand, hvis eneste lam man havde røvet“,

faldt halvvejs i afmagt. Jeg lod hende rase og græde og dåne, blev koldere og koldere og kom til fuld bevidsthed af det tryk, der gennem en række af år havde hvilet på os hjemme. Men jeg foretog intet afgørende skridt til at få hende bort.

Vi brødre var begge meget ligegyldige ved vore pengesager og har heller ikke senere givet os sønderlig tid til at tænke på dem. Vi vidste, vi havde en mødrenearv, det faldt imidlertid aldrig nogen af os ind at gøre krav på den. Fader lod os ikke mangle noget og holdt os i øvrigt uvidende om sagens nøjere sammenhæng, det, mente han, var det rette; og det blev ham let, da vi ikke en gang spurgte derom. Har vi været mindre udsatte for nogen af de sædvanlige menneskelige fristelser, har det været for dem af enhver art, som stamme fra pengene. Jeg kan sige med sandhed: aldrig har der været skygge af uenighed om pengesager enten mellem fader og os eller os to brødre. Men vi har da heller ikke kændt til trang eller næringssorg, det er sandt.

Hvis min stilling den gang havde stået klart for mig, kunde jeg taget ud af huset, den eneste mulige udvej til at få jomfruen fjærnet, skønt det vilde holde hårdt. Det gjorde jeg nu dog ikke, tænkte end ikke noget øjeblik derpå for alvor, både fordi jeg trode mig afhængig af fader, og tillige fordi jeg nødigt vilde volde ham bedrøvelse. Jeg skulde jo snart udenlands. Julie kom så måske også bort fra København; og kommer tid, kommer råd!

Julie tog sig alt dette meget nær, jeg kunde ikke holde det skjult for hende, hvor gærne jeg end vilde, og Marie Boesen havde af virkelig kærlighed sat hende ind i forholdene hjemme. Noget råd vidste heller ikke hun, men hun sad ofte og græd. Hun trode, at den gamle jomfru Prehn var formeligt forelsket i mig, og talte om de tusind rænker, der omspandt mig, og som jeg dog vel burde bryde igennem; hæftigt tog hun alt, det var

et familjetræk. Naturligvis gjorde det ikke min stilling lysteligere.

På den anden side var der det i hendes nærmere omgangskreds, som skaffede mig ængstelser; efterhånden trådte det mere og mere fræm, da både hun og hendes broder med vinteren kom hjem til København. Han, der fik så stor indflydelse på hende, havde ført hende ind i en gammel student Petersens hus, det var Plougs morbroder. Her fandt hun en kristelig familje, kristelige venner, opbyggelsestimer, det trængte hun til, og hun gengældte det. Familjen var fattig, manden levede af informationer; hun havde nu en lille årlig sum til sin påklædning, og af den gav hun dem rigeligt, tit over ævne.

Petersen var en alvorlig og ærlig mand og en ivrig tilhænger af Grundtvig, stillede sig altid forrest i hans kirke, bøjede det skaldede hoved, korsede sig, knælede halft, bad højt fadervor med, og havde i det hele et påfaldende væsen. Og Pietist var og blev han, trods sin kærlighed til Grundtvig. Søndagen skulde strengt holdes hellig efter det tredje bud; en Kristen skulde ikke „drage i åg med verdens børn“, altså ikke vise sig i deres selskaber, ikke smitte sig ved deres glæder og også i det udvortes vidne om sin tro ved den yderste tarvelighed. Disse grundsætninger ivrede han for tidligt og sildigt, og Julie, der ellers havde øje for hans særheder, fandt, han her gjorde ret. Hun stod, som sagt, i den første brændende kærlighed og så det hule i det verdensliv, hun var opdraget til. At Grundtvig, hvem hun satte så højt, havde et helt andet syn på sagen, vilde hun ikke tro. Hun kunde ikke forestille sig det anderledes, end at alle sande Kristne måtte tænke som hun.

Hendes broder havde ligeledes trådt i forbindelse med en anden kreds af de åndelig vakte i København, student Harmsens, hvor han tog hende med hen. Harmsen stod endnu på samme standpunkt, som da han

viste sig på kalkbrænderiet ved Lindbergs side; Grundtvig, mente han, havde givet alt for meget efter. Stærkt misbilligede han dennes ord: „det er ingenlunde altid de bædste Kristne, som har mod på at træde ud, og ved et brud uden yderste nød kan man derfor let gøre Kristi navn skam.“ Harmsen vilde just forberede en sådan udtrædelse, „går ud,“ sagde han, „fra de ugudelige! Herren elsker de rene!“ Han holdt til den ende forsamlinger, hvori lægfolk talede; her tog Scheuermann jævnligt ordet og priste i stærke udtryk det liv, som rørte sig hos disse fraskilte, blev også mere kold for sin kunst.

I mit liv havde jeg sét nok af pietisme, atter stod jeg nu lige for den, og den rørte tilmed ved mine ømmeste forhold; jeg måtte da tale imod den og gjorde det efter ævne. Jeg kaldte det et salto mortale, således at overse hele kirkens historie og bilde sig ind, man med ét spring fra det nittende hundredår kunde sætte sig tilbage i den første kirke i Jerusalem. Jeg talte om det åndelige hovmod, der let kunde finde en lun rede i forsamlingerne og takke Gud for, man da ikke var som tolderen.

Kristus stod for mig — man véd det af mine optegnelser — som kilden til al åndsløftelse, som den, der saliggørende vil gennemtrænge hele mennesket; ikke den ene part af mennesket og „overlade den anden til djævelen“, nej hele mennesket: dets tro, dets liv, dets tænkning, dets videnskab, dets kunst. „Uden vi blive som børn,“ sagde jeg, komme vi ikke i himlen. Nu er det dog langt fra det ægte barnesind at misagte enhver uskyldig glæde. Nej, vi skal se frejdigt ud i verden! Den er en afglans af Guds herlighed, som regnbuen en afglans af lyset. Selv for de salige taber ikke det skabte sig i skaberen, de se vist nok ham i alt, men også alt i ham.“ Dette syn på kristendommen var mig en livssag, jeg følte det bædst nu, da jeg stod overfor det modsatte.

Enten har jeg ret, eller også er hele mit liv en stor usandhed.

Hvad fik jeg så til svar? „Det, du laster os for, tør vi ikke i mindste måde ændre, fordi vi har Åndens vidnesbyrd med os. Men du levede i døden, og nu, du ser livet, skræmmer det dig, og alligevel står jo din længsel efter det.“ Scheuermann havde ingen menneskekundskab og var fuldt og hélt følelsesmenneske, vilde man grundigt gennemgå en sag, kom man aldrig nogen vej med ham. Jeg blev derfor snart træt og ked deraf, snarere end han. Og Julie, ja hun gav omtrent sin broder medhold, hun elskede ham af hele sit hjærte, var vakt af ham, lyttede helst til hans ord og følte dybt tomheden i et verdensliv. Det rokkede dog intet i min overbevisning.

Endnu én ting kom til; enhver lejlighed greb han, i tide som utide, til at komme i samtale om kristendom. Det var vist nok nidkærhed, som drev ham, men der fulgte også noget med af det naturlige menneske; i alt fald kom lysten og ævnen til at falde med døren ind i huset både ham og andre opvakte godt til hjælp.

Min natur dannede nu en fuldstændig modsætning hertil; min fejl var ikke åndelig blufærdighed, den er en dyd, men en alt for vidt dreven blufærdighed, så jeg ikke uden stor overvindelse kunde lægge det, der dybest fyldte mig, fræm for alle og enhver. Jeg har måttet kæmpe derimod hele mit liv og tit sukket derover. Det kaldtes nu menneskefrygt, lutter menneskefrygt. Ja, der var noget af den deri, det nægtes ikke, men der var også noget dybt og ædelt, som man var blind for fra den anden side.

Den, som følger en vis retning til det yderste, er på en måde heldigere stillet end den, som vil holde igen. Hans tankegang og handlemade, hvor springende den end er, tager sig ud som viljeskraftig og aftvinger folk agtelse, mens den andens kan forekomme dem

ledeløs nok. Det er den kraft, der ligger i ethvert revolutionært røre og giver det ustandselig fart. til det har løbet linen ud. Jeg følte det og blev nu og da slået deraf.

Og i dette tilfælde var det mennesker. jeg elskede. der gik til det yderlige, det svækkede min modstand meget. Julie stod fast på sin søndag: „den kan jeg ikke undvære,“ sagde hun, „vil du forlade mig derfor, så ske Guds vilje!“ Også bad hun mig indstændigt sørge for hos moderen, hun uhindret kunde gå i kirke og søge sin aftenopbyggelse. Hun trængte sandelig til at styrkes, som hun lige kom ud af verdenslivet, jeg vidste ikke noget andet bædre sted, hvor jeg kunde vise hende hen, og gav efter, fordi jeg elskede hende.

Mit håb stod til fræmtiden og blev ikke skuffet. Det var mig klart, at vi for øjeblikket ikke indtog samme standpunkt i den åndelige livsudvikling og derfor heller ikke kunde have samme åndelige trang. Hun var nys greben af troen, og jeg kændte den fra ungdommen af. Kom vi først på samme udviklingstrin, og det vilde med Guds hjælp nok ske, da vilde vi også begge trænge til det samme.

Således redede jeg mig igennem de nye indviklede forhold, mådeligt nok, det føler jeg. Jeg var jo endnu den unge og uprøvede, uvant i det praktiske liv og alene, uden nogen rådgiver. Jeg har siden gjort en erfaring: Gud lader os så at sige leve fra dag til dag. og vi vilde dog så gærne have tryghed for hele fræmtiden. Men der er altid meget at ængstes for og sørge for ved den dag i morgen. Kunde vi nu blot kaste al sorgen på ham, vilde vi være vel borgede. Det indøvede han mig i den gang og har indøvet mig i siden: leve fra dag til dag af hans nåde. Disse forhold. han ved min forlovelse ledte mig ind i. var også en nådes gærning, da jeg trængte hårdt til at renses og hærdes. Så jeg det ikke den gang, så ser jeg det nu.

Jeg havde med min broder i sommerens løb gjort den rejse til Jylland, jeg har skildret i „Skandinaviske Reiseminder“. Noget nyt for os var Vesterhavet, det stormrørte hav og det stille, der i taktfaste mellemrum ruller sine dønninger langt ind over havstokken; det lød som orgeltoner. Så fiskerlivet i småhytterne bag ved de yderste klitter. Også ellers havde vi brugt os og fået greb på at komme det menige folk i tale.

„Den ebræiske Müller“ åbnede nu et slags folkelige foredrag hver lørdagsaften på Borchs kollegium og ønskede medhjælpere. Jeg mældte mig, da jeg følte trang til personlig virksomhed udad til, og fortalte så min rejse, første gang frit og uden papir. Jeg er gærne lidt ængstelig, når jeg skal træde offenligt fræm, tankerne er ikke altid at stole på, og på én gang kan sammenhængen gå mig i stykker. Det gælder da med snarrådighed at kunne rede sig ud af det. Den gang gik det godt og gav mig mod for fræmtiden, Laurent var sjæleglad.

Nogle af de folkesagn, jeg havde samlet undervejs, meddelte jeg i Oehlenschlägers Prometevs og smagte en forfatters lykke, der ser sine tanker på prent. Oehlenschläger var meget til freds med det meddelte og indbød mig til sig. Ofte havde jeg sét det åndrige ansigt i vinduet, når min vej faldt over Frue plads; hvor det glædede mig, at jeg turde komme inden for! Et par gange var jeg også hos ham, han var indladende, højst elskværdig, satte sig endog til pianoet og spillede og sang med sin bløde stemme.

Men så arbejdede han netop på de „italienske Røvere“, det skuespil skulde jeg høre forelæse af ham, og det skulde jeg finde udmærket, hans udtryksfulde øje hvilede på mig og krævede digterlønnen; falsk vilde jeg dog ikke være, jeg var slet ikke glad. Det gik mig omtrent som senere i Ingemanns hus, når han foreviste sin kones malerier og formeligt bejlede bare til et eneste

lille ord om dem, der kunde se ud efter noget. Omsider jog „røverne“ mig bort fra den store digter, hvis ældre værker endnu i dag høre til mine yndlingsskrifter.

Jeg var imidlertid bleven færdig med min disputats og indleverede den til det filosofiske fakultet. Den handlede om Rembert, Ansgars trofaste discipel. hvis levnet var fortalt efter kilderne og sat i lys af samtidens historie; ellers var der intet mærkeligt ved den, skønt den opnåde en lang resension i månedsskrift for literatur, der både slog og også klappede lidt. Den blev godkændt af fakultetet, og midt i januar 1834 forsvarede jeg den, idet min broder var min respondens; forsvar og angreb gik sin vanlige gang, men man mærkede den aftagende sans for latinsk disputats

Om aftenen var der gilde hjemme hos fader for professorerne, Kierkegaard, Martensen og mine andre venner. Engelstoft mødte i fuld stads med den så kaldte „lille blågris“ i knaphullet (elefanten, han bar som ordenshistoriograf); han var yderst forekommende. underholdt sig med Julie som eneste dame og lod sig herrerne forestille, ved hvilken lejlighed han talte lidt med enhver, som de kongelige gør ved kuren. Min skål blev udbragt af ham, husker jeg ret, og drukken. fader var strålende glad, som jeg sjælden har sét ham.

Nu var jeg magister, nu stod intet i vejen for min udenlandsrejse. Jeg havde lagt flere forskellige planer til den og tænkte en tid både på Grækenland, Spanien og Island, men planerne måtte ændres. Til sidst vedtoges følgende, efter samråd med Julie. Jeg vilde ikke komme hjem midt under rejsen, som det tidligere var min tanke, derimod først rejse til Sverige og Norge og herfra lige til Italien og England. Hun skulde imens over i huset hos pastor Balslev i Harslev og lære landhusholdningen; det var jo muligt. at jeg blev præst på landet. og der ovre var hun desuden borte fra de trykkende forhold hjemme og i landlig ro.

Foreløbigt gik jeg og længtes efter rejse og frihed. Den længsel steg nu dag for dag, og når jeg bare læste i en af vore tidender en efterretning fra udlandet, drømte jeg mig alt hist ude. „På min rejse,“ skrev jeg i dagbogen, „vil jeg ikke ensidigt uddanne mig til mit historisk-poetiske kald, men også til det højeste, det præstelige. Dér skal min tro uden bånd og lænker udtale sig for andre.“ Jeg havde øje for, hvor meget jeg med min natur trængte til indøvelse i at kunne virke som menneske på mennesker, personligt. Når man står på overgang til manddomsalderen og udviklingen ellers går sin naturlige vej, bliver livsynet nyt, fyldigere, mere dådlystent. Det var tilfældet med mig.

De sidste dage gik trægt, mens der blev røddet op og pakket sammen, Julie græd ofte; hver gang vi foretog os noget, huskede hun mig på, det var sidste gang.

Fader gav mig følgende vers med, han har selv skrevet dem, og kærligheden har givet den jævne mands ord et højere sving.

„Til ham, vi overalt kan finde,
til ham, hvis almagt er så stor,
til ham, som styrer storm og vinde,
til ham, som over stjærner bor,
du overgives af din fader,
som på sin vandring lærte her,
at hvo sig trygt på Gud forlader,
den er han med, den er han nær!

Når du til ubekændte egne
bortrejser fra din faders hjem,
han beder: „led ham alle vegne,
indtil vi samles kan igen!
Lad dine engle ham bevare,
når han til kundskabstræet går,
vær med ham, Gud, i nød og fare,
indtil han rejsens ende når!“

Den 7de februar 1834 rejste jeg; fader fulgte med til vognen, pakkede mig omhyggeligt ind og stak mig til slutning et kræmmerhus med brystsukker i lommen. Jeg tog over Helsingør til Helsingborg og lå den nat i en skånsk kro; bibelen, Hagens salmesamling og Oehlenschlägers poetiske skrifter var mit rejsebibliotek. Et par pistoler havde man fået mig til at tage med, dem lagde jeg på bordet i den skikkelige kro, men brast i latter og gæmte dem i min lille kuffert, og dér blev de liggende under hele rejsen.

Udenlandsrejse, giftermål, liv i København.

(1834—1839.)

En udenlandsrejse den gang var ikke så let gjort, faldt heller ikke i så manges lod som nu om stunder; den, der rejste, havde imidlertid des mere gavn deraf. Hvad jeg for min del søgte, var ikke lærde studier, men naturen i sin skønhed og levende mennesker. Mit vigtigste udbytte finder man i „Skandinaviske Reiseminder“ og „Rom 1835“ i Barfods „Brage og Idun“. Jeg skal ikke gentage mig selv og her kun meddele det, der vedkommer min indre udvikling.

Jeg kændte tålelig godt til Danmark, dets folk og natur, dog regnede jeg Sverige og Norge med til mit fædreneland i videre forstand og måtte derfor kænde de riger, inden jeg fór udenlands. Mange studsede over, at jeg netop dér vilde begynde min større rejse: „hvad jeg da egenlig vilde i Sverige?“ „Studere Nordens ånd og folkelivet“, svarede jeg; det forstod man gærne lige så lidt.

En kort tid opholdt jeg mig i Lund og Stokholm. Stokholm var langt tilbage i mange henseender, havde bl. a. ikke et eneste hotel, alt i Sverige var endnu i gammel stil. Men byen tiltalte mig selv ved vintertide med sine kønne torve og billedstøtter af historisk og fædrelandsk betydning, noget ukændt hjemme; især trak rigs-

dagen mig. Jeg hørte bønderne dér tale godt og forstandigt og så første gang i nærheden et politisk liv, som jeg ønskede og håbede, det også vilde vågne i Danmark.

Vintermånederne tilbragte jeg i Upsala, hvor jeg lod mig indskrive mellem „studerande från utrikes orter"; det vilde den lille, lærde, men løjerlige professor Schrøder endelig have. Jeg hørte ved det ellers gammeldags universitet en frisk og frejdig studentersang, som vi den gang ikke drømte om hos os; fejler jeg ikke, bragte jeg, først af alle, svenske folkeviser hjem med. De findes trykte i „Skandinaviske Reiseminder".

Flere af Sveriges navnkundigste mænd lærte jeg at kænde, Atterbom, biskopperne Fahlcrantz og Franzén og den store, stille Geijer, filosof, skjald, sagamand og tonekunstner. „Jeg er en mand af få ord," hørte jeg ham en gang sige ved et gilde, hvor studenterne efter skik „løftede ham på aksler", og særkændet ved den forelæsning af ham, jeg hørte, var netop det stille liv. Wieselgren traf jeg siden i hans pastorat i Skåne midt i en på sin vis storslået virksomhed som sjælehyrde. Mine omgangsvenner i Upsala var juristen, professor Bergfalk, kirkehistorikeren, nuværende provst Thyselius og afdøde professor Hagberg. De to første lærte jeg oldnordisk. I øvrigt gjaldt mit studium først og sidst svensk historie, både kirkens, statens og literaturens, den ærefulde svenske historie; dernæst de nyere svenske digtere, fræmfor alle Runeberg, som den gang hos os endnu var en unævnt størrelse.

Med våren begyndte min rejse gennem landet, snart kørte, snart red, snart gik, snart sejlede jeg. Alle svenske landskaber, undtagen Norrland, har jeg gennemrejst, og senere tog jeg også til det sydlige Norge. Overalt søgte jeg det menige folk op og levede med det; og lykken føjede mig, så udbyttet blev rigt især på folkesagn, dem havde jeg en gammel kærlighed til.

Nordens natur viste sig for mig i al sin mægtighed, nu blev min hunger efter fjælde mættet; fra Gaustas top så jeg ud over vidderne i mange miles afstand og de springende rener der oppe. Skovensomheden har jeg smagt, dette vidunderlige, næsten dæmonske i den. Med Telebonden har jeg delt hans havrebrød og mysevalle. Fosserne har ombuldret mig, mens det duftede fra granerne, og måltrosten sunget for mig i stille, sommerlyse nætter. I sådanne omgivelser lærte jeg først at forstå sagnene og historien ret.

Under rejsen skrev jeg et digt på min 25årige fødselsdag i Jønkøping, det kaster lys over min indre udvikling, derfor må det meddeles. „Den fejge står udenfor Guds rige,“ så vidner skriften (Joh. åb. 2, 18). Alt fra barnsben havde jeg en levende følelse for det mandige, og her har den fået sin forklarelse. Og fordi jeg selv havde oplevet denne overgang fra det naturlige til det kristelige, fik jeg øjet op for den tilsvarende hos Kædmon og alle de gotiske folk, for den mandige kristendom, de forkynde, som jeg har stræbt at skildre den i mit universitetsprogram 1873. I over 40 år havde de æmner ligget og groet stille i min sjæl.

Kampsang.

Hvad hjælper det dødens fange
at græde dag og nat?
Nej, udi kamp du gange
for livsens dyre skat!
Lad afgrunds tordner alle
samtordne mod dit bryst,
han står, han kan ej falde,
hvis hu er kæmpedyst!

Stå da! Løft under striden
dit øje stadigt op
til ham i martyrkviden,
på galgebjærgets top,

hans sejrende, hans sidste
og største kæmpedåd,
mens gravens huler briste,
og himle stå i gråd!

Og du — med opvendt øje
kæmp kun en liden stund!
Snart kommer selv den høje
og kysser dig i blund;
et glimt af himmelfreden
skal ende kamp og gru,
og gennem evigheden
den eviges er du!

Underligt nok forekomme her billeder — korset som galge, den døende helt, alskabningens gråd ligesom for Balder —, der kunde synes hentede lige fra Kædmons „korsdrøm“. Den kændte jeg dog ikke det ringeste til, og den blev først udgiven i disse år. Men det var den gotiske myte, der legede for min ånd som for Kædmons og kastede sit strejflys hen over den døende frelser. Må jeg endnu meddele to små digte fra samme tid; både de og det foregående er ellers trykte i mine „Toner og Billeder fra Kristi Kirke“.

Søndagsmorgen.

Vågn op! Med gylden strålekrans
omrandet himlen står,
se fuglen, hvor den gynger hist,
mens sit: vågn op! den slår.

Og blomsterflokken, årleglad,
vakt af Guds morgenvind,
højlover ham, hvis klokker gå
og ringe søndag ind.

Vågn op! Tænk i den fagre stund
på din forbarmers ord
om sabbatsmorgen, evigt ung,
der blåner over jord!

Indkimet af et klokkekor
i himmeriges sal,
mens selv i sky han daler ned
med rosenkronen sval;

og vinker sine blomster fræm,
sin helgenflok af grav,
og lægger salmer dem i mund
og tørrer tårer af;

og viser dem til kirke vej
ved Edens floders gang,
hvor englesang til palmers sus
genlyder dagen lang!

O vågn og bed dit fadervor!
Guds rige kommer vist,
som dagen hisset rinder op
med glæde først og sidst!

Våren.

Vågnet er våren!
I skyers sal
vandrede herren
om skov og dal;

talte sit mægtige
skaberord,
strålerne lød
og sank til jord.

Vågnet er våren!
Med isfrit bryst
bølgerne tumle
mod klint og kyst.

Skovene knoppes,
sødt i løn
englene væved
en kjortel grøn;

sprængte med duftende
klokker den blå,
lærte på luftene
lærker slå.

Natten med stjærner
smuk, så smuk!
nattergalsange,
blomsterdug!

Og fra de dødes
dunkle land
luftninger hvisker
om skov og strand;

hvisker om vår,
som aldrig dør,
guddomsliv på
de saliges øer;

hvisker, mens vuggende
bølgen går,
sødere klukkende
fuglen slår.

Fra Sverige tog jeg til Tyskland, til Tholuck i Halle og så mig lidt om på gennemrejsen; landet havde i øvrigt intet, der særligt trak mig, og jeg vilde ikke ind i den sædvanlige strøm. Men undervejs blev jeg syg og lærte ved samme lejlighed at kænde Nyrnberg, denne prægtige stad fra midalderen, nu fuld af lurende gensdarmer på alle kanter. Sygdommen, der til sidst gik over til koldfeber hver dag, måtte jeg bære på til min hjemkomst, også i pengenød kom jeg, og koleraen fulgte mit spor; en smule skulde jeg dog kænde til sådanne tryk med, hvorfor mit liv ellers har været skånet.

Hvad jeg søgte i Italien var et levende indtryk af Sydboens folkeliv, af pavedømmet og dets historie, Dante og de andre digtere, kunsten, navnligt da kristelig kunst. Og jeg svælgede i indtrykkene og brugte ved siden deraf bibliotekerne mest til kunststudium. Dertil kom den dejlige, farveskære himmel og den glans, den lægger over alt; hvor tit var det ikke, som måtte jeg knæle og takke for den herlighed, jeg så om mig!

Sicilien, den gang et halvvildt land og fuldt af røvere, red jeg rundt med min gamle skolekammerat og ven, kultusminister Hall, og den afdøde grev Knuth til Knuthenborg. Det var prægtige rejsefæller, og prægtigt var det, vi så sammen. Østenstormen på Midlandshavet, når de mørkeblå bølger tårnede sig med kranse af skum, var i sin art lige så storslået, som Ætna og tempelruinerne i Girgenti, hvor hyrdedrengen sad mellem de græssende får og spillede på sin rørfløjte, som de vajende palmer eller de varligt blomstrende enge, hélt gule, hélt røde, blå. Siciliens natur måtte også være mig til hjælp i en anden henseende, da den ligner Palæstinas og kunde gøre en del i den hellige historie mere levende.

I Rom havde Tholuck anbefalet mig til den prøjsiske minister Bunsen, den gang endnu Danmarks ven — han forstod dansk —, siden vor bitre fjende. Han modtog mig med forekommenhed, og jeg takker ham for

mangen oplysning om den kristne oldtid. Under mit ophold her skrev jeg største delen af digtet „Helge Hjorvardsøn“, der senere blev trykt i mine „Heltesange“.

Tre gange i mit liv har jeg nu været i Italien og opholdt mig i Rom længere end i nogen anden stad, København undtagen. Men jeg tænker endnu tit på en fjærde rejse, så stærkt drages jeg til det land både af natur og historie.

Svejts og Rhinen med et lille stykke af Holland, diger, træer, kanaler og skibe, så jeg på gennemrejsen om våren 1835; her, som overalt, dvælede jeg helst i historiske egne. Det har altid været mig af vigtighed, fordi tildragelserne derved vinde mere liv; jeg håber, man kan mærke det i mine historiske arbejder.

I Bonn hilste jeg på gamle Arndt, en ægte Tysker og den gang endnu vel stemt mod Danmark. Og i professor Nitzsch' og professor Sacks hus fik jeg et lille indblik i livet på de tyske universiteter, forholdet dér mellem professorer og studenter. Jeg mindes et teselskab, hvortil enhver studerende, Sack kændte, havde adgang; dagens æmner drøftedes, og tonen tiltalte mig, det var ikke den fremmede, kolde tone, som her hjemme. I øvrigt lagde jeg her mærke til, hvilken magt der ligger i sproget, taler man det med blot nogenlunde færdighed, er det ligesom dets ånd kom med ind i en. Jeg har kunnet blive højtravende og følsom med Tyskerne og brugt udtryk, som jeg bag efter måtte finde fuldstændigt latterlige. At bruge dem i en dansk samtale, vilde være mig en umulighed.

I England tradte manddom og frihed mig i møde ved hvert skridt, jeg gjorde; den gang var den sjælden at træffe andensteds i Evropa, og jeg kom fra fastlandet med friske minder om gensdarmer og soldater og pasvrøvl. Særligt havde jeg taget herover, for at få en forestilling om det kirkelige liv og trosfrihedens virkninger. Jeg bode i London hos faders gamle ven

dr. Henderson som en søn af huset; både han og hans hustru havde gæmt på minderne fra København. Han var nu professor i ebræisk ved et præsteseminarium, hvor Independenternes unge teologer studerede.

Jeg gik omkring i skolerne, og om søndagen fra kirke til kirke, hos Metodister, Baptister, Independenter, Presbyterianere, Kvækere, Svedenborgianere, Biskoppelige, kort hos alle de forskellige kirkelige partier. Kun i Irvings kirke kom jeg ikke, husker jeg ikke fejl, var den alt for overfyldt. Ved de store missjonsmøder var jeg ligeledes til stede, så også det londonske missjonshus, et hélt slot med de prægtigste museer, og overværede et møde mod de Romerskkatolske i Exeterhall. Med Independenterne især blev jeg godt kændt på grund af Hendersons stilling og gjorde en tur med ham til en præstevielse i det sydlige England.

Overalt i England traf jeg nidkærhed, og mærkede, troen var dem en hjærtesag, de fleste havde sin bibel med i kirken. Ved siden deraf faldt skyggesiderne mig dog med i øjnene, en vis ikke ringe selvretfærdighed og selvgodhed, en træet, mekanisk tankegang, bitterhed mod andre Kristne. Mere end én præst priste Gud for alle det engelske folks friheder, som var særligt det udkåret af Gud. Ved missjonsmøderne spillede listen over hvad der var indkommet i pund sterling og shillings en hovedrolle, eller opregnelsen af alle de hellige skrifter og traktater, der var uddelte f. eks. på Sandwichsøerne. En missjonær optrådte næsten som skuespiller, stillede sig i fægterstilling og trak kjolen af, for at give tilhørerne et levende billede af, hvorledes de vilde havde handlet med ham.

Bitterheden mod andre ytrede sig hvert øjeblik. På min landtur førte en Independent mig op på et bjærg med vide udsigter over et landskab, dejligt som en engelsk park og fuldt af kirker: „her ser De al verdens herligheder, men ikke et eneste sted, hvor Guds ord

forkyndes!“ Der var nemlig ingen kirke for Independenter. Jeg kørte gennem London med en lejekusk, og vi så en smuk kirke. „Hvem holder gudstjæneste dér?“ spurgte jeg, han sagde ikke et ord, men pegede kun hånligt på spiret med et stort kors, det måtte være mig svar nok: det kors stemplede i hans øjne kirken som papistisk. En dag var fru Henderson ikke til freds med maden, hendes pige havde lavet: „De må undskylde, men den er rigtig nok en smule biskoppet“ (fordærvet), sagde hun med et lille smil.

Den engelske søndag, Englands privilegium, som Engelskmænd kalde den, må overraske enhver fremmed: denne sabbatstilhed både i hjemmet og ude. Kun når klokkerne kime, vrimler det på gaderne af folk, der gå stille til kirke med salmebog og bibel under armen. På Temsen hejses Betel-flag på visse skibe, hvor man holder gudstjæneste, ud på gaderne, på torvet kører man prædikestole, og der prædikes under åben himmel; overalt fuldt med tilhørere, alle partier kappes med hinanden.

Så kan det af og til komme til optøjer. Et sted så jeg en simpelt klædt mand prædike på et gadehjørne, han talte om Herrens tilkomst i den allernærmeste tid, måské alt i dag, måské i morgen; nogle lo, han vendte sig truende mod dem. Da fløj en rådden apelsin og traf ham midt i panden, flere andre fulgte efter, så manden i al hast måtte fjærne sig. Det er heller ikke alt guld, som glimrer, og under søndagens gudelige skin skjuler sig tit en høj grad af verdslighed; det har jeg hørt nok om og selv erfaret.

Fra London tog jeg til Oxford, jeg måtte se disse prægtige midalderlige studentergårde og lære at kænde højskolens indretninger. En anbefaling fra minister Bunsen i Rom havde jeg til P u s e y, en stille mand, og han var ikke rolig, før jeg flyttede ind hos ham i et af Henrik den ottendes tårne. Man levede her på den

store fod, og når han, hans hustru og jeg sad til bords, stod en tjæner bag ved hver stol; ellers holdtes der som almindeligt i engelske huse bøn morgen og aften.

Den meste tid tilbragte jeg i studerekamret, hvor jeg traf Niels Hemmingsens kommentarer ligge opslagne på bordet; han brugte dem jævnligt, fortalte han, og Pusey er en udmærket dygtig skriftfortolker. Det var kort efter udbrudet af den puseyitiske strid, og det, vi derfor samtalede om først og sidst, var biskoppernes apostolske rækkefølge; han vilde gærne vinde mig for den sag. Vi talte også om fasten, den engelske kirke holder på den som en gavnlig øvelse, og han forsvarede den ivrigt. Jeg spurgte ham, hvad hans mening var om deres liturgi ved graven, som priser enhver død salig. „Vi tør intet ændre," sagde han, „ved vor moders, kirkens, påbud, men vi kan bede Herren at gøre menigheden værdig til dens brug." Efter min hjemkomst har jeg vekslet et par breve med ham.

I London færdedes jeg mest mellem Dissenterne, i Oxford derimod udelukkende mellem højkirkens mænd. Det gensidige nag traf jeg lige stort hos begge parter. Pusey brugte skarpe, ja hånende ord om „frafaldet", og den i øvrigt så billigttænkende Henderson talte, da jeg kom tilbage fra Oxford, meget spodsk om den magre, lille, hélt eller halft papistiske person; „men det kommer der ud af al den faste!"

Også i Edinborg var jeg, og atter her mødtes jeg af engelsk gæstfrihed. Jeg så den prægtige stad og kom godt ind i det presbyterianske kirkeliv med al dets strenge alvor; det er som John Knox' ånd havde gået i arv til efterslægten. Kirken gør skarp adskillelse mellem joined og non-joined members, så de sidste, de verdsligsindede, ikke stedes til altars og heller ikke kan stå fadder; søndagen holdes endnu strengere end i England. Orgel tåler man ikke, alligevel er salmesangen sjælden smuk og livlig. Fra alle sider blev den grundsætning

hævdet om Kristus som Guds menigheds eneste konge; en halv snes år senere skulde den splitte kirken ad i frikirke og statskirke.

Med Ossian i lommen gjorde jeg derpå en udflugt ind i det vilde, gærne tågeslørte højland, disse egne, som Walter Scott har skaffet et nyt navn i digtningens verden. Ude på Atlanterhavet var jeg også, rullede dygtigt i dets lange søer og så Jona, den hellige Kolumbas ø, og Staffas basaltgrotte med det melodiske bølgeskvulp, blandet med sækkepibens toner, som en højlandsk piber i vort følge blæste på.

Fra England tog jeg i september måned 1835 med dampskib til Hamborg. I Kiel, i huset hos faders handelsven Brauer, var jeg første gang sammen med Harms, hvem jeg senere oftere har truffet; altid var han den samme åndrige, folkelige, djærve forkynder af evangeliet. „Jeg hører,“ således modtog han mig, „De i går aftes i skumringen var til stede ved mit foredrag i pastoralseminariet. Å ja, det var dér hélt mørkt, hélt mystisk! Ikke sandt?“

Vi kom i samtale om de sidste ting, dødsriget og tusindsårsriget: „der Hades, der Hades,“ en omvendelse efter døden! Nej, den var han bange for, den vilde kun splitte de troende ad og gøre ulykker. Da jeg trængte videre ind på ham og spurgte, hvad han da vel mente om hedningerne, kunde han ikke hjælpe sig ud af tveføret uden ved en hélt ubibelsk adskillelse mellem „Christenseligkeit“ og „Heidenseligkeit“. Ved tanken om tusindårsriget rystede han på hovedet og sagde på sin skæmtende vís: „nein, mein lieber! Wenn ich herrschen soll, dann mag ich gern auch etwas muxen!“

Jeg så ham udføre en dåb, hvorved han ikke brugte dåbspagten, det talte vi meget om. Da jeg så næste gang kom til Kiel, gik jeg i hans kirke og derpå om eftermiddagen op til ham. „Nå,“ sagde han, „De har vel hørt min prædiken, men hørte De mig også døbe?“

„Ja!“ Han havde døbt så at sige på et kønt lille vers af Knapp. „Hvad syntes De nu derom?“ vedblev han, og jeg sagde min mening rent ud. „Men De må da heller ikke tro,“ sagde han, „jeg hver gang gør det så frit som i dag; snart kan jeg gøre så og snart så, efter som jeg føler det. I dag væntede jeg. De var der, og vilde vise Dem, hvor yderligt jeg kan gå.“

Det var altså mere et indfald end alvorligt ment, at han kunde få det, forstår jeg ikke. Han var ellers rig på sådanne, tit morsomme indfald. En gang var jeg hos ham, kort efter at han havde været i København, og vi talede om den rejse. „Hvorfor prædikede De ikke der ovre?“ spurgte jeg. „Sehen sie,“ sagde han, „da war auch der Liszt, der berühmte Musiker, der gab ein Concert. Was hätten dann die Leute gesagt? Gestern lässt Liszt sich hören, morgen der Harms: beide Virtuosen!“

Hjem rejste jeg gennem Sønderjylland, nær ved bjærgene i Hytten-amt, over Møsund, og anede ikke, hvad jeg 15 år derefter skulde opleve i de egne, kanonernes brag, våbenlarmen og fjendens flugt. I Helligbæk kro hørte jeg de første danske toner, dér har jeg vadet i blod til anklerne under Istedslaget. Jeg tog også til Kristjansfelt, til tante Salling, som nu var enke, og til Ulrik Boesen; han syntes godt om Julie, hvem han havde truffet i Fyn.

I Hårslev hos pastor Balslev gensă jeg endelig min Julie, sund, glad, blomstrende. Hun havde her i over ét år levet sit stille liv og deltaget i den huslige syssel; i fritimerne gik hun omkring i husene, sad ved de syges senge og læste for dem. På egnen kaldte de hende „den hellige jomfru“. Balslevs havde først rystet på hovedet og undret sig, de fandt sig imidlertid deri, ja fik hende til sidst endog ret hjærtelig kær.

Gamle Balslev sagde endog kort før hun forlod dem: „Deres liv har for mig vidnet, at Deres ord ikke var

mundsvejr, men sandhed.“ Han var en Kristen af den hernhutske skole, førte kærligheden stærkt i munden og var derfor slet ikke til freds med al den strid i kirken. Men hans hjærte var ærligt, og han kunde få folket i tale, der var ved sådan lejlighed virkelig flugt i den jævne, stille mand.

En dag kom en kone til præstegården, grædende og hulkende, i den største sindsbevægelse, hun havde mistet sit barn. I hæftigheden af sin sorg vendte hun altid tilbage til det spørgsmål, „hvorfor Gud dog havde nænnet at tage den søde lille sjæl fra hende“. „Ja, kone,“ sagde Balslev, „det skal jeg tænke over; så kan hun på søndag komme i kirke, og dér skal jeg sige hende det!“ Søndagen var der, Balslev stod på prædikestolen og indflettede i prædikenen følgende lille historie. „Der var en gang et får, hyrden ikke ret kunde råde med, for det havde altid sin egen vilje og kom ikke, når han kaldte. Det samme får havde et lille lam, det holdt grumme meget af. Nu tænkte hyrden ved sig selv: „tager jeg bare det fra moderen, så lystrer hun nok og løber efter mig; det har ingen fare.“ Og han tog lammet fra hende til sig, så løb hun også straks efter ham og blev så fromt og godt et får, nogen kunde ønske sig. Men sådan som den hyrde handler vor Herre i sin nåde tit med os.“

Jeg opholdt mig 14 dage i Harslev i uafbrudte samtaler med Julie, som jeg stærkt havde længtes efter. Hvor var hun ikke glad, da hun hørte, jeg nu for alvor tænkte på at blive præst; det var en af rejsens modne frugter og hendes højeste ønske. Jeg gik omkring med hende til dem, hun havde sluttet sig til, og så, hvor rørende de simple mennesker hang ved hende; flere græd bitterligt, da hun sagde dem farvel. En stakkels fattig kone var ikke rolig, før hun havde modtaget hendes eneste vokskage til minde; det var enkens skærv.

I kirken dér prædikede jeg to gange, uden papir; jeg havde prøvet på at skrive min prædiken og lære den udenad, men det gik ikke, jeg kunde slet ikke komme ud af at lære den. Der var altså ikke andet for end kaste papiret, befale Gud min sag og tale frit, som det kunde falde efter omhyggelig forberedelse. Det gjorde jeg den gang, og det har jeg altid siden gjort, både ved prædiken og forelæsning. Jeg tegner mine momenter op, ofte i det enkelte, selv med de ord, jeg vil bruge, almindeligst dog blot i hovedpunkterne, udførelsen er derimod øjeblikkets værk. På den måde kommer stemningen og det levende ord til sin ret, og derved har jeg fundet mig vel.

Fra Fyn tog Julie og jeg hjem og traf undervejs i Roskilde sammen med fader. Det var den 1ste oktober 1835, et stort øjeblik for Danmark, ti den første stænderforsamling blev åbnet den dag; fader havde sæde i den som stændermand for København. Vi var alle til stede ved åbningsgudstjænesten, hvor Mynster holdt prædikenen. Det standpunkt, han stod på, kunde vist nok ikke tiltale mig, efterat mit frisind havde fået ny næring i England. Men øjeblikket greb mig, domkirken greb mig med sine store minder og sine storslåede former; jeg havde set nok af Evropas skønne gotiske kirker og alligevel forekom denne mig lige så skøn og ærværdig som nogen.

Min sjæl løftede sig i bøn til Gud for den fræmtid, mit fædreneland gik i møde; jeg håbede på en god dag med nordisk klarhed og nordisk kraft, og selv at turde være med i fræmskridtsrækkerne. Rejsen havde ført mig ind i livet udad til, styrket og frigjort mig, lært mig at omgås mennesker bædre, og dens mange ensomme timer gik rensende gennem min sjæl og indøvede mig i den sande selvopdragelse.

Fra rejsen havde jeg skrevet hjem og bedet fader leje mig værelser i byen; der måtte komme en vending i tingene, jomfru Prehn måtte bort, hvis ikke vort forhold til ham hélt skulde ødelægges. Og dette, at jeg tog ud af huset, skulde da være indledningen dertil. Endnu spiste jeg til middag hjemme, men viste mig kold og fremmed mod hende. Jeg mærkede snart, hvor godt hun havde brugt min fraværelse til at sætte sig fast i sadelen. Til fader, der var i Roskilde ved stænderne, sendte hun breve, fulde af klager over, „hvad Scheuermanns fik mig til“, og så snu og indsmigrende skrevne, hun forstod at tage ham. Julie opholdt sig imens hjemme hos sin moder.

Der kom nu et af de mørke år i mit liv, dagbogen vidner bædst derom, den er så tom på tanker. Et sted heder det: „det ser ud, som der ikke skulde blive sønderlig plads i mit liv for det, jeg én gang så som dets hovedopgave: roligt studium.“ De første ord, jeg skrev i den, var: „opmærksom på det mindste, tro i det lidet!“ Derfor var jeg dog ikke til sinds, på pietistisk vís, at holde dagligt regnskab med min sjælstilstand; det stod den gang og står endnu for mig som noget usundt.

Jeg havde oplevet meget, og mine rejsebøger var fulde med skitser og studier. Jeg havde omgåets med fræmragende og lærde mænd udenlands og var overalt blevet modtagen med velvilje; det bliver en rejsende jo gærne. Nu sad jeg da ensom på mit kammer med disse minder, og en prosatid fulgte oven på rejsens poesi. Det gik mig som andre unge mennesker, når de har set sig lidt om i verden og komme hjem, forholdene tyktes mig så små, jeg så en smule evropæisk på dem. Deri handlede jeg næppe uret, men nu kom desuden den gamle Adam op, idet jeg fandt, man gjorde ikke nok af mig. Den lille kreds, jeg tilhørte, stod ikke i forhold

til den store verden og blev derfor ringeagtet eller dog oversét.

Jeg vilde gøre mig færdig til at søge præstekald og underkastede mig til den ende homiletisk og kateketisk prøve, hvorved det atter kom til sammenstød med den herskende rationalisme. I min dimisprædiken var tonen lagt på forsoningen, professor Hohlenberg stemte på haud, provst Schack derimod, som fortalte mig det, på egregie, og jeg fik som følge heraf mellemkarakteren laud. Men jeg skulde derefter katekisere for Hohlenberg, stiftsprovst Clausen og Brorson, opgaven var „om fristelsen“, og hvorledes kunde jeg her udelade „fristeren“; det skurrede nu alle censorerne stygt i øret, og jeg fik mit haud, det eneste, jeg nogen sinde har fået.

Kort efter indgav jeg et par ansøgninger om kald. Statskirkens præstestilling var den gang lidet trøstelig, så der nok kunde komme tvivl op hos et alvorligt menneske, om han burde og turde træde i dens tjæneste. Jeg havde alt tidligere haft dem, og nu viste de sig igen, dog først efter ansøgningernes indgivelse; det var navnligt hensyn til nadveren og den tugt, jeg dér burde, men næppe kunde øve, som gjorde mig urolig. Det stillede sig for mig, som jeg muligvis kunde blive nødt til en æmbedsnedlæggelse for samvittighedens skyld; og var det så ikke bædre slet ikke at blive præst? Var det ikke også snarere lyst til fast stilling og giftermål, som bragte mig til at søge, end sand åndelig drift? Hvor svagt og mat var ikke mit eget trosliv? Jeg gennemgik mange indre kampe og kunde alligevel ikke komme til fred og nogen fast overbevisning. Da styrede Gud det således, at jeg intet af kaldene fik, vist nok det bædste, der kunde times mig under de daværende omstændigheder.

Fader havde overleveret mig min mødrenearv med de oplagte renter, og, skønt hvad vor opdragelse havde kostet og rejseomkostningerne skulde drages fra, blev de

det dog ikke; alt det afholdt han alene. Men af arvens renter kunde jeg ikke leve, hvis jeg giftede mig, altså tænkte jeg på informationer. Skønt det var mig lidt ydmygende, gik jeg ikke des mindre fra den ene skole til den anden og tilbød min tjæneste; omsider fik jeg timer hos v. Westen, noget senere også hos dr. Krarup.

I min fritid syslede jeg med rejsens minder, og de formede sig til et større digt om Norden, som dog aldrig blev udgivet. En plan til et almennordisk tidsskrift i kristelig ånd havde jeg lagt alt på rejsen, men den blev heller ikke til noget. Og trykkefrihedsselskabet skaffede mig en mindre velkommen overraskelse, da det ikke godkændte den skildring efter kilderne af slaget den anden april, jeg havde indsendt til det. Skylden lå til dels hos mig selv, jeg havde næmlig tilladt mig adskillige friheder i sprog og retskrivning, som den gang endnu måtte støde de fleste. Imidlertid kunde min fræmstilling naturligvis heller ikke finde nåde for pastor Gads og skriftkomiteens øjne, den var ikke hen ad landevejen. Noget hæmmet måtte jeg altid føle mig ved denne modgang.

Julie havde fået sig en syjomfru og begyndte på udstyrsarbejderne hos sin moder, hun havde en lille arv at tage til; men omstændighederne varslede ikke heldigt. Hvor havde forholdene i hendes familje ikke ændret sig siden „grandmamas“ død! Hendes moder bode nu i en indskrænket lejlighed, og der var ikke plads til mere end én datter. Den ældste, Emilie, havde altså taget ud til fru Thalbitzer. Og Emilie var nu bleven fru Scheuermanns kæreste barn, sammen fulgtes de ad til Rationalisten Johansen, når de en sjælden gang vilde i kirke. Fra Julie var moderen derimod skilt ved dyb trosuenighed, og den blev ikke ringere under deres samliv.

Hendes trøst var søndagen i Grundtvigs kirke og i forsamlingerne, jeg sad imens hjemme om aftenen. Hun

tiggede og bad mig nu at følge med til Harmsen, „der var jo ellers ligesom en mur rejst op mellem os to“. Og hun havde ret. Hun forstod i den spændte stemning, hvori hun var kommen, ikke længer mig og hvad jeg vilde, og fandt min færd alt for verdslig. Og jeg til gengæld fandt det pietistiske hos hende stærkere end jeg havde væntet.

Så kom vi hinanden i møde. Hun tilstod, hun måské så sagerne for ensidigt, og jeg gjorde den samme tilståelse, i alt fald vilde jeg nu nøjere undersøge forsamlingslivet hos Harmsen. Mit syn for det var blevet noget ændret ved den engelske rejse, hvor jeg havde været til stede ved adskillige forsamlinger og hørt lægfolk tale til virkelig opbyggelse; jeg havde også lært at kænde Harmsen og holdt personligt af ham. Hans forsamling rettede sig ikke efter lovens bud, og den rene kirke, han sigtede på, så jeg var kun et luftbillede, jeg kændte Montanister og Donatister ret godt fra kirkehistorien; den måde derimod, hvorpå han vilde fræmme kristelig og folkelig oplysning, forekom mig heldig. Alligevel kostede det mig meget at give efter for Julies bønner, men jeg gjorde det også kun på prøve; jeg vilde da foredrage udvalgte stykker af verdenshistorien i forsamlingen og med det samme, som sagt, se mig om og prøve ånderne.

På den vís gik det et par måneder, efter foredraget fulgte samtaler. Dem var jeg ikke videre glad ved, de mange gudelige talemåder klang mig af og til som noget tilvant, og jeg har altid følt mig uhyggelig ved skinnet af gudelighed. Jeg fik mere og mere syn for sagn, at min opfattelse af et forsamlingsliv, der stiller sig i modsætning til kirken, matte være den rette. Det åndelige hovmod kom stærkere fræm, „fra lægfolk,“ sagdes der, „skulde livet nu udgå“; selv en mand som Grundtvig fandt man svag, „han var ikke ret skabt for folket,“ hed det. Det var samme strømning, som nu viser sig

politisk i folketingets flertal. Også på kærlighed og offervillighed skortede det hos de fleste, det mærkede jeg især en dag, da jeg i Harmsens fravær bad dem skyde sammen til brændselshjælp for ham, der jo hélt ofrede sig for dem; de blev formeligt vrede.

Nu havde jeg fået nok, jeg talte et alvorligt ord til dem og viste mig fra det øjeblik af ikke længere dér. Scheuermann var ulykkelig, men Julie tilstod, jeg havde ret. „Sagde jeg jer det ikke i forvejen?“ kunde jeg nu sige med føje. Man prøvede overtalelser, ja nær havde jeg sagt trusler, man kaldte det næsten en synd, at jeg ikke vilde komme mere; alt hjalp dem ikke, og mine udtalelser om lægfolk, der vilde forkynde ordet, blev kun des skarpere.

Omtrent ved samme tid havde jeg fortalt noget fra min sidste rejse på Borchs kollegium, hvor, som man véd, den „ebræiske Müller“ havde fået folkelige foredrag i gang. Også havde jeg åbnet en forelæsning ved universitetet over den danske kirkes historie. Tilhørernes tal var dog ikke stort, og min tid blev knap, da jeg fik flere timer i skolerne, derfor afbrød jeg forelæsningen.

Fra alle kanter var der kors at bære. I faders hus gik det som det kunde, dagligt blev der pustet i ham, og han var ikke godt stemt mod mig, rådvild og nedslået. Min broder havde i førstningen hældet til vor side, under min rejse sagde han en gang til Julie, at „han beundrede hendes holdning mod jomfruen“. Siden må han være bleven omstemt, omsnæret, han vilde nu blande sig i sagen med et irettesættende brev, men blev afvist og iagttog derefter en høflig kulde. Det smertede mig, og jeg kunde ikke andet end give jomfru Prehn skyld derfor.

Han havde ellers sit at passe, fuldt op, ti han holdt i denne tid sin disputats „Om Ragnaroks-Mythen“. Det var et meget heldigt valg af æmne, han havde set sig godt om i mytologierne og allevegne, tankerne var

ny og klare, og fræmstillingen smagfuld, af og til blomstrende. I hovedtanken, Ragnarøksmytens sene fræmkomst, var jeg imidlertid ikke enig med ham. Afhandlingen stadfæster den bemærkning, jeg før har gjort, at han tidligere end jeg fik herredømmet over sine midler, han havde også et skarpere medfødt selvdømme. Den var naturligvis skreven på dansk og blev den første danske afhandling for magistergraden.

Allerede var der i de senere år gjort noget brud hist og her på latinens enevælde ved universitetet, modtagelsen af en dansk afhandling stod imidlertid endnu for mange som alt for yderligt et skridt. Men min broder var kændt som udmærket latiner, og det kom ham til hjælp, så han brød isen; kun måtte han tage teser ud af den og forsvare dem på latin. Emil Fenger, hans ven og skolekammerat, var respondens, en anden ven, Laurent, opponerede, hans arbejde blev rost fra alle sider, og under de bædste varsler tiltrådte han sin udenlandsrejse. I Tyskland, Frankrig og England vilde han studere Sanskrit.

Jeg var nu altså ene med fader og forestillede ham på spasereture, hvor nødvendig jomfru Prehns fjærnelse var. At drive den igennem var under mange indre kampe bleven mig en sand samvittighedssag. Ikke blot Julie skyldte jeg det, men — det mærkede jeg nu — fader lige så fuldt; han vidste ikke selv, hvad han gjorde, når han satte sig imod det. Freden måtte jeg skaffe tilbage i huset, og jomfruen var ufreden. Dog han var længe døv for alt det, jeg sagde, og end ikke jomfruens brev, hvori hun svor Julie evig krig, gjorde videre virkning; jeg kunde gendrive hans grunde, bringe ham til tavshed, og alligevel holdt han på hende. Hun havde gentaget og atter gentaget de ord: „Scheuermanns“, „fremmed indblanding“, og de hang fast i ham, så den ellers så gode og eftergivende mand nu så det som en æressag ikke at give efter.

Jeg led stærkt derunder. og det medfødte hastige sind overvældede mig mere end én gang; jeg havde ret, det véd jeg, men dermed er hastigheden ikke undskyldt, den gjorde heller ikke min sag bædre. „Jeg kunde skade mig på højere steder“ og „folk snakkede så meget om os“: det og „fremmed indblanding“, „uforsonlighed“ var stående grunde, hvormed han mødte alle mine bønner.

Der forefaldt ved samme tid et egent mellemspil. Hvor lidt her end kunde være plads for mægling, da sagerne stod som de stod, prøvede fader alligevel derpå og fik ved mange kunster jomfru Prehn sendt til Julie, for at indlede en udsoning. I fuld stads kom hun da op på Julies værelse, hvor jeg tilfældigvis var til stede med. Hun skulde bringe hende et stykke kage fra et af faders selskaber, det var tilsyneladende ærindet. Kagen blev også modtagen med tak, og meget høfligt bød vi hende sidde ned, og talede om vejr og vind. Men har hun nogen sinde villet sige et ord, der kunde se ud efter noget. hvad jeg stærkt tvivler på. så døde det i alt fald før fødselen. Hovmodig som hun var, har hun måské troet, det var nok, når hun bare viste sin person. Efter et kort ophold sagde hun farvel; hvad hun har fortalt fader om sit besøg, véd jeg ikke, næppe noget godt.

En dag havde jeg tilbudt ham det yderste, „hvis han ønskede det,“ sagde jeg, „vilde jeg tage hjem igen; så kunde han selv se, om det gik.“ „Ja,“ svarede han, „det skulde være mig meget kært. Men så må du love mig at holde fred med jomfruen, ellers må du heller blive borte nu, end at folk skal begynde med sin snak om os på ny.“

„Altså,“ brød jeg voldsomt ud, „jeg skal bare overgive mig til din højstkommanderende på nåde og unåde! Det er sandelig kommen vidt, fader, med ondskaben hjemme!“ Her tog jeg mig i det og talte i en roligere tone, bad ham om forladelse, fordi jeg havde faret op,

og forestillede ham forfra hele min stilling i hans hus: „men det er jo nu lukket for mig, og jeg kan ikke mere komme der.“ Fader svarede mig med igen at tale om folkesnakken.

„Véd du da virkelig ikke, hvad folk siger, kære fader?“ „Hvad jeg mente med det spørgsmål?“ „Ja, du tvinger mig jo til at tale rent ud. De siger: jomfruen der hjemme bærer bukserne og må have faderen hélt under sig; det er da klart nok, for nu har hun jo til sidst fået den ældste søn fuldstændigt expederet ud af huset. Det er et mesterstykke, det fortjæner hun en præmie for!“ Det lod nu, som blev han vred for alvor: „ja, jeg véd nok, hvor den snak stammer fra og tåler ingen fremmed indblanding i mit hus; men før skal jeg gå til grunde, end jomfruen kommer bort!“

En sådan ytring havde jeg kun hørt en enkelt gang før, sagen stod altså værre og værre med hver dag. Atter gik det gennem kamp og bøn, og jeg så, hvad jeg måtte gøre. Folk måtte bringes til at tale endnu mere om os, så turde jeg måske håbe på en vending; det gjorde mig ondt både for Julies og faders og min egen skyld, men ske måtte det.

Jeg blev nu hélt borte hjemmefra, også fra middagerne og spiste på en restavration. Flere dage gik hen, intet sporedes, højst nødigt vilde jeg gå yderligere ad den vej og prøvede derfor en anden. En aften gik jeg op til fader på kontoret, „jeg kan ikke, fader,“ sagde jeg, „lade mig jage ud af dit hus som en stum hund; først må jeg dog tale et alvorsord med jomfruen!“ Derpå trådte jeg ind i stuen, hvor hun sad i sofaen og strikkede, han fulgte efter. „Deres plan,“ sagde jeg, „er nu i færd med at lykkes, ukruttet gror ret godt! For min kærestes skyld, som De hader og har svoret evig krig, har De gjort faders hjærte hélt koldt for mig, så han tør ikke engang modtage mig i sit hus.“

Med ét råbte hun, som greben af den dybeste følelse af sin uskyld og med tårer i øjnene: „men síg mig dog endelig en gang for himlens skyld, kære Frederik, hvad ondt jeg stakkels væsen har gjort mod dig og din kæreste! O, jeg vilde altid kun det gode!“ „Det er jo det, jeg siger Dem højt nok, men på en sovende samvittighed hjælper ingen tale, og Deres sover en hård søvn. Nu kommer Deres sande skikkelse ret fræm, for De har altid været familjens onde ånd! Før har De — husker De det måské? — så tit truet med at tage bort, nu derimod vogter De Dem vel herfor! Ja bliv kun, bliv kun ganske roligt siddende, men, så sandt Gud lever, straffen vil i sin tid nok ramme den, som har brudt blodets hellige bånd!“

Hun havde faldet mig i talen nu og da. — „Min samvittighed er ren!“ — „Jeg frygter Gud, frygt ham også, Frederik, og gør ingen uret!“ Fader stod, rystet og rådvild tillige, i en krog, drejede på sit lommetørklæde og vidste ikke, hvad han skulde sige. Da jeg gav ham hånden, fulgte han mig ud og bad mig komme alligevel, det svarede jeg ikke på.

Han fik nu Boesens til at blande sig i sagen, men de var ikke de bædste mæglere for ham, tante havde gammelt mellemværende med jomfru Prehn. De ytrede stor deltagelse og gav mig i hovedsagen ret. „jomfru Prehn,“ sagde de til mig, „måtte bort, det forstod sig; bare måtte det ske på en skikkelig måde.“ En skikkelig måde var imidlertid bleven umulig, hun havde bidt sig alt for fast, hun trodsede. Det måtte altså ske uskikkeligt, og jeg gjorde det yderligste skridt for at få folk til at snakke om os; jeg mente mig tvungen dertil. Måské var jeg dog noget for utalmodig, og den lange pine, den uvished om alt, hvori jeg var, må i så fald være min undskyldning.

Næste dag kom jeg til fader ved middagstid, et par af mine fættere Salling spiste dér, det vidste jeg. Jeg

traf alle ved bordet og bad dem blive, da de skulde høre noget, jeg havde at meddele om jomfruens rænker; derpå gik jeg ud i køkkenet og hentede pigen ind. Jomfru Prehn stod og rystede: „å, lille Frederik, ikke nu, ikke nu!" „Jo, just nu!" Pigen vilde gå: „nej bliv kuns," sagde jeg og holdt hende fast ved armen.

Jeg fræmstillede sagen fra begyndelsen af og jomfruens hele adfærd i vort hus. „Hun havde," sagde jeg, „lagt den plan at adskille Julie og mig, derfor bagtalte hun den ene for den anden og os begge for fader, ja ymtede selv om, at en vis anden person passede langt bædre til mig." „Jeg skal gærne nævne den dames navn, jomfru, hvis De ønsker det!" Jomfru Prehn tav og bed tænderne sammen. Derefter oplæste jeg det frække brev, hvori hun svor Julie uforskyldt evig krig, blot fordi hun var min kæreste. „Da," vedblev jeg, „den første plan nu ikke lykkedes Dem, har De ruget en anden ud: så skulde jeg skilles fra fader. Og den har De sat i værk, så vidt faders hjærte tillod det." Med de ord gik jeg hen og kyssede ham; han havde rådvild trukket sig tilbage fra det, han ikke kunde hindre, og jeg ikke kunde skåne ham for.

„Men Dem, jomfru, skal hævnen ramme, om De end maské endnu smiler derad!" her knyttede jeg uvilkårligt hånden. „Og hvad bringer Dem nu til længer at blive her, uden den usle egennytte? De véd nok, at ingen anden vil have sådan en hæslig, gammel, rænkefuld drage i sit hus!" Under alt det havde hun gnistret med øjnene og var blussende rød, så man kunde væntet et krampeslag, men hun sagde ikke et eneste ord.

Jeg gav fader et kys endnu en gang og gik over i salen med ham; han var stille, ængstelig, men rørt. „Frederik, Frederik, styr dog dit sind, bare den voldsomme hæftighed ikke gør dig skade! Det kunde jo blive forebragt for kongen selv!" Han sagde endnu noget mere, et par afbrudte ord om en mulig forandring

i huset. Det var den første hentydning til noget sådant; så vidt måtte jeg gå, inden den kunde komme fræm, den næsten utrolige magt havde en husjomfru fået. Umiddelbart derfra gik jeg hjem, stærkt greben, dog rolig og trøstig, satte mig ved mit bord og skrev en salme.

Ikke længe efter rejste fader til det saksiske Svejts og Hernhut, dér skulde han træffe sammen med min broder. Jeg og Julie var på toldboden og bød ham farvel, han havde væntet mig hjemme, sagde han; „nej," svarede jeg, „der véd du, jeg ikke kan komme mere under de nærværende forhold." I båden fulgte jeg ham ombord på dampskibet og medgav ham et åbent brev til min broder, hvor jeg i stærke udtryk omtalte jomfru Prehn. Jeg meddelte også hans fuldmægtig, nuværende etatsråd Korn, hvad der var forefaldet. Det kostede mig atter nogen kamp, men min gærning vilde jeg vedstå både for Gud og mennesker.

En månedstid efter kom fader hjem. Jeg spaserede nu ofte med ham, han var noget nedslaet og talte om at pakke sammen og rejse sin vej; af og til kunde han imod sædvane blive endogså meget bitter. Jeg kunde alt tage sådanne ting med mere rolighed, det, mærkede jeg, var det bædste. Desuden anede det mig, at han blev bitter, netop fordi han var i færd med at give efter.

Det var også virkeligt tilfældet, han havde henvendt sig til sin gamle ven, dr. Müller i Kristjansfelt, om en anden husjomfru. I al hemmelighed meddelte han mig det, „men man kaster ikke det skidne vand ud, før man har det rene! Dem, jeg hidtil har set, vil jeg hverken eje eller have." En aften længere henne på året havde jeg ærinde til ham på kontoret, hvorefter han fulgte mig ud. „Jeg må dog fortælle Dig," sagde han, „at jomfru Prehn nu skal over i besøg hos sin familje, og en ny kommer da ad interim og styrer mit hus." Jeg faldt ham om halsen og kyssede ham. Så mødtes vi

noget efter på gaden og talte sammen, og ligesom hændelsesvis kastede han hen: „ja nu er jomfru Prehn no. 1 taget bort, og jomfru Prehn no. 2 kommen til mig!“ Det skete i november, over et år efter min hjemkomst.

Hermed er jomfru Prehn no. 1 ude af min livshistorie, et ulykkeligt menneske var hun, stakkel, og kunde ikke skabe solskin om sig. Ved sin sparsommelighed havde hun samlet ikke så ganske få penge, og fader sørgede i øvrigt for, at hun ingen nød led. Af senere breve til ham ser jeg, hun undertegner sig: „Deres gamle veninde, som har delt så megen sorg med Dem“. „Hvilken uendelig trøst,“ hedder det, „ligger der ikke i Guds alvidenhed og for den forurettede i hans retfærdighed! Hisset, kære herr Hammerich, hisset vil alting oplyses, også mit ærlige, oprigtige hjærte vil da påskønnes. Det er mit håb!“ Således blev hun sig selv lig til det sidste.

Tænker jeg nu nøjere over hele jomfru Prehns forhold i vort hus og navnligt til os unge, da er det mig, som skimter jeg også her forsynsstyrelsen. Det unge legeme udvikles kraftigst, idet det overvinder hindringer, sætter over grøfter, entrer op ad glatte stænger; og går det ikke ligedan med den unge sjæl? Jeg styrkedes og udvikledes åbenbart, idet jeg måtte overvinde alle de hindringer, hun lagde mig i vejen. Som det så tit går i den store historie, gik det her i det små: hvad der vil hæmme et åndeligt liv, må mod sin vilje tjæne til at fræmme det.

Jomfru Prehn no. 2 — hun hed virkelig også Prehn — var ligeledes fra Slesvig, hvor faderen havde været præst ved Åbenra. Fra det øjeblik hun kom i vort hus spiste jeg til middag som sædvanligt hver dag hos fader, og om søndagen fulgte Julie med; der kunde i begyndelsen falde et stiklende ord, snart var imidlertid alt glæmt og som det skulde være. Julies livlighed og

smukke spil opmuntrede ham, han sagde det tit. Så kunde han, når hun spillede, i smug og skottende til os lukke døren til kontoret op på klem; de der inde skulde også høre det, det satte han en stolthed i.

Den sidste jomfru Prehn har aldrig lagt os et halmstrå i vejen. Hun var en ældre pige og ligesom skabt for faders hus, han kaldte hende og „en pæn person", en stor ros i hans mund. Hun styrede det med særdeles megen dygtighed, og hendes mad var ypperlig; hun lavede papæsker med ham, stillede nipssager op mellem blomsterne, fodrede hans guldfisk og kanariefugle og poppegøjen og plejede ham med omhu til hans dødsdag. Også for fader havde jeg gjort en god gærning, da jeg fik den gamle jomfru dreven ud, det mærkede jeg. Vor Herre havde haft sin finger med, han havde hærdet mig i korsens skole og lært mig gennem bitre erfaringer at handle efter pligt og samvittighed alene og lade ham råde for følgerne.

Udstyret var imens næsten blevet færdigt, skønt det drog i langdrag; en køn lille lejlighed havde vi fået på Blågård, og man kunde nu tænke på bryllup. Julie vilde endelig have Grundtvig til at vie os, hvori jeg var fuldkommen enig, men blot ikke trode, han vilde gøre det; i følge hans stilling uden fast æmbede måtte det nemlig ske i en andens navn. Som jeg tænkte, så talte jeg til ham, „jo," svarede han, „hvorfor skulde jeg ikke vie Dem, når de begge to ønske det så meget?" Jeg var både overrasket og glad, fader derimod syntes ikke derom, og fru Scheuermann var kold og vred.

Hendes onde lune gik ud over mig, mod hvem hun ellers gærne iagttog en høflighed, der havde sin brod; det skulde se ud, forekom det mig, som den stilling, jeg indtog til hende, ikke var fræmgået af min egen indre

drift. Da jeg nu bad hende underskrive en attest om indvilgelse i giftermålet, svarede hun: „først vil De dog tillade mig at tale derom med vedkommende.“ „Rette vedkommende“ må have givet hende den nødvendige oplysning, og attesten med underskrift indløb, skønt i yderste øjeblik.

Under disse omstændigheder havde vi valgt stille bryllup i stuen. Aftenen den 15de desember 1836 så det, som altid i sidste øjeblik, noget hulter til bulter ud i vor lejlighed; alt var der, men endnu ikke på sin rette plads. Her hang et gardin og længtes efter sin mage, hist et spejl, dito. dito; trappestigen, borde og stole stod imellem hinanden med betræk eller uden betræk; syjomfruen sad og jog fingrene af sig, mens pigen ordnede køkkenet. Julie sled i det med og var mat og udaset: „og så er vi ikke en gang halft færdige! Nej, det går aldrig godt!“

Jeg havde hele dagen rendt omkring efter de nødvendige attester og haft mine ubehageligheder med fru Scheuermann, heller ikke jeg var vel til pas. Men overspænding i én retning kan tit i livet slå over i lige det modsatte. Med ét, jeg véd ikke selv, hvor det gik, fór en lystigheds ånd i Scheuermann og mig, så vi rev vittigheder af os. Punch blev bragt ind, man tog plads på stiger og borde, som det traf sig, og alle følte sig lettede og oplivede, selv Julie omsider med.

Næste aften, den 16de desember kl. 7 kørte Julie og jeg ud på Kristjanshavn til Grundtvig. Salen var smukt oplyst og pyntet med blomster, ved siden af den røde fløjls brudeskammel prangede to sølvkandelabre, vi og han stod dér alene over for hverandre. Hans tale var hjærtelig som en faders; han vilde fri os for følelsen af det ensomme i vor stilling og malede Herren for os ved brylluppet i Kana og englene som vidner til den hellige handling. I Jesu navn var vor gærning begyndt, i det skulde den og fuldendes. Herren havde indviet

ægtestanden som den hellige stand, fordi også den var mærket med det hellige kors og fordi kærlighed, langmodighed, fromhed, ydmyghed, alle milde dyder, springe ud af den, med korset mærkede stand.

Da vielsen var til ende førte Grundtvig os ind i sit eget værelse, hvor hans kone havde dækket tebordet. Han klædte sig derpå om, tog sin jævne frakke på og var nu en elskværdig vært, usædvanligt livlig og underholdende; jeg husker, han talte om skolen og det romerske åg i den. Fra Grundtvigs tog vi til fru Scheuermann, der den aften havde ønsket at se os, hun sad alene og modtog os meget afmålt. Men da vi kom til det nye hjem på Blågård, var huset illumineret, trapperne blomsterstrøete, og værelserne med de nye møbler og tæpperne strålede os i møde; Julies sans og smag viste sig alle vegne. Scheuermann, vor trofaste broder, og et par af hendes veninder modtog os.

Jeg var blevet ledet ud i livets kampe for at blive handledygtig, få øje på dets sande mål og styrkes og lutres; oven på dem fulgte nu et par lykkelige år. Vi havde en hyggelig bolig, et sandt dukkeskab; under vore vinduer lå en stor have med blomster og alleer, selv en stengrotte, og gennem dens udhugninger var der udsigt til Frederiksberg slot. Julie havde udmærket godt af den daglige gærning i sit eget hus og følte sig glad derved; også jeg tvang mig til at give mig af med det, skønt det ikke lå for mig, nu var det jo min pligt. Sønderligt praktiske var dog i grunden ingen af os. Vi var ellers kommet hinanden åndeligt nærmere, en glædelig frugt af de trængsler, vi i forening måtte gennemgå.

I begyndelsen fandt hun sig vist noget ensom; om formiddagen informerede jeg, og mit studium — jeg læste meget, teologi, historie —, mit hjemmearbejde

krævede den største del af eftermiddagen. Men så havde hun mig i alt fald lige ved sig, i det nydelige lille étfags studerekammer med skriverbord, 2 reoler og fortepianoet. Dér sluttedes dagen gærne med en salme.

Den synd, der, hvis jeg kænder mig selv ret, ligger fjærnest fra min natur, er havesygen, og det nødvendige havde jeg hidtil haft til overflod. Først nu kunde det af og til se ud, så jeg blev alvorlig, indtægterne var ikke for store. Julie forstod imidlertid at komme igennem med det mindre. Vi indskrænkede os, afskaffede kaffe efter bordet, og jeg hørte en tid hélt op med at røge; det var mig tillige en lille afholdenhedsøvelse, ligesom den at lægge et arbejde bort, fordi jeg var for meget opsat på det. Man kænder måske historien om „fader Oberlin“, der sagde til sin kære snusdåse: „nej, herre i huset skal du ikke være! Marsch. af sted med dig!“ Og så lukkede han den inde i sin skuffe i et langt bortliggende kammer, hvor han sjælden kom. Efterhånden mærkede jeg dog skadelige følger for min sundhed af ikke at røge, og greb da igen til piben.

Hos fader spiste vi til middag gærne om søndagen, når vi kom fra kirke. og ved juletid fyldte han vort spiskammer med gode ting. Pengeunderstøttelse hverken attraede eller fik vi, det var imod hans grundsætning, og jeg giver ham fuldstændigt ret deri. Men om sommeren tog han os med på sine udflugter, til det nordlige Sælland, til Kullen og Höganæs. Også med Julies moder trak alt sig til rette, vi sås jævnligt, og fru Scheuermanns gode sider kom fræm.

En dag om ugen spiste min svoger og student Harmsen hos os, og jeg lærte nu den sidste nøje at kænde. Han var en Sønderjyde fra Treja, den sydligste egn, hvor man endnu kan høre den danske tunge. Så man flygtigt på ham, havde han noget frastødende, han var høj, svært bygget, herdebred og skelede lidt med det ene øje. Men der lå en dyb alvor, blandet med

drag af sværmeri, over hans i grunden ædle træk. Som student i Kiel havde han givet den flotte bursch, alle vegne på færde, derfra kom han over til København og blev snart tagen af den nye, kristelige vækkelse.

Han var, som jeg har omtalt, med ved Lindbergs forsamlinger og blev stævnet for politidirektøren, der foreholdt ham lovens bud. Hans svar var fast og roligt: „vi skal adlyde Gud mere end menneskene, det er Herrens bud! De råde kun med sværdet og øksen, lad dem bruge den, hvis det så er Herrens vilje!“ Stadigt gik han nu og væntede på en ren kirke med rene sakramenter, i håb om dens nære komme afholdt både han og en del af forsamlingen sig fra nadveren og blev altså Separatister i egenligst forstand. Men her traf han en modstand fra Scheuermanns side, som tog til og ikke af.

Mere og mere levede han sig ind i den tankegang og ofrede sig hélt for sin forsamling: det, han kunde fortjæne, gav han bort til den og sin værtinde, og hans daglige liv blev i høj grad afholdende. Til sidst faldt han på, at et menneske kunde nøje sig med mælk og brød alene, de var jo dog det nærende i egenligst forstand; for den forestilling sværmede han nu, og den blev sat i værk, den vilde også gøre ham mere uafhængig af penge. Derunder led imidlertid hans helbred kændeligt, han afmagrede, spyttede blod og døde et år efter at jeg var kommen til Jylland. Hans sidste øjeblikke vare trøstefulde: „sådan Herre, vi har, ja ham er det nok værd at arbejde for! Og nu kalder han mig, kalder mig med sin milde røst! Nu vandrer jeg hjem, kom Herre Jesu!“

Pietist af det sædvanlige slags var Harmsen ingenlunde; dertil havde Grundtvig haft for stærk indflydelse på ham, og dertil egnede heller ikke hans natur sig, han var i grunden stolt og frisindet. Under vore nuværende forhold kunde han blevet en dristig folkeleder.

Han vilde ikke blot opbygge sin forsamling, men tillige oplyse den, kristeligt og folkeligt. Reineke Fuchs og den danske rimkrønike hørte til hans yndlingsbøger, som han brugte tit i foredragene; tilhørerne, kvinder og mænd, blev formeligt underviste i kristendom, historie og geografi, selv, husker jeg ikke fejl, i lidt astronomi og grammatik. Det var Grundtvigs tanke om en folkelig højskole, der svævede for ham.

Hans taler havde noget egent ved sig og var omhyggeligt gennemtænkte. De hellige skrifter var han til bunds hjemme i og overraskede mig ved de nye lys, han fandt i dem, ved det ejendommelige greb, han havde på at tage de historiske livsbilleder, især fra det gamle testamente og profeternes varsler. De fødtes på ny i hans ånd og trådte levende fræm, frugtbargørende for nutidens Kristne. Den nordiske mytologi brugte han på samme måde. Undertiden løb der herved vist nok latterligheder ind med — smag havde han ikke —, ja selv noget, der kunde gøre skade. En gang, mens jeg kom i hans forsamling, hittede han således pa at give skildringer af sine tilhængere, med bibelen og mytologien som underlag; en skipper skildredes som den, der gik „højtidsgangen", min kæreste opfattede han som en kristen skjoldmø. Jeg fræmførte naturligvis mine indvendinger.

Man vil nu forstå, hvorfor omgangen med en sådan mand kunde tiltale mig, trods vor store uenighed om det mål, hvoreftede han stilede. Da han kom til os, var han heller ikke endnu faldet på teorien om mælk og brød; den måtte gøre og gjorde en brat ende på middagsmåltiderne. Lige indtil det øjeblik havde vi imidlertid kunnet tale sammen om så mangt og meget. Gav jeg mine følelser luft for Norden og den politiske frihed, så stemmede han med i. Kirkehistorien gennemgik vi med hinanden efter Spittler, vist nok en Rationalist, men tillige en åndrig mand og forfatter af en

åndrig bog. Harmsen gennemskuede fuldstændigt, hvad der lå og gærede i mig. „De er historiker," sagde han, „dertil har vor Herre skabt Dem; og inden De når den livsstilling, som egner sig for Dem, vil Deres hjærte blive gennemstunget af mange smerter."

Af og til glædede andre venner os ude på Blagård. Grundtvig med sin datter Meta, Kierkegaard, der blev gift første gang ikke længe efter mig, Ley, Laurent, der nu havde forlovet sig med Leys søster, en enkelt gang også Hall og Martensen. Martensen disputerede ved denne tid og åbnede de forelæsninger, der først skaffede ham et ry. Og Julie var en ypperlig værtinde, hun forstod at underholde sine gæster; i det større kunde hun dog kun vise det en enkelt gang, som da en del af hendes og min familje var hos os til faders fødselsdag.

Kom vennerne fra „hinsides sundet", professor Bergfalk, afdøde rektor Svedbom, baron Coyet, havde de tonerne med i følgeskab; da lød de dejlige svenske folkeviser til vort piano mangen aftenstund. „Och guldgalonen fragade sin sköna jungfru", med hvilken inderlighed sang Svedbom ikke den vise! Julie sad som fortryllet.

Til sidst vendte min broder hjem fra udenlandsrejsen, hvor han mest havde været sammen med Emil Fenger og nu afdøde professor Kayser og kom et godt stød fræmad i sine sanskritske studier. Rejsen skulde fortsættes videre, men han havde for øjeblikket modent ærinde her hjemme. Gennem etatsrad Brøndsted, Hall og den unge Aagaard var han bleven indført i Aagaards familje på Iselinge, også Monrad og Birkedal kom der. Og dér voksede en ung, yndig pige op, Anna Mathea; hendes billede havde rejst med ham, og nu vilde han gense hende selv, længslen derefter havde kaldt ham hjem. Han tog snart til Iselinge og vendte ikke tilbage derfra alene, Anna Mathea fulgte med.

Det var en glædelig familjetildragelse, det satte liv i faders hus, hvor luften nu var renset og en ny datter intet havde at frygte. Jeg tror nok, min broder hemmeligt takkede mig for hvad der var sket. Ude på Blågard kom de tit, så længe de var i København, og Julie og Anna Mathea sluttede et venskab, der har stået sin prøve. Mellem min broder og mig var ungdommens spændinger, disse børnesygdomme, lykkeligt overståede, de lå i forholdene og på overfladen, ikke i dybden. Nu forstod vi hinanden, vore ønsker, til dels også formål var fælles, så vi på flere punkter kunde virke sammen. Således har vi haft det i en lang række år og levet mangen god dag med hinanden. Også i det udvortes har lykken på en mærkelig måde været skiftet lige imellem os; begge blev vi skribenter, doktorer, professorer, riddere, så folk tit løb sur i os. Den gang måtte vi dog først foreløbigt skilles, da min broders rejse kun var halft færdig. Indien var vel opgivet, men til Grækenland måtte han, det var ham af for stor vigtighed for hans mytologiske studium.

De gode år, jeg levede på Blågård, blev for Danmark og Norden i det hele en gryende tid; den gamle folkeånd og den gamle kristendom, en dybere opfattelse af livet var i færd med at vagne. I mange måder var det lyst at leve for den, der tænkte som jeg: kamp alle vegne med død og dorskhed. I én retning, den kirkelige, havde hovedslaget alt stået.

Det rørte sig i studenterverdenen, fra Danmark og Sverige mødtes den frejdige ungdom; de mærkede først, at Nordens folk hørte sammen, og mangen ældre glædede sig med dem, snart skulde også Nordens naturgranskere mødes. Nu lakkede det da mod enden med det æstetiserende liv i studenterforeningen, og i modsætning hertil dannede man under Plougs ledelse et academicum, hvori jeg med tradte ind. Den sønderjydske bonde krævede endelig sin ret,

dansk retsprog; trykkefrihedsselskabet var stiftet og gjorde sin gærning efter ævne, stænderne holdt møder, majgilder kom i gang. Højrøstede krav lod sig høre om offenlighed, om en bædre statshusholdning, mere frihed på alle hold i det gamle hus; men regeringen holdt igen, Frederik den 6te levede jo endnu.

I alle de ting gik jeg med af fuldt hjærte, måske var jeg den eneste af Grundtvigs venner, som gjorde det; fra barns ben af havde jeg øje for Sønderjyllands nød. Fader styrkede jeg til hans gærning i stænderne, valgt til repræsentant for trykkefrihedsselskabet, gjorde jeg, hvad jeg kunde, og petitionen til kongen mod pressetvang underskrev jeg, rigtig nok til megen ængstelse for ham.

Endnu ét satte ånderne den gang stærkt i røre og varslede godt: Thorvaldsens hjemkomst 1838 og planerne til hans museum. Og den danske kunstskole var i sin vorden, med mestre som ham og Eckersberg og en flok dygtige unge mænd, Bissen, Sonne, Marstrand, Müller, Küchler, Rørby, Skovgaard, Lundby.

De gudelige forsamlinger rundt i landet tog til, og vækkelsen greb om sig; man dømte deltagerne i straf og bøder, flere steder var præsten den mest forfølgelsessyge. Det hjalp imidlertid kun lidet. Også den ene teolog efter den anden bød nu rationalismen farvel og sluttede sig, de fleste til Mynster, adskillige til Grundtvig, der midt under tidens forvirring havde udgivet sine foreslag til sognebåndets løsning og præsternes liturgiske og dogmatiske frihed.

I det første foreslag var jeg fuldstændigt med, det andet havde for tiden ingen praktisk vigtighed, og den gang fattede jeg dets rækkevidde kun halft. Senere, da det blev gentaget, har jeg trådt op imod det, ligesom jeg og kom i tvivl, om Grundtvig dog ikke drev frivilligheden vel vidt, og om der i den kristelige for-

kyndelse ikke burde være plads også for „loven“ og „pligten“.

Foreslag om sognebåndets løsning blev indbragte for stænderne og mødte hæftig modstand; man kaldte det opløsning af kirken, og Mynster gav forsamlingen en præstegårdsidyl ved sin skildring af forholdet især på landet mellem præst og menighed. Fader kunde i alt fald høre på med rolighed, når jeg tog ordet for det stakkels uskyldige foreslag, og han stemmede efter sin mæglende natur.

Varslerne om noget nyt tog til. Grundtvigs „Sangværk“ kom ud, fuldt af salmer, der nu leve et rigt liv i menigheden, og det stemplede ham som vor kirkes, ja hele Kristi kirkes ypperste salmedigter. I året 1838 holdt han, opfordret af en del yngre videnskabsmænd, bl. a. nuværende prof. Hermansen, prof. E. Hornemann, forelæsninger på Borchs kollegium over de 50 sidste års historie. Første gang trådte han fræm for en større kreds, nu 55 år gammel; han var oppe, og forelæsningen havde et storslået præg, så han rev med sig ved de levende skildringer og sin personlighed. Høresalen var tit overfyldt, og folk stod hélt ned ad trapperne. Da han fortalte om anden april, udbrød Barfod: „skal vi ikke synge Grundtvigs sang om Willemoës!“ Synge under en forelæsning! Det var den gang noget aldeles uhørt, alle studsede, en af mine gode venner, som bædst kunde synge for, smuttede af lutter undseelighed hen til døren. Men jeg efter og trak ham ind igen, vi stemmede op, og det gik, Grundtvig var sjæleglad over det lille mellemspil.

Nu fik mange øjnene op, som tidligere havde miskændt ham, anede i alt fald, hvad der bode i den mand. Fra dette øjeblik begyndte hans indflydelse på det store og hele, den er siden stegen dag for dag, og fræmtiden tilhører den, såfræmt politiken ikke bringer den i falske spor. Ved slutningen af forelæsningen var man fra alle

sider enig om, at den fortjænte en mere end almindelig tak. Fr Barfod og jeg stod da fræm i manges navn og bragte ham denne tak, og Barfod har herom udgivet et lille mindeskrift.

Året efter tradte flere yngre mænd sammen efter Barfods tilskyndelse. Vi var politisk forskellige, og der fandtes dem iblandt os, som hørte til de liberale, men i Frederik den sjættes tid, inden skattebevillingsspørgsmålet blev rejst, stod dette ikke i forgrunden. Vort fælles øjemed var, at vække og fræmme folkelivet, opmande det både nordisk og kristeligt: altså et arbejde, et personligt arbejde i viljeslivets tjæneste. Om dette viljesliv er der i vore dage talt så meget; vi handlede i kraft af en følelse for det, der, for mit vedkommende, tiltrode det for meget. Midlerne, vi vilde bruge, var „det levende ord", fri foredrag, samtale, sang. Jeg var med, dr. Kierkegaard, Fr. Barfod ligeså og O. Lehmann, de par andres navne husker jeg ikke, måske den ene var Hall. „Den ebræiske Müller" levede ikke længer i København, men Grundtvig havde vi sikret os, han var vor med hele sin sjæl. Det ledte i april 1839 til danske samfunds stiftelse. De nøjere omstændigheder stå ikke klart for mig, jeg havde så meget andet at varetage og kom netop i de dage bort fra København.

Et sådant samfund i folkeligt øjemed var noget hidtil uset, og det liberale parti studsede. Man brugte fremmede ord, det nationale, det populære, men begrebet „folkelighed", som omslutter et folks højder og lavder, alle, i hvem folkets ånd rører sig, kændtes endnu ikke. Af foredragene mindes jeg mit eget „om Nordens verdenshistoriske betydning" og et par af Grundtvig og Kierkegaard; alle disse tiltalede de tilstedeværende, Orla Lehmann med, hvem jeg her lærte at kænde, de findes trykte i „Brage og Idun".

Grundtvig udviklede nu den ejendommeligt fængslende måde, hvorpå han ofte siden har tradt op. Han

slår på gamle, længe glæmte, folkelige strenge. Det er ikke digtning, men heller ikke lige fræm tiltale; det spiller i alle farver, lunefuldt skæmtende og i dybeste alvor, og det rev enhver med, hvis han ellers var modtagelig for åndelige indtryk. Mange har dannet sig efter hans mønster, i vore dage kan man høre det efterpjattet af dem, der gærne vil hilses som ægte „folkelige mænd“. Men kun enkelte har som Hostrup tilegnet sig det, så de kunde udvikle det videre.

Kierkegaards foredrag lignede Grundtvigs i det spillende, skønt det ellers fuldt var udsprunget af hans egen ejendommelighed. Tanketrådene hos ham snode sig ad så usædvanlige veje, at man tit ikke vidste, hvor han vilde hen, og kunde sidde i stadig spænding, ligesom når knuderne knyttes i en novelle. Mit foredrag var historisk skildrende, men tog tillige afgjort sigte på at fræmkalde folkebevidsthed og folkevilje.

Med mit foredrag hænge mine udgivne skrifter nøje sammen, ti i mit tredifte år, 1839, trådte jeg op som skribent. Tiden var kommen, og jeg måtte virke udad til, jeg higede nu lige så stærkt derefter som tidligere efter det stille studium. Fr. Barfod havde sat det i værk, som jeg og flere end jeg havde tænkt på: et nordisk tidsskrift til vækkelse af fællesnordisk folkeånd, „Brage og Idun“. Man lagde mærke til det i den diplomatiske verden, den ære nød det, og en note fra Karl Johans russisksindede kabinet udtalte sig imod dets ledende tanke. Jeg var nu selvskreven medarbejder, et større arbejde „Skandinaviske Reiseminder“ og adskillige mindre blev meddelte dér, de sidste under fællestitelen „Historiske Skitser“. Også i „Dannevirke“ skrev jeg et stykke om Slesvig, som den bekændte Nis Hansen og en anden Slesviger kom og takkede mig for.

Ved denne tid, især mens jeg skrev på „rejseminderne“, havde min stemning noget usædvanligt ved

sig, noget af det, der 1848 kom i sin fylde. Alle mine livsrødder hang sammen med Norden, og nu fyldte en stor nordisk tanke mig. det var ligesom folkeånden åbenbarede sig. Håbefuldt som nu, da jeg følte en åndens magt i mig og over mig, havde livet dog ikke stået for mig i mange tider.

Jeg måtte skaffe mig luft, aflægge et vidnesbyrd om, hvad jeg oplevede, og så skrev jeg bogen. Men at jeg skrev den, blev indtil videre min hemmelighed. En dag, da jeg var hos Hall — han var nu gift med Marie Brøndsted, et søskendebarn både til Anna Mathea og den unge fru Thalbitzer —, fortalte han mig som nyhed, at næste Hæfte af „Brage og Idun“ vilde blive optaget af et eneste stort skandinavisk stykke; „og det skal være godt,“ føjede han til. Jeg lod som ingen ting, på samme måde bar jeg mig ad over for Kierkegaard. „Nå,“ sagde denne, da hæftet kom ud, „ja nu forstår jeg, hvorfor Barfod, mod sin vane, var så yderst hemmelighedsfuld med det. Jeg var alt bange for den gode sags skyld, at vi skulde overraskes fra en anden side. Til lykke blev det en bædre overraskelse vi fik, og jeg skønner ikke rettere, end at De nok vil slå igennem.“

„Rejseminderne“ skildre det nuværende folkeliv i dets naturomgivelser, hente derfra vidnesbyrd om folkets ånd og forkynde Nordens frihed og Nordens enhed med en troendes fulde overbevisning. „Forfatterens håb,“ heder det i „Fædrelandet“, „er udtryk for en national stemning, der trænger dybere og dybere ind i folket.“ For mig, der ungdommelig dristigt sprang over alle mellemled, stod dette håb så levende, som var det alt opfyldt. Og de mange skuffelser og mørke varsler har endnu ikke røvet mig det; hvad hele historien peger på, vil én gang vorde virkeligt, jeg tror på åndens magt.

De historiske skitser grunde sig på et studium af kilderne, hvorved kritiken er tagen med på råd. Greben af min genstand både her og i „rejseminderne“, gav jeg

billedet af den i en stil, som jeg nu finder lidt for høj, for ungdommeligt yppig, ikke afklaret nok, men som var min egen, groet på egen grund. I min natur ligger det at leve et historisk liv med min tid og mit folk, dette har altid været mig en kilde både til megen glæde og til mange bitre sorger. Og som jeg lever sammen med nutiden, må jeg også, når jeg fordyber mig i fortiden, gøre mig samtidig med den og, så vidt det er muligt, dele mit liv med den. Først leve, så skildre, hvad vi har levet.

På en lignende måde har Thierryerne, Michelet, Mac-Aulay, Prescott, Milman, Hase, Ranke gengivet historien. Man har kaldt det poetisk historieskrivning og det med rette, da den bæres af en både poetisk og historisk stemning; uden den har jeg sjælden kunnet frembringe noget. Den gang kændte jeg dog intet til disse forfattere, hvis vigtigste værker til dels endnu ikke var udgivne, så jeg tør sige: hvad jeg gav, var mit eget. Jeg havde fundet mig selv, min ejendommelige opgave — hvert menneske har sin —, og alt, jeg siden har skrevet af historie, peger derhen tilbage som til sin begyndelse. Men til fulde klar var den mig dog ikke endnu.

Disse arbejder kom i det rette øjeblik og fandt en modtagelse, som i høj grad overraskede mig, der levede så fremmed for den store verden. Jeg havde gået i en stadig spænding for deres skyld, imellem håb og frygt, og nu blev de, uden at jeg havde gjort det mindste dertil, omtalte med ros i dagblade og i fortsættelsen af „Manedsskrift for Litteratur“; dette tidsskrift var ligefræm ødselt med sin ros. Breve med tak for „rejseminderne“ indløb endog fra mænd, jeg slet ikke kændte til.

Gamle biskop Tage Müller skrev: „med alderens sne på min isse ønsker jeg Nordens forening lige så varmt som De.“ Rudelbach, noget tilbøjelig til stærke ord, takkede for „de mange glade, opløftende øjeblikke,“

bogen havde skaffet ham. „En ny ånd er udgået over Norden. Hvad vi mange år gæmte som en længsels helligdom og forborgen perle, skinner nu i sin medfødte glans.“ Man skulde ikke ane, med hvor hélt andre øjne han siden kom til at se på Danmark. Normanden Asbjørnsen tilskrev mig med samme varme, og vi vekslede breve et par år igennem. Da han siden sendte mig sine „Norske Folkeæventyr“, sine „Huldreæventyr“ og de andre skrifter, hvori han så mesterligt har skildret norsk folkeliv og norsk natur, så jeg, hvad den mands mening var værd.

Min broder, der før havde haft en del at udsætte på mine arbejder, skrev nu om „rejseminderne“: „der er enhed i det hele, og den nordiske livsfilosofi, dine betragtningsrækker, er ligesom himlen, der hvælver sig over det vide nordiske landskab. Dit digt dér om Rom bevægede mig underligt, jeg blev næsten overvældet af det.“

Med sin eviggrønne krone
bjærget står i herlighed,
mens en enlig sangfugls tone
fra den eviggrønne krone
fløjter gennem dalen ned.
Og i lange, skønne linjer
mod Italiens himmel blå
strække sig de dunkle pinjer
hen, hvor Tiberns bølger gå.

På Kampagnens høje nede
hisset verdensstaden står.
End paladserne sig brede
omkring ørnens gamle rede,
hvor den høje tårnmur går;
end hin gyldne sol, den samme,
stråler om St. Peders dom:

men hvor er din altarflamme.
hvor din kraft, du kristne Rom?

Det er begyndelsen til digtet, som her er nedskrevet. Dommen om mit arbejde glædede mig naturligvis, og især, fordi den kom fra min broder.

Ogsa fra den yngre slægt kom tak og opmuntrende ord; digteren Richardt har fortalt, at den første levende forestilling om Nordens enhed fik han gennem „rejseminderne“. Jeg har været med til at ringe ånderne sammen: det tør jeg nok glæde mig ved, og det glædede mig den gang. Fristedes jeg end til stolthed over en lykke, jeg nu endeligt syntes at gøre, var glæden, åndens rene og sande glæde, dog altid en stærk modvægt.

Kun fader var ikke til freds med mine skrifter, de var ham alt for „nordiske“, alt for politisk dristige. Han ængstedes, når han læste, hvad jeg ytrede om Nordens enhed, om frihedens nødvendighed, eller om „de russiske matroser, disse snørelivssoldater“: „Russen bærer sig ad til søs som en høne, der er ude at svømme.“ Sligt måtte efter hans mening nødvendigt skade mig „på højere steder“. Med mig selv kunde han ingen vej komme, det vidste han af lang erfaring, så stak han sig bag min svoger Scheuermann, om det måske kunde hjælpe. Blandt andet ytrede han: „det var jo slet ikke umuligt, de kunde tage min søn ved vingebenet og slæbe ham til Siberien. Væk var han så, og hvad skulde der da blive af hans kone?“

Min broders politik voldte fader ligeledes ængstelser. Det gjorde os ondt, altid var han så god, næsten ydmygt bad han os, men vi kunde ikke skåne ham, vi var børn af en tid, han ikke forstod. Nogen trøst havde han alligevel, når mænd, han satte pris på, ikke des mindre talte godt om os. Det havde en gang Peder Bang, den senere minister, gjort og tilføjet: „men hvordan har De

dog båret Dem ad med at opdrage to sønner, der ellers er så forskellige fra Dem?“

I min pult lå en mængde mindre digte og flere større: et digt om Nordens folk og natur, kaldet „syner om Norden“, episke digte, Isak og Rebekka; fræmdeles Sulioterne, anden april og Helge Hjortvardsøn, som alle tre udkom 2 år efter. I det sidstnævnte har jeg til Helges karaktér med bevidsthed lånt træk fra mit eget liv. Så vidt jeg kan skønne, er i Svava Valkyrjen opfattet på en ny måde, i hende gives billedet af en sjæl, hvori jordisk elskov og Valhals længsler kæmpe med hinanden. Må jeg til oplysning her aftrykke et af digtene i Helge; det blev i sin tid fræmhævet af resensenten i „Dagen“, den sprogkyndige Levin.

Helges indvielse.

Og kærligt i den dunkle skov
til Alfers bryllupssang,
mens rank som Dovres gran hun stod,
Valkyrjens stemme klang.

„Sært styre de ved Urdes væld,
den høje Norne-rad,
men hvem de søstre sammenbandt,
dem skiller ingen ad.

Så sværg ved Nordhavsbølgen hist,
som blanken kobberbolt
i Helges kampindvi'de stævn
omblinker klart og stolt;

ved Odins ravneflok på val,
som gynger ådselfro:
sværg dyrt, at værge Svavas sværd,
at holde Svavas tro!“

Til sværdets lyn i stjærneskær
klang klart ung Helges røst:
„nu toner hin den dyre ed
ud af et kæmpebryst!

Så vælte bræksø vild og vred
min bædste skude bort
og hugge hendes ribbén ind
på revlens stenbryn hårdt!

Så flokkes i min sidste stund
al storms og mørkets gys,
mens hungrig Odins vilde ravn
udslukker Helges lys!

Såfræmt jeg glæmmer mødet hist
og glæmmer eden her
og slipper, før mit bryst er knust,
dit, min Valkyrjes, sværd!“

Men udi Valhals fagre mø
sig atter tændte lyn,
med flammer som fra ørnens blik
det funkled under bryn.

„Tag nu Asodins tegn til pant!
Dig kysser stålorms kind
og rister blodrødt i dit kød
Valkyrjens indsegl ind.

Ha, svigter eden, vogt dig, Helg',
jeg hører ravnens skrig:
det flammende sværd, den rammende hævn
vier den mensvornes lig!“

Og i ung Helges varme arm
den kolde spydsod stod
og risted sine runer hen
udi det røde blod.

Han ænsed intet; i hans favn
som krampeknuget lå
Valkyrjen, så der sprudle blod,
og stirred vildt derpå.

Og hvilede sit hoved mat
imod hans heltearm,
mens tusind kys han trykked på
ung Svavas bankende barm.

Da fór hun op, fór hastigt op
som af en slummer vild
og suged hans blod, mens ned det randt,
så yndig, tåremild.

„Stærkt gløder Odins runetegn
og bløder i din arm;
ak, vredes ikke, herre min,
og gør mig ingen harm!"

Da lyt! i nåleskoven dér,
midt i den stille nat,
det rasled i busk, det knaged i gren,
og fodtrin klunge brat.

De lød så langsomt, tungt og fast,
lig gammel kæmpes trin,
hvis fyrighed er dampet bort,
men ej hans heltesind.

En skygge fræm af kløftens dyb,
af midnatsskoven fór
og slængte langs den trange dal
sig hen, så kæmpestor.

Med siden hat, i kofte svøbt,
med sværdet ved sin fod,
hist ved hint mosomhængte fjæld
en gammel kæmpe stod.

„Hvo est dog du, som kom så sent,
du nattens sære gæst?“ —
„En gammel kynding, Hjortvards søn,
indvier din bryllupsfest.

I dunklen højfjæld gik min vej,
hvor ørnens unge lå,
og kun det matte nordlysskær
min tavse vandring så.

Med sange kom jeg og med sagn,
de bo i gubbens bryst,
det slumrende, halvglæmte kvad
får liv udi hans røst.

Han så den nattegamle Helg',
indviet i Odins bad,
mens legende med hans gule lok
den fagre moder sad.

Han så, så dybt i skoven ind
og hørte fuglens røst
og hørte hendes vingers slag,
de varsled kæmpedyst.

Han så på svalen fjæld ved strand,
alt under månens sal,
så trende, sært tilslørte møer,
de spandt til hanegal.

Og tråder, skinnende som guld,
randt fra den lette rok
og rulled over dal og fjæld
så tæt og rigt i flok.

Og knytted over himlens hvalv
sig op mod syd og nord,
mens udi takt med nattens vind
de søstre sang i kor:

„„Så vidt vor guldgarnskrans sig snor,
ung Helges vej sig sno,
med Odins sværd i heltedans,
for Odins gamle tro!

Og som de strålefagre lyn,
der fra hin kede gå,
det stråle fra hans heltefærd
på fjæld og bølge blå!““

Her tystned sangen, uklart flød
de sidste toner hen;
ve dig, skal bølgen med sin røst
genbruse dem igen!

Men husk hin sang, og vogt hin ed,
du helteson fra nord!
Sejrfader udi Valhals sal
ej glæmmer edens ord!

Og nu lev vel!“ Brat gubben tav
og kasted kun et blik,
et strålende blik, et viende blik,
dybt det i Helge gik.

Og natten med sit lampelys
hjemlyste gubbens gang,
mens sælsomt ved hans tunge trin
fra kløfterne det klang:

„Husk vel hin sang, vogt vel din ed,
du heltesøn fra nord!
Sejrfader udi Valhals sal
ej glæmmer edens ord!“

Men støttet til sit glavind dér
i tanker Helge stod,
hørte fjældets klang og kløftens sang.
så glad og dog så mod.

Og Svava sagde: „sært det lød,
sært vied Valhal ind,
dog sælsomst døde sangen hen
lig suk i nattens vind!“

Men Helge kvad med heltesmil:
„end sangen ej er endt,
se Vanedisens tindrende blik
i skyen har sig tændt!

Hun ender sangen elskovsødt!“
Og med et luekys
sin bævende byrde bort han bar,
omstrålt af Frejas lys.

Og fossen sprang, og granen sang,
mens ned han hende bar,
did ned, hvor vikingsnækken lå
i favn af bølgen klar.

Sødt svulmende mod bord og bov
alt fra det natblå sund,
med elskovstriller bølgens slag
indvied elskovs stund.

Og Nordens svane dukked op,
hun svæved stille hen,
genstrålt af bølgens blanke spejl,
og sang og svandt igen.

Så godt som enhver, hos hvem noget dybere rører sig, har stemningsfulde, digterske øjeblikke. Mig gik det nu som så mangen anden historiker, f. eks. N. M. Petersen hos os: jeg hengav mig til dem og væntede noget af dem, min indbildningskraft var stærk, men jeg svævede i uklarhed om dens rækkevidde. Derfor har jeg også endnu i nogle år mattet prøve min pen på digterske æmner og famle mig fræm. Men digtningen slog mere og mere over i det historiske, indtil jeg omsider fik fuld klarhed om, hvor jeg hørte hen.

Historien med al sin virkelighed, kun historien fyldte mig hélt; til den er jeg født og til den opdragen, med eller uden min vilje, gennem hele livet, også det senere. Ikke mange stuemennesker har oplevet og erfaret så meget som jeg, på jævnlige rejser til lands og vands, til felts og til orlogs, snart mellem bønder og fiskere, snart mellem stadboere eller krigsmænd, snart mellem studenter og præster, og på rigsdagen mellem statsmænd; selv til hove kom jeg. Således har jeg gennemlevet år i Nordens historie, som aldrig vil glæmmes, og

derved fået, hvad Anders Vedel kræver af historikeren, „også nogen erfaring udi denne verdens underlige løb.“

Men jeg kan ikke regne mig til dem, der modnes tidligt. For øjeblikket havde jeg ikke nået længer end til det andet trin i fosterdannelsen, som Sibbern skildrede den. I min barndom var helheden given i sin kim under anelsens form. Så kom adskillelsens tid med tre, tilsyneladende selvstændige midtpunkter, om hvilke dannelserne under idelige forvandlinger samlede sig: det digterske, det historiske, endelig og sidst det teologiske. Sammenvoksningen derimod af det skilte til en organisk helhed gik meget langsomt og var netop først begyndt, tillige med driften til virksomhed udad til.

Man véd, jeg gav timer i v. Westens skole og hos dr. Krarup, mine fag var historie og geografi og dansk. Jeg søgte i det hele at bringe mere liv og frihed ind i undervisningen, fortalte meget, indførte fysisk geografi: alt efter overenskomst med skolernes forstandere. I v. Westens skole gik det efter ønske, dér var skoletugten streng; hos Krarup derimod, hvor den var mindre streng og han ikke støttede læreren, blev den frihed, jeg gav, ikke sjælden misbrugt.

Jeg læste dér historie og dansk i de øverste klasser, og blandt eleverne var flinke mennesker, nuværende rektor Lefolii, pastor Mejnert, provst Hammershaimb, etatsråd Caroc, den for tidligt bortkaldte politiker og digter Schack og andre. I dansk tillod jeg dem af og til hver selv at vælge sin opgave, og jeg mærkede, hvor langt bædre de skrev end i mine skoledage, en følge af literaturens opsving; også lod jeg dem holde mundlige øvelser, holde taler, disputere med hinanden. Her så jeg da det politiske røre gå igen hos drengene, som det i mine unge dage var tilfældet med det teologiske; kun var her så godt som alle frihedsmænd.

De vilde naturligvis gærne gøre sig vittige og kunde have ret gode indfald. En vilde således hævde nød-

vendigheden af at indskrænke hæren og talte vidt og bredt derom. „Ja," indvendte hans modstander, „det er meget godt i fredstid. men når nu fjenden kommer?" „Kænder du da ikke," lød svaret, „hans majestæts mindeværdige ord: så drage vi til armeen i Holsten?" Dette kunde ikke tales, og jeg måtte indskrænke talefriheden og holde politiken ude. Så vidt jeg husker, måtte jeg endog omsider hélt høre op med de mundlige øvelser; jeg havde vovet mig for vidt ud, da jeg indførte dem.

Fader trængte imidlertid stærkt på, jeg skulde dog igen gøre alvor af det og tænke på et kald; „det var dog min opgave i livet," sagde han. Mine øjne begyndte at oplades for den betydning, en åndrig teologi har, omgangen med dr. Kierkegaard bar sin frugt. Han tænkte så småt på udgivelsen af et teologisk tidsskrift, hvor jeg måske kunde blive medarbejder. Jeg lod mig da overtale af fader og indgav ansøgning om et kald. Men næppe var det sket, inden jeg, ligesom tidligere, kom i stærk uro; tanken om tilstanden i min egen sjæl, i menighederne, og præstens stilling ved nadverbordet pinede mig, jeg kunde ikke få magt over den. Så blev ansøgningen tagen tilbage; man må da ikke undre sig derover, dr. Kierkegaard har det gået ligedan. Fader var bedrøvet, jeg kunde des værre ikke hjælpe ham.

En plan gik mig ved den tid gennem hovedet. Jeg vilde tage over til Lund, dér kostede det den gang kun det halve at leve mod i København, jeg kunde vel, tænkte jeg, slå mig igennem med mine rentepenge. Sverige og det svenske folk tiltalte mig i mange måder, og jeg udmalede mig, hvorledes jeg da kunde leve som historiker efter min lyst og holde forelæsninger. Videre end til disse udmalinger kom jeg alligevel ikke; jeg var vist nok langt fra ikke modnet endnu til et sådant liv, så det vilde ikke bragt mig andet end bitre skuffelser.

Jeg måtte på ny ind i kampe, hårde kampe, indtil jeg fik mig kæmpet igennem til fred og frejdighed i sindet. Nu turde jeg søge kald, og jo mere jeg søgte, des frejdigere blev jeg, Julie glædede sig med mig; nogle gange prædikede jeg i København.

Fader gjorde hvad han kunde hos Ørsted og Stemann, selv mødte jeg oppe hos den sidst nævnte, meget formående minister; han var nedladende, venlig på sin vís og ønskede mig, „at jeg snart måtte få et pænt lille hjul om halsen". Forholdene nu ved Krarups skole gjorde mig dette dobbelt ønskeligt; i længden kunde vi to ikke gå med hinanden, der kom misstemning på begge sider, det blev mig formelig pinligt, og han og jeg skiltes ad.

Da blev jeg i april 1839 kaldet til sognepræst i Starup og Nebel, to mile nord for Kolding. Fader var sjæleglad, Julie med, og jeg delte deres glæde, landlivet, virksomheden der ovre havde meget, der lokkede mig. De dele af præstegærningen, som mindre tiltalte, var i alt fald en god øvelse i tålmod og troskab i det små.

Kun én ting voldte mig endnu urolige timer, de eder, der skulde aflægges, inden æmbedet blev tiltrådt; de lød hélt anderledes end løfterne nu om stunder. Kongeeden bandt os i stærke udtryk til kongens absolutum dominium. Den var påbudt i en tid, da man trode på enevældens evighed som på kirkens evighed; og for mig stod enevælden som værk af en vis tids historiske bevidsthed, der derfor måtte kunne omdannes i en mere frisindet tid, som den nu var i sin vorden. Hos mine venner kunde jeg her ikke hente råd, da de tænkte hélt anderledes om den sag. Også præsteeden lagde tunge byrder på samvittighederne, navnligt ved sine udtryk om modstand mod vranglærere og om den daglige gudelige læsning, der krævedes.

Jeg dulgte mig ikke, hvor let det kunde komme til sammenstød af en frisindet, kristen æmbedsmands og borgers forskellige pligter. Men turde jeg af frygt herfor holde mig tilbage fra et kald, hvorhen dog hele min åndelige udvikling syntes at pege? Turde jeg ikke langt snarere håbe på en nadig styrelse, der vilde åbne mig udveje og bære min svaghed gennem alle vanskeligheder, så byrderne ikke blev for svare? I dette håb fandt jeg hvile og kunde „med frygt og bæven“ aflægge ederne, „med frygt og bæven“ træde i min Herres tjæneste! Og jeg er bleven båren over vanskelighederne, om jeg end mangen gang følte trykket og atter blev urolig.

Straks efter min kaldelse til Starup var det, Grundtvig på ny tradte i statskirkens tjæneste, som præst ved Vartov. Han havde altid følt halvheden i en præsts stilling, der ikke tør døbe, ikke tage til alters, ikke vie eller konfirmere; det helligste fattedes i hans menighed. Nu forestod desuden hans egne børns konfirmation, og Vartovs præst havde en særstilling, som tiltalede ham meget, han var jo halvvejs fripræst. Altså søgte Grundtvig kaldet, da han først var sikker på, man vilde give ham det.

Jeg var til stede i dette, for den danske kirke vigtige øjeblik, da han indsattes i æmbedet; han havde også budt mig til middag på indsættelsesdagen, og atter her kunde jeg glæde mig over det venlige forhold mellem ham og stiftsprovst Tryde. Således var den endnu altid truende søndring i kirken undgået; det var et trøstefuldt varsel, medgivet mig til den gærning, der nu skulde blive min.

Hermed er min ungdomshistorie færdig. levet har jeg et ungdomsliv med alle dets håb og drømme, smerter og længsler, og „hvad vi leve, det ere vi“. Jeg har

fortalt lidt bredt, det vil man dog måske tilgive; ti hvor det gælder om en ung sjæl, har selv det mindste sin store vigtighed. For mig havde tiden været rig, om end de forhold, hvorunder jeg levede, ingenlunde var store, og den kreds, jeg sluttede mig til, kun gjaldt lidet i verdens øjne. At der går en enhed, en livsenhed igennem min ungdom, derom nærede jeg ingen tvivl.

Jeg havde øje for foreningen af det kristelige og nordisk folkelige, kændte til et samvittighedsliv, kan heller ikke kalde mig lad; jeg arbejdede virkelig på udprægningen af det oprindelige. Gud havde nedlagt i min natur, som i hvert menneskes. Men flid var mig nødvendighed, jeg måtte arbejde, hvis jeg ikke vilde kede mig ihjæl, som jeg måtte gøre min pligt, hvis jeg vilde have fred. Og ved siden deraf, hvor syndefuld var jeg ikke, hvor tit greb jeg ikke fejl og faldt i fristelsen, hvilket hensyn tog jeg ikke til hvad mennesker roste eller lastede, hvilken svaghed i viljen, hvilke stolte tanker om mig selv! At endog den åndrigstes ævner har snævre grænser, ud over hvilke han aldrig når, tilstod jeg. Dog trods denne alle dødeliges fælles lod, regnede min selvgodhed alligevel længe med store tal.

Hvad vilde der blevet af mig, hvis ikke han havde ført mig, „hvis vej er i dybet, og hvis gang er i de store vande?“ Hans fjed i de gode som de onde dage kan kun troen skimte, og i den bøjer jeg mig ydmygt, i den tør jeg se mit liv som en livsførelse med plan og mål. Selv den ringeste sjæl har et uendeligt værd for Gud.

Mit syn på verden var nu i færd med at afrunde sig, det, der end var dunkelt i det, skulde efterhånden klares. Det havde gået med mig efter „gentagelsernes“ regel ligesom med slyngelinjen, der dybere og dybere sænker sig ned mod sit midtpunkt. Jeg var omsider kommen til følelse af, hvor det fræmfor alt ikke gjaldt om åndsævnernes udvikling, men at blive et sandt

menneske, et Guds menneske, der udvikler og bruger disse ævner ham til ære; først da blive de os selv og andre til sand velsignelse. Det ringede for mit øre: alt, hvad I gøre, gører det som for Herren! Jeg havde fået øje for livets store modsætninger: virksomhed udad til og den stille vækst, jeget, der skal hævde sig, og jeget, der skal hengive sig; og jeg arbejdede på løsningen af den gåde, vi her nede aldrig blive færdige med. Men dens løsning, sige de gamle Mystikere, er kærligheden; „i det vi elske, i det forvandles vi".

Uklarhed var der imidlertid endnu om hvad Gud egenlig vilde med mig. Og jeg måtte råbe til ham som David: Herre, lær mig at kænde mine lønlige brøst! Der var så meget tilbage i hjærtet af det, som hører verden til. Det gik også gennem bitre skuffelser, her skal jeg kun pege på en af de bitreste. Jeg elskede manddommen og friheden, og jeg elskede Norden, dog ikke med den rene kærlighed, der løb meget med af et sind, som holder kød for sin arm; og det dulgte jeg for mig selv. Da stormede ulykkerne løs over det, jeg elskede, den kraft, jeg havde stolet på, viste sig som et knækket rør; mit hjærte måtte bløde og bløder endnu. Men jeg tror på ham, der kan læge alle sår.

Da jeg om sommeren 1839 forlod København, var jeg glad og frejdig og fuld af mod. Jeg havde oplevet et stort omslag i tiden og så det i fræmgang, som jeg vilde indvie mit liv til, troens ånd, Nordens ånd vågnede trindt omkring; og når jeg til segl valgte Thorvaldsens „dagen", med indskrift: „det dages atter", da var dette ingen tilfældighed. Jeg var soldat i en lille, men sluttet hær af frivillige, som rykkede fræmad, og jeg tvivlede ikke på sejren.

I Jylland vilde jeg være fjærnet fra den kreds i København, hvori jeg havde levet, det vilde vel og gå lidt trangt med et historisk studium uden adgang til biblioteker. Til gengæld håbede jeg imidlertid at kunne

virke der ovre personligt til vækkelse af kristeligt og nordisk liv; personlig virksomhed skattede jeg højt. Det gennemtalte jeg da med min ven den „ebræiske Müller“, den gang jeg blev præsteviet i Ribe, hvor han nu var præst.

Den Herre, jeg trode på, vilde så nok, tænkte jeg, styre alt det øvrige til det bædste, give mig fuld klarhed over mit livs mål, rense og styrke mig og sætte mig over mere, hvis jeg fandtes tro over det mindre. Jung Stillings farfader, en gammel kulsvier, har talt et dybt og dejligt ord. „Når jeg gør en økse, så vil jeg hugge med den, og det, hvortil vor Herre skabte et menneske, vil han og vide at bruge ham til!“

Man kan ofte høre en sige: ja, mine ævner, de var nu ikke store, men ét véd jeg, på den gode vilje fejlede det i det mindste ikke! Er en sådan tale da ret? Ævnerne er komne som en gave fra oven, og dem tør vi nok rose, skønt ikke rose os af. Viljen derimod er vor egen, hvis ellers noget kan kaldes så, og hvo der roser sig af den, roser sit eget. Lad mig derfor heller vende sætningen om! Herren, vil jeg sige, har nedlagt ævner i min sjæl, oprindelige og gode ævner; og hvad kunde jeg med dem ikke have virket, hvis det ikke alt for ofte havde brøstet på god vilje? Min trøst er ene og alene den gamle kulsviers ord.

ANDEN DEL.

Fra en landsbypræstegård.

(1839—1842.)

De, der selv skrive sit levnet, fortælle tit også om de modnere år med megen udførlighed, og deri tror jeg ikke de gør ret. Ungdomslivet har altid noget, ja lad mig kalde det dramatisk ved sig, som den følgende tid fattes; ti det har spændingerne og de indre kampe, inden et menneske har nået til klarhed over sit kald. Det, han som mand kan komme til at virke i verden, er derimod som oftest ikke andet end ydre udfoldning af hvad der alt bode i den unge.

Hvis han i sit senere liv har oplevet noget ualmindeligt eller måske er ført ind i nye åndskampe, tør han fortælle med udførlighed uden at trætte; men også kun da. Selv den, der har spillet en fræmragende rolle i literaturen, gør ikke altid vel mod sig selv, når han er alt for rundelig i sine meddelelser; eksempler herpå ligge nær nok. Med dette stadigt for øje, vil jeg nu fortælle videre om mit liv. Ét er dog at ville, et andet at udrette, og det kunde godt ske, jeg alligevel bliver for bred i fortællingen.

Nærmest for mig lå en praktisk livsgærning, at virke kristeligt og folkeligt på en bondemenighed. Overgangen fra Københavns-livet var noget brat, jeg har imidlertid gærne ikke svært ved at sætte mig ind i nye forhold.

Min hovedkirke i Starup ligger omtrent midtvejs på højsletten mellem Kolding og Vejle, en god fjærdingvej til vest for landevejen, i en vel dyrket, skovrig egn; hen ad Nebel, den anden kirkeby, bliver egnen skarpere, med lyng, hedebakker og dybe dale. Starup kirke står enlig på en lille højde, tilforn måske en blóthøj, et stykke fra præstegården, og den er en gammel kirke med tårn, for største delen opført af huggen kamp, i rundbuestil og med bjælkeloft; ombygninger og tilbygninger har dog ændret meget. Sagnet tillægger den en høj ælde og påviste den gang stensatte stier over engene, ad hvilke folk fra Egtved, Høyen, Viuf, Nebel alle søgte til sin sognekirke i Starup.

Uden på og i våbenhuset er den prydet med billedværk, råt hugget ud af den hårde kamp: hvilende løver, en vandrende løve med en menneskefigur, et løvehoved, en mand, måske St. Jørgen, der stikker sit spyd i en lindorm, to nøgne, skæggede mænd over indgangsdøren i knælende stilling, et kors, en hestesko. Døbefonten er ældgammel og ligeledes af gråsten, med usædvanligt smukke slangeslyngninger, og på foden en afbildning af Kristus-lammet.

I kirkegulvet findes adskillige ligstene, blandt andre en over en adelig frue, Anna Flemming, Jørgen Skovgårds hustru. Loftet fræmviser bibelsprog og gudelige vers, f. eks.:

Frygt Gud altid,
vær trøstig, glad og blid,
kom døden i hu,
tænk et af to;
i himmerige er glæde og ro!

Altret er fra den romersk katolske tid, udskåret, malet og forgyldt arbejde med 3 figurer: jomfru Maria med krone og Jesus-barnet, en biskop i fuld skrud med sin bispestav, og en langskægget olding med en bog og Kristus-lammet, som han peger på.

Min indsættelsesdag, den 7de juli 1839, havde klynger af mennesker samlet sig på den træløse og ikke synderligt vel røgtede kirkegård. En af gravprydelserne var et slags fastelavnsris, versene på de små kors priste gærne den døde salig uden videre, og der fandtes en køn blomstersamling fra evangelisk-kristelig salmebog. Hos kvinderne mindede endnu adskilligt, som deres hovedtøj, de sorte uldstrømper, om folkedragten, mændene derimod gik gærne i de grimme, lange, blå frakker, som gjorde hænderne med blå. Piberne var tændte, „pråten" i god gang, og genstand for den var naturligvis den nye præst; man har siden fortalt mig en del om de ytringer, som dér faldt.

„Hans får," sagde en af de større bønder med et polisk ansigt, „ja han sidder nok over en jævning it i bagstand, kan a tro; han skal ha' så møj mange pæng'. Så er vor præst da heller it en tigger, og det kan hænd's, kan 'et, te han gør 'et ud med enken og vi snart får en pæn ny præstegård." „Er fåren it med her ovre?" spurgte en. „Ja, hvor véd a det?" „Talte I it derom, lav I var hos den nye præst?" „Hvoraf véd du, te a var hos den nye præst?" „Det har den fortalt, som vidst' 'et." „Ito (et udråb), så vidste han og det rette!"

Folk lo ad det ægte jydske ordskifte, og den poliske vedblev. „Og vor præst han kan da også mer end sit fadervor, siger de, en granner en skal han være; hvad er 'et nu, de kalder ham for, det er sådant et sært navn?" „Manisteren," sagde en kone af flokken. „Nej, du er hélt fejl, stumpet Else," svarede en ældre mand ved siden ad hende, „en skulde it være så fræmtalen.

nårenstid en it er klogere! Det er min tro ittige manisteren, de kalder ham, men magisteren.“ „Å. det kunde hænds, te a var it så fejl endda, det kommer vel ud på ét,“ lød svaret, „eller hvad er magister for noget?“

Manden kunde ikke svare hende, og flere i klyngen lagde sine hoveder i blød med, der var imidlertid heller ingen anden, som vidste det. „Det var ittige manister, det er vist nok! Så var 'et vel af det her slag som vor doktor, eller sådan noget; men man kunde bædst lyde det op hos fuldmægtigen i Kolding.“ „Hør nu, Jørgen lille,“ råbte den ældre mand til en, som stod længere borte og smålo; „du er it så skør i 'et, du, du skulde da it vide, hvad vor nye præst er, ham, som de kalder for magisteren?“ „Å jo, Ole, det kunde træffe til.“ sagde Jørgen. „Han er af de folk, som først har læst til præst og siden til prikkerater (prokurator). Det skal være grov svært, men så kan de og både vise igen og møj mere til.“

„Nej, ser en det,“ sagde Ole, „så har a hørt det med da! Men hvad var 'et så de fortalte nede til købmandens i Kolding, te han skulde være en af de hølle (hellige)? Det var it al det bædst, for så vil han nok gøre os andre lige sådan, og så må vi hverken mere få os et slag kort, eller en bitte dram over tørsten. Hvad tykker du, Johan?“ Det var byens smed, en kæmpe af karl, med et klogt ansigt, men kændt som drukkenbolt og den værste udhaler og Uglspejl på hele egnen.

Smeden vendte sin pibe og rystede asken ud. „Hvad a tykker, Ole? A tykker. te du kunde torre (passe) dig selv. Så du, hvor den aske røg hen?“ „Nej. gjorde a it.“ „Ja, det var ilde det. for før du ser 'et, før ser du ittige Starup-smed bli' hølle; Gu' min salighed gør du ej, nu bandte a pa 'et! Alle I andre kan bli' hølle, men it a, det skal s'gu bli løgn, om vor nye præst sa var en møj strengere mand end herr Lund; I husker da

sagte ham, lav han var her! Derfor kan præsten gærne være god nok for sig, det nægter a it, og de siger jo, te han er en grov lærd mand. Men nu skal en knap (straks) prøve det, for dér kommer han, er a it fejl! Hør, ryk sig en kænde, Lisbet og stumpet Else! Nå, for satan, hører I? Vi kan jo it se noget for jer! Jo, dér kommer han, min sæl, agendes nede fra præstegården, med provsten, og hun fruen er med og fåren også."

Sådanne og lignende ord faldt der på kirkegården, godt og vel, at jeg først siden fik det at vide, det havde slået koldt vand i blodet. Alt den tone, hvori provsten holdt sin indledningstale om „religjonslærerens pligter i Herrens tempel" havde nedstemt mig. Des mere søgte jeg til den, fra hvem styrke kommer. Fader hørte på min indtrædelsesprædiken med en blanding af ængstelse og glæde, så sig imidlertid af og til om for at opdage, hvad indtryk den gjorde, og da vi fulgtes ud af kirken, var han meget glad.

Man må sætte sig ind i den åndelige tilstand den gang, som var så forskellig fra den nu om stunder. Der fandtes ikke få vakte kristne spredte om i sognene til nord og syd for Starup, og deres vækkelse hang dels sammen med Kristjansfelt og dels med den fynske pietisme. Men største parten af bønderne var dog som folk er flest.

Egnens præster var brave, skikkelige mænd, der røgtede deres gærning, som den lader sig røgte, når man er stærkt påvirket af rationalismen. Enkelte havde vist nok øje for en dybere opfattelse af kristendommen, og blandt dem skal jeg nævne gamle Boesen, Ulrik Boesens fader og min onkels broder. Heller ikke disse havde imidlertid greb på at få folket med og var ængstelige ved det åndelige røre, der under Kristjan den 8de fik mere frihed og slap for de daglige forfølgelser af præst og herredsfoged.

Mine Staruppere og Neblinger. omtrent halvtsyttenhundrede mennesker, havde nu i et par menneskealdere selv ejet sin jord, var fri mænd og stod sig i regelen godt. De var Jyder af det almindelige slags, i det hele godhjærtede, bjærgsomme, flittige på sin rolige vís, men det skrider dog altid; og en vilje har de, som kan sætte noget igennem. Sjælden ytrer man sin mening lige fræm, talen går så at sige på skrå og kan være fuld af det stille, tørre lune. I deres natur ligger en del mere af loven end i Sællændernes, og de holde stærkt på det nedarvede. måske også kirken derfor søges så jævnligt i Jylland; men selvretfærdigheden er stor hos mange. Til åndeligt røre var der endnu intet tegn hos mine sognefolk.

Alligevel mærkede jeg snart til min glæde, at her dog både var jord, man kunde så i, og ly for de spæde spirer, når de voksede fræm. I hovedsognet bode næmlig en slægt af søskende og svogere, meget rige gårdmænd, nu kalder man dem vel proprietærer, skønt de den gang ikke „vilde være af det skidt, der siger „jej" til sig selv"; og de var ikke blot retsindige men fromme mænd tillige. Jeg skal nævne Johan Bertelsen, siden svigerfader til den bekændte folketingsmand Berg, og Holger Buhl, Jens Henriksen. De sluttede sig straks til mig og blev mig til stor hjælp, som enhver, der kænder noget til en bondemenighed, let vil forstå.

Hvorledes skulde jeg nu bædst f o r k y n d e o r d e t for folket, både evangeliets milde og bodens strenge, rævsende, vækkende ord? Ti for begge var der brug nok. Det blev mig stadigt genstand for overvejelser, som man vil se af en af mine afhandlinger i Kierkegaards tidsskrift for nordisk teologi 3dje bind. Til den ende studerede jeg, næst bibelen. Luther, Grundtvig og Harms, især Krysostomus, den hellige Bernhard og Abraham af St. Klara. Det gjaldt først og sidst om at leve i troen som de og tale ud af livet, men også om at få øre for den f o l k e t o n e, de så mesterligt har grebet.

Og i så henseende drev lysten værket, da jeg fra barns ben elskede folket.

Disse tanker fulgte med, ugen igennem, og hvor jeg færdedes, samlede jeg æmner ind, snart fra det, jeg læste, ikke blot i gudelige skrifter, også i historiske og i digterske, snart mellem mennesker, snart på vandringer i den store, stille natur, ude ved en rask rindende skovbæk, når solen sank, og bedeklokken lød i det fjærne. Jeg kan sige med Bernhard: „træerne blev mine læremestre", det er ellers noget, Peter Rørdam har sin styrke i. Hvad jeg nedskrev af prædikenen den gang som senere, var kun en række ordnede momenter, der skulde danne grundlaget.

Det varede heller ikke længe, inden jeg følte mig godt hjemme på min prædikestol og kunde tale fuldt ud og frejdigt, til sidst selv uden sønderlig forberedelse, så det blev en fristelse, jeg måtte kæmpe imod. Tit var jeg vist nok meget langt fra at tilfredsstille mig selv, des mere gjorde det godt, når en mand eller kone alligevel kom og takkede for den prædiken. Bønder kan gæmme utroligt længe på det, der falder ved dem. En gammel mand i sognet kom atter og atter tilbage til en prædiken, han havde hørt som pur ung knøs. „En god husbonde, sagde præsten, sørger for både ager og eng og skov og hus og kretur, men endnu mere for sine tjænestefolk og allermest for kone og børn. Sådan bærer nu og vor Herre sig ad, sørger for alt, men mest for os mennesker." Og nylig var en gårdmandskone der ovre fra hos mig, hvis hukommelse for hvad jeg havde formanet dem til, nåde lige så langt tilbage i tiden.

Det havde hidtil været skik eller uskik, at menigheden to gange om året strømmede til Herrens bord og kun ved de tider holdtes altargang. Noget, der lignede en vane, var mig nu slet ikke med, hver søndag burde desuden jo altaret stå åbent, som gammel kristelig sæd bød det. Det forestillede jeg menigheden mange gange,

og tillige, hvor hindrende en sådan trængsel ved altaret trådte i vejen for præstens øvrige gærning; til sidst opgav jeg degnen et vist tal på altargæster, ud over hvilket han kun i nødsfald måtte tegne dem. Og det havde sine følger, altargangen blev mere jævnt spredt hen over årets søndage.

Skriftemål holdt jeg lørdag eftermiddag, og inden jeg tilsagde de skriftende syndsforladelsen, tilspurgte jeg dem først, om de forsagede og trode efter dåbspagten. Dem, som levede i åbenbare synder, lod jeg kalde og forestillede dem, hvor uværdige de var til Herrens bord. Når jeg da, efter at dette var blevet vitterligt i sognene, skikkede bud efter et sådant menneske, foretrak han gærne at blive borte fra altret. Det hele var noget usædvanligt, som skulde bryde gennem gamle vaner og virke vækkende; at det hos adskillige vilde ægge til modstand, derpå var jeg beredt, man vilde få noget at snakke om „hos købmandens i Kolding“. God ting, ond ting, godt rygte og ondt rygte følges gærne ad, det gjorde de også her.

Skoletvangen var mig imod, og jeg læmpede så meget som muligt ved den og de idømte bøder for udeblivelse fra skole; først langt senere i mit liv har jeg indset, at den dog ikke lader sig fuldstændigt afskaffe. Og hvor gærne vilde jeg ikke indbringe mere frihed og liv i børneundervisningen! Kun strandede det alt for ofte på uvilje hos lærere, der var af den gamle stok og mente, skolen vilde gå til grunde, hvis barnet ikke lærte sin lektie udenad ord til andet. Nu står det hélt anderledes til i landet, adskillige steder måske vel meget til den frie side.

Med katekisationen i kirken havde det gået noget smått, og den lagde jeg derfor des mere vind på; den svenske Schartaus mønster svævede for mig, han forstod også at drage den ældre del af menigheden med ind i de gudelige samtaler. Jeg prøvede nu på det

samme, kunde imidlertid ikke trænge igennem og måtte slå mig til ro, når de ældre mærkede, at katekisation var en del af gudstjænesten, som i alt fald også gjorde krav på deres nærværelse. Kirkegulvet, som før havde været halft tomt, fik jeg fyldt med sognenes ungdom, skønt jeg nu tvivler på, om jeg dertil brugte de rette midler. Jeg oplæste nemlig loven, der er streng og pålægger mange flere end de nylig konfirmerede at give møde. Således gjorde min ven Wieselgren ovre i Skåne, da jeg var i hans kirke, og det havde jeg ikke glæmt.

Især gennem konfirmationen træder en præst i forhold til den opvoksende slægt, derfor må den blive ham så vigtig. Jeg foretog straks en ændring ved dens ydre form, idet jeg ordnede børnene på konfirmationsdagen efter alder, ikke, som skik og brug var, efter eget godtykke. I førstningen blev adskillige velhavende gårdmænd vrede, når deres børn fik plads efter husmandsbarnet. De lod mig det også mærke; så vidt gik imidlertid deres vrede ikke som slagterens på Vesterbro, der, da præsten havde stillet hans datter efter spekhøkerens, råbte: „herr pastor, vil De da jage mig bort fra broen?"

Forberedelsen til konfirmation søgte jeg at gøre så tiltalende som muligt. Til ledetråd tog jeg dåbspagten, de 10 bud, fadervor og indstiftelsesordene ved dåben og nadveren. Vi sang salmer med hinanden, jeg fortalte dem meget og var langt fra at falde dem til byrde med Balles lærebog; kun bibelsprogene holdt jeg på. Men hvor lønnende var så ikke den gærning, især blandt pigebørnene! „Nej kors, hvor de dog har rede på der kristendom!" sagde man, når de blev overhørte. Og der var noget, som endnu var bædre end det: adskillige af de unge blev grebne af troen og har holdt ud gennem modgang og medgang, navnligt sluttede et par nette, livlige småpiger sig straks til mig.

Tit kom den ene eller anden af sognet ned til præstégården med en gave, en hare, en gås, et stykke smør eller en ost; det var god gammel skik på den egn, blandt andet, når man havde børn, „som gik til læsning hos præsten“. I regelen var det „vor mór“. der bragte gaven, hun blev da budt ind i stuen og fik en „skål kaffe“ og en lille „pråt“ med fruen. I førstningen kunde hun være meget undselig og sidde og pille og glatte ved sit forklæde, til det stød gik over. Julie kunde ypperligt indlade sig med dem, snakke om deres linned og dragkister, og hun satte gårdmands- og husmandskoner uden forskel i sofaen og sig selv pa en stol. „Nej. det var dog alt for stor ære, fruen gjorde af os“. hed det.

De omtalte pigebørn havde ingen moder mere, var også komne af småfolk. som ikke havde stort til bædste, men efter ævne vilde de dog følge skik. Så kom de med hyben, så med tyttebær, pænt lagte ned i en kurv med hvidt klæde over; de tog skoene af og satte dem udenfor, bankede på døren, gjorde et kniks, spurgte efter fruen og bragte sit lille offer. Snart havde de sin gang nede hos os, og Julie fik dem kær, tog sig af dem, lærte dem kvindelige færdigheder, fortalte dem historier og spillede og sang med dem.

Deres troskyldige væsen behagede os. De vimsede om, ud og ind, hjalp til i huset, sang og kvidrede som små fugle, jeg skrev dem et par børnesange om „lille kong David“. Den ene havde en prægtig altstemme, og den anden kunde sætte tone til de salmer, hun holdt af, „det kom sådan af sig selv“, sagde hun. Og hørte man dem snakke jydsk, mærkede man, der også kunde være skønhed og klang i det mål. Jeg ser dem endnu sidde og sladre og synge, når noget skulde spindes i en hast, eller når der var humleplukning og hele stuen fyldtes af den krydrede duft.

Hvad der mest trak os til dem, var dog det dybeste, den barnlige tro, hvormed de greb alt, de hørte om

frelseren. Måske løb en smule forfængelighed med deri, at være ligesom hjemme hos præstens, var for dem jo noget stort. På den anden side måtte de imidlertid også høre en del derfor. den ene piges fader, ellers en småmand, stod sin datter hårdt imod, „hun skulde da it bli' hølle!" Men hendes lille sjæl var lige så fast, som den var blød og elskelig.

Det var nogle af de første frugter af min virksomhed, jeg fik at se, derfor er mindet om dem mig dobbelt kært. Siden, da de små voksede til, har de begge været i vor tjæneste, den ene fulgte med til København og blev hos os et års tid; og ingen af dem glæmte den tid, „de gik til præst sammen og hørte de mange gode ord". Den ene blev gift med en brav skolelærer, den anden også godt gift med en bonde, og brev fik vi nu og da i længere tid; nu er en af dem gået bort.

Et træk til må jeg meddele om hende, som endnu lever. Et par år efter at jeg havde forladt Starup, kom et brev til min hustru fra hende med penge. „Hun havde," skrev hun, „båret på noget i år og dag og kunde ikke længer tie med det." Da hun ved min afrejse hjalp med at pakke tøjet sammen, havde et håndklæde, min kone jævnligt brugte, stukket hende i øjnene, så hun fik sådan lyst til at eje det som minde om os; hun modstod heller ikke lysten. Tit havde hun siden taget det fræm og set på det, men, fuld af angst, puttede hun det gærne straks ned igen i sin kiste: „du har været den utro tjænerinde," sagde det inden i hende. „Turde jeg dog beholde det," sagde hun til sig selv, „så vilde jeg så gærne! Bare lidt endnu, bare en måned, en uge!" Og hun bad til Gud derom. Samvittigheden lod hende imidlertid ingen fred, det brændte på den, synd var og synd blev det alligevel, og hun vidste snart ikke, hvor hun skulde gøre ad sig. Da sendte hun min kone brevet med to rigsdaler i som godtgørelse, og en inderlig bøn til vor Herre og os om forladelse „for den store synd".

„Å, hvor det har lettet for mit arme hjærte! Og må jeg så ikke, kære frue, beholde det, jeg tog fra Dem? Det er mig et stadigt minde både om Dem og min synd.“ Jeg må tilføje, at vi ikke en gang havde savnet det.

Præstelige husbesøg omkring i menigheden høre til mangen præsts kæreste gærning, med mig var det dog ikke tilfældet, den egenlige sjælerøgt duer jeg kun lidt til. Mit medfødte, indesluttede væsen gør mig det ikke let at omgås og komme i tale med mennesker, falde med døren ind i huset og føre gudelige ord i munden til alle tider, kan jeg ikke: det er nu mit kors. Pligten bød imidlertid, og efter ævne stræbte jeg at affinde mig med den nogenlunde; når min kone imellem kunde følge med ud, gik det straks bædre, hun var virkelig min „medhjælp“.

Også de fattige så jeg da ind til. Jeg savner ikke følelse for dem, skønt jeg ofte har truffet mig i at give almisse mindre af et godt hjærte, end fordi jeg vilde fri mig for det overhæng, ja selv fordi jeg vilde have skin af godgørenhed. Således er vi mennesker, når vi ret vil ransage os, synd alle vegne! Ellers havde de jydske fattige, i det mindste den gang, det ikke meget ondt, og det skulde være en hård bonde, der nægtede dem en krukke mælk eller et par håndfulde gryn, når de bankede på hos ham.

Om søndagen holdt jeg bibellæsning efter tjænesten; nu til dags er det en meget almindelig sag, men den gang og i den egn var det et hélt særsyn og mange til forargelse. De onde rygter kom nu først ret i gang, jeg prædikede, hed det, ikke om andet end djævelen: „tag jer i vare,“ skulde jeg have sagt, „se der henne i krogen, dér står han; ser I ham ikke?“ Man drillede og pegede fingre ad dem, „der gik til læsning“. En forsoren knegt, en snedkersvend, søgte endog at få andre med til ulyd og optøjer, det lykkedes imidlertid ikke, og

kort efter døde han en brat død som følge af sine udsvævelser.

At gå til bibellæsning, hørte der altså mod til. Og alligevel savnede jeg aldrig tilhørere; nogle kom af trang, andre lokkede det nye ved den sag og det gode efterdømme, de fik af fræmstående gårdmænd. „Te Jehannes'" (Johan Bertelsen) gik de gærne hen. Men der var altid dem, jeg havde væntet det af, som ikke turde komme, og der var dem, jeg mindst havde væntet det af, som kom; blandt andre Starup-smed, Johan Meyer, han, som havde bandet på, „jeg ikke skulde gøre ham hølle".

Jeg havde, da jeg gik rundt i menigheden, også været inde hos ham. Jeg traf ham stå i sin smedje, sværtet i hele fjæset, med sin korte kridtpibe i munden og den alenlange, rødblå hue på, han havde arvet efter faderen, der var prøjsisk underoffisér. Han var indladende og talte godt og forstandigt for sig, mere end almindeligt, navnligt glædede det ham at glimre med sin kundskab til biblen. Siden havde vi sets af og til, han havde også været i præstegården, at gøre et eller andet ved, men så hed det gærne: „dér er den skrækkelige smed!" I det ry stod han.

Hvad han nu egenlig kom for til bibellæsning var vel nærmest nysgærrighed, måske en hemmelig dragelse: „lyde på 'et", tænkte han, „koster da ingen pæng'!" Der faldt imidlertid ord, som jeg kunde mærke slog ham, næste søndag indfandt han sig igen og så fræmdeles. Han spurgte, fik svar derpå, og snart tvivlede jeg ikke om, det jo blev alvor med ham.

En dag kom han til mig og sagde: „må a tale med Dem i enrum, sådan af hjærtens grund, herr magister, for der er noget inde, som klemmer hardt! Vi har nu haft mange præster, og der var en af dem, som var en strenge mand, men det skulde nu it være, te a fik ret tro til nogen af dem. Så stod den ene, han hed, ja,

det kan nu være det samme, hvad han hed, men når han stod for altaret og vi skulde ofre, skelede han til mig; han tykte vel, te a ofred for lidt. En anden var aldrig gladere, end når han sad ved en lille whist. A vilde tit tale til dem om så meget, om alt det, der trykked mig. Ud slap 'et dog aldrig, og det var der it noget at gøre ved; a blev den, a var. A kunde som tid tage og læse i en prædikensbog, men skidt var 'et og skidt blev 'et.

Endelig kom De, og a har hørt mange gode ord af Dem. Kan De huske, da De udlagde evangeliet om hende, der kom til Herren og bare vilde røre ved hans klædebon, så blev hendes datter nok karsk. A tænkte ved mig selv, ja var 'et nu sådan, at den mand gik lyslevende om igen, så vilde Starup-smed bare bede om at turde røre ved det yderste af hans klæder! De véd ittige, hvordan a har levet! Kunde a gøre det godt, som a har gjort ondt, solgte a gærne min sidste skjorte! Hu, det mylrer med ondt inde i mit hoved, og a duer it til andet end at skydes for panden! Tror De, der er forladelse for så grov en synder, herr magister? Vil De høre på mit skriftemål? A må tale rent ud, det linder, ja det linder!"

Og han fortalte mig træk af et gudsforgåent liv. Han kunde ikke leve uden flasken, havde sviret og sværmet alle sine dage, altid været oplagt til slagsmal, havde gjort falsk ed og lokket ikke mindre end 3 stakkels piger. „For en knøv en var a," sagde han, „men lige så ond som dagen er lang; det var farligt at holde til vens med mig i en legstue. Den dans kunde række længer end de lysted; piger og vin: det vidste a, Luther havde sagt, og det blev mit valgsprog!"

Da den ene, som han virkelig „havde hu til", døde, blev han ude af sig selv, han fik en vild knægt, Brakkersmed, med, og de gik ved nattetid hen på kirkegården. Så vidt jeg kunde forstå, vilde han grave hende op og

ved den ondes hjælp puste liv i hende igen, eller hvad det var for anden galskab, han tænkte på. Til den ende skulde de ved midnat ind i kirken, og der turde Brakkersmed ikke følges med, inden den anden lovede at te sig som et menneske: „for du bander altid så gruseligt, Johan!"

En gang vilde han formeligt forskrive sig til satan med sit blod, imod løfte om langt liv i al verdens lyst og glæde. Han havde læst om, hvordan man derved skulde bære sig ad, og satte det i værk, „det var da vel it så umuligt det at gøre efter". En bælgmørk nat stod han alene ude i skoven langt fra mennesker og råbte tre gange på den onde: han væntede og væntede, „men der kom kun sådant noget pusleri, ingen ting videre". Så blev han „hélt tovelæ", løb bort hjemmefra, drev om i 3 dage som et vildt menneske og vilde gjort ende på sit liv; „men vor Herre var mig god, så blev 'et it til noget."

Ved en lignende lejlighed vilde han dræbe sit eget barn. „A stod og bryned kniven på min slibesten, da to svære karle kom til og fik den vristet fra mig, alt det a sparked og tumled med dem, hjalp it. Hvad satan i hede helvede vil I mig? råbte a. Har da ittige den, som har sat ungen ind i verden, lov til igen at sætte ham ud af verden? Dér får en det jo evigt godt! Jo det er den rette relighed, det! Med det samme dumped a om og lå så lang a var på jorden: men Josses, Jøsses dog, sagde a, hvor var 'et te a var henne? Ja, du var it for regerlig, Johan, sagde de, og slæbte at sted med mig til min seng, og en pøs koldt vand over hovedet. Se sådan har det været fat med mig, herr magister!"

Hvad jeg sagde ham, kan jeg ikke gentage, men det var evangeliets trøst, jeg bragte en angergiven synder, og han græd som et barn og trode: her havde vor Herre selv været med. Fra det øjeblik var han et nyt

menneske, og en usigelig mildhed kom over hans barske, furede åsyn. Luthers lille og store katekisme var hans yndlingsbøger.

Alligevel udeblev fristeren ikke hélt; han havde vænnet sig til at ligge om natten med flasken under sin seng, deraf tog han en slurk af og til. En nat, så fortalte han, sov han uroligt og greb halft i søvne efter flasken, i det samme vågnede han med ét, og fristelsen vågnede med. Han tog flasken og så på den. „En lille dråbe, a er svært tørstig, og det skader da it! Skulde det være så blodig en synd? Å hvad? Er brændevinen it også en gave af vor Herre?“ Længe lå han med flasken i favn. „Nej, a vil it være nogen nar, forsvoret har a jo ittige at smage brændevin, og min mave trænger dertil!“ Et lille ophold og så det råb: „men satan, satan!“ Han brast i voldsom gråd: „jeg forsager djævelen og alle hans gærninger og alt hans væsen!“ Flasken blev kylet langt bort, og han sov roligt ind med en salme.

Kun én ting kuede ham endnu, hans familjes skæbne; kone og børn var glade nok over, at han var bleven et andet menneske, men den vej, han nu gik på, huede ikke dem. „A må dog bære den byrde,“ sagde han, „som min hemmelighed, med kristelig tålmod, da a selv anser mig for skyld deri. Der er it andet råd for!“

Min kone og jeg havde megen glæde af hans omgang. Der sad hoved på ham, det gør der gærne på en landsbysmed, og han kændte hver mand i sognet på en prik og kunde meddele mig ikke lidt, jeg ikke før vidste. Hans muntre lune kom nu med fræm, især gik det ud over kvinderne. „Hvis han fik noget at sige, skulde man skære et stykke af de lange, skarpe tunger.“ „Kvindfolk og glas, dem får en fare varligt med!“ Han ejede den ældste danske udgave af Rejnike Foss med træsnit, en bog, der havde moret ham meget, den foræærede han mig. I en sådan stemning fortalte han også

om de lystige indfald, der havde gjort hans nærværelse ved gilderne til næsten en nødvendighed; „ja, klø du kuns på, Johan“, hed det.

Havde en drukket over tørsten, straks var han på færde. Så strøde han dem frøer, hakkelse, peberkorn i maden; så lovede han en i den tilstand at bringe ham til sengs til konen, og ledte ham derefter ind i svinestien. Svinet gryntede, „hvad er 'et, hun siger?“ spurgte den fulde, som var tunghør. „Å,“ sagde han, „hun siger ito (et udråb), te I skal tage jere klæder af!“ „Og er 'et it sært, herr magister,“ kunde han føje til, „der er slet ittige nogen anger over mig, når a tænker på de ungdomsdårligheder. Hvoraf kan det komme, er det letsindighed?“

Et par år levede vi således sammen, da begyndte han at blive sygelig. Den sidste juleaften, han sad hos os, var han usigeligt glad; der var en del flere med til stede, og min kone spillede Brorsons salme: hvor er det godt at lande. Alle sang, tårerne trillede ham ned ad kinden: „ja, hvem der først var landet der oppe! Lille frue, bed en god bøn for mig, at det må være min sidste jul her!“ Han kunde også nogle gamle kønne vers, som han havde stor trøst af, dem bad jeg ham skrive op for mig, og han gjorde det; her er de.

Så lad kun glasset løbe
og tiden rende bort,
som var den kørt med svøbe,
det gør mig pinen kort!

Sagtmodig vil jeg tåle
alt hvad mig går imod,
hvad verden vil imåle
af beskt for kød og blod;

at troen ikke falder,
om den forfølger mig
med had og svig og skvalder,
med løgn så lumskelig.

Guld lutres, når det gløder,
ved kors en kristen sjæl,
derfor når modgang møder,
får først min ånd det vel.

Og snart det går til ende,
snart løber glasset af,
snart svinder min elende,
snart åbner sig min grav.

En håndfuld muld skal lukke
min tårekilde til,
når Herren mine sukke
af nåde høre vil.

Men hisset skal med palmer
jeg for Guds trone stå,
hvor glad skal jeg med salmer
blandt Assafs troppe gå!

Ti da er sorgen svunden,
bortsmeltet er min nød,
for korset kronen funden,
jeg vandt ved Jesu død!

Smedens bøn blev hørt. Sygdommen tog til, så kunde han ikke forlade sengen mere, men lå dér frejdig og gudhengiven, „jeg er reddet", sagde han, „som en brand af ilden"; syndsforladelsen havde han tilegnet sig hélt og fuldt og ængstedes ikke af nogen tvivl. „Min sjæl, lov Herren, og alt hvad i mig er hans hellige navn", det var hans daglige lovsang. Den tak, han bragte mig med et næsten forklaret blik, da vi sås sidste gang, er af de ting, som aldrig kan glæmmes. Des værre var jeg fraværende i en æmbedsgærning, da han døde, kun min kone sad ved sengen og hørte hans sidste suk. Hans liv som omvendt og hans død havde været et vidnesbyrd langt vægtigere end alle mine ord, med fuldt hjærte kunde jeg derfor skildre det ved jordefærden og bringe

ham et: „farvel, broder!“ Den gravtale, især at jeg kaldte en sådan synder for broder, voldte imidlertid forargelse hos somme selvretfærdige i sognet. „Nej,“ hed det, „det kom it vor præst godt i land med! Det gik dog bædre, da han talte over Fattiglars, ham, som gik hen og hængte sig!“

De mennesker, jeg her nærmere har omtalt, var, Gud ske lov, ikke de eneste i Starup, hos hvem åndeligt liv rørte sig, den gamle forjættelse står ved magt om ordet, som ikke skal vende tomt tilbage. Jeg hørte nu heller ikke til dem, der tog det at gå i forsamling som usvigeligt tegn på en ægte Kristen. Også i det stille, omkring i husene så jeg træk af fromhed og glædede mig, og mere end én dødsseng har været mig til sand opbyggelse. Dér har jeg modtaget skriftemål om hemmelige synder, og dér har jeg sét, hvor godt det er at gå herfra, når, som en bonde sagde til mig, „vi bare er visse på, at vor Herre er både kavtionist og selvskyldner for os“.

Samme år jeg tiltrådte mit æmbede, kom Mynsters udkast til et nyt ritual, som blev omsendt til præsterne, så de kunde udtale sig om det. Forskellen mellem den klare Mynster, pligtens og ordenens mand, men med mindre dybt syn for sakramenterne og historien, og Grundtvig, seeren med de store syner og frihedens mand, blev ved den lejlighed vitterlig for alle. Der var især ét punkt, ændringerne ved dåbshandlingen, som både smertede mig og gjorde mig urolig på den danske kirkes vegne: i min udtalelse frarådede jeg dem også indstændigt. Og jeg lod det ikke stå hen dermed, ung og kamplysten som jeg var, sendte jeg en rundskrivelse til de præster i Ribe stift, der tænkte som jeg, og foreslog dem en skarp offenlig fællesudtalelse mod udkastet. Jeg mindes nu ikke længer de nøjere omstændigheder, hvorfor en sådan ikke blev fræmskaffet. Birkedal, véd jeg, var imod den, og mit påtænkte skridt fik ingen følger.

Men udkastet til et nyt ritual fik heller ikke videre følger, og deri var ikke Grundtvigs „frisprog" alene skyld.

Det varede naturligvis ikke længe, inden forsamlingsfolkene her ovre fik spurgt om den nye præst i Starup. Så kom én vogn fuld af dem fra Vonsild og Hjarup og så en anden fra Grejs til kirke hos mig, og de kom atter, fordi de hørte en forkyndelse af ordet, de kunde være til freds med.

En dag, da tjænesten var endt, og jeg gik hjem over engene til min præstegård, trådte en meget livfuld, høj, bondeklædt Fynbo mig i møde, som sædvanligt hyllet ind i tørklæder om halsen, så man kun halvvejs så ansigtet; han trykkede min hånd. „Og nu skal De have så mange tak," sagde han med et smil. „Ja, jeg har hørt om Dem i Kolding hos denne verdens børn, og det, jeg hørte, var slet ikke godt. Men så tænkte jeg ved mig selv: der må dog vist være noget ved den mand, siden de er så farligt vrede på ham! Og for nu at sige Dem, det ikke var løgn, jeg tænkte, derfor ser De mig her!" Det var den meget omtalte lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg, den gang sad han, trods al sin naturlige munterhed, dybt inde i pietismen.

Efterhånden blev Starup et samlingssted for de opvakte på Østerlandet fra Horsens og ned til Kristjansfelt, ja selv fra det vestlige Fyn; sådan dyrtid var her endnu på en evangelsk prædiken. Dér var gårdfolk, småmænd, tjænestefolk imellem hinanden, ti skønt gårdmanden på landet ellers gærne er stiv aristokrat, havde den fælles tro dog nedbrudt skillevæggen. Deres hovedledere var Niels Thomsen, en velhavende bonde fra Hjarup, og den senere folketingsmand Jens Jørgensen fra Grejs. De var først i min kirke, hvor adskillige af sognets folk ikke med de mildeste blikke så på disse „udensogns",

der fyldte dem stolene. „Hvi kunde de it blive hjemme hos dere egne præster? Men vi skal vel have mere vinter, siden vildgæssene flyver ad den vej!“ Om eftermiddagen fulgte gæsterne så med til bibellæsning, som jeg gærne holdt i Starup skole.

Deres køretøjer fik plads i præstegården, den nærmeste gård ved kirken, og det følger da af sig selv, at vi ikke lukkede vor stue for dem. Samtalen kom i gang, eller min hustru satte sig til pianoet og spillede salmer især af Brorsons, der den gang var i alle de opvaktes munde. Adskillige af dem, bondepiger og bondekoner, havde selv sat friske og gribende toner til hans svanesange:

når mit øje,
træt af møje,
mørkt og vådt af tåreregn;

eller:

hvor er det godt at lande
i himlens søde havn!

Dem lærte da Julie, og hvor sjæleglade blev de ikke, når hun, der udsatte så kønt, spillede dem, og de alle kunde synge dertil i kor.

Hun kunde tale med dem, hun kunde spille for dem, hun var så „farlig gemen“, nej en sådan præstekone havde de dog aldrig kændt magen til! „Hun er jo ganske som en af vore egne,“ det var den højeste ros, de kunde give nogen. En gammel bonde, tidligere forpagter hos min onkel Salling, sagde: „jeg er snart ræd for, jeg gør mere af præstekonen end af præsten,“ og han kunde have ret i at sige det.

De var nu hos os som hjemme, og hvad huset formåede blev naturligvis sat fræm, om det end somme tider faldt min kone lidt svært, når gæsterne blev mange. Så hjalp de selv til, og ud i køkkenet, for at hente hende ind; „hun skulde dog it være der' Marta“.

Birkedal, der havde været vidne hertil, sagde siden i København til hende på sin ejendommelige vís: „ja den gang var De noget, og hvad er De nu?“ Et sådant liv havde hverken jeg eller min kone drømt om før, og vi kan nu ikke tænke tilbage på det uden glæde og tak til Gud.

Tilstrømningen var stærkest om helligdagene. Jeg mindes en julemorgen, som jeg vilde åbne hjemme i mine stuer med en ottesang. Stormen hvinede, og regnen styrtede ned, så vi ikke væntede mange fremmede den morgen, men vi havde skuffet os. Alt klokken 4 indtraf de første nede fra Sønderjylland; de rystede regnen og sneen af sig, krøb ud af de kåber og tørklæder, hvori de var hyllede fra øverst til nederst, og tog plads inde. Snart rullede vogn ind i gården efter vogn fra mine sogne og omegnen; adskillige af de langvejsfolk bragte harer, vildt og andre gaver med. De modtoges med kaffe og julekage, hele huset var oplyst, og jeg holdt morgentjænesten i vor sal. Det blev en velsignet fest.

En påskedag havde endnu flere samlet sig, og jeg glæmmer ikke det syn, der mødte mig, da jeg kom fra kirke. Det var blevet tidlig vår; lærkerne sang omkaps, engene vare grønne, stikkelsbærbuskene stod i udspring, og allerede så man et par bede i vor have prange med påskeliljer, et mildt solskin lå over det hele. Og dér i haven og rundt omkring i gårdens enge så jeg nu kirkefolkene lejrede i det frie i klynger, spisende, samtalende og syngende, vore stuer var for længe siden fulde med dem. Hvor levende kom jeg ikke til at tænke på mængden, som Jesus bød sætte sig ned, „ti der var dér meget græs“. Påskesalmen lød:

i døden Jesus blunded,
i graven lagdes ned,
har nu dog overvundet
al dødens bitterhed!

I sådanne omgivelser passede Grundtvigs dejlige digt, „påskeliljen“, og det blev heller ikke glæmt.

De. vi allerførst kom i lag med, var Hjarupperne sønden for Kolding. Liv var der i dem og frejdighed. de unge piger sang kønt. og et par så troskyldige og trofaste brune øjne som Niels Thomsens har jeg sjælden set; når han sagde: „nå, piger. syng os nu noget“. var han ret i sit æs. Hvor ondt havde han så ikke ved at bryde op fra os! Hans kone, der var ældre og en dygtig kvinde, trak ham hvert øjeblik i kjolen: „men du rajer (råder) dig selv. Niels, det forstår sig!“ Og han rådede sig selv, i alt fald i det stykke; tit bød han først farvel sent på kvæld. og de måtte køre de 3 mil hjem i bælgmørke.

Med pastor Find. præsten der nede. var de slet ikke til freds. lige så lidt som han med dem. navnligt var han fjende af forsamlingslivet. Så kom Niels Thomsen en dag og spurgte. om jeg ikke kunde have lyst til at blive deres præst, „jeg kunde jo godt bytte kald med Find, folk snakkede alt derom,“ sagde han. Jeg gjorde mange indvendinger. en præst, holdt jeg på. skulde blive dér, hvor vor Herre havde sat ham: men Niels Thomsen var ihærdig, og det rørte mig, kunde det ikke være et vink fra Gud? Endelig fik han min indvilgelse i at høre sig nøjere for hos Find, og derom tilskrev han mig følgende brev.

„Guds fred, som overgår al forstand. hvile over Dem og Deres kære hustru! Amen. Jeg skulde da til at fortælle Dem, hvorledes det er gået mig med pastor Find i anledning af at bytte kald. Jeg gik op til ham, og samtalen derom blev således. „Jeg haver noget. som jeg nok vilde tale lidt åbenhjærtigt med Dem om.“ sagde jeg. „Hvad godt da?“ spurgte han straks. „Mit gode, jeg haver at tale med Dem om. er i henseende til et rygte. som haver udbredt sig og vist nok ikke er Dem ubekændt, om at De maské vil bytte kald med magister

Hammerich.“ „Ja, hvad da,“ svarede han, „det er jo noget forfærdeligt! Man kunde tro, det var kommet ud fra dem, som ønskede det gærne.“ „Ja,“ svarede jeg, „måské De tænker, at det er kommet fra mig, for jeg kan i grunden ikke nægte, at jeg nok ønskede at have Hammerich til min præst.“ „Ja, det kunde jeg nok tænke, for de to drives af samme ånd!“ „Ja,“ sagde jeg, „men det være dog langt fra, at det rygte er kommet ud fra mig, eller at det er oprundet i magisterens hjærte. Men jeg haver sagt ham, at det kunde være tænkeligt, ja det kunde nok være troligt, at Find vilde bytte med ham, omendskønt jeg haver aldrig talt med pastor Find derom.“ „Hvor kunde De dog sige dette?“ svarede han mig kort. „Jo, det kunde jeg nok,“ svarede jeg, „herr pastor, for De haver en gang sagt mig, at De hverken vilde være her eller kunde være her. Og så tænkte jeg og svarede herpå efter Deres egne ord, at det nok kunde være troligt, at De vilde bytte.“ „Ja,“ sagde han, „skulde jeg bytte, så skulde jeg have årligt 500 rdlr. i bytte, for så meget er mit kald bædre. For jeg vil ikke have en skillings tab derved.“ Hvorpå jeg straks kunde høre, at det ikke var sandt, at han aldrig havde tænkt derpå; for det kunde han ikke bedømme så hastigt. Jeg svarede på hans sidste, næmlig på hans tab: „det trode jeg om samme, at magisteren slet ikke forlanger, når der kunde gøres rede for, det var så meget bædre.“ „Men,“ svarede jeg, „magisteren vil ikke heller give én skilling i bytte, fordi han så det kald, som han havde, som et kald af Herren, hvilket han ikke vilde veksle bort for penge.“ Så svarede han mig, at han nøjere vilde overlægge dette, og tillige vilde han i alt fald først tale med biskoppen. Derom véd jeg så ikke mere. Nu tak for sidst, jeg haver meget travlt og står lige og skal til Kolding. Lev nu vel i Herren og vær hilset mange gange fra mig og mit hus og alle troende i Hjarup!

Deres forbundne ven og broder

Niels Thomsen, i stor hast.“

Noget efter rejste han på manges vegne til biskop Tage Müller i Ribe, en ungdomsven af fader og en selv med sine små særheder såre elskelig mand, hvem jeg skylder meget. Müller havde intet mod bytningen, ytrede endog, den kunde have sine gode sider, men det blev alligevel ikke til noget med den, vist nok især fordi jeg var så tilbageholdende. Johan Bertelsen, Jens Henriksen, smeden, alle mine venner i Starup glædede sig ved det udfald af sagen, de havde en tid ikke været uden frygt.

Smeden var for alvor vred på Hjarupperne og sagde dem: „de kændte nok ikke til det bud: du skal ikke begære din næstes hustru!“ Mig sendte han et ikke ueffent allegorisk brev om ekserserskolerne i Nestved og Slagelse, der vilde bytte skoleforstandere: „og skulde man så ikke gøre dem i Nestved opmærksomme på sagen, da mig synes, de ikke selv ænse, at det kunde være til deres tab, om byttet skete. Så vidt jeg véd, kan deres modstand forhindre omskiftningen.“

En dag tog vi over til Niels Thomsen, og de bad mig, da endel mennesker havde samlet sig, at sige dem nogle ord til opbyggelse. Hvorfor skulde jeg ikke det? I åndelig forstand var det jo mig, der var deres præst, for en høfligheds skyld sendte jeg imidlertid pastor Find først underretning herom. Ikke des mindre blev han meget vred og klagede til biskoppen, som derpå tilskrev mig.

Sagen var mig i grunden ikke uvelkommen, ti den vedrørte et hovedspørgsmål af stor rækkevidde, præstens ret til „i tide og utide, hemmeligt og åbenbart at forkynde evangeliet.“ Til disse skriftens ord, der lyde formanende ved enhver præstevielse, holdt jeg mig i mit svar til biskoppen, derpå grundede jeg min ret og pligt til at gøre, hvad jeg havde gjort, og krævede sagen indsendt til kancelliet.

„Just nu for tiden," skrev jeg, „forekommer hævdelsen af denne myndighed mig at være af dobbelt vigtighed for en kristen præst. I gamle dage havde man hos os omrejsende præster, de findes endnu den dag i dag i andre kristne lande, og de kan virke til velsignelse i tider som de nuværende, da en stærk åndelig trang gør sig gældende. Dem har vi imidlertid ikke mere. Og skulde vore dages præster nu tilmed opgive retten til ordets frie forkyndelse, som er meddelt dem ved indvielsen til æmbedet, vilde den kristelige vækkelse i landet, hvor den forefinder en præst, med hvem den ikke deler trosliv, være henvist alene til lægprædikanter og således i en tilstand, vi på ingen måde kan kalde ønskelig." Jeg holdt næmlig den gang og holder endnu på præsteæmbedet som en indstiftelse af Herren selv. Men min gode, rare biskop Tage Müller var ængstelig for ufred i kirken og gjorde derfor ikke videre ved den sag, skønt både Find — Niels Thomsen mente, „for at det skulde skære des bædre," — og jeg ønskede den bragt for kanselliet.

De udensogns folk, der opsøgte mig, kom fra meget forskellige hold. Nogle var hernhutisksindede og førte idelig „lammets blod og vunder" i munden; en af dem sagde en gang til mig: „når han af hele sit hjærte skulde bede til frelseren, måtte han kalde ham „mit lille bitte lam i himlen". Andre gik mørkt og tungsindigt hen, talte de, var det kun som suk over „denne jammerdal".

Atter andre var lovmennesker og hørte til „de stærke jyder", mellem dem var den væver, der i sin tid måtte vandre i tugthuset, fordi han kastede vrag på Balles lærebog som en ugudelig bog og vilde have børnene oplærte efter Pontoppidans forklaring. Også rene sværmere og fantaster fik jeg at gøre med og måtte høre nok om de syner, de vilde have haft. En skrædder drømte, fortalte han, hver nat om postiller og gudelige

bøger, „dem måtte og dem skulde han endelig have"; han drog omkring fra præst til præst og skaffede sig også adskillige bøger, just ikke på den hæderligste måde. Med sådanne folk kunde jeg ikke komme til rette og, efter et par gange at have været hos mig, blev de borte.

De, jeg trådte i stadigt forhold til, hang gærne sammen med den fynske vækkelse fra Kærteminde-egnen, der den gang var afgjort pietistisk med de sædvanlige særmærker. Om Grundtvig vidste man, han var en kristelig præst, men ikke sønderligt andet mere end at han ikke var en ven af gudelige forsamlinger; Lindberg var bædre kændt. Man levede i friske minder om kampens og forfølgelsens dage, da „de døjede ondt for vor Herres skyld" og den ene blev smidt i tyvehullet, den anden dømtes i strenge bøder; ord kunde da falde om mere end én præst: „ja, han er en fandens præst". De dage var på sine steder endnu ikke hélt omme, skønt regeringen blev mildere under Kristjan den ottende. Det varer desuden altid en stund, inden den første vækkelse får sig klaret til et fast og sindigt liv i ånden med øje også for det i livet, der ikke hænger sammen med kristendommen, så man kan tage og føle derpå.

Vore samtaler drejede sig om alt, der rører sig i det kristne liv, de nådefyldte øjeblikke, fristelser, sjælekampe, synd mod Helligånden, en sag, der ængstede mange og derfor måtte drøftes med omhyggelighed. Ikke sjælden hørte jeg påstå, at den sikreste vej var den, som gik lige imod naturen. Det er en af disse halve sandheder, som gå og gælde i pietistiske kredse, og kun vilde være en hel sandhed, hvis der ikke længer var mindste gnist af godt i vor natur. Men endnu er en levning tilbage af Guds billede, ellers kunde vi ikke blive frelste, og den skal lutres under Åndens tugt, ikke skyes; skyes og undsiges skal kun det i vor natur — des værre alt for meget —, som er af det onde. Det indrømmede man mig også i hovedsagen.

Med andre tvisteæmner gik det derimod ikke så let: med det mindre klare syn, de havde for sakramenterne, de overdrevne krav, der stilledes til renhed i kirken, hvorved nogle gik så vidt, at de kunde kalde altret „en sand svinesti“; med den vægt der lagdes på gudelige forsamlinger og afhold fra dans og spil og fra omgang med „denne verdens børn“. Hélt fri for forsamlingernes arvesynd, åndeligt hovmod, tør jeg ikke kalde dem. Hvad det vil sige, at Herren sad til bords ved bryllupet i Kana, vilde ikke ret gå op for dem, og det, de krævede af en sand Kristen, var af og til noget sært. Et eksempel herpå!

Min hustru har altid gået med lange lokker, hendes hår krøllede af sig selv; det forargede adskillige af kvinderne sig over, man mente, det stred mod Paulus' ord om kvindens hoved, der skal være tildækket i kirken. Et par af dem indfandt sig hos hende, kændeligt forlegne satte de sig ned, og efter nogle varsomt indledende ord, tog den mest fræmtalende mod til sig: „de havde en ting at sige fruen, men hun måtte endelig ikke blive vred.“ „Hvorfor de da trode, hun vilde blive vred på dem, spurgte hun, havde hun ikke altid modtaget dem med venlighed?“ „Jo, det skulde ingen sige andet, men det, de havde på hjærte i dag var sådan noget, som måske ikke ret skikkede sig for bønderfolk.“ Den talende sad imens og glattede med hånden på sit tørklæde og kunde ikke hitte de rigtige folder at lægge det i. Endelig brød hun over tvært: „ja det var da om det bare hår, fruen gik med, for der var nok dem, som mente, det stred mod skriften, og at en kristelig kvinde i det mindste i kirken måtte gå med kappe på.“ Min hustru smilede, „var det dog ikke bædst,“ sagde hun, „de talte også med hendes mand derom, han havde altid sagt, hun skulde helst gå med det hår, vor Herre havde givet hende.“ Nu blev jeg hentet, jeg slog stedet hos Paulus op og udlagde dem det, og enden blev, at min

kone gik med sit hår, som hun var vant til, og at ingen mere forargede sig derover.

Når jeg talte om naturens skønhed, kunde de føle sig stødte tilbage. På sædvanlig bondevis så de der ude stude og heste, kvæg og får, korn og hø og brænde, og ikke stort andet; „om skaberen og naturen," hed det, „prædikede jo alle verdslige præster." Jeg kunde da vise dem en grøft med røde valmuer, en krans af kornblomster og spørge, om her ikke var mere end Salomon i al hans pragt, og om Gud ikke var også skønhedens Gud. Eller jeg slog den 104de salme op og forelæste dem et stykke som:

> du lader kilderne flyde ud i bække,
> som sno sig mellem bjærgene,
> kvæge alle markens dyr
> og slukke skovæslernes tørst.
> Ved dem bygge himlens fugle,
> som kvidre inde mellem grenene.

Det bad jeg dem huske vel på, når de sad ved en bæk. Og de følte sig slåede og tav. Mit standpunkt lige over for pietismen stod fast nok, ti jeg havde tillevet og tilkæmpet mig det. Men jeg var varsom, hvor jeg måtte gå dem imod, måske alt for varsom; jeg vilde ikke miste det hold, jeg en gang havde på dem, og så længe muligt udsætte den afgørende kamp mellem mit livssyn og deres. Komme måtte den, det kunde jeg forudse, og den var kommen, hvis jeg havde blevet i Starup. Derfor undgik jeg også helst kildne spørgsmål, som om en omvendelse efter døden; desuden havde jeg indprentet mig Bengels advarsel mod „at sladre Gud af skole". Alligevel kunde vi tørne sammen dygtigt, og jeg fór op. Det tog Jyderne imidlertid, efterhånden som de lærte at kænde mig, med megen rolighed; de vidste, at, som de sagde, „den hund it bed dere får".

Gærne vilde jeg åbne deres øjne for historien, vore sagn og viser, tænkte og på foredrag herom; dog blev det ved tanken alene, at sætte den i værk, forekom mig endnu for tidligt. Der var så meget, som nærmest vedrørte det egenligt kristelige, hvorom vi først måtte komme på det rene.

Til megen opmuntring blev besøg mig af præster, med hvem jeg var åndsenig, „den ebræiske Müller“ og Birkedal, der endnu sad som en ensom fugl midt på heden. Begge bragte de frisk liv og munterhed med, Birkedals munterhed kunde endog gå meget vidt. Ved det nordiske kirkemøde i Kristjania havde en del mennesker, mest Pietister, samlet sig i et værtshus og væntede på ham; de vilde så gærne tale med den mand, hvis prædikener var dem til stor opbyggelse. Han havde fået det at vide på en ridetur, vejret var slet og han tilsølet af ridtet, dog frejdigt red han fræm, holdt uden for værtshusvinduerne, hvor der var fuldt med folk, tog hatten af og sagde: „ja, her ser De mig, mine herrer og damer; det koster 4 skilling!“ Man tænke sig, hvilket sæt det må have givet i Pietister, men just derfor gjorde han det.

Det er noget andet, når man får besøg på landet end i staden. Så giver vennen sig stunder et par dage eller længer, man er sammen fra morgen til aften og kommer hinanden meget nærmere end under almindelige omstændigheder. Fuldt op var der at tale om, mens man ellers endnu i hin tid hørte præster hist og her underholde hinanden med klager over, hvor offeret dog tog af især i den magre trinitatistid, over de synkende kornpriser og provstens mange udsættelser på præstegården. Navnligt gennemtalte vi en præsts stilling over for de vakte Kristne. Vi vare enige om, at Kristus skal forkyndes som genløseren for hele mennesket, også for de sider, der ikke lige fræm hænge sammen med kristendommen: vi havde lært at skatte det folkelige, og vi

elskede Norden. Hvorledes en kristelig vækkelse næsten vidunderligt kan lukke op for alle gode ævner i menneskenaturen, havde vi selv oplevet og set stadfæstet af historien og det daglige liv. At bringe det dertil, stod for os som en præsts rette opgave.

Og nu gav de mig gode råd i mangt og meget og styrkede min tro på fræmtiden. Den er ikke heller bleven skuffet; varede det end en rum tid, inden pietismen rundt i landet gav efter for et friere og sundere livssyn, det skete dog, også hos de mennesker, mellem hvilke det en tid var givet mig at virke. Men da var jeg ikke længer hos dem.

Hin tid af mit liv er den, hvori jeg har smagt mest til folkeyndest, ti, som Monrad træffende har sagt, „det er os det samme, hvad al verden siger, når bare de roser os, med hvem vi spiser til middag". Skønt jeg ikke som taler har det, der river tilhørerne med sig, kunde jeg dog fylde min plads, og omstændighederne var så ualmindeligt heldige på denne egn. Kredsen var vist nok snæver, en afkrog af landet, men har Cæsar ikke sagt: „heller den første i en lille by end den anden i Rom?" Og her var jeg den første, hvor lokkende for en stolt natur? Også jeg har erfaret de fristelser, den yndede præst er udsat for, de er åndige fristelser og derfor dobbelt farlige.

Da gælder det om at tage alt vort eget fangent under Kristi lydighed, at prædike for sig selv, stå på vagt imod fristelsen af tilvante, gudelige talemåder, ikke tro sig god, fordi man kan tale Herrens gode ord, og ikke stor, fordi Ånden for menighedens skyld lægger evigt store ord på vor tunge. Først og sidst kamp med sig selv!

I eder selv påminde,
som tugte med Guds ord!

Således synger gamle Kingo. Hvor tit er jeg ikke blevet mindet derom af kraftens og sandhedens Ånd, og atter hvor tit har jeg ikke overhørt mindelsen?

Farer true også på et andet hold. Den, som leder en bevægelse, kan så let gøre meget med, for ikke at miste dem, han leder; ja han kan lige fræm lade sig trampe ned af mængden, hvis han vil tækkes den for enhver pris. Det har vi alt for mange eksempler på både i kirkelivet og folkelivet, og jeg færdedes nok mellem folket, bares nok op af det; faren derved kænder jeg fuldt vel.

Gjaldt det før om at hengive sig selv i Herren, så gælder det her at hævde sig i Herren og være mand. Blive en Jøde for Jøden og Græker for Grækeren, men kun for at vinde dem for den, der er den levende, personlige sandhed; og de vindes ikke for Kristus, når man smigrer det vrange hos dem og kaster sig selv, sin tro og overbevisning hen for dem. („Den fejge står udenfor Guds rige mellem vantro og mordere“ (Joh. åb. 21, 8). Alt det har jeg set klart, har jeg da også handlet derefter? Den afgørende kraftprøve fandt ikke sted og kunde ikke finde sted, før vi havde sammenlevet os endnu meget inderligere, end det kunde ske i de få år, jeg var i Starup.

—

En præst har en mængde verdslige gøremål, især den gang, da han endnu var sogneforstanderskabets selvskrevne formand. Det bragte mig da i forbindelse med et par dygtige landmænd uden for bondestanden, der i åndsretning ellers stod mig fjærnere. Jeg tør, mindre praktisk som jeg er, ikke tale om kærlighed til den side af æmbedet, imidlertid tog jeg det som gavnlig øvelse for mig og stræbte efter at gøre min ligt. „Opsæt ikke en nødvendig gærning til i morgen, udfør den derimod

straks!“ Så havde min biskop tilrådet mig med faderligt sind. Om jeg altid fulgte det gyldne råd og i det hele intet undlod af hvad der pålå mig som verdslig æmbedsmand, står for mig rigtig nok som et stort spørgsmål.

Kaldet var godt, når alt først kom i orden, og jeg savnede intet, jeg behøvede derfor heller ikke at være nøjeregnende med indtægterne. Hvad man ydede, tog jeg imod, men krævede ikke nogen, når han ikke kunde svare sin skyldighed, og mindede aldrig om efterstand med offeret; det kunde bonden godt lige, degnene mindre godt. På samme vís har jeg siden i mit liv båret mig ad og kunnet bære mig ad, det ligger nu en gang så i min natur.

Landlivet har, som man véd, ikke lidet, der tiltrækker mig. Min præstegård, Svanholm, efter sagnet et gammelt munkebo, lå i en lavning mellem moser og ikke kønt, haven var kun ringe, med sur jord og hele skove af skræpper; dog så såre man kom over bakken, havde man en tækkelig egn for sig. Gården var yderst brøstfældig, jeg måtte da i lag med ombygningen af det hele, der voldte bryderier nok, og alligevel blev jeg ikke nær færdig dermed. Eget hus og jord satte jeg ikke den pris på som andre, og jorderne blev bortforpagtede, noget, som just ikke huede bønderne.

Men en hønsegård havde vi og et par damme lige ved gården fulde af gæs, dem havde min kone og jeg glæde af; dér kunde jeg stå og sætte mig ind i dyrelivet, som Andersen så mesterligt skildrer i sine æventyr. Så mine heste! Jeg holder af at køre og ride rask, måtte også tage mod mangen spydig ytring derom af de hestekære Jyder. Når jeg i skarpt trav fór om ved dem til vogns, kunde jeg høre en og anden sige: „å, han er godt kørendes, men det er og retten strenge for de sølle bæster“; satte jeg, for at skyde genvej, med hesten over

en grøft, hed det: „en skulde snart tro, te den præst havde studeret med til berider!“

Jeg kom meget omkring, egnen og alle de mennesker, jeg stod i forhold til, lokkede mig jo ud. Navnligt blev Vejledalen med alle sine sidedale gennemrejst på krys og tværs: de næsten højtidsfuldt ensomme hedebakker med fåreflokke og vældige gule skrænter, neden for hvilke åen skummer af sted mellem stene; skovklædte dalfører, i hvis dybder et møllehjul gærne klaprer; fjordudsigterne, noget af det skønneste i Danmark, mens yppigt voksende kristtorn vække minder om Syden. Jeg sætter her et digt hen „mellem lyngbanker“; det udtrykker den stemning, jeg kom i på hederne, mens min svoger malede studier derude.

Se, himlen hvælves kold og mørk
hen om den brune hedes ørk,
hvor bankerygge kæmpelig
langs åens bredder højne sig!

Fra heden kommer vinden sval,
vildt bølgen danser i sin dal,
og mellem bankerne så spredt
til græsning hjorden har sig bredt.

O Herre, så din fødeshjord
er spredt mod syd og øst og nord,
rundt om i verdens vilde ørk
og under himlen, kold og mørk!

Så sparsomt vokser græsset her
og ulve lure fjærnt og nær,
og mangt et får, o Jesu mild!
dog vanker mellem lyngen vild.

Ak, dine hyrder slumre nu,
de stå ej kækt mod fjendens gru,
de glæmme det vildfarne får,
de heler ej det slagnes sår!

Men, Herre Jesu, hyrde god,
der købte hjorden med dit blod,
skærm selv den med din trofasthed
og vederkvæg den med din fred!

Indtil du ved din ånd og ord
os alle samler af din hjord,
på paradisets grønne vang,
ved livsens flod, til engles sang!

En yndlingsplet var studerekamret mig, der var væld under gulvet og fuldt med mus, og alligevel kunde jeg ikke undvære det. Det historiske æmne, der måtte ligge mig nærmest, var mine sogne; jeg samlede derfor flittigt ind til en skildring af dem, egnen, folket, sproget, som jeg dog aldrig blev færdig med. Jeg var også lidt angst for at skrive noget, der kunde komme til at ligne „lægdsmandsgården i Ølsemagle“.

I mine sogne fandtes oldtidsminder, en række kæmpehøje, ligesom en hel dødningemark på landryggen langs med Starup- og Almindeå. Dér var skanser, rimeligvis fra Kristjan den fjærdes og femtes tid, minder om gamle herregårde og en kongsgård, Nygård, og om tiden, da en del af Starup havde været rytterdistrikt, hvoraf landsbyen Brakker (barakker) bærer navn. Endelig også sagn om Marsk Stig, Svenske og Polakker, ødegårde og elve, nisser og troldtøj.

Og arkiverne i Vejle, hvor jeg første gang kom i lag med gamle håndskrifter, skaffede mig præstehistorier

og efterretninger fra tinge, som kastede lys over en henrunden tids rå sæder. Jeg fandt blandt andet et stykke i tingbogen med overskrift: „om den store gevalt og overlast, herr Niels Lavritsen Fog, sognepræst til Starup og Nebel sogne, og hans medfølgere gjorde Ane Jakobsdatter, herr Povl Jørgensens udi Vilstrup.“

Vidnerne udsagde følgende. „Efter herr Albert Jakobsens (Fogs formands) begæring vare vi den 28de desember 1677 komne med Ane, herr Povl Jørgensens, til Starup med fetalje og sengeklæder til herr Albert. Vi sade i stuen ved skorstenen og varmede os natten mellem den 28de og 29de desember, fornam larm og ginge ud med Ane. Dér fornam vi herr Niels Fog komme ridendes på et bæst, uden nogen præstekjole eller præstelig habit, og havde en stor kæp udi sin hånd, med nogle karle efter sig, som vi ej kændte. Mens om det var en hest eller en hoppe, han red på, er os ubevidst.

Red så til fornævnte Ane, herr Povls, og sagde til hende: „hvem er her?“ hvortil Ane svarede „gode venner!“ I det samme slog han til hende med kæppen, så hun skreg, stod derefter af hesten og slog igen, så hun faldt om råbendes: „herr Niels, for Guds skyld besinder eder og vider, hvem I slår“, hvorpå hun flyede ind i stuen. Herr Niels og hans medfølgere fulgte hende og sloge med kæp og knytte næver, så hun besvimede og faldt omkuld som en død. Derefter satte de hende i en stol og ginge ud, og herr Niels sagde uden for døren: „nu ønsker jeg eder alle i djævelens magt og vold!“

Men hun blev sat på en vogn og, fuld af ve og værk, kørt til Vilstrup præstegård. Samme herr Niels Fog var ellers også i andre henseender en umedgørlig kivlysten mand, blandt andet blev det ham påsagt at have ladt en løs kvinde bo i hus med sig. Hans formand, omtalte herr Albert, havde mistet æmbedet ved højesteretsdom; til dr. O. Worm, som samlede historiske

indberetninger fra landets præster, indmældte han: „disse to sogner er der intet at skriffue om".

Det er ret oplysende at lægge mærke til, hvor længe levningerne af frihed og kommunalt selvstyre dog kunde holde ud. Endnu ved slutningen af det 17de hundredår havde bonden sit sæde som tingmand og trådte i herredsfogdens sted, såfræmt denne var part i sagen. „Luden" (luren) kaldte dem sammen til grandestævne midt i byerne, ved tingstenene; sådanne stene fandtes i min tid endnu i Starup, Nebel og Fredsted. Bønderne vedtog selv, hvorledes man skulde have det med „byens hyrde", med kodriften og kohaven, de vrinske heste, med hegnene, høsten og skovens fredning. De bøder, der sattes for overtrædelse heraf, tilkom det „videfogden" — også en grandefoged omtales — at inddrive hos de efterladne; endnu har man en sådan af mændene valgt videfoged i Nebel. Et brevskab af 1739, underskrevet af lodsejerne, pabyder „ikke at forøde disse ommældte strafbøder til drik eller nogen ufornødenhed"; de skulde enten deles efter hartkornet eller bruges til byens fælles tarv.

Af gamle navne fandtes ikke så få i brug, gamle skikke tabte sig derimod mere og mere. Dog var adskillige af dem bevarede, der hang sammen med giftermålet: friermanden til at indlede det, og talgildet, hvor medgiften aftaltes efter langsommelige underhandlinger: „Så gír du, Niels, det lille øg og 20 spesier til!" „Det lille øg? Nej, Halvor, det er for møj værd!" „Har du ham da it kærere til din datter end som så?" „Du skal it sige, te a har ham it kær. Men o. s. v."

Bydemandens ræmse lød som følger. „Jeg haver en venlig hilsen til eder. Da det haver behaget det algode forsyn at stifte ægteforening mellem velagte ungkarl N. N. og dydsirede pige N. N. førstkommende løverdag, så er det vores venlige begæring til eder, om I vilde behage at indfinde eder bemældte dags formiddag kl. 11 i vores gård, for derfra at gøre følgeskab til

kirken, dér anhøre vielsen og nedbede en kristelig kopulation og hædre deres offerfærd, samt efter kirke, om I da vilde være følgagtige igen til brudehuset, for dér at tage til takke med et tarveligt bryllupsmåltid og så forblive efter enhvers eget behag for at fornøje eder. For sådan æresbevisning love vi igen i alle mulige måder at forskylde og aftjæne. Og vil I så være så gode at stå mig budet til!"

Forrest i brudefølget red forriderne i firspring, derefter fulgte vogne med spillemænd og brudepiger, derefter en med bruden og de to brudekoner i fuld stads og en anden med brudgommen og de to brudemænd. Fløjten og violen lod sig høre, piskene smeldede smeld i smeld, så vidt jeg husker, faldt og skud af og til, til ære for brudeparret; og jo flere regnskærme man kunde føre med, des „knøvere" var det. Gildet stod gærne i en lade, pyntet med grønt, hvor bræder lagte over tønder tjænte til bænke, „send" var der kommet nok af, fjederkræ, oste, gryn, kød, og mellem hver ret blev piben tændt. Af og til måtte jeg med uden for, „et lille stød" i marken og se, hvordan kornet stod. Efter bordet kom dansen.

Måske en lille historie her kan finde plads, den viser, hvorledes Jyden tager det, når der en gang hændes ham noget. En nat, sent på vintren skete indbrud i min præstegård, en stor grubekedel, en hare og en del andre fødevarer blev ranede. Morgenen derpå, da jeg gjorde mælding, indfandt sognefogeden Johan Bertelsen sig på åstedet og målte omhyggeligt de spor af træsko, som forefandtes. De ledede op til et skovhus, hvor en mand af tvetydigt rygte havde været inde den foregående nat; på ham måtte mistanken falde. Han havde imidlertid straks forladt skovhuset og taget til sit hjem i et nabosogn, hvorhen han nys var flyttet. Ved efterretning herom sendtes en snu karl ud på spejderi, der gjorde

sig ærinde med en bøsse, imens havde øjnene med sig og også fik kik både på haren og andre stjålne sager.

Herefter satte vi os til vogns sent om kvæld, Johan Bertelsen, jeg og et par mænd, væbnede med gode stokke og et spyd. Tyven bode i en afdal, der hang sammen med Vejledalen, i et ægte jysk slug; langlige, sorte bakkeknuder strakte sig ned efter mod en å, hist og her lå snedriver, og måneskin var det og stille luft mellem frost og tø. Vi havde steget ned af vognen i nogen afstand fra huset og nærmede os det lydløst, hundene bjæffede, ellers hørtes intet. Da stod ved en drejning af vejen tyven, Jens Bødker, med ét for os; han havde været på skovhugst og var kændeligt overrasket, men kunde ikke undvige os.

Han fattede sig på stedet og gik et par skridt fræmad. „Hvor er dog de mange folk fra?“ spurgte han. „Starup!“ svarede Johan Bertelsen og tog ham til siden. „Der er kommet en stor kedel og møj andet bort hos vor præst, måske kunde du vide besked derom?“ „Nej,“ svarede Jens, „I er hélt fejl, for kedelen véd a mig fri, men der kunde være noget andet pilleri. Johan, lár I mig it løbe et bitte korn i forvejen?“ Og han sprang af sted, jeg i hælene på ham, efter et kort ophold også lidt sindigere Johan Bertelsen, der råbte: „rend efter ham, folk!“ Huset blev nu omringet, og jeg med to andre skyndte os ind i stuen, hvor en kvælende „ånge“, som Jyden siger, af tørv og vade, ophængte klæder slog os i møde. Her var dog ingen Jens at se, han var flygtet til et udhus, døren havde han smækket i efter sig og tumlede med noget svært; men konen og børnene sad omkring skorstenen.

„Å, Jens lille“, klynkede hun, „hvad har du gjort, hvad har du gjort! Det menneske gør os ulykkelige! Han havde brændevin, ellers skal han aldrig gøre nogen ondt. Søde herr magister, bed dog godt for mig og mine børn!“ Børnene græd, en halvvoksen datter hylede

formeligt, midt i al den ulykke glæmte konen imidlertid ikke at røre rundt i jydepotten med vælling, som stod over ilden til „natter“ (nadver).

Samme øjeblik brød tyven hul på udhuset og smuttede om ved en af vagterne i kålgården, der ikke passede godt nok på; kedelen holdt han over hovedet og styrtede ned ad den bratte bakke til en tørvegrav, manden bag efter og fik tag i ham. „Det jager vel it så stærkt, bitte Jens, du får tøve og stunde dig og snakke fornuftig med os!“ „Å nej, å nej, Pér, lad mig drukne mig, lad mig bare drukne mig!“ råbte tyven, mens han blev slæbt inden for til os i stuen. En stund hørte man nu ikke andet end gråd og jamren, „det er dog et sælle værend her inde,“ sagde han til sidst, „dem hyl’ så!“

Vællingen var imens færdig, blev øst op i et lerfad og stillet på bordet, hvor familjen tog plads hver med sin træské og langede til fadet. Konen havde også skåret af „en ruglev“ og bredt smør derpå. Man tav og spiste „natter“, alt imellem kom et lille ord fra den ene eller anden. „Du er også tumbet, Jens, ret et pjevs!“ sagde konen, tav igen og tog sig en skefuld vælling. „Å a vil drukne mig, a kommer it til præsten, a bliver víst hélt ned,“ hylede datteren med maden i munden og bed på ny af smørrebrødet. „Jens, kom du og få dig et korn vælling med,“ sagde konen, „og tag så din hat, du frys så! Å, det menneske, han gør os ulykkelige! Vi kommer alle på sognet! Ellers var han altid så god ad sig!“ Det skete som hun sagde, og Jens fik sin hat på og skeen fat.

Det hele så ud som et husligt optrin i al skikkelighed; Starup-mænd lod Jens gå frit omkring og gøre, hvad han vilde, spurgte ham også af og til om ét og andet, men meget venligt. Et par sad i en krog og hviskede om, hvem der så skulde sørge for hans kone og børn, vort sogn eller nabosognet. Det virkede dæmpende

med på mig, så jeg stemte tonen ned og ikke længer var højrøstet. På den vís lod sagen sig jo også tage.

Nogen nægtelse eller udflugt prøvede han slet ikke på, „a kommer da til Viborg,“ sagde han, „a har it fortjænt 'et bædre, Gud hjælpe min kone og børn!“ Jeg spurgte ham, hvorfor han just havde valgt min gård til indbrudet. Det vilde han længe ikke ud med, endelig svarede han: „præsten gav mig et så ringe skudsmål, lav a flytted fra sognet, og så var det denne her grubekedel, den var så køn.“ Derpå sad han atter en stund stille og langede til fadet, „men hvor kunde magisteren dog hitte mig?“ sagde han med ét.

Omsider kom opbrudet, konen hentede en frakke og gav ham den på, knappede den godt til. „For koldt er 'et,“ sagde hun, „og så far vel, Jens, og tak for sidst!“ „Det skal du selv ha',“ svarede han og bød farvel også til børnene, der græd og hulkede. Konen vendte sig til mig og tørrede sine øjne: „Gud velsigne Dem, herr magister! Bed så en god bøn for mig og mine børn og vær it for hård ved Jens!“ Det sagde hun med virkelig følelse, og den lå i grunden til bunds over alt, hvor løjerligt det end tog sig ud.

Han havde spurgt mig, hvordan jeg havde hittet ham, og det spørgsmål gjorde mange i sognet sig; nu var det da klart nok, jeg kunde mere end mit fadervor. To koner stod og snakkede derom, den ene tvivlede: „å, sig it det,“ sagde den anden, det tror a ham retten godt til, han kan og hverre (forvirre) syn!“ Og så fortalte hun, jeg havde bundet tyvens kone, at hun ikke en gang kunde skære i den stjålne ost. Noget efter kom en karl fra et fremmed sogn til mig og stod og drejede så underligt på det, at jeg slet ikke vidste, hvad han vilde; han snakkede om „skarns folk, der havde gjort ham noget ved“, om „snavs videnskaber og gamle kunster“. Til sidst slap det da ud, om jeg ikke „var

mand for at mærke sådanne skarns folk?" I det kapitel var mine Staruppere som alle de andre Jyder.

Studiet af mine sogne var det eneste egenlig historiske arbejde, jeg kom til i de år, jeg manglede for meget de københavnske bogsamlinger. Derimod kastede jeg mig over historiens filosofi. hvorved Fr. Schlegels og navnligt Hegels værker i den retning var mig til stor hjælp. Den meste fritid ofredes dog til sangens muser, og det var næppe heldigt for min udvikling. Jeg skrev adskillige større digte, de tog mig så at sige med storm, og mangen nat måtte jeg ligge vågen for deres skyld; udgivne blev mine „Heltesange" og „Toner og Billeder fra Kristi Kirke". P. Kierkegaard læste korrektur på dem.

Heltesangene var Grundtvig tilegnede, som i en takskrivelse udtalte sin glæde over digtet „Sulioterne" og „det dejlige mindekvad, anden april, dets rolige liv og melodiske genlyd af det store døn over kongedybet". Helge Hjortvardsøn derimod „kunde han ikke spænds med," skrev han, „enten var digtet for ungt eller han for gammel." Dommen i vore dagblade over det og „Heltesangene" i det hele lød påskønnende, meget læste blev de dog ikke. Langt mindre ænsedes „Toner og Billeder", jeg kunde vidst det forud, det kristelige faldt ikke i tidens smag. Hovedstykket, Kristi nedfart til dødsriget, hvis æmne var hentet fra Nikodemus' evangelium, er en dristig prøve på skildring af det, der egenlig kun kan være genstand for vor anelse. Til at give forestilling om de mindre digte vil måske følgende tjæne, skreven til en melodi af en matrosopsang.

Sømandsandagt.

Jeg er en fattig sømand kun
på vilden hav,
får aldrig sikker ankergrund
før i min grav.

Men var St. Peder mere da,
den fiskermand,
og dog han slap så godt herfra
hos Gud i land.

I Jesu navn jeg hejser sejl,
trods stormens brag,
det, skuden toner fra sit spejl,
er korsets flag.

Jeg beder: Herre, vær mig nær,
vær mit kompas,
så træffer selv i rev og skær
jeg ankerplads!

Og skal jeg så med taljen gå
til tops om nat
og hænge på min fokkerå
i drøj dravat;

lad søen blive nok så hård,
sligt gør ej ræd,
den mand, som tingen bædst forstår.
han er jo med.

End selv, om jeg for skade kom
og plumped ned,
hvad da? Jeg går kun neden om
og hjem i fred.

Når domsbasunen kalder op
hvert lig af grav,
vor Herre glæmmer ej min krop
i vilden hav

Da skal til mønstring frem jeg gå
i Jesu navn

og i hans nådes dybder få
en sikker havn.

O Herre, hold barmhjærtig mig
med dig i pagt,
da ender sig så lystelig
min hundevagt!

Man vil let forstå, hvorledes jeg måtte være til mode, da ligklokkerne lød trindt om land for den gamle konge, og Kristjan den ottende kom på tronen; med ungdommens ilterhed væntede jeg på hver ny efterretning fra København. Flere i forening holdt vi dagbladene, jeg fik mine på anneksturen i Nebel, og så stærk, jeg tilstår det, var min hunger efter dem, at jeg selv i kirke i min lukkede præstestol kunde sluge det allernyeste. Her sad jeg i denne afkrog af landet, mens det gjaldt Danmarks ære og frihed, måske tilværelse; jeg skjulte mig ingen af de truende farer, og lige over for Tyskland hørte jeg til de fræmsynede.

Min broder i København kunde deltage i røret og tog del deri, men jeg, hvad skulde jeg vel gøre? Jeg drog til folkefesten på Himmelbjærg med Sten Blicher og talte dér om Nordens enhed; jeg skaffede mig luft i „Dannevirke“; jeg skrev til fader og vilde drive ham fræmad i hans egenskab af stændermand i Roskilde. Til sidst godtgjorde jeg i „Fædrelandet“ Danmarks oprindelige folkefrihed ad historisk vej og udtalte det håb, at den måtte vindes tilbage. Jeg havde mærket, hvor utroligt uvidende om den sag de fleste var.

Det blev et halft brud med gamle venner, der vilde blevet endnu stærkere, hvis jeg den gang havde levet i København. Ley bebrejdede mig, „at jeg førte menedersk tale“, Lindberg, at jeg støttede det parti, „som

med hån betragter både konge og fædreland, med spot taler om det danske hjærte, med foragt overser den kristne kirke, med djævelsk kulde behandler hvert hjærtespørgsmål". Fader var i højeste grad ængstelig for mig, kun P. Kierkegaard kunde se roligere på hvad jeg vilde.

I min ungdomshistorie har jeg omtalt Grundtvigs stilling til politiken; at hans foreslag om sognefrihed fandt modstand i stænderne også fra den liberale side, at Clausen optrådte som en af de „liberales" mærkismænd, kunde naturligvis ikke lade ham se sagen i et andet lys. Stænderindretningen, Frederik den 6tes gave, havde han i og for sig intet imod, men dermed skulde der så standses på den vej. Han ivrede mod parlamentarisme, „regerende undersåtter", talte om den frie konge og det frie folk, skrev sin sang „kongehånd og folkestemme", og væntede meget af Kristjan den ottende for friheden, som han nu opfattede den. Så meget des mere måtte han gøre det, som han gennem dronning Karoline Amalie bragtes i et personligt forhold til kongen, der lyttede til hans ord om folkelig oplysning og „folkehøjskolen i Soer". Han fræmhævede med overbevisningens styrke, atter og atter, at frihed uden sand folkeoplysning gæmte store farer i sig.

Grundtvigs syn på sagen optog nu Lindberg, og hvad der var poetisk i det og ophøjet, blev under hans hænder bred prosa. Han talte stærkt om faren for et folketyranni, og deri gjorde han ikke ilde, mange af hans nuværende venner kunde her lære noget af ham. Men han priste også enevældens ypperlighed og kaldte den „den ejendommelig danske forfatning, svarende til det danske folks ånd." „Ejendommelig dansk", skrev jeg til ham; „å ja lige så meget som parykkerne! Enevælde og parykker ere fostre af en åndsforladt tid, og til lykke for os kun importerede franske varer, man ikke skulde sætte kongelig dansk stempel på."

Den måde, hvorpå især han talte om fri konge og frit folk, æggede til skarp modsigelse, skarpest ytrede afdøde ingeniørkaptajn Fibiger sig. „Man kan vel, mener jeg, også gærne tale om frihed hos slagteren og studen. Studen har frihed til at brøle og slagteren til at slå den for panden". Og da nu Lindberg som praktiker blev fantast og oprettede en frivilligstatsgældsafbetalingskasse, gav han sig selv og den sag, han tjænte, blot for alle spottens våben.

Det smertede mig dybt, da jeg mærkede deres blindhed, med hvem jeg delte både kristen tro og kærlighed til frihed og fædreneland. Men det, jeg gjorde, måtte jeg gøre, det koste hvad det vilde; thi jeg dulgte mig heller ikke, hvor lidet heldigt sagen muligvis kunde stille sig for mig som æmbedsmand. Og jeg har ingen sinde angret det, min samvittighed frikænder mig, at tie vilde have været fejghed.

Hvilken tilsyneladende dobbelthed var der ikke nu i mig! Én som præst i Starup, og en anden som skribent i København; at det var to sider, hvori en og samme åndens enhed skulde åbenbare sig, vidste jeg og stred for at gøre til sandhed, skønt i al skrøbelighed. Mine venner af bondestanden hørte imidlertid lidet eller intet om, hvad jeg foretog mig i København, ænsede det i alt fald ikke. Nu er det ikke så, og en stor del er ivrige venstremænd.

Men efter dette København var en stærk længsel vagnet i min sjæl. Jeg levede i Jylland under de lykkeligste omstændigheder, mellem en almue, som hang ved mig, og jeg havde gammel kærlighed til almuen; alligevel følte jeg dog, her var intet blivende sted. „Du duer i grunden ikke," sagde jeg til mig selv, „til landsbypræst; du forstår dig ej ret på sjælepleje, du ransager ikke skrifterne ved nat og dag og lever ikke troslivet som du burde, mens du pa den anden side har ævner, som her ikke kan udfolde sig". Og i min menighed hed

det: „vi beholder ham ikke længe, der er ingen stilling (ro) ved ham!“

En plan om at komme til København ved bytning af kald var lagt, men glippede. Da blev jeg syg, en snigende koldfeber, jeg bar på fra udenlandsrejsen, kastede sig på milten, og lægerne gav præstegården skyld; den lå på at meget fugtigt sted i en hulning. Mit bryst skadede intet, jeg kunde kun ikke bruge det på grund af sammenhængen mellem bryst og underliv, enhver prædiken kostede mig smerter. Den rejse, fader gjorde med os til Kiel, skaffede blot lindring, så længe den varede. Lægerne krævede bydende ophør med præstegærningen til en tid og ændring af opholdssted så snart som muligt; de tilrådede en flytning til et andet kald. I Starup gik det fra mund til mund, om hvor så den og så den havde hørt uglerne tude i præstegården, „og hvad det har at betyde, véd en da!“

At jeg tog mig sygdommen nær, tør jeg ikke sige med sandhed, snarere så jeg den som en heldig tilskikkelse og gjorde måske mere væsen af den, end nødvendigt var. Jeg overvejede, om det ikke var bædre at fratræde æmbedet end overlade det til den første den bædste hjælpepræst, som let kunde tænke hélt anderledes om kristendom end jeg. Lysten til et rent videnskabeligt liv fik magten, og jeg faldt atter på at bosætte mig som dosent i Lund, hvor man levede meget billigt. Men det stred fader imod til det yderste: „jeg skulde dog ikke“, skrev han, „selv gøre mig landflygtig og politisk mistænkelig, for at spise sildesalat i Sverige.“ Hans råd var: orlov, mens jeg underkastede mig en kur i København, og andragende om en hjælpepræst, hvem jeg roligt kunde overlade æmbedet. Det samme foreslag om hjælpepræst kom fra kancelliet, da jeg ikke des mindre havde søgt afsked.

Det første, det da gjaldt om, var at finde en sådan mand, og mine tanker ledede s hen på kandidat Fr. Hel-

veg, der havde et stort navn blandt de fynske forsamlingsfolk; man var nær ved at storme den kirke, hvor han prædikede. Jeg indbød ham til mig, han kom, og vi mærkede snart begge, vi ypperligt kunde gå sammen. Han var et indtagende ungt menneske, mild og blød og en dygtig teolog, især hjemme til gavns i sit ebræiske testamente. Studeret havde han i Tyskland, hvor Hofmann, Delitzch, Bährs symbolik havde givet ham sans for typisk tolkning af skriften og for profeterne og Johannes' åbenbaring. Det var æmner nok for samtaler til langt ud på natten, men de gik for dybt for lægfolk. En gang hørte Niels Thomsen på, da vi talte om tallenes symbolik, han var kommen fra Hjarup for at få „noget for hjartet", som han udtrykte sig, og nu var han nær ved at falde i søvn.

Fr. Helveg var afgjort teologisk tysk dannet, og jeg historisk dansk dannet, når vore samtaler drejede sig om det folkelige, studsede han derfor i førstningen. Efterhånden gik dog et lys op for ham også for den side af livet, og han blev en varmt følende dansk mand. Han har siden ofte med glæde dvælet ved hine timer, vi tilbragte med hinanden, og mig går det ligeså. En samtale med ham virker vækkende på mig, som i min ungdom samtalerne med Ley, måske — det er noget egent ved mig — netop fordi de tanker, de kastede ud, ikke altid var dem selv fuldt klare.

Altså vi var enige i det væsenlige, og han vilde gærne for en tid overtage mit æmbede. Det næste blev da regeringens tilladelse dertil, som måtte udvirkes, og det holdt lidt hårdt. Men biskop Tage Müller tog sig af sagen, og Helveg havde i Odense lært at kænde kongen og dronningen og stod i yndest hos dem; derfor lykkedes det I forsommeren 1842 blev han kaldet til min hjælpepræst, mens jeg fik orlov på et år for at rejse til København og genvinde helbreden.

Hermed er mit liv som landsbypræst til ende, og med vemod skiltes jeg fra alle de kære der ovre; det varede kun i 3 år, og hvad det gaves mig at så, har andre høstet. Men det bragte mig sammen med mennesker, jeg aldrig kan glæmme, det skaffede mig en rig erfaring, og det hører til min hustrus og mine lyseste minder. Den tid, da egen står i løvspring, er årets fejre tid, og opholdet i Starup var vort livs junidag. Herfor kan jeg lige fuldt sige: og dog var det en styrelse, som kaldte mig bort derfra i den rette time.

Fra studerekamret og et præsteliv i hovedstaden.

(1842—1848.)

Atter brat omskiftning i mit liv, og fræmtiden lå i skyer og tåge; jeg skulde ind i den rensende modgang, indøves i salmen: befal du dine veje og al din hjærtesorg! Min broder traf jeg i København, gift med Anna-Mathea og som dosent i sanskrit, i færd med en oversættelse af Sakuntala, der fuldstændigt lykkedes ham. Det varede imidlertid ikke længe, før han fratrådte dosentposten og overtog styrelsen af vor gamle skole, borgerdydskolen på Kristjanshavn. En række lykkelige år har han siden tilbragt i den stilling og rigt smykket sit hjem med kunstværker, deriblandt en udmærket kopi af Madonna i Dresden. Fader havde, siden København fik en ny kommunallov, trukket sig tilbage fra det offenlige liv. Efter løfte understøttede han mig noget i denne, for mig så knappe tid, og vi flyttede ud på Fredriksberg; her blev min første søn Asger døbt 1843.

Min sygdom var hårdnakket, men efter et års tid havde lægen dog fået bugt med den. Trøst i den trykkede tilstand søgte og fandt jeg i studiet, og til lykke hindrede den mig ikke i nogen høj grad deri, da den ikke svækkede åndsævnerne. Hegels filosofi havde haft stor fræmgang ved universitetet, til den måtte jeg skaffe mig nøjere kundskab, om jeg ellers vilde forstå tiden. Jeg gennemstuderede da flere af Hegels hovedværker,

navnligt logiken og æstetiken, hørte desuden Martensens forelæsninger og fornyede omgangen med denne vor ungdomsven.

Streng øvelse i den rene tænkning gjorde mig godt efter et liv, som jeg levede det i Starup, hvor hélt andre sjæleævner blev tagne i brug. Med en modtagelighed, som ligger i min natur, hengav jeg mig således en tid til indtryk, der ellers efter min åndsretning ligge mig fjærnt; det sjæl- og selvløse almene havde jeg altid haft en gru for. Det undrer mig derfor, de kunde blive så stærke, som de blev. Både et uudgivet historisk arbejde og adskillige større digte pege imidlertid hen i den retning, og selv mit gode danske mæle tog skade af filosofiens barbariske kunstsprog.

Derimod er jeg mig ikke nogen umiddelbar påvirkning bevidst fra Søren Kierkegaard, hvis glimrende skribentbane lige nu blev åbnet. På gaden, på volden har jeg som så mangen i København jævnligt stødt på ham i de dage, da han, efter lagt plan, lod sit personlige liv modarbejde sine skrifter. Han fik mig da under armen, såfræmt han ellers ikke havde anden brug for sin tid; mens han gik, udtænkte han næmlig i hovedet ord til andet det, han siden nedskrev. Hvor det kunde mylre fræm af ham, snart med dybsindige tanker, snart med vittige indfald!

En eftermiddag, husker jeg, traf hans broder og jeg, der gjorde en skovtur med min fader, ham ude ved Bellevue; vejret var yndigt, solen legede med bladene, og skyggen blev dobbelt dyb i modsætning til det klare, grønlige lys, der faldt ind gennem løvet. Jeg talte derom. „Å ja samænd", sagde han, „kønt nok, men den art sjælløse skønhed bliver man også ked ad. Tror De da, jeg derfor kom herhen? Nej, men jeg skulde have mig et bad, og i København er der jo alle vegne fuldt med de Hanjøder. Så tog jeg en Wiener-vogn og fik badet, nu er jeg lige færdig og kører straks hjem igen".

Da broderen siden blev præst i Pedersborg ved Sorø, kunde han bære sig ad på samme vís, når han en sjælden gang faldt på at se der ud. Han lejede en Wiener-vogn for sig selv alene, kørte de ti mil ad den støvede landevej, opholdt sig et par timer hos broderen, hilste på svigerinden, spiste til middag og kørte derpå umiddelbart tilbage til København. „Sikken sær fyr“, sagde man om ham og lo, det var netop det, han vilde ved den tid for at skræmme alle bort uden „hin enkelte“. Hjemme i sit enebo så han så godt som aldrig nogen, kun fattige mennesker og mit søskendebarn Emil Boesen fik adgang til ham.

Når jeg spaserede med ham har jeg hørt ham udtale sig om sine skrifter i udtryk, der ligesom skummede af overmod; var det virkelig ment eller dialektisk at forstå, sagt på skrømt? Ingen af alle Københavns præster hørte han heller end Visby, og atter måtte jeg spørge, om det var hans alvor eller ikke. Man véd aldrig ret, hvor man har en ironiker, en „iagttager“; han vil „gå ud og ind“ i en, man skal pompes og man skal bruges, det er det eneste, man kan blive klog på, og det virker afgjort frastødende.

Heller ikke tiltrak disse skrifter mig i nogen høj grad, trods den blændende åndrighed; de var mig for dialektisk indviklede, for skruede, og jeg nøjedes derfor gærne med at blade dem igennem. „Enten — eller's“ livsmodsætninger havde jeg selv gennemlevet, og det fyldigere og dybere, skønt ikke med den lidenskabens styrke, hvori de optræde her. Jeg havde den gang fundet min fred i troen på Kristus som genløser, men også som verdensfuldender, og den var bædre end „Enten — eller's“. I psevdonymerne var det atter mest lidenskaben, den religjøse lidenskab, som slog mig. Jeg miskændte ikke den stilling, S. Kierkegaard tog „i eksistensen“ over for tankens hovmod, ikke hans vidunderligt skarpe blik for det sjælelige eller den røst fra samvittig-

hedslivets dybder, der mægtigt lyder og har grebet så mange. Men en ensom, overspændt kristendom, trykkende tungsindig, fuld af vildfarelser og lovkrav og bitter mod samfundet, kunde jeg ikke bruge; dertil var min natur for historisk.

I førstningen af mit ophold i København syslede jeg endnu med digterske æmner og skrev ikke få større og mindre digte. Det var jeg kommen alt for stærkt ind på i Starup, hvor videnskabelig syssel vanskeligt kunde trives. Tvende af digtene blev nu udgivne, „Gustav Adolf i Tyskland“, der skildrer kampen mellem protestantisme og katolisisme, og „Thorvaldsen“; hans mageløse museum, hvor jeg dagligt færdedes, mens det voksede fræm, hans død og jordefærd som en konges havde gjort et stort indtryk på mig.

Især Gustav Adolf blev med ros omtalt i vore dagblade og genstand for en længere resension af en sagkyndig, uden dog ret at vinde indgang i læseverdenen. Ingemann dømte om det, „det er et godt digt, men for filosofisk, for lærd og vil næppe blive forstået“. Nogle ytringer af Rudelbach om min skribentvirksomhed i det hele bragte mig alligevel ved samme tid til en dristig plan: jeg vilde oversætte det på tysk. Han kunde imidlertid ikke skaffe mig forlægger.

Da følte jeg mig med ét atter, som i ungdommen, hjemsøgt af tvivl om, hvor vidt mine ævner rakte; ad digtningens vej trængte jeg i alt fald ikke endnu igennem, det kunde umuligt dølge sig for mig. Og hvad er da grunden hertil? spurgte jeg. Til digter hører andet og mere end at have noget digtersk i sin natur. Jeg kan ikke synge let og frit som fugl i skov, det koster arbejde, en mindre heldig omstændighed, når måske også læseren mærker til det. At skrive et digt, som umiddelbart fandt genklang hos alle, har jeg ikke forstået. Jeg overvældes af indholdet, og det hele bliver for alvorligt og tungt, da jeg ikke har det skæmtende

lune i min magt; af og til er også tonen tagen vel høj. Og min i og for sig stærke indbildningskraft er, som jeg alt har peget på, snarere genfræmstillende og egnet for historikeren, end frit skabende. Derfor blev min digtning altid mere og mere historisk, måtte blive det; hvor det lynslog mig, da jeg først blev det vår!

Endnu noget andet kom til. En stolt natur holder af sine egne veje, om de end skal blive ensomme veje; bejle til andres yndest kan jeg ikke, og klikkevæsen, der i et lille land altid er stærkt, er mig en sand modbydelighed. I studenterverdenen, studenterforeningen, hvor en ny bog gærne fik sit skudsmål straks, var jeg hélt eller halft fremmed, og i den lille kreds, jeg nærmest tilhørte, udtalte jeg mig frit, selvstændigt, selv skarpt; jeg skrev heller ikke i „kirketidenden", så man ikke satte fuld tro til mig. Men der hørte omgivelser til, som løftede en på skjold, hvis man skulde vænte ørenlyd under hin tids trængsel på Parnasset. Det har flere end jeg fået at mærke.

En grundig ransagelse af mine ævner og omstændighederne ledte altså til dette udslag. Vågne op til virkeligheden med alle dens brøst efter længe at have vugget sig i gyldne drømme, er mindre hyggeligt. Det følte jeg og måtte vånde mig i indre kampe, til min stolthed var bøjet og ydmyget nok, så jeg kunde tage alt som en tilskikkelse. „Dit liv hidtil", sagde jeg da til mig selv, „er ikke langt fra at være hélt eller dog halft mislykket. Digtekunsten, den duer du vist næppe til, og derfor går vel verden ikke til grunde, men en anden vej ligger jo kændeligt åben for dig, historiens vej".

Historien havde grebet mig som barn med al umiddelbarhedens magt, i dens tjæneste var jeg, da jeg skrev „Skandinaviske Reiseminder", den kunde fylde hele min sjæl; ja det var den brud, der havde lokket mig også under digtningens slør. Men fem og tredive år af mit liv havde således gået hen, inden jeg fuldt blev vår,

hvad jeg vilde og skulde. Det var dog næsten til at skamme sig over sig selv!

Jeg vilde til bunds i denne selvskuffelse, tænkte derfor nøjere over det indbyrdes forhold mellem digtning, historie, prædiken, der alle høre under begrebet kunst, ordets kunst. De har ikke så lidet til fælles med hinanden, sete fra den side, og således måtte jeg se dem, da det kunstnerske var stærkt udpræget i min natur. Den samme grundlov, som viser sig i al livsudvikling, viser sig og i kunstnerens. Han begynder med en stemning, hvori noget rører sig dunkelt og uklart, men det slipper ham ikke; som stemningen nu udfolder sig, bliver det klarere, den ene enkelthed kommer fræm efter den anden, og omsider står det hele for ham lyslevende.

I dette øjeblik er værket fuldbårent, var grundstemningen nu digtersk, kommer et digterværk fræm, var den historisk, et historisk værk, var den opbyggelig, en prædiken. Jeg véd, det går således til, ti jeg har oplevet og gennemlevet det utallige gange; selv mit tørreste statistiske arbejde udspringer af en stemning. Brøster det på den, bliver arbejdet aldrig helstøbt, men vel kan en god stemning ligesom blive borte under vanskelighederne ved udførelsen. Mange kunstnere gå og drive og vænte på stemning, det kænder jeg så godt som ikke til.

Er der nu sandhed i det her udviklede, og det er der for mit vedkommende, vil man måske indse, hvorledes jeg så længe kunde leve i selvskuffelser. Min historiske, men indbildningskraftige grundstemning tog sig ud for mig som ren digtersk og fristede atter og atter til digtning, uden dog derved at føle sig fyldestgjort. Det videnskabelige, som lige så fuldt lå i den, granskerlysten med menneskeslægtens skæbner som sin genstand, fik ad den vej intet. Der måtte da tages et nyt udgangspunkt, og det blev rask taget, idet jeg valgte historien alene til muse; det er en lykke at

have truffet sit valg, og det, jeg den gang traf, har aldrig siden angret mig. Hauch fortæller om sin livsgang, gennem videnskaben til poesien, min gik i den modsatte retning, gennem poesi til videnskab.

Alt hvad jeg levede med Nordfolket i disse dage kunde kun styrke det trufne valg, og nu indflettede nutiden sig først med magt i mit levnets historie. Kristjan den ottende var en fredens mand, og ikke des mindre blev hans regering fuld af kampe; ti en ny tid kæmpede med den gamle, og kampens bulder vakte de ånder, som ikke lod fem være lige og nøjedes med æstetik, korsarens vittigheder og lystighederne i det nyligt åbnede Tivoli. Frihedens og Nordens sag skred fræmad, skattebevillingsret stod på dagsordenen tillige med bondens frihed og Sønderjyllands frelse; fra alle Danmarks lande mødtes de på Skamlingsbanken, og fra alle Nordens lande i København.

Dette københavnske studentmøde hører til mine store dage. Arm i arm vandrede nordiske ungersvende en solklar junidag 1845 langsomt i festtog gennem gaderne; faner vajede, sangen lød første gang: „længe var Nordens herlige stamme“, og fra vinduerne regnede blomster ned. På Frederiksberg bragte de en aftenstund Oehlenschläger sin hyldest, mens nattergalen sang omkaps med dem. Hjærterne havde fundet hinanden. Aldrig før har jeg mere levende følt, hvad folkeånd er, og at der er ånder og magter til, som kan åbenbare sig. Det var mig, som så jeg Nordens ånd fare ned over klyngerne og hørte suset af dens mægtige, indviende vinger; jeg kunde ikke holde tåren tilbage. Også Grundtvig blev reven med, og på Skamling, ved studentfesten, i skandinavisk selskab trådte han op ved Clausens side; i dem begge var der et varmt nordisk hjærte.

Men hvor hård en kamp stred ikke den vågnende folkeånd! Onde indskydelser fik magt i den velvillige konges råd, Slesvigholstenere sad på de høje stole,

prinsen af Noer blev statholder i hertugdømmerne; pressens frimodige ytringer, de Danske i Sønderjylland og talsmændene for Nordens sag, deriblandt min ven Fr. Helveg, lå derimod under retslig forfølgelse. Endelig gik øjnene da op hos de styrende, og det åbne brev om arvefølgen blev udstedt.

Politiken i og for sig har aldrig været min sag, og dertil havde jeg ingen ævner. Ørkesløs kunde jeg imidlertid dog ikke stå og se til, mens det, hvortil jeg havde bundet mit hjærte, stred og led. Da trådte atter historien fræm med sin trøst, og det var mig, som hørte jeg den sige: „kænder du da ikke fædrenes dåd i onde og gode dage? Nu vel, forkynd den for den yngre slægt, fortæl dem om fædrenelandets skæbne i henrundne tider! Det er en god, opmandende gærning, og den ligger lige for dig, du har jo alt før været inde på den“!

Mens saadanne tanker gærede i mig og dag for dag vandt større klarhed, ja alt inden den tid havde jeg taget for alvor fat på historiske forarbejder. Jeg vilde sætte mig ind i vor histories oprindelige kilder. Min tanke faldt på den hellige Birgittas abenbaringer. Martensens „Mester Eckard“ havde vakt min sans for middelalderens mystik, og jeg begyndte et studium af disse „åbenbaringer“, som Reuterdahl har kaldt „umulige at arbejde sig igennem“. Jeg kom til en anelse om, hvad der bode i den kvinde, videre ikke, ti arbejdet blev lagt bort.

Studiet af Danmarks historie fra reformationen til enevælden lokkede mig for øjeblikket mere; det valgte jeg da, og vore bogsamlinger, gehejmearkivet stod til min tjæneste, dér havde jeg min gang dagligt i en række år. Man får efterhanden en vis færdighed i at gennemløbe den ene side efter den anden af de gamle brevskaber: det kan blive trættende i længden, men man gør sig derved samtidig med hin tids mennesker og retninger. Hvor højt må historikeren ikke skatte det!

Mig i det mindste kunde selv meget tørre aktstykker sætte i stemning, så jeg sad ved siden ad den gamle herre, som havde nedskrevet dem, og tittede ham i papirerne. Allerede i skrifttræk, i måden at tænke og udtrykke sig på, fandt jeg det, der ikke lod sig opdage ad nogen anden vej; ligeså i regnskaberne, der kom ordenligt sjæl i de tal. Og så stødte man af og til på en efterretning, overset og tilsyneladende uden værd, for mig oprullede den imidlertid et hélt fortidsbillede. Jeg kunde glæde mig som et barn og havde samme nydelse som den naturkyndige, der sidder med sin lupe, studerer den for blotte øjne usynlige orms bygning og fryder sig derved.

Den nyere kritik sysler især med ud af kilderne at få begivenhedernes sammenhæng og rette tidsfølge opredet, og i så henseende er dens fortjænester store. Men der gives en anden art kritik, som tager sigte på at hente det sjælelige indtryk fræm af dem. Læremesteren, som har åbnet øjnene på den, er det liv, vi virkeligt leve. Nu vejer den kildernes enkelte ord, eftersporer, hvad der ligger i dem og bag dem, læser mellem linjerne, overser ikke det mindste tegn til en sjæl, sammenligner det indvundne med det, man véd andensteds fra: alt for at fortidens mennesker kan stå levende for os. Og den kritik lå egenlig bædre for mine ævner, kun måtte jeg tøjle indbildningskraften, der ellers let kunde gå vel vidt. Har mit historiske arbejde i det hele noget værd, da er det, fordi jeg har kunnet samleve i ånden med dem, jeg fortæller om, og vel også, fordi grundtonen i det er så afgjort nordisk.

Jo mere jeg således blev hjemme i de oprindelige kilder, des mere så jeg, hvor uendelig meget der dog hører til at opfatte en tid i sit sande lys. Til historiske arbejder på tredje, fjerde hand, som de fleste er det, fik jeg derved en afgjort mistillid. Pligten har senere ledet mig til sådanne arbejder, de er os en nødvendighed, og

jeg har udført dem så godt jeg kunde, altid dog med lønlige ængstelser.

Et videnskabeligt udbytte af arkivstudierne blev et par afhandlinger om vore ældre rigsdage, meddelte i historisk tidsskrift, som de kunde meddeles, mens Molbech på fri hånd foretog ændringer endog i aktstykkerne. I øvrigt skulde det, jeg havde samlet sammen, gøres tilgængeligt for en større kreds af folket. Skønt jeg vel vidste, der var ting, som kun vedkomme fagmanden, kunde jeg alligevel ikke, når talen er om historisk fræmstilling i almindelighed, gøre skarpt skel mellem folkeligt og videnskabeligt. Dér duer ikke den folkelighed, som ikke tillige er videnskabelig, eller den videnskabelighed, som ikke tillige er folkelig, det vil sige gennemtrængt af folkets ånd.

De mønstre for fræmstillingen, jeg hidtil havde set op til, var de gamle, Genesis og bibelen, Tacitus, Herodot, Snorre, sagaerne, og af nyere Johannes Müller. Nu stiftede jeg bekændtskab med Engelskmænd som Mac Aulay og Prescott, Franskmænd som Thierryerne og Michelet, Tyskere som Ranke. I sådanne mænds skrifter studerede jeg da nøjere den historiske kunst; min gamle, oprindelige kærlighed til det, man kalder „genret“, fulgte derved med, det har også mine resensenter haft øje for.

Men jeg vilde tillige virke mundligt på mine landsmænd, kredsen i „danske samfund“, blandt hvis stiftere jeg var, var mig for lille, jeg måtte heller gøre brug af min ret som dosent ved universitetet. Schiern havde vidst dér at samle en tilhørerkreds, imidlertid var hans yndlingsæmne den nyere historie og hvad der hænger sammen med frihedsrøret i Frankrig. En for almenheden tilgængelig fræmstilling af vor egen historie var der ingen ved universitetet, som gav; den, som burde have givet den, Velschow, havde ikke ævnen dertil. Her var altså et kændeligt hul, som burde fyldes, og efter et par års vedholdende studium vovede jeg mig op på katedret.

Det, jeg vilde forelæse over, var Danmarks historie fra reformationen til enevælden.

Ikke uden ængstelse trådte jeg op om vinteren 1844, om jeg duede eller ikke duede til dosent i historien, vilde jo fræmgå af denne forelæsning. Jeg havde valgt den største høresal, og da jeg kom, fandt jeg alle pladser optagne af folk af de forskelligste stænder, mænd og kvinder; det måtte straks sætte mod i mig. Jeg talte med varme, greben af den fortid, jeg skulde skildre, og af følelsen af dens vigtighed for mit folks fræmtid. Og tilhørerne svigtede ikke, de holdt ud til enden, og forelæsningen kunde fortsættes den følgende vinter med samme tilstrømning. Så havde jeg da, Gud være lovet, ikke grebet fejl, men, ihvor det end ellers gik, fundet en plads for mig i livet.

I det hele begyndte det at klare op til lidt solskin for mig med årene 1845 og 1846, jeg må have kunnet tåle det, efter at modgangen havde ydmyget mig. Da min orlov var udløben — jeg fik den forlænget på et halft år —, søgte og fik jeg afsked som præst i Starup og Nebel, lægen krævede det så; min kære gamle menighed sendte jeg en trykt prædiken som farvel, senere har jeg været der ovre et par gange og både prædiket og holdt forsamling. Minister Stemann var min fratrædelse slet ikke med, og han lod mig vide: „man kunde let få sin afsked, men at få et nyt æmbede vilde måske blive mindre let“.

Biskop Mynster, der en gang havde hørt en af de prædikener, jeg holdt, mens jeg lå ledig, fandt ikke behag i den, og det undrer mig slet ikke. Vi var kun enige i ét, den fælles kristne tro, ellers forskellige i så meget andet. Derfor kom jeg også sjælden i kirke hos ham, skønt hans forkyndelse af ordet var rig og fyldig

og gik stærkt ind på de åndelige tilstande i menneskelivet, noget, jeg havde sans for og savnede hos Grundtvig.

Mine politiske meninger holdt jeg ikke skjulte, de gennemåndede mine forelæsninger, hvor i det mindste én højere æmbedsmand sad blandt tilhørerne; kanselliet har derfor næppe været uvidende om dem. Det har også altid faldet mig tungt, når jeg skulde bede mennesker om noget, så videre end til det, der må iagttages af enhver, som søger kald, har jeg ikke gået. Alligevel fik jeg i slutningen af året 1845 æmbedet som første residerende kapellan ved Trinitatis kirke. Hvem, der egenlig har talt min sag foruden dronning Karoline Amalie, véd jeg ikke; hun har selv sagt mig, at hun gjorde det. Jeg havde næmlig haft lejlighed til at lære at kænde den ædle fyrstinde, der siden altid har víst mig såre megen godhed. Hendes indflydelse alene har imidlertid vel næppe skaffet mig æmbedet. Men jeg er nu af P. Kierkegaards mening, som en gang, da vi talte derom, ytrede: „det må dog vist i grunden være vor Herre, som bortgiver præstekald, det har jeg altid troet!“

Jeg havde følt, hvor bunden min tilværelse var til København, og blev lykkelig, da jeg nu også som præst kunde virke her. Med mine æmbedsbrødre ved kirken har jeg altid stået på en god fod. Sognepræst var den gamle dr. Rothe, en begavet natur og en mand, om hvem jeg kunde vidne ved hans grav: jo nærmere man kom ham, des mere elskede man ham.

Selv med de grå hår talte og handlede han som et ungt menneske, altid livlig, altid frisk, vidrig, men ikke sjælden også hensynsløst letsindig og værst mod sig selv; herfra skrev de onde rygter sig, der kom i omløb om ham. Han talte lige fræm om dem; til min hustru sagde han første gang, de sås: „er De dog nu ikke i grunden angst for mig, frue? Der står sådan en svovlstank om mig, ja, jeg véd det nok!“ Hvor uendelig

meget bædre end sit rygte var den mand ikke! Vred på ham kunde man ikke blive, selv når han var nærgående, hvad tit skete; han sagde en gang til dr. Münter: „hør, min broder, hans prædiken er jo ikke andet end vrøvl med trommemusik!“ I sådanne øjeblikke sagde han gærne „han“ til folk.

Til Trinitatis kirke hørte den gang omtrent 40,000 mennesker, for en stor del af de lavere klasser, og vi var med kateketen kun 4 præster i alt ved den. Det var ved første øjekast til at forfærdes over. Deraf kunde jeg imidlertid ikke regne flere til min menighed end dem, som frivilligt sluttede sig til mig; i København var jo sognebåndet så godt som løst. At bære sig ad som i Starup og gå omkring fra hus til hus, gik slet ikke, det vilde blive fuldstændig vrangtydet. Man måtte vænte, til folk først kom til en.

Æmbedets verdslige side var henlagt under sognepræsten, der måtte holde åbent kontor 4 til 5 timer af dagen, kun i tilsynet med skolerne deltog kapellanerne med. Havde det været anderledes, vilde jeg følt mig meget ilde, nu derimod var der i så henseende ingen trykkende byrde, og jeg havde på en måde fripræstens stilling. Des stærkere føltes trykket fra et andet hold, nar jeg efter tur skulde døbe børn massevís, vie ægtefolk, jordfæste døde, atter massevís. Det er noget, mangen københavnsk præst har sukket og vil blive ved at sukke over. Også de store altargange havde sin såre mørke side. Hvad skal, hvad kan der dog gøres for at vække liv i disse døde vanekristne? Den mest samvittighedsfulde præsts arbejde er som en dråbe i havet.

Jeg prædikede gærne til aftensang, det var mig en kær time. Vel strømmede de ikke her til min kirke som i Starup, og sjælden kunde den kaldes overfyldt; folkeyndest i København nød den gang ingen, som gjaldt for ven af Grundtvig. Der var maske også vel meget af

det malende i min prædiken og afgjort ikke nok af det gennemlevede.

Imidlertid blev fristen til selvophøjelse i alt fald mindre under disse omstændigheder, og jeg var glad og vel til freds med dem, der kom i kirken. Lange rækker konfirmander ned ad hele kirkegulvet har jeg ikke ønsket og heller ikke nogen sinde haft. For så vidt jeg havde tænkt mig det muligt, at de, der søgte mine forelæsninger, også vilde søge mine prædikener, måtte jeg derimod føle mig noget skuffet. De, der kom i kirke, kom også tit på forelæsning, ikke omvendt.

Den menighed, jeg efterhånden fik, var en fast sluttet kreds, der vidste, hvad den søgte i Guds hus. En del havde om formiddagen været i Vartov kirke, de øvrige kom gærne fra andre hold, hvor kristelig vækkelse havde udbredt sig, og blandt dem, for at nævne en enkelt, I. A. Hansen, dog blot til en tid. Hos de strengere Pietister fik jeg ikke sønderlig indgang. Når jeg viste hen til Herren, som han åbenbarer sig i menigheden gennem ordet og sakramenterne, mente de, det kunde være godt og sandt alt sammen, og alligevel fattedes der noget. Jeg har ikke ensidigt gået op i Grundtvig og véd, jeg stærkere end han lagde tonen på loven og pligten. De hørte altså det rævsende ord, som vækker synderen af dvale og kalder til bod, det bør og skal altid lyde i kirken; kun lød det for deres øren ikke strengt nok og heller ikke jævnligt nok.

Men blandt min menighed var elskelige sjæle, ingen elskeligere end min svoger Scheuermann, så forholdet til ham og dem blev mig til stor velsignelse. I fjor mindedes jeg igen derom på en rørende måde. På mine spasereture i Ordrup lagde jeg mærke til en gammel, gråhærdet negerinde, som hver gang jeg kom om ved det hus, hvor hun bode, stod i døren og nikkede så venligt: „god dag, herr magister"! Jeg hørte på den titel, hun måtte kænde mig fra gammel tid, men gjorde

mig ikke videre tanker derved. Så stansede hun mig en dag og sagde, hun kunde dog ikke lade være at takke mig for hvad jeg en gang havde været for hende. Hun havde tjænt i et godt hus, hvor man fik lov at gå i kirke, og stadigt havde hun hørt mig prædike. „Ja“, sagde hun på sit brudne neger-mål, „De gav mig mange gode ord. Dem kan jeg nu ikke længer gøre regnskab for, men ét må jeg sige Dem. Det, De fortalte om vor frelser, det sidder her inde, derfra og dertil — hun pegede på hjærtet —, og det gør så godt endnu. Gud velsigne Dem, herr magister“! Ordet vender dog aldrig tomt tilbage!

Skønt sygeberettelser i København des værre ikke er nær så almindelige som på landet, forekom de dog jævnligt, især hos den fattige klasse. Jeg blev hentet til tyfusstuerne på hospitalerne, til de overfyldte, tilsnavsede, elendige rønner ude i borger- eller adelgaden eller på Kristjanshavn, „hvide ros“, „tordenskyen“. Og usselheden blev dobkelt trykkende, når jeg umiddelbart fra en pragtfuld bryllupsfærd kunde blive flyttet hen til en døende, der udåndede sit sidste suk under det hullede tag, på et leje af strå og klude. Mynster har gjort samme erfaring, han omtaler det i „meddelelserne“.

Det, som her måtte gribe mest, var den dorske ligegyldighed for alt åndeligt hos de fleste fattige; den har vel nu, siden sosialismen kom op, snarere tiltaget end aftaget. I hjemmet høre de kun om usseldom og synd, eder og forbandelser, og i kirken ser man dem næsten aldrig; undskyldningen er selvbuden: „vi har ingen ordenlig kjole at tage på og kan dog ikke i vore pjalter vise os mellem folk!“ Jeg hører ikke til de meget bløde sjæle og har tit bebrejdet mig, at jeg ingen stærkere følelse havde for menneskelig nød. Men denne nød er af den art, som råber mod himlen.

Hvad skal vi gøre i vore store stæder for at lyse op med ordet dér, hvor for menneskelige øjne al adgang

synes spærret for det? Det er et spørgsmål, som i vore dage falder tungt på fromme hjærter trindt i kristenheden, det har opmandet dem til kærlighedsgærninger uden tal, og alligevel er og bliver det det brændende spørgsmål. Heller ikke mig slap det. Jeg tænkte på at samle folk fra disse kvarterer af byen søndag aften til en opbyggelse, og den plan kom virkelig i gang nogle år senere, jeg skal fortælle derom. Endnu skete imidlertid intet, jeg følte hele min afmagt, pligten stod dér bydende, men ævnen til at gøre den fyldest var så ringe. Tit og mange gange har jeg talt derom med min svoger, der havde så varmt et kristeligt hjærte og var mig til megen trøst.

Sjæleplejen i København stiller ualmindelige, tit næsten uoverkommelige krav til en præst, hvis den skal røgtes vel, som langt fra ikke sker altid. Kændte og ukændte mennesker komme op til ham; den ene har sin sjælenød at klage eller en sorg i sin familje, den anden har et skriftsted, hvorover han muligvis har gjort sig de særeste forestillinger; en har Gendøbere sat i tvivl om hans dåb, en anden vil have haft syner og åbenbarelser, det er især tilfældet med kvinder. Jeg mindes en dame, som sendte mig det ene brev efter det andet, glødende breve, hvori jeg stod for hende som en Guds engel.

Vel da den præst, hvem nådegaven er givet, så han ikke blot kan gå ind i disse sjæle, men endogså søge dem op, der ikke søge ham, så han kan rette og vække, tugte og trøste og skifte ordet ud mellem dem! Jeg tør ikke rose mig af den nådegave, fordi jeg ej har været den værd. Det lidet, jeg ævnede, stræbte jeg at gøre og havde gavn af det for min egen sjæl, der endnu kunde bruse vildt og syndigt nok; jeg føler imidlertid selv bædst, hvor lidet det dog var. Og når jeg så fandt en trøst ved at se hen til rigt udrustede, udmærkede præster, der i så henseende ikke gjorde stort mere end jeg, var det noget, som aldrig burde have trøstet mig. Der kom

da og tider, hvor Ånden mindede mig, og en stille røst lod sig høre: „nej, du bærer ikke sjælene for alvor i dit hjærte; det er din store brøde!“

Første gang jeg indfandt mig i Københavns præstekonvent, skulde der afstemmes i sagen om salmekomiteens foreslag til en ny salmebog; Mynsters „tillæg“ tilfredsstillede ikke. Grundtvig havde været sjælen i denne komité, hvis arbejde nu faldt igennem ved afstemningen. Man hørte mærkværdige udtalelser, den brave, troskyldige, men lidt enfoldige dr. Münter krævede, at enhver mand i Holmens menighed skulde forstå de salmer, han sang. „Mon da også,“ spurgte jeg, „i tilfælde han ikke er en troende Kristen?“ Münter så ud som en, der dukker hovedet op af en spand vand, den indvending havde han aldrig før drømt om.

Jeg udtalte mig ellers efter min overbevisning og kunde ikke billige adskillige af Grundtvigs ændringer ved de gamle salmer, f. eks. Brorsons „den yndigste rose er funden“. Derover blev han meget vred: „nej det,“ sagde han, „havde jeg ikke væntet af Dem.“ Mynster var naturligvis til freds med hvad der var sket, og gav sig luft i en og anden spydighed. Da Grundtvig i disse dage havde holdt ligtale over pastor Spang, en af komiteens medlemmer, sagde han: „dér fik såmænd den nye salmebog sin kristelige begravelse!“

Sagen burde imidlertid ikke falde hen, og jeg bragte den altså på tale i Roskilde konvent, hvor man da sammensatte et nyt udvalg af Ferdinand Fenger, mig og Kolthoff, i hvis sted siden Pram-Gad trådte. Arbejdet skred fræm, og en stor del af det kom, efter omstændighederne, til at hvile på mig.

Dette konvent var i det hele udtryk for vågnende liv mellem præsterne, og det københavnske har, trods sine mange enkelte dygtigheder, aldrig fået den indflydelse. Ferdinand Fenger havde været med, da Roskilde-konvent blev stiftet, hans milde, frejdige ånd

ledede nu og dets forhandlinger. Her mødtes dygtige præster fra Sællands stift to gange om året, blev sammen fra morgen til aften, undertiden endog i flere dage, og levede sig godt ind i hinandens tankegang. Samlivet, domkirken, de skønne, minderige egne gjorde sit med dertil.

Præsterne kom fra højst forskellige hold, kun ikke det egenlig rationalistiske. Jeg skal blot nævne nogle af de mere fræmragende: stiftsprovst Tryde, dr. Rothe fra Vemmelev, Pram-Gad, Plum, Buchholtz, Zeuthen, lidt senere også Blædel; P. Kierkegaard, som nu var præst i Pedersborg, Busk og af og til F. Boisen. Dagens teologiske og kirkelige æmner afhandledes, det kunde da gå skarpt til som ved et dystridt, dog blev broderskabets regler overholdte, og blot en enkelt gang var Zeuthen i sit hastige sind nær ved at gøre brud på dem.

Ingen hørte man heller tage ordet end P. Kierkegaard, især når en ytring fra modsat side havde bragt ham i ånde. Til udgangspunkt valgte han tit en mindre vigtig genstand, men før man så sig om, stod han over for de store spørgsmål; da flød talen, fuld af dialektik og åndrighed, som en ustandselig strøm og fængslede alle, enten de så var for eller imod ham. Mig tjænte disse møder til stor oplivelse, jævnligt tog jeg del i forhandlingerne, og havde jeg i andre henseender haft det bædre som præst i Jylland, lærte jeg nu også at skønne på de goder, Sælland kunde byde.

Konventet var på veje til at blive en åndelig magt, hvad så mange dygtige mænd bar fræm, enedes om og satte igennem her ude, kunde ikke lades hélt uænset af styrelsen. Dets holdning var overvejende frisindet og derfor slet ikke til måde for Mynster, der stod stift på det gamle, men nu måtte se selv sine venner smittede af reformens ånd. Han udtaler sig herom med skarphed i sine „meddelelser".

Arbejdet med salmerne førte mig ud til F. Fengers præstegård i Ljunge ved Sorø. Hos ham så jeg et åndeligt liv i Sælland, som mindede om det i Starup, og dog var der kændelig forskel; den lå i Fengers personlighed. Åndrig vil jeg ikke kalde ham, derimod sjælfuld, trofast, hjærtelig, altid oppe til sang og tale, så man følte sig såre vel i hans nærhed; for sine bønder kunde han gøre alt, og dér stod landsbypræsten da for mig i den ædleste skikkelse. Han havde og særligt ævne til at omgås med sine små, en hel flok, og undervise dem; undervisningen blev næsten en leg. Kom han ind, flokkedes de om ham, legede titit under faders slåbrok og sang imens med de klare barnestemmer, så man kunde høre det over hele gården.

En lille mil herfra bode Ingemann, de to mennesker var glade ved hinanden og kom tit sammen. Hvor var Ingemanns vinløvrankede digterbo ved Sorø sø ikke yndigt med det dæmpede lys i stuerne! Billedhængt inde fra øverst til nederst, i høj grad hyggeligt, når man bare lod det blive ved det almindelige indtryk af en billedsal og slap for nøjere at tage malerierne i øjesyn. Og nu digteren selv med de lange sølvgrå lokker, hånd i hånd med sin ungdoms brud! Der var sandelig noget af Filemon og Baucis i den hytte, trods fruens malerier.

Man skulde lede vidt omkring, før man fandt en sådan fordringsløs, elskværdig, underholdende mand, lige gæstfri mod guder og mennesker. Så fortalte han, og jeg har sjælden hørt nogen fortælle med det liv; så disputerede han, indlod sig på et eller andet mere dunkelt parti af kristendommen, dødsriget, en omvendelse efter døden, opstandelsen. Han havde sine egne forestillinger, og de gamle lutherske teologer vilde kaldt dem kætterske, han fantaserede også gærne på digtervís. „Hvert menneske,“ sagde han blandt andet, „har sin karaktéralder, nogle er evig unge og andre evig gamle,

og i den alder, som svarer just til vor karaktér, tænker jeg, skal vi en gang stå op."

På den anden side Sorø knejser på en bakke herr Peder Torstensøns gamle borg, ombygt til kirke, borgvolden kændes endnu i præstens have. Havde jeg talt med landsbypræsten og digteren, så mødte jeg her teologen, P. Kierkegaard, til hvem unge studerende, som han havde manuduceret i København, endnu søgte ud. Det var i de dage, han vægrede sig ved at døbe baptistbørn, der bragtes til kirke ved hjælp af politiet, og vægrede sig atter, skønt man truede ham på æmbedet. Hvor mangen oplysende samtale havde vi ikke derom! Den Sorø-egn gæmte for mig ikke få åndelige skatte; og nu dertil den gamle klosterby med alle sine minder fra „Sakses celle", Valdemarernes tid, hvormed jeg netop syslede, og ned til Holbergs!

I årene 1845 og 1846 indtraf ting, der viste, jeg ikke havde grebet fejl, da jeg åbnede forelæsningerne. Det gik mig som kunstneren, der begynder at komme i ry, på én gang fik jeg to bestillinger på historiske arbejder, hvoraf den ene var ualmindeligt omfangsrig og vilde kræve en række år af mit liv, inden den kunde bringes til ende.

Regeringen havde 1844 forbudt stiftelsen af et skandinavisk samfund, da trådte Clausen og flere agtede mænd sammen og stiftede et nyt under det navn skandinavisk selskab. Det turde man ikke vel forbyde. Det holdt møder med foredrag og sang og udgav småskrifter, der skulde udbrede kændskab til Norden. Hos mig bestilte det nu forelæsninger over et nordisk æmne, jeg selv kunde vælge. Jeg valgte „Kristjern den anden i Sverige og Karl Gustav i Danmark", det var en tid, jeg havde samlet ind til i vore bogsale og i arkiverne. Forelæsningen blev holdt for selskabets medlemmer, gjorde lykke og blev derpå udgivet. Det er min første prøve på fræmstilling af et stykke nordisk historie, der

skulde være folkelig og dog kunne svare til videnskabens krav.

Den anden bestilling kom fra trykkefrihedsselskabet, hvor man var bleven ked ad de molbechske skildringer af Danmarks historie og derfor henvendte sig til mig gennem Orla Lehmann. Gærne nok vilde jeg prøve mine kræfter, men turde jeg også tage mig så stort et arbejde på; for midalderen var mine forarbejder kun få, og vilde tiden vel strække til, når man var præst i København? Jeg arbejder imidlertid med lethed, derpå stolede jeg og modtog bestillingen på en skildring af vor historie fra Valdemar den 1ste lige ned til de senere dage. Hvorledes der skulde gås til værks hermed, var fuldstændigt overladt til mig selv, og det udvalg, der efter lovene skulde give skøn over et arbejde, var mod mig såre medgørligt.

I tusinder af eksemplarer skulde dette arbejde nu spredes ud over landet og udbrede kundskab til vore fædre hos høje og lave, selv i de ringeste hytter. Jeg kunde i én henseende ikke tænke mig nogen heldigere opgave, og tog fat på den med alvor; kun dens storhed ængstede mig stadigt, ti den tillod ikke et kildestudium i det omfang, jeg fandt ønskeligst og siden også i andre arbejder har kunnet gennemføre. Men jeg gjorde mit bædste, foretog blandt andet til den ende rejser rundt om i Danmark; jeg vilde tage historiens vigtigste skuepladser i øjesyn, for så vidt jeg ikke tidligere kændte dem.

I løbet af 1847 og 1848 udkom så de to første bind, som handle om Valdemarerne. Efter en sammentrængt skildring af land og folk, noget nyt i vor literatur, fulgte fortællingen om Danmarks store dage i dets riddertid. Jeg havde på ny gennemlevet dem og følte mig løftet deraf, og jeg véd, at ikke få af mine læsere delte denne stemning; den fandt således fuld genklang hos historikeren Wegener og hos Orla Lehmann, der med lyst tog sig af arbejdet og jævnede vejen for det.

Ved samme tid blev i min stue planen til et nordisk historikermøde udkastet af Allen, den senere minister Krieger, min broder og mig. Den stødte imidlertid på mange vanskeligheder og kom aldrig til udførelse.

En dag hen på efteråret 1847 så Grundtvig op til mig om en sag vedkommende Sorø. Kongen havde givet sit minde til en hel omdannelse af akademiet her, så det kunde blive en folkelig dansk højskole i højere stil, med levende og frugtbar undervisning; ved den første, som stiftedes, Rødding, var der nærmest tænkt på almuen alene. Nu spurgte Grundtvig mig, om jeg i så fald vilde overtage posten som lærer i historie, og talte som den, i hvis hænder sagens ordning i det mindste til dels var lagt.

Hvor jeg blev glad og overrasket tillige! Han kændte fuldt vel mit syn for enevælden, men han var højsindet nok til at se bort derfra og holde sig til det, vi var enige om, troen på en folkelig fræmtid for Danmark og Norden, og arbejdet for den. Ti år senere skulde jeg lære at kænde det samme højsind hos Clausen. Jeg på min side nærede vist nok visse tvivl, om Grundtvig, lidet praktisk som han var, selv vilde kunne føre sine store tanker ud i livet. Men tilbudet var lokkende, stemte så godt med mine lønlige ønsker, og jeg gav ham foreløbigt mit ja. Den 31te desember 1847 udstedtes loven om en ny ordning af akademiet i Sorø.

Det så nu efter alle julemærker ud, som skulde jeg kaldes bort fra præstestillingen og hélt og udelt vie mine kræfter til folkelig dansk historie. Den dobbelte virksomhed, en kirkelig og en historisk, hvori jeg hidtil havde siddet, havde haft sine vanskeligheder, og jeg var i så henseende ikke fri for selvbebrejdelser over at jeg ofrede historien for meget. Desuden vilde jeg mere umiddelbart kunne være med i dette afgørende øjeblik, da det nye og det gamle mægtigt brødes sammen. Dér

vilde altså vor Herre bruge mig, som det lod til. Det kunde vel give nogen trøst over vor regerings vaklende holdning og alle de mørke timer, den voldte. Kun halvvejs og af og til glimtede det for mig, at denne ynkelighed dog måske måtte drives til det yderste, så fjenden blev tryg, kastede masken og med et slag i ansigtet udæskede alt hvad der bode af kraft i det danske folk. Den guddommelige kunstners veje gå altid højt over vore, som himlen over jorden, og tit bliver det, vi grue for, vor eneste redning.

Fra krigsårene.

(1848—1850.)

Den hele fræmtid, jeg havde glædet mig til, blev kun et gøglende billed, ti da Kristian den ottende døde, lod martsministeriet højskoletanken foreløbigt gå til hvile. Men Danmarks store time kom, og jeg kan sige som Göthe i sin „Kampagne“: „også jeg har været med dér“. At den kom, deri anede jeg en nådig tilskikkelse; det gode, som rørte sig i folket, var endnu altfor svagt over for de slette sider, og kun et styrtebad som krigen og frihedskampene kunde ryste op af dvalen og vrøvlet.

Morgenen den 21de januar 1848 hørte jeg trommernes dumpe hvirvler, jeg ilede til vinduet og så de to lange rækker trommeslagere marschere gennem gaderne og forkynde kong Kristjans død. Min lille Asger vilde ind med og „se kongen dø“, men jeg lukkede døren, fordi jeg var angst for, han skulde forkøle sig; det græd han stærkt over og kunde længe ikke glæmme. Dødsfaldet var ikke kommet uventet, og alligevel overraskede det og greb voldsomt, da det kom, ti folk og rige stod i våde over for den afgørende time. „Nu brister det ovre i Slesvig og Holsten“, skal den døende have sagt, og følelsen heraf gik gennem hele landet; også jeg var fuld, overfuld af uro og ængstelser.

Man vidste, at den nye konge, Frederik den syvende, var en dansk, nordisksindet, frisindet, folkelig mand, der gærne søgte omgang med folk af den lavere klasse; allerede hans ægte københavnske mæle og visse udtryk, han kom med, bar spor deraf. Hans frisind havde jeg fået levende indtryk af en aften, da jeg var til stede ved et lille optrin i oldskriftselskabet, hvis præsident han var. Man var højst utilfreds med de styrende, især Rafn, og det fik luft på generalforsamlingen, idet man bebrejdede dem et ligefræmt brud på lovene.

„Mine herrer," sagde daværende kronprins Frederik, „vil De ikke give mig nøjere oplysning om disse love?" De oplysninger, han fik, modsagde imidlertid hinanden, mens man fra begge sider kunde holde sig til steder i lovene. „Ja," sagde han, „så må jo lovene ligge i strid sammen, og sådan kan det ikke gå i et vel ordnet samfund. Det første, vi efter min mening bør gøre, er at revidere vore love, så de stemme overens. Vi trænge til en ny, jævn og klar grundlov, og jeg andrager derfor på nedsættelsen af en komité, som kan enes om et udkast til loven og forelægge det for selskabet." De ord lød mig som et godt fræmtidsvarsel og den nye konges valgsprog ligeså.

Men var den unge herre da moden og sindig nok, var der kraft i ham til et sådant grundlovsværk for Danmarks rige og til at lede os frelst ud af de truende storme? Det, som hviskedes om ham fra mand til mand, lød ikke for lovende. Og hvem havde han til rådgivere? Foreløbigt var det den afdøde konges mænd, tusind ængstelser omspændte os. At han, som råder for alt, lige godt kan bruge et menneskes svage og gode sider, at Frederik den 7de, netop som han var, i Guds hånd skulde blive et udvalgt redskab til Danmarks frelse, det anede vel kun få.

Den 28de januar udførte kongen sin faders sidste vilje og forkyndte enevældens ophør og en fri forfatning for det danske monarki. Jeg deltog af hele mit hjærte i det liberale partis bitre følelser ved et kongebudskab, der tildelte 2 Tyskere samme politiske myndighed i monarkiet som 5 Danske. Mellem de kredse, som dannede sig for at drøfte dagens store spørgsmål, var også en, der kom sammen hos astronomen professor Pedersen; til den hørte professor Borgen, skolemanden Bohr, de nu afdøde professorer Kayser og Lange, pastor Marckmann, endelig min broder og jeg.

Alt første gang vi mødtes, fik vi indbydelse til en lignende sammenkomst hos professor Clausen; den var undertegnet af Clausen, Hvidt, Schouw, Krieger og Flor. Deres fræmlagte program forekom os noget mat og svævende, et ændringsforslag, der afgjort krævede Holsten udskilt, blev da stillet til det, og med dette gik jeg op til Clausen, idet jeg i øvrigt skulde meddele ham vor tilslutning.

Den 16de februar mødte vi første gang hos Clausen, hvor et skarpere og fyldigere program end det os tilsendte så blev fræmlagt. Vi holdt 4 møder, der alle åndede det varmeste fædrenelandssind, de mest fræmragende talere var Clausen, Tscherning, Krieger og Lehmann; over hals og hoved havde denne ilet hjem fra en udenlandsrejse med sin syge hustru. Den 23de februar kom så vor udtalelse, de 45s erklæring, der hævdede alle Danmarks retfærdige krav, og i samme ånd indløb udtalelser overalt fra Danmark, Sønderjylland med. Hvad man derimod hørte fra de slesvigholstenske forsamlinger gik i stik modsat retning, med hver dag blev de hensynsløsere, alt påkaldtes „det tyske forbunds beskyttelse".

Så vidt havde tingene af sig selv udviklet sig i det danske monarki under den tordenluft, som hin tid sporedes alle vegne. Da kom efterretningen om den

største af alle omvæltninger i dette omvæltningernes år, februarrevolutionen i Paris; derefter fulgte slag i slag revolutionen i Wien, oprørsmødet den 18de marts i Rendsborg med Olshausens udæskende hån, og vort store kasinomøde den 20de.

„Sagen haster, tiden trænger,“ sagde O. Lehmann, „det gælder liv eller død, og det danske folk kan ikke betro sig til en regering, som er forladt af guder og mennesker, og på hvem ingen tror, ikke en gang den selv!“ Resolutionerne om Danmark og Slesvig drøftedes og vedtoges. Enkelte stemmer råbte da på, man skulde straks endnu i denne sildige aftenstund overbringe dem til kongen. Men Tscherning rejste sig: „nej, ikke nu! Vi vil først sove derpå! Ikke sandt?“ Et tordnende „ja“ fra forsamlingen svarede ham, og Ploug udtalte: „man skulde ikke skjule sig i mørket, derimod træde op ved højlys dag som danske borgere, der i en god sag henvendte sig til sin konge.“

Jeg kunde ikke være med i det store folketog til slottet den 21de; jeg stod nemlig på den tid og holdt tale ved en grav på assistenskirkegård, hvor dog ingen nærpårørende var til stede, des friere kunde ordene falde. Lige havde jeg begyndt den, som lyden af fjærne hurraråb bares over til os, alle lyttede, en af følget trak mig i kjolen og hviskede: „hører De?“ Da talte jeg om dødens stilhed her og livets tummel hist; „alle nerver dirre nu,“ sagde jeg, „og musklerne strammes i kamp mod en død, en folkedød, mangefold sørgeligere end denne timelige død.“ Og i varme ord lagde jeg følget på hjærte, i åndens kraft, med Herrens hjælp at kæmpe mod den os Danske truende folkedød. En sådan ligtale har jeg ellers aldrig holdt, hverken før eller siden.

Grundtvig skal, den gang folketoget drog gennem Vimmelskaftet, hvor han bode, have víst sig i vinduet og rystet på hovedet. Endnu var han ikke kommen

med og ud af den ensomme stilling, han indtog over for forfatningssagen; endnu så han i folket kun den „mængde, hvis „rædsomme“ herredømme han gruede for“. „Den kære gamle,“ skriver maleren Lundby, „ømmer sig svært ved den nye tingenes orden.“ Det varede imidlertid ikke ret længe, inden han var fuldt med, skønt på sin ejendommelige vís.

Martsministeriet dannedes, og stemningen i hine jævndøgnsdage, vor folkelige genfødelses dage, glæmmer vist ingen, hvem det blev givet at gênnemleve dem. Der var, som Jyden sagde, „kommen en grov (stærk) ånd over det danske folk“, atter hørte jeg suset af denne overmægtige ånds, folkeåndens, vingepar, og lærte af levende erfaring troen på ånd.

„Mænd af alle stænder gik tusindvis gennem Københavns gader, arm i arm, den høje med den ringe. De bragte kongen en hyldest, der aldrig er strømmet fuldere fra noget folks hjærte, ti folkets tanke og kongens tanke mødtes; hurrarab, sang og klang genlød til langt ud på natten. Folket var så glad, fordi det følte sig så frit og så dansk, fordi dets gamle, uopslidelige mod var vågnet lige som ved et trylleslag. Den slægt, for hvis vugge Nordens største skjalde havde sunget, den slægt, som så længe havde sukket over tidens elendighed, rejste sig nu til mandig dåd.“ Således har jeg på et andet sted udtalt mig. Lundby skrev derom: „Der har været en stemning over hovedstaden i disse dage, så vidunderligt dejlig, højtidelig næsten, svævende mellem glæde, håb, inderlig forventning, skuffelse, opfyldelse, bekymring for de 5 Slesvigholsteneres personlige sikkerhed —, men hele tiden harmonisk og dejlig, inderlig og alvorsfuld. Det var en stolt uge i vor historie.“

Den faldne storhed blev ikke hånet; A. S. Ørsted gik roligt hjem fra slottet gennem de bølgende menneskesværme og ingen sagde ham et eneste ord. Slesvigholstenerne viste sig i København med oprørets udfordring,

Olshausens hånsord mod de Danske var i alles munde og harmen dyb, men vor folkeære blev ikke plettet, som mange havde frygtet; de kom frit, modtog den danske konges frie svar og fjærnede sig atter frit.

Mængden på gaderne var slet ikke så vanskelig at styre, og blot et råb „lige ud" var nok når den vilde standse og pibe uden for en ildesét mands vinduer. Et sted strømmede masserne fræm med høje jubelråb, da så de brostenene uden for et hus strøede med halm, tegn på, at her lå et menneske farligt syg, og de gik stille hen over halmen. Et andet sted råbte enkelte ud af hoben på illumination for de nye ministre, „å, hold kæft, lysestøber!" lød en stemme oppe fra en lygtepæl. Så mild og sindig var folkeglæden i al sin storhed. Den iltre Franskmand havde nok grund til at udbryde: „hvilket forbandet kedeligt folk til at gøre revolution! Ikke en gang en eneste rude klirrer!"

Rendsborg var taget ved overrumpling, og oprørerne rustede sig, sikre på hjælp fra Prøjsen. „Men over Danmark svævede i de dage historiens ånd med sine minders glans, alle følte sig som lemmer af en stor familje, om hvis liv eller død lodderne skulde kastes. Smedene hamrede våben, damerne plukkede charpi og samlede linned ind til lasareterne, drengene stoppede patroner, mændene ekserserede, digterne sang krigssange, hele landet var forvandlet til en våbenplads, hvor man rustede sig med en lyst og et lune, som gik det til munter dans." At det i visse måder blev en borgerkrig, hvor broder kunde stå mod broder, dulgte man sig ikke, men Danmarks folk skulde ikke rådne bort for lutter fred.

Store pengesummer samledes sammen, selv slaverne gav sin skærv, af heste tilbødes flere end krigsministeren havde brug for. Frivillige og værnepligtige strømmede til fanen, adelsmanden ved bondens side, ikke få havde først i kirken modtaget en hellig indvielse; frikorpser

dannede og øvede sig. I Sønderjylland havde den oprørsksindede øvrighed adskillige steder tilbageholdt indkaldelsesordren, og alligevel mødte mandskabet. I Åbenrå vilde slesvigholstenske borgere holde de indkaldte tilbage, da rykkede skibstømmermændene fræm på torvet med sine økser: „kom kun her ud, om I tør, i Åbenråkæltringer, så skal vi lade (årelade) jer!" Og de første norske og svenske frivillige viste sig, de måtte være med til værnet for Nordens tusindårige grænse.

Hver dag holdt kongen mønstring på ekserserpladsen over dem, der skulde rykke ud: „vær kun raske, børn," sagde han; „det varer ikke længe, før I har mig der ovre, for jeg må dog se Tyskerne lidt efter i sømmene!" Ved sådanne lejligheder omsværmedes han af jublende folkehobe. En dag kom han i nærheden af holmens bro, trængselen var stor, og en mand holdt sig ved hans hest, for ikke at blive trykket alt for stærkt, den dristighed bebrejdede så et par andre ham. „Å, lad ham kun gøre det," sagde kongen, „folket må gærne støtte sig til mig, så støtter jeg mig igen til folket."

Da han imidlertid skulde ride over selve broen, og trængselen blev lige stor, vendte han sin vælige hest, der længtes efter stalden, og sagde: „ja børn, broen kunde let gå itu, hvis vi alle på én gang vil over. Er det derfor ikke bædst, vi skilles ad her og gå hver til sit, synes I ikke også det? Farvel da, og tak skal I have for al jeres kærlighed!" På stedet splittede hoben sig ad til alle sider. Det er dette øjeblik, Slesvigeren Bissen har grebet og afbildet kong Frederik til hest, „som han rider blandt sit folk".

Enhver dansk mand, der tænker sig tilbage i hine dage, må fyldes af en stille stolt følelse. Det var solskinsvejr og vår, det daglige vrøvl, forlystelsessygen, usseldommen havde stormen fejet ud. Jeg kændte mit folk fra historien i dets bædste øjeblikke og så dem nu lige som blive ny for mine øjne, hvad der havde været

min kæreste drøm, var bleven fuld, levende virkelighed. Her kunde man sandelig studere, hvorledes ånden kommer over et folk, og hvorledes det, der ligger til bunds i det jævne, danske sind, kan træde fræm i virkelig storslået skikkelse. Dette slag i ansigtet havde bragt selv spækhøkeren til at smide sin hue og gribe efter bøssen; også fader var oppe, skønt han ikke glæmte at tilføje: „der er dog alligevel mange gode mennesker blandt Tyskerne med."

Lige ved Kristian den ottendes død havde jeg åbnet en række kirkehistoriske forelæsninger, og trods tidens spænding var den store høresal på universitetet ikke des mindre fyldt. Et par gange holdt jeg disse forelæsninger endnu, men da martsdagene kom, kunde jeg ikke længer overtale mig dertil og afbrød dem altså.

Havde jeg ikke været præst, vilde jeg fundet min plads i de frivilliges rækker som så mangen anden teolog, og, efter al rimelighed, enten være falden i krigen eller kommen hjem som offisér. Hjærtet brændte i mig, og jeg kunde umuligt blive siddende hjemme ved min daglige gærning, jeg måtte af sted. Og hvorfor da ikke gå med som feltpræst? Min kone og broder var fuldstændigt enige med mig herom, og fader, det vidste jeg af erfaring, vilde lide en del af ængstelser, men finde sig i hvad jeg gjorde.

Jeg mødte den daværende kultusminister Monrad på gaden og tilbød min tjæneste ved hæren, han fandt tilbudet godt, noget nøjere kunde han imidlertid ikke sige om det. Selv havde han straks tænkt på feltpræster, fortalte han, og arbejdet derpå, hidtil dog uden frugt, fordi Tscherning satte sig så afgjort derimod og påstod, at krig og præster ikke i mindste måde lod sig rime sammen. „Det hele var kun et påfund, fordi man vilde lave nye æmbeder."

Biskop Mynster, så tænkte jeg, måtte kunne virke en del for sagen, når man blot først havde vundet ham

for den. Jeg gik altså op til min biskop, skønt den vej gærne faldt mig noget tung, fordi jeg vidste, han ikke syntes om mig, og æmbedsminen med dens kolde høflighed forstod han ved en sådan lejlighed ypperligt at påtage sig. Men denne gang fandt jeg ham indladende, venlig, næsten faderlig, som Tage Müller i Ribe havde været det; mit besøg var ham kændeligt velkomment. Han advarede mig mod frihedens udskejelser på en måde, jeg umuligt kunde stødes over, ti det var min biskop, der talte, og han lagde sit hjærte i hvert af sine ord; nu mærkede jeg, hvor tiltrækkende han kunde være. Om den nytte, feltpræster kunde gøre, var han naturligvis overbevist og billigede meget af det, jeg fræmførte, uden dog at vække store forvæntninger hos mig.

Krigen gik imidlertid sin gang med sejr og nederlag, og altid blev der kæmpet med ære. Efter slaget ved Danevirke så det for menneskelige øjne ud, som hele Norden vilde stille sig på vor side, så mægtig var dets virkning på broderfolkene. Den ene flok frivillige fra Norge og Sverige mældte sig efter den anden, og regeringen der oppe gjorde alvor af rustningen; snart stod den svenske hærs fortropper i Fyn. Mens dette nu fyldte alles sind, måtte der ved siden derad dog også vindes rum for fredens gærning; vejen skulde banes for den ny forfatning, og den skulde grundlægges. Ingen sinde i den danske historie har der på én gang været stillet så store krav til folket; dadført skulde det vise sig og sin skæbne voksen.

Én side af forfatningen måtte særligt ligge præsterne på sinde, det var kirkens stilling over for staten. Monrad foreslog i statsrådet en synode, og da han mødte modstand, svarede han: „jeg tager nu den sag på mig", og udsendte sin omgangsskrivelse om en sådan synode. Københavns præsteskab skrev derefter til ham og ønskede nøjere oplysninger, men fik et noget afbidende

svar. I den anledning sammenkaldtes det da sidst i juni måned.

Martensen, den gang professor, førte oppositionen, talte endog om, at synoden jo kunde træde sammen på egen hånd. og gjorde i det hele de skarpeste udfald mod ministeriet. Til ham sluttede Paulli sig og var lige så skarp: „aldrig“, sagde han, „har det gamle kanselli svaret os mere afvisende“. Stiftsprovst Tryde udtalte sig dog noget mildere: „han vilde nødigt gå til det yderste og tilrådede derfor et andragende til hans majestæt.“

Forsvaret for ministeriet førtes især af Clausen, der i øvrigt i synoden hilste en af sine kæreste livstanker. „Jeg tror“, sagde han, „at alt i det væsenlige vil blive ved det gamle; grundloven, som man har tænkt sig den, vil kun indeholde ganske almindelige bestemmelser om forholdet mellem stat og kirke“.

Mod ham rejste nu Grundtvig sig. „Det må også jeg sige, at jeg ikke har levet under et mere despotisk ministerium i Danmark, og det siger jeg rent ud. Det er dets fjender og ikke dets venner, som her kan være mod en opposition. Hvad mig selv ellers angår, ligger det meget fjærnt fra min tankegang at ville styrte det, og tvært imod vilde jeg netop gærne støtte og gavne det. Men den, der vil gavne det, sørger for, at de sager, det afgør, kan blive så godt afgjorte som muligt, så står det med et hæderligt eftermæle i historien. Herr professor Clausen taler om, at grundlovens bestemmelser vil blive holdte ganske i almindelighed; det går imidlertid ikke, det er åbenbart, og det må professoren selv indse. Vi må dog alle ønske, at vore friheder stå klart optegnede i grundloven og vel omgrænsede; og navnligt må det stå dér, at vi i det mindste få den religjøse frihed, så vi kan sørge for vor egen og vore børns salighed, som vi tør svare det for Gud.“

Adskillige talere, deriblandt jeg, trådte mæglende op og rådede til sindig fræmgangsmåde over for et mini-

sterium, der, hvad ingen kunde nægte, var ven af både frihed og danskhed. Vedtaget blev et andragende til statsrådet, som skulde udarbejdes af Martensen, Clausen og Grundtvig. Et par dage efter traf jeg Monrad og spaserede med ham, han var i en ilter stemning. „Vi Danske", sagde han, „kan let blive en gens odiosa; vilde vor Herre nu låne mig en lynstråle, slog jeg både til England og Rusland og Sverige og jer præster med. Hvad I gør, det er jo lutter fornærmelser, lutter udtryk for mistillid; jeg rejser det spørgsmål om synoden, og straks møder man med sit overgreb. Tror man da ad den vej at komme fræm med hovedet? Sagen står for for mig komplet komisk."

På det endelige udfald af synodesagen fik andragendet, som man véd, ingen indflydelse; kirken har ikke nogen grundlovsret til en synode, og det heder simpelt hen: „dens forfatning ordnes ved lov".

Sagen om feltpræsterne fik Monrad imidlertid dog til sidst sat igennem, støttet af den stemning hos landets præsteskab, der kom til orde på konventerne. Pastor Boisen, senere død som stiftsprovst, min gamle kapellan Fr. Helveg og jeg udsendtes da til hæren; mit æmbede ved Trinitatis kirke overtoges imens af de andre præster dér. Jeg havde tilbudt at gjøre tjæneste uden vederlag, og, så vidt jeg mindes, fik jeg heller ikke noget det første krigsår, eller måske gav jeg det til invaliderne; de to følgende år kunde jeg derimod ikke undgå at tage imod det. Biskop Mynster var, som det lod til, ikke straks utilfreds med den nye stilling, jeg nu kom i, og først da jeg anden og tredje gang skulde afgå til hæren, var det ham ikke med. Fra kredse, der stod ham nær, hørte jeg ytringer, som: „ja Hammerich bryder sig næppe synderligt om Trinitatis menighed, dens egenlige præster er jo Rothe og V. Nielsen." Nu, det måtte også bæres!

En anden lille omstændighed har desuden måske gjort ham mindre vel stemt imod mig. Da de slesvig-holstenske æmbedsmænd i hele flokke rømte bort fra sine poster i regeringskollegierne, klagede dr. Johansen ved Petri kirke over aftagende indtægter og ønskede sig fri fra landemodsudgifterne. Dette kunde nu ikke ske, hvis de andre præster ikke overtoge nogle af disse udgifter, og Mynster sendte os en omgangsskrivelse derom. Efter tur kom den først til Frue kirke, hvis præster ingen indvending gjorde.

Derfra kom den til vor kirke. Dr. Rothe nægtede sit samtykke til det begærede og skrev: „især fordi dr. Johansen hverken som præst eller i andre henseender synes at kunne gøre særligt krav på nogen gunstbevisning.“ Derefter skulde jeg underskrive. Sagen i sig selv drejede sig om en sand småting, et par rigsdaler for hver præst, men at en tysk præst med hans vel kændte sindelag i denne tid kunde stille et sådant krav til danske mænd, det var mig harmeligt. Også jeg nægtede da mit samtykke og skrev: „at hvis æmbedet forekom dr. Johansen for ringe, fandt man vel nok den, der overtog det, som det var.“

Min æmbedsbroder, pastor V. Nielsen, følte sig meget ilde, dengang sagen kom til ham; han vilde hverken være Rothe og mig og heller ikke Johansen imod. Som følge heraf satte han sit navn oven over Rothes og mit og lige under Frue præsters og skrev: „enig heri.“ Men Rothe lod ham ikke dø i synden. Han bragte det forefaldne på tale i et lille aftenselskab hos sig, hvor vi var til stede, fortalte omstændighederne med lune og vendte sig til sidst til Nielsen: „ja, min kære ven, han er og bliver dog en lammer . . . .!“

Omgangsskrivelsen var imidlertid ved en fejltagelse kommen fra vor kirke til Petri, og Johansen blev naturligvis rasende og fór op til biskop Mynster, som på stedet tilbagekaldte den. At han ikke gjorde det i den

bædste stemning, kan man læse i det lille brev, han sendte mig. „Til Deres velærværdigheds beroligelse undlader jeg ikke at mælde, at De skal blive aldeles ukrævet for det bidrag, som det kunde have tilfaldet Dem at udrede til den billige lettelse i expenserne for sognepræsten ved St. Petri kirke under de nærværende, for ham så trykkende tidsforhold“.

Sidst i juli måned 1848 afgik Helveg og jeg til hæren; Boisen udnævntes noget senere, som den ældste af os blev han feltprovst og skulde gøre indberetning om alt umiddelbart til kultusministeren. En feltpræst stilledes lige med kaptajnen og fik kvartérpas og vognpas til sine rejser. Inden jeg forlod København, havde jeg samlet og udgivet en lille salmebog for krigere, som jeg kunde tage lige ud af forarbejderne til Roskilde-konvents salmebog. Helveg og jeg mældte os ved hovedkvarteret i Vejle, hvor jeg første gang så Læssøe. „Vi vilde ikke selv tage initiativet med præster ved hæren“, sagde han, men de skal finde den mest imødekommende villighed hos os. Trænge vi ikke alle til et ord, som kan tale til samvittigheden? De herrer må nu indrette Dem fuldkomment som De selv synes, imidlertid råder jeg Dem, straks at tage ud til brigaderne og dér gøre nøjere aftale“. En venlig modtagelse fik vi også siden overalt hos høje og lave; det var kændeligt, vi var velkomne, skønt naturligvis ikke lige meget hos alle. Et par steder havde teologiske kandidater, der tjænte i hæren, enkelte gange holdt prædiken, inden vi indtraf. —

Den første aften, vi tilbragte i Vejle, var smuk, og hvor tog engdalen og de prægtige skovbakker sig ikke nu ud, og byen med de rindende vande, hvori huse og småhaver spejle sig! Overalt på højderne så man vagtposter og indskæringer til forsvar mod en fræmtrængende

fjende. Muntre klynger af hestfolk og fodfolk, også frivillige fra Norge og Sverige, bevægede sig mellem hinanden i de brogede uniformer; der blev lét og der blev sunget, og hele byen var omskabt til en lejr.

Nu var jeg altså hensat midt i den verden. jeg så tit havde drømt om som barn, når jeg legede med tinsoldater, og drømt om, da jeg var underoffisér ved studenterkorpset. Her var krig, virkelig krig for vor ære og tilværelse, og mig var det givet at tale til de stridende det ord, som mander op for tid og evighed. Deres ære og min ære var fra nu af ét. De mange ængstelser, jeg havde haft ved hvad man hørte i frastand, var nu som blæste bort. og tryggere har jeg aldrig følt mig end her i krigens midtpunkt. Min sjæl var opfyldt af tak til Gud, som havde stillet mig på denne plads, og i min kære Helveg havde jeg et menneske ved min side, der i ét og alt delte mine følelser.

Af brigaderne havde jeg foreløbigt valgt Schleppegrells. Bülows og Hansens på Als, medens Ryes og de to andre tilfaldt Helveg. Soldatervittigheden var straks ved hånden og legede med vore navne: „den ene er jo pastor Himmerig og den anden pastor Helved, det må man sige: drog det sig i langdrag med dem, så fik vi igen det rene væsen!“

Næste dag tog jeg ud til Schleppegrells brigade, hvis stabskvartér var inderst inde i den dejlige dal, på Grejsmølle. Generalen var ikke straks til stede, men stabschefen major Caroc viste sig såre imødekommende. „Det varede så længe“, sagde han, „inden De kom; man har dog kun ét liv at miste, det kommer man til at tænke på, når kuglerne pibe“. Siden, da jeg traf generalen selv, fik jeg det samme at høre. „Men hvad er dog grunden til, at vi nu først fik en præst?“ sagde han. „Det må herr generalen spørge krigsministeren om“, svarede jeg og fortalte hvad jeg vidste om den sag. „At noget menneske med religjøs følelse“, sagde han,

„kunde forholde os præster, det kan jeg sandelig ikke få i mit hoved“!

Schleppegrell indtog mig straks, og jeg blev som hjemme hos ham. Han var en ildfuld sjæl, måske undertiden alt for ilter, og en født kriger. Først havde han været med i den norske uafhængighedskrig mod Sverige, og tillige med sin ven Helgesen nægtede han efter freden, for fronten af sit kompagni, at sværge Karl Johan troskabsed. Han bar fra den tid et nag til Svenskerne, der tit kom fræm. En dag sad vi, som ofte skete, og spillede et parti skak, han trak, „det var et lumsk træk, herr general“, sagde jeg. „Å nej, jeg er dog ikke født ved den svenske grænse!“ De gik derpå begge i prøjsisk tjæneste, hvor de traf vor tredje Nordmand, Rye, og deltog i flere af de sidste fægtninger mod Napoleon. Så tog Schleppegrell til Danmark.

Da de nye håndgreb indførtes ved eksersitsen, lod han sig dem lære af en underoffisér. Manden var høflig, „må jeg bede herr generalen skuldre“, sagde han. „Ikke bede mig“, sagde Schleppegrell, „kommandere skal De, ellers går det galt!“ og underoffiseren gjorde så. Schleppegrell kom efter håndgrebene, og da han havde den vane at snakke højt med sig selv, udbrød han fornøjet: „det går jo bra!“ „Ingen sludder i geledet“, skal underoffiseren have råbt.

General Schleppegrell var en mand af den gamle verden og ivrigt kongeligsindet, som hæren i det hele. Til herr Sørensen og rigsdagen med de mange bønder skelede man lidt af og til; der kunde endog være den offisér, som kaldte sin oppasser for „rigsdagsmanden“. Krigskunst og krigshistorie syslede Schleppegrell stadigt med, skrifter i den retning lå på hans bord, og jeg har haft mangen oplysende samtale derom med ham. Han udkastede sin plan med rolighed og omtanke, men kampens øjeblik henrev ham, så han tit blev alt for dristig; selv vilde han desuden være med ved alt og kunde jævn-

ligt vise sig i den forreste kede. Da måtte Helgesen holde igen, så godt det gik: „alle véd vi jo, hvem du er, rid dog nu ikke derhen på det mest udsatte sted og lad dig skyde for ingen verdens ting!"

Soldaterne var hans kærlighed, „de kære folk", kaldte han dem, en dag sagde han til mig: „ja de Danske er prægtige, og måske slås de des bædre, fordi de i hjærtet elske freden". Han havde det rette greb på at tage dem, talte til dem på sin troskyldige vís, „som kunde det være en præst", sagde de, klappede den på skulderen, der havde gjort et godt skud: „her, kammerat, har du et par skilling til hvedebrød!" Den 5te juni havde fjenden sat sig fast i nogle huse. „Nå, folk", sagde han, „dem skulde vi nu egenlig have! Men I er jo så trætte og har slåets hele dagen. I holder vel ikke et løb ud? Det værste er, at de skyder så mange ned, når man går for sagte. Skal vi da prøve på at løbe lidt, hvad siger I dertil, hvad?"

Dengang hæren efter slaget ved Slesvig blev opskræmt af rygter og Flensborgs gader vrimlede med de søvnøre og uordenlige klynger, sprængte han ind mellem dem. „Det er godt, I skynder jer, børn, men I er bare på den gale vej! Dér ligger allarmpladsen!" De skammede sig, gjorde omkring og ordnede rækkerne. Tiende (den nordslesvigske) bataljons offiserer klagede over folkenes forplejning, de fik så godt som intet. „Ja", råbte han, er det ikke sandt? Ypperlige folk, bryder sig ikke om at sulte!" De klagede end videre over, at folkene heller ikke fik søvn. „Som jeg siger", råbte han, „herlige folk! De kan sulte og de kan tørste og de kan våge hele nætter! Mine herrer, det er min bædste bataljon, dens skål!"

Og hvor var denne mandige sjæl ikke blød og from tillige! Jeg har hørt ham fortælle om Morgenstjernes fald, og de klare tårer stod ham i øjet; og jeg har set ham i hans familje, et smukkere forhold kan ikke tæn-

kes, med sine børn var han barn igen. Det var ham altid kært, når samtalen faldt på åndelige genstande. En gang talte vi om den utrolige mængde kugler, der under fægtningen ikke ramme andet end den tomme luft. „Kænder De det ord, der går mellem matroserne“, sagde jeg: „du er skudfri, til den kugle kommer, hvorpå dit navn står skrevet“. „Men er det ikke endnu smukkere“, svarede han: „ingen spurv falder til jorden uden min himmelske faders vilje!“

Der blev holdt en lille fest i Grejs mølledal, hans jægerkorps spillede, bivuakilden oplyste træerne, og bollerne dampede, mens dansen gik lystigt gennem lunden. Imidlertid stod Schleppegrell og jeg noget længere borte og talte om vore dages vantro. „Jeg kan ikke forstå“, sagde han, „hvor et menneske kan leve så roligt hen uden tro. Kænder De den prædiken af Mynster: grib det evige liv; den mand kan tale en til hjærte!“ Senere drejede vor samtale sig om krigerlivet, krigersk tapperhed og det løftende i sådanne øjeblikke. „Ja“, sagde han, „når bare mennesket ikke gjorde alt det væsen af det lidet, han nu kan udrette, og så glæmte, at selv det er ham kun muligt ved Herrens nade! På Waterloomedaljen står: der Herr war mit uns, ihm allein die Ehre! Jeg kalder det et sandt og godt ord, og derfor bærer jeg den også dobbelt gærne. Det var den gang for Tyskland en tid som den, vi nu opleve her hjemme, hver mand gik med“.

I Schleppegrells stab gjorde Helgesen tjæneste, en hærdebred og kæmpefør gammel døl, med et tilsyneladende hardt ydre. Han blev tilbage i Frankrig, da vore tropper forlod det, og giftede sig dér, men blev siden skilt fra konen; var 1830 med på Paris' barrikader, vendte derpå hjem til Danmark og levede en række år noget kummerligt af sin bøsse, nede ved Ejderen, ikke langt fra Frederikstad. Tyskerne kaldte ham odderjægeren og fortalte allehande om ham og smugleriet på egnen.

Den gang prinsen af Noer overrumplede Rendsborg, blev en høj post ham tilbudt i oprørshæren, en dags tid holdt han dem så hen, og da de søgte ham, var fuglen fløjet. Et par dage senere mældte han sig i København til tjæneste og bragte sikre efterretninger om stillingen i Rendsborg. Med en jægers snuhed havde han sneget sig gennem de slesvigholstenske forposter, gennem moser, hvor han måtte stå i vand til højt op på benene og brugte 8 timer for at vinde blot en halv mil fræm.

Om hans dristighed fortalte man den ene historie oven på den anden. En offisér klagede over ikke at kunne få sine folk til fægtning: „det kommer, pinedød, an på, min fa'r, hvordan man griber den ting fat", sagde Helgesen og gik forrest for kommandoet, lige på imod kugleregnen; alle fulgte. En anden gang skulde espingolerne ud, kunde imidlertid ikke ret få sigtet på nogen; „å, det skal jeg snart skaffe jer". råbte han og red et godt stykke nærmere mod fjenden. Nu stak pikkelhuerne fræm over hegnet. og en hel salve hilsede ham, men espingolerne fik sigte.

Bag det strænge ydre skjulte sig alligevel et varmt og trofast hjærte. Han var gærne i pengetrang, og man forstod ikke, hvortil han kunde bruge så meget, da han dog levede hélt tarveligt. En dag fik en offisér hændelsesvis øje på et pengebrev med 300 rdlr., som Helgesen sendte til en skibskaptajn oppe i Norge, efter kort i forvejen at have lånt lige den sum hos Schleppegrell. Offiseren talte til ham derom, men han blev vred: „går man da på spioneri efter mig, det havde jeg mindst af alt væntet!" Omsider lod den sande sammenhæng sig dog ikke længer skjule, brevet var til en gammel ven, som havde spillet fallit, og hvem han nu understøttede. Og på den vís gjorde han ikke lidt godt, altid i største hemmelighed.

Han var en ivrig avislæser, og når der kom efterretninger fra Frankfurt om spliden og uenigheden der

nede, gned han sig fornøjet i hænderne: „nej, nu æder de hinanden da snart op i Tyskland!" Således var den mand, der skulde skrive sit navn i historien som helten fra Frederikstad; mens han jagede oddere og ræve og harer i de egne, drømte han ikke om, hvad han skulde blive for Danmark. Jeg stødte jævnligt sammen med ham i krigsårene, han havde sans for historisk læsning og fortalte selv godt, og da jeg skulde skildre forsvaret af Frederikstad, fik jeg mine vigtigste efterretninger fra ham og hans stabschef, kaptajn Hoffmann. Heller ikke siden har han glæmt mig, flere år efter krigen sendte han mig Pontanus' danske historie til minde.

General Bülows stabskvartér måtte jeg søge op i præstegården i Lejrskov, brigaden var næmlig under fræmrykning. Som jeg kørte op for gården, overraskedes jeg ved synet af en hel klynge hvide projsiske kyrasserere, det var fanger, gjorte i det nordlige Slesvig; nu færdedes de i al venskabelighed med vore, drak af deres feltflasker og var yderst snaksomme, som mennesker gærne er, når de lige er slupne for en øjensynlig fare. I det hele har jeg ikke mærket til noget nag mellem Danske og de tyske rigstropper, hvorimod det havde sig hélt anderledes mellem Danske og Slesvigholstenere. I døren til præstegården stod en ældre, anselig offisér med et ædelt udtryk i sine træk og talte jævnt og skæmtefuldt med soldaterne; det var general Bülow, en født Nordslesviger.

Under den lange fredstilstand var han ikke ivrig nok i støvlettjænesten og havde nær fået sin afsked, og først da krigen kom, mærkede man, hvad der bode i i ham. General de Meza kaldte ham „den mest illiterære offisér i hele armeen" og påstod, han ikke kunde skrive to sammenhængende linjer, alligevel blev han sejrherren ved Frederits. Men han var af de mænd, der få indskydelser på valpladsen, og med en feltherres ro og overblik styrede han sin hær. Også han var ægte sol-

daterven og havde gærne et muntert ord til rede midt i kugleregnen; det gjorde godt. „Å, jag mig dog de Tyskere bort“. råbte han ved Slesvig, „ser I da ikke, hvor de fordærver mine klæder“. han havde næmlig fået et lommetørklæde skudt itu.

I hans brigade tjænte vor nuværende konge, den gang kommandør for hestgarden. Han var indkvarteret, fortalte han, hos en bonde, hvor man havde musene til sengekammerater, derfor måtte han af og til ty til brigadekvarteret i præstegården. Her har vi adskillige gange spist sammen med ham til middag, inden nogen af os kunde ane, hvor højt han skulde stige.

Gudstjænestens ordning gav sig, så at sige, af sig selv, og som vi fra begyndelsen af havde lagt grund til den, således blev det i alle de 3 krigsår. For mit vedkommende gjorde jeg felttogene med og var hver vinter hjemme, hvor jeg da røgtede mit æmbede ved Trinitatis kirke og skrev på Danmarks-historien.

Prædiket blev der, når og hvor lejligheden faldt, så jeg kunde somme uger holde 8, 9 prædikener. Hvis nu tropperne ikke stod umiddelbart over for fjenden, kunde det gå hélt som vi præster ønskede det, og ingen blev kommanderet til kirke, hvorimod vi måtte føje os efter omstændighederne, når der blev prædiket i fjendens nærhed, eller ombord i en orlogsmand. „Vi må have sammenhold på vore folk og kan dog ikke lade dem gå, hvorhen de vil“, sagde offisererne, og det lod sig ikke modsige.

Kunde man træffe en nogenledes rummelig kirke, blev den tagen i brug, men oftest måtte prædikenen holdes under åben himmel. At den da blev kort, var en nødvendighed både for soldaternes skyld, der tit havde marscheret mile vidt med fuld oppakning, og for præstens, hvis bryst ikke kunde tåle en lang, anstrengt tale i fri luft.

Var der ingen brigademusik eller frivillig mødt landsbydegn, måtte han desuden enten synge selv for eller tage et par mennesker dertil og indøve dem. I sidste fald kunde jeg få indvendinger mod den melodi, jeg havde valgt. En gang til orlogs tog overkanoneren, hvem jeg foresang melodien, meget høfligt til hatten: „nej, Deres højærværdighed, jeg er bange for, hun skær i grunden!“ Da jeg ikke straks gav ham medhold, sagde han: „så kan vi da prøve det. Sejda du, lille mand, kom hid!“ Manden prøvede på tonen, men det gik ikke. Endnu kom et „sejda“ og „en lille mand“ med samme udfald af sagen, og jeg måtte til sidst vælge en anden salme.

Vore folk fik snart færdighed i at indrette sig det ret hyggeligt i feltlivet, selv om de kun kort tid blev på et sted; især Fynboerne forstod den ting. Hyttelejre byggedes, efter omstændighederne af bøgegrene med løv på eller af træhytter, gaderne var lagte ordenligt og havde på sine steder lange borde og bænke, faner opplantedes, røde og grønne; bagved lå gærne mandskabets kogeplads. Det varede heller ikke længe, inden små nette blomsterpartier, en steuindhegning, begyndelsen til en have viste sig; man grov, hvor lejlighed gaves, huler ind i en bakke og lod vedbenden ranke sig yppigt om indgangen.

Var egnen nu tilmed smuk, kunde det være underholdende nok at færdes her ved aftens tide. Røgen hvirvlede fræm fra kogestederne, folkene sad og sladrede og væntede på maden, mens et indøvet kor sang fædrenelandssange; sang de „den gang jeg drog afsted“, stemmede alle mand med i. Således gik det muntert, til hornene klang og kaldte alle til hvile.

Den færdighed i at indrette sig kom nu også gudstjænesten til gode, man vilde have den så højtidelig som muligt og kappedes formeligt derom. En prædikestol blev bygget af græstørv eller trommer, hvorover blå og

røde soldaterkapper var bredte og øverst en hvid dug; rundt om var der pyntet med faner og løvværk. Ved andre lejligheder måtte præsten imidlertid stå på den bare mark. Folkene opstiltes i passende afstand, med gevær ved foden, undertiden blev rytterne siddende på sine heste. Således har jeg mange gange prædiket for en forsamling af indtil 5000 mand. Til orlogs brugte man huggerter og svingbasser eller en opstabling af kanonkugler til pryd, skibsklokken kimede og mandskabet sagde: „i dag skal vi i kirke“.

At træffe den rette tone i prædikenen, var ikke altid let. Tales skulde der om manddom og mod og Danmarks kamp, kun ikke alt for meget og i for store ord, og fristelsen hertil lå dog nær, det havde jeg øje for. Om jeg altid har undgået den, er et andet spørgsmål, som den, der kænder mine udgivne feltprædikener, kan dømme om bædre end jeg selv.

En romerskkatolsk præst træder op i fuld skrud, læser sin messe og svinger røgelsekarret til korets sange, han løfter hostien og hæren knæler ned, så indvier hans velsignelse den. Det gribende, der for mangen kan ligge heri, har den protestantiske præst rigtignok ikke til sin rådighed. Gustav Adolf og Daniel Rantzau knælede med hele hæren i fjendens påsyn, mens en salme lød fra krigstrompeterne. Heller ikke denne vore fædres fromme skik lader sig genindføre efter vore tiders vilkår; i alt fald har ingen af feltpræsterne haft mod til at prøve derpå.

Som feltgudstjænesten imidlertid nu kan falde med salmesang og ordets forkyndelse, har den alligevel det løftende ved sig, det har ikke blot jeg, men mange med mig sandet. Navnligt når fjenden stod ikke langt borte, og af og til et dumpt drøn lød over til os med den alvorsfulde mindelse; ingen vidste jo, når det brød løs.

En gang lå skibet, hvor jeg prædikede et par dage efter en fægtning, knap en fjærdingvej fra fjendens

skanser, og jeg havde lige forladt det, da der atter faldt skud, som dog snart hørte op. En anden gang, i Ekkernførde, vendte nuværende general Max Müller sig til mig under prædikenen. „Ja, vi må høre op, herr pastor, det kæltringepak under os ikke en gang ro til at høre Deres prædiken ud!“ Der blev blæst allarm i byen, alle skodder lukkedes, tropperne rykkede ud, og jeg fulgte med dem. Imidlertid blev det heller ikke den gang til noget videre. Da jeg på Als holdt sejrsfest for Fredericiaslaget, blev rigstropperne, der stod på Dybbølbjærg, en god fjærdingvej borte, meget ængstelige over den store sammentrækning af danske soldater og væntede et angreb.

Forefaldt fægtninger og jeg så lejlighed dertil, sluttede jeg mig til ambulangsen og tog et par flasker vin med i vognen. Dér kunde man altid række den sårede et læskende bæger og lade et godt ord følge med; det samme har også andre præster gjort. Men det var så det hele. Forlade de døende deres synder og holde dem krusifikset for øje, kan en luthersk præst jo ikke.

En stor del af hæren gik til altars, at ingen da blev kommanderet hertil, er vel en selvfølge; også denne hellige handling udførtes jævnligt på fri mark. Eller præsten blev hentet til en såret, en syg, ven eller fjende, der ønskede sakramentet, en enkelt gang måtte jeg så tale tysk. Man mærker endnu af og til hos vor almue et overtroisk syn på sakramentet, som om det kunde gøre synlige underværker, og mellem Katolikerne, hvortil en del af rigstropperne hørte, var den overtro nu meget udbredt; de bar hostien på sig og mente sig derved skudfri. Noget lignende har jeg enkelte gange truffet på også i vor hær.

Om foråret 1849, da tropperne skulde rykke ud, kom en soldat til mig i København og ønskede sakramentet hjemme hos mig. Han talte smukt og troskyldigt om mandig kamp med fjenden og at vi vel ved den

almægtige Guds hjælp kunde slå ham tilbage; det samme havde han nedskrevet på en lap papir, som han stak mig i hånden. Jeg lagde mærke til et lommetørklæde, han stod med, det pleje bønderkarle ikke at have brug for, og jeg spurgte ham altså, hvad han vilde med det: „Jo," sagde han i al enfold, „dermed vil jeg tørre mig om munden, når jeg har fået Herrens velsignede legeme og blod, og så i slaget holde det for mit bryst." Naturligvis advarede jeg ham alvorligt for den vanbrug af det hellige, og han smed straks tørklædet fra sig på gulvet: „nej er det så fat, herr pastor, må De ikke tro jeg vil gøre mig skyldig i sådan synd mod vor Herre!"

Jeg har som feltpræst både haft vielser og konfirmation og barnedåb. Mens vi lå i Slesvig, kom adskillige gange bud fra bønder, som bode mellem vore og de fjendlige linjer, om at døbe deres børn, og jeg har ikke nægtet dem det; naturligvis oversatte jeg da ritualet på tysk. Derved og når jeg færdedes mellem vore hærafdelinger, var jeg af og til udsat for at blive opsnappet af en fjendlig patrulje eller have anden ulejlighed, jeg slap dog lykkeligt igennem. Kun én gang havde det nær gået galt, og det med vore egne. Det var mørkt, og jeg havde glæmt at få feltråbet; vore forposter standsede mig med fældet gevær og kunde, skulde vel egenlig have stukket mig ned, da jeg ikke kunde give dem feltråbet. Det var dog skikkelige folk, som blot bragte mig til den nærmeste offisér, og han kændte mig.

En feltpræst, der nogenledes gør fyldest, finder vejen åben de fleste steder. Offisererne lige til de højeste indlade sig med ham, og jeg for min del har dem såre meget at takke for. De mærkede min iver efter at samle sammen til krigens historie og var ikke sparsomme med meddelelser, så jeg vidste undertiden, hvad ellers kun mere indviede var vidende om. Derfor kunde jeg kort

efter min hjemkomst udgive skildringer af fægtningerne, felttogenes gang og krigslivet i det hele.

Også hos de menige fik jeg indgang uden vanskelighed, jeg kunde gøre dem mangen lille tjæneste, skrive for dem, modtage penge på deres vegne eller bringe dem penge. I så henseende viste man præsten stor tiltro, skaffede ham også en del skriverier. På Als, hvor jeg havde kvartér 1849 under forholdsvis rolige omstændigheder, holdt jeg foredrag over den danske historie.

Alt det gjorde mig kændt og kunde blive indledning til åndelige samtaler, så vel som de småskrifter, jeg uddelte mellem folkene. Besøg af opvakte soldater fik jeg ikke sjælden, og en ung, letsindig frivillig, der var dømt til døden, fordi han havde forladt sin post, skulde jeg tale med og forberede på det yderste. Krigslivet er imidlertid altfor fuldt af uro og hindringer for sjæleplejen i egenlig forstand, og jeg har desuden ikke lagt dølgsmål på, hvor svage mine ævner dertil ere.

Bædst fik man folk i tale på lasaretterne. Man kunde væntet stuerne her fulde af jammer og suk, det var dog sjælden tilfældet, og gav en sig højt, var det gærne en Tysker; vore folk bed smerten bædre i sig. I regelen fandt jeg hospitalsforstandere og læger velvilligt stemte, havde blot ikke mængden af sårede været overvældende; og så flyttede man dem ideligt om fra sted til sted.

Undertiden mødte den syge præsten med en kort afvisning, „jeg har samænd ikke gjort noget ondt i verden“, sagde en såret slesvigholstensk underoffisér, da han fik at vide, jeg var præst. Man havde i det hele ikke let ved at få samtalen i gang om andet end timelige ting, om fægtningen, hvor de havde fået såret o. s. v.; mange fortællinger af den art har jeg hørt og brugt til mine skildringer fra krigen. Deres tal, hos hvem der var ret liv i troen, var ikke meget stort, hos en del flere mærkede jeg imidlertid en stille, ligesom indeklemt

gudsfrygt, der efterhånden kunde lokkes fræm. Også i de nys udgivne breve fra krigen er den kændelig nok.

En dag traf jeg en matrosdreng, hvis ene arm var skudt bort og hans side med, så man kunde se hélt ind til lungen; han talte roligt og barnligt om sin tilstand. „Det gik nu," sagde han, „sådan til, skal jeg sige os, da jeg blev kvæstet. Jeg er noget døv ad mig, og så blev jeg oppasser hos doktoren og måtte ned at hente ham hans remedier. Og lige som jeg nu tørnede ud derfra og skulde lade en kanon, fik jeg min overhaling. Men hvordan det dog egenlig gik til, skal jeg ikke kunne sige Dem, jeg véd kuns, det skete til styrbord. og at jeg varskoede dem ordenlig og sagde: nu må en anden skynde sig og lade, for jeg kan ikke mere!" Han trode, han endnu havde sin bortskudte arm: „enden bliver nok," sagde han, „de tår den hélt fra mig. Kunde man nu barestens rejse sig op og skulde ikke ligge sådan halv nøgen!"

Vi talte om hans forældre: „jeg vilde," sagde han. „gærne bede Dem, herr præst, at skrive får til, for jeg får nok ikke lov, og jeg kom nu så akavet af sted, at jeg ikke en gang fik sagt dem hjemme farvel!" Så talte jeg om, hvor snart det kan være færdigt med et menneske, og hvor godt det derfor er altid at have vor Herre i tanken. „Ja," sagde han, „hver aften og morgen beder jeg også mit fadervor." En salme, jeg begyndte på, kændte han og sagde slutningen af den, derefter kom han fræm med adskillige andre salmer og bibelsprog, han havde lært. Mens vi talte sammen, trak han af og til ansigtet som den, der lider meget, „lidt ondt gør det rigtig nok," sagde han, „men man har det alligevel godt, når man hører sådan tale."

Et par dage senere døde han. Hans gamle fader var kommen over og traf ham lige på hans yderste: „det var en god dreng," sagde han, „og grumme tålmodig var han. bare den sidste dag stod humøret ikke

rigtig på knægten." I ligfølget gik han ved præstens side, men på ên gang udbrød han: „med forlov", og smuttede bort; han så næmlig et hus, hvor man solgte kors og kranse til de afdøde. Straks efter kom han tilbage igen med et trækors under armen og fulgte videre med ud på kirkegården; dér plantede han det med den ene hånd, mens han tørrede sine øjne med den anden.

Til dette sted, hvor alle de samledes, „der gik til Ryes brigade", havde jeg ærinde des værre kun alt for ofte. Efter større træfninger kunde det ikke altid gå med de faldne, som det skulde, og en hel del blev jordede hist og her på Isted-hede, på den plads, hvor de var faldne og fundne. Men jeg gjorde hvad jeg kunde for at ære deres minde og skaffede kors både til hedegravene og gravene i viet jord. Selv om jeg ikke havde haft andre grunde, vilde jeg have gjort det, fordi vor almue nu en gang sætter så stor pris på hæderligt „at flys til jorde".

Den omstændighed fræmhævede jeg også, navnligt i 1850 over for pladskommandanten i byen Slesvig, oberst du Plat, der blev ængstelig ved alle de begravelser og mente, de måtte give fjenden for god oplysning om vort ikke ringe tab af mandskab. Adskillige hospitalsforstandere der nede tænkte ganske som han og puttede altså ligene hemmeligt i jorden, så jeg fik det først at vide af soldater, der harmede sig derover. Da henvendte jeg mig til kultusministeren og fandt fuldstændigt medhold, og fra nu af mødte altid en deling soldater, som fulgte efter de døde. Af og til kunde da offiseren tage gravspaden efter mig, og så kaste jord på dem og derpå lade mandskabet fylde graven i vort pasyn. I hovedkvarteret var man ellers ikke ret til freds med min henvendelse til kultusministeren og lod mig det mærke.

Nu og da forefaldt gribende optrin ved jordfæstelsen. I Brodersby ved Slien mødte en fader fra Broager, hvis søn var falden, lagde en krans på kisten og knælede og bad, dybt bevæget. „Ja, herr pastor," sagde han, „al den ulykke kan vi da takke vore Hjemmetyskere for, alle vi andre er Danske med liv og sjæl. Jeg har nu mistet ikke færre end 4 sønner i denne krig og har kun 2 tilbage, begge i kongens tjæneste. Er det vor Herres vilje, så lad mig også miste dem med, men De kan tro mig, det er tungt nok for en fader, igen at komme hjem med det budskab!"

Meget andet kunde jeg fortælle om sønderjydsk trofasthed og det mandige sind, der har stået sin prøve i ti trængselsår. Også om den danske soldat, om hans mod, når han først er bleven ret varm i kugleregnen og blusser over hele det af krutrøg sværtede ansigt, og om den jævnhed og ro, hvormed han tager alt; Allens soldaterbreve vidne derom på hver eneste side. Skal jeg fræmhæve noget grundtræk hos ham, så bliver det, lige som hos folket, den storslåede jævnhed. I de største øjeblikke af sit liv, omringet af farer og med alle nerver spændte til det yderste, er og bliver soldaten dog det samme jævne menneske, fri for alt tilgjort væsen.

Men alt dette hører ikke til mit levnet, og jeg må vise dem, der ønske mere oplysning herom, hen til mine skildringer fra krigen. Kun en lille køn historie skal jeg her meddele. Der bode en bondepige i Dybbøl, som havde en kæreste i 12te bataljon på Als, og en gang imellem måtte hun sende ham brev. Men ad hvilken vej skulde det komme ham sikkert i hænde? Alt var spærret af soldater og skanser. Kærlighed gør dog opfindsom, „hvad om du nu sneg dig til at bringe det selv gennem forposterne på Dybbølbjærg," tænkte hun. Hun prøvede derpå, det slog fejl, og alligevel opgav hun det ikke. En mørk nat vadede hun neden for banken ud i sundet, hvor fjendens poster ikke let kunde få øje på

hende; på den måde slap hun også ind til vore, blev råbt an, bragt til brohovedet, afgav dér sit brev og vendte hjem igen ad samme vej. Og hvad der én gang havde lykkets, gentog hun oftere. Her er æmnet til en yndig lille idyl med krigen og dens rædsler som baggrund.

I det hele føres vist aldrig en krig, uden at den har sine hyggelige, fredelige øjeblikke. Livet i lejren kunde, som jeg har omtalt, være muntert nok, med sang og klang og af og til en lille fest. Folkene gav et karnevalsoptog. Dér red obersten fræm på en krik, med et par gammelmandsbriller uden glas på den store næse og epauletter lavede af jeg véd ikke hvad; han spillede sin mand og skældte bataljonen huden fuld. Musiken leveredes af skralder og piber og barnetrompeter og redekamme.

I Sønderborg var der 1849 fest for Svenskere og Normænd; selv adskillige højere offiserer, der ingenlunde sværmede for den nordiske tanke, reves med af stemningen og de friske minder om vore norske og svenske brødres heltesind og heltedød i de sundevedske kampe.

Enhver i hæren, feltpræsten med, må kunne stå for skud, især blev de øvede heri, der var indelukkede i Frederiksstad, som min ven Høyer-Møller, eller i Frederits under bombardementet. En dag havde Boisen forladt denne fæstning, fordi han havde nødvendigt ærinde øvre i Fyn. Ved sin tilbagekomst blev han tilsagt at møde hos kommandanten, oberst Lunding. „De er," sagde Lunding barsk, „gået Deres vej uden orlov fra mig, véd De vel, at det kræver afstraffelse?" „Men," svarede Boisen, „jeg må vist nærmest regne mig at høre under hovedkvarteret." „Nu vel, så har De ingen ting her at gøre og forlader fæstningen på timen!" Boisen

fik ham omsider, efter et skarpt ordskifte, gjort noget mere medgørlig. „Síg mig så ærligt," sagde Lunding, „rejste De ikke, fordi De var bange?" „Herr oberst, husk dog bare på, hvor ofte vi har mødts på gaden og talt roligt sammen, mens det regnede ned med bomber og granater!" „Tør De da give mig hånden på, at De ikke rejste af frygt!" Hånden fik han, og alt endte sig venskabeligt.

Første gang, jeg var i ilden, var Kristi himmelfartsdag 1849. Jeg havde taget over til oberstløjtnant Blom i brohovedet ved Alssund, mens alt tegnede hélt fredeligt. „Vil De nu," sagde Blom, „følges med til de tyske forposter og se dem præsentere for mig?" Det gjorde de virkeligt, jeg har selv sét det ved en anden lejlighed. Vi var alt et stykke på vejen derud, da kom vore kanonbåde fjendens skanser på Dybbølbjærg for nær, og han brændte løs. Det blev en skydeøvelse i stor stil, hvorved man fra begge sider fik sine nys opplantede kanoner indskudte; hovedskive var brohovedet. Jeg kunde have fjærnet mig og burde det efter den militære regel: ingen skal under fægtningen opholde sig, hvor han ikke er kommanderet hen. Men min stilling i hæren vilde derved straks bleven skæv, altså fulgte jeg Blom tilbage til brohovedet, bler dér hos ham og lod fjenden skyde.

Har man en gærning at udføre, der hélt fylder sjælen, ænser man kuglerne ikke sønderligt, det har jeg senere erfaret. Her derimod var bataljonens og min eneste gærning for øjeblikket jo kun den, at lade skyde på os. Granaterne susede og vandede i sundet eller sprang lystigt rundt i brohovedet, hvor de overøste os med sand og småsten; en stump, der faldt lige ved mig, tog jeg op og bruger endnu som papirspresse. Soldaterne holdt sig godt og bukkede sig, hver gang vagtposten så et glimt fra fjendens kanoner og råbte: „buk jer!" Af og til kom de med en lille vittighed. Jeg gik omkring mellem dem og talte med dem og offisererne, eller

brugte min kikkert; snart rettede jeg den mod fjenden, snart imod Als, som lå dér for os, vårgrønt og solklart efter en tordenbyge, i det rigeste eftermiddagslys.

Imidlertid iagttog jeg mig selv. Min puls slog rask, sanserne var skærpede i en usædvanlig grad, jeg så alt langt klarere end ellers, og, det forekom mig, lige som gennem et lag af brunlig fernis. I én henseende var jeg til mode som den, der står i en uhyggelig haglbyge, og i en anden følte jeg, det var et af de interessanteste øjeblikke jeg oplevede.

Fra fjendens side var der afskudt et par hundrede granater, men granatild er ikke nær så ødelæggende som man skulde tro, kun enkelte hist og her blev sårede. Timer fløj som minuter, og hvor blev jeg ikke overrasket, da Blom tog uret op og sagde: „nu har vi samænd snart stået her i to klokketimer!“ Omtrent ved samme tid sagtnede ilden og hørte omsider hélt op.

Næste gang jeg lugtede krut, var jeg og den anden feltpræst Karstensen komne hen for at se på en rask forpostfægtning uden for brohovedet. Vi havde fået os en god plads i en af vore skanser og kunde overse, hvorledes kampen trak sig fræm og tilbage. Da gik den med ét over til kanonkamp, og skansen, hvor vi stod, vekslede skud på skud med fjenden. Granaterne sang og klang om os, dog, jeg tilstår det, faren viste sig nu fra den lokkende side, og vi blev der en god stund og så på. Endelig fjærnede vi os og ledte længe efter ambulangsen, der ikke var på den plads, hvor den skulde være. Men fjenden havde fået blod på tand, hele dagen igennem sendte han Sønderborg kugler og granater, der lemlæstede fredelige mennesker og forfærdede indbyggerne, så mange flygtede bort over hals og hoved. Natten derpå havde jeg så den yndigste drøm, jeg var hjemme og glad og lykkelig i min familjes skød; på den måde bragte ånden sig igen i ligevægt efter den usædvanlige rystelse.

Ved sådanne lejligheder kom jeg da til at tænke nærmere over modet, hvorom naturligvis talen i hin tid også ofte drejede sig. Der gives mange arter mod, den lærdes, kunstnerens, købmandens, missjonærens, martyrens, krigerens mod, politisk mod, trosmod, mod til at tage sig et ansvar på; og ævner og mod høre i regelen sammen. Den, der har den ene art mod, kan derfor gærne fattes den anden, hvis han fattes den dertil svarende ævne.

Man har set mennesker, der skrige på en vogn, når den hælder, at ofre alt for sin overbevisning, og helten fra valpladsen flygte for stormandens unåde eller en smitsom syge. En studerende kom hélt ude af sig selv op til mig, efter at have skrevet sin patristiske stil, han rystede og bævede. Jeg bad ham da tage sig sammen og ikke lade modet i den grad falde. „De må ikke tro,“ sagde han, „jeg ellers er sådan en stakkel, jeg var med ved Sankelmark, og ingen klagede dér på mig; men jeg har nu eksamensfeber lige som andre har kanonfeber.“

Vanen kan gøre meget, da man kan vænne sig til alt, også faren; den legemlige tilstand tør her heller ikke lades ude af syne, og den, som viser sig modig den ene dag, kan te sig langt anderledes den følgende. Men fræmfor alt afhænger det, som sagt, af, om man har en gærning at udføre, som svarer til ens ævner og kan fylde en hélt.

Så vidt jeg skønner, må man kunne påvise enhver art mod under 3 forskellige skikkelser; lad os imidlertid holde os alene til mod i krigen. Dér er først det naturlige mod, det man kalder courage, som med driftens uimodståelighed styrter faren i møde; det er det rå mod som hos vilde dyr, hos spilleren, og mangen helt savner det måske. Man huske på den navnkundige prøjsiske husargeneral Ziethen før en fægtning og hans: „schon abgemacht, Ihro Majestät!“ Blandt de offiserer, jeg har talt med om sagen, har de fleste sagt, at de

ikke for intet vilde sætte livet på spil. General Bülow kunde, når kuglehaglen blev stærk, uvilkårligt udbryde: „nej, her er det også alt for uhyggeligt“, men han veg ikke en fodsbred.

Den anden skikkelse af mod dølger ikke faren for sig, men trodser den. Snart er det forstandig overvejelse, snart en stærk følelse, en vilje, der driver fræmad, og således dreven kan helten lege med sit liv og føle glæden ved det, just i det øjeblik han sætter det på spil. Det ser aldeles ud, som var det blind drift, og dog er det noget moralsk tilkæmpet. Denne skikkelse af modet er vist nok det, der oftest viser sig i et slag, „nu ingen kryster!“ siger man til sig selv, og så går det. Dets tredje skikkelse, og den ædleste tillige, åndsmodet, kænder ingen uden en levende Kristen.

Under felttoget 1850 kaldtes jeg til feltprovst og fik til sidst 6, 7 præster til hjælp ved brigader og lasareter, så kunde den nødvendigste tjæneste nogenlunde vel varetages. I begyndelsen var vi dog kun tre. Dahlerup og jeg kom sammen fra København til Flensborg sent på aftenen d. 23de juli og traf alt i fuldt opbrud til det afgørende slag.

Følgende morgen den 24de afrejste vi til vogns kl. 5 for at følge hæren; det eneste, vi kunde få indkøbt så tidligt på dagen, var et par stykker hvedebrød og et dusin flasker vin, vinen skulde bruges til læskedrik for de sårede. Vejret var smukt, men en styrtende hede. Undervejs så vi løvhytter, opførte i al hast for én eller to nætters skyld, og tælte, som man endnu ikke havde fået brudt ned. Derpå kom det store vogntros, vi kørte gennem det og de fræmrykkende linjer, hvor den ene bekændt hilste på os efter den anden, mangen for sidste gang i dette liv.

Vi kørte om ved husarerne, der udgjorde hærens forspids, egnen var åben og overskuelig ind til Stenderups og Popholts skove i sønder, hvor fjenden holdt

sig gæmt; af og til hørtes skud fra blænkerkeden yderst fræmme. Vi steg ned af vognen i en skovløkke ved et batteri, da kom oberst Thestrup, den ene brigadekommandør, hilste på mig og sagde: „vil De lyde mig, kære feltprovst, så ryk en smule tilbage med vognen, her kunde det let blive for farligt!“ Vi gjorde det. Imens var der kommanderet hvil, „noget er i gære“, hviskede Thestrup, det var angrebet af Moltkes divisjon. Folkene strakte sig hen over alt, hvor der fandtes en smule skygge, i grøfter, bag hegn, spiste og sladrede eller sov; det hele lignede hvilet ved en feltmanøvre. Kække nok så de ud, vejrbidte og langskæggede, men overstøvede fra øverst til nederst. Et par fanger indbragtes, dragoner og husarer hug grønhavre af på marken til sine heste.

Vi gik fræm og tilbage mellem folkene og talte snart med den ene, snart med den anden. Det var i grunden lidt voveligt. Den danske præstekjole duer ikke i felten, den er for lang og tung, og vi havde derfor ladt den ligge hjemme, men så tog man os for Slesvigholstenere. Naget mod dem var naturligvis stærkt, og vi hilsedes med ukvæmsord og stene, det var alt hændt os, mens vi kørte gennem linjerne, og nu blev det værre. En ambulangsesoldat fik fat på et forsvarligt stykke kampesten og vilde lige kyle mig den i ryggen, da en livvagtskarl, som kændte mig, faldt ham i armene: „tag dig i vare, du, det er jo vores præst!“

Med ét kom der liv i de hvilende flokke, man skred til angrebet, og fra det sted, hvor vi stod, på bakkerne ved et aløb, kunde vi overse det hele, når ikke støvskyen blev alt for tæt. Horn og trompeter lød og svaredes med rungende hurra, adjutanter fløj fræm og tilbage, kompagnikolonner dannede sig, artilleriet kørte op og prossede af, dragoner tog post på højderne, hvis et indhug skulde blive nødvendigt; f æ g t n i n g e n åbnedes, kanonerne dundrede, snart var alt hyllet i støv og røgskyer.

De første sårede bragtes ind til ambulangsen, og ved det grønne flag var vor rette plads, vi skyndte os altså derhen; den var opstilt i en hulning, hvor kanonkuglerne ikke slog alt for stærkt ned. Min oppasser, en lille Fynbo, var imidlertid desuagtet ikke ret glad til mode; da han blev tagen til præstepasser, havde han troet sig så sikker som i moders dragkiste, og nu suste det alligevel om ham på alle ender og kanter, han trykkede sig, og jeg måtte skamme ham fræm. Det var dog kun en overgang, og siden under krigen gjorde han altid sin skyldighed, men pralede også nok dermed.

Den ene vogn med sårede kom ind efter den anden, andre bragtes på bårer, vi gik omkring mellem dem, rakte dem et bæger vin og sagde dem et lille ord til trøst. De fik den foreløbige forbinding og led med tålmod, ikke et kny hørte jeg. På en var kuglen gået midt gennem brystet og ud af ryggen, så han havde ikke en halv time tilbage at leve, og alligevel vilde han rejse sig op i vognen, inden han tog mod min vin. „Danmarks skål!“ sagde han, drak ud og sank straks tilbage.

Pastor Dahlerup kunde ikke tåle al den elendighed og var en afmagt nær, jeg derimod var af hårdere malm. Jeg har naturlig modbydelighed for det, der vækker væmmelse, dog kæmpede jeg imod den allerede som ungt menneske, var derfor blandt andet til stede ved anatomiske forelæsninger, og senere hærdede præstestillingen mig end mere. Pligt må det være for mig, men i så fald kan jeg frejdigt gøre min gærning, selv under de uhyggeligste omstændigheder.

Efter hen ved et par timers kamp blev det stille, skoven var vor. Så havde Slesvigholstenerne imidlertid trukket friske tropper til sig, og en ny voldsom fægtning bølgede fræm og tilbage, indtil langt ud på aftenen; den kostede os ikke lidet, blandt andre sårede traf jeg i en vogn major Harbou. Vore soldater havde taget og holdt

lynghøjene syd for Helligbækkro, hvorfra man så ud over lutter hedesletter og moser; dagen derpå måtte blive afgørende.

Jeg, der kom lige fra København og ikke var indviet i planerne, havde væntet sagen afgjort alt i dag, hvad også oprindeligt var påtænkt; derfor havde jeg så hovedkulds skyndt på vor afrejse. Vinen, vi førte med, var nu udskænket til sårede, vort tørre hvedebrød så godt som opspist, intet havde vi at leve af, man henviste os til Flensborg, og hvor nødigt jeg end fjærnede mig fra valpladsen, måtte vi alligevel følge henvisningen. Hastværk er altid lastværk.

Næste dag den 25de vaktes vi af fjærne, dumpe drøn, vi vidste, hvad det gjaldt, men bort kunde vi alligevel ikke slippe før langt op på dagen. General de Meza, der som vi havde tilbragt natten i Flensborg, kom dog alt kl. 10 til kamppladsen. På stadens halmstrøde gader og siden på landevejen traf vi den ene vogn med sårede og døde oven på den anden. Flensborgerne havde ilet dem i møde i over en halv mils afstand, dér stod de ved vejen, kvinder og mænd, med kurve fulde af mad og drikkevarer, og var lykkelige, når man blot vilde tage imod deres gaver; mange af kvinderne græd. Også vi standsedes hvert øjeblik; så råbte en såret, som lå udstrakt i sin vogn, mit navn, det var maleren løjtnant Dalgas, så gjorde vi holdt af os selv og gik hen og talede med de kvæstede. Lævningerne af den eskadron, der havde gjort det sidste indhug med Schleppegrell, kom tilbage fra valpladsen, få mand med standarten. Her fik vi da underretning om ulykken ved Stolk, hørte også rygter om en senere fræmrykning mod Istedsnævringen, videre vidstes ikke.

Det sørgelige vogntog blev tættere og tættere, indtil vi endelig holdt ved Helligbækkro. Overlæge Djørup trådte os i møde, med opstrøgne ærmer og et stort, blodigt forklæde for; nær havde han omarmet mig i sin

henrykkelse over at træffe et ansigt, han kændte fra København. Inde i krostuen var hovedambulangsens plads, hvilket forfærdeligt skue! Lægerne dryppede af blod, flere tommer højt flød det, blandet med vand, på gulvet omkring bordene med de sårede, og ideligt kom soldater med nye bårer. I haven lå de døde i dynger, mange i vilde stillinger, med hånden knyttet og fråden ud af munden. Midt i dyngen opdagede jeg et menneske i den sidste dødskamp, hans halve hoved var skudt bort, og den blodige hjærne skjulte, den anden halvdel, i krampe rørte han endnu hænder og fødder; „men han føler det ikke", sagde lægerne, „han er uden samling."

Det var alt en god stund hen på eftermiddagen, og vi skulde videre til hovedkvarteret, Djørup ligeså. Han overlod da ambulangsen til de andre læger, steg til hest og fulgte med os, der kørte over valpladsen. Langsomt gik det fræmad, standsning hvert øjeblik, og timerne skred, til det led mod aften. Den lange mosestrækning, fuld af tørvestakker og lyng og sand og kæmpehøje, bar alle spor efter en kamp på liv og død. Lig lå ved lig, gærne med et tørklæde over ansigtet, især lå de tæt dér, hvor livvagten havde stormet et hegn og taget tre kanoner; adskillige steder stod vagtposter at frede om de døde, ti plyndringen var begyndt af omegnens tørvebønder, og man så af og til hélt nøgne lig. Bårer fulde af blod, lange blodpytter i vejsporet, døde heste, hvis indvolde væltede ud af bugen, henkastede våben, itubrukne karrer og hjul, karduser og kugle på kugle lige som sæede hen ad vejen. Alt kredsede ravnene skrigende om sit bytte.

Rundt om stod brændende tørvestapler, brændende byer og skinnede dobbelt rødt mod den krans af skovklædte bakker, som dannede baggrunden; Slesvigholstenerne havde på flugten selv skudt sine magasiner i brand. Der henne opdagede man også deres løvhytter i læ af skoven; forladte, som de var, med alle tegn på nys at have

været i brug — et sted stod maden endnu over ilden —, havde de næsten noget spøgelseagtigt ved sig. Det var blikstille, ikke en sky på himlen, over denne ligmark og disse brændende byer strålede julisolen, idet den dalede, i al sin pragt.

Da vi nåede skovsnævringen ved Isted, var det blevet aften, og der stod en vild lysning fra brændestapler, som fjenden havde stukket ild på. Endnu faldt skud af og til inde i skoven, soldaterne ordnede sig da som til fægtning og bandede „det rakkertøj, der ikke vilde gi' sig". Vi snode os, så godt vi kunde, gennem kolonnerne og vogntrosset, og omsider så vi månen blodrød stå op over Slien. Med flyvende faner og klingende spil rykkede tropperne gennem Slesvigs gader, der var oplyste af de tarvelige lys, indbyggerne på befaling havde stillet i vinduerne. Stemningen var lystig, undertiden en smule kåd, „snak dansk, I hunde", råbte soldaterne, når de hørte et tysk ord; men ikke en eneste udskejelse forefaldt. Indrykningen varede ved til en time efter midnat.

Min tanke var, straks at opsøge den kommanderende general Krogh og derpå tilbringe natten i vor vogn. Jeg skyndte mig derfor op til madam Esselbachs hotel, stadt Hamburg, og strejfede om fra værelse til værelse, dog det hele, store hus var ligesom uddøet; langt om længe kom en tjæner og viste os til gæstestuen. Som vi havde siddet her lidt, så vi i døren en høj, noget spids felthue stikke fræm og atter på timen fjærne sig; hvem der bar en sådan hue, vidste jeg godt, det var general de Meza. Jeg ilede altså ud og fik ham med ind i stuen, da jeg først havde lovet ham, at holde dørene lukkede for træk og ikke røge der inde. Han tog nu plads og skaffede sig en kop kaffe, det første, han havde nydt i 12 timer.

Han var mørkt stemt. „Hvilken gyselig og ennuyant affaire", sagde han, „det er ikke som ved Frederits.

hvor alt var komplet satisfaktorisk! Og så de enorme tab, vi har lidt! Jeg indtraf på valpladsen omtrent kl. 10 og fandt den fuldeste desordre, fjendens position god, Schleppegrell død; og dér skulde man oven i købet høre på oberst Baggesens badinage! Han kommer humpende og siger: „herr general, må jeg have den ære at præsentere mig selv og adjutanten ved 13de bataljon som lævninger af min brigade“; så vilde han give mig en lang histore, men jeg afbrød ham: „kære oberst“, sagde jeg, „vís mig dog blot nogle flere fragmenter af brigaden!“ Det blev en hél halv eskadron.“

„Jeg tror, jeg indberettede på stedet til hovedkvarteret: her skulde være 3 brigader og 3 brigadekommandører; der mangler 1 brigade og 1 brigadekommandør, er 1 kommandør uden brigade og 1 kommandør med 3 bataljons. Den brave Vaupell kom dog snart til mig, trods sit sår i armen, og satte mig ind i sagerne, Thestrup traf også gode og forstandige foranstaltninger; til sidst fik jeg da en 5000 mand entre les mains og kunde mælde til hovedkvarteret, at jeg skulde nok assistere ved Isted.“

„Men min Perle (hans hest) er skudt, stakkels, tro dyr; jeg red op ad en høj, at gøre kaptajn Just min kompliment, da den fik skuddet. Adieu mon ami, sagde jeg og vendte mig bort. Og jeg bér Dem, se bare, hvordan man så sér ud! Hermed viste han mig et par meget tilsølede hvide glacéhandsker, siden fik jeg desuden at vide, det havde gået ham under slaget omtrent som general Ziethen, da han måtte sige til Frederik den anden: „schon abgemacht, Ihro Majestät!“

„Og“, vedblev han, „så denne affreuse dødens stad, vi nu marschere ind i! Man måtte helst skrive over den lige som Dante skrev over sit inferno: „lasciate ogni speranza, voi, ch'intrate!“ Hvordan det skal gå os i morgen, og om vi skal blive her, står i gudernes råd.

Vi har lidt enormt, enfin, jeg gør mig ingen illusioner, min herre!“

Mens vi talede sammen, var, husker jeg ret, maleren Sonne kommen til — han havde været øjenvidne til slaget —, også min gamle skolekammerat Lerbek kom, der fulgte hæren som politichef. De efterretninger, han bragte fra sine spejdere, var gode. V. d. Tann var kommen sprængende med løse tøjler ned ad Slesvigs bakker med de ord: die Schlacht ist verloren! Derpå rømte alle æmbedsmænd i staden bort på stående fod, og de slesvigholstenske tropper, der rykkede gennem den, var i fuldeste opløsning, næsten som på den vilde flugt.

Noget senere indtraf general Krogh med hovedkvarteret, og her var stemningen frejdigere, skønt ingenlunde derfor glad, som efter Fredericia-slaget, hvor jeg også kom kort efter kampen. Jeg så Krogh ved aftensbordet og talte dér med ham om jordfæstningen. „Den måtte naturligvis“, sagde han, „gå for sig i Flensborg. Og forskel skal der ikke gøres, alle, selv den simpleste soldat, er os lige gode og lige kære. I øvrigt, tilføjede han høfligt, kan jeg trygt overlade Dem det hele, jeg véd, De nok forstår Dem på, hvad der kan gøre indtryk på armeen.“

Natten behøvede vi ikke at tilbringe i bivuak i vor vogn, da vi fik et godt værelse i hotellet. Med tungt sind gik jeg til sengs, dybt bøjet ved de uoprettelige tab, mit fædreneland og jeg selv havde lídt, og alligevel med hjærtet fuldt af tak og pris. Og da nu morgenen kom og det lød i det fjærne fra Danevirkes volde med basuner og trompeter: Danmark dejligst vang og vænge, da hilsede folkets engel mig i et af de store øjeblikke, som jeg takker Gud for at have oplevet, om det end nu kun mindes med bitter sorg. Den skønneste drøm syntes jo opfyldt, „ledet hængt i lave.“!

Samme dag tog vi til Flensborg, hvor tiden gik med at gøre alt i stand til jordfæstningen. Dér gensâ jeg general Schleppegrell; kuglen havde gâet ind i panden og ud gennem issen, og hans âsyn var ældet, det var som om den undergangens kamp, han kæmpede ved Stolk „for sin ære“ og sine kanoner, havde lagt skygger over det. Fra den døde helt gik jeg hjem og satte mig hen og skrev et brev til hans ædle hustru, hendes svar herpå var gennemtrængt af smertefuld hengivenhed i en højeres vilje.

Også en anden kær ven, den unge. håbefulde løjtnant Blom, genfandt jeg kun som lig, under forrige års felttog havde vi dagligt omgâets med hinanden. Grundtvig, hvis sønners ven han var, satte ham et smukt minde.

Djærve yngling med den mørke pande,
med det klare, milde øjenpar,
kun en dejlig blomst i fjærne lande
for din svage tro livslykken var;
derfor vel dig, sejer du har vundet,
tidlig i det fjærne blomsten fundet!

Moderhjærtet, som du længtes efter,
som med vemod dyb du savned her,
moderhjærtet med de ømme kræfter,
som opliver alt hvad det har kær:
det er dér, hvor dig med toner milde
fuglen lokker nu til livets kilde.

Læssøe lâ i døden uforandret, med de ædle, frejdige træk, i ham havde Danmark mistet den af sine yngre sønner, der havde nærmest til feltherreæren. Hans sidste ord var: „lad mig ligge, og vil I gøre jeres oberst en tjæneste endnu, sa tag skoven! Hils min moder!“

I kapellet på kirkegarden lâ side ved side 33 faldne danske officerer, de skulde jordfæstes i den uniform, de bar; uden for stapledes underofficerers og meniges lig sammen, hen imod 500, i hele bjærge. Og dér og pa

de frisk fyldte lasereter måtte vi færdes hele dage og ordne alt, det var en i høj grad trykkende tid. Søndagen den 28de kl. 4 fandt jordfæstningen sted, efter at Slesvigholstenernes faldne var begravede tidligt om morgenen. Forrest gik livvagtens musikkorps, så en bataljon, præsterne, matroserne med flag, herefter bar officerer Schleppegrells, Læssøes og Trepkas kister, underofficerer bar en underoffiser og de menige en menig; der var altså gjort et udvalg af vore faldne af enhver rang. Tillisch og det halve Flensborg med ham fulgte, damerne strøete blomster.

En lang grav var gravet, hvori de øvrige lig alt i forvejen var nedlagte med kister eller uden kister. Gravtalen for den store helteskare holdt jeg og sluttede den således: „Og nu luk dig, o jord, over vore dyrebare døde! Herren være eders sjæle nådig!“

„Far vel, du ædle helteskare,
tak for din dåd og kærlighed,
tak for dit blod det dyrebare,
som randt til Danmarks frelse ned!
Nok har du stridt, nok har du blødt,
far vel i Jesu navn, sov sødt!“

Superintendent Aschenfeldt føjede et par ord til på tysk, så kom geværsalver, minutskud og klokkeringning. Jeg havde taget mig sammen med magt under talen og jordfæstelsen, men da jeg straks oven på traf etatsråd Flor, kunde jeg det ikke længer: vi græd sammen, han for Læssøe, jeg for Schleppegrell, vi begge for alle dem, som havde været tro til døden.

Endnu én gang til har jeg stået ved den grav med sin store udsigt over fjord og by og land; det var i et højtideligt øjeblik, da løven blev rejst, den løve, de har slæbt til tøjhuset i Berlin.

Fra de døde til de levende! De næste taler, jeg holdt, var sejrsprædikener ved Danevirkes fod, til basunernes klang: vor Gud han er så fast en borg; atter øjeblikke, som aldrig glæmmes. Alt blev nu ordnet med gudstjænesten og delt mellem de tilstedeværende præster, som de efterhånden indfandt sig. Jeg kunde i følge min stilling rejse, hvorhen jeg vilde, ti jeg skulde jo føre tilsynet, og disse rejser skaffede mig da et overblik over sagerne også i militær henseende, som jeg satte stor pris på.

Hvor fantastisk kan historien ikke blive! I de egne, Dane-hæren havde brugt til grænsevagt mod Tysken alt for tusind år siden, stod den nu atter, og længe glæmte navne fik klang på ny. Fra „Højborgen“ i en egelund på den spidse bakke ved Haddeby strække Danevirkets volde sig i lange linjer over heden indtil Treneborg ved Hollingsted; flere steder rejse de sig mægtigt, og endnu er en mængde lævninger af Valdemars-muren meget kændelige. Østervolden skærmede landet fra Sliens bredning til Vindebynor.

Disse oldtidens værn blev nu brugte, som de kunde bruges efter vore dages lejlighed; åer og vandløb opstemmedes og dannede store oversvømmelser, nye skanser bygdes, kanoner kørtes op, hyttelejre lagdes på passende steder, overalt på volden så man vagtposterne. Og i vester, ved Trenen og Ejderen, hvor alt i oldtiden var vand og mose, blev nu Hollingsted og Frederiksstad tagne med ind i forsvarslinjerne.

Vore folks hårdførhed og ualmindeligt skarpe sanser, deres instinkt til at finde sig til rette i en selv ukændt egn, kom os meget til gode „ved denne tjæneste ved ledet“, som den kaldtes. Den hørte ellers til krigens prosa, skønt egnen med sin øde storhed og alle sine minder var poetisk nok. Men linjerne, om de end så stærke ud og spækkedes med kanoner og pallisader, var meget for lange, kunde også på mere end ét sted

overskæres; fjenden trak dagligt nye kræfter til sig fra Tyskland, og enhver, som den gang har ligget her på vagt, véd, vi ingenlunde følte os trygge. „Man går aldrig“, sagde general Krogh, „til sengs med sikkerhed for at ikke 4000 mand næste dag skal bløde.“

Tit kom det til sammenstød mellem vore og fjendens patruljer, og navnligt da mellem rytterflokke med sablen i hånd. En gang i avgust fulgte jeg med hovedkvarteret på en større udrykning ad Rendsborg-landevej og den anden vej længer til øster. Vi så tydeligt Rendsborgs tårne og volde og møllerne på dem. En del halm og foder blev ved den lejlighed bragt ind, og fortropperne tørnede sammen især på vor venstre fløj. Dér, hvor jeg opholdt mig, på hovedlandevejen, havde vi dog kun et sammenstød, som snart var endt.

To gange blev vi angrebne for alvor, ved Møsund og Frederiksstad, jeg var ikke vidne til nogen af de kampe. Da fægtningen stod ved Møsund, en dejlig, solklar septemberdag, kom jeg kørende over heden fra Frederiksstad og Helgesen. Mørket faldt på, og jeg så i det fjærne bålene fra hyttelejren og Ekkernførde, et par ildsøjler, der i den stille luft rejste sig lige i vejret mod nathimlen. Mens kanonerne dundrede ved Frederiksstad og spændingen var stærkest, måtte jeg rive mig løs med magt og rejse i modsat retning, over til København; jeg skulde nemlig konfirmere Schleppegrells ældste søn og mine øvrige konfirmander. Derfra vendte jeg så atter tilbage til min post ved hæren og forlod den først endelig hen imod slutningen af året.

Idet jeg samlede ind til krigens historie, fik jeg god lejlighed til at overveje den måde, hvorpå en historisk fortælling danner sig. Selv havde jeg oplevet ikke lidet, og mere endnu fik jeg efterretning om fra troværdige øjenvidner. Men overvejelsen stadfæstede mig på ny den grundlov for al livsudvikling, jeg tidligere har peget hen på.

Det umiddelbare indtryk af en stor begivenhed er aldeles overvældende, man er opfyldt af den, og alligevel véd man i grunden slet intet. Så dukker den ene omstændighed efter den anden op for tanken og vinder fast skikkelse, det kan koste arbejde nok at hente den fræm lige som fra dybet, men den lader sig hente fræm. Og når alle omstændigheder således stå i fuld klarhed og samle sig til et hele, da véd vi først hvad vi har oplevet, og kan føle glæden af at vide det.

Dette tidspunkt kan nu komme før eller senere, vare kortere eller længere efter enhvers ejendommelighed, varigt er det imidlertid aldrig. Efterhånden foregår eń opløsning af det, vi én gang vidste med fuld sikkerhed; et og andet går os i glæmme, nyt tildigtes uvilkårligt, det rette forhold mellem enkelthederne kommer i vilderede, og inden vi se os om, svæver alt hen i sagnets blå tåger. Derfor kan det troværdigste øjenvidne, afhørt til forskellige tider, fortælle en og samme tildragelse på en sådan måde, at ingen skulde tro, det var den samme. Jeg har meget mærkelige eksempler herpå.

Ved en historisk optegnelse, der tør kaldes vel afhjemlet, er det os altså ikke nok, at den er gjort af en samtidig, vi må kræve den gjort af et øjenvidne. Og dette må end videre have optegnet eller ladet optegne tildragelsen netop i det rette øjeblik, da alt stod klart og levende for ham, hverken før eller senere. Man vil se, hvor meget der kræves, inden vi tør slå fuld lid til en efterretning, og hvor sjælden vi kan nå til bunds blot med det spørgsmål: er efterretningen i det hele pålidelig eller ikke? Men så bliver jo al historie vaklende, vil man sige. Vist nok i enkelthederne, derimod ikke i de store grundtræk, de vil i regelen stå fast, og med dem må og kan man i de fleste tilfælde hjælpe sig.

Sådanne overvejelser standsede dog ikke mine arbejder på krigens historie, de gjorde mig kun endnu mere varsom og prøvende. Og da jeg nu var

færdig, udgav jeg dem. efter bestilling, for det skandinaviske selskab og folkeskriftselskabet. Det var de første pålidelige skildringer af vor krig, derfor fandt de også talrige læsere. to af dem udkom i anden udgave, og den ene blev oversat på fransk. De „slesvigske digte“, jeg også udgav. blev derimod ikke sønderligt ænsede.

Imidlertid gik den danske hær i garnison eller blev opløst. Fra Flensborg af blev dens hjemtog et sandt triumftog gennem hele landet, alle hjærter slog den i møde. de sidste år havde jo omskabt folket til en eneste stor familje. Glanspunktet var i hovedstaden i februar måned 1851. Dér vandrede de kække gennem gader, prydede med guirlander af vintergrønt og de nordiske folks flag, og gennem triumfbuer; dér blomsterstrøetes de ved midvinters tide og sad til bords med Dane-kongen mellem våbenskjolde og fredens-palmer. Man så på de fleste, de kunde ikke forstå, hvorfor man gjorde alt det væsen ad dem, da de dog jo kun havde gjort sin pligt. Og jublen gav genlyd i alle Nordens lande. Sveriges og Norges konge tømte sit bæger til ære for det danske folk og dets tapre hær, „som havde víst Norden. at ingen opofrelser er for store, hvor det gælder at hævde sin selvstændighed.“

Ved flere lejligheder havde jeg her haft ordet, men mit foreslag om en sejrsfest mødte, mærkeligt nok, modstand, navnligt af biskop Mynster. og lod sig ikke sætte igennem. Så holdt jeg da min sejrsprædiken i Trinitatis kirke, og mangen præst trindt om har vist hjulpet sig lige som jeg.

Mere end én gang under krigen talte jeg med Frederik den syvende, jeg skulde takke ham, da han gjorde mig til ridder samtidigt med heltene fra Isted, og jeg skulde overrække ham mine bøger om krigen. Især én gang indlod han sig i en længere samtale med mig. „De har nu prædiket“, sagde han, „for mine sol-

dater, det har jeg selv gjort med, adskillige gange, og det gik godt. Jeg véd ikke, hvordan det kan komme sig, men jeg taler altid bedst, når jeg ikke videre har overtænkt mine ord i forvejen."

„Og så har De jo lugtet kruttet, som man siger, hvorfor vilde De det, hvorfor holdt De Dem ikke tilbage?" Jeg udviklede ham mine grunde. „Hvordan er man da til mode i sådanne øjeblikke?" spurgte han, og jeg skildrede det. „Ja," vedblev han, „kugleregnen kænder jeg nu ikke til, men jeg har i året 1832 været ude i en rygende storm. Jeg følte en kulde gennem hele kroppen, lige som jeg kunde være af marmor, af marmor, siger jeg; andre blev derimod lystige i faren, og jeg så vore matroser danse på ræerne og rive de mest forsorne vittigheder af sig. Ellers er jeg bange for, jeg har tabt for meget i armeens øjne ved ikke at gå med, og kommer det igen til krig, skal man sandelig ikke holde mig tilbage".

Så bad jeg om at måtte modsige ham, og talte om en konges vigtighed for land og rige, „et sådant liv", sagde jeg, „bør ikke udsættes, Deres majestæt, før i sidste øjeblik." „Det har De ret i", sagde han „men skal kongens plads ikke være i første række, så skal den i alt fald være i reserven. Og viger de i første linje, skal han træde fræm og sige: nu stå fast, karle, kun over vore lig går vej for fjenden til fædrenelandet!"

Senere faldt talen på hans ejendommelige stilling til hans folk i disse år, da de fleste troner ravede. „Jeg véd det nok", sagde han, „jeg har, jeg vil ikke sige folkets gunst, den er altid en boble, men jeg har dets kærlighed. Og hvorfor?" „Fordi Deres majestæt", svarede jeg, „har hjærte for folket." „Ja, det er sandt, men også fordi jeg er opdragen som et af folkets børn; det har de andre konger ikke været, og, skal jeg sige det rent ud, så var de såmænd mere tyske end danske."

Derpå bukkede han og rakte mig hånden: „Gud være med Dem!"

At have levet i tider, hvor ånden er over et folk, er i og for sig en velsignelse. Hvilken himmelvid forskel mellem ånden da og ånden nu! Hvad havde jeg ikke lært, hvor mange erfaringer havde jeg ikke gjort, hvilken rig lejlighed til virksomhed, og hvilke minder, både sorgens og glædens! Mit lille fædreneland var draget med ind i den store historie, og jeg havde oplevet i det og med det og for det langt mere, end jeg nogen sinde havde turdet vænte: krigens ideal og krigens epos og vor friheds morgenrøde, grundlov og rigsdag.

Skønt Norge og Sverige vel ikke umiddelbart tog del med i krigen, havde de nordiske stammer dog blandet blod på valpladsen som fostbrødre, og var bragte hinanden så nær som aldrig før. Mit håb om en stor fræmtid for Norden var derfor vokset mægtigt, og jeg var glad, jeg var stolt af mit folk, dets manddom og frihed. Jeg kunde gå og sige til mig selv; „et sådant folk tilhører du, dets historie skriver du!" „Så længe Danmarks fugle slå, de fagre håb skal ej forgå." Det var fristende øjeblikke, og det værste endda, at jeg, hildet som jeg var, ikke for alvor stod selvophøjelsen imod.

Fra mit senere præsteliv, rigsdagen og studerekamret.

(1850—1859).

De store livstanker, som rørte sig i det danske folk, måtte ikke slippes, og enhver med følelse for dem, måtte også arbejde for dem: mig blev det en sand kærligheds-pligt, des mere, jo flere farer der truede. Jeg havde fået tilbud om en ny stilling i Sønderjylland, det afslog jeg imidlertid, da jeg trode, jeg kunde virke mere i København.

Tryg havde jeg følt mig i den kæmpende hær, men nu kom uroen og de tunge tanker igen med freden. De følger udeblev, jeg og mange med mig havde væntet af den alvorsfulde kamp på liv og død og af friheden, og man begyndte igen netop dér, hvor man havde sluppet. Efter folkets stærke kraftudvikling kom en afslappelse, forholdene udad til var plumrede, indad til heller ikke klare og gode. Underhandlingerne med Tyskland ledte omsider til helstatsministeriet Bluhme og kundgørelsen af 28de januar 1852.

Kongen, der 1848 i fuld enighed med folkemeningen havde ytret sig stærkt mod Slesvigs deling — „det skal ej ske“ —, måtte finde sig i tingenes gang, så blev Slesvig i alt fald ikke delt: han var et stemnings-menneske, og nu havde man fået ham stemt for hel-

staten. En troværdig mand har fortalt mig følgende. En gang i de dage kom han op til kongen, hvem han ikke dulgte sine ængstelser, „ja“, sagde kongen, „du og grevinden I er alt for ravdanske!“ Min hjemmelsmand pegede da på Simonsens maleri af Isted-slaget, som hang på væggen, og svarede: „de, dér faldt, var det også, Deres majestæt!“ Kongen blev slået.

Ved denne tid omtrent mistede vi brødre vor kære fader; han havde levet et tilbagetrukkent, stille liv, hvor kun ét endnu bandt ham til denne verden, kærligheden til hans sønner. Han så, det gik os vel, og det kunde nok veje op mod alle de småsorger, han stadigt gjorde sig på vore vegne. Svagere var han bleven med årene og holdt sig nu mest inde i sine stuer; en forkølelse kastede ham på sygelejet i hans 76de år, og den 13de oktober 1852 sov han hen blidt og roligt, hans sidste ord var et farvel til min Asger.

I salen stod nu hans lig mellem de blomster, han havde elsket og plejet, lysekronen var tændt, dér samledes vi og vore familjer, en stille time, så hans blege åsyn med dødens mærker og takkede ham endnu en gang for hvad han havde været for os. Trinitatis kirkes kor var klædt i sort med lamper og lys som et gravkapel, et talrigt følge havde samlet sig, deriblandt biskop Mynster og Martensen, provst Pram Gad holdt talen, og på kirkegården jordfæstede jeg ham. Den salme, der ofte havde trøstet ham, lød nu over hans lig.

Kristi blod og retfærdighed,
ej bædre højtidsdragt jeg véd;
med den vil jeg for Gud bestå,
når ind i himlen jeg skal gå!

Hans gravmæle er efter en tegning af Bindesbøll. Den gamle gård blev solgt og ombygt, og med lævningerne af hans verdensteater, med „kukkassen“ og andre småsager pyntede vi det sidste julebord for børnene i Nybro-

gade no 5. Vor familjes historie udarbejdede jeg efter brevskaber og optegnelser, og min broder godkændte den. Den betydelige arv delte vi mellem os, og glat nok gik det dermed, da ingen af os led af pengegridskhed. Jeg lod min del stå hen, som jeg modtog den i papirer og aktier, og købte mig hverken nogen gård eller noget landsted eller stort bibliotek, alt det vilde bare voldt mig bryderier. Af samme grund skaffede jeg mig heller ikke mange kunstværker, skønt jeg let kunde have gjort det og min skønhedssans er levende. I øvrigt var jeg glad ved nu at vide mig uafhængig, hvad så end kunde hændes, og faders grundsætning gjorde jeg til min: vi eje intet, vi er kun satte af Gud til husholdere, og af husholderen vil der kræves regnskab. Så vidt jeg kænder mig selv, har jeg dog i mindre ting stundom været for påholdende. Et universtetslegat på 5000 rdlr. stiftede vi brødre i forening, det uddeles til trængende studerende fra vor moders fødeland, Sønderjylland.

Med trosfriheden åbnede sig en ny mark for sekterne, det skaffede uro i folkekirken, men tillige friskere strømninger. Den lykke, Mormonerne gjorde mellem de lavere klasser, havde især noget ængstende ved sig; „de vantro tossers religjon", som man har kaldt den, disse udsigter til Amerikas guld og grønne skove, lokkede jo tusinder, også fra København. Hvilken åndelig råhed og uvidenhed mellem masserne kom ikke nu for dagen, her måtte der sandelig handles og handles snart.

Da levede min gamle plan atter op, at samle folk til en aftenopbyggelse om søndagen, jeg skrev også et lille skrift om Mormonerne. Planen gennemtaltes først med min svoger Scheuermann, hvis nidkærhed for det, der kunde fræmme Guds rige, var så stor. Deretter sikrede jeg mig understøttelse af to dygtige kandidater, Christiani og L. Helveg, begge nu præster, og bragte

sagen for i Københavns konvent, der gav mig medhold i alt væsenligt.

En „luthersk forening“ blev da stiftet, hvor alvorlige Lutheranere skulde mødes til fælles opbyggelse, om de end i det enkelte kunde være noget forskellige. Magistraten indrømmede os opfostringshusets kirke til brug, den lå just til pas, midt i de kvarterer af byen, som mest trængte til åndelig pleje. Om vinteren 1852—53 åbnedes så møderne, ved hvilke der både skulde holdes foredrag og samtaler over det foredragne. Alt tegnede godt, kirken var propfuld, og foredrag holdtes foruden af os tre. som havde stiftet foreningen, tillige af stiftsprovst Tryde, Paulli, Blædel, den yngre Rothe, Levinsen, Hass. Lindberg og dr. P. Kierkegaard.

Samtalerne efter foredraget kunde af og til blive noget hæftige; en dag var således spørgsmålet på bane om skriften og trosbekændelsen. En lægmand stod stift på skriften alene. „men til at forstå den ret“. sagde Lindberg, „hører der vel dog teologiske kundskaber“; nej, det kunde lægmanden ikke indrømme. „Godt“, sagde Lindberg. „her har jeg just et græsk ny testamente ved hånden, tag nu det og se selv de steder efter, De støtter Dem til!“

Sådanne samtaler syntes de fleste deltagende præster ikke om; de indfandt sig da sjældnere og blev til sidst hélt borte, idet de dog bad os. der havde sat sagen i gang, kun at holde ud. Efter et par år var magistraten bleven ængstelig for, at den store brøstfældighed ved opfostringshusets kirke skulde volde ulykker. og nægtede os derfor en yderligere brug af den. Foreningen lejede nu en sal og ordnede sig på en ny måde, så også dens medlemmer af lægstanden kunde holde foredrag; jeg kom der jævnligt og blev ved med mine foredrag endnu en tid.

Men det åndelige røre tog til og ikke af, det var i de dage, S. Kierkegaard trådte voldsomst op, hans indflydelse sporedes i mere end én henseende, og vilde

røster mod folkekirken og dens præster lod sig høre. Jeg kunde ikke mere magte forholdene og måtte altså trække mig tilbage fra et foretagende, hvoraf jeg havde lovet mig så meget godt. Foreningens medlemmer splittedes siden ad til alle kanter; de fleste blev vor kirke tro, imidlertid var der også dem, der gik over til Irvingianerne, Metodisterne, Baptisterne, og et par standsede ikke, før de var faldne i Socialisternes hænder.

Jeg fik her atter stadfæstelse på en gammel sandhed: hvad der er begyndt i ånden, kan ende i kødet, og den, som taler højt om guddommelige ting, er ikke altid den, som elsker dem inderligst. Der gives en stille fromhed, som helst måske skjuler sig og alligevel er kostelig for Guds øjne. Hvor varsomt må ikke præsten gå til værks, når han er, som han bør være, og alligevel bliver han ideligt udsat for skuffelser! Gregor den store har sandelig ret: sjæleplejen er kunsternes kunst.

Varigere glæde havde jeg af en mindre kreds, især damer, og deriblandt kammerherreinde Neergaard og frøken Morgenstjerne, der jævnligt tilbragte en aftenstund hos os med samtaler om åndelige genstande.

Koleraen havde længe truet København, hvis sundhedsvæsen var i en ynkelig tilstand, omsider blev truslen ramme alvor. Den 12te juni 1853 viste de første tilfælde sig, og en måned efter, midt i juli, var farsoten dér i al sin vildhed, folk styrtede om på gaden og døde. I flere måder brøstede det på kraft hos de styrende myndigheder, så greb da rædslen om sig, og selv manden kunde flygte bort fra kone og børn. Men politiet holdt de vilde lidenskaber nede, som tit gøre en pesttid dobbelt forfærdelig, lægerne var på færde tidligt og sil-

digt og gjorde fuld fyldest, og præsterne ligeså; syv læger og en præst faldt som ofre for sin pligt.

Såsnart det tegnede til virkelig fare, henvendte præsterne sig til sundhedskommissjonen og tilbød sin hjælp på hospitalerne, ved de syges senge og mellem sygevogterne; sagen blev dog henlagt, og det kom ikke til nogen ordnet virksomhed, enhver præst arbejdede for sig. Dette gik ikke i længden, byrden blev uoverkommelig, især da dødsfaldene tog til, spring i spring, og man næsten ikke kunde gøre andet end løbe fra hus til hus, berette døende og kaste jord på de døde. Herpå kunde vi nu selv nogenledes råde bod. Provst Gad og jeg fik altså en overenskomst i stand mellem præsterne, så de skiftevis, uden hensyn til sognegrænsen, skulde jorde frijordsligene, efter at man havde begyndt at samle dem på ét sted.

I førstningen brugtes hertil gymnastikhuset i bastionen uden for Vartov, dèr mødte den, hvem det tilfaldt, alt om morgenen kl. 7. Kisterne stod opstaplede i flere rækker oven på hinanden, mange af dem var ikke slåede til, og man kunde se de halvnøgne lig; det hed sig, at et af disse „lig“ var stået op og blevet levende igen. De så kaldte kolerasoldater vandrede op og ned med sabler og skulde holde orden mellem en tæt klynge af medlidende eller nysgærrige mennesker: drenge, som krøb op i vinduerne og træerne, joges bort og alligevel straks igen sad på pletten; pjaltede, vilde karle, af hvem man kunde frygte alt, gamle koner, der vilde holde regnskab med, om også de døde var ordenligt klædte.

Fra gymnastikhuset gik vor vej til betalingsligene på assistenskirkegård, og den stod for folk gærne som det allerfarligste sted; en morgen, jeg gik der ud, mødte jeg i nærheden en fattig, gammel kone, hun så så venligt til mig, nejede og sagde: „Gud styrke Dem, herr pastor!“ På kirkegården tilbragte jeg nu mange

timer af dagen. Det var tit dejligt vejr, en smilende, skyfri himmel så ned over al elendigheden, og når et ophold mellem begravelserne traf ind, valgte jeg en afsides plet, omgiven af roser og blomstrende hyld, røgte der min sigar og lyttede til fuglenes kvidder. Ligfølger var tilladte og fandt jævnligt sted. Der ligger i den vante orden en magt over sjælene, som styrker og derfor heller ikke bør opgives; men mange i følget gik med sigar i munden som middel mod smitte.

Gymnastikhuset blev forladt, da man mærkede faren ved det, og frijordsligene skulde derefter samles ude på selve kirkegården. Intet her var dog endnu i orden, ti man kunde ikke få folk til at arbejde på et sted, alle skyede. I den brændende sol stod halft hundrede kister af uhøvlede, sort overstrøgne brædder, kun hist og her var en smule sejldug bredt ud over dem, og liglugten fra kisterne og de friske grave blandede sig med blomsternes duft. Rundt om fyldt med folk, der nedtrådte buskværket og gravene og rev korsene om; et virvar uden lige. Det ene læs med lig kom efter det andet. En af disse vogne, fortaltes der, var åben, her stak en nøgen, sortblå arm ud, hist et ben, og oven på sad to rusendes karle og brølede: „den gang jeg drog af sted."

Jeg skrev indtrængende om det uvæsen til politiet, og flere præster gjorde som jeg. Endelig blev da et tømmerhus opført, hvor ligene skulde stå et døgn og familjen imens have lov til at klæde dem. Derpå blev de sænkede ned i en lang kule med ulæsket kalk imellem kisterne og så jordfæstede. Men man havde ikke gjort kulen dyb nok og måtte derfor danne en jordhøj over den.

Jeg kastede ikke jord på noget lig, uden at tale i det mindste et par ord til følget, hjærterne var åbne for alvorlig formaning, og mangen tilhører har fulgt mig fra grav til grav. Jeg véd den dag, da jeg jordede over et halft hundrede lig. Af og til har jeg levet mellem

de døde fra kl. syv om morgenen til otte, ni om aftenen, med en enkelt times mellemrum. Og endda kunde det hænde, at man ringede på døren, lige som jeg havde taget præstekjolen af; dér stod et bud fra en syg, en gang en grædende lille dreng, som bad mig komme med til hans moder. Så måtte jeg hen til de syge.

Min familje lå på landet, på Hvidøre ved Emilies kilde, jeg derimod blev stadigt i København. Næsten alle i huset var flyttede bort undtagen redaktør Nathanson, og her gik jeg da om alene mangen sommerlys nat i de øde, tomme værelser, der gav genlyd under mine trin. På gaden blev det stillere og stillere, og fra kl. 10 dødsstille; en enkelt vogn kunde man høre nu og da, den fór af sted efter lægen, eller man hørte fodtrinene af et menneske, der løb alt det han kunde i samme ærinde, lyden af en portklokke, der ringedes voldsomt. Ængstelig kan jeg ikke sige jeg var, jeg iagttog de foreskrevne regler for sundheden og vidste i øvrigt der var den, som vågede over mig. Min helbred har aldrig været bædre end den gang.

Blev jeg hentet til en syg, måtte jeg undertiden sidde ved sengen i en kvælende dunst, mens gulvet svømmede med uhumskheder; det kunde vel og hænde, at den syge med ét overfaldtes af brækninger, der gik ud over mig med. Værst var det, når jeg til berettelse eller jordspåkastelse skulde op i en af rønnerne i Brøndstræde, Vognmagergade, Adelgade; kun alt for godt kændte jeg både „Slottet“ og „hvide Ros“. Sumpede kældere, stokværk staplet oven på stokværk, faldefærdige trapper, der så ud, som hang de i luften, værelser med en glug i steden for vinduet, eller hélt mørke, og sengen redt på gulvet af halm og klude og et hullet lagen, som i måneder ikke havde set vask.

Et sted måtte jeg kravle til vejrs ad en frit stående trappe uden rækværk op paa et mørkt loft umiddelbart under taget; dér bode en familje. Fuldt var der med

huskatte, som politiet gjorde jagt på, da man frygtede for, de skulde brede smitten videre omkring; i et lille kammer traf det på en gammel jomfru, der ikke holdt mindre end 15 katte. Den, der ikke har set det selv, gør sig ingen forestilling om, hvor usselt en fattig københavnsk familje kan have det.

Man traf ikke få steder på sløv ligegyldighed. „Nej," hed det, „herr pastor, mór bad os så bønligt, og derfor lod jeg tøsen løbe efter Dem, men det er allerede en hel time siden! Imens er hun pillet af, stakkels skind, og trænger ikke mere til Dem. Kan De nu bare skaffe os snart af med hende, for ellers kunde det gå ud over en anden!" „Min mand spørger De om, ja hvem kan vide, hvor han stikker, og det gør da heller ikke stort! Da sygen kom, rendte han sin vej fra mig og børnene, nu er han nok på svir, siger de, en har set ham ligge og snue i grønningen, det svin; men det kan også gærne være, han er væk lige som mór!" Andre steder rådede den vildeste forfærdelse, jeg véd dem, der blev syge blot fordi de så præsten komme op ad trapperne til berettelse.

Hvor det gjorde godt, måske i samme gade og et par huse derfra, at møde en hélt anden ånd! Dér fløj en fattig kone, som nys havde mistet sin mand, præsten om halsen og velsignede ham, fordi han så ind til hende. Dér skulde en vielse foregå ved dødssengen, præsten og vennerne havde samlet sig, men den døende brudgom lå hen uden bevidsthed. Da greb bruden hans hand: „hør Niels, er det ikke sandt, at du vil være min mand?" I samme øjeblik fik han sin samling igen: „jo," sagde han, „det véd du jo, min ven, det har jeg så tit og mange gange lovet dig!" Og vielsen blev fuldbyrdet under stor bevægelse af de tilstedeværende.

Et andet sted var alle husboerne paa benene og skulde hjælpe en syg mand, den ene kom med kamillete, den anden med varme omslag. En løb op og ned ad

trappen og bankede på dørene: „skynd dig dog, Else, skynd Dem, skoflikker, hvis De endnu en gang vil se den syge! Præsten er der!" Man lagde en ren dug på bordet, hvor jeg havde stillet kalk og disk, og stuen fyldte sig med folk, som stod med foldede hænder, mens jeg rakte den syge sakramentet. Om nogen frygt for kolera var her slet ikke talen.

En maler Schouw viste sig formelig storslået i sin barmhjærtighed, han gik fra seng til seng og plejede de syge; en, der ikke havde andet end en smittet seng at ligge i, bragte han hjem og gav ham plads i sin egen seng. De højere klasser kappedes med de lavere, frivillige læger strømmede til, og jeg véd de damer, der mældte sig som sygevogtersker. Så godgørenheden i alle stænder! De afdødes børn sørgede gode mennesker for, og mangen familje tog dem til sig i barns sted, der var, som bonden sagde, „ikke altid træ under trøjen."

I hele denne tid var kirkerne propfulde, og det gik mangen som mig, at forkynde ordet var ham en lyst; at bodens ord lød sammen med evangeliets, er en selvfølge i en tid, så fuld af den dybeste alvor. Fik en eller anden ondt under gudstjænesten og måtte bæres ud, var det en dobbelt indtrængende mindelse; ingen kunde jo vide, hvad det blev til. Også om altrene flokkede de sig. Et af mine skriftebørn, en gammel jomfru, sank sammen, lige som hun havde fået sakramentet, jeg vinkede ad graveren, og hun blev ledet bort. Da jeg om eftermiddagen så ind til hende, havde hun stærk kolera, men kom sig dog.

To brændpunkter for sygdommen dannede sig, i Vartov og på „almindeligheden", som hospitalet gærne kaldtes: her så det forfærdeligt ud, især på hospitalet. En sammenstuvning alle vegne fra af mennesker, så de kun kunde gøre regning på fjærdeparten af den nødvendige livsluft: den gamle spiseorden vedblev med kål og ærter og den velkændte suppe, 100 potter vand på

10 pd. kød. Skrig og jammer, en grænseløs uorden på mange stuer, gangkonen hæftede ligsedlen på den, som endnu åndede: „hvad gør det? Han er min sæl straks færdig!" Nær var det kommet til oprør mellem lemmerne, der så sig som fattigvæsenets dødsdømte ofre.

Farsoten kunde gøre de underligste spring, det var rimeligvis de giftige luftarter skyld i, der må udvikle sig hvor grunden er en sump, fyldt med klude, raddent halm og andre uhumskheder. Med ét slog den ned i Amaliegade i Nyhavn på Charlotteborgsiden og hærjede dér i de mest velhavende kvarterer lige så stærkt som ellers i de fattigste. Bønderne turde en tid ikke længer bringe sine varer til torvs, i havnen var der stille, næsten enhver, som kunde flytte bort, forlod byen, man regner dem i alt til henved 20,000 mennesker. Mange havde dog holdt ud i den vante orden til det yderste, således min broders og flere andre skoler, der først blev lukte ved feriens komme. Æmbedsmændene blev alle på sine poster, og selv prins Ferdinand og hans gemalinde var ikke til at få bort fra faren.

Omsider tog de styrende myndigheder sig sammen. Gaderne blev fejede og stænkede, fri mad uddeltes til de trængende, lasareter rejste sig, det ene efter det andet, og tæltlejre, siden barakker på glacierne og Kristjanshavns eksersérplads. Derhen, så vel som til livvagtens kaserne og andre større bygninger flyttede man nu de fattige familjer, og de, som lå i lejr, levede et halft feltliv. Man kæmpede for alvor, og i løbet af september måned var slaget vundet og alt i den gamle gænge. Men koleraen havde kostet København over 4000 menneskeliv.

Uvilkårligt måtte den, som kændte krigen af erfaring, sammenligne hin tid med denne pestens tid. Hist kom midt under farer og rædsler de mest løftende, de største øjeblikke; selv døden på valpladsen — jeg så

det ved Isted — har sin skønhed, som det heder i en gammel krigsvise.

Ej skønnere død er i verden til
end hans som i felten slagen,
på grønnen mark under sang og spil
dør bort uden suk og klagen!
Alene man ellers af dødens spot
må pines i snevre senge,
men her omkring 'en er selskab godt
af visne blomster i enge.

Under farsoten derimod var alt så nedkuende for ånden. Rædslen rådede, ingen store livstanker viste sig eller løftende øjeblikke i kampen med en usynlig fjende, hvor selv den heltemodigste opofrelse savnede al ydre glans; her var kun de „snevre senge og dødens spot". Men en hjemsøgelsens tid har det været for mangen verdenskær, letsindig sjæl.

Salmebogsudvalget, nedsat af konventet i Roskilde, men under krigen hindret i at arbejde, havde endelig fuldbyrdet sit hverv, og for mit vedkommende havde det været et såre kært hverv, således dagligt at sysle med vore salmeskatte. Hvis man vilde sætte noget igennem mod biskop Mynsters ihærdige modstand, måtte man ene sig, slå af fra begge sider og skaffe det, man har kaldt en „koalitionssalmebog" til veje, der kunde samle de fleste stemmer om sig. Dette var nu også sket, og det udkast, jeg som ordfører fræmlagde i konventet, bar netop „koalitionens" præg: „enhver retning i vor kirke, gjorde jeg gældende, må give sig til freds, når den i samlingen blot kan finde de salmer den har brug for; resten får den så lade skøtte sig selv."

Vort udkast blev både i konventet og uden for det angrebet skarpt fra de forskelligste lejre, af Rudelbach, kandidat Hjort, biskop Boesen i Sønderjylland, pastor F. Boisen. Jeg, der langt fra ikke var blind for alle

dets brøst, måtte da gribe til munden og pennen til forsvar. Det stille arbejde var ellers mere min lyst end striden, og jeg har kun blandet mig i de mangehånde teologiske og politiske kampe, når jeg for pligtens og samvittighedens skyld ikke kunde undlade det; og her måtte der jo værges for vor liden tue. Enden blev et nyt gennemsyn af udkastet, efter at meddelelser om det var os tilsendte fra landets præster; det således gennemsete forelagdes herpå for Ingemann, og som det udgik fra hans yderst læmpelige hånd, blev det 1854 tilladt til indførelse, hvor præst og menighed derom kunde enes.

Efterhånden trængte „salmebogen til kirke- og husandagt" igennem på de fleste steder. Det er en overgangssalmebog, der skulde afløse den så kaldte „evangelisk-kristelige". andet og mere kunde den, som sagt, ikke blive. Dette er også nu, da vi er komne ud over overgangstiden og må kunne bringe noget mere helstøbt til veje, indrømmet af mange tidligere modstandere.

Et nyt liv viste sig i det hele i gudstjænesten. Nye friske melodier trængte fræm især fra Vartov kirke, hvor man i øvrigt ikke altid var hensynsfuld nok i sit valg; og atter derfra lærte man i andre kirker, at hele menigheden, ikke degnen alene, bør svare præsten i responsoriet og synge sit amen til hans bøn. Så kom den liturgiske tjæneste juleaften fra Frue-kirke, hvortil jeg straks sluttede mig for Trinitatis kirke, idet jeg tillige her fik en påskeaftentjæneste i gang.

Således stræbte jeg at virke i min stilling som præst. Men der er et arbejde over alle arbejder, arbejdet på vor egen sjæl, at den, som prædiker for andre, ikke selv skal gå tabt. „Salige ere de rene af hjærtet," siger Herren, dog hvor findes da denne renhed? „Inden fra, fra hjærtet udgå onde tanker: hor, skørlevnet, mord, tyveri, gærrighed, ondskab, svig, uterlighed, ondt øje, spot med Gud, hovmod, tabelighed."

Derfor skal der dagligt kæmpes med kød og blod og „med ondskabens åndelige hær under himlen, som råder i denne tids mørke": Derfor skal den Kristne i tro og bøn leve livet i Gud, føle den Herres personlige nærværelse i sin sjæl, hvem al magt er given, og ved ham overvinde verden. Det vi leve, det ere vi.

Hvor ofte har jeg ikke sagt det til mig selv, både i den tid og til alle tider af mit liv, og hvor ofte har jeg ikke atter glæmt det? Med al min urolige higen var jeg træg i ånden, sen til at forsage hvad der skal forsages. Dage kunde gå hen i tilsyneladende travlhed, men min sjæl var kold, fremmed for Gud, hildet i forfængelige tanker. Ja der kom det øjeblik, da synden kunde få en magt over mig, en dårende, døvende, dæmonsk magt; jeg vilde og vilde dog ikke, så fristeren og så ham dog ikke. Kun Guds hånd holdt mig fra de dybe fald. Blev det mig klart, hvorledes jeg stod, vilde alligevel den rette anger ikke altid indfinde sig; den angst, der da kom over mig, var mere en angst for andre, som jeg måtte forarge, hvis de havde mærket, hvad der bode i mig, end for den levende, altseende Gud.

Stærkt afhængig følte jeg mig af menneskers dom, men trods det, trods al æresyge, kunde jeg af og til overraskes af grundig foragt for hele den slægt, „som går på to". Så meget urent bode endnu i mig, så ringe var min fræmgang på den Guds vej, jeg dog længe vidste af at sige; lyset, som jeg trode at have, var ikke udsprunget af livet. Med ét kunde fortabelsens mulighed da stå for mig, og deri ligger frelsen, eller kors og modgang bøjede det hårde sind.

Min forkyndelse af ordet måtte i en sådan sindstilstand tit blive kold og ukvægsom nok, ingen ret bodskraft var der i den prædiken, jeg holdt, fordi jeg skulde holde den; jeg turde heller ikke tale rent ud med myndighed og derved forarge, skønt samvittigheden mindede mig om, at det hørte med til. Jeg bevægede mig dog

med anderledes kraft på verdslig end på hellig grund. Og ikke des mindre kunde jeg til andre tider prædike med liv og lyst, den gærning var mig i grunden så kær. — Herre, gak ikke i rette med den utro tjæner. Herre, lær mig at kænde mine lønlige brøst! For dig, og for dig alene kunde jeg skrifte, fristet og elendig som jeg var, ti du vil ingen synders død, og du véd, at min dybeste længsel, trods alle synder, stod efter dig og dit ord! Dig er det, som oprejste mig og atter sendte vederkvægelsens timer!

Kampene pa rigsdagen havde i disse ar været mange og harde, og alene ved hjælp af bondevennerne og gentagne rigsdagsopløsninger sejrede ministeriet Bluhme med sin *toldlov* for hele monarkiet og den nye *arvefølgelov*, der udelukte kvindelinjen. Derefter krævedes *grundloven indskrænket* til kongeriget, rigsdagen stillede sine vilkar for en indskrænkning og svarede i øvrigt med en mistillidsadresse. Immidlertid havde Slesvig og Holsten, hvert for sig, faet sin nye stænderforfatning. Hele landet kom nu i røre, og selv i enkedronningens teselskaber, hvortil hun havde skænket mig adgang, var der nok af politisk uro: pavirket stærkt af Grundtvig, holdt hendes majestæt pa friheden i modsætning til flere af sine damer.

Bønderne havde de ministerielle til dels faet i sin magt, sa *oppositionens* hovedstyrke la i de frisindede æmbedsmænd; de skulde da trues til eftergivenhed, og Hall, Andræ, Monrad fik til en begyndelse sin afsked, pressen forfulgtes. Friheden, som havde helstatsplanerne og tidens strømninger imod sig, stod i fare; Clausen, prof. Larsen og andre dygtige æmbedsmænd trak sig tilbage fra rigsdagen, og ministeriets rustninger gjaldt, efter manges mening, tillige dets modstandere i landet

selv. Men en „værneforening“ trådte i skrankerne for vor frihed og holdt møde i Kasino, pengesummer blev indsamlede til de forfulgte, æmbedsmændene og pressen, og også samledes underskrifter på mistillidsadresser. Man havde alt i et par år grundlovsfester, der skulde virke vækkende og styrkende. Ved adskillige lejligheder har jeg nu dér haft ordet og havde det navnligt, den gang spændingen var på sin højde ved festen 5te juni 1854 på sletten ved Eremitagen. Jeg talte om grundloven og sammenlignede den med et femårs barn, der havde overstået adskillige af børnesygdommene og fået sine tænder.

En halv snes dage efter kom brygger Jakobsen og fabrikør Bonnesen op til mig i „værneforeningens“ ærinde. I Vejle amts 3dje folketingskreds, fortalte de, havde en hélt ung og uprøvet mand, den senere dygtige rigsdagsmand Kofod, stillet sig, men kunde ikke trænge igennem. Følgeligt skulde et nyt valgmøde afholdes om 2, 3 dage. Deres spørgsmål til mig var nu, om jeg vilde stille mig, i så fald vilde „værneforeningen“ næmlig arbejde med iver på mit valg.

Min broder havde været medlem af den grundlovgivende forsamling og dér navnligt haft indflydelse på sproget i loven. Jeg vidste derimod, at jeg med al levende følelse for mit land alligevel ikke ret egnede mig til den politiske løbebane. Det sagde jeg så Jakobsen og Bonnesen rent ud, og desuden at min dobbelte stilling som præst og historiker alt i og for sig pålagde mig mer end pligter nok. Men de holdt ved og bad mig indstændigt, „jo mere,“ forestillede de, „hele æmbedsstanden trak sig tilbage for ministeriets trusler, des vigtigere var det at få dog nogen af den samfundsklasse, man kunde stole på.“

Jeg kunde nu leve sorgløs, selv som afsat æmbedsmand, og havde derfor lettere ved at træde op mod ministeriet end de andre, og til sidst lovede jeg da at

stille mig til valg; det stod i det øjeblik for mig som ligefræm pligt, som noget, Gud krævede af mig, og derfor vel også vilde give mig kræfter til. Straks blev det mældt til Vejle ved telegrafen, jeg kunde ikke give møde på valgdagen, men Kofod trådte frivilligt tilbage, og to dage efter var jeg rigsdagsmand i Orla Lehmanns gamle kreds.

Skyerne trak svært sammen. Den 26de juli 1854 udkom forordningen om fælles rigsråd for Danmark, Slesvig og Holsten; dets myndighed var kun lovgivende i nye skattesager, ellers rådgivende, en måned efter trådte det sammen. I sommerferien tog jeg over til Vejle, hvor jeg holdt møde med mine vælgere, der jo havde valgt mig uden at kænde mig; jeg skildrede dem her farerne for friheden, stillingens hele alvor og talte skarpt imod rigsrådet. Derefter indløb gennem Sællands biskop et truende brev fra ministeriet.

Man foreholdt mig „det uforsvarlige for en præst og videnskabsmand i min agitatoriske adfærd og den mærkelige måde, hvorpå jeg havde begivet mig til en anden provins, for i en dertil af mig selv indbudt forsamling at ytre mig over de vigtigste statsforhold, hvorom jeg ikke kunde have nogen begrundet mening, og som desuden ikke manglede organer til hæftige udtalelser, skønt uden grundig førelse.“ Man vilde dog i den tro, „at jeg ikke havde handlet af ond vilje“, for denne gang „indskrænke sig til“, at biskoppen (Martensen) foreholdt mig „min højst upassende adfærd og dertil knyttede en advarsel om ikke oftere at gøre mig skyldig i sådan ubesindighed.“ Jeg trode i denne skolemesterstil at genkænde A. S. Ørsted, som han da så på sagen, og gæmmer brevet i min pult som et historisk aktstykke.

Ministeriets næste skridt imod mig måtte blive enten afsked eller anlæggelse af en sag, men den, der har en fast overbevisning, viger ikke derfor tilbage, og min hustru hørte ikke til dem, der svække manden. På

rigsdagen i oktober stemte jeg både for nedsættelse af udvalget, der skulde forberede en anklage mod ministeriet, og for Halls adresse, der krævede en konstitutionel fællesforfatning, skønt jeg ikke var lidt ængstelig ved helstaten. „Enten“, sagde Hall, „en konstitutionel helstat, eller også er helstaten en umulighed!“ Så opløstes folketinget, og vi hjemsendtes med bebrejdelser og trusler, som navnligt gjaldt æmbedsmændene. Alle tegn var der nu til et statshug. Københavns borgere måtte holde rigsdagsgildet for os på skydebanen, hvor stemningen var afgjort for kamp og Plougs vise om „næver på skaft“ blev sungen.

Den 1ste desember stod jeg for mine vælgere på rådstutrappen ved torvet i Vejle, modkandidat var sognefoged Hans Ladegaard. Jeg gjorde regnskab for min handlemade, fik latteren på min side og blev valgt ved kåring med så godt som alle stemmer. Modstanderne sagde: „det var da en sølle rigsdagsmand, de havde fået, som vilde sælge landet med hud og hår til Svensken“. Om aftenen blev der holdt gilde, Lehmann var som ude af sig selv, især da også gode efterretninger indløb fra amtets øvrige kredse: „Vejle amts ære er reddet“, råbte han. Den, som bragte ham depechen, tabte både næse og mund over hans glæde og sagde siden: „den bitt' mand bløv minsæl så glad, te han hopped og sprang, som han var tumbet.“

Disse valgmøder i Vejle, hvoraf jeg havde adskillige, var mig altid til stor opfriskelse. Jeg bode i Lehmanns hus, et sandt, billedsmykket kunstens hjem, og lærte ham at kænde nøjere i al hans ridderlige elskværdighed, det varme hjærte, den springende og spillende, undertiden lidt kade andrighed, som stod ham til tjæneste. Også i mørke øjeblikke har jeg set ham, dybt nedslagen, som han kunde være det. Med hvilken hån løftede han sig da ikke op over tidens usselhed og talte „om det ædle dyr mennesket, hvis eneste higen var at

æde og drikke godt og more sig, og så endnu en ting til, han gad næppe nævne den“!

Vi samtalte tit om vore udsigter, hvis ministeriet blev ved roret og gav os vor afsked. Jeg vilde i så fald holde forelæsninger over nordisk historie. Han vilde skrabe alle midler sammen, han rådede over, og flytte op til Island, for dér at grunde et museum for Thorvaldsens værker og i det hele nordisk kunst; vist nok mere et flygtigt indfald end alvorligt ment. Blev han i Vejle, skulde stæderne i amtet smykkes med malerier og billedstøtter. Fredericia er senere blevet det. Vejle venter derimod endnu på den billedstøtte af Anders Vedel, muret 20 alen høj af teglsten, som han vilde have rejst pa en spids bakkeknude ved ådalen.

Så kørte eller sejlede han omkring med mig i det storslaede landskab og kunde være glad som et barn over en gruppe træer, et væld, der boblende sprang ned ad bakkesiden; i at indrette det slags udflugter var han mester, og hver af dem blev til en lille fest. Sa faldt det ham ind pa Jellinge højene at gøre en sammenligning mellem fordum og nu, Tyra Danebod og „Luise dansebod“; sa drillede han mig med Grundtvig. Men de skumlerier over kristendommen var dog næppe alvorligt mente, ellers havde han ikke ladet sin datter opdrage som hun blev opdragen, ellers havde man heller ikke selv midt i disse skumlerier kunnet mærke en sjæl, der søgte noget, den endnu ikke havde fundet. Det gjaldt kun om at svare som der blev råbt i skoven, spille andelig fjederbolt med ham, som jeg tit ogsa matte det med Birkedal; det var ikke let, men det satte i en højst velgørende spænding, og noget af hans aand meddelte sig uvilkarligt til mig. I de breve, vi vekslede med hinanden, gik det ligedan til. Saledes stod det mellem os indtil det sidste ar, han levede. Fra sit sommerbo i Hellebæk sa han de første franske orlogsmænd, og hans hab blev stort; da faldt Frankrig, og han matte bøje

sit hoved under tilskikkelser, der blev ham for tunge, ti ét fattedes dette ædle hjærte, den bædste, den eneste trøst.

Da den nye rigsdag trådte sammen midt i desember 1854 med et endnu stærkere folketing af frihedsmænd, var der ikke længer grund til kamp på kniven; den forefandt jo et nyt ministerium af sine egne, de afsatte æmbedsmænd Hall og Andræ i forening med Scheele, P. Bang, Lüttichau og flere. Hermed var det efter troværdige vidners udsagn gået således til. Kongen var ikke for vel stemt mod en regering, der nær havde skilt ham ved folkets kærlighed, til sidst fik den næsten alle som én imod sig, selv de tidligere venner; gehejmeråd Scheele i forståelse med grevinde Danner havde imidlertid arbejdet fra sin side og hulet grunden under den. Øjeblikket var ikke uheldigt, da stormagterne under Krim-krigen ikke, som de ellers gærne vilde, kunde se Danmark på fingrene, og nu endogså det nye rigsråd krævede større lovgivende myndighed. Vist nok havde nogle af ministeriet del med i disse krav, fordi de i dem så et slags sikkerhedsventil, men deres regninger slog hélt fejl, folkestemningen blev derved endnu bitrere. Ikke en gang rigsrådet, hed det, ministeriets egen skabning, vil underkaste sig dets magtsyge.

Den 3dje desember, da efterretning indløb om de nye folketingsvalg, slog den afgørende time, kongen vilde ikke længer fræm på den vej. Først kom et hæftigt optrin med general Hansen; „da jeg ikke straks", fortalte kongen, „vilde underskrive hvad han forelagde mig, smed han mig sin portefølje 20de gang i næsen. Ja derom kan vi tale siden, svarede jeg." Kl. 12 holdtes statsrådsmøde, hvor prins Ferdinand ikke var til stede, kongen fræmlagde sine punkter for ministeriet og æskede svar af det endnu samme dag. Ministrene vilde da på stedet tage dem under overvejelse, men han udbrød:

„ingen diskussjon, mens kongen er der,“ og gik derpå sin vej.

Nu overvejede de punkterne, kunde ikke gå ind på dem og meddelte kongen det. „Så takker jeg Dem, mine herrer, for den tid, vi har været sammen,“ svarede han kort; de håbede, „det var en afsked i nåde“, „ja“, sagde han, „det vil nok give sig, men nu kan De først komme og spise suppe med mig.“ Ved bordet udbragte han „sin højtelskede gemalindes skål,“ de stødte til hinanden, „altså det nye program“, hviskedes der. Senere skal han have sagt til Hansen: „tag Dem nu blot i vare, general Hansen, med hvad De gør! For jeg har, F. g. m., ti øjne med Dem på hver finger!“

Dannelsen af et nyt ministerium havde haft store vanskeligheder at kæmpe med, indtil konferensråd Treschow mældte sig som fødselshjælper. Det blev nu på Scheele nær lutter borgerlige ministre, „lutter grisetæer“ — som det hed i hofkredsene —, der trådte ind i det. Men kongen var glad ved den vending, sagerne tog, han følte, han havde gjort en god gærning, og København takkede ham med et fakkeltog på ridebanen. Faren for et statshug var hermed ovre.

Jeg traf i de dage Hall en gang lige som han kom fra sin skræder, hvor der var taget mål af ham til ministeruniformen. Skræderen foreslog guldtresser af samme slags, som grev Sponneck havde fået, „de kunde holde ud i fem år, sagde han, og så kunde man oven i købet vende dem“. „Hele fem år! Det er ganske efter mit hoved“, sagde Hall med lune, „dem kan De gærne lade mig få!“

Ministeriet Scheele standsede straks forfølgelserne mod pressen og indkaldte rigsdagen. Dagen efter åbningen blev den tilsagt til taffels, hvor kongen viste sig ret som en elskværdig vært. Ved bordet sendte han en seddel til en af sine venner blandt rigsdagsmændene: „ser Du,“ skrev han, „jeg holdt, hvad jeg

lovede dig i jærnbanevognen ved Slesvig". Det var et nyt ministerium. „Mit hjærte er dansk", sagde han i gensvar på sin skål, „det viste sig i farens stund og nu for 14 dage siden". Da taffelet var hævet, gik han, som han plejede, omkring i salen og underholdt sig med sine gæster. Til en af de afsatte æmbedsmænd sagde han: „ja jeg har gjort Dem uret og skylder Dem oprejsning!" Med en anden rigsdagsmand kom han i samtale om sit folks kærlighed: „den var såmænd nær gået fløjten", sagde han. Gennem alle hans ytringer lyste glæden over hvad der var sket.

Udkastet til grundlovens indskrænkning fræmlagdes på ny for rigsdagen. Ministeriets talsmænd var i folketinget Monrad, der ikke var medoptagen i ministeriet, i landstinget Lehmann. Kampen om indskrænkningen blev hvas, især i folketinget. Grundtvig kaldte her fællesforfatningen „et fornuftgiftermål. Heller måtte man dog skilles hélt fra bord og seng! Det mangehovedede ja skal ialtfald ikke døve mit nej, da jeg er vis på, at to sige nej med mig, Nordens ånd og Danmarks hjærte". „Man fræmmer ej den gode sag", svarede Monrad, „ved højttravende talemåder". Omsider sejrede ministeriet, som vænteligt var.

Det aftrådte ministerium blev stævnet for rigsretten, fordi det havde overtrådt bevillinger, men, efter de nye ministres ønske, ikke for forordningen om rigsrådet, den skulde foreløbigt stå ved magt. Dommen faldt 1856 og lød på frifindelse, alle de rigsdagsmænd, der sad i retten, havde dog stemt for domfældelse. På samme rigsdag sporede man også indflydelsen af Grundtvigs tankegang, idet sognebåndets løsning og adskillige nye skolelove vedtoges, alt i retning af mere frihed for den enkelte. I det hele herskede en større velvilje mellem bondevennerne og de national-liberale, end man gærne var vant til at træffe.

Derefter blev hele rigsdagen, folketing og landsting, opløst i overensstemmelse med paragrafen om ændringer i grundloven, og i avgust måned 1855 tradte den nyvalgte, overordenlige rigsdag sammen. Efter nye kampe blev så grundloven indskrænket til kongeriget; da jeg stemte derimod, hviskede Hall til mig: „jeg vil håbe, det var sidste offer til de vrede guder." Et reskript fra kongen skulde samtidigt fjærne frygten for at miste grundlovens friheder; den havde haft sin ihærdigste talsmand i Grundtvig, der ved den lejlighed udfoldede en glimrende, af og til lidt vidt dreven skarpsindighed.

Om tiden når indskrænkningen skulde træde i kraft blev der ført en sidekamp. Den nye fællesforfatning var vedtaget af rigsradet og la nu „til efterretning" på rigsdagens bord. Den indførte et normalbudget, og mange punkter i den var lidet tilfredsstillende. Rigsdagen maatte dog intet ændre i den, den kunde kun tage det fræmlagte i øjesyn, inden indskrænkningen tradte i kraft, og så afstemme om indskrænkningstiden.

Adskillige møder bag ved kuliserne gik forud for de offenlige. Blandt andre havde Ploug fræmlagt en motiveret dagsorden, hvortil jeg og flere andre sluttede os, den kunde vænte stemmer fra en del bondevenner og vilde derved rimeligvis få flertal. Kunde ministeriet give os yderligere sikring for Sønderjylland og vore friheder, vilde det nu have gjort det, for at undgå denne dagsorden. Men det kunde åbenbart ikke. Bang tradte op i salen i dets navn og talte om umuligheden i at give en sådan sikring eller ændre noget i fællesforfatningen. Da trak Ploug sig tilbage med sin dagsorden, og jeg og de fleste andre lige så, for ingen pris vilde vi være med til at styrte ministeriet, måske endog bane vej for kongens fratrædelse. Også i dette spørgsmål havde det da sejret, skønt først efter et par stormende møder.

Grundlovens indskrænkning trådte i kraft, og den konstitutionelle fællesforfatning udstedtes den 2den oktober 1855. Den blev, hvad Monrad spydigt kaldte den, „ministeriets kæledægge", og måtte vel blive det; ti inden for dens område lå statsstyrelsen i det store og hele. Men ro var der langt fra ikke i sindene. De tyske magter lå stadigt på lur. I de nye holstenske stænder rådede Slesvigholstenerne, i de slesvigske var de i alt fald meget stærke, og Scheele syntes at ville, om muligt, trykke Dansken tilbage, der efter 1850 nogenlunde var kommen til sin ret i det sydlige Sønderjylland.

Jeg havde nu prøvet mine kræfter som rigsdagsmand og dømte det samme om dem, som jeg alt paa forhånd havde dømt Jeg egnede mig ikke til at samle andre om en sag, jeg var og blev hvad man kalder „friskytte" og „naiv politiker", fuldstændig fremmed for maskineriet bag ved kuliserne. Yderligt som Grundtvig, med hvem jeg aldrig har været politisk enig, turde jeg ikke gå, og skønt jeg oftest stemte med de national-liberale, tilhørte jeg dog heller ikke dem; jeg havde mere øje for det menige folks og den enkeltes tarv end de i almindelighed. Grundtvig, det må jeg tilføje, har ingen sinde prøvet på at drage mig over til sin politik.

Ved alle mine andre sysler blev en frugtbar virksomhed på tinge i høj grad vanskeliggjort, og jeg havde desuden gærne ondt ved at træffe det rette tidspunkt når jeg vilde tale i salen. En og anden gang kan jeg have gjort lidt indtryk, idet jeg tradte op med skarphed og varme, men det var det hele. Modtog jeg så et af disse breve uden underskrift, som visse folk morede sig ved at sende om, og hvori jeg kaldtes „skurk" og „landsforræder", vidste jeg i alt fald, jeg stod på den rette side.

I kirkelivet var det lige så uroligt som i det politiske. Søren Kierkegaard kastede den sidste bro af mellem sig og kirken, som den historisk havde udviklet sig i ondt og godt. Han stormede vildt paa med sine „Øjeblikke“ og stod lige ved grænsen af vanvidet. da kaldte døden ham bort. Kandidat Kragballe talede helt dramatisk om dåben og vilde gøre dens gyldighed afhængig af den præsts tro, der døbte barnet. Mormonerne, de Romerskkatolske og sekterne kastede sine garn ud; også udtrædere på fri hånd viste sig og stiftede „rene kirker“.

Sådanne forhold lod heller ikke min menighed urørt. En af tidens stormfugle, Fæster, havde jeg nægtet nadveren, fordi han påstod, en Kristen var ingen synder, han klagede som følge heraf over mig til biskop Mynster, men fik intet medhold. Så udnævnte han sig selv til præst for et par stakkels vildførte mennesker.

Jeg vilde gøre, hvad jeg kunde mod de sværmende ånder: om vinteren 1855—56 holdt jeg da på universitetet kirkehistoriske foredrag, der skulde oplyse tidens brændende spørgsmål, udgav dem også senere. Her fik de utalmodige at vide, at det, de grublede over og pønsede på, slet ikke var noget splinternyt, hvad mange i sin ukyndighed indbildte sig, men noget ældgammelt, som mere end én gang havde været oppe til uro for sjælene og mere end én gang var víst til rette af kirkens ypperste mænd. Grundtvigs foreslag om præstefrihed turde jeg ikke tiltræde, det stod for mig som opløsning af folkekirken uden mulighed til en ny, bædre ordning. Derimod pegede jeg på adskillelse af stat og kirke, som den alt havde trådt i kraft i andre frie lande og med tiden måske hos os kunde blive en nødvendighed. Så viste jeg, hvorledes da en sådan adskillelse hidtil var sat i værk, og at man havde

handlet anderledes derved i Nordamerika og England end i Frankrig og Holland.

Tør jeg dømme efter tilstrømningen til mine foredrag, den offenlige omtale af dem i dagblade og teologiske tidsskrifter og de breve, der indløb til mig, har det været et ord, talt i rette tid. Idet jeg nu kastede lys over de brændende spørgsmål, måtte jeg tillige give et omrids af hovedgangen i kirkehistorien; det krævede hensynet til mine tilhørere. At det skulde bane vejen med til min nærværende stilling som professor, kunde jeg den gang ikke have fjærneste anelse om.

Jeg har gennemlevet angstfulde timer både for kirkens og mit fædrenelands skæbner, der er ikke en gang kraft i folket, sagde jeg, til at dø med æren; og atter har jeg haft timer, hvor frygten og håbet stredes om min sjæl. Hvo der nu sad på en ensom ø, langt, langt borte fra verdens vilderede; ene, fordybet i sit stille liv! Således kunde jeg sukke. Og, Gud ske lov, jeg kændte dette liv i stille betragtning. Guds styrelse af slægten, dens barndom, som den vidunderligt skildres i Genesis, og dens sidste kampe i Johannes' åbenbaring, historiens mål og ende var især æmner, jeg altid og altid vendte tilbage til.

Da det så sortest ud for Danmarks unge frihed, fandt jeg min hvile i granskninger over de sidste ting, livet efter døden og Herrens sejrsrige, tusindårsriget, den nye himmel og den nye jord, i håbet om hvad der skal komme. Hvor små blive ikke slægtens kampe og trængsler mod dens guddommeligt store mål, Guds børns frihed i herlighed! Jeg havde drevet disse studier med alvor, var kommen til ende med dem og havde foreløbigt lagt dem hen, da det slog mig, at hvad der havde trøstet og styrket mig, vel også måtte kunne styrke andre troende mennesker. Derfor åbnede jeg om vinteren 1856—1857 en række forelæsninger for mænd og

kvinder om dødsriget og evighedens fylde. Mig selv glædede de. og jeg har grund til at tro, de har glædet flere end mig; udgivne er de ikke blevet.

De kirkelige spørgsmål trængte sig nu stærkt fræm også på rigsdagen, den bekændelsesløse rigsdag, så mange blev urolige derved, især af præsterne: det kunde ikke være anderledes. Man krævede da på ny en fast ordning af forholdet mellem kirke og stat og en synode, og disse krav forelagdes både i det roskildske og det københavnske konvent. En adresse til ministeriet var vedtagen i Roskilde og blev foreslået i København, hvor den støttedes varmt af professor Clausen.

Blandt dem, der frarådede synoden, var Paulli og andre højkirkelige, hvis man her tør bruge det ord, og af Grundtvigs venner pastor P. Fenger, nu præst ved Frelsers kirke, og jeg. Vi fræmhævede alle den uenighed om trossager, som havde været stærk, endnu ikke var overvunden og let kunde få en farlig indflydelse på synoden, muligvis endog opløse hele kirken. Prof. Clausen mente derimod, at synoden snarere vilde mildne modsætningerne. Kampen blev alvorlig, og jeg mindede om det lille optrin i pastoralseminariet fra min ungdomstid, da jeg fik det skudsmål: den Gud, herr Hammerich trer på, er en blodtørstig tyran. Til sidst nedsatte konventet et udvalg. Sagen om kirkens endelige ordning har adskillige gange været fræmme på rigsdagen og i en kirkekommissjon og fundet dygtige talsmænd, uden dog at kunne trænge igennem, fordi flertallet var imod, vist nok af højst forskellige grunde. Den står derfor endnu hen som fræmtidsspørgsmål.

Ad to veje søgte man imidlertid at lempe sig igennem. „Præstens medhjælpere“ var en gammel indretning fra Kristian den fjærdes tid, der havde overlevet sig selv og var så godt som sovet ind. Den oplivede man nu ikke ved et påbud, men ved en tilladelse,

hvor menigheden ønskede den; det var dog ikke ret mange steder. På den anden side blev landemoderne udvidede; hidtil havde provsterne mødt alene, nu indbødes alle præster med til møde og kunde ytre sig om de foreliggende sager, i enkelte stifter endog stemme med. Det lignede på en måde oplivelsen i vore dage af de gammelengelske convocations.

Roskilde-landemode, hvor præsterne ikke stemte med, blev holdt i den smukke gotiske hal over Kristjern den førstes kapel i domkirken. Formand var Martensen, der nu sad på Sællands bispestol. Om ophævelsen af tvangsdåben og tilladelsen til at bruge Balslevs lærebog i steden for Balles kom man til enighed, hvorimod det næste år, 1857, gik skarpere til i forfatningssagen. Et foreslag om en synode og et andet om et bisperåd kunde ikke trænge igennem, da rejste Martensen sig og henstillede følgende til afstemning af provsterne. „Landemodet vænter, at rent kirkelige anliggender unddrages rigsdagens behandling, og at over disse indhentes landemodernes betænkning.“

Jeg krævede forhandling herom også af de tilstedeværende præster, inden provsterne stemte, men det vilde han ikke tillade. Så nedlagde jeg indsigelse på egne og andres vegne mod en afstemning uden forhandling: „hvis man alligevel skrider til den,“ tilføjede jeg, „forbeholder jeg mig ret til at bringe det hele fræm for offenligheden.“ Martensen gav nu efter, og en forhandling blev åbnet. Dér udviklede jeg, hvorledes den foreslåede landemodsbeslutning stred lige fræm mod grundloven, og hvor uklogt det vilde være af præster især i vore dage at udæske den lovgivende magt. Adskillige andre talte i samme retning, og foreslaget faldt bort. Martensen lod det selv falde. I den trykte landemodsberetning udelod man med flid hele dette lille optrin, og jeg drev heller ikke på, at det kom med.

Det var ikke første gang, jeg havde tørnet sammen med min gamle ven. Et par år efter krigen mødte vi hinanden på gaden og kom i tale om Danskens stilling i Sønderjylland; han var stærkt påvirket af sin fætter, den vel kændte Slesviger provst Nielsen, og sin øvrige familje i Flensborg og havde ikke hansord nok med Tillisch og adskillige af de danske præster der nede. Jeg tog da hæftigt til genmæle, så folk så på os. „Det er dog vist ikke værd, vi stå her og skændes,“ sagde jeg til sidst, og vi skiltes ad. I den stemning havde jeg aldrig før set ham, mens vi begge endnu var unge, og der er dog ellers gærne så megen grund til at bruse op i ungdommen.

At vi i det hele i politiken langt fra ikke slog på samme streng, det vidste jeg længe; også i teologien havde hver gået sin vej, og at meget måtte tage sig en del anderledes ud fra bispestolen end for den, som ikke er biskop, var jo en given sag. Men uenighed om en ting er ét og pirrelighed et andet, og Martensen var for mine øjne bleven påfaldende urolig og pirrelig; det ironiske, overlegne smil fra ungdommen af så jeg sjælden. Var det måske, fordi en så afgjort teoretisk natur aldrig fuldkomment kan føle sig retvendt og tilfreds i en praktisk stilling, des mindre vel, jo mere indflydelsesrig stillingen er og jo mere den derfor kræver af ham? Det kunde se ud, som han ængstedes ved ethvert stærkere livsrøre. Gammel kærlighed ruster dog ikke, jeg tror, det ordsprog alligevel har sin sandhed, trods vore uoverensstemmelser og små sammenstød.

I året 1848, da en ny sans for historien brød fræm på alle hold, havde F. Fenger, jeg og et par andre med udkastet planen til et dansk kirkehistorisk selskab; jeg forelagde den på Roskilde-konvent. Selskabet stiftedes og fik snart mange medlemmer, og fra begyndelsen af og indtil nu har jeg taget del i dets styrelse.

Det er et af de få selskaber, der altid har gået så at sige af sig selv, uden de sædvanlige kampe på generalforsamlinger og alligevel til medlemmernes fulde tilfredshed; udgivet har det en række kirkehistoriske skrifter og samlinger. Men det bæres også af dygtige, arbejdslystne mænd, navnligt af dr. L. Helveg og dr. H. Rørdam.

Da professor Stephens kom til København og fik sæde i selskabets styrelse, gav han os et godt råd; vi skal bære os ad, sagde han, som man gør i England, rejse omkring i landet og holde offenlige møder med foredrag. Vi henvendte os derpå til professor Høyen, sådanne møder lå lige på hans vej, og han greb til med begge hænder. I en række år har vi nu holdt dem én gang, to gange i en stor del af Danmarks mærkværdigste kirker; glanspunktet var Høyens foredrag, dertil sluttede andres sig og kirkekonserter, små udflugter. For omegnen blev sammenkomsten, der gærne tog et par dage, til en sand fest.

Det andet kirkehistoriske møde holdtes 1856 i domkirken i Slesvig, og da de nye sydslesvigske præster indfandt sig talrigt ved det, bragte min ven fra krigen, pastor Høyer-Møller, et vigtigt æmne på tale. De fleste danskfødte præster havde gjort en ende på det liturgiske uvæsen og genindført det gamle ritual, hvor sakramentet kommer til sin ret; og i kirke og skole blev Dansken i alt fald ikke længer ringeagtet og stillet i skammekrogen. Men de følte sig så ene, blev tit miskændte selv af Danske og trængte derfor i høj grad til opmuntring. Den vilde de efter hans mening bædst kunne få gennem årlige sammenkomster her nede, hvor præster fra kongeriget mødtes med dem, og lægfolk heller ikke var udelukkede.

Hvad Høyer-Møller foreslog, fandt almindelig tilslutning, og vi har holdt en del sådanne slesvigske kirkemøder, indtil krigen brød løs; jeg blev valgt til

formand, og i førstningen mødte præsterne fra kongeriget ret godt. Ulrik Boesen, nu biskop i Sønderjylland, så imidlertid skæft til os og lagde de hindringer i vejen, han kunde; men departementschef Regenburg støttede os godt, den stille mand, der under de skiftende ministre holdt sin hånd over den danske sag i Sønderjylland.

Jeg lærte her at kænde ikke få dygtige og nidkære præster, blandt hvilke jeg må fræmhæve pastor Graae, stifteren af den danske borgerskole i Flensborg, og provst Aleth Hansen, den senere kultusminister; begge elskede folket og gik fuldstændigt ind på dets tankegang, så man endogså jævnligt hørte Sønderjydsken gennem Hansens prædikener. Vi præster fra kongeriget lod os nu føre rundt i de sydslesvigske danske skoler, overhørte børnene, samtalede med dem og fandt dem i regelen bædre underviste end i kongeriget, også mere opvakte, noget der gærne viser sig hos grænseboere. Og med alt det var de muntre og frejdige. Dansken har en dyb rod i disse, kun på overfladen fortyskede egne, og de små lærte hvad der skulde læres langt lettere på dansk end på højtysk; det måtte selv Slesvigholstenere indrømme.

Støttet på egen erfaring, kunde jeg altså tage til genmæle — det skete på tysk — mod et skrift af pastor Schrader i Kiel, og i „Fædrelandet" lige som professor Clausen et par gange meddele oplysninger om den sande tilstand og indstændigt advare mod flytning af sproggrænsen. Det var ikke andet end hvad jeg skyldte mine venner i syden.

Disse sønderjydske rejser brugte jeg ellers også til at gense Nolde, min moders fødeby. Hendes broder ældedes, var i øvrigt Slesviger af den gamle stok, hans ældste søn, svoger til en af de afsatte præster, hældede derimod til den slesvigholstenske side.

På møderne, hvor sønderjydske lægmænd af og til fik ordet og brugte det godt, blev æmner, der havde vigtighed for tiden, foredragne og drøftede. Et af de indholdsrigeste møder var det i staden Slesvig 1857. Her traf jeg blandt andet sammen med to gamle kære venner, Laurent, præst i Jylland, der i denne tid tænkte stærkt på en oversættelse af Pascal, og Ley, der aldrig havde fået nogen eksamen men alligevel fundet sin plads i livet som folkelig lærer mellem bønderne i egnen ved Højer. Han var bleven sin første kærlighed tro og ofrede sig hélt for den danske sag, blev derfor også siden under den fransk-tyske krig tillige med Hans Krüger og et par til slæbt bort til en prøjsisk fæstning.

Men i sprogsagen var han, som hans mester Grundtvig, talsmand for en alt for vidt strakt personlig frihed. Småfolkene i de egne talte og tænkte i regelen dansk, mens de dannede og de større gårdmænd var tysksindede og naturligvis øvede et stærkt tryk fra oven på dem. Dette oversà Grundtvig og Ley med ham aldeles og kaldte det tvang, hvad fra den danske regerings side egenlig kun var tvang for dem, der vilde påtvinge småfolk hjemmetyskeriet. Nød de for eget vedkommende ikke i enhver henseende sin fulde ret, var det oprørske sind grunden hertil, som kun vilde friheden for på ny at misbruge den.

Ley havde nu mældt foredrag om konfirmationens afskaffelse. Det måtte af alle i Sønderjylland blive opfattet som et fjendligt skridt mod kirken og den danske skole, og jeg havde derfor stærkt frarådet ham det, F. Fenger og Laurent gjorde ligeså. Når han havde sat sig noget i hovedet, lod han sig imidlertid ikke tale til rette, altså mødte han og krævede sagen forelagt. Det kom da til et ejendommeligt lille optrin på rådhuset i Slesvig.

Laurent havde holdt et åndfuldt foredrag om S. Kierkegaard; derpå fik Ley ordet og talte meget skarpt,

idet han, efter gammel vane, rokkende med hele overkroppen, rykkede mig tæt ind på livet. For de andre så det ud, som han vilde brydes med mig, også mig faldt det samme ind, og uvilkårligt valgte jeg mine ord efter det indtryk. „Den ærede taler," sagde jeg, „står med en kniv i hånden, han véd det ikke selv, men den vil såre den danske sag føleligt. Jeg gør kun min pligt, idet jeg fratager ham ordet og dermed slår ham kniven af hånden!" „Godt gjort!" råbte Laurent og forsamlingen stemmede i med.

Ved bordet rejste Ley sig igen i sin misforstaede iver for friheden og ytrede, „det kunde dog være, de herrer præster i sprogsagen trådte almuens ret for nær; selv det bædste burde man ikke påtvinge nogen." Han fik svar på stedet, idet de angelske præster indstændigt bad os følge med omkring i sognene og skolerne og selv se os om dér i den virkelige tilstand. Det skete også, så tvivlerne fik syn for sagn. Leys vrede over hvad der var forefaldet, satte sig ellers snart, og han har til sin dødsstund hængt ved mig med den kærlighed, der lå dybt gæmt i hans hjærte under en tilsyneladende hård skal.

Det sønderjydske spørgsmål var kun den ene side af det store nordiske spørgsmål. Med krigen 1848 havde dette trådt fræm i en ny og kækkere skikkelse; kong Oskar den 1ste, kronprins Karl og kong Frederik mødtes jævnligt som venner og brødre, regeringerne og folkene var med, og varslerne så i mere end én henseende lovende nok ud. I alle retninger måtte der nu virkes, så folkene lærte hinanden nøjere at kænde, og her var jeg selvskreven medarbejder.

Et fælles tidsskrift for de nordiske universiteter blev da udgivet. Min broder var hovedmanden herved, og både han, der foruden med sit skolevæsen især syslede med modersmålet og literærhistoriske æmner som Evalds levnet, og også jeg brugte vore penne flittigt i

dets tjæneste. I skandinavisk selskab holdt jeg desuden nu og da foredrag.

I de nordiske naturgranskeres sammenkomster deltog jeg som etnografisk medlem, vor oldtid har noget såre tiltrækkende for mig Tidligere havde jeg arbejdet på et møde af Nordens historikere, der imidlertid ikke kom i stand, og nu tænkte jeg, det måske lod sig slå sammen med naturgranskernes. Jeg vandt etatsråd Forchhammer for den plan, og på mødet i Kristjania 1856 fræmlagde han den da. Retzius og Worsaae støttede den, også jeg tog ordet: „med undseelse.“ sagde jeg, „fordi sagamændene i følge sit særegne kald jo i grunden burde have været de første til nordiske møder.“ Planen blev henvist til et udvalg, dog lykkedes det ikke at sætte den igennem.

Ved dette Kristjania-møde talte jeg første gang med kronprins Karl; han var snarere en kæk kunstnersjæl end skabt til tronen, i vore sammenkomster og udflugter deltog han, og blev der sunget, savnedes ikke hans kraftige bas. Den, som har hørt ham ytre sig, måtte uvilkårligt gribes af hans varme og stolte følelse for Nordens enhed. Den brød fræm i alle de småtaler, han holdt på norsk, og han talte godt og gærne. „Hjærtet.“ sagde han, „havde klappet (sic) i ham, da Danmark stred en strid på liv og død, og han havde misundt dem. det gaves at kæmpe med dér; ham havde skæbnen nægtet det!“ Og en anden gang: „håbet, vi nære, om en stor fræmtid for Norden, er uden grænse!“

Et historikermøde kom altså ikke i stand, derimod gik det heldigere med en anden af mine yndlingstanker: et nordisk kirkemøde. Den svenske kirke var gammeldags og kændte endnu intet til trosfrihed, så både romerske Katoliker og Baptister dér lå under forfølgelse. Frikirkemændene, påvirkede fra Skotland, med Thomander. domprovst Wieselgren. provst Ahnfelt og præsterne Hammar og Bergmann i spidsen, fik en hård

dyst. At den offenlige mening i Evropa lydt misbilligede regeringens adfærd, ænsede denne endnu kun lidet. Da henvendte fræmragende Svenskere sig til Danmarks og Norges præster. derfra væntede de hjælp. På den måde indlededes det første nordiske kirkemøde.

Det tradte sammen i København i universitetets festsal midt i juli måned 1857. Martensen og de fleste højkirkelige holdt sig tilbage, Clausen derimod ikke og Rudelbach ikke heller, skønt det danske flertal hørte til Grundtvigs venner. Fra Sverige mødte næsten lutter frikirkelige med sine ledere. fra Norge mest Grundtvigs og Wexels' venner og kun enkelte af den nyortodokse skole. Mødet kunde altså ikke blive noget rent udtryk for de forskellige retninger i kirken. I det hele løb de indmældtes tal op til 500. kvinderne fik adgang som tilhørere; til ordstyrer blev jeg foreslået og valgt. Blædel holdt åbningsprædikenen.

Hovedæmnerne på mødet måtte trosfriheden blive og det grundtvigske syn på kirken. det fræmtradte alt ved redegørelserne for tilstanden i de 3 riger. Der brød da Grundtvig. biskop Kierkegaard og Rudelbach en ridderlig lanse for „det levende ord". Kierkegaards tale var især storslået og gjorde stor virkning. Min gamle ven gårdmand P. Larsen Skræppenborg fik også ordet dér som på de senere nordiske kirkemøder. For Svenskerne var Grundtvigs sag noget hélt nyt. selv en mand som Hammar røbede ved sine spørgsmål. hvor lidet han havde anelse om stridspunkterne. Men Thomander stod som mester i ordet, han traf. hvor han sigtede hen. og kunde lade sit lune spille i alle farver. frit og vidt. Flere gange gik det varmt nok til. jeg måtte da blande mig deri. og adskillige fandt. jeg var en vel skrap ordstyrer.

Et gribende øjeblik var det. da pastor Hammar med sin kraftige holdning og røst bad om at turde rette det spørgsmål til Danske og Normænd: „ønske I

religjonstvangen tilbage?“ Jeg vendte mig på hans vegne først med det til de Danske og fik et lydeligt, enstemmigt nej; derpå til Normændene, hvis svar var det samme. „Den ærede spørger,“ sagde jeg, „har hørt det: fra alle Normænd et nej, fra alle Danske et nej, et vægtigt, fuldttonende nej! Her i forsamlingen findes ingen, som ønsker religjonstvang.“ Dermed havde frikirkemændene nået, hvad de vilde.

I sammenhæng med trosfrihedssagen stod et brev til mødet fra den evangeliske alliangse om den kirkelige tilstand i Sønderjylland. Mangt vidnesbyrd blev ved den lejlighed aflagt af sønderjydske præster og gjorde stærkt indtryk, brevet, hævdede de, røbede indskydelser fra Baumgarten og andre Slesvigholstenere; Grundtvig, der fræmsatte sin ejendommelige opfattelse, kunde ikke trænge igennem. Thomander mente, „det var vist det samme, om Baumgarten eller Obstgarten havde inspireret alliangsen. Man havde andet her at gøre end fatte resolutioner efter andragende fra kreti og pleti.“ Svaret til alliangsen burde dreje sig om tvende hovedpunkter: ingen er i Slesvig forfulgt for religjonens skyld; mødet ser ingen grund til at blande sig i sprogsagen. Man tiltrådte disse hans ytringer, og svaret har jeg så skrevet og afsendt.

Mødet, der havde valgt en styrelse fra de 3 kirker for næste samling, deriblandt Kalkar, Blædel og mig, sluttedes med bekændelse af vor dåbspagt og fadervor. Derefter fulgte Thomanders mægtige prædiken i Frue kirke om „Israels og Judas forening“. Næste dag samledes vi om formiddagen i Roskilde domkirke omkring dronning Margretes grav, og til middag på skydebanen til festmåltid, hvor Thomander atter kastede disse glimrende raketter, der kan sprede lys over en hel egn. Et par dage senere indbød enkedronningen en del af mødets medlemmer til Sorgenfri til en efterfest.

Sammenkomsten havde sin betydning, skønt som sagt flere af de kirkelige retninger holdt sig tilbage; den skaffede de mødende i alt fald nærmere kundskab til den åndelige tilstand i Nordens tre kirker og indledede derved en gensidig forståelse. Den fællesnordiske følelse brød uvilkårligt fræm på mange punkter, altid ligesom af sig selv. Dette gav sagen tillige en politisk side, som den svenske regering påskønnede, idet den oversendte mig nordstjærnen.

Da jeg havde foretræde hos den svenske minister, admiral Virgin, der var indbudt tillige med Hall og også viste sig i salen, lagde han intet skjul herpå. „Vi vil forberede skandinavismen," sagde han, „men ikke forcere den fræm; give vi bare tid, om det end skulde være et halft hundrede år, vil enheden komme af sig selv. Den svenske regering går ud fra et selvstændigt Danmarks rige, og jeg tror nok, jeg tør sige det: overskride Tyskerne Ejderen, vil I Danske ikke længer komme til at stå alene." Snart traf man den samme tankegang i det svenske diplomatis noter.

Den mand, der gjorde stærkest indtryk på mig og vist på de fleste Danske, var Blekingsboen biskop Thomander. Ikke spor af den tit noget skruede svenske veltalenhed, alt så frit og frisk fra et sprudlende væld, og hans mage til at gribe øjeblikket har jeg ikke kændt; dertil en kæmpeskikkelse og et storslået åsyn, der mindede om Sokrates'. Jeg har ofte siden vekslet breve og stødt sammen med ham, og vort sidste møde glæmmer jeg ikke.

Det var 1865, kort før hans død, da jeg tog over til Lund i anledning af et påtænkt nordisk kirkemøde; ti minuters samtale med ham tillod lægen, men længer turde jeg heller ikke blive der inde. Og i disse få minuter skiftede lunet med den dybeste alvor, således som det kun kunde skifte i et så lant øjeblik og i en ånd som hans. Han sad i sin lænestol, hentæret af

sygdommen, han vidste hvad der forestod, sagde han, og havde opgjort sit regnskab med verden, „ikke var han mere af dem, der søgte pastorat“. Han rådede til, endnu ikke det år at holde nordisk kirkemøde. Med inderlig følelse talte han om Danmarks ulykker og alle hans og vore store, skuffede håb. „I måtte altså stå ene, og Tysken handlede med jer efter „kanoniske lagen“ (en hentydning til kanonerne). Derfor ligger jeg nu som jeg ligger, og I med, og derfor gik Henning Hamiltons (den svenske minister i København) hustru fra forstanden“. Han tav et øjeblik, „nå Gud være os alle nådig“, sagde han blødt, „og så far vel, tak for den sidste gave, De gav mig, Deres Anders Sunesøn, og tak for dette liv!“ Han tog mig i hånden så fast, som vilde han ikke slippe den.

Fjorten dage efter kirkemødet i København stævnede frikirkemændene os over til et svensk præstemøde i brøndsalen ved Helsingborg. „Kom, kom dog og hjælp os“, skrev provst Ahnfelt, og F. Fenger, P. Rørdam, provst Heiberg, jeg og adskillige danske lægmænd fulgte indbydelsen. Hovedæmnet, der skulde drøftes, var trosfriheden, den havde de mest haardnakkede modstandere i præsterne fra Gyngeherred. Men hvor bidende og knivskarp var ikke den logik, som Hammar mødte dem med, og hvor lun, hvor sikker ikke Thomanders holdning som ordstyrer! Sa kom vort vidnesbyrd til om frihedens virkninger, det blev mødt med grovheder, noget, som naturligvis dog ikke kunde afkræfte det. Modstanderne var fuldstændigt slagne, og ved stemmegivningen smeltede de sammen til ikke flere end 7 mand.

Frihedslivet stiller store krav og kalder kræfterne fræm alle vegne, de gode med de onde. Idet båndene pa den frie virksomhed faldt bort eller dog løsnedes,

steg den almindelige velstand dag for dag, og kændeligst i bondestanden; handelen havde løsgjort sig fra Hamborgs enerâde, og finanserne var gode, kunde nok bære sit tab ved sundtoldens afløsning. Men velværet har gærne en hel flok onde ånder i følge, pengegridskhed, yppighed, madstræb, og de lod nu høre fra sig også på rigsdagen gennem Tscherning, Gert Winther og deres venner. I det hele tog partivæsenet overhand og blev hensynsløsere; alt for tit slap man de store mål af syne, som folkeånden havde stillet sig 1848, og regnede kun med små tal. Troen på åndens magt var sjælden at træffe, og selv de, der havde den, var ikke altid fri for at ønske den støttet lidt også af verdensmagterne. En véd jeg i alt fald, der tænkte så: mig selv.

Med helstatsforfatningen sank rigsdagens indflydelse og måtte nødvendigvis synke, siden den store politik var dragen ind under det andet værneting. Derved havde den nu tabt det, der lokkede mig mest, og jeg tænkte af og til pa at vige sæde. Alligevel gjorde jeg det ikke, dels fordi det stred imod min valgkreds' mere end én gang udtalte ønske, og dels fordi en stemme for frihed og fremskridt aldrig var til overflod, især i en så ufærdig tilstand, hvor alt ravede og ingen vidste, hvad enden vilde blive.

Bondevennerne krævede højrøstet en tvangslov om fæsteafløsning: det var en fane at samle bønderne om, skønt den frivillige afløsning skred rask fræmad og en mængde gamle byrder, der hvilede paa bonden, blev hævede. Imod dem stod godsejerne, middelstanden i købstæderne og handværksmændene, der navnligt frygtede for næringsfriheden; også de stiftede foreninger. Der var fuldt op af indre kampe, lovforeslag stod mod lovforeslag, adresse mod adresse, og valgmøderne kunde somme tider blive urolige nok; man havde haft alt for stærk tro til den danske sindighed, der i flere måder kun var følge af enevældens kuende tryk.

Midt under denne urolige gæring vandt friheden imidlertid mere og mere rum på rigsdagen. Dåbstvang afskaffedes, kvinden blev stillet friere i samfundet og bonden med, skolevæsenet reformeredes i land og by, en landbohøjskole stiftedes, og loven om næringsfrihed sejrede endelig over den hårdnakkede modstand.

I året 1856 drog det nordiske studenttog ind i Upsala med Sveriges og Norges kronprins i spidsen. Ploug trådte op på Upsala-høje og for kong Oskar og talte djærft om Nordens enhedssag; han fik et i sandhed kongeligt svar. „Krig mellem skandinaviske brødre er en umulighed, vore sværd stå rede til fælles forsvar! Måtte Skandinaviens ungdom alvorligt opfatte Nordens store betydning og altid være færdig at ofre liv og blod for Nordens ære, da skulle vore skønneste håb om Nordens fræmtid vorde til virkelighed!“ Og ligesom han tænkte og talte kong Frederik, da han samlede de hjemvendende norske og danske studenter om sig paa Eremitagen.

I det hele var der under Vestmagternes krig med Rusland kommen mere sving, ægte nordisk sving i den svenske politik, Ruslands lange indflydelse var brudt. De tre nordiske riger hævdede sig i forening som nevtrale, deres eskadrer holdt fælles øvelser, Sverige og Norge indgik forbund med Vestmagterne, og der stiledes hen imod en sammenslutning af Nordens folk. I marts 1857 sendte kong Oskar et egenhændigt brev til kong Frederik med tilbud om et forsvarsforbund. Scheeles mod Sverige så nærgående rundskrivelse til hofferne, der var skrevet af ham på egen hånd, fik ingen videre uheldige følger, den tillige med andre tilstødende omstændigheder voldte kun hans fald. Så trådte Hall i hans sted som formand for ministeriet, og selv bondevennerne holdt nu skandinaviske møder.

Ved samme tid kom nye mænd som prinsregenter i spidsen for statsstyrelserne både i Sverige-Norge og Prøjsen. Kronprins Karl havde nys svaret de danske studenter, der bragte ham et fakkeltog: „så lidt som stormen nogen sinde kan drive en mand bort fra hans vej, skal jeg glæmme, hvad jeg i aften har oplevet!" Han var Frederik den syvendes fuldtro broder, forenet med ham i kærlighed til Norden og til friheden, også bægeret kunde de tømme sammen. Han vilde nu fuldbyrde, hvad hans fader havde begyndt på; fra den kant var himlen klar, i det mindste vilde man så gærne tro det.

Imidlertid var det konstitutionelle rigsråds første møde blevet åbnet af kongen med stor pragt den 1ste marts 1856. Garden paraderede i nye uniformer, sølvløverne stod om tronens fod, og kongens tale åndede tilfredshed og glæde; Madvig var rådets præsident. Sytten dage derefter forelå de 11's andragende, stillet af ridderskabets herrer med Karl Scheel-Plessen til ordfører; det gik ud på intet mindre end en fuldstændig omstødelse af forfatningen.

Scheel-Plessen talte kækt og flot nok, ret som en tysk bursch, grev Reventlow-Jersbeck kom med den ytring, „at han blev hélt stupid ved at høre dansk, som han ikke forstod". Hall tog sagen sarkastisk. Tscherning råbte: „lad Holstens smerte kun få luft", og fra Lehmann lød det: „vi kan dog ikke overgive os på nåde og unåde til dem, vi har sejret over på valpladsen!" Ridderskabet havde regnet fejl, når det væntede sig nogen tilslutning af de danske tilbageskridtsmænd, man gjennemskuede straks dets slagord om en stærk kongemagts nødvendighed. Kampen blev hvas, Madvig måtte bruge sin klokke, og omsider faldt andragendet med et stort flertal imod sig.

Nu fulgte med sørgelig nødvendighed udviklingen af alt, der lå i det skæve forhold. De slesvigholstenske

rigsråder nedlagde sit mandat og påkaldte Tysklands hjælp. I de holstenske stænder rejste oprøret på ny sit hoved, og også i de slesvigske stænder var Slesvigholstenerne stærke. Det knagede og rumlede i alle statens fuger. Englands indblanding var mere til skade end gavn, og kun Sverige og Norge stod afgjort på dansk side; „Ejderen", hed det i statsskrifter herfra, „er Nordens grænse, ved hvis overskridelse Sverige og Norge vilde se sine egne, dyrebareste interesser i våde."

I februar måned 1858 nedlagde forbundsdagen indsigelse imod både den holstenske og fællesforfatningen, man truede med eksekution. Foreløbigt lod den danske regering dem da hvile for Lauenborgs og Holstens vedkommende og ophævede dem 6te november 1858 for disse to lande. Ejderpolitiken, som Sverige altid havde tilrådet, var hermed bleven en nødvendighed, men regeringen var langt fra at gå dristigt fræmad på den vej.

I rigsrådet så det imens kummerligt nok ud. Bluhmes parti og en del bondevenner havde slaet sig sammen, og da loven krævede 41 stemmer afgivne, når en sag skulde vedtages, kunde man blot holde sig borte eller undlade at stemme, saa var enhver afgørelse bleven en umulighed. Den udvej blev også brugt, og rigsrådet stod hvert øjeblik i fare for et slagtilfælde, der kunde koste det livet. Med nød og næppe fik regeringen under disse omstændigheder loven om søforter ved København slæbt igennem salen. Og rigsdagen var „bagbunden", som Grundtvig kaldte det i folketinget, „og det har jeg sagt længe i forvejen", føjede han til.

Man levede fra dag til dag, snart i ængstelser og snart i skuffende håb om, at alt til sidst dog vilde ende til gavn for det lille folk, som jeg i det mindste trode alt for meget godt om. Dets mangehånde brøst kunde vel ikke sjælden slå mig, endogså stærkt, men jeg vilde så nødigt forstyrres i min gode tro og kunde da gøre

vold på mig selv. Jeg bar mig ad som Nelson anden april, da Parker hejsede signal for at afbryde slaget, han satte nemlig kikkerten for sit blinde øje og sagde: „jeg ser slet ingen ting, lad mit signal kun blive ved at vaje som forud!“

Kongen blev harmfuld over dette vilderede og kunde udbryde: „det var dog satans, at jeg gav min magt bort!“ Men Hall fik ham rolig igjen, når han forestillede ham „hvor strålende hans majestæts navn en gang vilde stå i historien, netop fordi han havde givet med så rund hånd.“ Han kunde i det hele ypperligt omgås ham, de muntre indfald, han altid har ved handen, holdt kongen af. Og de svigtede ikke selv midt i denne tid, hvis farer dog måtte stå mere truende for ham som minister end os andre: jeg misundte ham tit det sind.

En lille tildragelse, der kaster lys på stillingen, må her finde sin plads. Kongen blev 1858 farligt syg, det hed sig efter et sammenstød med grevinde Danner, som vilde have sin finger med i statssager. Da faren var ovre, kom en borger op til mig og forelagde mig en af flere underskreven opfordring til at holde takkefest i kirkerne for hans majestæts helbredelse. Jeg gik ind derpå, talte med Hall og adskillige andre, skrev derom til Slesvigere og bad Ingemann om en salme, der kunde afsynges ved samme lejlighed: den fik jeg.

Men jeg mødte stærk modstand fra højere steder, man sagde, kongens sygdom havde ikke været så alvorlig, og en sådan fest om aftenen ved lys var noget alt for usædvanligt; den egenlige grund kom derimod ikke fræm, misnøjet med kongens og ministeriets politik. Sagen forelagdes i det københavnske konvent, hvor man vilde indskrænke det hele til en bøn efter prædikenen; ligesom dette var vedtaget, kom jeg, noget sent, da jeg den aften havde holdt forelæsninger. Man krævede fra alle sider oplysninger af mig, og dem gav

jeg, idet jeg tilføjede: „den modstand, der har rejst sig, er mig foreløbig en gåde.“ Festen blev alligevel holdt både i kongeriget og Sønderjylland, fordi der kom et kongebud, som påbød den.

Jeg har gjort ikke så få optegnelser til Danmarks historie i disse skæbnetunge tider, ti tildragelserne fulgte jeg med pennen i hånd og havde gode hjemmelsmænd i Hall, med hvem jeg jævnligt omgikkes, Monrad, Ploug, Emil Fenger, som jeg tit traf om middagen ude hos min broder; så enkedronningen, Regenburg, O. Lehmann, konferensråd Wegener. Optegnelserne høre imidlertid ikke til mit levnets historie, og jeg skal her kun medtage en enkelt af dem, fordi den klarer et forhold, der har kastet skygge over en af Danmarks ædleste døtre, enkedronningen.

Sådan en majestæt i forening med en ydmyg troende sjæls huldsalighed har jeg aldrig kændt, og intet hjærte, der slår varmere for Danmark. Men enkedronningen hang også ved sine brødre og stred en hård kamp i denne dobbelte kærlighed. En dag var jeg alene hos hende, hun ledte da samtalen selv hen på sin familje, dybt bevæget indtil tårer.

Sin fader, hertugen af Augustenborg, skildrede hun som en lille, pæn, noget pedantisk herre af den rationalistiske skole; Frederik den 6tes adjutanter gjorde gærne nar ad ham og kaldte ham magisteren. Opdragelsen hjemme var dansk, og endnu på den seneste tid skrev de søskende danske breve til hinanden. Planen var, at brødrene skulde over til København og dér få en stilling, det hindrede imidlertid dronning Sofie Frederikke, som blev vred over deres giftermål med komtesserne Danneskjold. Afdøde biskop Krogh-Meyer var de hertugelige børns lærer, og de blev konfirmerede af en meget verdsligsindet mand, hofpræst Germar, om hvem Luise Avgusta en gang sagde: „ja hvem taler vel om religjon med ham?“ Men faderen vilde det nu så.

„Man kalder mine brødre landsforrædere“, vedblev enkedronningen, „men man véd ikke, hvorfra deres grundsætninger stamme. Dem har min fader indprentet os således fra barns ben, at jeg, hans datter, inden jeg kom over til København, ikke drømte om andet, end at de var de eneste rette. Han sagde ideligt til os: „hold jer, hvad arvefølgen angår, til min ret som agnat“, og når min moder talte imod ham og sagde: „nej, hold jer til min ret som kognat“, trode vi hende ikke; vi mente, min fader dog måtte vide det bædst. Ofte var der tvist i familjen om den ting.

Dette er den sørgelige kilde til al ulykke, som er gået over vor slægt. De kan tro mig, når jeg har takket Gud for Danmarks sejre, og det har jeg gjort altid, da er det tit sket med et blødende hjærte!“

Mit tilflugtssted under alle tidens tryk var studerekamret. Aftenen var gærne min, den tilbragte jeg da dér, og den gærrige kan ikke være mere nøjeregnende med sine penge end jeg med mine aftentimer. Historiske og teologiske granskninger — de sidste har jeg alt omtalt — flyttede min ånd langt bort fra det, der pinede den, og gjorde sindet lyst igen. Jeg blev færdig med skildringerne af den danske historie indtil 1660, og jo længere jeg skred fræm, des mere omfattende blev studiet på vore offenlige bogsamlinger — min egen var aldrig rig — og i arkiverne.

Under det fandt jeg også æmner nok til en særlig afhandling om enevældens indførelse, til levnetsbeskrivelsen af Hans Nansen og en statistik af Danmark i adelsvældens sidste tider. Senere er en del nye oplysninger dragne fræm, der, hvis de havde stået til min rådighed, på flere punkter vilde bragt mig til en anden opfattelse. Det er alle historikeres fælles lod,

siden granskningen er bleven så grundig som den nu er. Arbejderne blev udgivne af folkeskriftselskabet og det dansk historiske selskab og modtoges med den sædvanlige velvilje, også af mænd, på hvis dom jeg altid har sat megen pris. Mindre held havde derimod mine „bibelhistoriske sange for børn“, for det meste ældre sager, som jeg nu lod udkomme; de fandtes ikke grundtvigske nok i den kreds, der ellers kunde haft brug for dem, og „grundtvigske“ var de da heller ikke.

Vore tre børn voksede imidlertid til, og min hustru og jeg havde glæde af dem, de var både sunde og friske og tegnede godt. Hvor vidunderligt er det ikke at se sproget fødes i de små sjæle og på de små tunger! Ordene danne sig ligesom af sig selv; en af dem havde fået et nyt uldent tæppe og det krillede ham: „nej, moder“, sagde han, „hvor det tæppe dog uldner!“ Det varer gærne en stund, inden de lære at bøje ordene og sige „jeg“, og inden de kan fatte tanken om en fader i himlen, men så snare de kan det, gribe de også efter den med stor inderlighed; vi må vel mindes om Jesu ord: „uden I blive som børn, komme I ikke i himmerig!“

Mangen gang har den ene eller den anden siddet på mit skød, og jeg har fortalt dem bibelske historier og sagn fra oldtiden; så gik moder til pianoet, og vi sang med hverandre. De kunde komme med de troskyldigste spørgsmål. Min ældste dreng var engang ude med pigen på kirkegården, hvor de satte sig på en bænk. „Men hvorfor står den bænk dog her, Karen? Er det for de døde, at de skal have noget at hvile sig på, når de stå op?“ „Å snak, dreng,“ svarede hun. „Ja men fader har dog så tidt sagt, at vor Herre vil lade dem vågne op, bedstemoder med, hun som ligger og sover der nede! Véd du ikke det?“

Børnene fik en fri opdragelse, måske vel fri. Asger, så hed den ældste, blev en køn, opvakt dreng og rask til handling allerede som lille. Hans søster krøb om-

kring på gulvet, dér stod et lys, hun kom det for nær, og hendes kjole fængede, da fór han til og fik ilden slukket. En gang var min kone med børnene kommen i en stærk trængsel af mennesker, en pyntet kvinde, der så ud til at høre til en gøglerbande, havde længe fulgt dem, på én gang greb hun vor yngste dreng, tog ham på armen og løb bort med ham alt det hun kunde: rimeligvis har hun villet stjæle den lille. Men Asger efter, „hun vil ta' min bror", råbte han, „hun vil ta' min bror!" så folk stimlede til, og hun måtte slippe sit bytte.

Asger havde altid hovedet fuldt af planer, lavede Tivolier med fyrværkeri og farvede lamper, når vi lå på landet, og fik i København et teater indrettet oppe på kvisten; min svoger Scheuermann, en børneven, malede ham kuliserne. Nu skrev han komedier, gyselige komedier, fulde af røvere og ånder, og hans søskendebarn Emil Horneman satte dem i musik; min broders børn, Schleppegrells børn og andre små venner var indbudte, og syngestykkerne opførtes på kvisten, en enkelt gang også i vore værelser nede. Jeg gæmmer en skrivelse til ham fra en skolekammerat, hvori det heder: „Asger Hammerich! Jeg beder dig om to tragedier til 4 skilling stykket, den ene på løverdag, den anden på løverdag otte dage. Din ven V. Holm". Min kone var tit angst for, han skulde blive en ny Carstensen.

Han gik i min broders skole og gjorde ret god træmgang; at han skulde ende som tonekunstner, kunde derimod ingen af os endnu vænte med nogen grund. Vist nok havde han alt som lille barn ligget i sin vissellulle, stirret op i luften og nynnet noget, der klang som en ny melodi. „Hvor har du det fra?" spurgte hans moder. „Véd det ikke, mo'r, det siger saadan inde i mig". Da han blev ældre, mærkede vi imidlertid ikke sønderligt mere dertil. Jeg tog ham en aften med at se Don Juan, men det, der gjorde mest indtryk på ham, var slutningen,

hvor kommandanten banker på; „jeg er så bange, fa'r“, hviskede han og rykkede tæt ind til mig, han var vel den gang en 10 år. De konserter med barneviolin og harmonika, han holdt på kvisten, og som digteren Goldschmidt neden under blev forstyrret ved, var kun for den 2 år ældre Emil Horneman lidt mere end rent legeværk. Til klaveret måtte man formeligt slæbe ham.

Kun en eneste gang kom hans musikalske sans til fræmbrud, så det måtte overraske os. I et selskab sang en ung pige Kuhlaus arie af Røverborgen: „jeg gærne dør, dog uden mod“, og foredrog den med meget udtryk, da brister han i den voldsomste gråd; de tilstedeværende ytrede ængstelser over et barn med så vulkansk en natur, de vidste naturligvis ikke, hvad det var han græd for. Senere hen, da han blev en 15 år gammel, begyndte talentet at vise sig paa en kændeligere måde; tit så man ham ved klaveret, hvor han ledte efter de kønneste akkorder, udsatte melodier, han kændte, og hittede paa nye, der klang ret godt. Han fik da en dygtig spillelærer, den unge G. Matthison-Hansen, men at det skulde blive til noget usædvanligt, tænkte vi dog ikke.

Min datter Tyra var et yndigt barn med lange lokker, og Orla Lehmanns kæledægge; det var farligt, hvor den lille mund kunde snakke. Tre år gammel var hun fra første sal på hovedet styrtet ned i gården, og dagen efter så man kun en stor bule i panden, så let var hun sluppet fra det. Vi takkede Gud.

Angul, den yngste, født i krigsåret 1848, tegnede heller ikke ilde. Da han var ti år, tog jeg ham med på en lille rejse og gæmmer den dagbog, han holdt på den, med titel: „hvad de fik og gjorde på Angul Hammerichs rejse“. Der står ikke andet i den end om kødsuppe med boller, og pandekager og rødgrød, om Margrete Lehmanns lille norbagge, om „vælgelsen“ (mit valg til rigsdagsmand) i Vejle, og den barnepistol, han fik i foræring.

Sådanne rejser, større og mindre, gjorde jeg hver sommer omkring i landet, eller til Wien, til Rhinen, til Luthers-egnen ved Vartborg, Elbdalen, Norge, Sverige, og gærne da til historisk mærkværdige steder. Rejserne tvang mig ud af det daglige arbejde, som jeg ellers hang i, og de friskede sindet op; eftervirkningen vil man måske spore i mine skrifter. Der er egne, som stå for mig næsten i et forklaret lys, hvori fortiden fantastisk slynger sig sammen med indtryk fra nutiden.

Tænker jeg således på Vartborg, da ser jeg mig siddende på bjærgåsen en stille, stjærneklar aften. Småfuglene kvidre hist og her som i drømme, luften svøber sig om mig så blidt og blødt, nede i Eisenach ved bjærgets fod er lys tændte omkring i husene, lys ved lys; ved min side sidder en ridderlig skikkelse i dybe tanker, det er junker Jørgen (Luther). Billedet skifter. Fra bjørnegraven, som endnu den dag i dag holdes vedlige, kommer et kort brum, lamper og blus oplyse de tyringske landgrevers prægtige borg; dér lyder sangen, minnesangerne kæmpe om prisen på liv og død til lutens klang.

Tænker jeg på domkirken i Roskilde, ser jeg mig stå uden for den en nat i skærsommer. Alt er så tyst, man kan høre kilderne risle, det blegrøde aftenskær har trukket sig mod nord og spejler sig yndigt i de klare vanddamme, der ligge på kirkebjærget ned efter fjorden, i 3 rækker, den ene over den anden; klokken slår tolv, inde i koret synge munkene „vagenatten“.

Tænker jeg på Kristjaniadalen, står jeg på Ladegårdsøen ved Oskarshal. Et aftensus går gennem granernes toppe, solen synker og spreder sin tindrende farveduft, violblå, lysgrøn, gyldenrød, over himlen og fjorden og skovene og de stille åse; måltrosten slår, jægerhorn lyde i det fjærne med lystig tale og spanske elskovsviser; det er Håkon Håkonson og hans hird, som vende hjem fra jagten.

Min stærke sans for naturen gjorde mig „Hjortens Flugt“, der udkom ved denne tid, så kær, skønt livssynet er højst forskelligt fra mit. Jeg kænder intet andet digt, hvor en sådan duft slår en i møde fra den friske danske natur, skov og mark; selv de visne blade og mosset på stenene dufte. Dertil kommer nu glæden over folkelivet i alle dets ytringer og den romantiske midalder. At i øvrigt de stemninger ude i det frie, der havde vist sig hos mig alt som barn, kunde lede ind i en usund tilværelse, havde jeg altid øje for, og de fik kun råderum, for så vidt de gjorde historien levende. Jeg glæmte ikke det morsomme ordskifte mellem Hamlet og Polonius. — „Ser I skyen hist, den er jo skabt næsten som en kamél!“ — „Sandt for Herren, ligner den ikke en kamél!“ — „Jeg synes, den ligner en væsel.“ — „Ja bag til, bag til som en væsel!“ — „Eller en hvalfisk!“ — „Akkurat s'gu en hvalfisk!“ Bædre kan man ikke gøre sig lystig over usunde stemninger.

Også kunsten skaffede mig rig nydelse, sneen i mine øjne var tøet bort, siden jeg stod for den døende fægter på Kapitol og Madonna i Dresden. Og af Palæstrinas vidunderlige toner hørte vi nu en genklang i København på Cæcilia-foreningens konserter.

Min og min hustrus omgangskreds var ikke udstrakt, og helst sad vi i grunden hjemme, skønt den ellers talte mennesker, vi havde glæde af: Thalbitzers, kammerherreinde Neergaard, søskendebarn til min hustru, hvor man traf åndrige mænd, H. C. Andersen, kunstnere og folk af den fine verden; så min broders, Grundtvig, Halls, senere Lehmanns, da han blev minister på ny. Fru Hall havde ret sluttet sig til min hustru og vore børn. I enkedronningens aftenselskaber kom jeg desuden jævnligt, holdt også af og til foredrag dér, skiftevis med professor R. Nielsen og P. Rørdam, Kalkar, Blædel, Bjørnstjerne Bjørnson.

I året 1857 døde den gamle dr. Rothe, Trinitatis sogn skulde nu deles, mit æmbede med, og jeg havde valget imellem et af de nye sognekald eller afsked. For ingen pris vilde jeg slide mig op i kontorarbejde og den mængde verdslige sager, der følge med et sognekald i København; heller vilde jeg da træde tilbage til en tid og kaste mig over studiet af nyere dansk historie. En dag i april måned 1858 var jeg hos Hall og meddelte ham dette. Han spurgte mig, hvad jeg vel vilde sige til professoratet i kirkehistorie, „og", føjede han til, „det forslag kommer ikke fra mig, men fakultetet ønsker det, da licentiat Hagen er opgiven af lægerne og ikke kan have ret længe tilbage." Jeg havde alt hørt ymte derom, uden dog at tage det for andet end løst rygte, men nu var det et virkeligt tilbud.

Altså stod det livsmål, jeg lønligt havde ønsket, aldrig turdet håbe at nå, nu uventet og usøgt for mig i samme øjeblik jeg havde afsluttet et vigtigt tidsrum af Danmarks historie og ellers stod ledig på torvet. Den dobbelte retning, hvori jeg hidtil havde virket, kunde høre op, og den havde af og til voldt mig indre uro og ængstelser ved min stilling som præst. „Det skulde bare været for 20 år siden", tænkte jeg, men så atter „nej vor Herre styrer dog vist bædst, hvor sært det end kan tykkes os!"

Jeg spurgte Hall, om han mente, jeg skulde tale derom med Clausen, og han fandt det i sin orden; jeg gjorde da så. Og det samme højsind, jeg før havde truffet hos Grundtvig, traf jeg nu hos Clausen. Han havde ofte i de senere år kommet mig i møde med venlighed, og, hvad jeg siden fik at vide, en samtale med konferensråd Wegener havde stemt ham afgjort for mig som professor.

„Man vilde", sagde han, „ikke igen prøve sig fræm med yngre, hvis dygtighed der endnu ikke ret kunde stoles på; heller vilde man henvende sig til en videnskabsmand, man var mere sikker på. Valget lå da imellem

L. Helveg og mig, og han vilde se det som et held for universitetet, hvis jeg kom på den plads. At få en mand, der havde taget del i det praktiske liv, var også i og for sig en vinding".

Jeg talte om mine fræmtidsplaner, studiet af nyere dansk historie. „Han vilde nødigt", svarede han, „tage mig bort derfra, men her, forekom det ham, lå også et mål, det var værd at arbejde for. Jeg havde vel hidtil ikke mest syslet med teologien, han var imidlertid vis på, at jeg både vilde og kunde gøre det, når det blev mit kald. Vi var jo forskellige i vore meninger, det vidste han, men han vidste tillige, det kunde blive til gavn for de studerende, at høre teologien foredrages fra synspunkter, der ikke faldt sammen med hinanden. Hidtil, føjede han til, havde han kun talt om den sag med Martensen, Scharling, Wegener og for et halft år siden med Hall".

Jeg udbad mig tid til nøjere at overveje det gjorte tilbud. „Hvad jeg holdt for sandt og ret", sagde jeg, „kunde jeg naturligvis ikke opgive som professor; imidlertid havde længere erfaring lært mig, at jeg kunde stå sammen med mænd, der i flere måder tænkte anderledes end jeg. Jeg håbede, det også her skulde vise sig."

Nogle dage gik derpå hen, og jeg prøvede mig selv alvorligt, om jeg i Guds navn turde tage imod et professorat; dybt følte jeg, hvor meget det brøstede mig på i alle retninger, på kundskaber og dygtighed, og jeg havde heller ikke længer ungdommens bøjelighed, der let sætter sig ind i nye forhold. Alt dette skræmmede mig alligevel ikke tilbage, især da jeg i den måde, hvorpå tilbudet kom, måtte se et vink fra oven.

Siden talte jeg med Grundtvig og Blædel, der begge var af samme mening, „jeg havde jo i lang tid halvvejs tilhørt universitetet", sagde de; så gik jeg til Clausen og traf den endelige aftale. „Hagens sygdom", mente han, „drog sig måske i langdrag, i alle fald ønskede

han dog, jeg med det kommende år vilde åbne en forelæsning over kirkehistorien"; det lovede jeg ham.

Mine studier tog nu den sommer en hel ny retning, og de fyldte min sjæl, glad var jeg ved dem og frejdig. Jeg trådte derpå af som præst og holdt i september måned 1858 min afskedsprædiken, dybt greben af Herrens førelser med mig, dybt bøjet ved tanken om, hvor tit jeg her havde været den lade tjæner, og dog atter rejst af hans usigelige nåde.

Ved min hjemkomst fra kirken fandt jeg det prægtige kobberstik af Leonardo da Vincis nadvere og Thorvaldsens dåbsengel; kærlige tilhørere havde sendt mig det til minde om det, der altid var hjærteslaget i min forkyndelse, dåben og nadveren. Hvo det var, har jeg aldrig fået at vide, men mig blev den dag en velsignet afslutning af min virksomhed som præst. Den mig så kære forkyndelse af ordet opgav jeg dog ikke dermed og har som professor ofte stået på prædikestolen, især i den første tid, siden sjældnere, efter at København har fået så mange udmærket dygtige præster.

Straks efter afskedsprædikenen rejste jeg til Italien, jeg trængte til opfriskelse af hvad den romerskkatolske kirke har været i sin stortid og endnu er for utallige sjæle, og den får man ingensteds bædre end i Rom. Asgers lærer G. Matthison-Hansen havde jeg med til selskab, og i Rom traf jeg uventet på Welhaven.

Han havde længe været borte og led af hjemve, var også meget tilbøjelig til at ærgre sig over alt i Italien. „Hvilket usselt, pjaltet folk, vidste jeg det ikke nok, og hvor det fjæld dér er skarvet! Nej, det må jeg sige, vi har dog andre stoltere fjælde i Norge!" Meget ængstelig var han også for sin helbred og ransagede ridetøjet nøje, hver gang vi tog æsler til en bjærgtur. I Amalfi udbrød han: „der er jo ikke andet på den sadel end lutter søm og segelgarn! Ja I to kan tage af sted, om

I vil risikere livet, jeg derimod går sandelig hjem til vor lokanda!“ Og det skete så.

Men når han en gang imellem blev greben af kunstens eller naturens skønhed, var han til gengæld des gladere, tit overstadigt lystig, så han sprang buk over os, mens den ene strøm af glimrende tanker væltede fræm efter den anden. På kunstsager forstod han sig udmærket godt.

Et par måneder tilbragte jeg i det minderige Syden, og ilede derefter med friske rejseindtryk tilbage til mit hjem og mine studier. Jeg trådte nu ind i et lille konvent af præster fra København og omegn, forskellige i meget, men enige i troens grund. Vi samles hver måned, så hos den ene af medlemmerne og så hos den anden, og mig har disse sammenkomster i en række af år været til stort gavn og glæde. Her traf jeg de to ældste Fengere, P. Rørdam P. Boisen, Busk, licentiat Gad, provst Heiberg, v. Wylich, Blædel, Holm, nu i Glassakse, Kalkar; flere af dem ere døde og ny medlemmer komne i deres sted.

Den oprindeligste var P. Rørdam, en trofast og trøstefuld mand, gennemtrængt af tro på frelserens personlige nærværelse. Hvad der ikke ligger lige på hans vej, tør man ikke komme med til ham. Han er kun ét, ordets forkynder, men er også det med sin fulde, rige sjæl. Så godt som hans eneste studium er bibelen og mennesker, med dem færdes han ideligt, så hans kundskab til de hemmelige kroge i sjælen er overraskende. Der er mere mystik i ham, end han selv véd af, og også for naturlivet har han fin sans, der somme tider minder om H. C. Andersen; på sin troskyldige vis kommer han hvert øjeblik med billeder derfra, og man mærker da altid, hvor inderligt de glæde ham selv.

Han prædiker bod og omvendelse, og jeg kunde nok ønske adskillige af Grundtvigs andre venner noget mere heraf. Men hans bodstale går ud fra dåben og dabs-

pagten og vender atter tilbage til den. ét og det samme altid, og dog altid nyt; jeg trættes i det mindste ikke derved. Tankegangen er fuld af spring, og hans foredrag, rigt på fyndige ord, har en mærkværdig jævnhed og folkelighed, skønt han, underligt nok, mere tiltrækker de dannede end almuen.

Hélt igennem er han en folkets mand, og dog færdes få så meget som han i de højere og højeste kredse, hvor han er vel set med eller snarere på grund af sin ligefræmhed. Ihvor højt han end elsker Grundtvig, er han dog meget for oprindelig til nogen sinde at gå op i ham, og han har et skarpt øje for hans svaghed. Jeg har, især på senere tid, ypperligt kunnet gå sammen med P. Rørdam, trods den store forskellighed i vore naturer; der er et hjærteslag i alt, han siger og gør.

Fra mit liv som professor.

(1859—1874.)

I februar 1859 åbnede jeg forelæsningerne over kirkehistorien, med indledningsforedrag, som senere blev udgivne; blandt tilhørerne sad en gammel, kær elev af mig, digteren og politikeren Schack, og et par svenske offiserer. Ikke længe efter døde licentiat Hagen, og i maj måned samme år kaldtes jeg da til professor; jeg takkede Gud af hele mit hjærte og takker ham endnu dagligt derfor. Så var det lykkets for mig, hvad der, på grund af klikevæsenet, brast for Grundtvig, Rudelbach og Lindberg, P. Kierkegaard, S. Kierkegaard, F. Fenger, L. Helveg og allersidst for Skat Rørdam. Med ingen anden i verden vilde jeg bytte, ti jeg var kommen derhen, hvor jeg i egenligst forstand hørte hjemme, og følte mig fri og glad som fugl i luften. Alt var dog ikke derfor, som det burde være, en gammel skødesynd, forfængeligheden, flyttede med ind i det nye æmbede.

Kort forinden havde vi lidt et smertefuldt tab, der greb dybt ind i alle vore tilvante forhold: min svoger Scheuermann døde. Hvor han havde glædet sig til den dag, han skulde høre mig forelæse for studenterne som professor! Han var vor daglige gæst, fordringsløs og opofrende, så kær for vore børn, med hvem han kunde lege som et barn, og næsten uundværlig for min

hustru, der elskede ham af hele sit hjærte. Et var blevet ham det første og sidste, troens dybeste hemmelighed, samfundet med frelseren ved den hellige nadver; det talede han om, det levede han for, og det søgte han, så vidt det blev ham muligt, hver søndag. Var der måske noget heri, som han drev for vidt, drivfjedren var dog den inderligste længsel efter hans frelser.

Ellers var hans sidste dage tunge. Han så kun liden frugt af det, han havde arbejdet for, derimod store åndelige søndringer og vildskaber, så han ikke kunde tåle at tale derom; „jeg er så træt, så træt", sagde han. Det virkede vist med til at fræmkalde den tærende syge, som endte hans dage. Vi, fru Neergaard og et par veninder sad ved hans dødsleje om natten den 5te maj 1859, han lå i febersyner, dejlige, trøstende syner: „hvorfor græder du dog, Julie? Jeg er så glad! Ser du ikke, hvor de bygge dér, men de bygge uden hænder! Og nu klæmte de med klokkerne i himmerige! Sejr, fred!" Derpå sank han hen, smilede og var ikke mere; det er skønt at se en Kristen dø! Jeg holdt talen over ham i Vartov kirke og bød ham det sidste farvel.

Så far da vel, hjemgangne sjæl,
far vel i Jesu navn,
du, hvem Guds engle bare sødt
hjem til din frelsers favn!

For verden synes mørk din vej
igennem grav og død,
men nåden vil omstråle den
med glans af morgenrød.

Hvad du har levet her og stridt
i Herren, til hans pris,
det er en arv umistelig,
gæmt udi paradis.

Det dæmrer for din indre sans
som morgenskær før dag,
det ringer for dit øre sødt
som morgenlærkers slag.

Det dufter og det blomstrer som
en dugget liljekrans:
du er i ham og han i dig
med liv og lys og glans!

Så far da vel, far evig vel,
toet ren i Jesu blod
og gennemlyst i ånden alt
af himlens stråleflod!

Når evighedens sabbat gryr,
da ånder herren på
dit legems visne blomsterblad,
da støvet skal opstå.

Og sjæl og legem, begge to,
forklared' i Guds fred,
skal se, hvad intet øje så,
Gudfaders herlighed!

På assistenskirkegården købte jeg et gravsted lige over for mine forældres, dér jordfæstedes han. Og han blev ikke den eneste kære ven, jeg skulde savne. Samme år døde Laurent, trofast i venskab til det sidste. Det lyste, hver gang jeg så ham, ud af de milde øjne. Ferdinand Fenger ramtes af et slag ved vor konventssamling midt i sin kraft og måtte gå omkring som en hjælpeløs olding, til døden løste op for ham.

I min nye stilling havde jeg især to ting for øje: at bringe mere frihed og mere af det folkelige ind i studiet. Det gjaldt da at gaa ud fra en vel overvejet

og omgrænset plan, som kunde vække den slumrende sans for historie. Jeg kændte mine ævner og vovede mig derfor ikke ind på andre områder af teologien, end hvor jeg kunde føle mig hjemme. Lidt over den halve læsetid vilde jeg bruge til eksamensforelæsningen. Fra den ene side lettede jeg den meget betydeligt for masser af årstal og navne og intetsigende småting, som man kun af vane holdt på efter de tyske kirkehistoriers mønster. Fra den anden side dvælede jeg ved de store tidsskifter, de ledende mænd, den folkelige side, sædernes tilstand, kort alt, der kunde give næring for anden.

Den øvrige del af læsetiden brugtes til frie forelæsninger. Sådanne var Nordens kirkehistorie, Englands kirkehistorie, dogmehistorie, biografiske skildringer af fræmragende personligheder; og dem vendte jeg jævnlig tilbage til, hvorimod jeg kun en enkelt gang eller et par gange gjorde det ved de andre partier af kirkehistorien, jeg valgte til foredragsæmner. En forelæsning har jeg desuden holdt for herrer og damer, for at stille dem paa det rette standpunkt over for sektvæsenet og den romerske fræmadtrængende kirke.

Med min hovedforelæsning fulgte eksaminatorier, der skulde indprente det læste. Også disputérøvelser har jeg åbnet for de studerende og kandidaterne, især Grundtvigs venner var de velkomne, og jeg blev ved, så længe jeg sporede nogen virkelig trang dertil; i de senere år har jeg stræbt at sætte samtaler under eksaminatoriet i deres sted.

En større tilnærmelse mellem studenter og professor står for mig som kær tanke alt fra ungdommen af. Vanskelighederne herved, når universitetet ligger i en stor stad, undgik mig ikke, men jeg vilde i alt fald gøre mit og indbød derfor studenterne hjem til mig en gang for alle den første lørdag i hver måned. De mødte også, og det ikke hélt få, jeg bød dem sigarer, og et par timer tilbragtes i livlige teologiske og historiske samtaler;

jeg følte mig ung igen med de unge. Noget æmne for samtalen opgav jeg ikke, alt, vilde jeg, skulde udvikle sig frit, og det gjorde det og. Jeg blev herved mere kændt med studenterne, og de til gengæld sluttede sig nøjere til mig og lærte at forstå mig bædre: fordele nok på begge sider.

Der var imidlertid en mislighed ved disse vore sammenkomster, som straks tærede på dem: de stred imod hvad der i langsommelig tid havde været skik og brug hos os, og vanen er en sej modstander. Man stiklede til dem, der indfandt sig, og kaldte dem øjentjænere. Så blev de mødende efterhånden færre og færre og til sidst hélt få; måtte dog en ny prøve herpå lykkes for en anden lærer med større ævner, end jeg måske har! Universitetet, udsat for hårde angreb, trænger sandelig i høj grad til en sammenslutning af professorer og studerende.

Jeg kom altså de unge ikke så nær, som jeg havde ønsket, men til alle tider har der hersket det bædste forhold imellem os; det har lettet mig overgangen til min nye virkekreds og gjort mig denne dobbelt kær. Lå det æmne, jeg læste over, blot ikke alt for fjærnt, har jeg kunnet gøre regning paa godt fyldte bænke, ved visse forelæsninger. f. eks. Nordens kirkehistorie, og visse øvelser har høresalen endog været propfuld. Ofte har jeg hos studenterne fundet en levende kærlighed til den gærning, de skulde tiltræde, en fast tro, som alle de nyere angreb paa kristendommen ikke har kunnet rokke. Sjældnere derimod mødte vågen videnskabelig sans mig, den ligger ikke for tiden, og der er vist mindre idealitet i ungdommen nu end for en tredive år siden.

Også med mine kaldsfæller har jeg gærne, selv når vi blev uenige, stået på en venlig fod. Kun ét år tegnede det noget anderledes. mit første dekanats år. I det indtraf Grundtvigs 50årige jubelfest, der fejredes med stor højtid; jeg foreslog ham da hædret med diplom

som doktor i teologien, men mødte afslag fra alle de andre professorers side, det var jeg imidlertid forud beredt på.

Med en anden uenighed gik det videre. Jeg havde hidtil set på universitetsvæsenet udefra og ønskede det en del friere indrettet, end de andre gjorde, navnlig den mest indflydelsesrige, professor Clausen. Friheden måtte fræmme studiet, så stod det for mig. Studenterne var for tiden meget misnøjede med teologisk eksamen, især, og det ikke uden føje, ankede de på en stærk udvidelse af nogle mindre fag; hvad de ønskede, var en *eksamenskommissjon*. Et *andragende* blev indsendt af dem, og da fakultetet skulde give sit skøn om det, stod jeg ene med min opfattelse.

Jeg stemte både på eksamenskommissjon og en hel ny studieplan, så kravene på almindeligt teologiske kundskaber indskrænkedes, mens der på den anden side skulde kræves et eller andet parti gennemstuderet med grundighed og efter kilderne. Jeg tænkte herved på eksamenens indretning ved adskillige tyske universiteter og på ordningen af vor magisterkonferens, der for mine øjne vilde gøre studiet både friere, mere frugtbringende og grundigere, end det er efter vor nuværende studeremåde. Mine tanker udviklede jeg for ministeriet i det indlæg, fakultetet tilstillede det, og det var i sin orden.

Men fakultetet vilde nu desuden sende en *revsende skrivelse* til andragerne og krævede denne, lige som så mange andre breve, uden videre underskreven af dekanus „på fakultetets vegne“. Det vægrede jeg mig ved, det stod, sagde jeg, i alt for skrigende modsætning til mit indlæg til ministeriet og den overbevisning, jeg ved adskillige lejligheder havde udtalt for studenterne. „Det er dog Deres pligt som dekanus“, hed det. Jeg vægrede mig atter og foreslog skrivelsen undertegnet af de herrer, som stemte for den. Hvis man så ikke vilde gå ind derpå, krævede jeg spørgsmålet forelagt ministeriet, vis

på, at det ikke vilde tvinge en mand til tilsyneladende at påtage sig ansvar for noget, der lige fræm stred mod hans overbevisning.

Det blev et varmt ordskifte, og til sidst måtte de andre professorer finde sig i en af mig foreslået usædvanlig form for min underskrift som dekanus, hvoraf andragerne let kunde skønne sagens virkelige sammenhæng. På den måde undgik de spørgsmålets forelæggelse for ministeriet. Men jeg måtte høre hårde ord. Clausen sluttede med: „det næste skridt vil vel da blive, at vi to skrive mod hinanden i dagbladene!"

Studenternes misnøje blev naturligvis ikke mindre ved den irettesættende skrivelse, og kravene nåede omsider ind på rigsdagen. Først da faste sensorer indførtes ved teologisk eksamen, har klagerne foreløbigt hørt op.

Jo mere det stade, jeg med Grundtvig har taget i dåbspagten, idelıgt var genstand for angreb, des nødvendigere for mig blev en teologisk hævdelse af det. Jeg sagde da til mig selv og til andre: troen finder sin hvile i et troskrav (trospostulat), der ikke lader sig godtgøre ad fornuftens vej, men alligevel står urokkeligt fast for den troende. Den kræver næmlig en højeste myndighed, som den uden vilkår kan underkaste sig; for nogle er det nu paven, for andre skriften, for andre den apostolske tro, for andre Helligåndens vidnesbyrd.

Paven kan vi her lade ude af syne. Skriften, hævdet af de fleste Protestanter som højeste myndighed, er den evige bog, en åbenbarelse fra Gud, som gør vís til salighed og er kirken uundværlig. Men den er en bog, kan altså ikke i egenlig forstand tale til os, og den er tilmed en stor bog i tungemål, som kun lærde teologer kan tolke; vitterligt nok har de tydet den på mange forskellige måder. Der må derfor kunne påvises en anden myndighed, som ikke trænger til lærd teologi, derimod fyndigt og levende i fuld virkelighed taler til

den enkelte personligt. En sådan er nu trosordet ved dåben, som tillige med nadverordet. Herrens bøn og Herrens fred hører til det grundlæggende i kirken.

Det med forsagelsen lyder til mig som dåbsvilkår ved indgangen til Guds hus, i korte, fyndige, enfoldige ord. En hellig dunkelhed hviler over dets tilblivelse, dog for den troende står det som et oprindeligt, inspireret ord, et Herrens ord, selv hvis man vil tænke sig det samlet af apostler efter hans ytringer og under vejledelse af hans Ånd. Af teologi er her slet intet, alt er trosled, der „anbefale sig til samvittighederne" og kan fattes af den enfoldigste troende. Hvo der ikke tør tage skridtet så fuldt ud og derfor sætter trosordets tilblivelse i „teologiens" i steden for i apostlernes, i „inspirationens" tidsrum, har usikkert fodfæste. Men hvo der vilde gøre troens krav (postulat) til „en fjærde troens artikel", han havde med det samme trådt troen for nær.

Mod denne opfattelse af trosordet som Herrens ord strider ingen historisk kændsgærning, lige så lidt som mod bibelen som en Herrens bog. Vistnok har man opkastet tvivl i mængde mod dets oprindelighed: det lader sig imidlertid godtgøre med den højeste grad af sandsynlighed — og videre når ingen historisk granskning —, at det har holdt sig i den romerske kirke, som det lød fra begyndelsen; og fra Rom kom det jo omkring til hele Vesterleden.

I øvrigt er enhver Kristen til vished i sit troskrav, det være nu krav om et helligt trosord med myndighed eller en hellig skrift med myndighed, henvist til erfaringens og Åndens vidnesbyrd. Dér har også jeg mødt Herren i hans ord. Og hvilket mægtigt våben mod vantroen, det er, stadfæster netop vore dages erfaring. Trods de lærde indvendinger mod dets oprindelighed og tilstrækkelighed har dog alle protestantiske Kristne lært at fylke sig om det som banner i kampen mod den

kristusfjendske vantro. Her er troens enhedspunkt i den hellige almindelige kirke.

Protestanterne ere enige om retfærdiggørelse af troen som materialt prinsip; hvilket denne tros indhold er, siges imidlertid ikke, og først ved trosordet bliver det klart. De er endvidere enige om skriften som formalt prinsip; men den mangetydige skrift trænger til en nøgle, som, uafhængig af lærd teologi, kan åbne dens forståelse også for den enfoldige, og en sådan nøgle er atter trosordet. Det har gamle Johan Gerhard og mange teologer med ham hævdet i den lutherske rettroenheds strengeste tid.

Altid vil vi ellers træffe den nøjeste sammenhæng mellem trosordets og skriftens og Åndens vidnesbyrd, så det ene styrker det andet og intet kan undværes. Herren har nådigt sammenføjet dem til tryghed for sin menighed, og historien viser os, hvorledes, efter tidernes vilkår, snart det ene og snart det andet træder i forgrunden: i oldkirken trosordet, med reformationen skriften, med pietismen Ånden, og nu atter trosordet.

Det er kun grundlinjerne af mit syn, som her kan drages fræm. Men i kraft af det fandt jeg det som pligt at blande mig i den på ny opblussende teologiske strid herom, navnligt med hensyn til professor Casparis angreb på apostelsymbolets oprindelighed. I et eget lille skrift har jeg, som jeg mener, godtgjort denne ad historisk vej, idet jeg nærmest holdt mig til den romerske kirke, hvorfra vi har fået symbolet. Det er kun ét sandsynlighedsbevis og kan ikke blive andet, ti, som sagt, til andet og mere kan historien aldrig bringe sine beviser.

Der var endnu et andet hovedspørgsmål, jeg fuldt måtte komme på det rene med, det om forholdet mellem tro og viden. Rasmus Nielsen hævder med styrke grundforskellen mellem de to livskredse og fortjæner tak herfor også af dem, der ikke kan følge ham i hans

tankerækker. Til dem har jeg hørt, og det alt fra ungdommen af. Troslivet føler jeg som en magt i sjælen, der trodser alle indvendinger fra videns side, og uden at fristes af nogen tvivl har jeg derfor kunnet underkaste mig den. Mangen vil kalde det en stor skrøbelighed, navnligt da hos en videnskabsmand, men jeg véd den apostel, der har rost sig af sin skrøbelighed.

Mine studier i det hele bragte mig store syner over verdensløbet, syner, der løftede ånden. Og de hedengangne fromme, med hvis liv jeg syslede, hviskede stille ind i min sjæl: ét er fornødent, giv ham din tro! Arbejd på din salighed, jo mere du arbejder på dig selv, des mere frugt bærer det og for andre! Det er min fortrøstning til sandhedens Gud, at de ikke skal have hvisket det forgæves.

Grundtvigs stilling i det almindelige omdømme havde imidlertid mærkeligt ændret sig i årenes løb, de historiske foredrag, han af og til holdt, og hans prædiken bar sin frugt. Man blev mere og mere vár, der måtte dog være noget i disse langtrækkende syner om Guds kirke og Norden, folkelighed og frihed, om det levende ords magt, om liv og død som grundmodsætningerne, i denne forkyndelse af kristendommen som den store glæde. Ved frivillige sammenskud kom hans egen folkehøjskole i gang på Marielyst, og andre højskoler rejstes omkring i landet, snart i Norge og Sverige ligeså. På dygtige kræfter til at sætte den sag i gang fattedes det aldrig, og de arbejdede med nidkærhed. Overalt følte man, folketiden var i sit komme, med folkeånden, som han først og sidst sigtede på.

Om han end ikke personligt vandt sønderlig indflydelse på rigsdagen og i sig selv kun var lidet praktisk, har der dog ikke været mange, mindst fødte skjalde, hvis livstanker i samme mon som hans udprægede sig i love for kirke og skole; navnligt ved ham har vi nået den frihed på disse områder, som søger sin mage.

Hans salmer og sange lød fra alles læber, og han hilsedes i sin høje alder som en af Danmarks stormænd. Hvor vidunderligt har Gud dog ikke brugt denne mand, hans fræmadstormende kæmpesind og hans seersyner, men sandelig også hans skrøbeligheder! Både lyder og dyder måtte til, for i forening at gøre ham til det, han blev i styrelsens hånd: seeren, folkevækkeren i Norden.

Tallet på hans nærmere venner tog nu til med hvert år, og de stod kændeligt i et andet forhold til ham end hans ældste venner fra stridens og miskændelsens dage. Tænker man på mænd som Rudelbach, Lindberg, Wexels, Stenersen, Flor, Fengerne, den ebræiske Müller, P. Kierkegaard, P. Rørdam, Birkedal, har man oprindelige naturer for sig, ejendommelige hver for sig og indbyrdes højst forskellige, og de sluttede sig alle til ham med frihed. Også jeg hævdede mig i en fri stilling og kom til ham med indtryk fra min moder, min barnepige og Oehlenschläger, der havde lagt de ideale spirer ned i min sjæl. Hans yngre venner derimod havde ikke set ham vokse under kampene sin langsomme vækst, de nærmede sig ham først, da hans tanker alt var i færd med at blive en magt i samfundet, og sa derfor op til ham, så de tit var nær ved at overvældes af hans storhed, og det des mere, jo yngre den slægt var, de tilhørte. Der var dem, hvem hans ord, selv når de ikke ret forstod dem, lød, som det lyder for Papisterne, „når Rom har talet“, og dem, hvem hans livstanker blev til stikord, der bragte en fræm i verden.

Under disse varsler trådte da vennemøderne sammen, planen til dem udkastedes ikke af Grundtvig selv, men hans hustru og adskillige af hans venner; man véd, at han for sin person ikke var nogen ven af gudelige forsamlinger, hvortil møderne vel nærmest måtte henregnes. Man traf på dem mænd og kvinder af alle stænder og ikke færrest af almuen; den kunde han og

hans venner få med som ingen andre. Jeg så klart de gode sider ved møderne, hvorledes hans lyse, åndfulde tanker ved dem måtte udbredes i altid videre kredse, til de blev en magt i det danske folks skoler og kirker. Derfor var jeg dog ikke, lige så lidt som P. Rørdam og biskop Kierkegaard, blind for farerne: en afslutning over for det øvrige folk, et udviklet partivæsen, som er min natur imod, en ufri eftersnakken uden indre sandhed, en vidt dreven tro til egne og det danske folks kræfter, som kunde slå over i forgudelser og selvtilbedelse, og dertil et jag efter frihed, så man glæmte orden og lydighed.

At tallet på dem, der sluttede sig til møderne, skulde stige i den grad, som det nu er steget, derom havde jeg dog ingen anelse. Men med det voksende tal er også farerne voksede. Selv Grundtvig, der var stemningsmenneske, som skjalde gærne er det, lod sig rive med og holdt i alt fald ikke tilbage, når man ilede for stærkt fræmad. „Lykken", heder det i vor rimkrønike, „er et underligt trold, hun leger med folk så mange fold", og når hun leger mildest, kan hun let blive os farligst.

Jeg deltog altså i vennemøderne og sammenkomsterne på hans årsdage og har haft glæde deraf. Ordet lød tit frisk og frit, især når det var Birkedal, der fik det; og i skolesagen trådte Kold fra Fyn op på sin jævne vís med sandheder, det nok var værd at gæmme på. Jeg hørte imidlertid også både det, der klang hult som en gengangers tale, og det, hvor jeg ikke kunde være med ved, og måtte da aflægge et vidnesbyrd. Det havde jeg forud lovet mig selv, ordets frihed stod for mig som det nødvendige vilkår, hvis en ensidig retnings farer skulde undgås.

Navnligt talte jeg alt på det første vennemøde mod præstefriheden, da den på ny sattes på dagsordenen, jeg advarede og for en overvurdering af vort eget

folk; selv havde jeg skyld med i den fejl og først nys fået øjnene op. Lykke kan jeg ikke sige, jeg gjorde. Grundtvig kunde blive vred, når jeg havde ordet, og rokke fræm og tilbage på sin stol, og jeg véd, jeg er bleven kaldt „vennemødernes onde ånd“. Men jeg gjorde i alt fald min pligt og burde gjort det endnu oftere og stærkere, det føler jeg; min eneste undskyldning er, at strømmen gik så strid.

De andre møder, hvori jeg deltog, de kirkehistoriske, de nordiske kirkemøder og missjonsmøderne, efter at Kalkar var bleven formand, gik sin gang, som det forud var vedtaget. Ved kirkemødet i Lund 1859 var atter trosfriheden og Grundtvigs livssyn på bane, og med en i sandhed storslået gæstfrihed modtog Thomander os i sin nye, lige så storslåede bispegård, hvor biblioteksalen indtog næsten hele „øvre våningen“. Lægprædikanten P. Larsen Skræppenborg var med og talte på hjemfarten en del om mig til studenterne. „De skulde lære,“ sagde han, „mange gode ting af mig, skandinavisme og sådant noget, han ikke ret forstod sig på. Men især skulde de da lære at blive folkelige præster; for har man først fået böndernes hjærter, så kan man bilde dem de urimeligste ting ind. Han var meget ilde ved det, den gang jeg blev dårlig og måtte forlade min præstegård i Jylland; nu så han dog, vor Herre var klogere end som så og vilde have mig til at prædike for unge studenter i steden for gamle kærlinger på heden.“

Ved kirkemødet i Kristjania 1861 drejede det meste sig om pietismen; de så skæft til os og hyssede, når der blev sunget en sang over borde, men de blev også rammede af den dommedagstale, Birkedal holdt. Ved dette og det forrige møde viste sig engelske og franske udsendinge fra den evangeliske alliangse. To år efter havde vi også et nordisk missjonsmøde i Malmø, til nogen sammenslutning af missjonerne kom

det dog ikke. skønt enkelte af os havde håbet det. Stemningen var ellers bevæget i en anden henseende. Thomander tilhviskede mig de nyeste efterretninger om forsvarsforbundet mellem Danmark, Norge og Sverige, og ved bordet talte han stolte, djærve ord om Norden.

Nordens historie er ikke mindst i disse skæbnetunge dage sammenslynget med mit livs historie. Mit sæde på rigsdagen indtog jeg endnu i to år efter at være bleven professor og talte og stemte blandt andet for den almennordiske mellemrigslov om dommes udførelse, den første i sin art. Jeg satte mig i spidsen for en adresse til det danske mindretal i de slesvigske stænder, den gang det med værdighed hævdede sin stilling; den fik 50000 underskrifter. I øvrigt var madstræberne nu blevne dristigere, navnligt med hensyn til vort forsvarsvæsen, et ondt varsel, og jeg måtte ved given lejlighed foreholde dem, hvad dommen vilde blive om et folk, „der roste sig af sin frihed og dog lod hånt om frihedens pligter“. De svarede mig med latter.

Endnu var jeg i maj 1861 med ved overrækkelsen til ministeriet af de 71,000s adresse, der udtalte folkets redebonhed, selv hvis det atter skulde gælde en kamp for Sønderjylland. Men så foregik nye valg til rigsdagen, og ved dem stillede jeg mig ikke. Fra mine vælgere modtog jeg en smuk adresse med påskønnelse af min virksomhed som målsmand i 7 år for Vejle amts tredje kreds, én gang Orla Lehmanns og nu Thomas Nielsens kreds. Så ændre tiderne sig.

Et digt fra denne tid, som jeg lod trykke i „Fædrelandet“, meddeler jeg, fordi både min og mange andres stemning spejler sig i det.

Jeg sad så tavs og ene, med hånd under kind,
som tunge, tunge stene det lå på mit sind.
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Jeg tænkte på mit folk, på dets farer og nød,
de rænkefulde fjender, der spå det fald og død.
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Alt hjælpeløst og rådløst som båden, der gled
af strømmens hvirvler greben mod skumfossen ned.
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Hvor er det kække hjærte, den hånd så fast og tro,
som trøster sig mod strømmen vor liden båd at ro?
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Som på sit folk tør stole, tør tro på sin Gud,
som holder fast ved håbet: han frier os ud?
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Hvad eller er alt håb kun som boble på vand,
og lider det mod vinter og nat for folk og land?
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Jeg sad så tavs og ene, med hånd under kind,
knap kunde jeg bede, så tungt var mit sind.
Hvor er den, som sorgen kan slukke?

Da gik jeg ud i lunden, sin rede med dun
alt stær og lærke tætted og gjorde den lun.
Der er det, som sorgen kan slukke!

De første grønne urter, hvor saftigt og blødt,
den første lille klokke, hvor nejed den sødt!
Der er det, som sorgen kan slukke!

Og bogfinkens kvidder og den dejlige luft,
den skære, blå himmel, den livsvangre duft!
Der er det, som sorgen kan slukke!

Det var mig, som hørte jeg fra himmel og jord
den evige kærligheds forjættende ord.
Der er det, som sorgen kan slukke!

Som vifted vårens engel med vinger og kom
og sang sin lille salme, uskyldig og from.
Der er det, som sorgen kan slukke!

„Den fugl," han sang, „som koldest i snedriven sad,
den svinger sig mod himlen mest lystig og glad.
Der er det, som sorgen kan slukke!

Hvor sneen fyged stærkest, hvor tykt og tæt den lå,
dér frodigst nu i knopper violbuske stå."
Der er det, som sorgen kan slukke!

Og påskeklokker kimed, jeg gik i kirken ind,
end mod i hu og stille, men mindre tung i sind.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Jeg hørte salmetonen, så mægtigt den lød,
en sang om livets sejr over grav, over død.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Så hørte jeg den én gang, da hvert et blik var vådt,
vort gamle flag var strøget, vor stolthed fjendens spot.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Og atter var vidunderligt i tonerne lagt
den evige kærligheds genløsende magt.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Som væltet bort var stenen og frejdigt mit sind,
det var, som gode engle fløj ud og fløj ind.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Lad nød og trængsler true, kun strå og kun halm
kan brændes op i lue, men ej den ædle malm.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Den gløder og den lutres, da luerne sank,
den ligger dér i digelen, strålende blank.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Der visner ingen rose, der sløves intet sværd,
der knuses intet hjærte, som ej er det værd!
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Hvad dybt og hvad evigt i folket er lagt ned,
det har sit skjul og skygge nu og i evighed.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Det kænder ej den vinter, som varsler ej vår,
det kænder ej den nat, som om daggry ej spår!
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Ti over det der lyder og over det lød
en sang om livets sejr over grav, over død.
Jeg véd den, som sorgen kan slukke!

Op og ned vuggedes man i disse år uden hvile, der var som feber i blodet. Så de holstenske stænders krav på en firdeling af monarkiet. omtrent tiltrådt af grev Sponneck og derefter af Tyskland; den ene trusel fra Frankfurt oven på den anden, venskabelige råd til eftergivenhed fra England og Rusland; og hjemme et rigsråd, hvor Bluhme med sit parti lammede regeringen, og de, der vilde hindre en afstemning. simpelt hen udeblev, eller vel endog satte sig på tilhørerpladserne og så til. når sagen ikke kunde komme til afgørelse, fordi et par stemmer fattedes i de 41.

På den anden side stå adresser til regeringen om fast holdning, folkemøder, selv fra Sydslesvig kom nu en dansk luftning; stærke krigsrustninger. skansearbejde på Danevirke, underhandlinger med Sverige-Norge, diplomatisk understøttelse derfra og. som det lod til, næsten vished om et nordisk forsvarsforbund.

I mine og en del andres øjne greb ministeriet. der, efter et kort mellemrum. ved Rottwits død atter kom til roret, ikke rask nok til. Danevirke-selskabet stiftedes at drive sagen fræmad, og jeg trådte da ind i dette selskab. Her blev spørgsmålet om en fri afstemning i Sønderjylland bragt på bane. og digteren Goldschmidt og Blixen-Finecke talte for den. En dag kom hofjægermester Carlsen op til mig med planen til et nyt ministerium og vilde hverve mig til kultusminister Jeg forestillede ham, hvor lidet den stilling lå for mig, som hverken har lyst eller ævne til at styre. og hvor ringe gavn han derfor vilde have af mig. Men han holdt ved, det var jo smigrende nok, han talte om den pligt. det kunde være mod fædrenelandet at stille sig fræm i et så afgørende øjeblik. Og omsider fik han mit ja på visse vilkår.

Rimeligvis har Monrad. der atter sad i ministeriet, haft nys herom, ti en middag hos min broder tumlede han med mig over bordet med alle satirens og ironiens

våben, lige ind til grænsen af det tilladelige. Var jeg bleven vred, havde han nået, hvad han vilde, og stillet mig blot, altså slog jeg ind i hans tonart, så godt jeg kunde. Men Carlsens plan nåede aldrig videre.

Ministeriet tog efterhånden en fastere holdning, skridt skete nu til Holstens virkelige udskilling, og sidst i september 1863 lå udkastet til grundlov for kongerigets og Slesvigs fællesanliggender på rigsrådets bord. Kong Frederik havde imens taget over til Sønderjylland at syne arbejderne på Danevirke. Den 10de november blev han syg af rosen, den 13de vedtog rigsrådet den nye grundlov, den 15de døde han; i febervildelsen havde han drømt sig midt i standende strid på Danevirke. Vi genså først den folkekære herre, da dødningeskibet bragte hans lig, som dronning Margretes, fra Flensborg, og de en stille vinterkvæld ved fakkelskin bar det op på kongeborgen. Det var et døvende slag, men Herren slog det, og „hans veje er ikke som vore veje“.

Kristjan den niende stadfæstede den nye grundlov, eksekutionen i Holsten var overhængende, og Bismarck, der ledede den prøjsiske politik, stod rede til alt; fra Ruslands side vidste han sig mer end tryg. I dette øjeblik gjorde den svenske regering holdt, så vidt havde den ikke væntet det skulde komme; ængstelig så den hen til Ruslands holdning og sin hærs lidet kampfærdige tilstand, med de store tal regnede den i alt fald ikke. Endnu én gang blussede kong Karl op; mens hans kongelige vens lig stod på parade, mindedes han de ord, der vare faldne dem imellem, og et telegram mældte fra Stokholm: „to og tyve tusind mand komme og han selv“. Håbet fik nyt liv, men turde man stole på det? Havde det lykkets vore fædre at fuldbyrde Nordens enhed, selv hvis det skulde være sket med vold og sværd, hvor anderledes trygt vilde vi ikke have stået nu! Sådanne tanker overraskede mig tit.

Danmark rustede sig af al kraft, fra kongegraven i Roskilde rykkede tropperne ned til Danevirke. Et øjeblik tænkte jeg nu for alvor på atter at komme til hæren som feltprovst og talte med Clausen derom, uden at det blev til videre; dér, hvor jeg var, ved universitetet, kunde ingen træde i mit sted. Desember måned bragte nye tunge tilskikkelser: Ruslands og Englands sendemænd lagde sin hele indflydelse i vægtskålen mod den nye grundlov, og ministeriet Hall afløstes af et ministerium Monrad. Men den nye grundlov blev ikke opgiven og Monrads svar til sendemændene var værdigt, jeg har det fra hans egen mund. „Angriber Tyskland Slesvig, så forsvare vi Slesvig, angriber det Jylland, forsvare vi Jylland, Sælland, så forsvare vi Sælland, København, så forsvare vi København.“

Den 1ste februar 1864 åbnedes krigen af Danmark alene mod to stormagter med hele Tyskland i ryggen: næste dag stod den glimrende fægtning ved Mosund. Den hårde frost, der islagde vandene, gjorde imidlertid vor i og for sig langtstrakte opstilling endnu svagere, og man var desuden ikke færdig med skanserne. Da fór det som en løbeild gennem landet: Danevirke er rømmet den 5te februar i mulm og nat! Hele København kom i voldsomt røre, man råbte højt på forræderi, mængden var næppe til at styre, og hvo kan undres derover? Næste dag var en søndag, Grundtvig stod for altret med strømmende tårer, prædike kunde han ikke, men indbød enhver, der ønskede det, til det eneste sted, hvor trøst var at finde, Herrens bord.

Mørkere dage end disse har jeg ikke oplevet, end ikke da, når jeg stred med mig selv for ikke at miste min sjæl; så dybt hang jeg sammen med mit folk, inden jeg lærte at elske det i Herren. Atter og atter udmalede jeg mig hin nat, da de kække måtte liste bort fra volden som tyve: de knyttede hænder, de undertrykte skrig, skamrødmen, fortvivlelsen. Mit hjærte var fuldt

af had og harme, og knap véd jeg, hvorledes jeg har kunnet slippe igennem det mørke.

Danevirkes rømning skete uden regeringens vilje og vidende, den udsåede bitter mistro overalt, og den var en svar synd mod det danske folk; dets modstandskraft, hidtil usvækket, var brudt i samme øjeblik, den skulde prøves. Da Sverige og Norge trak sig tilbage, burde vor lille hær aldrig have indtaget en stilling, som kun Nordens samlede styrke måske kunde have holdt; men stod hæren der nu alligevel, burde den have fristet en kamp i stillingen. Var end det halve af den blevet splittet ad og hugget ned, mandefaldet havde dog langt fra ikke været den ulykke som rømningen. Og hvo véd det? En fred på dette punkt, inden Prøjsen havde prøvet sig fræm, hvor vidt det turde gå for Evropa, vilde muligvis have frelst hele den danske del af Sønderjylland.

De 2 andre nordiske folk følte varmt for vor bitre nød, og da Danevirke rømtes, hed det fra Stokholm og Kristjania: „så stor en deltagelse har man aldrig før set“; dog hvad „broderen i nød“ trængte til, var sværd, og kun en flok heltemodige frivillige bar våben for os i kampen. Kong Karl blussede ikke mere af den ridderlige harme, et par uger efter holdt han i offisérsamfundet i Stokholm et velordnet foredrag om, hvorledes Danevirke burde have været forsvaret. Og alligevel elskede han Danmark; kort efter Dybbøls fald sendte han sin plan om et nordisk statsforbund til kong Kristjan, og et glad øjeblik var det ham, da hans datter blev kronprinsesse i Danmark. Man har ondt ved at sætte sig ind i et sådant sind.

Såsnart kong Kristjan kom på tronen, havde tilbageskridtets mænd rejst hovedet, adskillige generaler hørte til dem og talte højt om det urimelige i „at slås for en lap papir“ (den nye grundlov). Den stemning havde det kloge Prøjsen gjort regning på og skuffedes heller ikke. Ånden var vegen fra krigsstyrelsen, ikke

des mindre gjorde hær og flåde dog sin pligt mod kanoner af støbestål og tændnålsgeværer, fuldendt krigskunst og en knusende overmagt. Dybbøls to måneders forsvar og træfningen under Helgoland vil ikke glæmmes i Danmarks årbøger. Men Dybbøl måtte falde, det var længe forudsét, og da Tyskland vel havde fået det i sin magt, gik det ind på våbenstilstand, ledsaget af underhandlinger. Trods al Monrads kraft havde hans ministerium længe været for svagt til forholdene.

Sidst i juni måned 1864 blev det nye rigsråd sammenkaldt, jeg havde stillet mig og blev valgt i min forrige folketingskreds i Vejle, tre dage før den by faldt i fjendens hænder. Det stod for mig som ligefræm pligt, til det yderste måtte jeg med til at værne om Sønderjylland. Jeg løsrev mig nu fra studiet af Anders Sunesøns levnet, hvor jeg en stakket stund havde glæmt øjeblikkets nød over samlivet med Valdemar Sejrs helte og på ny sandet, at en sorg ikke altid hæmmer, men tværtimod kan fræmme åndens frie rørelse. Derpå gav jeg møde i rigsrådet.

Krigen åbnedes atter. Et par dage efter var Als taget ved overrumpling, mens de tyske hære strømmede ind i Nørrejylland; en østerrigsk flåde nærmede sig, og der var intet sind mere til kamp på liv og død for Sælland og København. Ny våbenstilstand altså, nye underhandlinger, begyndelse til en almindelig afvæbning. Frankrig og England havde glæmt de højtidelige traktater, der bandt dem til forsvar for Sønderjylland, de og hele Evropa så til og råbte: fred, fred! Endnu kunde det have kvalt Prøjsens rovsyge i fødslen, men det rørte ikke en finger; hvor bittert har det ikke siden måttet angre det?

Stemningen i det af alle, også de nærmeste frænder forladte Danmark var trøsteslos. Når ulykkerne skylle ind over et land, holde de onde ånder gilde, dumhed og fejghed og frihedsnag, selvsyge, madstræb.

Folkeånden var som borte, alt var søndersplittet, alt partivæsen, den ene trode ikke mere den anden, landboerne opæggedes mod København; det, vi havde levet og stridt for, blev dømt som vanvid. Selv offiserer talte om „Københavnernes blodtørst", og at det vel var klogere, hvis man vendte sine våben mod dem end mod Prøjserne. Også i rigsrådet hørtes af og til ugleskrig; eller man så mænd, hidtil nøje knyttede til Sønderjylland, kaste blikket uroligt til højre og venstre og i Danmarks livssag stemme, som egen fordel bød det.

Mandige ord blev talte, de faldt som lamslåede til jorden, det, der rådede i sindene, var den hårde nød, og Bluhmes ministerium, der havde afløst Monrads, sluttede freden i Wien. Den største ulykke for Danmark vilde et Slesvigholsten været, den slap vi for, men offerlammet blev Sønderjylland. Blandt de 21 sønderjydske og kongerigske folketingsmænd, der stemte imod freden, var også jeg, jeg kunde for alt i verden ikke give mit minde til, at fjenden satte sin hæl på mine fædres grave. Alligevel véd jeg mig fuldt medskyldig i mit folks brøde; vi havde ikke gjort vor pligt og stod dér med sænket hoved. Siden den stund har jeg aldrig sat min fod i Sønderjylland, fordi det har været mig en umulighed; tanken på, hvad vi har mistet, kaster sine skygger selv ind i mine gladeste øjeblikke.

Dermed var min politiske løbebane til ende, hvad jeg havde arbejdet for, lå nedkastet i støvet. For grundlovsindskrænkningen og det bluhmeske landsting stemte jeg til sidst, da jeg sa, det var blevet en nødvendighed, hvis ikke bønderne ene skulde råde for alt; men kald til at deltage i indre kampe følte jeg ikke og holdt mig derfor tilbage fra de nye valg.

I ånden har jeg lídt og stridt med dem, der vinteren igennem kæmpede for Sønderjylland, og lídt dobbelt, fordi det ikke denne gang var mig givet at følge med hæren. På Dybbølbjærg flød blodet i strømme, kunde det da aftvætte pletten på vort skjold, og hvad havde våren bragt? Ja hvis solstrålerne havde kunnet ramme som flammende pile, havde den unge vidjekvist hærdet sig til en lanse, blomsterne sprunget ud som sværdliljer og fuglene sunget kampens sange, mens folkehjærtet svulmede som knopperne hist: da havde der vist været vår i Danmark og glæde! Nu derimod viftede de lune vårlige vinde kun som til spot over vinterkulden i hjærterne.

Jeg har i historien set hele folkefærd gå under og som ungt menneske ret drømt og digtet mig ind i sådanne forfærdelige tider. Oplevede jeg dem da nu ikke i al virkelighed, stod Danmark ikke dér som vraget, når det hugger i grunden? Og jeg klamrede mig fast til den sidste planke, et øjeblik kunde selv et underværk til vor frelse stå for mig som en mulighed, men planken svigtede og håbet med; minderne om grev Gerts dage stormede ind på mig. Da var det, jeg til fulde lærte, hvad det vil sige at lide med sit folk, set det har jeg i sin dybe nedværdigelse, som jeg én gang så det i kraftens stund. Hvorfor — så kunde jeg sukke — hvorfor har den følelse for det dog fået en sådan styrke i min sjæl, når den kun skal gøre mig ulykkelig? Tavs og indesluttet må jeg gå med den, og ruger alligevel over den, som var den min dyreste skat!

Der kom timer, hvori jeg følte mig tilintetgjort: det går jo lystigt, jo galere, jo bædre, kunde jeg tænke, og hvad om nu også den nye hærlov faldt? Nær havde jeg ønsket det. Jeg sad som mellem sammenstyrtende ruiner, hørte stenene løsne sig og dumpe ned, den ene efter den anden, og lyttede til som et tankeløst barn, næsten glad. Med et fór jeg op, trommerne lød! Men

inde fra Tivoli med dansemusik og bajadsens skrål. Så lagde en tåge sig om bevidstheden, ja jeg forstår, hvor vanvidet kan tage et menneske hélt. Så var det atter ligesom om noget var i færd med at dø inden i mig, jeg vidste knap hvad, jeg vidste kun, at det smertede.

Sådanne stemninger var det, som drev Monrad over til Ny-Seland; også mig kunde det fare gennem hovedet: du skal vandre ud langt, langt bort fra denne daglige pine, du kan jo leve, hvor du vil!

Men uden for Norden kunde jeg ikke trives, og hvorledes så det da ud i Norge og fræm for alt i Sverige, det land, som en tid syntes kaldet til leder i Norden? Værre, endnu værre end i Danmark, derom var jeg fuldstændigt enig med Birkedal. Hos de bædste bitter følelse af ikke at have gjort sin pligt, som to af Norges skjalde gav udtryk, der sved igennem; hos andre urolig higen efter denne verdens goder, der marvstjal Gustav Adolfs og Karl den tolftes land. Så det i det hele vel trøstefuldere ud i noget andet evropæisk land end i Danmark? Altså blev jeg hjemme at dele kamp og nød med mit mishandlede, nedværdigede fædreneland.

Gud være lovet, de fristende ånder veg, jeg vidste, hvor jeg skulde ty hen, og alle sorger gik rensende gennem min sjæl; jeg sled mig da løs med magt fra drømmen om folkeåndens ypperlighed og så den orm, der nagede. Nordens ånd, sagde jeg til mig selv, har haft en stor time, det var os alt som den treløbne tråd var tvundet; men denne slægt er ikke værd at skue, hvad skjaldene havde varslet. Ti vi holdt kød for vor arm og lovsang vor egen manddom og ære, og jeg var med blandt dem, der lovsang; i søvn dyssede vi os med højtravende slagord, skåler for Holger Danske og Karl den tolfte, og glæmte over det vor pligt, at stå årvågne og fuldt rustede. Vi spejdede rundt til højre og venstre efter venner og glæmte troen på åndens magt.

Derfor blev den store time spildt. Vi ere og blive de tre små brøkdele af et folk, og nu tilmed, hver for sig, sønderlemmede af fjender og kastede halft hundrede år længere tilbage fra vor histories mål, Nordens enhed. Vel må klagen derfor lyde som hos Jeremias, da han græd på Jerusalems grus. „Hvor sidder folket så ensomt som en enke; hun græder svart om natten, hendes venner er blevne troløse, de, som ærede hende, foragte hende, og trøsteren, som skulde husvale hendes sjæl, er langt borte! Hendes seere skuede dårlige og forfængelige syner og åbenbarede hende ikke hendes brøde. Vor arv er vorden til barbarers arv og vore huse til fremmedes huse! At man knuser alle fangerne på jorden under sine fødder, at man bøjer en mands ret, at man fordrejer folkets ret — har Herren ikke set det? Vort hoveds krans er affalden; ve os, ti vi have syndet! O Herre, omvend os dog til dig, så vorde vi omvendte, forny vore dage som i fordum tid! Min del er Jehova, sagde min sjæl, og derfor vil jeg håbe!“

Så, sagde jeg til mig selv, så er Nordens kår nu, alt passer ord til andet på Danmark! Lad os i det mindste have mod til at se os i vor sande skikkelse og ydmyge os for Gud! Er det ikke hans hånd, der 1848 satte Frederik den syvende på tronen og 1863 lagde ham i graven, hans hånd, der med retfærdighed har skiftet kårene for os? Hvad han har knust, kan han rejse igen. Det gælder nu om at bie på Herrens time og hærdet af ulykkerne holde fanen oppe, leve og, skal det times, dø under den i tro på anden! Det gælder om, at hver gør sit, et trofast arbejde i det stille, og her ligger så din lille gærning med! Du skal arbejde dér, hvor du er sat, og vise de unge Guds veje gennem tiderne; intet andet i verden være dig af større vigtighed! Hvor glædede det mig ikke siden at høre Madvig ved en universitetsfest dybt rørt udtale sig i en lignende retning!

I disse tanker fandt jeg altså min fred, og sorgerne for mit folk dulmedes, det var tit, som blev jeg rykket hélt bort fra tiden og dens trængsler; nu vidste jeg da, hvad det var at elske det ret, elske det i Herren, som han elsker det. Men så mange år af mit liv måtte gå, så mange ulykker komme, inden jeg blev fattig nok til at stå ene med min Gud og min pligt, fattig og dog så rig!

Han, som således har ledet mine veje, med eller imod min vilje, til det mål, han havde sat, han leder på samme vís hver enkelt sjæl, i og med det han leder den hele store, uhyre store menneskehed; intet er ham for stort og intet ham for lidet. Riger synke sammen, og riger rejse sig, et folk med åndelig dybde nok til at tro og derfor også til at fornægte, er, ikke uden hans tilladelse, ved uhørt heldige omstændigheder stillet forrest i verden netop nu, da fornægtelsen er en magt. Men de tusind miljoner tråde til de tusind miljoners skæbner ligge alle i den levende Guds hænder: det er til at svimle over for et stakkels menneske. Hvad han vil, ikke hvad mennesker vil, skal ske, og selv gennem den forfærdeligste vildgang af synd og dårskab og vanråde går en evig vej. Lad da ham kun råde!

Jeg greb nu fat efter ævne og så virkeligheden skarpt i øjnene. Hvorledes jeg derved kom til at se på Nordens fræmtid, kan man læse i den afhandling, jeg meddelte i Hamiltons nordiske tidsskrift, andet bind. Da den store fællesnordiske tanke var lamslået, måtte hvert af de tre små riger foreløbigt leve sit eget lille liv. Efterhånden kom den alligevel atter fræm i nye skikkelser, på de nationaløkonomiske, juridiske, naturvidenskabelige som på skolelæreres og boghandleres møder; ja selv på de folkelige og da vi hilste konge-

bruden, Karl den femtendes datter. Dø kan den tanke nu en gang ikke. Derfor lykkedes det også endelig at få et nyt nordisk kirkemøde samlet i København 1871; foresædet var atter mig overdraget, og tidens spørgsmål drøftedes, navnligt da stillingen til Nyrationalister og Irvingianere.

Varslerne i Danmark var ikke lystelige, ti faldet havde været alt for dybt, det har splittet vort folk og gjort den uundgåelige frihedskamp så hård. Det buldrede og bragede under den nye grundlovs omdannelse, ved hvilken lejlighed Grundtvig og Tscherning hånd i hånd gik til kongen og bad ham nægte loven sin underskrift. Partierne fór løs på hinanden, og mellem dem viste madstræbet, altid dristigere, sit grimme hoved, landet blev rigt som ingen sinde før, og smør og svin og stude og Tivoli er fristende magter. I Sverige stod det i alt fald ikke bædre end hos os, trods den nye frie grundlov.

Uden for Nordens grænser var den magt, hvis vinger man ikke i tide havde stækket, bleven en skræk for sine naboer; hele tiden var nu en „jærn- og blodtid". Østerrig og noget senere Frankrig sa sig kastede til jorden, da havde det lille Danmark dog stået længer imod end det store Østerrig; det måtte gøre dommen mildere om den slesvigske krig 1864. Men vor sidste støtte i denne verden er falden med Frankrig, et tordenslag for os alle, Orla Lehmann tog sin død deraf.

De onde varsler var alligevel, Gud ske lov, ikke de eneste, og hist og her lysnede det en smule. Sønderjyderne holdt ud trods alle orne og grænsepæle, og freden i Prag lovede dem frit valg i Nordslesvig mellem Tyskland og Danmark. Alle følgende skuffelser har ikke kunnet døde deres håb, og det har sendt sine mandigt djærve talsmænd til rigsdagen i Berlin. Af dem kan Norden sandelig lære den kunst, at håbe imod håb.

Imidlertid havde de slag, der rammede os, dog båret nogen frugt, i skyttelag, folkehøjskoler og en dybere kristelig alvor. Jeg skal blot pege på foreningen for indre missjon med den stærke, vækkende forkyndelse, der altid har sin ret, på missjonsselskabet og valgmenighederne. Birkedals afsættelse gjorde ham til fripræst, og valgmenighedsloven skyldes navnligt P. Kierkegaard i den tid, han var kultusminister; Grundtvigs udsæd har ikke været sået i vandet.

Grundtvig selv blev i disse dage ramt af en hård tilskikkelse. Han havde længe lidt af hovne ben, hvorfor han gik med fontanelle, den lukkede sig nu, og vandet slog sig på hjærnen. Rimeligvis har sjælelige årsager været medvirkende, sorgen over Danmarks ulykker, den gav i det mindste hans feberdrømme sin farve. Det begyndte med, at han var bleven ualmindeligt talende og livfuld og legemligt raskere end nogen sinde på den senere tid; de svulne ben havde fået sit naturlige udseende igen. Så kom palmesøndag 1867.

Som han plejede holdt han sin skriftetale for altaret; sværmersk ild var der i den, og han endte med at indbyde alle til Herrens bord: „den, som ikke vil være med her.“ sagde han, „skal vises ud af kirken, det må graveren sørge for!“ En stor del af menigheden fulgte kaldet, han vendte sig da til enkedronningens stol, hun hørte ham stadigt: „men hvor er dog Danmarks dronning henne?“ udbrød han. „Dronningen af Saba kom at høre på Salomons visdom, og her er sandelig mere end Salomon!“ Enkedronningen trådte derpå ud af sin stol og knælede ned for altaret, og idet han tilsagde hende syndernes forladelse, føjede han til: „og hermed er så alle Danmarks synder forladte“; efter et ophold, mens altaret fyldtes på ny, sagde han end videre: „lad nu Prøjserkongen kuns komme, for nu har Danmark fred!“ Jeg mærkede straks, hvorledes det hang sammen, og

vilde, som adskillige andre, fjærne mig, men holdtes tilbage ved min hustrues og et par veninders bønner.

Han kom på prædikestolen, og da han havde bedet fadervor, sagde han: „De må ikke tro, at de 3 første bønner her er hoveritjæneste! Men vore hænder skal vi folde over brystet, det er at lukke til for kammeret, og den lås kan fanden selv ikke komme igennem. Det har jeg lært idag; er det ikke en god lærdom.“ Efter evangeliets oplæsning fortalte han sine tilhørere: „ja det har jeg nu læst med disse mine gamle briller, jeg ellers i lang tid ikke kunde læse et eneste ord med. Er det ikke en god fræmgang?“ Endnu kom et par ord, inden prædikenen begyndte: „i går var jeg syg til døden,“ sagde han, „og alligevel fik jeg en ganske ordenlig prædiken af vor Herre. Men hvor skal jeg kunne holde den? sagde jeg. Lad mig være om det, svarede han, og nu i dag er jeg da kommen så vidt.“

Prædikenen, der holdtes i en løftet stemning, var den underligste blanding af vanvid og åndfulde tanker. „Hvad menneskene til alle tider har grublet over, det havde Herren opfundet, en levende uro (perpetuum mobile) i menneskehjærtet, og kredsløbets firkant (sirkelens kvadratur) i det firsidede himmelske Jerusalem, målt med et menneskes mål.“ „Der havde været mange hindringer for Herrens komme, ti ånden og hjærtet var skilte ad. Ånden havde Gud plantet i øster på synernes høj, og hjærtet her på de danske øer. Nu er de dog endelig blevne forenede, og nu flyder Jordan ud i Øresund, nu rider Herren ind i sin stad. Æselsføllet, som bærer ham, er vokset op mellem os, men moderen må først slås løs, og det er det, jeg gør i dag.“

Han talte derpå mere om Herrens komme og hvad der skulde gå forud, at en antikristelig konge nemlig først drog ind i verdens hovedstad. „Ja, den fjende har alt draget ind, skønt hans tid er kort. Og lige som der lød gråd og sukke uden ende, da murene brødes ned

om Jerusalem, så skal der være uendelig jubel og glæde nu, da de bygges op igen." Efter prædikenen fulgte atter adskillig småsnak.

Mens menigheden sang, sendte Grundtvig bud og bad mig hjælpe til ved altargangen. Det blev mig et pinligt øjeblik, men var det ikke lige fræm en pligt at træde til her? Tid til overvejelse var der ikke, jeg måtte altså handle efter en umiddelbar følelse, og den svigtede mig ikke. Jeg vilde i alt fald dog ikke være ene med Grundtvig ved altaret. Derfor henvendte jeg mig først til kapellan Køster, der ytrede sig, som han hverken vidste ud eller ind, og herpå til min ven, pastor F. Helveg: „det går jo temmelig vidt over stregen," sagde jeg, „og hvad skal vi da nu gøre? Tør De være med ved altargangen, og tør jeg det?" „Der er," svarede Helveg, „alligevel ingen ting endnu kommen fræm, som strider mod troen, og jeg for min del har altid været beredt på, at Grundtvigs udgang af verden vel, trods al forskel, kunde få nogen lighed med Søren Kierkegaards". „Så lad os to da," sagde jeg, „i Guds navn følges ad!" Det gjorde vi og fik i præstestuen hver sin præstekjole på.

Imidlertid havde Grundtvig haft dåb, han havde ved den småsnakket med barnet og i det hele tet sig underligt. Derfra kom han tilbage i sin stol. „Jeg véd ikke," sagde han til os, „i det ene øjeblik, hvad jeg skal gøre i det næste; alt får jeg givet på stedet. Derfor tænker jeg også at søge min afsked, og det må vi alle, for på den vís kan vi da ikke være præster i statskirken." Jeg spurgte, om han ved altargangen ikke vilde bruge fadervor og indstiftelsesordene. „Jo naturligvis," svarede han, „men en fri tiltale." Altartjænesten begyndte, og jeg trådte ved siden ad ham, med det foresæt at afbryde handlingen, hvis noget usømmeligt skulde indtræffe. Det samme gjorde Helveg.

Grundtvigs frie tiltale var smuk. i alt det øvrige fulgte han ritualet. Blandt de meget talrige altargæster så man enkedronningen, ham selv og hans hustru, 4 af hans konfirmander, der skulde konfirmeres straks efter påske, og hans yngste søn, en opvakt dreng på 13 år. Efter altargangen omfavnede og kyssede han Helveg og mig, skal også have kysset enkedronningen og sagt, at hun næste år til februar skulde føde Holger Danske.

Han bad os ud til sig til middag, og over borde dér blev talen nu hélt vild. Han snakkede om det hellige kys, og at den kvinde, der fik det, vilde føde et syndeløst barn om 9 måneder. „1844," sagde han, „havde det gået ham snart ligedan som nu, men man kaldte ham for gal, og han lod sig da kyse; det skulde imidlertid ikke ske igen, for nu havde Herren, der i 84 år havde søgt ham, endelig fundet ham, og nu var han en Kristoforos, der bar sin Herre." Han udbragte og drak Kristi og hans menigheds skål.

Fortællinger om det, der havde tildraget sig i Vartov, var snart i alles munde og fandt vej til dagbladene. Et par dage efter kom stiftsprovst Rothe op til mig og spurgte, om jeg syntes, Grundtvig kunde holde afskedsprædiken langfredag. Han havde næmlig i mellemtiden søgt sin afsked uden efterløn. danebrogsordenen, skrev han, vilde han nok beholde. derimod ikke sin rang med Sællands biskop. Rothe svarede jeg på spørgsmålet, at efter min mening burde man hindre Grundtvig i at holde en prædiken, der let kunde give meget stor forargelse, og derom vilde jeg i alt fald tale med andre af hans menighed.

Jeg skyndte mig da ud og traf undervejs seminarieforstander Tang, hvorpå vi to fulgtes ad op til P. Fenger. Fenger havde fraradet Grundtvig den omtalte prædiken, men vilde ikke være med til lige fræm at lægge ham hindringer i vejen. „Han er min ven," sagde han, „og jeg vil ikke gøre ham imod." Det vilde dog vi to, det

var jo netop en kærlighedsgærning mod en ven i hans tilstand. Vi gik derfor op til stiftsprovsten og gav ham det skriftligt, at både vi og mange andre af menigheden var meget imod den afskedsprædiken, Grundtvig vilde holde. Det par ord vilde han så sende Grundtvig i et brev, hvori han tillige æskede oplysning om, hvad der var sket i Vartov.

Skærtorsdag samledes en del af Grundtvigs venner; alle var de fulde af ængstelser for den forestående prædiken, og jeg nedskrev da en kort udtalelse om hans „utilregnelige“ sindstilstand, som de andre så undertegnede med. Med den gik rigsdagsmand Hasle og jeg hen til stiftsprovsten, der just i samme øjeblik havde modtaget oplysningerne fra Grundtvig om altargangen. „Dronningen“, hed det her, „takkede mig med et englesmil, som hverken skal glæmmes i denne verden eller den tilkommende. Dog må jeg tilføje, at jeg så samme englesmil på Ane-Marie fra Grundtvigs højskole (det barn, han døbte), men siden græd hun, jeg kan forstå, fordi hendes hofte gik af led“, en hentydning til Jakobs kamp mod Herren.

Da vi i manges navn bad Rothe hindre afskedsprædikenen, trykkede han sig vel lidt, lovede det imidlertid, hvis han tillige måtte sende vor skriftlige udtalelse til Grundtvig. Det tillod vi. Mens vi endnu talede herom, kom Martensen lige fra kongen, der også havde ønsket, at Grundtvig blev holdt borte fra prædikestolen. Martensen havde iført sig hele sin bispelige værdighed og var mindre behagelig; han talte om, at børn var jo tagne til altars med palmesøndag; „snart gik vel også hele menigheden fra forstanden“, sagde han. „Men den sag kan siden undersøges, og hvad man så skal gøre videre derved“. Hans bitterhed mod Grundtvig skaffede sig ret luft, så vi skiltes ad ikke i den allervenligste stemning. Forbudet mod prædikenen blev nu udstedt,

og i berlingske tidende indrykkede jeg en redegørelse for, hvorledes det var gået til palmesøndag.

Påskedag vilde Grundtvig atter prædike og lod sig på ingen måde tale til rette; med magt måtte derfor hans søn Svend og en af hans venner holde ham tilbage, mens han greb sin stok og slog fra sig: „sådan skal de karle ha' det!"

To falske forestillinger kom atter og atter igen, den omtalte om det hellige kys, der avler børn uden synd, og en anden om et nyt angreb fra Prøjsernes side. Han skrev „en verbalnote om Nordens enhed" til ministeriets formand, grev Frijs; Finnerne, hed det deri, skal bosættes i egnen ved Danevirke, og de Tyske så flyttes derfra over til Finland. Hans tredje hustru, født kontesse Frijs, kunde i lang tid ikke mærke, hvorledes det dog i grunden hang sammen, og trode for alvor på, at han havde åbenbaringer.

Hun tog hen til grevinde Frijs og forelæste hende et par digte, han havde skrevet i sin utilregnelige tilstand. Da forbudet mod afskedsprædikenen kom, støttet på vor skriftlige udtalelse, blev hun som ude af sig selv af harme; „glæm dog bare ikke, kone", måtte Grundtvig sige, „at det er mine ældste og bædste venner, der har skrevet den! De kan sandelig ikke ville mig noget ondt, men de ser nu tingen en gang fra den side". En nat sad hun oppe med ham på deres sted ved gamle kongevej og væntede på Prøjserne, de vilde gå i land, havde han sagt, ved Kallebodstrand. Derefter skulde slaget stå uden for hans have, og kandidat Kragballe gå dem i møde og slå dem. Således legede vildelsen med hans ellers så lyse ånd.

Endelig fik lægen fru Grundtvig overtydet om hendes mands utilregnelighed, hun brast i hæftig gråd, og nu blev Emil Fenger med spurgt til råds. Vildelsen tog til, Grundtvig vilde have Jesu omskærelse føjet til vor dåbspagt, lysten, sagde han, sad bag ved ørene, og den

skulde vaskes bort, skæres bort; man frygtede ikke uden grund for, hvad han kunde falde på, så der blev tale om at bringe ham til Oringe. Da tilbød en ung læge sig af hans venner, han vilde flytte ud med ham til Frederiksdal, blive i huset dér og lede helbredelsen; og det skete så. Dengang man nu kørte Grundtvig bort, trode han, han skulde gæmmes for Prøjser-kongen, som Luther blev gæmt på Vartborg for kejseren.

Ude på Frederiksdal levede han i fuldkommen ro og stilhed, hvor ingen fik adgang til ham, det vilde tabte sig efterhånden, så han blev roligere, og efter et halv års tid var sygdommen overstået. De hovne ben vendte nu atter tilbage og fontanellen med alle alderdommens skrøbeligheder, der under hans sygdom havde været som blæste bort. Kierkegaard, den gang minister, lod ham så atter tiltræde æmbedet, skønt det mødte stærk modstand på højere steder. Om gudstjænesten palmesøndag havde imidlertid både Helveg og jeg fået forespørgsel fra kultusministeriet, og i svaret klarede vi fuldstændigt for os og hævdede det, vi havde gjort, som ret gjort; ministeren, Rosenørn-Teilmann, må have indset det, ti vi hørte ikke mere til sagen.

På en mærkelig måde har tidernes tegn alle vegne skiftet i den sidste menneskealder. Hvilken forskel blot her hjemme på hine dage med tarveligt agerbrug og tomme havne, og nu, da stæderne vokse, så man næsten ikke længer kænder dem, da mangen bondes gard ligner herremændenes, og skibene mylre i havnen! Kun i åndens verden er tegnene, den gang så lovende, nu blevne tvivlsomme. Vor tid er paa én gang guldets og jærnets tid, og det, skriften kalder kødets sans, er en stormagt i den. Så er jeg efterhånden kommen til at se på den, jeg lever ikke længer i det frejdige håb som fordum,

og det er næppe — hvad ellers ofte hændes — alene en følge af at blive ældre.

Dens særkende er et rivende fræmskridt både i det gode og onde, efter at *åndsmodsætningerne* med friheden har fået større selvbevidsthed end før. Tro og viden er begge livsmagter, og nu har viden i sit hovmod vendt sig mod troen, tit håner den den endog som et foster af menneskelig dumhed; vantroen har nået til bunds i hvad den vil. Nyrationalister i Sverige, Socialister i Danmark, gudsnægtelse og åndsnægtelse i stigende mål på lærestolene, ja selv hos menig mand! Ungdommen er stærkt optagen af det praktiske liv, de materielle krav, og forstår tit ikke engang de store livstanker, den ældre slægt levede for. Man kan få det spørgsmål, om de da måske har frelst Sønderjylland?

Ånd eller uånd, Kristus eller verden, det er nu løsenet, og kampen er stående. I begge lejre ruster man sig dagligt på ny af al magt, fra begge sider søger man at drage det menige folk til sig, oplyse det på sin vís og tage dets mange, endnu slumrende kræfter i brug. Ti dets tid er i sit komme både „nationalt" og „socialt", det føle vi vist alle.

Det gælder da fræmfor noget, at holde åndsmodsætningerne klart ud fra hinanden, ingen plumret sammenblanding! Og her er jeg ikke uden de største ængstelser over den holdning, en del af *Grundtvigs* venner indtager: jo mere jeg havde ventet af dem til folkeløftelse, des bitrere blev jeg skuffet. Mange kom til ham af uklar frihedstrang og med overdrevne forestillinger om alle de ævner, der skulde være at opdage hos den danske almue, „om Danmarks vidunderlige lykke, og at Gud ikke kan undvære det"; jeg véd den tid, jeg selv var halvvejs borte i lignende forestillinger og gjorde mit til at udbrede dem. Andre fulgte strømmen, da han fik den med sig, så friske fyre kunde gøre lykke i verden bare ved at hede Grundtvigianere; og strømmen

tilfører en altid mange og meget, man helst måtte bede sig fri for, fordi de drage nedefter, ikke opefter.

Man begyndte med stærk gæring og uselvstændighed over for Grundtvig, der næsten blev forgudet; når han lovpriste det „folkelige“, det, hvori folkeånden er livsmagten, misforstod man ham og vilde kun lade almuen gælde for folkelig. Og man er nu, overrumplet og snedløbet, nået ned til den sørgeligt mærkværdige sammenblanding af hans ædle livstanker og vildskaben trindt i Evropa. Idealerne har tabt sin glans, ja der gives de mænd, som har skabt dem om til sande vrængebilleder, men stikordene har man på rede hånd, de kan altid gøre sin virkning.

Paa rigsdagen dannede et parti sig under Grundtvigs navn, det så kaldte „nationale venstre“, og heri ligger det første fejltrin, ti når hans tanker skal råde, må der alene spørges om åndsmagt og aldrig om tal. Snart førte det så videre, idet snu mellemhandlere skabte „det forenede venstre“, hvor bondevenner og madstræbere af det rene vand mødes med venner af Grundtvig. Burde ikke umiddelbar kristelig følelse have skræmmet disse bort, som den i reformationstiden skræmmede de lutherske bort fra det vilde bonderøre? Hvad godt kan der dog komme ud af et samfund mellem ånden og kødet, Kristus og verden?

Til vækkelse af folket er folkehøjskoler og friskoler et ypperligt middel, eneste i sin art, og dygtige unge kræfter ofrede sig hélt til den gærning. Vækkelsen er nu i og for sig et meget stort gode, men den folkeligt vakte er ligesom den religjøst vakte udsat for dybe fald, hvis han ikke skrider fræm til en fast, sindig, oplyst overbevisning, hvori folkeånden er livsmagten. Der skal læres og tilegnes, og det kræver strengt arbejde, så pligt og frivillighed må gå hånd i hånd.

Har da den nye skole blik nok herfor og kraft nok til at gribe ind? Er der ingen fare for et lefleri med

det folkelige i slet forstand, der ser folket kun i almuen og masserne? Skolen kan ikke stå uden levende deltagelse fra deres side, den fristes derved til at føje sig efter rådende strømninger og stemninger og har føjet sig efter dem. Det vilde vist set en del anderledes ud, hvis Grundtvigs plan med „højskolen i Soer" var bleven sat i værk og kunde have gennemført hans tanke på højdepunktet og tillige tjænt som mønster for bondehøjskolerne i mere end én henseende. uafhængig og udrustet med store midler, som den da vilde staet. Dog det skulde nu ikke være så.

Grundtvig har ført en sejrrig kamp mod død lærddom og hævdet folkelighed og „det levende ord" over for tidens overtro på skriftvæsenet. Det er hans store fortjæneste. Virkelig lærddom nærede han dog den dybeste agtelse for og krævede derfor et fællesnordisk universitet oprettet, med plads til 300 „professorer". der ikke skulde være bundne til andet end studiet: en storladen, digtersk tanke. Og hvad må man nu høre. ikke blot af halvdannelsen, der altid møder så frisk på pletten. af disse „livlige friskolelærere". der råbe på gader og stræder med „levende ord". men endog af åndrige og lærde mænd? Den ene taler om de „rødmussede ungersvende fra højskolen i modsætning til de blegnæbbede studenter". den anden om „den sorte skole og lærddommen, der ikke er stort værd, når den ikke straks kan glide ned i folket".

Det går i det hele med Grundtvigs angreb på et åndløst skolevæsen omtrent som med Luthers på de romerske præster, begge tages de til indtægt under vilkår, vidt forskellige fra dem. hvorunder de først trådte fræm. Og selv den gang der var god grund til dem. gjaldt de dog ikke altid og i hvert enkelt tilfælde; jeg for min del har således vel som teologisk student. men ikke i min skolegang følt trykket af det åndløse væsen.

Stærke råb lyde nu mod universitetet, det gamle, som dog altid har højnet sig over middelmådigheden — det må enhver vel indrømme — skal rives ned lige til grunden. Hvor mange af dem, der råbe, tænke så vel på at bygge nyt og bædre op på gruset? Hvor mange er sig det bevidste, at folkehøjskolen har sin gærning i almuens dannelse, men at der gives højere kredse i folket, som må og skal kræve en højere art af dannelse?

Det har gjort mig ondt, da den foreslåede tredje form af adgangsprøven til universitetet, hvorved Nordens sprog og historien trådte stærkere i forgrunden, ikke kunde trænge igennem ved den nye ordning af denne prøve. Studiet må blive mere folkeligt i dette ords ædle forstand, friere og lysere, men grundigheden skal holdes i fuld hævd. Hvis en blanding af seminariet og folkehøjskolen skulde træde i universitetets sted, vilde ikke blot æmbedsstanden trykkes ned og navnligt da præsterne, mod hvem vantroen villigt og gærne rækker „de folkelige ledere“ sin hånd; men hele folkelivet vilde lide svært derunder. Et folk, der misagter åndens krav, arbejder på sin egen opløsning.

Også med den lavere undervisning er man, og det ikke uden grund, meget utilfreds, så reformer i den stå med på dagsordenen. Friskolen lovprises da, og den har visselig sít store gode, hvor den er, som den bør være, når man kun ikke vil bruge den, som det forenede venstre i sit lovudkast, til at trykke statsskolen ned til det ringeste lavmål.

Grundtvig var ensidig, det skal ikke nægtes, det er så godt som alle, der føre slægten videre. Han var desuden ikke nogen praktisk mand og havde et mindre klart syn for loven, tog heller ikke hensyn nok til frihedens grænser og de virkelige forhold; selv krigen 1848 vilde han jo have ført med lutter frivillige. Adskilligt af dette er nu gået i arv til ikke få af hans venner, og deres frihedslyst kan somme tider blive alt

for brusende. Løsenet er den enkeltes frihed, den i og for sig indholdsløse frihed, hvori både godt og ondt kan rummes; at samfundets frihed altid må være grænsen for den enkeltes, kan man være hélt blind for.

De vilde evropæiske strømninger komme til og ægge, og så venskabet med de nye „folkelige“, med madstræberne, hos enkelte endog med Socialister. I den skole læres kun lavpandet nag til det, som rager fræm, og ligegyldighed for lov og pligt, orden og lydighed, disse grundpiller for ethvert samfund. Ikke blot de fleste af Grundtvigs ældste venner, men også mange yngre så på alt dette med voksende sorg og frygt.

Således stod sagerne, da Grundtvig sov hen om høsten 1872, blidt og roligt, et par dage inden han fyldte de ni og otti år; den foregående søndag havde han prædiket som sædvanligt, og sidste gang, han deltog i en offenlig forhandling, var på det nordiske kirkemøde 1871. Hans alderdom blev en stille aftenstund efter den storm- og kampfulde dag. Med årene havde kærligheden altid mere vundet rum i hans sjæl, så går det jo, hvor oldingealderen kommer til sin fulde historiske ret; og med kærligheden voksede glæden og freden. Lys stod Nordens fræmtid for ham, trods alle skyer, han ænsede dem ikke og trode fast på Danmarks lykkestjærne.

I øvrigt var han lidt efter lidt ligesom død bort fra verden, legemet led af alle alderdommens skrobeligheder, og læse kunde han ikke, men ånden havde endnu sin friskhed. Sine efterretninger fra vor rigsdag fik han gærne fra et par mænd, der havde fået sin gang i huset og hørte til det forenede venstre. Man udspredte nu allehånde rygter om, hvor velvilligt den gamle skulde være stemt mod dette parti, og det bragte jeg en gang på tale mellem os. „Ja“, svarede han skarpt, næsten vredt, „hvad vil De så egenlig sige dermed? Jeg skal dog vel ikke gøres ansvarlig for alt, den unge Boisen

og hans venner kan finde på!“ Endnu skarpere faldt hans svar til P. Rørdam, der bragte den samme sag på tale i fleres overværelse, og til hans søn Svend; her brugte han de ord: „det er løgn!“

I sine senere år kørte han omkring til nu en og nu en anden af sine venner, og mangen sommeraften sad han med sin pibe ved Øresundets bred, i den have på Hvidøre, hvor vi lå på landet. En aften traf han her sammen med H. C. Andersen, de havde ikke sets i mange år. Seks dage før hans død så vi ham sidste gang hos os, og jeg havde endnu en samtale til med ham et par dage derefter; den drejede sig om Angelsakserne, hvis episke digtning jeg da på ny havde fordybet mig i. „Hele den literatur“, sagde han, „ligner nu for mine øjne de ruiner, som en af deres skjalde så mægtigt har sunget om, i sådanne skildringer var de sande mestere!“

Grundtvigs jordefærd var som en konges; ingen sinde før havde man set et ligfølge som her, hvor tre hundrede præster og en utællelig sørgeskare vandrede fra Frelsers kirke gennem gaderne og sang hans salmer. Derfra gik toget på jærnbanen til Køge. Kisten blev tagen ud, og mens Hartmanns nye gribende tone til salmen: fred til bod for bittert savn, blev blæst med basuner, bares Grundtvigs lig op på Køgeås, til den træomkransede kæmpehøj, hvor hans anden hustru var jordet; det havde han ønsket. Dér bragte jeg og Bjørnstjerne-Bjørnson ham den sidste tak og mødtes sidste gang som venner.

Ingen havde anet hans nære død, og et vennemøde var derfor som sædvanligt sammenkaldt til hans årsdag. Jeg havde nu foresat mig, ved den lejlighed at bringe de politiske spændinger på tale. De skulde — det koste hvad det vilde — ikke længer holdes hen i det svævende, jeg måtte tale et ord til advarsel, jeg, som tidligere havde skattet det danske folk for højt og

derfor vidste mig medskyldig i, at tingene stod som de stod. Havde jeg før vendt mig mod tilbageskridtets mænd, så måtte jeg nu vende mig mod det brusende fræmskridts; begge dele har jeg gjort, dreven af min frihedssans. Tanken fastholdt jeg også efter Grundtvigs død, og P. Rørdam var enig med mig. Men indbyderne til mødet vilde ikke gå ind herpå: „vi skulde mødes", hed det, „til fred ved den hjemkaldte stormands grav og ikke til kamp".

Ikke des mindre kom stridsæmnet alligevel fræm. Bjørnstjerne-Bjørnson, hvis mægtige sang om vølven og Grundtvig nys var sunget, kastede det nu ud og talte ord om vort mellemværende med Tyskland, som den gamle kunde vende sig over i sin grav. Hvilke skrigende modsætninger findes ikke tit side om side i en digtersjæl! Min tunge var bunden forud, og ordstyreren, pastor Brandt, som havde lovet os at holde al politik borte, afbrød ikke Bjørnson, hvorimod han irettesatte pastor Leth, da denne aflagde et vidnesbyrd mod Bjørnson. Så holdningsløst gik det ved mindefesten. Bjørnson var fra den stund af bleven end mere dristig med sin tale om „at ændre signalerne", og ikke få, især af „de livlige skolelærere", snakke ham endnu efter munden; det gælder for os, heder det, egenlig kun om „åndeligt forsvar" mod Tyskland. Jeg blues næsten ved at nedskrive det.

Det forenede venstres færd blev dag for dag vildere. Det danske folk lider af store skrøbeligheder, og navnligt gør almuen det, som følge af dens lange undertrykkelse. Dér er magelighed og letsind, brist på oplysning, på fast overbevisning og fast vilje, et mindre godt øje til de højere stænder, hvori disse dog vist selv har stor skyld, overdreven sparsommelighed og tit det smaligste syn på sagerne. Alt sådant lod sig nu ypperligt bruge af venstres ledere, der i alt fald havde den vilje, den umyndige hob ikke havde; og de kunde spille

mester i folketinget, efter at det meget attråede flertal var nået ved de nye valg. Den faretruende kløft mellem de dannede og almuen uddybedes, og man leflede selv med Socialisterne.

Af partihensyn blev stemningen i den slesvigske sag køligere, og af partihensyn begrov man den nye hærlov og fæstningsplanerne i et udvalg, og nægtede penge til et panserskib, nægtede Danmark våben og værge. Hvor kunde de, der havde lyttet til Grundtvigs mandige ord og sang hans fædrelandssange, dog være med til den dårskab, den synd mod folket? Ministeriet, der på andre punkter kæmpede med kraft, lod da forsvarstanken for tiden falde; hvad der især havde sat ondt blod imod det hos Grundtvigs venner, var ellers dets ukloge, meget omgående udtydning af den nye undervisningsplan for de lærde skoler.

Stikordet var „folkets — det vil sige folketingets, mængdens — selvstyre", en tanke, der i sin tid havde haft den ivrigste modstander i Grundtvig. I de tre nordiske riger findes en fri og velhavende bondestand, så den politiske udvikling omtrent løber jævnsides; dette vilde de danske ledere for flertallet nu drage fordel af og prøvede på en tilnærmelse til de norske og svenske, skønt den fællesnordiske følelse hos dem alle noget nær stod på nulpunktet. Overalt i Norden var idealerne blegnede, de tomme tønder buldrede, og småsind og partivrøvl førte det store ord. Og i dette vrøvl skulde da højsindet, Grundtvig havde kæmpet for, gå hélt til grunde! Måtte ikke selv hans livstanke, folkehøjskolen, blive til fordærvelse for folket, hvis den hélt bøjede sig for det forenede venstre?

Næste vennemøde, i Odense 1873, var dobbelt så talrigt som det i København, nu var „den lille flok" altså bleven til mængden. P. Rørdam og jeg krævede atter ordet for at bringe den politiske stilling på tale, og atter blev det os nægtet, ikke fordi indbyderne lige

fræm var os imod, men fordi de hverken vilde eller turde bryde med gamle venner. Da forlod jeg mødet og måtte gøre det, kunde ikke andet, i nægtelsen så jeg næmlig et utilstedeligt partihensyn, der oprørte mit medfødte frisind. At trænge igennem med et advarende ord syntes ugørligt i denne kreds.

Fra det øjeblik frihedsrøret viste sig hos os, har jeg været med. Dengang sa de fleste af Grundtvigs venner på mig som en vildfaren ånd, fordi jeg ønskede Danmark sin ældgamle frihed tilbage; og nu se mange af dem mig som vildfaren, fordi jeg vil minde dem om lydighed mod øvrigheden og den kærlighed til land og folk, der bør overvinde partilidenskaben. Og dog har mit hovedsyn i hele den række af år været det samme, mens de har gjort den umådelige svingning fra yderste højre til yderste venstre.

Imidlertid gik „det forenede“, trods alt sit pjalteri, til den største yderlighed, idet det nægtede finansloven og lod selv republikanske strømninger komme til orde. Nu blev det klarere, hvilken trusel mod åndslivet der ligger i alliangsen mellem ånd og uånd og den talebrug om „folkeligt“ som ét med almuevæsen, den flertalsmagt, den skabte. Historisk set har det altid været „den lille flok“, trykket og truet, som førte fræmad. Man tænke blot på oldkirkens heltetid, på reformationen, på frihedskampene i England og Frankrig; og Grundtvig var jo, som S. Kierkegaard sagde, „en laks, der svømmer mod strømmen“, han havde gruet nok for flertalsvælden. Komme masserne først i røre, få vi onde dage, som da hele Romerriget kaldte sig kristent og glæmte kristendommen, da det halve Tyskland og hele Norden kaldte sig luthersk og glæmte Luthers ånd, eller da den franske revolution havde sine orgier. Et øjeblik kan mængden gribes af „den lille floks“ store tanker — vi har selv oplevet det 1848 —, men føler den sig først som mængden, er det ude med ånden og med friheden, og lovløset truer.

Frihed har sine bædste tider, hvor en stat er ordnet med rettigheder og pligter til alle sider, så de forskellige kræfter holde hinanden i ligevægt.

Se vi masserne i kristendommens lys, da er deres dom snart fældet. Var det ikke dem, som i Jerusalem råbte: korsfæst, korsfæst? Og når syndens menneske skal åbenbares, er det da ikke atter masserne, der løfte ham på Guds trone? Seeren Johannes så uretfærdighedens hemmelighed, „den store skøge" siddende på de mange vande, det er, heder det. „folk og storflokke og hedninger og tungemål", altså masserne. Og atter så han antikristen, „dyret fra havet", tilbedet af hele verdens folkefærd, herske med sit jærnspir, så ingen kunde købslå og sælge, som ikke bar dyrets mærke på sin pande".

Folketingets flertal, skønt kun et knebent flertal, styrede som sagt fræmad på den brede vej; ihvor stærkt Grundtvigs venner i det end ellers holde på den enkeltes frihed, viste de dog her den blindeste lydighed mod lederne. Alt hvad han og tidens gode ånder havde bygget op for folket, stod nu i våde, og man var i færd med at bære hans ånd til graven, mens man gæmte hans jordiske levninger som relikvier i helgenskrinet.

Endelig følte en del af hans venner, der tidligere havde holdt sig tilbage, det som uafviselig pligt mod Grundtvig og fædrenelandet at advare for synd mod det danske folk, for flertalstyranniet; og et par gode udtalelser i den retning kom i stand 1874, især ved hjælp af yngre kræfter. Den ene, en adresse, vilde aldrig, det tør jeg nok sige, nået så vidt, hvis P. Rørdam og jeg ikke vilde haft den fræm for enhver pris, selv om vi skulde stå ene; adskillige medindbydere blev næmlig ængstelige i det yderste øjeblik og tog sin underskrift tilbage. Til dem hørte Birkedal ikke, han vedstod sin underskrift, talede og skrev også ved andre lejligheder mandigt og varmt mod flertallet. Og han var dog fripræst og som sådan i høj grad afhængig af

sin menighed, men han har altid vovet noget for sin overbevisning*).

Et vidnesbyrd er herved aflagt mod dem, der i blindhed har kastet et skær af ånd over en forening, hvor madstræb og socialisme og åndløshed har sine kårne målsmænd. Om ledernes tyranni kan blive brudt, om gårdmandsstanden, landets styrke, vil kunne afryste åget, om gæringen vil sætte sig og noget godt for menigmands og hele folkets frihed kan føres fræm gennem den: alt det er skjult for os. Men en glæde og trøst er det i onde dage at kunne kæmpe for idealerne. Og der er

---

*) En måned efter at jeg havde sluttet disse meddelelser fra mit levnet, fik jeg luft på vennemødet i Odense 1874; jeg havde, efter mine erfaringer, aldrig troet, det vilde lykkes, og kom kun der over, fordi jeg ikke kunde modstå P. Rørdams overtalelse. Vi mærkede snart, hvor stærk frygten for et brud var hos dem, der i grunden var politisk enige med os, de gjorde nu alt for at holde os tilbage, men vi stolede på den Gud, som er sandheden. Rørdam talte om den lydighed, en Kristen er øvrigheden skyldig, og „talmajestætens“ forfærdelighed. Så sang man Grundtvigs bjarkemål: „sol er oppe“, første gang hørte jeg her dets nye tone, der klinger som sværd, når de mødes, og ordet blev givet til mig. Jeg advarede for det „forenede venstre“, som en pagt mellem ånd og uånd, spurgte, hvorledes den mandige Grundtvigs venner kunde vise den ligegyldighed for Danmarks forsvar og den kølighed mod vore sønderjydske brødre, og bad dem først og sidst dog at tro på ånden og ikke lefle med den. F. Boisens og Bergs genmæle mod mig led af en vis mathed. Man havde af og til hysset ad mig, det glædede mig, så vidste jeg, jeg havde rammet, og jeg gentog da atter de udhyssede ytringer. Efter mødet har jeg fået den varmeste tak af mangfoldige for de ord, jeg dér fik sagt. P. Rørdam gned sig i hænderne og sagde: „jeg er til mode som biskop Magne i Bergen, da han slap for at blive hugget ned på kongeborgen af Sigurd Jorsalafar, hvem han irettesatte, kom lykkelig ud på gaden og knipsede dér ad hvert barn, han mødte. „For jeg gjorde hvad jeg burde, Gud til ære, og er nu derover så inderlig glad“, sagde Magne.“

alt under kampen kommen større klarhed i tingene og peget på åndsmodsætningen, på tro på ånd og lefleri med ånd, så de, der vil se, nu også må kunne se. Gud råder, han har før skabt nyt af en endnu værre tilstand, og hvor åndens banner vajer med den indskrift: „sandhed er rigest (mægtigst)“, dér er håb selv mod håb.

Jeg er medlem af det kongelige selskab for dansk sprog og historie og har i en række år haft sæde i styrelsen for det danske literatursamfund. Min stilling som professor krævede vedholdende studium, og, som jeg nu en gang er skabt, måtte jeg også skriftligt meddele dets udbytte til andre: jeg læser gærne alt, jeg læser, med pennen i hånd. Mine åndsævner har jeg Gud ske lov i al friskhed, og jeg tror, jeg har noget øre for det vordende i tiden, tror også, jeg med årene har fået mere rådighed over mine midler. Jeg hører til dem, der modnes sent, men alderen har så igen gået let hen over mig, og endnu kan jeg være glad i de unges kreds. At lægge sjæl i værket, har jeg altid tragtet efter, det er, så vidt jeg kan se, til sand tarv for videnskaben, og nu blev det, jeg oprindeligt dreves til, for mig en samvittighedssag.

Har et æmne faldet ved mig, samler jeg ind fra alle hold, hvor der findes noget, som på en eller anden måde hænger sammen med det; selv det fjærntliggende kan jeg bruge, når det blot sætter mig i den stemning, arbejdet kræver. Det indsamlede lever jeg nu i, bærer det i mig i al umiddelbarhed og lader det dér ligge og gro, idet jeg til andre tider drøfter og sigter det. Først står det for mig hélt formløst og ligesom tågesløret. Efterhånden slår imidlertid tågen op hist og her, og jeg får syn så på det ene, så på det andet: det er groet i stillhed og i færd med at forme sig. På én gang kan

noget blive mig klart, atter ufrivilligt blive borte i tågen og derpå ved en anden lejlighed dukke op på ny. og det formet til en endnu større klarhed.

Jeg véd tit ikke ret selv. hvor det går, men jeg er under indflydelsen af hin dunkle, ubevidste grund, hvorpå hele vort selvliv hviler. hvoraf det fræmgår. og hvorfra det henter sin styrke. Især er dette tilfældet hen på aftenen, når jeg sidder udelukt fra omverdenen, fordybet i mine tanker, indtil tænkeævnen trætner og længes efter hvile. Da rykkes disse uvilkårlige forestillinger fra sjæledybet, blege skybilleder. om jeg tør bruge det ord. mig ligesom nærmere og med ét kan de vinde klarhed, formeligt lysne og blive til tanker. der følge med i mine drømme eller vække mig op af søvne. Ligeså om morgenen efter nattehvilen. ude i den fri, friske natur; her blander den da sine indtryk med det, der slumrer i anden, og ægger det ligesom fræm i min bevidsthed. Aften og morgen er altid mine bædste timer.

Stemningslivet i og for sig leder dog pa afveje. og det vilde se meget galt ud. hvis ikke vilje og forstand holdt det i stramme tøjler. Men jeg trer, de gør det både her og på andre punkter; i alt fald arbejder jeg med fuldt bevidst alvor på udrensning og udklaring af stemningerne og glæmmer ikke grundloven for den sunde livsudvikling. Måske derfor har jeg heller aldrig set syner. i så henseende er jeg snarere for vantro end overtroisk.

Er nu alt, den valgte genstand vedkommende, gennemtænkt og føler jeg mig hjemme i æmnet, skrider jeg til udarbejdelsen. Dette har sine vanskeligheder, da en del først under nedskrivningen kommer til sin fulde klarhed. Jeg retter derfor meget, omskriver og gør større eller mindre tilføjelser; billedet eller tanken skal udformes. intet stå hen i tåger. vore dages krav på natur og virkelighed (realisme) skal ske fyldest. Mest vel til mode bliver jeg, når sidste hånd skal lægges på

værket, og dets enkeltheder stå lyslevende for mig. Således sidder jeg mangen sildig aftenstund og eftergår det hele, som billedhuggeren med sin raspe gør ved billedstøtten, der er kommen ud af gipsformen.

Så snart jeg imidlertid først bliver færdig med det, har jeg ondt ved at finde hin stemning igen, da det, jeg så i ånden, kunde fylde mig hélt; selvdømmet er skarpt, det færdigblevne har i mine øjne alt for lidt af idealet, og jeg kan mismodig kaste det hen i en krog. For sådanne øjeblikke takker jeg også Gud, de er en modvægt mod fristelsen til selvsyge. Hvor forfærdeligt kan den ellers ikke vrangtyde den oprindelighedens dybde, den fylde af ævner og kræfter, der er Guds gave ikke til en enkelt udvalgt, nej til enhver menneskesjæl, om det så end først skal komme til syne i en anden verden?

Et hovedarhejde blev min kirkehistorie. I hele sin form viser den sig som fræmgået af forelæsningerne; det er både dens svaghed og dens styrke, og mit syn på tingene er en kristnet Nordbos. Den er kommen i to udgaver, den sidste gennemset på ny, efter at jeg tredje gang havde været i Italien og ret fået øjnene op for stilen og sproget; i så henseende har jeg lært en del af de nyere norske skjalde.

Jeg har grund til glæde over den modtagelse, min bog fik overalt. Grundtvig takkede mig i en skål, han udbragte. Clausen, så forskellig fra mig i meget, ønskede mig til lykke med det fuldførte arbejde, selv min stil var han udsonet med. Ved samme lejlighed ledte han talen hen på kirkekampen her hjemme 1825. Han havde aldrig før rørt ved den streng, fordi det let kunde gøre vort indbyrdes forhold mindre venligt, derfor sendte han mig heller ikke sine stridsskrifter mod grundtvigianismen. „Jeg nærer“, svarede jeg ham, „stor højagtelse for begge de mænd, som den gang tørnede sammen og måtte gøre det, men som siden i så meget har ændret sig. Særligt at omtale striden, lå ikke i min plan, hele

tiden efter 1814 turde jeg ikke gå ind på, da vi stå den alt for nær. Og den plan har jeg på ingen måde grund til at angre."

Retskrivningen i min kirkehistorie var mange læsere ikke til freds med, for øvrigt syntes de godt om bogen, bædre end jeg selv. Det sagdes almindeligt: „den er en ejendommelig bog, interessant nok at læse, måske lidt vel poetisk, kan studenterne bare også lære historie efter den?" „Tiltalte bogen dem først", mente jeg, „vilde det øvrige vel komme af sig selv. Jeg vilde gærne indrømme, at en mere skematisk ordning havde sine fordele for hukommelsen, en bog af den art kunde imidlertid jeg, med min opfattelse og mine ævner, slet ikke skrive. Tiden måtte nu for resten vise, om jeg havde ret eller uret."

Nogle år er gåede, siden den kom ud. I steden for forelæsning over den almindelige kirkehistorie har jeg holdt mundlige øvelser; de kræve kun den halve tid mod forelæsningen, og jeg har derved vundet mere rum for foredrag over enkelte partier. Under øvelserne indprenter jeg de studerende det foreliggende afsnit og ordner meget på en ny måde, hvorved det måske lettere vil blive husket. Jeg opmuntrer dem desuden til at komme med spørgsmål, og er glad, når øvelserne imellem kan gå over til samtaler; hvad der kan fræmme et inderligere samliv mellem professoren og de studerende, er mig altid kært. Det har dog sine vanskeligheder her, som enhver véd, der kender de unge mennesker.

Kandidater og studenter, med hvem jeg har talt om min bog, har sagt mig: „den læres ikke let, men den læres, og man har så igen noget for det, når den først er lært". Og de nye faste sensorer ved eksamen udtale sig meget fordelagtigt om kandidaternes kirkehistoriske kundskaber, „de havde ikke væntet det, men måtte nu tilstå, jeg havde mirabile dictu fået ret". For mig har det været en stor tilfredsstillelse. Både det

og den velvilje, de studerende altid har víst mig, er et vidnesbyrd om, at min gærning ved universitetet ikke har været forgæves. Der er den, som gik med og ledede mig, trods al min skrøbelighed.

Under mit studium har jeg set mig om i egne, hvor kirkehistorikere ellers sjældnere færdes; intet, tænkte jeg, der står i sammenhæng med åndslivet, med folkelivet, bør overses. Ved den lejlighed måtte jeg ofte ty til de oprindelige kilder og traf her ligesom på blomstrende haver midt i ørkenen, ting, det vel var værd at lægge fræm for almenheden. Min yndlingstid er midalderen, drømmerig og dæmrende, den tone af hellig enfold, som går gennem den, lokker og kalder ad mig, skønt jeg ikke derfor er blind for hin tids stærke skygger.

Dér var da Birgittas helgenbillede, alt tidligere havde jeg fæstet øje på det, og nu skrev jeg en bog om hende, der kaster lys over mystiken i Norden. Den er bleven til i dage, da den nordiske tanke levede et rigt liv i håbet, og jeg tror, man kan spore det på den; især i Sverige har den gjort lykke, udgiven er den af det danske historiske selskab og et par år efter oversat på tysk. Et sidestykke hertil er „en Skolastiker og en Bibeltheolog i Norden“, som kirkehistorisk selskab udgav.

I mit universitetsprogram „de episk-kristelige oldkvad hos de gotiske folk“ er jeg kommen ind på æmner, som levende tiltrak mig alt i de yngre dage. Min vej havde siden ført mig andensteds hen, men da jeg nu på ny ledtes til dem, var det, som vandrede jeg i en af oldtidens storskove; disse toner lød i mit øre som gamle, halvglæmte melodier og tryllede mig min og hele vor folkeæts ungdomsdrømme tilbage. Her slyngede manddom og kristendom, det mytiske og det kristelige, det historiske, det sproglige og det digterske sig sammen på en måde, som netop ligger for mig; det

blev da det af mine arbejder, hvor jeg måske mest har været med, også det er oversat på tysk.

Jeg kan ikke nægte mig den glæde at meddele et par ord om det i et brev fra Birkedal. „Tak for Deres prægtige gave, jeg har forlystet mig tusindfold i skildringerne af Goternes livsanskuelse. Deres ledsagende betragtninger er fortræffelige og dybtgaende, og Deres gengivelse af versene finder jeg klingende af malm og harpestrenge. Og det dufter og funkler en i møde! Det er ikke bestilt arbejde, men ånden hos Goterne har fundet og mødt ånden hos Dem. Den mandige Kristendom! Ja, det kan jeg forstå, og det har vakt genklang i mit lille hjærte." Også fra professor Jensen pa Oringe fik jeg en varm tak, hans yndlingsdigt var det angelsaksiske om sømanden.

Det slags arbejder og min forelæsning har været min trøst under tidens trængsler, min lyst og glæde, hver time, jeg kunde undvære, er ofret til dem. Jeg takker Gud, som gav mig ævnerne til at leve i henrundne tider og smage kundskabens rige glæde, og jeg takker menneskerne, som så venligt tog imod det, jeg kunde byde.

I denne tid af mit liv vandt den tanke fuld klarhed for mig: Gud er skønheden, han, i og ved hvem de hellige idealer vinde synlig skikkelse og åbenbare sig; den lå i det kunstnerske i min natur, der tørster efter himmelsk legemlighed „som hjorten efter kilden". En abstrakt tænkt, rent åndelig himmel stod for mig så kold, så kedsommelig, og jeg måtte kæmpe med mig selv for at nå til anelsen om åndslegemlig herlighed; jeg vilde se blot et glimt, et eneste glimt af den, om end som i et gådespejl (1 Kor. 13, 12). Også den skabende Guds uendelige fylde kunde jeg ikke tænke mig legemløs, hvilket jo er i god samklang med skriften, hvor det åndelige guddommeligt mødes med det legemlige i „ordet, som var fra begyndelsen og i hvem alt er blevet til".

Når i min ungdom en dyb længsel greb mig ved apostlens ord om al skabningens suk efter uforkrænkelighed, var denne tanke om Gud som skønheden medvirksom; og i en „digterbøn", jeg da skrev og på sit sted har meddelt, har den fået et umiddelbart udtryk. Allerede for dens skyld stod det pietistiske livssyn mig så fjærnt, fordi det, mørknet af den ældgamle falske opfattelse af materien som ond, vender sig fjendlig mod det skønne. Og nu så jeg den udtalt rigt og fuldt hos Avgustin, i Areopagitens og midalderens mystik, hos Suso og Birgitta, så vel som de nyere teosofer; den blev da en af de kære, stadige tanker, der løftede og endnu løfte min ånd. Først i dens lys finder meget af det, jeg har stræbt efter, sin rette forklaring. Ja, jeg tror på det, kunst og vidskab har anet, altings forklarelse i den Gud, som er skønhedens Gud i og med det samme han er visdommens Gud, „for hvis åsyn idealerne lege".

Disse idealer, mine idealer, også om dem kom jeg nu til klarhed og navnligt om folkeidealet, der længe havde stået mig hyllet i tågerne fra Babelstårnet. Schelling har ret: dannelsen af folk og tungemål og afguderiet hænge uopløseligt sammen. Derfor blev mindet om dette Babel gæmt så dybt i sagnene og sprogene, at det går endnu igen i ordet „barbar", og derfor har skriften kun ét og det samme navn for „folk" og „hedninger". Ingenlunde er det dog hermed givet, at dannelsen af folk ikke skulde ligge i den oprindelige verdensplan, og på en anden måde vilde være tradt fræm uden synden, ligesom mennesket også uden synd kunde blevet sig sin frihed bevidst.

Da slægten tog til på jorden, måtte stammeforskellen efterhånden udpræges skarpere og skabe forskellige organisk sammenhængende grupper; og så skete det. Stå ikke Noas sønner alt som stamfædre til tre mægtige folkeætter, hver med sin natur og sit kald, som vi genfinde dem overalt i historien? Skriften taler ofte om

folkenes engle, og hvad der har sin engel i himlen, kan dog vel ikke være fremmed for Guds oprindelige ordning! Har ikke også Ånden på pinsedag vedkændt sig den, da han helligede tungemålene og folkene? Og endelig, det sidste og det afgørende, så ikke seeren Johannes „den utællelige storflok af alle folk og tungemål“, som den i står forklaret og sejrsæl for tronen (Joh. Åb. 7, 9—17)? I dette syn skues folkeånderne med evighedens mærke, „helligede for Herren“, for mig er der ikke tvivl længer herom.

Gud vilde oprindeligt, at menneskene „skulde opfylde jorden“ og organisk samle sig i folkegrupper, hver med sin ejendommelighed, der vist også vilde finde et udtryk i sproget. Dog menneskene vilde ikke som Gud, ikke „opfylde jorden“ og dele sig, derimod blive sammen som ét folk vilde de, bygge sig en storstad og fra tårnet storme himlen. Så bortvendt var sindet fra ham, så ugudeligt alt inden afguderiet; da „gav han dem hen i det sind, som intet duer“, splittede dem ad over jorden, og folkene, der skulde udviklet sig i kærlighed, udviklede sig nu i synd og had og vil bære mærker heraf til dagenes ende. Alt dette fræmgår af den så uendeligt indholdsrige fortælling om Babelstårnet.

Men mit folk tør jeg elske, efter dets udødelige livstanke, „som det står for Guds åsyn“; ti det er at elske det, som Pavlus elskede sit, „elske det i Herren“.

Et væld, hvoraf jeg altid drikker ny livskraft, er naturen mig også nu; den og strømbade, som jeg en række år har brugt både sommer og vinter, er min sandhedsbrønd. Dagligt færdes jeg hele timer i det fri med min hund, som følger med, og de høre til mine bædste timer, på sådanne, helst ensomme morgenvandringer kommer der ret strømning i mine tanker.

Går jeg omkring i København, lever jeg, trods stadens så stærkt ændrede udseende, min barndom og ungdom om igen; alt minder om den lige indtil gravstenen på Helliggæstes urtegård over min faders slægt og tinsoldaterne i isenkræmmerens vinduer. Uden for staden lægger naturen sig tæt op til mit hjærte. De skiftende årstider gæmme skjulte skatte: våren med al sin spæde ynde, den fagre skærsommer, efteråret, hvor hyrdelivet på ny viser sig med frit vandrende kvæghjorder og fåreflokke på de afhøstede agre. Selv vinteren har sit trylleri, når trods gråvejret en fin, blegrød bræm størstedelen af dagen har lagt sig nederst langs med kimmingen, eller de snepudrede træer glimre i solens skin mod en himmel mere farveklar end sommerens. Sommeren tilbringer jeg gærne på landet med min familje, eller på rejser.

Min natur er for sund til at jeg ikke, og det alt for længe siden, skulde været på det rene med de overstadigheder, det tilgjorte væsen, der har hængt sig på det smukke navn, romantik: måneskinnet og eremithytten havde jeg fået nok af i min ungdom. Alligevel er og bliver jeg Romantiker og higer mod det blå fjærne. Dér vinke bjærgene mig med de buldrende strømme midt i ensomheden, og livet til sæters, og den havslagne strand, åen med sine små hvirvler, der glider afsted ligesom drømmende, skovens grønne, svale kupler. Er jorden så skøn, hvad må himlen da ikke være? Og med naturindtrykkene forene de historiske sig, derfor søger jeg helst de minderige steder, så mine rejser tillige kan blive et studium; uden det er jeg nu en gang ikke glad. Jeg har endelig også set Paris, og en vinter tilbragte jeg atter i I t a l i e n med mine to ældste børn, Halls, min broder og svigerinde, gensa ved den lejlighed Sicilien med.

Fra Rom bragte jeg et mildt fredens billede med tilbage: maleren Küchler som „fra Pietro“. Hans kloster lå på Palatiner-bjærget mellem roser og palmetræer og

med den vidunderligste udsigt over kampagnen og bjærgene; øverst oppe havde de bygget ham et værksted, hvor han malede hellige billeder, og dér har jeg nu flere gange været hos ham. Han tog gærne mod den sigar, jeg bød ham, for tiggermunken en sjælden nydelse, så talte vi om gode, gamle dage, eller han fortalte om sit munkeliv, om pavens besøg i klostret. Man hørte det på hans ytringer, så det på hans ansigt: hans sjæl havde i cellen fundet sin fred. Kun måtte man undgå stridsspørgsmålene mellem Rom og os, ti kom de fræm, blev han hæftig i sit sind.

Min broder havde imidlertid afhændet borgerdydskolen på Kristjanshavn og lever nu som godsejer på Iselinge ved Vordingborg med sin tid delt mellem studier og landlige sysler; især kultur- og literaturhistorie har han kastet sig på og skrevet om Holberg og Ewald. En bog, han skrev dér ude, om Thorvaldsens levnet, har gjort mere end almindelig lykke; den kom også i det rette øjeblik, da folket fejrede sin kunstners hundredårsfest med tak for alt, han havde skænket det. Hvilken festaften, da vi langsomt i tætte række gik om ved det åbne museum, hvor billedværkerne viste sig midt i et roligt strålende lyshav! At se Herren og hans apostler dér, var noget, som kunde ligne et forklarelsens syn. Og de værkers historie trådte nu rigt og skønt fræm i min broders bog.

Hans ældste søn er forpagter på Iselinge, hans ældste datter gift med digteren Richardt, en anden søn er ingeniør, den yngste datter lever hjemme. Iselinge ligger knap 4 timers fart fra København, så vi to brødre jævnligt kan ses og veksle tanker med hinanden. I ét og alt stå vi på samme side.

Og nu, da jeg lægger sidste hånd på denne min levnets bog, sidder jeg ved min hustrus side i vort sommerbo på Hvidøre i kredsen af vore børn og børneborn, på min fem og tredsindstyvende årsdag. På skæret uden

for vor have vaje de nordiske flag, også til ære for Islands tusindårsfest, tæt derved ligger Asgers sejlbåd og flager. Og de rige minder fra henrundne dage flokke sig om mig, minde ved minde, glade og vemodige.

Af de mennesker, jeg levede min ungdom med, er de fleste kaldte bort. Den, der døde sidst, var Ley, jeg havde i vinterens løb forelæst ham min ungdomshistorie, og den havde ret glædet ham; et par uger efter talte jeg ved hans grav.

Endnu har jeg min sundhed og alle mine kræfter, kan tage del i tidens kampe, kan kaste sorgen bag mig på ham, der vil bære den, og glæde mig ved at se ikke blot opad og indad, men også udad omkring mig, ved fuglen og himlen, den sladrende bæk og de glade mennesker. Dog hvor længe vil det vare? Hver gang jeg titter ind i kirkegården til mine kæres grave, vender det spørgsmål tilbage, og også i andre henseender er det mig, som vilde mørke skyer trække op. „Herre, bliv hos os. ti dagen hælder og det lider mod aften!“

Opad går det til fjælds! Fuglene tystne, kun hist og her kvidrer en fjældplyt, skoven klæder ikke længer bjærget, endnu pynter det sig vel med alpeurternes skære farver, dog mos og lavarter tage overhånd. Vejen bliver tungere med hvert skridt, rundt omkring så ensomt og stille, urd og myr og fiskeløse småsøer! Men man ånder let under en himmel i aftenglans, strålende som septemberhimlen, og ned efter ligger der klarhed over bjærgsider og dal, hele den gennemvandrede vej, som ingen sinde før. Så er en Kristens kår, når alderen kommer.

Det er blevet så aftenstille om ham, og han savner de gamle venner! Efter det udvortes dør han bort fra

verden, dag for dag, som prædikerens bog 12, 3—5 gribende skildrer det; gangen falder ham tung, kræfterne tage af med lysten til at færdes ude og virke på mennesker. Spændingerne i livsdramaet er mindre stærke, alt som det nærmer sig sin ende. Mest lever han et *inderlighedens* liv i *mindet* om henrundne dage, om hvad der har gået gennem hans sjæl og han har arbejdet for, og hvor underligt Faderen dog førte det tit så vanartede barn. Ti han har nu, i kraft af alderens naturlige vilkår, kunnet samle sine tanker fra alt, der vil adsprede, har vendt dem indad, så han får syn på meget, den yngre alder lod uænset, og vendt dem opad; Guds godhed tvinger ham dertil. Og alligevel fristes de endnu til at gå de gamle, syndige veje, om end alderen kan have svækket lystens brod, endnu må der dagligt strides, hvis en sjæl ikke skal gå tabt.*)

Tænker jeg tilbage over mit liv, hvor fuldt af selvforskyldte *skuffelser* står det ikke for mig. Jeg har levet længe, kun alt for længe i stolte drømme om *Norden*, thi jeg elskede det og glæmte, at også dets ånd er en falden ånd. Men med ét kom den hårde virkelighed og vakte mig op til forfærdelse. Det, der var falsk og syndigt i den kærlighed, blev nu knust, og jeg takker Gud derfor midt i smerten; alt det må dø døden, som ikke stammer fra Faderen, så først kan freden komme.

Dér ligger nu mit fædreneland, dér ligger hele Norden; sønderlemmet af fjender, og i splid med sig selv, sover det for åbne døre og glæmmer, at et folk, som er værd at leve, i vore dage må stå rustet til kamp på liv og død, ellers kan det end ikke dø med ære. Og blandt

*) Hvad der her og i det følgende gives i grundrids, har jeg drøftet i en videnskabelig afhandling: *de frelste sjæle i mellemtilstanden*, meddelt i Kalkars teologiske tidsskrift, 1875. Den er oversat på tysk.

dem, fra hvem de onde råd komme, findes også gamle venner. Det og Sønderjylland er mit dagligt svidende sår. Men jeg har lært, at Ånden alene er stormagten i himlen og på jorden, og at, „om end vort hjærte dømmer os, Gud dog er større end vort hjærte“.

Og han har åbnet mig øjet for sin gang gennem historien og for tidernes underlige skifte i denne syndige verden, op og ned, god tid, ond tid; tit kan de mørkeste tegn være forbud om et nært omslag. Derfor tør jeg sige trøstigt i håbet til ham: Norden skal måske endnu dybere ned, snedløbet af venner og voldført af fjender, og forbande vore dages ynkelighed. Dog de strålende varsler i dets unge dage kan ikke glippe, idealerne kan ikke dø, og sin fræmtid mellem folkene har det, om end disse øjne ikke var værd at se andet end trængsler og nedværdigelse.

Jeg har ellers langt fra ikke hørt til de ulykkelige i denne verden. Et nådigt forsyn har våget over mine veje og hidtil ikke ladet de afgørelser og spændinger, jeg måtte igennem, blive alt for tunge. Han har holdt hovmodet og andre onde sider i min natur under tugt og rejst mig igen, når jeg faldt, så selv faldet blev mig til fromme. Han har ladet mig leve et rigt ydre og indre liv sammen med store ånder, store livstanker, store tilskikkelser; han har sendt kors og sendt glæde og víst mig en plads, hvor jeg kunde virke. Og sammenhæng har der været i mit liv, min genius har fået lov til at råde. Ethvert af de stader, jeg førtes igennem, var nødvendigt for udviklingen, og idealerne, jeg har elsket alt som barn, er ikke blegnede, nej tvært imod; jo mere tiden vender sig bort fra dem, des kærere blev de mig.

Højt nok, højt som ørnen, fløj jeg da op i mine egne tanker. Jeg vilde leve for Guds kirke og de nordiske folk, leve et historisk liv i slægten, med slægten og for slægten, jeg vilde være den tro svend, forkynde

den de evige idealer og drage den opad; ja, hvad vilde jeg ikke? „Jeg tænkte kækt og stort, som vi alle gør det hjemme i kakelovnskrogen, før vi komme ud i verden og prøve regn og rusk og tornebuske". Og hvad blev det så til? Skuffelse og atter skuffelse, der gik orm i al den herlighed! Jeg kænder også noget til den sang, Pér Gynt hørte:

vi er værker,
du skulde øvet os!
Tvivl, som kværker,
har krøblet og sløvet os.
På yderste dagen
vi kommer i flok
og mælde sagen:
så får du nok!

Selv det mest åndsfyldte menneske har grænser for sine ævner, oftest endog snævre grænser. Det, der levede i ham, er en enkelt gang fuldt og rigt kommet fræm i livsgærning, mens det øvrige, han fik udrettet, blev mere eller mindre heldige gentagelser. Hvad skal da jeg vel her dømme om mig selv? Jeg skuffer mig ikke længer, som i yngre dage, jeg véd, der i mig, lige som i enhver sjæl, er et selvliv, og mit er afgjort nordisk, også tror jeg nogenledes at have fået det fræm. Men så har jeg gentaget mig selv, og det, jeg endnu kan komme med, vil ikke blive stort andet, det går avet om. Underligt nok, at sige dette til sig selv og alligevel frejdigt kunne arbejde; imidlertid kan en mild oktoberkvæld jo dog have sin glans og duft og sit fuglekvidder, som ikke bør misagtes.

Altså i den henseende med, først skuffelser, og så en stille hengivelse i sin skæbne. Men sæt nu endog, jeg havde udført storværk, som bringer ens navn vide om land, vilde min gærning i verden dog alligevel ikke været større for den eviges øje end den ringeste dag-

lejers gærning. Er ikke alt under solen forfængelighed, idel forfængelighed? Det er jordelivet på vrangsiden!

Så ringe er et menneske for Gud, og atter dog så uendeligt stor for Gud! Ti enhver af disse hundreder af miljarder mennesker, som leve og har levet, er en udødelig ånd, en af Guds kærlighedstanker, kalden til frit, personligt liv. Endog den fattigste sjæl er, hvor utroligt det end kan tykkes os, en genius med en hel verden inde i sig, tit uset, ukændt af alle, ja af sjælen selv, men som ikke des mindre aldrig skal gå under. Enhver sjæl har sin plads i verdensordenen, som ikke lader sig udfylde af nogen anden; enhver er uundværlig for dig, o Herre, i din kærlighed, indtil også de sidste gnister af godt er slukkede i den!

Denne sjæl er det nu, som frit skal udvikle sig her nede, frit træffe det store valg og lade sig opdrage til guds rige. Dertil sigter alt fra vuggen til graven, så jordelivet, ihvor uendeligt lille et brudstykke af hele vort liv det end er, alligevel får en uendelig betydning, en evigheds-betydning. Af sjælens rigdom kommer kun det til syne, som den selv og andre trænge til, for at frihedsvalget kan blive truffet; det øvrige gæmmes til en anden verden. Endog et liv, der for os må stå som fuldstændigt spildt, et liv som den tabte søns, som røverens på korset, kan ikke des mindre, har det kun et eneste frelsens øjeblik, have modnet en sjæl til paradis. Så lidt gælder gærningerne i det enkelte, fordi grundgærningen, trosgærningen, det afgørende valg, gælder alt for Gud.

Gudsbilledet, genfødt i dåben, den evige personlighed, er det da, der skal arbejdes på „med frygt og bæven“, den skal enhver Kristen udpræge i sit liv, lige som kunstneren udpræger sit kunstværk. Sjælen må, som det heder i et oldengelsk kvad, „lytte efter hvad Herren vil med den“, må hengive sig til ham og skikke

alle sine ønsker efter hans hellige vilje; ti han er dog den eneste, der kan føre „rigets børn" ad en evig vej.

Men hvor naturen skal bøjes under nåden, må det gå gennem kamp og lidelse; de mørkeste dage kan bringe den rigeste frugt, fordi de stille os i al vor usigelige hjælpeløshed over for tilskikkelsen og derved grundigt indøve i ydmyghed og tro. Når svaleungen højt oppe i reden under kirkespiret skal lære at flyve, har den mørke øjeblikke, neden under er der saa skrækkelig dybt. Men den tror på sin moder, den vover springet ud af reden, og se, vingerne bære den, troen har gjort den fri og stærk.

Ser jeg med dette livsmål for øje atter tilbage, træffer jeg atter, ak så meget ildegjort når de gyldne drømme koglede for mig og dårede. Jeg søgte da mit eget, egen ære, egen glæde, og den, der søger sit eget, får aldrig nok og aldrig fred, han higer og higer, bunden i sig selv og umættelig; hvor han skulde være stærk, bliver han svag som sivet. Kun kærligheden gør fri og stærk, i den er livet, kraften, freden og glæden; sjæl for sjæl, evigt hengive sig og evigt modtage, evigt det samme, og dog er det samme evigt nyt!

Hvo der hengiver sin sjæl til ham, som er kærlighed, har først vundet den, og med den al himlens og jordens herlighed i håbet; da bliver hjærtet, det ustadige hjærte, fast i sin Gud, og da følger den vidunderligste velsignelse med vor idræt, fordi idrætten er udtryk for et samvittighedsliv. Syn herfor har jeg til sidst også fået, men mange slag måtte der til, og mere end syn herfor blev det alligevel ikke. Jeg føler hele min uendelige skyld, dog i det samme, Gud være lovet, føler jeg og evangeliets uendelige trøst i troen på ham, som har betalt al vor gæld.

Et er fornødent: gøre sin lille gærning, som om alt afhang af den, slide sin tid og stride sin strid under åndens banner, selv om man skal stå ene, aldrig lade

modet synke; og så for resten dagligt dø efter det indvortes menneske og leve af nåde som den ringeste blomst i dale. Det er en nåde, at turde leve af nåden, ti først den fattige kan blive den rige. Jo nærmere nu en sjæl stunder mod enden, des stærkere lyde disse manende røster, så hver time, hvert øjeblik råber til den: brug nådens tid, indad og opad, i troens lydighed!

Dette er visdom i hjærtet, og derfor drives en Kristen i den ældre alder altid og altid til i et åndigt minde at genleve sit liv. Dette er klarheden, der højt til fjælds, hvor han nu har nået op, falder over bjærgsider og dal, hele den gennemvandrede vej, indtil dagen hælder og aftenklokkerne i dalen ringe til bøn for det endte dagværk.

Men han lever ikke i mindet alene. På hine højder er luften så sval og let at ånde og himlens fejring så strålende, med fjærnsyn højt over fjældvidderne til hvilens land, som hans længsel står efter. Da slynge lyse, forjættende håb sig sammen med minderne, håb om snart at genfinde og evigt vinde de idealer, han i al sin skrøbelighed har stridt for her nede. Derom hvisker englen sødt til sjælen.

Ti når disse vore øjne en gang lukke sig i den store, stille nat, er vort livs historie dermed ikke til ende. Som vi dø i denne verden, således vågne vi i den anden, og den tilstand, der modtager os, svarer til den, vi bringe med: det er dommen over de døde, „gærningerne følge dem". Den, hvis lyst var i verden, vil komme til sit sted, og den Kristne til sit, hvor al den evighedens fylde, der lå som spirer i hans sjæl, skønt oftest usynlig for mennesker, vil blomstre fræm og bære frugt.

I disse minder og i disse håb lever den gamle sit liv.

„Salighed“ hænger sammen med „sjæl“. Det er en tilstand, hvori den rører sig i al sin fylde, frigjort i følelsen af gudfyldt evighed, en tilstand, hvori idealet er virkeligt og virkeligheden ideal; det er en glæde fræmfor alle glæder, som løfter os højt op over tiden. Og for den, som er genfødt i dåben, kan den alt her nede ligesom glimte og blinke og lege i det fjærne, lade os smage den tilkommende verdens kræfter.

Også jeg har set disse glimt, som de kom og svandt i min barndom og da Herren atter kaldte på min sjæl, da jeg „talte til ham menneskeligt, og han svarede mig både menneskeligt og guddommeligt“. De er Åndens pant, vidnesbyrdet fra oven, som den dæmonske fristelse for den, der kænder den, er vidnesbyrdet fra neden. De er sjælens hemmelighed med sin Gud; ve den, som blotter dem med vanhellig hånd!

Jeg véd endnu andre øjeblikke i mit liv, som tilnærmelsesvis kan sprede lys over tilstande i evigheden, fordi jeg følte åndsmagter over mig, lysets så vel som mørkets, der snart gennemstrålede, snart gennembævede mig, så jeg glæmte alt, der er sket og skal ske, over det nærværende store nu, evighedens billed i tiden. Jeg tænker herved på hine øjeblikke, da det var mig, som dalede ånden over Nordens trende folk; eller den gang jeg morgenen efter Isted-slaget hørte basunerne på Danevirke: Danmark dejligst vang og vænge; men også på dem, da min sjæl følte sig som sønderknust ved budskabet om Danevirkes rømning.

Måske tør jeg endnu stige et stort trin længere ned og da genkalde mindet om tider, hvor mægtige følelser, nye livstanker, en åndfuld samtale, naturens eller kunstens skønhed, måltrostens sang i den nattestille skov, tildragelser, jeg har oplevet, i den grad fængslede mig, så jeg blev borte i dem og glæmte alt andet.

Og nu de uudsigelige længsler i hjemveen efter det himmelske fædreneland!

Ak hjemve, hjemve
med kval og med lyst
i trækfugls flagren,
i menneskebryst!

Så koldt det lufter,
snart sol går ned;
ak hjem til dig,
til min kærlighed!

Min rose, som blegned
på Judæ høje,
min helt, som segned
med død i øje,

at frelse min sjæl
fra synd og nød:
til din salige favn,
til din hvile sød!

Alt dette er glimt kun af hin „følelse af evighed, Gud har plantet ind i sjælen", men rørte den sig ikke dybt der inde, vilde vi end ikke kunne ane, hvad han har gæmt til sine troende.

På alle punkter varsler således vor nuværende udvikling og må varsle om den, der skal komme, fordi hele menneskelivet både her og hist er et eneste, organisk sammenhængende frihedsliv. Dette grundsyn, hvorfra åbenbaringen går ud, og som dunkelt foresvævede den gotiske hedning, har Irenæus drøftet i sit skrift mod kætterierne 4de og 5te bog, idet han holder sig til udsagn af apostlernes nærmeste lærlinge. Hvilken trøst at kunne følge sådanne førere!

Ad 3 trin skrider da det kristne liv fræm her nede, ungdom, manddom, alderdom, og hist lige så ad 3 trin, mellemtilstanden, Kristi sejrsrige på

jorden, fuldendelsen. altså gradvis udvikling fra det ufuldkomne til det fuldkomnere og aldrig stilstand. Den nyere teosofi hos Oetinger og hans skole har et lignende syn på tingen. For syndens skyld er det, udviklingen må gå gennem døden, der voldsomt sønderriver båndet mellem legemet og ånden med sjælen; mellemtilstanden, som den nu er, kan ikke have ligget i Guds oprindelige verdensplan.

For vore øjne ligne dødstegnene dem, der finde sted, når et menneske i stor mødighed lægger sig til at sove. Men det ser ud, som om et vidunderligt klarsyn i et nu, der ikke kænder til tid, kan oprinde over det tilbagelagte liv, som om den fromme døende gennemlyses og gennembæves af nåden i et af hine øjeblikke, „der er for Herren som 1000 år". Så skete det i alt fald med den hellige Stefan og mange andre hjemgangne Kristne, og så er det skildret af troværdige mænd, der med fuld bevidsthed har stået for dødens porte, men kaldtes tilbage til livet.

Med døden indtræder mellemtilstanden, som varer indtil dommedag. Legeme og sjæl, hver for sig, sænkes ned i allivets moderskød, i uransagelige dybder, at beredes til genforeningen i forklaret skikkelse, og med hensyn til begge viser denne mellemtid sig klarligt som det trin, der afløser alderdommen.

Oldingens legeme gik her nede alt sin opløsning i møde, og nu er den der, nu „står støvets bryllup med den stormægtige fru orm". Det smulrer hen, dunster bort, splittes ad, indgår i nye forbindelser, og vindene eller vandene lege med det: af jord kom det, til jord er det vordent! Kun han, som har skabt og genfødt det og i nadveren styrket det med uforkrænkelighedens drik, menneskens søns blod, véd, hvad der ellers sker med det: „det ånder himmelsk over støvet".

Men sjælen med ånden lever for Gud: „som vi er, så har vi det, og som vi er, så få vi det". Den fromme,

„over hvis hoved dødens strømme lukte sig“, slår sine øjne op i de dødes rige; er han endnu som en drømmende, omskygget af den sidste, mulmsorte nat; dages det først efterhånden for ham med et evigt lys? Åbenbaringen tier derom, dog stille og stort vidner den: „han er hjemme hos den Herre (2 Kor. 5, 8), ved hvis bryst Johannes fandt hvilen, hos frelseren og verdensfuldenderen.“ „Hjemme, hjemme“, hvor sødt lyder det ord ikke for den, der sin meste tid færdedes mellem fremmede! Inderlighedens kreds, som den kristne olding levede i med sin længsel efter hvilen, sine minder og håb, den har han nu genfundet, kun forynget, forklaret og herliggjort, og dette des mere, jo rigere hans trosliv var.

Sjælen sover ikke, den har ikke drukket af glæmselens elv, heller ikke er det drømme og skygger, der møde den hist, men livet i al dets fulde åndsvirkelighed (ὄντως ζωή 1 Tim. 6, 19). Så vist er dette, som det er at Jesu sjæl lysvågen og ikke drømmende nedfor til de døde, og at de døde lysvågne og ikke drømmende hørte hans prædiken.

Sjælden dvæler skriften udtrykkeligt ved mellemtilstanden, som i fortællingen om Lasarus og den rige, der dog gælder tiden før Herrens nedfart, og så adskillige steder i Johannes' åbenbaring. Oftere derimod forekomme vink og hentydninger, der i al sin korthed alligevel, sammenholdte med hine skildringer, bringe det lys, troen sukker efter. Hvilen fra det jordiske arbejde hjemme hos Herren (2 Kor. 5, 8. Ebr. 3 og 4) er en hvile i minderne, en hvile i selvfordybelse; ti sjælens livsindhold, „dens gerninger, følge med“ (Joh. åb. 14, 13. Lukas 16). Dér er samfund med Herren og hans helgen og alle de hellige engle (Ebr. 12, 22—23. Joh. åb. 7, 9—17); dér er glæde og trøst og vækst i frihed, i Gud, forenet med et trygt, skønt endnu længselsfuldt håb om herlighedens fylde (Joh. åb. 6, 9—11).

Dette er da skriftens grundforestilling om de frelste sjæle i mellemtilstanden, en vidunderlig løftende forestilling. Men vi stå i det land, ingen dødeligs øje har set, over for en stor Guds hemmelighed, gennembævede af hellig gysen; synerne dufte bort, ordene svigte, og tit er der kun rum for det, vor engel hvisker os til. Lad mig aldrig glæmme det nu, da jeg fordyber mig i disse syner!

Sjælen har i frihed hélt og fuldt hengivet sig til sin Herre og nået did, hvorhen den stundede med hvad der, trods al synd og skrøbelighed, alligevel var dens grundvilje; did, hvor værd og skæbne er ét, og intet frister, intet volder uro, hvor intet er skin mere, men alt er væsen. Den er i Sønnens skjulte rige, idealernes verden, og i denne „sabbatsstilhed" (Ebr. 4, 9) råde evighedstankerne alene.

Idet den skilles fra sit legeme, går den først ret ind i sig selv og samler sig, mens legemet tvært imod går ud af sig selv og opløses. Den nye nådens „naturudvikling til uforkrænkelighed" (Irenæus) sker indadtil i livsindholdets minderige dybder og ikke udadtil i strid og arbejde og sjælespænding. De hvile nu efter møden i evighedens blivende, hvilende nu, som har både fortiden og fræmtiden i sig. Og deres gærninger følge med, følge med, altså ikke bane vej til hvilen, hvad kun nåden kan gøre.

Anelsen om dette liv i mindet dæmrer hos hedenskabets vølve, når hun lader de opvågnende Aser på den ny jord mindes „magtens domme og gamle runer". Alt i denne verden er det minderne, fastholdte i tanken som mine minder, mine indre, oplevede, virkelige tilstande, der gør sjælen til sjæl, den åndige personlighed til per-

sonlighed. Hvor må den da ikke styrkes i hint inderlighedens rige og udfolde sig som en rose i Eden!

Det, vore sorger og glæder, vor idræt i stort og småt har været og har virket, vil dér stå klart for os i lys af evigheden. Meget kan have taget sig stort ud og dog være så lidet, mens på den anden side det mindste, et kort, måske for længe siden glæmt øjeblik kan smile til os, som englen smiler. Og hvor vidunderlig er ikke nådens magt! Selv de mørkeste minder i vort liv, tit hemmeligheder mellem os og Gud, selv mindet om vore synder har den hist forklaret til strålende vidnesbyrd om dybden i Guds miskundhed; og sukket over dem smelter saligt hen i den nye lovsang for ham, „som i sit blod har købt os til Gud“.

Således vil hele vort selvliv vorde os klart og gennemskueligt. Men denne udvikling indad åbner tillige løndomme i sjælen, dybere og vidunderligere, end de fleste på denne side graven drømme om. Er ikke vort bevidste liv født ud af det ubevidste, det dæmrende i barnets sjæl og stadigt under påvirkning af en uoplukket, ligesom natlig verden af tanker, følelser, viljer? Er ikke livet selv, dets vorden og vækst, sammenhængen mellem ånd og legeme en gådernes gåde for de dødelige? Hvad ligger ikke i anelsen, hvad leve vi ikke dagligt, uden at det rinder op i bevidstheden, og hvad har vi ikke oplevet og glæmt igen?

Man huske blot på hin fattige husmand, der i sin barndom ved en hændelse havde lært et græsk læsestykke udenad! Han havde ikke ringeste tanke om, at der var noget til, som hed græsk, og sin ramse havde han fuldstændigt glæmt, men da han som gammel blev farligt syg og lå i vildelse, dukkede den med ét op, så han kunde fræmsige den, ord til andet.

Det er denne side af vort liv, natsiden, som skifter med dagsiden, den nyere granskning har draget fræm i forestillingen om det ubevidste; og forfærdeligt er den

misbrugt til læren om det altslugende intet. Lige fuldt bærer den dog en dyb sandhed i sig, ingen skal være villigere til at hævde det end jeg, som alle mine dage har følt dette ubevidste som en magt over mig.

Det gennemstrømmer vort følelsesliv, vort viljesliv, ja selv vort tankeliv. Med ét kan vore tanker overskyes af en stemning og dæmre hen i ubevidsthed. Sker dette ikke og må stemningen derfor vige en stund, kommer den ikke des mindre igen, hvis der er noget ved den, og lysner stundum fræm i de klareste, mest selvbevidste tanker, den kraftigste vilje, eller river os med sig, som den river skjalden med sig, så vi kan udsige det, vi ikke selv forstå. Hænde kan det også, at noget nyt, noget lysende uden foregående stemning falder ned i sjælen ligesom fra oven. Var det vor engel, den genius, hvorom hedninger drømte, der hviskede os det? Selv det mest dagligdags menneske kan have sådanne øjeblikke, hvori hans ands skjulte fylde giver glimt fra sig.

Det ubevidste kan komme som en hellig indskydelse, og det kan komme som en dæmonsk. Tankelyn, der intet har at gøre med grundretningen i vor sjæl, fare på os med ét slag som noget fremmedt ondt og blænde sjælen, eller tåger lægge sig om den; og det onde når en magt, vi af os selv ikke kan værge os imod.

Her er hemmeligheder, mon nogen i denne verden har nået til bunds i dem? Kan der da blive talen om ansvarlighed og tilregnelighed over for dette mægtige, ubevidste geniusliv i os? Sikkert er det, at fandtes det ikke, da vilde sjælens kilder tørres ud, ti særligt gennem det, som rastløst arbejder både dag og nat og aldrig slumrer, hænger selvlivet åndslegemligt sammen med allivet, andernes verden, gudslivet, disse evighedens kildevæld.

Er ikke det bevidstes og ubevidstes møde den dybe løndom i al mystik al kærlighed; eller hvad var kærlig-

hed uden dette uforklarlige, uudsigelige, denne mystisk søde dragelse til det, vi elske? Når skriften taler om de „uudsigelige sukke", de „lønlige brøst", om ordets sæd, der gror også mens mennesket sover, peger den i samme retning. Hvo har vel til fulde kunnet gøre sig rede for det, Åndens nadefulde arbejde og Herrens ord og indstiftelser har været for ham: dåbens genfødende kraft, Kristi blods samfund, som begge skjult gennemstråle både legeme og ånd?

Kun spredte vink har jeg kunnet give om vor sjæls hemmeligheder, men hvad de har virket, vil hist vorde åbenbart og høre med til vore minder. Ind i disse tankens, følelsens og viljens inderste lønkamre er det nu, vi må tænke os, at den „udvikling til uforkrænkelighed", Irenæus omtaler, vil gå, altid rigere og mere harmonisk, altid dybere indad: til de livets kilder, hvorfra alt udvælder, både det, der kom fræm som selvliv, og det, der end ikke kom fræm, lige indtil de næppe anede ævner og kræfter, som dog, fødte med sjælen, fra evighed til evighed vil være dens lyst.

Da skal det lysne over dem alle og deres forhold til Guds rige. Hvad jordens er, falder bort, og formerne skifte fra tidens til evighedens; men alt det, der stammer fra Gud, er åbenbarelse af én side af herligheden uden mål og ende og vil med stigende klarhed vorde dens spejl. Al sand menneskelængsel, kunstens og vidskabens idealer, „folkenes glans og ære" (Joh. ab. 21, 24), hele det menneskelige ånds- og kulturliv, hele det menneskelige hjærteliv vil i dette hjem vokse den guddommelige vækst og altid klarere få Åndens præg: „helligt for Herren" (Sakar. 14, 20—21). Har vi ikke allerede her nede et varsel derom, når nådens time kommer til et menneske, og hans indre kan blive som forvandlet, fordi han har fået syn for så meget stort og godt også i denne verden, han tidligere var blind for?

Selv den ringeste sjæl, også „de, der, fødte som originaler, så ud som kopier", vil hist oplade sig som skabningen i Guds billede, som en genius med evigt uudtømmelig fylde. Ti Maria-sjælen er og en genius i ordets dybere mening; og den med sin rigdom på kærlighed og sin ydmyge glæde i andre og over andre, turde vel høre til dem, over hvem Guds engle ikke fryde sig mindst.

Idet sjælen, ledet af Guds Ånd, nu når til sine livskilder, når den tillige til ham, som er kildespringet selv, i hvis rene vande alle synder aftos. Indad er opad, fordi drivkraften er Ånden. „Vi inddannes," sige Mystikerne, „i det guddommelige alt, sjælen attrår at flyde hen i det i kærlighed, og dog kan den ikke gå under deri; kunde den det, kunde vi jo ikke elske og blive salige." Ti salighed ligger i hengivelsen til al kærligheds kilde, en hengivelse, som ikke svækker vort selvliv, derimod først gør det stærkt og rigt ved „delagtiggørelsen i den guddommelige natur" (2 Ped. 1, 4).

H. C. Andersen har sagt: „Endnu har vi ikke øjne til at se ind i al den herlighed, Gud har skabt; men vi få det nok i åndens store lande, og det bliver det dejligste æventyr, for dér er vi selv med." Det vil dages over dybderne i Guds ord, hans herlighed, hans veje med den enkelte som med slægten, hans rige, fræmadskridende fra sejr til sejr. Al skabningens riger i himlen og på jorden vil oplukke sig for den frelste, og nye åbenbarelser træde ham i møde, altid inderligere, jo mere han kan bære det. Og kænde og elske, er ét (1 Joh. 4, 7—8).

Således vil hele vort rige livsindhold med alle dets muligheder afsløre sig, det bevidste og det ubevidste, som knytter os til alt og til alle, til Gud; over natsiden i vor tilværelse er jo dagen oprunden. Således vil evighedens verden åbne sig.

Og det, der vælder fræm af aldrig målte dybder, tør vi tænke os glide gennem sjælen i store trøstefulde syner, som Johannes i sine åbenbaringer så dem, at gennemdufte den som med duft af Edens liljer, gennemtone den med en evig lovsang „til lyd af himlens harper“, som Johannes har hørt den. Gennem disse syner, hvor det bevidste og ubevidste liv mere og mere gennemtrænge hinanden, modnes den til en gang at kunne skue de evige virkeligheder.

Adskillige har i vore dage talt meget om det rensende i mellemtilstanden; jeg véd imidlertid intet skriftsted, som udtrykkeligt peger derpå. De troende sjæle „er ulastelige og i deres mund findes ingen løgn“ (Joh. åb. 14, 5), de er rensede i Guds søns blod. Men skete det i dødsøjeblikket, da dette syndens legeme sank sammen, skete det senere lidt efter lidt? derom tør intet siges med sikkerhed. Ét er alene klart: lige så lidt som skriften kænder til tilbagefald hos dem, „der er døde i Herren“, kænder den til deres smertefulde renselse, så den sandhed, skærsildslæren ellers muligvis turde gæmme i sig, gælder i alt fald ikke dem.

Uimodsigeligt vis er derimod væksten ved Ånden, i frihed og trinvis fra kraft til kraft, „den modning altså til uforkrænkelighed“, hvorom Irenæus taler. I de hedengangne sjæle må Herren, „hos hvem de er hjemme“, mere og mere vinde sin skikkelse, i enhver efter det ham medfødte, i dåben genfødte åndsliv. De er i ham, og han er i dem med liv og lys og glans. Det adsplittede er samlet, det utrygge trygt, det syndefulde renset, det sønderbrudte helet. Det er foryngelsens tider „i Herren“.

Vi har fulgt det indadvendte liv hos dem, „der tjæne Gud i hans helligdom dag og nat“ (Joh. åb. 7, 15).

Vi har set dem — jeg taler på menneskelig vís — i den stille, dunkle klostercelle, hvorhen ingen lyd fra denne verden kan nå, i det „hjærtets kapel“, de gamle Mystikere véd om at sige; i selvfordybelsen med sin livsalige fred og hvile, som vi travle børn af det nittende hundredår så tit af hjærte sukke efter, i hin ensomhed, Herren selv søgte i sit køds dage, når han gik op på bjærget alene, for at bede. Er skildringen af deres tilstand da dermed bragt til ende? Eller hvad er det for mægtige toner, højtidstoner med evighedens fylde i sig, der hist lyde den frelste sjæl i møde? Duftende palmer, strålende skikkelser åbenbare sig.

Den store, hvide flok, vi se,
som tusind bjærge, dækt af sne,
med skov omkring
af palmespring
for tronen, hvo er de?

Det er den helteskare, som
af hin den store trængsel kom
og har sig toet
i lammets blod
til himlens helligdom!

Dér holde de nu kirkegang
med uophørlig jubelklang,
i højen kor,
hvor Gud han bor
blandt alle engles sang!

„De hungre ej og tørste ej, og solens brynde falder ikke på dem; ti lammet, som er midt på tronen, skal vogte dem og lede dem til livsens vandvæld, og Gud vil aftørre enhver tåre af deres øjne“ (Joh. åb. 7, 9—17. Ebr. 12, 22—23). Det himmelske Jerusalem er det.

som dages i synet, med „de saligfuldendtes ånder“ — netop derfor hører det til mellemtilstanden —, med den „utællelige storflok af alle hedninger og stammer og folk og tungemål“, under dette „hav af himmeltoner“, hærskarernes store halleluja.

Er det atter et af hine syner, der trøstefuldt og saligt daler ned til den ensomme sjæl under selvfordybelsen? Nej det er andet og mere end et syn. De tale, de synge, de tindre, de stråle, „kronede med evighedens guld“, alt er som fuld virkelighed; og alligevel stå vi endnu i Åndens verden, og ånder er det, som åbenbare sig. Hvo kan fatte det, der ser ud som selvmodsigelse? Man har talt om „mellemlegemer“, ånderne kan have iført sig, og man har talt om rent æteriske legemer, udstrålinger af opstandelseshåbet og forbilleder for den kommende forklarelse. Hvad er sandheden? Ét tør vi kun sige: i sjælen som i legemet beredes opstandelsens store time, derom har vi vink nok i skrifterne.

Og hvor ligger da paradiset for de døde, det paradis, Herren åbnede ved sin nedfart? Den gamle kirke peger nedad, på skyggedalen, gennemstrålet af „morgenrøden fra det høje“. Johannes og Ebræerbrevet pege derimod opad til det „himmelske Jerusalem“, og opad så Stefans bristende øje og så sin frelser. Atter stå vi over for en guddommelig løndom, som endnu ikke er åbenbaret. Eller hvor findes den, som har andet end en svagt dæmrende forestilling om, hvad tid og sted vil sige, gennemvirkede, skønt endnu ikke fuldt forklarede af evighedens kræfter i alle sjæles land? Dér må sjælens flugt vel være som tankens, mere snar end lynet; dér må det fjærne være nært og det nære fjærnt, i går, i dag og i morgen slyngede ind i hinanden, så alt kan kaldes „den liden stund, tusind år som én dag og én dag som tusind år“.

Er da paradis oppe i himlen eller nede i dødsriget, eller måske begge steder, evigt godt er det dog at være

dér, hvorhen englene bære sjælen. Og paradisets strålende menighed, er den „i legemet eller uden legemet. vi véd det ikke. Gud véd det" (2 Kor. 12, 2—4); men de genløste sjæle stå i levende samfund med hinanden indbyrdes og Guds engle, som de stå i samfund med Herren, og i det samfund er glæden evigt rig. Det er vor tro og vor trøst!

Disse hellige syner er sandelig mere end blotte syner, ti bag dem ligge himmelske virkeligheder, som de ligge bag ved englesynet julenat og englesynet i den tomme grav. „Forstå vi ikke nu, hvad Herren gør med sjælene, skal vi dog en gang forstå det" (Joh. ev. 13, 7).

Der svæve I da, I hjemgangne alle, nære og fjærne: i sjælenes land svæve I som lysende skikkelser, mange fold gennemstralede af hans nåde, på hvem I trode! Dér har englen sunget for sjælen, da den vågnede af dødens dvale, som i det oldengelske kvad:

„vej og vandring
vorde dig salig,
over dig åbnes
Guds åsyns glans!"

Dér spejler sjæl sig i sjæl, dér er I åbenbare for hverandre i kraft af de evighedens magter, som må tænkes forklarende at gennemstrømme selv tiden og rummet! Dér virke I på hverandre, tale med hverandre i lyset, som Abraham og Lasarus! Der svæve også I, „hvis sjæl her nede var min sjæl og hvis hjærte var mit hjærte". I mine forudgangne elskede, som nu visselig hist bede med for min frelse! Dér skal de gamle dage vorde ny, da vi sad sammen i stille, glade timer, og atter skal vi af Guds nåde mødes, åsyn mod åsyn og favn i favn, til lovsang for ham, hvis vej er en evig vej.

Men de nu blandt vore kære — ak i vore dage alt for mange —, som endnu ikke kom til den store afgørelse, for eller imod, endnu ikke har set lys i Herrens

lys, og for hvis sjæle vi dagligt sukke til Gud! De fare måske herfra eller er faren herfra, uden levende tro på den eneste, der kan frelse. Er da alt håb slukket, er der ingen redning mere for dem? Herren nedfor jo dog at prædike for alle sjæle, og gennem den gamle kirke gik det som sandsagn fra mund til mund, at fromme døde, ligesom deres Herre og mester, forkynde evangeliet for „ånderne i fængslet" i de dødes rige.

Sagte hvisker det ind i hjærtet: „håb selv imod håb, når der blot ikke er syndet mod Ånden, som hverken kan tilgives i denne eller i hin verden (Mt. 12, 31—32)! Den rygende tande skal ikke slukkes, sjælen må komme til den store, endelige afgørelse! Håb til ham, helten fra Golgata, som sprang over det svælgende dyb og tog selv fængslet fangent"!

Så længe alt endnu er frihedsudvikling, tør vi vel håbe på en omvendelses mulighed, om den end — vi véd det ej, Gud véd det — skulde gå gennem en virkelig skærsild, piner, livet her ikke kænder til. I det hele turde det gamle ord vise sig som evig sandt: „hist vil vi undre os over at træffe mangen, vi ikke havde væntet dér, men og savne så mange, vi havde væntet at møde, og hvad der allermest vil undre os, er, at vi selv er der."

Dybt i vor natur ligger det håb, at døden ikke hélt kan have sønderrevet båndet mellem os, der endnu leve, og dem, der ere døde i Herren; og den, som tror på de „helliges samfund", har visheden. Bøje vi her ikke knæ sammen i Jesu navn med dem hisset? Har de ej med „Abraham set Herrens dag og glædet sig", alt inden han fór ned til de døde; følge de ikke Guds kirkes skæbner på jorden, sukkende eller jublende (Joh, 8, 56. Joh. åb. 6, 9—11. 12. 10—11), og dele englеglæden over en synders omvendelse? Ti her i den stridende kirke midt i verdenslarmen, og hist i den sejrende i sabbatfreden har Gudsrige dog en og den samme historie. Og kun i forening „kan vi og de

nå til fuldendelsen“ (Ebr. 11, 40), når „der ikke er nat længer“, men tiden forklares i evighedens fylde.

Tanken herom gennemtrængte oldtidens Kristne. Den lyste over deres nadverbord, hver gang de bad for de døde og bragte offergaverne, brødet og vinen i deres navn; og hin sky af vidner (Ebr. 12, 1), som se ned til kampen på jorden, lyste for martyrheltene. Vel den blandt os, som tanken endnu kan lyse for og kan løfte!

Her som altid har det kristne udødelighedshåb da helliget alle de dybe længsler og håb, et menneskehjærte kan gæmme, og deri ligger det store ved det. Ét er legemet, Kristus, men lemmerne er mange, og efter sit løndomsfulde råd har Herren kaldt den ene til hånd, den anden til fod, den ene til øje, den anden til øre (1 Kor. 12, 12 flgd.). Øjet higer ikke efter det samme som øret, kunstnerens sjæl ikke efter det samme som granskerens, og den dådlystnes ikke efter det samme som Maria-sjælen. Men hvad enhver sjæl higer efter „i Herren“, skal den få, først i ånden i synernes land, siden åndslegemligt i uforkrænkelig virkelighed, når fuldendelsen kommer. Saligheden er ens i samfundet med Herren, og kun graderne i herligheden forskellige efter det kald, enhver er kaldt med, og den side af gudsbilledet, som er blevet livet i ham.

Det nu, der tidligt lyste for min sjæl, var Guds kirke og mit folk, „som det står for Guds åsyn“ efter sin evige livstanke, og at granske sporene af hans førelser med dem, i lys og i løn, higede jeg efter i mit livs bædste timer. Nu véd jeg, hvad jeg længe kun anede, og den vished er vunden gennem tvivl og kampe: de kan aldrig dø, så lidt som Herren vor Gud kan dø! Hist stå de for tronen, med palmer i hånd, strålende af himmelsk skønhed, som „den utællelige storflok af alle hedninger og stammer og folk og tungemål,“ hvor både Kristi menighed og folkeånderne har nået sin forklarelse (Joh. åb. 7, 9—17). Dér bølger deres lovsang,

tidernes lovsang, som et tonende hav for „den gamle af dage, der er og var og kommer", og for Sønnen, der købte os med sit blod; og himlens hærskarer svare: halleluja, amen! Dér skal den, som tror, skue dem og lovsynge med dem: Herre, du nådens Gud, det har du gæmt ham til, det gav du ham at stride for! „Og det, vi elske", sige Mystikerne, „i det forvandles vi."

Over for det endnu ikke åbenbarede må anelsen kalde billedet til hjælp. Forestiller jeg mig dem nu i det paradis, sjælenes og synernes land, hvor de er hjemme, da er det mig, som så jeg dem svæve i et lifligt, dugsvalt morgengry til Herrens dag. Det lysner i luften over bjærgene, morgenvarslende suser vinden, det dufter fra liljefloret, og stille risle Edens kilder; mens fugle vågne, den ene efter den anden, og lokke og kalde, og klokkerne kime første gang til den store sabbat. „Sjælene virke", siger Tertullian, „men dog ikke fuldkomment, de tænke, de ville, de føle, men til at fuldbringe vænte de på kødets opstandelse". Kærligheden øser af livsens kilder, kraften og håbet vokser vidunderligt, men dåden udadtil kan endnu kun svagt røre sig, og salighedens fuldeste fylde fattes i legemløse sjæles land.

Derfor er der endnu rum i dette hvilens paradis for alskabningens længsel efter Guds børns frihed, efter vort legems udløsning (Rom. 8, 19—23). „Herre, du hellige og sanddru, hvor længe tøver du?" lyder det fra blodvidnerne, et suk som den kurrende dues i klippekløften. Og dem blev svaret: „vænter og hviler end en liden stund, indtil eders brødres tal er fuldt!" (Joh. åb. 6, 9—11.)

Dette er da de syner ind i alle sjæles land, Herrens Ånd åbner os, så livsalige, så trøstefulde for den, der står midt i kampen. Tusind spørgsmål rejse sig, når jeg nøjere vilde trænge ind i forståelsen af den trinvise udvikling til uforkrænkelighed, eller samle så mange, tit hinanden modsatte eller svagt dæmrende træk til et

eneste klart billede. Dog hvo tør vove sig dertil? Det var jo at „gå ind på ting, vi aldrig har set" (Kol. 2, 18), at ville udsige det uudsigelige. Slipper jeg en gang ved Guds store nåde inden for, vil alt alligevel te sig hélt anderledes i dette fredens bo, end jeg drømte om; enhver forudsigelse forstås dog først ret, når den er opfyldt.

Men de anelsesfulde syner tindre og vinke opad som stjærner om natten. De er ikke drømmebilleder, de er åndsvirkeligheder, hélt igennem guddommelig sandhed og guddommelig digtning i hinanden, og dermed seglet fra oven på hjærtets håb og længsler. Hvor turde vi uden dem være visse på, at en sjæl efter døden ikke synker hen i dvale, derimod lyslevende er hjemme hos Herren? Det skulde vi vide i troen, det var os gavnligt, men mere heller ikke. I hvilen og glæden, i mindet og selvfordybelsen, i samfundet med Herren og alle de hellige vokser den en guddommelig vækst og „modnes til uforkrænkelighed", hvorefter dens længsel stunder.

Det åndelige personlighedsliv træder således fræm i stigende frihed og inderlighed, klart over hele den verden af muligheder, der ligger i det: det ubevidste vinder det bevidstes klarhed, og det bevidste får det ubevidstes uendelige dybde og fylde. Dette er indholdet af sjælens historie, „Guds gode gærning i den", dette er det trin i udviklingen, som afløser oldingelivet med en ny evig ungdom, rig på varsler om manddomsdåd i fuldendelsen. „Vænt kun en liden stund", har det lydt, og gennem „den liden stund" går vejen til idealet i sin fylde.

Det nye trin i det kristne menneskelivs udvikling, som følger efter mellemtilstanden, åbnes med „de ret-

færdiges opstandelse" (Joh. åb. 20, 5. Luk. 14. 14), hvis jeg ellers forstår skriften ret. „Legemlighed er enden på alle Guds veje". og når den hinsidige verden smelter sammen med den dennesidige, vil den frelste ånd genfinde sit legeme.

Modnet og helliget gennem den sidste „store trængsel" står Guds menighed her nede som hans trofaste brud og sukker i dødsangst efter udfrielse fra dette nidmørke. Da rinder sol op på sabbatens morgen, „al skabnings førstefødte", menneskens søn kommer igen som verdensfuldender til nyskabelsen. at stifte sit sejrsrige på jorden „og herliggøres i sine helgen"; „i ham og ved ham og til ham ere alle ting". Deres legemer. „der såedes i vanære, har som sæden vokset i det skjulte og opstå nu i herlighed". Hvor mange der findes værdige hertil. og hvorledes det sker. véd ikke vi, Gud véd det. men ligesom Herrens jordiske legeme stod op forklaret. således vil det og gå med hans udvalgtes: dette er skriftens lære. og derved skal intet rokkes. fordi vi endnu ikke kan fatte den. Det lønner sig at tro Gud på ordet. Han. som i det gamle paradis tog støvet og deraf dannede Adams legem. han vil i det andet paradis samle det hensmulrede støv og deraf danne forklarelsens legem. Eller er han ikke længer en Gud, „der gør underværker" blandt menneskens børn?

Skriften knytter domsluren og opstandelsen uopløseligt sammen, skulde her da ikke være rum for den kristelige anelse? I den så kaldte klangfigur er det tonens usynlige magt, der samler støvdelene rundt fra klangskiven og giver dem regelbunden form. Og når nu himmerigs klokker indringe den store højtid, når nyskabelsens kræfter røre sig. når luren på høvdingebudet drøner til doms (1 Tess. 4. 16). når dens klang gennembæver jorden og alle skabningens kredse til de dybeste dybder. så malmen i bjærgene, alt der nede dirrer og bølger og toner med som rørte harpestrenge: skulde det

da være denne klang, der „i en hast, et øjeblik“ vil samle støvet, opløst som det er og splittet ad til alle verdens hjørner, og forklare det?

Som herlighedens klangfigur vilde det da rejse sig, det nye legeme, vinget og lyslet, vor urskikkelse, tænkt i Gud fra evighed. Og i et henrykkelsens nu, vi ikke har ord for, i Herrens kraft, som længe skjult har beredet dem, flyve sjælen og det åndelige legeme hinanden i favn, mens de, som endnu ere i legemet, gjennembævede og forklarede af de samme toners magt, løftes op i skyerne, sin frelser i møde. I disse er forvandlingen fuldbyrdet fra det jordiske til det himmelske, som den skulde sket i paradis uden synd og uden død. Således mødes de to verdner, himlen med de frelste sjæle, der i hin sabbatstilhed mere og mere har nærmet sig til legemliggørelse, og jorden med den menighed, der under trængslerne mere og mere har nærmet sig til åndeliggørelse. Nu smelte de sammen, som det bevidste og ubevidste liv smelte sammen, ti kun i forening skal de nå fuldendelsen.

Herrens Ånds og hans legems og blods kraft, „lægedommen til uforkrænkelighed“, har åndeliggjort kødet, så dette nedværdigede legeme skal stråle som sol i glans (Matt. 13, 48), „ligedannet med hans herligheds legeme“ (Fil. 3, 21). Hvad er det, I hviske om i mystisk inderlighed som et åndekor, I stille grublere fra midalderens munkeceller? „De afspejle sjælen, disse forklarede legemer,“ sige I, „og afspejle den fuldere og renere, end noget øje, „legemets lys“, (Luk. 11, 34) her nede nu kan gøre det; ondt skal ikke ramme dem, hvor kan man skære solstråler med jærn? Som blomster i enge tindre og dufte de dér i Guds Eden, det evige ord, som sjælen elsker, er det, der har gennemduftet dem!“

Vi stå i Sonnens, på jorden åbenbarede rige, sejrsriget (tusindårsriget), i evighedens forårsmorgen, (Mt. 24, 32), „som en morgen i maj, når det grønnes“,

og som sang går det gennem luften: „ære være Gud i det høje, fred på jorden!“ Djævelen er bunden, synden brudt som samfundsmagt mellem de mennesker, der endnu leve på sædvanlige dødeliges vís. Idealerne stråle og herske, kirke og stat smelte sammen, ti nåden er magten, åndsmagten, som de opstandne eller forvandlede retfærdige. præster og konger for Gud, nu dele med sønnen. „Den elskede stad“ (Joh. åb. 20, 9) er bygget, hellighedens og skønhedens stad, på en jord, hvor forklarelsens kræfter alt røre sig og varsle det, der skal komme, så vi se ud over hensvømmende, hentindrende vidder, fulde af Herrens herlighed. Dér åbenbarer han sig for sine udvalgte, som han i Eden i aftensvalen vandrede med Adam, og de ræddes ikke længer for ham.

Nu er de fyldte med den kærlighed, som evigt hengiver sig og evigt modtager, nu er de kaldte til manddomsdåd og himmelsk arbejde, og sjælens muligheder træde alle ud i virksomhed. Selv deres tanke, deres blik har skabende kraft, så trode de gamle; og som Jesus i de 40 dage mødes nu de, skjult for verden, med brødrene i den end uforklarede menighed på jorden.

Nu først er personligheden fuldbåren „efter ånd, sjæl og legeme“ (1 Tess. 5, 23), fuldbåren, skønt ikke hélt udvoksen. „Endnu,“ siger Irenæus, „modnes de til uforkrænkelighed og vænne sig i Herrens samfund til at fatte Gudfaders herlighed, endnu se de ikke Gud“; herhen peger vist Herrens ord i hans ypperstepræstelige bøn: „jeg i dem og du i mig!“ (Joh. 17, 23). Som forklarelsen i hans legeme stadigt voksede i de 40 dage, så vokser den også hos dem.

Men i Sønnens strålende rige, hvor miskundhed og troskab mødes, velfærd og retfærd kysses, hvor Ånden er udgydt i al sin vælde (Joel 3) nærmer verdenshistorien og hvert enkelt menneskes historie sig sit mål: alle Guds børns åbenbarelse i den gudbilledlige

frihed, der er ét med kærligheden. Opad se vi mod de evige bjærge og husvales af synerne om den forklarelse og fred, der skal komme.

Sabbathelgen lider mod kvæld, den var kun og kunde kun være en forsabbat. Djævelen lades atter løs, den uhyre sidste verdenskamp står med mørkets magter, himmel og jord gå under i skærsildsluer, alt som vore fædre drømte i myten om Ragnarøk; alle de døde stå op, og dommedagsaften, både nådens og sandhedens åbenbarelse, sætter det evige skel mellem gode og onde. Nu først er dødens trone styrtet af „løven fra Juda“.

Døden er den sidste fjende,
vi med Gud skal overvinde,
Gud med os skal træde på;
o min sjæl, gid kun du vidste
tonen, som det ord „den sidste“
skal i himlen synges på!

Med dommedag er historien, denne guds husholdning her nede, til ende, og tiden forklaret i evigheden, fuldendelsen er kommen som Gimle-freden, hvortil selv den gotiske hedning satte sit håb. I Faderens rige stå nu fredens salige børn, trin for trin modnede til „den fuldkomne mand i Kristus“ og „indsamlede alle under ét hoved i ham“ (Efes. 1, 10. 4, 13. Kol. 1, 28) til at skue Guds asyn, „der virker uforkrænkelighed“: så har apostlerne og deres nærmeste disiple lært. „Vi skal være ham lige, ti vi skal se ham, som han er“ (1 Joh. 3, 2), ham, der er kærligheden, der er enheden med alle skabte verdners mangfoldighed i sig.

„De evigt unge, som aldrig kan ældes“ (Irenæus), vokse fra klarhed til klarhed og fra kraft til kraft, uden kamp og spændinger og bratte overgange, men i hin „det uopløselige livs“ (Ebr. 7, 16) rytmiske strømning.

hvori hvile og dåd, fortid og nutid og fræmtid er vordne ét; „der skal ikke være nat længer" (Joh. åb. 22, 5). Saligheden er fælles med sin evige hvile og evige virksomhed, som hører „livet" til (2 Kor. 3, 18 og Irenæus), tro og håb og kærlighed blive evindeligt, forklarede til himmelsk klarhed. Dog efter Guds lønråd er der i „faderhuset med de mange boliger" forskel på herlighed, „som den ene stjærne overstråler den anden". Og hver er alligevel, efter sin ejendommelighed, spejlbilled for én side af guddomsglansen; og fordi de er ét i Gud, har de den fuldkomne kærligheds glæde i ham og i hinanden. „Enhvers ære vil være alles ære og alles atter enhvers" (Lucidarius).

Gennem himlene og jorden går verdensfuldenderens vej, „hans, som ved sit korses blod har bragt en evig soning både til det, som er på jorden og i himlene" (Kol. 1, 20). Med menneskets længsler er derfor også al skabningens opfyldte, og den er genfødt og genbragt i Kristus, som den fra evighed „stod for guds åsyn" (Es. 66, 22). Himlene og jorden ere blevne nye, de udgik fra Ånden og gennemlyses nu af Ånden, gennemstrømmes af hans kræfter, som alt her i brødet og vinen skænker os sit legeme og blod. Det ny Jerusalem er dalet ned, tusindårsrigets varsler har alle nået den fulde forklarelse.

Fordyber jeg mig i uforkrænkelighedens tilstande, når alt vorder „helligt for Herren" og derfor — jeg vover ordet — sakrament, må vel det spørgsmål vende tilbage med dobbelt styrke: hvad er i den profetiske skildring da billede og tanke, og hvad er virkelighed? Med dobbelt styrke, ti Herrens sejrsrige knytter sig dog langt nærmere til den virkelighed, vi kænde, end fuldendelsen kan gøre.

Det går med de sidste ting i det hele som med de første, kun i syner kan de åbne sig for os, helligt dæmrende syner, hvori virkelighed, historiske minder eller

anelser. tro, digtning, tanke ere i hinanden og gennemtindre hinanden i livets enhed. Derfor har vantroen også uden videre villet stille dem jævnsides med hedenskabets myter. med hvilke de har den vidunderlige romantik tilfælles. Fuldstændigt blind er den naturligvis for grundforskellen mellem Guds sandhedsånd og en drømmende verdensånd. selv hvor der drømmes så stort som i vølvens varsler, da hun dukkede sit hoved op over tidernes hav.

Sammenligne vi synerne om fuldendelsen med dem om kampen med Antikrist, da er de ikke slet så gådefulde. har også både i tanke og udmaling mindre ved sig af det kolossale. der næsten forfærder. At tankebilledet (symbolet) ikke des mindre træder meget stærkt fræm i dem. mærkes dog straks på udtryk som „lammet“. „lammets trone“. „de fire væsener“. Det må og være så. når en anelse skal kunne vækkes om overnaturlige. endnu uvordne tilstande. som langt overstige endog den æventyrligste indbildningskraft.

Tanken kan ved første øjekast være lige fræm overvældende og trodser al form. Man prøve en gang på at forestille sig det himmelske Jerusalem. bygt i firkant (kubus), 300 mile langt og lige så bredt. lige så højt. hvis ellers den læsemåde er den rette: det synes os en umulighed. Men så kommer hint vidunderligt dejlige billed til af „kærlighedens guldprude stad“ og herligheden der inde. og tanken, uforståelig i sin kæmpestorhed, får med ét anelsesfuldt liv; her har vi tilknytningspunkter.

Af og til udtales den lige fræm: „staden“. heder det, „trænger ikke til solen eller månen. ti Guds herlighed oplyser den“. Hvilken dybde i de stilfærdige ord! Andensteds i synerne har billedet igen overvægten og former sig for os uden vanskelighed; med sin højhed forener det altid gudslivets hele ynde. Og bag dem alle ligge himmelske virkeligheder. „Intet her kan

tages allegorisk", siger Irenæus i fuld overensstemmelse med Johannes, „men alt er vist og sandt og virkeligt, skabt af Gud til at nydes af retfærdige mennesker". Så sandt det evige liv, vi tro på, er åndslegemligt liv, og de saliges legemer, de nye himle og den nye jord er forklaret natur, så sandt er profeternes syner herom givne til husvalelse for al skabningens længsel.

Livsaligt komme de til os som en sagte hviskende luftning fra de levendes land, som et enkelt, halft tilsløret, hastigt svindende solglimt gennem verdens tunge tåger. Der kræves blot en umiddelbar, poetisk hengivelse, som rigtig nok ikke blev enhver troende til del; der kræves noget af det, den blinde havde, da man vilde skildre ham den røde farve, og han med ét udbrød: „ja, jeg forstår det! Den er vist som et trompetskrald, ikke sandt!" Hvo der søger andet og mere i dem end anelsesfuld glæde over den tilkommende virkelighed, han bruger dem ikke ret.

Skriften taler om de sande, på én gang ideale og virkelige væsenheder i himlen (*τά ἀληθινά*, Luk. 16, 11. Ebr. 8, 2 og 6. 9, 24. 1 Tim. 6, 19), urbillederne, som afspejle sig i de jordiske efterbilleder (*ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν*). Heri lyser den tanke klart fræm, at de jordiske ting er skabte i de himmelskes billede som mennesket i Guds. Hvor dybt ligger ikke anelsen herom i sjælen? Uden den måtte Herrens og hans apostlers og profeters billedsprog, al kunsts og vidskabs idealer jo stå for os som i vildsomme tåger. Ja selv i de hedenske myter har den skabt sig et udtryk, selv i den æventyrverden, barnet drømmer om, når det står og stirrer på aftnens guldrøde skyer. Hvor den lokker og kalder! Og kan vi voksne ikke stundum være børn nok til at drømme med?

Men disse en evig skønheds og kærligheds anede urbilleder har nu brudt igennem åndslegemligt med de himmelske virkeligheder, de sande væsenheder (*τά ἀληθινά*),

dér, hvor rummet er forklaret med tiden, hvor jorden er bleven til himmel og himlen til jord, hvor årstiderne mødes, den lifligt blomstrende vår med den lyse sommer og gyldne høst (Amos 9, 13). „Nat er der ikke længer" eller vinter, lige så lidt i naturen som i mennesket, alt er dag og lys.

Den hellige natur i sin uskylds enfold er smeltet sammen med hellig kultur, vort historiske frihedslivs modne frugt. Ligger ikke midt i staden paradisets have, attervunden? Det sidste bøjer sig, atter som i tusindårsriget, tilbage til det første. Dér viste englen Johannes livsens krystalklare elv, udvældende fra Guds trone, og ved dens bredder livsens træer, „hvis frugter gro måned efter måned, og hvis blade er til folkenes sundhed" (Joh. åb. 22). Hvilket blik ind i ævnernes fylde, i Guds miskundheds dybder! Ti disse folk, „som vandre i lyset af det himmelske Jerusalem, og hvis konger bringe det al deres herlighed og ære til offer" (Joh. åb. 21, 24 flgde), må vist nok have hørt til hine „Gogs og Magogs jættehære", som stormede „den elskede stad" (20, 8 flgde). Og alligevel synes de — vi véd det ej, Gud alene véd det — at være kændte fri på dommens dag.

Dér bor da Adam ikke længer alene, nøgen og uskyldig i palmeskyggerne ved den rindende elv, mellem markens dyr og himlens fugle. Dér stå nu rigets talløse borgere „af alle folk og tungemål", med det nye navn; strålende stå de, klædte i hvide klæder, med guldkroner på, som præster og konger, som herrer over jorden og dens fylde i det paradis, hvor løven leger med lammet, i den kæmpestore, ikke med hænder bygte himmelske stad, al skønheds urbillede, den englen målte (Joh. åb 21). Og i det store halleluja, de istemme, blande tonerne sig med fra den nye jord og de nye himle.

Krystalklart, himmelklart som elven i paradis er livet nu blevet. Alt, endog det mindste, hjærtet har

elsket i Herren, genfinder det dér, hvor Goethes moder skal finde selv „den brudekjole af bleggrøn silke, gennemvirket med guld, og den juvélkrans, en grusom tyv stjal, men som hun håbede at få igen i Guds rige“. Kun formerne skifte, og brudekjolen er bleven til de hvide klæder, juvélkransen til livets krone. Alt vil hjærtet genfinde, fordi „kærlighed er stærkere end døden“ og det evige liv er menneskelivet i forklarelsen.

Dér mættes gennem evigheders evighed Guds vise med den himmelske visdom, dér blomstrer den hellige kunst, dér tone himlens harper, dér „bringes folkenes glans og ære ham til offer“; dér hviler Maria i kærlighedens fylde, dér arbejdes der, som Gud arbejder, „dér drikke de med Herren den nye vin i hans Faders rige“. Skulde det med disse syner for øje vel være for vidt gået, når jeg tænker også på forklarede sanser, en forklaret åndslegemlig nydelse, som Jesus den opstandnes, da han „åd og drak med sine“? Gik da Irenæus og de andre gamle for vidt ved en sådan tydning af Guds endnu ikke åbenbarede hemmelighed?

Intet kan tænkes lysere, mere ophøjet, helligere, underdejligere end Johannes' var ler om „Guds børns frihed i herlighed“. Det ånder og toner fra Sions bjærg med evigheds toner, det dugger og dufter med evigheds dufte; det stråler og leger med guld og ædle stene, med regnbufarvernes glød og glans, for Gud den alrådende, som vil være de nye himles og den nye jords lys evindeligt. „Visdommen, der fra evighed var hos Gud som kunstneren og var hans elskede, dag og nat legede for hans asyn“ (Ordsprog. 8, 22 flgde), visdommen har gjort alle ting nye, nådens og kraftens og sandhedens Gud ført alt til målet.

Nu skal det åbenbares, „som aldrig er oprundet i noget menneskehjærte“, når ånd og sjæl og legem, gudslivet og selvlivet og allivet gennemtindre hinanden med stigende klarhed. Han, der er kærligheden, sand-

hed og skønhed, retfærd og hellighed, visdom og magt, han er vorden alt i alle.

Hermed er det sande, som kan ligge i panteismen, kommet til sin ret: disse uudsigelige længsler i enhver dybere menneskesjæl efter ligesom at svømme bort og gå under i skabningens herlighed, dufte hen med blomsterduften, tone hen med tonerne, efter at gå op, gå under i kærligheden til mennesker og kærligheden til Gud. En evighed med lys og ånd og glans, med dåd og hvile, og med det tonende ord, kærlighedens sejrsæle lovsang, evigt ny, evigt ung, evigt rig.

Dette er rigdomsdybet af Guds visdom og kundskab! (Rom. 11, 23). Synet for en sådan åndslegemlig virkelighed i himlen er den bædste modgift mod al den falske åndelighed (spiritualisme, panteisme), al den kødelighed (materialisme), som nu prædikes på gader og torve. Tidligt måtte det virke dragende på en natur som min, fuld af længsel efter det evige, og jeg blev Romantiker og Teosof længe inden jeg kændte de to navne; nu kænder jeg dem, nu véd jeg, hvad „Guds visdom" har bragt mig, og skal takke ham derfor gennem evigheders evighed. Hvor uendelig meget mere vilde den ikke blevet mig, hvis verdenslysten havde været mindre stærk i min sjæl!

Disse uforkrænkeligheds-syner er det, som gør aftenhimlen så strålende over den kristne olding. Under den ardes der let, og hvo som har de fjærnsyn for øje, den åbner, for ham har døden mistet sin brod, så han kan lægge hovedet til hvile med et: lovet være Gud i Jesus Kristus! Det gælder kun, at bevare troen i tålmodighed!

Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, mit svage sind!
Høsttiden endtes, her må da væntes,
her må da væntes på forårsvind!
Her vil ties, her vil bies,
her vil bies, mit svage sind!

Trange tider langsomt skrider,
langsomt skrider, det har den art:
dagene længes, vinteren strenges,
vinteren strenges, og det er svart!
Trange tider langsomt skrider,
langsomt skrider: det har den art!

Kom min due, flyv at skue,
flyv at skue bag gærdet hist!
Om du der inde løvspring kan finde,
løvspring kan finde, med blad på kvist!
Kom min due, flyv at skue,
flyv at skue bag gærdet hist!

Kom min due, lad dig skue,
lad dig skue med oljeblad!
Se, nu er stunden næsten oprunden,
næsten oprunden, som gør mig glad!
Kom min due, lad dig skue,
lad dig skue med oljeblad!

„Jeg tror på de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv“. Med et lille paradis er livet begyndt, til det store paradis i Guds rige vil det føre enhver sjæl, som tror. Slipper mig aldrig, I himmelske syner!

Efter at bogen var trykt er udgiveren blevet gjort opmærksom på, at det ikke kan forholde sig rigtigt med den i 1ste del, side 59, anførte ytring af Søren Kierkegaards gamle fader om 1848, da denne døde allerede 1838. Der ligger åbenbart en fejlhuskning til grund for dette citat. som mulig skal henføres til begivenhederne 1807.

